

ژین

گۆنھاری بنکەى بەلگاندى و لیکۆلینەوہى ژین

دیسەمبەرى ۲۰۱۹

سالى دەیهەم-یازدەیهەم

ژمارە ۱۰

سەرۆكى نووسین
سدىق سالىح

سكرتىرى نووسین
حسین حەسەن كەرىم

دەستەى نووسین

د. خەلیل عەلى موراد
د. عەبدولفەتاح عەلى یەحیا
د. حیسامەدین نەقشبەندى
د. نەجاتى عەبدوڵا

د. عیماد عەبدووسەلام رەئووف
د. هەلکەوت حەکیم
د. زرار سدىق توفیق
د. کۆزاد محەمەد ئەحمەد

بنکەى ژین

عیراق: هەرئیمى كوردستان، سلیمانى؛ شەقامى ۱۱ پیرەمەگروون، گەرەكى ۱۰۷ بەرانان، تەلارى ژین
۰۷۷۰۱۴۸۴۶۳۳، ۰۷۷۰۱۵۶۵۸۶۴، ۰۷۷۰۱۵۲۲۸۹۶. ژ. سندوقى پۆست: ۱۴ بەختیارى
پینگە: www.zheen.org پتوهندى: zheen@zheen.org

بنکهی به‌لگاندن و لیکۆلینه‌وهی ژین، ده‌زگایه‌کی قازانجنه‌ویستی ئەهلییه، بایه‌خ‌ده‌دا به‌که‌له‌پوور و پۆشنبیری هه‌ریمی کوردستان، که له دامه‌زرانی ده‌وله‌تی عیراقه‌وه سالی ۱۹۲۱ دوچاری پرۆسه‌گه‌لیکی نه‌خشه‌بوکیشراوی ویرانکاری بوون. بنکه، به‌شیوه‌یه‌کی تایبته، له هه‌ولی چه‌سپاندن و به‌هێزکردنی ناسنامه و یاده‌وه‌رییه‌کی کوردستانیدا، به‌کۆکردنه‌وه، پاراستن، مشت‌ومال‌دان و بلا‌وکردنه‌وه‌ی که‌له‌پووری نووسراو و هۆشیاری‌دان سه‌باره‌ت به‌بایه‌خی و خستنیه‌ به‌رده‌ستی توێژه‌ره‌وه و خویندکارانی خویندنی به‌رز له‌ناوه‌وه و ده‌ره‌وه‌ی هه‌ریمی کوردستان. بنکه، بۆ به‌دییه‌تانی ئەم ئامانجانە‌ی خۆی، په‌ناده‌باته‌ به‌ر هه‌موو شیواز و پیگه‌یه‌کی ره‌خساوی وه‌ک کۆپی ئەکادیمی، بلا‌وکردنه‌وه‌ی لیکۆلینه‌وه، سازکردنی کارخانه (وۆرکشۆپ)، په‌ره‌پیدانی کتیبخانه‌ی تایبته‌مه‌ند و دامه‌زراندنی ئەرشیفیکی میژوویی.

**

مرکز ژین للتوثيق والدراسات، مؤسسة أهلية غير ربحية، یعنی بترات و ثقافة اقليم كردستان الذي تعرض لعمليات تدمير ممنهج من قبل السلطة المركزية منذ تأسيس دولة العراق في عام ۱۹۲۱. ويسعى المركز بشكل خاص الى تعزيز الهوية والذاكرة الكردستانية من خلال جمع التراث المكتوب وحمايته وصيانته ونشره والتوعية بأهميته ووضعه في متناول الباحثين وطلبة الدراسات العليا داخل اقليم كردستان وخارجه. ومن أجل تحقيق أهدافه تلك، يتوسل المركز بكافة الوسائل المتاحة، كعقد الندوات الأكاديمية ونشر الدراسات واقامة ورشات عمل وتطوير مكتبة تخصصية وانشاء أرشيف تاريخي.

**

مرکز اسناد و پژوهش ژین، مؤسسه‌ای غیر انتفاعی و غیر دولتی است که در راستای اعتلای میراث و فرهنگ اقليم كردستان گام برمی‌دارد؛ همان میراث و فرهنگی دیرپای که از بدو تأسیس دولت عراق در سال ۱۹۲۱ به شیوه‌های مختلف در معرض استحاله و نابودی قرار گرفته‌اند. این مرکز با در نظر گرفتن سبک و سیاقی منحصر تلاش می‌کند تا به تقویت هویت ملی و حافظه تاریخی مردمان سرزمین كردستان بپردازد. در این زمینه بر آن است تا ضمن گرداری و بازسازی میراث نوشتاری و بازنشر آنها در روند روشنگری در رابطه با اهمیت اسناد و دیگر متون سهیم باشد. و همچنین در داخل و خارج كردستان آماده همکاری با پژوهشگران و دانشجویان سطوح عالی بوده و خواهد بود. این مرکز تحقق اهداف خود در تمامی زمینه‌های لازم با قابلیت‌های خاص اقدام به برگزاری سیمینارهای علمی- دانشگاهی، انتشار متون پژوهشی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی، گسترش کتابخانه‌های کارویژه و ایجاد آرشیوی تاریخی و طبقه‌بندی شده، می‌نماید.

ناوہ پڑک

- ۳۰-۵ ئیسماعیل سہلیمی، بریار ئەکبەر، جەمیلە صولحجوو
چۆنیتیی دروستبوون و گەشەکردنی شاری بۆکان پشتبەستوو بە سەرچاوە
میژوویی و بەلگە شوینەوارییەکان
مەجید سەلح
- ۵۴-۳۱ قوتابخانەى سلیمانى ناسیۆنالیزمى كوردى
حسین حەسەن کەریم
- ۸۶-۵۵ کاریگەری زانیانی کۆیە لە گەشەپیدانی شارستانییتی کۆیەدا
سەدیق سەلح
- ۱۲۰-۸۷ سییەم ئەلفوبی کوردی: هەولەکەى مستەفایاشا یامولکی
د. یوسف بالوکن/ تقدیم ومراجعة د. زرار صدیق توفیق
الموسیقی مظفر بن الحسین بن المظفر الحسکفی (القرن: ۹هـ/ ۱۵م)
- ۱۳۸-۱۲۱ ورسالته في علم الموسيقى
عەبدوپەحمان ناچم/ وەرگێران و ئامادەکردن فارووق رەسوول یەحیا و
ئەحمەد فارووق رەسوول
- ۱۶۰-۱۳۹ ئەدەبیات
میرکۆ تۆفاک/ وەرگێران: چیا سەدیق/ پیدانچوونەو: د. کۆزاد محەممەد
ئیمپتاتۆری میتانی و پرسی کرۆئۆلۆجییە پوختەکەى: چەند
تاوتویکتدنیکی کۆنەناسییانە
- ۱۷۶-۱۶۱/ تهیه‌کننده: سپان
- ۲۲۴-۱۷۷ سفرنامه حج
کتیبی گۆفاری ژین: ۱
جۆن ماکدۆنالد کنییەر/ وەرگێران: د. نەجاتی عەبدوولا
سەفەرنامەى جۆن ماکدۆنالد کنییەر بۆ کوردستان سالی ۱۸۱۴: ئەلقەى
- ۲۴۰-۲۲۵ سییەم
گۆفاری ژین
- ۳۰۸-۲۴۱ گەنجینەى بەلگەنامە

چۆنیتىيى دروستبۇون و گەشەكردنى شارى بۆكان پشتبەستوو بە سەرچاوه مېژوویى و بەلگە شوینەوارىبەكان

ئىسماعىل سەلىمى، * بریار ئەكبەر، **
جەمىلە سولجىوو ***

بوختە

بۆكان، يەككە لە گرنگترین شارە كوردنشینەكانى باشووری پارىزگای ئازەربىجانى پوژئاوا و دواى ورمى و خوی، سېئەمین شارە لە پووی زۆری رېژەى دانىشتووانەوه. بەشیک لە پووداوهكانى پەيوەست بە بۆكان و كەسیتىبەكانى ئەم شارە، سەردەمى قاجارى لە گەشتنامەى گەشتیاران و لىكۆلەرەوانى وەك مینۆرسكى، دەمورگان و چەندانى تر دا رەنگى داوئەتەوه. زیاتر لەمانە، نووسراوه مېژوویبەكان پالپشتى ئەوین كە ئەم شارە لە سەردەمى ناصرەددین شای قاجاردا لەسەر گوندیكى بچووك كە رېژەى دانىشتووانى كەم بووه، دروستكراوه. ئەو سەردەمە شارى بۆكان، بە ھۆى گرنگى پیدانى بنەمالەى عەزىزخانى موكرى يەوه، گەشە و فراوانى بە خۆهوه بىنیون. لەم نووسینەدا ھەول دراوه شیوهى دروستبۇون و گەشەكردنى شارى بۆكان، باسى سەرەكى لىكۆلینەوه بی؛ بە دەربىرنىكى تر، ھەول دراوه بەم پرسىارە ئەو وەلامەمان دەستبەكەوى: ھۆى گەورەبوون و فراوانبوونى شارى بۆكان چى بووه؟ و ئەو ھۆیانە چىن كە شوینەكە وەك ناوئەندى كارگىرى ناوچەكە لە سەردەمى قاجارى دا ھەلبىژىردراوه؟ تايبەتمەندى ھەلكەوتەى شوینەكەى و پىوئەندى گوندى بۆكان كە كەوتووەتە نىوان گوندەكانى ناوچەكە، سەرەكیترین ھۆ بووه بۆ ئەوهى ئەم گوندە وەك ناوئەندى كارگىرى ناوچەكە ھەلبىژىردى. لە ئاكامدا، ئەم لىكۆلینەوھى بە سوودوھرگرتن لە شىوازی كىتبخانەى و مەيدانى ئەنجام دراوه. ديارە بە ھۆى ھەولومەرجى پىوئەند بە جوگرافىاى ناوچەكە و ئەم شارە، فرمانزەوايانى ناوچەى و بە تايبەتى خانەدانى موكرى بايەخیان داوھ بە بنیادنانى يەكە ئىدارىبەكانى حكومى و ئایىنى و گشتى. دوابەداى ئەوه، سەردەمى پەھلەویى يەكەم، دامەزراندنى چەندىن بىناى كارگىرى لە دەوروبەرى چەقى شاردا (سەردەمى قاجارى)، سەرەتای گەشە و گەورەبوونى ئەم شارە بووه.

كىلى و شەكان: بۆكان، قاجارى، مزگەوتى گەورەى بۆكان، گۆرستانى سەردارانى موكرى، قەلاى سەردار و ئەستىلكى گەورە.

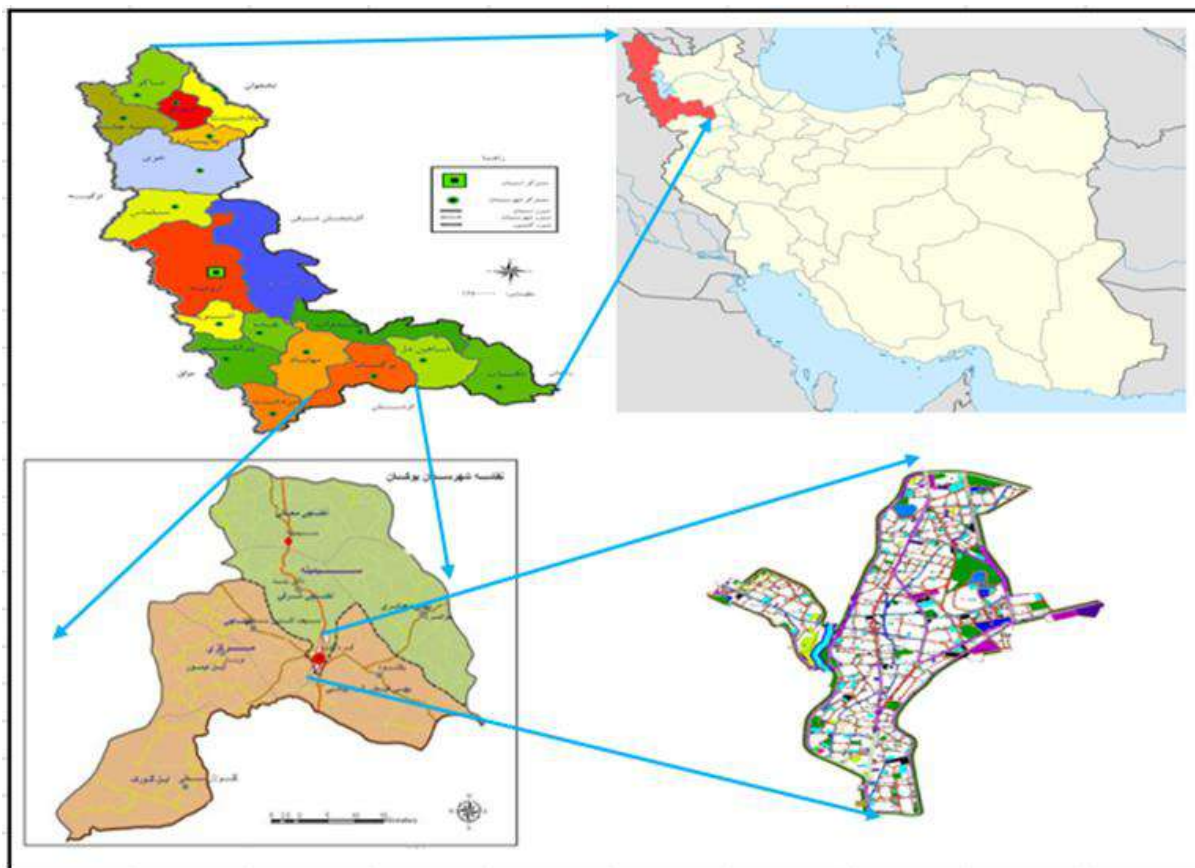
۱. پىشەكى

شارى بۆكان، بەپى ھەلكەوتەى ئەستروئۆمى، لەسەر ۳۶°۳۱ ھىلى پانىى باكور و ۴۶°۱۲ ھىلى درىژى پوژھەلات و ۱۳۷۰ مەتر لە ئاستى پووی دەرياوه بەرزە، دەكەويتە سەر دەشتىكى درىژەوھبوو، پوژھەلاتى بە شاخى نالەشكىن و پوژئاواى بە پووبارى سىمىنەپوود و كپوھكانى پوژئاواى سنوورى شارەكە دەورەدراون (نەخشەى ۱). لە پووی ئاووھەواوه، ئەم شارە لە ناوچەىەكى تا رادەىەك شاخاوى و

* ماستەرى شوینەوار، زانكۆى تاران. Esmail.salimi@ut.ac.ir

** ماستەرى شوینەوار، زانكۆى تاران. BryarASA@gmail.com

*** ماستەرى شوینەوار، زانكۆى ھونەرى ئەصفەهان. Solhjou@yahoo.com

(نەخشەى ۱) شۈينى جۇگرافىيى ناچەى لىكۆلئىنەۋە (تۈيژەرەۋەكان)

قاجارى، گۈندىكى بچووك كه دهكهۋتە ناو بۆكانى ئىستا، ھەنگاۋ بە ھەنگاۋ گەشەى كىردوۋە و بوۋەتە بنچىنە بۆ دروستكردى شارى ئىستەى بۆكان. ئەم لىكۆلئىنەۋەىە ئەنجام دراۋە بە پشتبەستىن بە بەلگە شۈينەۋارىيەكان و نووسراۋە مېژۋىيەكان و چۈنئىتىى دروستكردى و فراۋانبوونى شارى بۆكان و ئەۋ پىنگە سىياسىيەى كه له سەردەمى قاجارى دا ھەببوۋە، پشتبەستوۋ بە پاشماۋەى ئەۋ بىنايانەى كه دەگەپئىنەۋە بۆ ئەۋ سەردەمەى وا لىكۆلئىۋىنەۋە. پىرسىارى سەركى ئەۋەىە: ھۆى گەۋرەبوون و فراۋانبوونى شارى بۆكان چى بوۋە؟ ھۆىەكانى ھەلپژاردنى شۈينەكه ۋەك ناۋەندى كارگىزىى ناۋچەكه له سەردەمى قاجارى دا چىن؟ رەنگە تايبەتمەندى ھەلگەۋتەى شۈينەكەى و پىۋەندى گۈندى بۆكان -كه كهۋتوۋتە نىۋان گۈندەكانى ناۋچەكه- سەركىترىن ھۆ بوۋىن بۆ ئەۋەى كه ئەم گۈندە بە ناۋەندى كارگىزىى

كەشگۈرپاۋدا ھەلگەۋتوۋە (حصارى و ھاۋكارانى، ۱۳۹۴: ۶۸؛ ضىافتى، ۱۳۹۴: ۱۲۹). سەرەتەى نىشتەجىبوونى مرؤف له بۆكان، دەگەپئىتەۋە بۆ چاخى بەردىنى كۆن (نادرى، ۱۳۸۵: ۵-۱۲). سەرەپاى ئەمە، بەشىك له شۈينەۋارەكانى پىش مېژۋى تىدايە، ۋەك قەرەگۈيز كه گلئەى له شىۋازى دالمەى لى دۆزراۋەتەۋە (كرمى، ۱۳۸۵: ۵-۱۶)؛ شۈينەۋارى عەلى ئاباد دەگەپئىتەۋە بۆ چاخى برۆنزى (فرجى و ھاۋكارانى، ۱۳۹۳: ۲۴۵-۲۴۸) و شۈينەۋارى قەلاچى بە ناۋىشانى گىرنگىر نىشىنگەى دۆزراۋەى ماناىيەكان له ھەزارەى يەكەمى پ.زدا (كارگر، ۱۳۸۳: ۲۲۹-۲۴۵)؛ ھەرۋەھا شۈينەۋارى مېژۋىيە قەلابەردىنە كه سەردەمەكانى ماناىى و ئەشكانى لەخۆدەگرى (ملازادە، ۱۳۸۳: ۲۱۴-۲۱۵). ھەموو ئەمانە ئەۋە نىشان دەدا كه بە درىژاىيە سەردەمەكان شۈينى نىشتەجىبوون بوۋە له ناۋچەكەدا. سەردەمى

ناوچه که هه‌لېژېردرئ. هه‌روه‌ها بوونی زه‌ویی کشت‌وکالی و سه‌رچاوه‌ی ئاوی پېویست، به تايه‌تی ئه‌ستيلگی گه‌وره، وه لايه‌نه‌کانی هه‌ريمی، وه‌ک کليلی گه‌شه‌سه‌ندنی شاری بۆکان بوون له سه‌رده‌می قاجاری‌دا.

ليکۆلینه‌وه ئه‌نجام‌دراوه‌کانی پيشتر: سه‌ره‌رای ئه‌و تويزينه‌وه شوينه‌واريه جياجيانه‌ی که له ده‌شتی بۆکان ئه‌نجام‌دراون، تا ئیستا هېچ شيوه ليکۆلینه‌وه‌یه‌ک ده‌رباره‌ی چۆنیتیی دروستبوون و گه‌شه‌سه‌ندنی شاری بۆکان به شيوه‌یه‌کی پوون ئه‌نجام‌دراوه. سه‌رچاوه بۆ ليکۆلینه‌وه‌ی بۆکان و بيناسازيه‌که‌ی بریتيه له نووسینی گه‌شتیارانی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م و سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی بیسته‌می زایینی، هه‌روه‌ها ليکۆله‌ره‌وانی شاره‌که که به شيوه‌یه‌کی گشتی ناوچه‌که و شاری بۆکانیان ناساندوون. بۆ نمونه، ده‌توانین ئاماژه به نووسینه‌کانی ئیبراهیم ئه‌فخه‌می له کتیبی (تاریخ فرهنگ و ادب مکریان) (۱۳۶۴: ۱۷۶-۱۷۷-۱۹۵)، ناوه‌پۆکی کتیبه‌که‌ی ره‌حمان محه‌مه‌دیان له به‌رگی دووه‌می کتیبه‌که‌ی‌دا به ناو‌نیشانی (بۆکان در سده بیستم: تاریخ، سیاست، فرهنگ و ادب) (۱۳۸۹: ۱۶۴-۱۹) و هه‌روه‌ها رینمونیی (ایزرتو ۱: یادگارهای تاریخی بۆکان) نووسینی یووسف حه‌سه‌ن‌زاده (۱۳۸۵: ۸-۹-۱۰) بکه‌ین، جگه له‌وه، ئه‌میر که‌دخودا محه‌مه‌دی له ماسته‌رنامه‌که‌ی‌دا باسی سی بینای دیاری (ئه‌ستيلگی خانه گه‌وره، مزگه‌وتی گه‌وره و قه‌لای سه‌رداری وه‌ک نمونه‌ی سه‌ره‌تای بۆکان کردووه (۱۳۸۱: ۷۶-۷۷-۷۸). له دیارترین ئه‌و ليکۆلینه‌وه شوينه‌واريه‌ی که له باره‌ی بیناکانی شاری بۆکانه‌وه ئه‌نجام‌دراون، ده‌توانین ئاماژه به راپۆرتی ئیسماعیل مه‌عرووف ئیق‌دام و کاظم ئابام بکه‌ین که هه‌ولیان‌داوه بکه‌ونه "بررسی باستان‌شناختی آثار معماری سرداران مکری بۆکان و راهکارهای مرمتی" (معروفي ئیق‌دام و

هاوکارانی، ۱۳۹۴: ۱-۱۴). به راستی کاری به‌شیک له‌م نووسه‌رانه، گه‌ر بگه‌رینه‌وه سه‌ر سه‌رچاوه سه‌ره‌کيه‌کان و ناسینی شوينه‌واره‌کان، زیاتر خه‌یالیانه‌یه و ئیمه ناتوانین لیره‌دا باسیان‌بکه‌ین.

رېبازی ليکۆلینه‌وه: ئه‌م ليکۆلینه‌وه‌یه که ئه‌نجامه‌که‌ی له‌م نووسینه‌دا ئاماژه‌ی پێ‌دراوه، به سوودوهرگرتن له شیوازی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری نووسراو و سه‌ردانی مه‌یدانی ئه‌نجام‌دراوه. له ليکۆلینه‌وه‌ی مه‌یدانی‌دا هه‌ول‌دراوه زۆرتین به‌لگه شوينه‌واريه‌کان و به‌لگه نووسراوه‌کان به سوودوهرگرتن له ئه‌نجامی دابه‌شبوونی شوینی و کاتی وه‌ربگیرئ، چونکه ئه‌مانه شیوازی گه‌وره‌بوونی شار دیاری‌ده‌که‌ن.

۲. ناوی بۆکان:

له سه‌رچاوه نووسراوه‌کان‌دا ناوی جیاواز بۆ شاری بۆکان ئاماژه‌یان پێ‌کراوه. بلاترین ناو (بۆکان) ه که وشه‌یه‌کی کوردیه و لیک‌دراوی ناوی (بووک) و جیناوی لکاوی کوی (ان) ه. له کۆن‌دا گوندنشینانی ناوچه‌که له کاتی زه‌ماوه‌نددا، له چه‌ند رېگایه‌کی روو به بۆکانه‌وه بووکه‌کانیان هیناوه‌ته ده‌ورو به‌ری حه‌وزی گه‌وره و زه‌ماوه‌ند و هه‌له‌په‌رکێیان گێراوه (سیستانی، ۱۳۸۱: ۹۷۹). بۆچوونیکي دیکه‌ش هه‌یه، جیی ئاماژه‌پێ‌دانه؛ ئه‌م شاره له‌به‌رئه‌وه‌ی بايه‌خیکي میژوویی هه‌یه و خاوه‌نی دیمه‌نیکي جوانی سروشتیه، به "بووکی کوردستان" ناوبانگی په‌یدا کردووه. وه‌ک چۆن له هۆنراوه و گۆرانیه‌کانی ناوچه‌کانی کوردستان‌دا ئاماژه به‌م دیمه‌ن و سروشته‌ جوانه‌ی بۆکان کراوه (ضیافتی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). به پشت‌به‌ستن به‌و گێرانه‌وه کۆنه‌ی که له بۆکان بلاوه، سه‌ره‌تا به "شاره کۆن" ناوی هینراوه، ئه‌و ده‌م ده‌که‌وته باشووری رۆژئاوای ئیستای شاره‌که، به‌لام به‌هۆی بومه‌له‌رزوه‌ و ویران‌بووه (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۸). په‌زا قولیخان هیدایه‌ت له کتیبی "فره‌نگ انجمن‌آرای ناصری"‌دا له باره‌ی ریشه‌ی ناوی

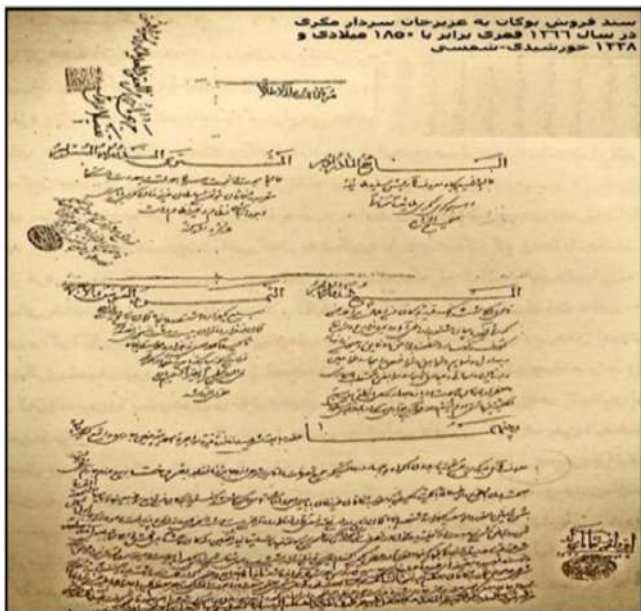
بوکانه‌وه، ئاماژه به‌وه ده‌کا که "بوکان ناوی ئاوه‌دانیه‌ک بووه له ویلایه‌تی ساوجبلاغی موکری (مه‌باد)، ده‌لین ئاووه‌ه‌وایه‌کی فیتکی هه‌یه. له فه‌ره‌ه‌نگی "برهان" دا به مانای گولزار نووسراوه و به عه‌ره‌بی به (ک) نووسراوه، مانای پوه‌کی بۆن‌خۆش ده‌گه‌ییئێ" (هدایت، بی تا: ۱۱۸). له فه‌ره‌ه‌نگی "ده‌خدا" دا هاتووه که "بوکان نه‌علیکی ئاسنین بووه، کاتیک به‌فر ده‌باری، بۆ سه‌ر به‌فر له‌په‌ده‌کرا" (ده‌خدا، ۱۳۷۷: ۵۰۸۲) مینورسکی له ره‌شیده‌دین فه‌ضلوللا هه‌مه‌دانیه‌وه هیناویه که نامه‌به‌ری ئه‌میره‌کانی مه‌غول (مه‌رکیت^۱) ناوی بوکان (Būkān) بووه. به وته‌ی ئه‌و، ناوچه‌ی بوکان له بنه‌ره‌تا له‌وانه‌یه ناوی به‌ی/باهی (BEHĪ (Bāhī) بووبی، هه‌رچه‌نده ئیستا ئه‌م ناوه ته‌نها به گوندیکی نزیک بوکان ده‌وتری (Minorsky, 1959: 68).

نووسه‌رانی بوکان پێیان وایه بوکان وشه‌یه‌کی مه‌غولییه، له‌به‌ره‌ئوه‌ی خواجه ره‌شیده‌دین له کتیبی "تاریخ رشید" دا نووسیویه: لیتراسراوان و حاکمانی مه‌غولی به ناویشانی بوکان ئاماژه‌یان بۆ کردووه (فضل الله، ۱۳۷۴: ۷۴، ۷۵، ۷۹، ۲۴۷، ۵۱۴، ۵۱۷، ۵۵۲، ۵۵۴). به‌هۆی ئه‌وه‌ی که ناوه مه‌غولییه‌کان زیاتر ئاماژهن بۆ ناوی جوگرافیایی و خیلی ناوچه‌که، تا ئیستاش له زاراوه‌ی موکری دا به‌جی‌ماوه، ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌رده‌خا که ناوچه‌ی موکریان ماوه‌یه‌کی درێژخایهن له‌ژێر ده‌سه‌لاتی مه‌غوله‌کان دا بووه و بوکان یه‌کیک بووه له‌و ناوچه‌کانه (Minorsky, 1957: 57-58).

۳. دروستکردن و فراوانبوونی شار:

آ. به‌لگه‌نامه‌ی میژوویی:

تا هاتنی سه‌رده‌می قاجاری، له هه‌یج سه‌رچاوه‌یه‌کی میژوویی و جوگرافیایی دا ناوی بوکان به‌رچاوناکه‌وئ (موسوی بنجوردی، ۱۳۸۳: ۳۳). وه‌ک ئه‌و به‌لگه‌یه‌ی که له لایهن خانه‌واده‌ی ئیلخانی‌زاده له بوکان پارێزراوه

(وینه‌ی ۱) به‌لگه‌ی فرۆشتنی بوکان

به‌سه‌ردارخانی موکری (www.dana.ir)^۴

^۲ عه‌زیزخان کو‌ری محه‌مه‌دسولتانی موکری‌یه، سالی ۱۲۰۷ی هه‌تاوی (۱۸۲۹ز) له گوندی نستانی سه‌رده‌شت هاتووته دنیاوه. له ۲۲ سالییه‌وه چووته خزمه‌تی سه‌ربازی تا ۳۰ سالی. له سه‌ره‌تاکانی ده‌سه‌لاتی محه‌مه‌دشادا تا ناوه‌راستی ده‌سه‌لاتی ناصرده‌دین‌شا، به کاری حکومه‌تییه‌وه سه‌رقال‌بووه. چه‌ندین پۆستی گرنگی له کاتی چه‌نگدا وه‌رگرتووه و خویندنی سه‌ربازی له خویندنگای ئه‌کادیمی بریوه. سالی ۱۲۶۹ی هه‌تاوی (۱۸۹۱ز) له درێژه‌ی پۆسته‌کانی دا بووه به سه‌رداری هه‌موو ئێران و پاشان پارێزگاری مازنده‌ران و ئازده‌ربایجان. له کۆتاییه‌کانی ته‌مه‌نی دا گه‌راوته‌وه بۆ بوکان و سه‌رده‌شت و نیوان دووئاو (میان دو‌آب) و ۲۰ی شه‌ه‌والی ۱۲۸۷ی هه‌تاوی له ته‌مه‌نی ۸۰ سالی دا به نه‌خۆشی له تهریز کۆچی‌دوایی کردووه (افخمی، ۱۳۶۴: ۳۷۶-۳۸۳).

^۳ سه‌رۆک‌خیلی دیبۆکری بووه.

^۴ www.dana.ir/news/257563.html/۱/۲۰۱۵، سه‌عات ۱۳:۲۰.

¹ Markit

"... له كۆتايىدا و ھەمووى شەش دانە گوندى بۆكان سەر بە مەراغى سەر بە ئازەربايجان كە زەوىي ئاوى و دىمى و كشتوكالى و ئازەلدارى و..." ئەو نىشان دەدا لەو كاتەدا گوندى بۆكان سەر بە مەراغە بوو. پىشتەستوو بەو راپورتانەي كە ھەن، گوندى بۆكان لەو سەردەمەي مولكى سەردار عەزىزخاندا، دواز دە خانەوادە و نزيكەي ۶۰ كەس ژمارەي دانىشتووانى بوو (افخمى، ۱۳۶۴: ۶) و گرنگى ئەم گوندە بەھۆي پىئوھندىي بە خانەوادەي سەردار عەزىزخانى موكرىيەو بوو (موسوى بنجوردى، ۱۳۸۳: ۳۴). پاش عەزىزخان، كورەكەي و نەوھەكەي (سەيفەددىن خان و محەممەدحوسىن خان موكرى) دەستيان كرد بە دروستكردىي بيناكاني وەك مزگەوتى گەرە و گەرەكردىي قەلای سەردار، ئەستىلكى گەرە و بازاري شارەكە، كە دوو خان (كاروانسەراي) تىدا بيناكرا و نزيكەي ۳۰ دووكاني لەخوگرت. ئەم بينايانە ھاوكاربوون بۆ گەرەكردى و فراوانبوونى گوندى بۆكان (نەخشەي ۲) (رزم آرا، ۱۳۳۰: ۹۸؛ كرىمى، ۱۳۲۹: ۲۰۲). ئەمرو ئەم بينايانە بوونەتە ناوھندى شارى بۆكان. سەيفەددىن خان و محەممەدحوسىن خان، لە فەرمانرەوايانى كوردستانى موكرىان بوون لە ساوجبلاغ، لەبەر كەش و ھەواي گونجاو و ئەو سروشتە جوانەي كە ھەيبوو، قەلای و مزگەوتى گەرە و گوڤستانى خىزانىيان لە بۆكان دروستكردوون، ئەمەش بە سوودوھەرگرتن لە بيناكاني ھاوشىوھ لە ساوجبلاغ (سابلاغ-مەھاباد)، ھەرەك مینورسكى نووسىويەتە: بۆكان ناوھندى پىشتاوپىشتى حاكمانى موكرىان بوو (مىنورسكى، ۲۰۰۷: ۹۳). دوای مردنى محەممەدحوسىن خان، عەلى خان بوو بە حاكمى بۆكان، بەلام لەبەر كەم ئەزموونى و قەرزاريى زۆر، بۆكان بە دوو بازركانى تەبرىزى فرۆشراو. بۆكان، لە سەردەمى ئەم بازركانانەدا،

بوو بە بەشىك لە تەبرىز (محمدیان، ۱۳۸۹: ۲۳). زياتر لەو بەلگەيەي كە ئاماژەمان پى كرد، لە سەرچاوەي تردا، لەوانە بەشىكى گەشتنامەكان، ئاماژەيان تىدا بە ناوى بۆكان كراو، لە نزيكەيى نيوھى دووھمى سەدەي نۆزدەھەم و سەرەتاي سەدەي بيستەمدا، چەندان ليكۆلەرەو و گەشتياري ناسراو، لەوانە: مینورسكى^۶ روىسى، ژاگ دەمورگان^۷ فەرەنسى، حاج سەيباح^۸ ئەم لادىيەيان

^۶ فيلادمير مینورسكى (۱۸۷۷-۱۹۶۶ ز) رۆژھەلاتناسىكى روىسىيە، لە شارى كەرچواي نزيك بە روىبارى قولگا ھاتووتە دنياو. ليكۆلینەوھى زۆرى سەبارەت بە جوگرافيا و ميژووى ئيران و قەوقاز و بە تايبەتى كوردناسى ئەنجام داوھ. سالانى ۱۹۰۳-۱۹۱۷ لە خزمەتى ديپلوماسىدا بوو. ۱۹۱۱ وەك نویتەرى دەولەتى روىسى لە ليژنەي سولخى سنورى نيوان ئيران و دەولەتى عوسمانى بەشدارىي كردوو. لەبارەي ميواندارىي سەردارى بۆكانەو، ھەرەك نووسىويەتە: "... لە بۆكان خزمەتكاران و جووتريان جۆرەھا خوارديان دەھينا بۆ ئەو كەپر و چادرانەي ئەو باخچەيە كە بە چواردەورى حەوزيكي گەرەي ناوھراستىدا ھەلدايوون. دوای نانخواردنى نيورۆ و چاخوراندەو، دووبارە جۆرەھا خوارديان تريان بۆ مەجلىسەكە ھىتا. بە دريژىي ئەو ماوھەي گۆرانى دەوترا و مۇسيقا لى دەدرا، ھەلبەتە ھەموو خزمەتكارەكان لەم ئاھەنگەدا بەشداربوون و چەندىن بەلەمى گەرەي برنج جياجيا دانرايوون. من ھىچ كاتىك ئەو دوو ماسىيە گەرەيەم لەبىرناچى كە لەبەر ئىمە راويان كردبوو. سەخاوت و خىرخوازيى سەردارى موكرى كاري كردبوو سەر دراوسىيان و دۇستانى، كە پۆل پۆل لە ھەموو شوپىنكەوھ دەھاتتە خزمەتى و بە باشترىن شىوھ ميواندارىي دەكردن و ريزى لى دەگرتن" (مىنورسكى، ۱۳۷۹: ۶۴-۶۵).

^۷ ژاگ دەمورگان ۱۳ مانگى ۶ سالى ۱۸۷۵ز لە Huisson sur cosson لە پارىژگاي لقار قشرى فەرەنسى ھاتووتە دنياو. دەرچووى خویندنگەي كانزاي پاریس بوو. كاتى دەرچوونى لەو قوتابخانەيە و تا كۆتايى تەمەنى، لە گەشتەكاندا لىپرسراوى زانستى بوو. دەمورگان زانبارى زۆرى لەبارەي جوگرافيا، جيؤلوجى، شوپتەوارناسى و زمانناسى ئىرانەو نووسىو، لە نيوانياندا، زانبارى جوگرافيايى و جيؤلوجىي سەبارەت بە ئيران و بە تايبەتەي رۆژئاوای ئيران، زۆر گرنگ و نوئ بوون. دەربارەي ھەلومەرجى سياسىي ناوچەي بۆكان لە كاتى گەشتەكەي دا، ئاماژەي داوھ بە "سەيفەددىن كە لە تەمەنى مندالىدا

دیوه و سه‌بارت به ده‌سه‌لاتاران و بیناسازی بۆکان نووسیویانه. سالی ۱۹۱۱ز مینورسکی له لایهن سەردار عەزیزخانەوہ بانگیشت‌کراوہ بۆ بۆکان و بەشیکی ئەم سەفەرەوہ له کتیبی "کورد"دا

هەتیوکەوت، کاتیک باوکی توانی ۷ سال حاکمی نازەریجان بی. دایکی که لپرسراوی بوو، کهم‌تەمەنی ئەوی به سوودی خۆی بەکارهیتا بۆ به‌هەدرانی ئەو سامانەوہ که له بەردەستی‌دا بوو. ئەو له لایهن بەردەستەکانی سەردارەوہ هاوکاری‌کرا، کاتیک سەیفەددین گەرەبوو و بی‌گەشت، لهو ۸۰۰ گوند و ناوچانەوہ و باوکی خاوەنیان بوو، تەنها بۆکانی بۆ به‌جی‌مابوو. "سەیفەددین خان زرنگیه‌کی کهمی هەبوو و کهم‌ئەزمون بوو. ئەو، زمانه رۆژەه‌لاتییه‌کانی وهک توری، فارسی، عەرەبی و کوردی زۆر به باشی دەزانی و فەرەنسی و کهمیک ئینگیزی و ئەلمانیشی دەزانی. هەر خۆی توانیبوو خۆی پیش‌بنا و زۆر زووتر پیش ئەو که‌سانه کهوت که به مەبەستی خویندن له ئێرانەوہ چوووبونه ئوروپا. له لایه‌کی‌تره‌وہ، له کاته قورس و سه‌خته‌کان‌دا، لپرسراویکی باش و ئازا و راستگۆ بوو. کوردستانی موکریان له سایه‌ی ئەو‌دا گەشه و ئارامی به خۆه دیون. کۆچی‌دوایی ئەو، زینیکی گەرەبوو بۆ حکومەتی ئێران (دمرگان، ۱۳۳۹: ۴۳).

حاج سەبیاح له گەشتیارانی سەردەمی قاجاری بوو، یادەو‌ه‌رییه‌کانی، له مانگی تیری ۱۲۵۶ تا موردا‌ی ۱۲۸۸ی کۆچی هەتاوی (مانگی ۷ی ۱۸۷۷ تا مانگی ۵ی ۱۹۰۹ز) دەگریته‌وہ. هیند، رۆژەه‌لاتی دوور، ئوروپا و ئەمریکا گەراوہ به ماوه‌ی ۱۸ سال، له کتیبه‌که‌ی‌دا به ناو‌نیشانی "خاطرات حاج سیاح" به‌چاپی گەیان‌دووہ. له بەشیکی ئەم کتیبه‌دا له باره‌ی بۆکانەوہ، نووسیویه: "... کاتیک دەمە‌و‌ئێواره بوو، گەیشتنه بۆکان. گوندیک بوو، هەوزیکی زۆر باشی هەبوو، ئاوی پاک و زولالی له بەر دەروێ. پرسیمان، وتیان: گوندەکه له خوالخۆشبوو عەزیزخانی سەردارەوہ بۆ سەیفەددین‌خانی کوری به‌جی‌ماوه. لهو ماوه‌دا که ئیمه له تەکیه مابووینه‌وہ، که‌سیک له لایهن سەیفەددین‌خانەوہ هات، گله‌ی ئەو‌ه‌ی لی‌کردین: له کاتیک‌دا خان هەیه، بۆچی له تەکیه‌دا ماونه‌تەوہ؟ چونکه له تاران ناسیاوی خانەوادەیان بووم. رۆیشتمه لایان و ریزیکی زۆریان لی‌ناین و میواندارییان‌کردین و له ژوره‌کانی سەرەوہ ماینه‌وہ. فەرخی‌خانی ئامۆزای که هاوری من بوو له پاریس، گەنجیکی زۆر نه‌جیبزاده بوو؛ پرسیم، وتیان کۆچی‌دوایی‌کردووہ، زۆر دلگرا‌نی‌کردم" (خاطرات حاج سیاح، ۱۳۴۶: ۲۵۴).

نووسیوه (مینورسکی، ۱۳۷۹: ۶۴). به وتەو مینورسکی، لهو سەردەمە‌دا بۆکان یهک کارگێری تاییهت به خۆی هەبوو، شوینی نه‌وہ به نه‌و‌ه‌ی حاکمانی موکری بووه (Minorsky, 1957: 68)؛ مینورسکی، ۲۰۰۷: ۹۳). دوا‌ی ئەو، له سەردەمی سەیفەددین‌خان کوری عەزیزخان‌دا، دەمورگان و حاج سەبیاح سەریان له بۆکان داوه، هەر یه‌که‌یان زانیاری خۆی له باره‌یه‌وہ نووسیوه. ئەم زانیاریانه زۆر گرنگن، چونکه له سەردەمی قاجاری‌دا نووسراون و زانیاری ئەو سەردەمە‌یان له‌خۆگرتووہ.

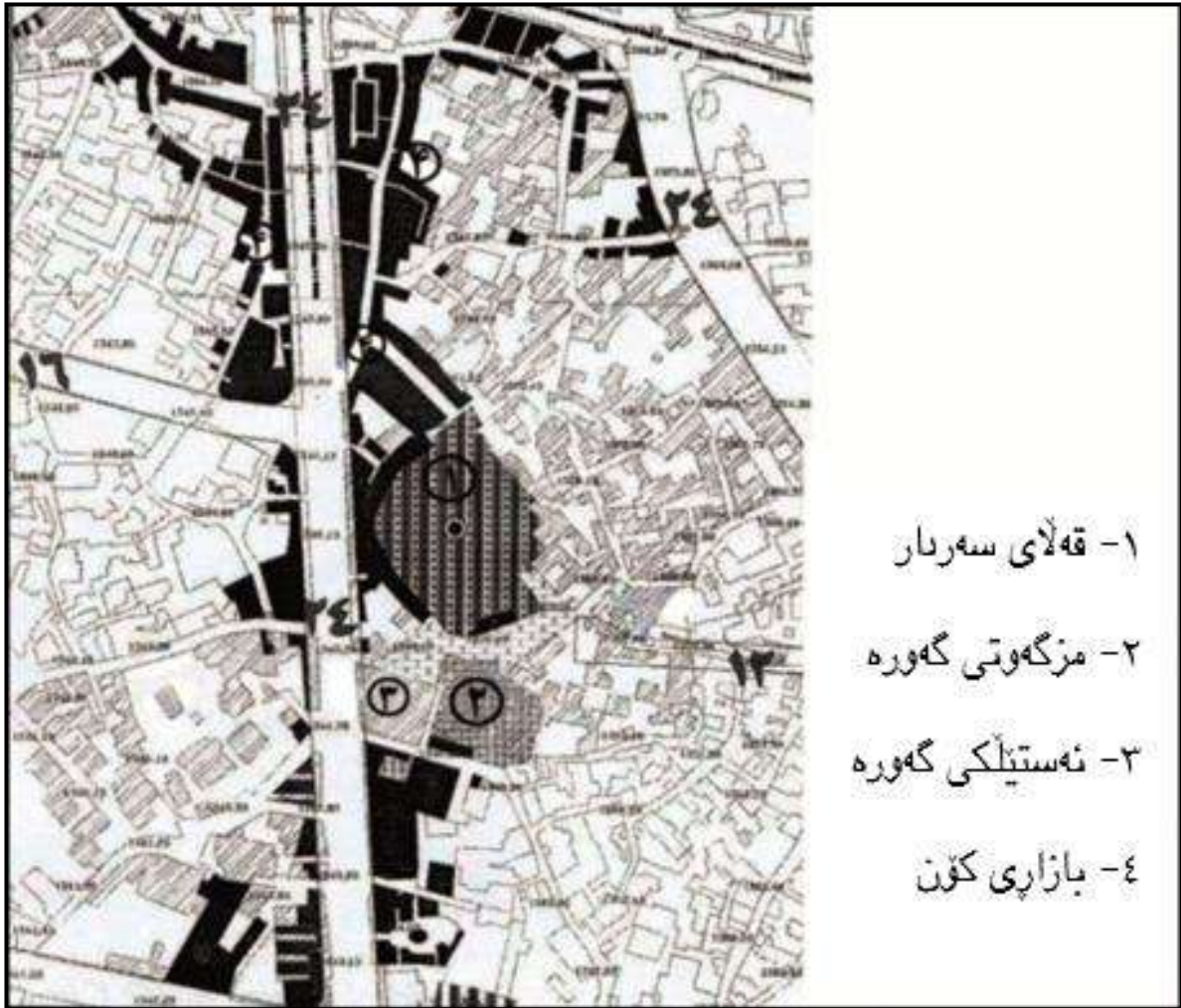
ب. به‌لگه شوینە‌و‌ارییه‌کان:

کۆنترین پاشماوه‌ی شاری بۆکان ده‌گەریتە‌وہ بۆ سەردەمی قاجاری و قەلایه‌که. وینه‌ی ئەم قەلایه له لایهن‌ه‌لی‌خان حاکمی ساوجبلا‌غه‌وہ پارێزراوہ (وینه‌ی ۲). وهک ئەو‌ه‌ی که له‌م وینه‌یه‌دا دەبینی، بینا و خانووه‌کانی شارەکه له گل دروست‌کراون و هەندیکیشیان به‌شیکیان رووخاوه تا کاتیک سالی

(وینه‌ی ۲) دیمەنی گوندی بۆکان و قەلاکە‌ی له سەردەمی حاکمی‌ه‌لی‌خان‌دا (www.harvard.edu)^۸

^۸ رۆژی دەستخستنی زانیاری (۱۳/۱۲/۲۰۱۷).

(نه‌خشه‌ی ۲) ئەو بینایانی که له گه‌شه‌کردن و گه‌وره‌بوونی شاری بۆکاندا کاریگه‌ربوون (رش، ۱۳۹۴: ۵)

(ضیافتی، ۱۳۹۳: ۱۳۳). ئیستا چه‌ندین بینای کۆنی گرنگ ده‌که‌ونه ناو به‌راییی دروستبوونی شاره‌که، وه‌ک مزگه‌وتی گه‌وره، قه‌لای سهردار، گۆرستانی سهردارانی موکری، ئەستیلکی گه‌وره؛ هه‌موویان ده‌گه‌رینه‌وه بۆ سهرده‌می قاجاری (نه‌خشه‌ی ۲). دواتر به وردی له‌م بینایانه ده‌دوین.

۱۳۲۲هـ (۱۹۴۳ز) ده‌ست‌کراوه به نوژنه‌نکردنه‌وه‌یان له‌سهر شیوازی تازه‌ی بیناسازی سهرده‌م (رزم آرا، ۱۳۳۰: ۹۸). به داخه‌وه کۆتایی سالی ۱۳۸۴ (۲۰۰۵ز) و سهره‌تای ۱۳۸۵هـ (۲۰۰۶ز) شاره‌وانیی شاره‌که ده‌ستی‌کرد به دروستکردنی ریگایه‌ک به ناوی "ریگه‌ی قه‌لای سهردار" وه له ناوه‌پاستی پاشماوه کۆنه‌که‌ی‌دا، که زیانی زۆری پی‌گه‌یاند

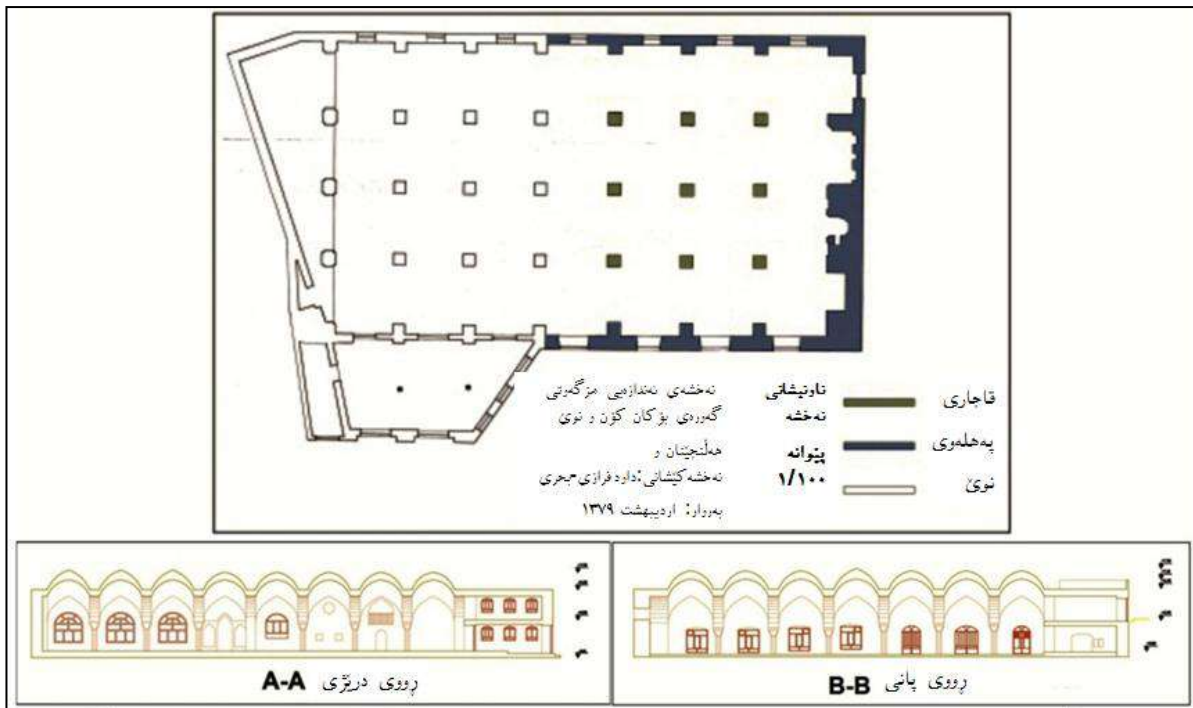

(نه‌خشه‌ی ۳) قوناغه‌کانی گه‌وره‌بوونی مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان (کدخدا محمدی، ۱۳۸۱: ۷۷)

مزگەوتى گەورەى بۆكان:

۱۲،۲۹،۰۰۶ ۶۶ پلە و ۱۲ دەقە و ۲۹،۰۰۶ چرکە ھېلى دريژىي رۆژھەلاتە، ۱۳۵۲ مەتر لە ئاستى روى دەرياوۋە بەرزە. بە شىۋەيەكى گىشتى، لە چوار قۇناغدا گەشەى بەخۆۋە دىۋە (نەخشەى ۳). لە قۇناغى يەكەمدا، سەردەمى قاجارى مزگەوتەكە دريژىي ۲۵م و پانىي ۲۰م بوۋە. كەرەستە بەكارھاتوۋەكانى لەو سەردەمەدا برىتتىن لە: تەختە، بەرد لە بنچىنەى دىۋارەكاندا كە ۱،۶۰م بەرزە، دواتر خشتى ۲۰×۲۰سم

مزگەوتى سەردار، يا -بە وتەى ناۋچەكە- مزگەوتى گەورە، يەككىكە لە بىنا گىرنگەكانى شارى بۆكان لە سەردەمى قاجارى، تا ئىستاش نويژى ھەينى لەم مزگەتەدا ئەنجام دەدرى، لە شويىنەۋارى نەتەۋەيىدا، بە ژمارە ۳۴۸۰ تومار كراۋە. ئەم بىنايە لە چەقى شاردايە، ئىستا شەقامى ئىنيقلاب لە نزىكى قەلاى حكومى و ئەستىلكى گەورەۋە بەلاىدا تىپەردەبى. شويىنى ئەستروئۆمىي^۹ 36°31'12,10 ھېلى پانىي باكوور و

(نەخشەى ۴) نەخشە و رووكارى مزگەوتى گەورەى بۆكان (آرشىو مىراث فرەنگى آذربايجان غربى، ۱۳۹۶)

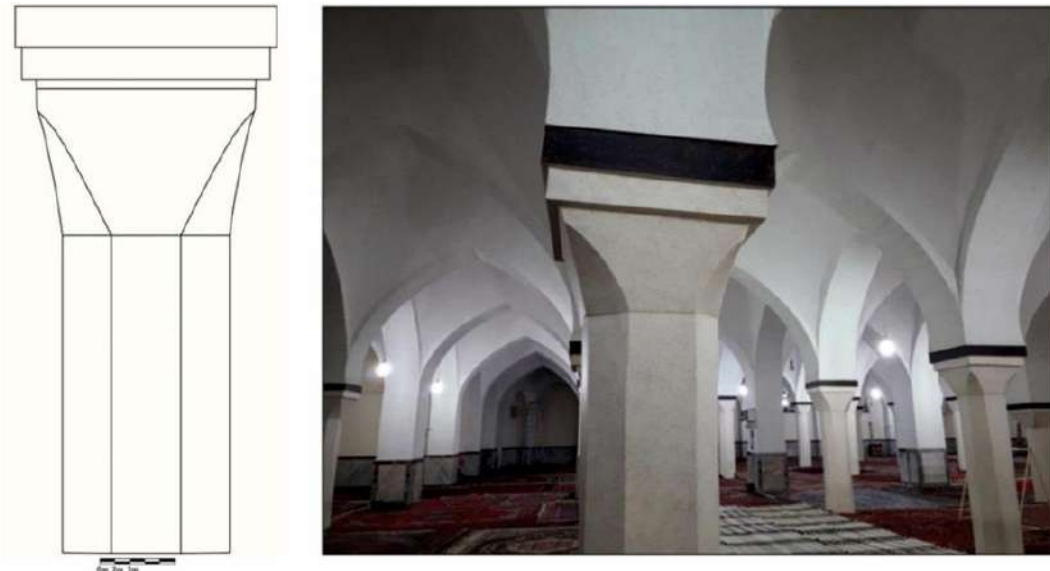
ئەستوربى خشتەكان ۵سم بوۋە و مزگەوتەكە بە شىۋەيەكى لاكىشەيى دروست كراۋە و ھۆلى نويژى گىشتى سەققەكەى بە كەۋانى كەلمبۇ^۹ لەسەر نۆ ستونى بەردىن دانراۋە (نەخشەى ۴). ئەم ستونانە بەرزىيان ۱،۴۷م و ۱،۶۰م پانىي ستونەكانە، نيوان پاىەكان ۴،۸۰م دەبى، جگە لەۋە، ستونەكان بە شىۋەى ھەشت گۆشەن، پاشان لە سەرۋە بە چوارگۆشە كوتايىيان پى

دى (ۋىنەى ۳). نيوانى ئەم پاىانە، ھاوشىۋەى مزگەوتى سوورى مەباباد، بە پاىەى دار بەيەك گەيەنراون، تا بىناكە خۆگرتەر (مەكەم) بىي. روى رۆژئاۋاي مزگەوت، سى پەنجەرەى رۋوۋە ئەستىلكى گەورەى ھەيە، لە كۆندا سىمايەكى جوانى داۋە بە مزگەوتەكە. مىجرابى مزگەوتەكە دەكەۋىتە باشوور و ئاراستەى قىبلە نىشان دەدا، سەرنجدانىكى ۋىنە كۆنەكانى ئەۋ كاتە، نىشانى دەدا ئەۋكاتە لە بەشى باكوورى رۆژئاۋاي منارەكە، خشتى كورت و ئەستوربى

^۹ شىۋە تاقىك ۋەك گومەز واىە (پىرنىيا، ۱۳۷۲: ۳۸۴).

باکووری. ئەم بەشە نوێیە بە هەمان شیوە وەک بەشە کۆنەکەى لە ۹ ستون پیکهاتوو، بەلام بەرزى ستونەکان لەچاو ستونە کۆنەکان زیاترە، بە شیوەیەک کە بەرزى پایەکان ۱،۸۷م و تیرەى پایەکانیش ۱،۶۶مترە (وێنە ۵).

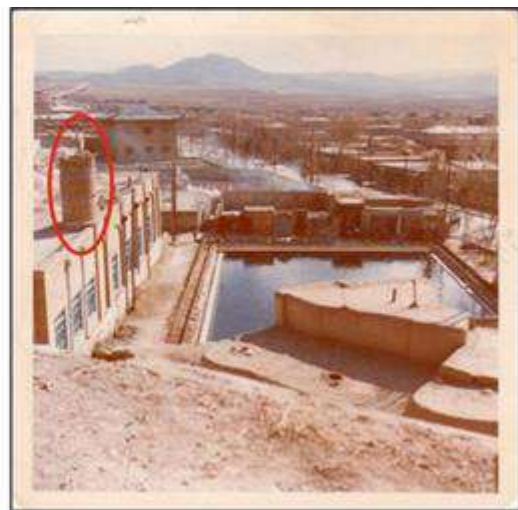
بە نەخشی چەماوەى رەنگاوەرەنگى هەبوو، ئیستا هیچ پاشماوەیەکی نەماوە (وێنە ۴). لە قوناغى دووهم و سەردەمى پەهلەوىدا، بەشیک (پانتاییەک) خرایە سەر بینا سەرەکییەکەى (کۆنەکەى) بە ئەندازەى ۲۰x۱۵ مەتر لە بەشى

(وێنە ۳) سەر ستونەکانى مزگەوتى گەورەى بۆکان (توێژەرەوهکان)

(وێنە ۵) هۆلى ستوندارى نوێزى بەکۆمەلى مزگەوتى بۆکان (توێژەرەوهکان)

(وێنە ۴) منارە لەناوچووەکەى مزگەوتى گەورەى بۆکان

ئەم وتانە دەردەخا. پانتاییى زیادکراوى ئەم قوناغە (جمهوورى ئىسلامى) ۱۵ ستون لەخۆدەگرئ. ئەم ستونانە ۲،۱۸م بەرزى و ۱،۷۳م تیرەیانە و ۱۲ کەوانە (تاق) لەسەر ئەم ستونانە دروستکراو. دوایین فراوانکردنى مزگەوت بۆ ئەم سەردەمە دەگەریتەوه، کە سالى ۱۹۹۵ز پانتاییەک بۆ بەشى

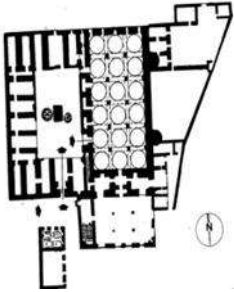

لە قوناغى سێهەم و سەردەمى جمهوورى ئىسلامىدا، دووبارە بینایى مزگەوتەکە بە ئەندازەى ۳۰x۲۰م لە بەشى رۆژھەلات فراوانکرا (نەخشەى ۳). هەبوونی ستونى چوارگۆشەییى شیوە شەشپالوو بە بەرزى ۲،۹۷م و تیرەى ۱،۰۵م لە نێوان قوناغەکانى یەكەم، دووهم و سێهەمدا، راستى

پوژئاوای زیادکرا، بۆ شوینی پیلادانان و دەستنوێژگرتن، ئەم زیادکردنەش شیوەی ئەندازەیی مزگەوتەکەى تیکدا. ئەم بەشە، سى دەروازەى چوونەژوورپى ھەيە بۆ ناو مزگەوت. پووی باشووری مزگەوتەکە ھەشت کەوانەى ھەيە، وەک دووکانى سەر بە مزگەوت دروستکراون، بەلام ھەموویان داخراون. پووی پوژھەلاتى، بە خانووەکانى نزى دەورەدراو. ئەم بەشە شەش کەوانەى نووکتیژى ھەيە، چواریان وەک پەنجەرە لایەنى رۆشنايیگر و یەکیکیان بۆ پيوەندى بە بەشى ناوھەى ئاماژەپیکراو، سوودی لى وەرەگيرى. لە پووی باکوورەو، ئەویش ريگەى قەلای سەردارى دەکەوتتە سەر. سەربانى مزگەوت - بە گشتى - ۵۳ گومەزى کراو، ئەندازە جیاوازی ھەيە، بە جۆریک کە گومەزەکانى بەشى پوژھەلات بە بەراورد بە گومەزەکانى بەشى پوژئاوا بەرزترن. شەش گومەز لەوانە ئەوئەندە بەرز نین، لە سەربانەو بە ئەستەم دەبینرین. ئەم گومەزانەى وا باسمانکردن، لەسەر ۳۶ ستوونى بڕگە ھەشتپالووی و ۶ ستوونى راست جیگیرکراون. سەربانى ئەو بەشەى کە سالى ۱۹۹۵ زیادکراو. پووپوشى بەشى شوینپیلانو و شویننوێژى بەکومەلى ژنانە. بە شیوەیەکی گشتى، پووی ناوھەى مزگەوتى بۆکان، ھىچ جۆرە نەخش و نیگارێكى نییە، بە داخەو ھەموو دیوارەکانى بە ماددەى سیلوئوزى بلکا پووپوشکراو کە لە داھاتوودا دەبیتە کیشەى راستەقینە. بیناکەى - بە گشتى - لە دەرەو و ناوھە، پیکھاتەى رەگەزى زۆر ناساز و نەگونجاولی بیناسازى تیدا، ئەمەش لەبەر گەورەکردن و فراوانکردنى لەم چەند سالەى دواییدا. جگە لەم بینایە و قەلای دەولەتى، ھەوزى گەورە و بازار لە سەردەمى قاجارى دا پۆلى گرنگیان لە شیوەگرتنى گوندى بۆکان و گەورەبوون و گەشەکردنى لە سەردەمى پەھلەوى و جھوورپى ئىسلامى دا بینووە. ئەم بینایە لە شیواز و پیکھاتەدا، منارە خشتیەکەى، ستوونەکانى ناوھەى نوێژى بەکومەل، ھاوشیوەى مزگەوتى سوورى مھابادە

(خشتەى ۱). بە گەرانەو ھە بۆ وینە کونەکان، ھەرھەا منارەيەکی دروستکراو لە خشتى کورت و پان، نەخشی خشتى شیوە ھیلکەيى وەک چەماوھى و نەخشی رەنگاوپرەنگ، کەوتووتە گۆشەى باکوورى پوژئاوای مزگەوتەکەو. لەم پوانگەيەو، ھاوشیوەیە لەگەل منارەى مزگەوتى سوورى مھاباد (خشتەى ۲). ھەرھەا ستوونەکانى ئەم بینایە بە شیوە ھەشتگۆشەن، لە سەرەو بە چوارگۆشەيى کۆتايىيان دى و لەم لایەنەو ھاوشیوەى ستوونەکانى مزگەوتى سوورى مھابادە (خشتەى ۲). بەلام - بە داخەو - سەرى ستوونەکان و لاکانى بە گەچ پووپوشکراون. دروستکردنى مزگەوتى سەردارى بۆکان سالى ۱۳۱۰ک (۱۷۹۲ز) لە لایەن وەستا عەلى ئەصفەھانىیەو و لە سەردەمى فەرمانرەوایی سەردار سیفەددینخانى موکرى،^{۱۰} کورەگەورەى عەزىزخانى کوردستانى موکریاندا، دەستى پىکرد و سەردەمى محەممەدحوسینخان،^{۱۱} سالى ۱۳۲۱ک (۱۹۰۳ز) بە تەواو بوون گەیشت (عقلمند، ۱۳۸۵: ۲۸۳؛ افخمى، ۱۳۶۴: ۱۷۵، ۱۷۶، ۲۱۵؛ حسنزادە، ۱۳۸۵: ۹).

^{۱۰} سەیفەددینخان کورپى سەردارى کولل عەزىزخان، دواى مردنى باوکى بوو بە سەردارى حوکمى ساوجبلاغى موکرى. سالى ۱۳۰۸ يا ۱۳۰۹ک (۱۸۹۰ يا ۱۸۹۱ز) کۆچى دوايى کردووە (مردوخى، ۱۳۷۱: ۲۸۳).

^{۱۱} محەممەدحوسینخانى موکرى کورپى سەیفەددینخانى موکرى، سالى ۱۲۹۸ک (۱۸۸۱ز) لەدايک بوو. دواى مردنى باوکى، بوو بە سەردارى حوکمى ساوجبلاغى موکرى و سەردەشت و ناسناوى سەردارى وەرگرت. سالى ۱۳۳۳ک (۱۹۱۵ز) لە زەمانى جەنگى رووسەکان و عوسمانیيەکاندا، بە تۆمەتى ھاوکاريى ئەرتەشى رووسى دەستگیرکرا و گواستیانەو سەربازگەى مەرغەى سوپای عوسمانى، پوژى ۱۹۱۵/۱/۹ لە مەيدانى گشتی مەرغە لەسیدارەدرا. خزمەکان و ناسراوانى تەرمەکیان بڕدەو بە بۆکان، لە گۆرستانى شار بەخاکسپێردرا و ئارامگای سەردارانى ئیستە لەسەر گۆرپى ئەو دوستکرا (افخمى، ۱۳۶۴: ۱۹۹-۲۱۳).

سرهچاوه	میژووی بیناکان	وینته‌ی بینای به‌راوردکردن	ره‌گه‌زی بیناسازی به‌راوردکردن	ناو و شویتی بینای به‌راوردکردن	ناو و شویتی بینای لیکزلینه‌وه	نومبر
(آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۶)	صفه‌فوی		نه‌خشه	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی سووری مهاباد	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان	۱
(هه‌مان)	صفه‌فوی		هۆلی نویژی به‌کۆمه‌ل	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی سووری مهاباد	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان	۲
(تویژه‌ره‌وه‌کان)	صفه‌فوی		مناره	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی سووری مهاباد	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان	۳
(هه‌مان)	صفه‌فوی		ستوون	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی سووری مهاباد	مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان	۴

خشته‌ی (۱) لیکزلینه‌وه‌ی به‌راوردکاری بینایه‌کانی قاجاری ناوچه‌ی بۆکان (تویژه‌ره‌وه‌کان)

زنجیره	تئییینییه بیناسازییهکان	ئەنجامە بە دەستەتاتووەکان
۱	نەخشە و شیوازی بینا	لە زستاندا، بەهۆی سەرمای زۆرەوه، بەکارهێنانی شیوازی کراوە گونجاوینییه و باشترین شیوازی بۆ نەخشەیی بینا چوارگۆشەیییه. مزگەوتی گەورەیی بۆکانیش بە شیوەیی نەخشەیی چوارگۆشەیی و قەبارەییەکی شەشپالوویی دروستکراوە.
۲	تیشکی خۆر	تیشکی خۆر لە وەرزی هاویندا بە رێژەییەکی زۆر و لە زستاندا کەمە، لەم بینایەدا دەلاقەکان دروستکراون بۆ هاتنەژۆرەوهی تیشک و رووناکیی خۆر کەلکیان بەخشیوه.
۳	سوودەەرگرتن لە هەیوان و حەوشە	ئەم بینایە بە سەرنجدان لە هەلگەوتەیی جوگرافی شۆینەکەیی دروستنەکراوە.
۴	شیوەی سەربان	شیوەی سەربان لە ناوچە کۆیستانییەکاندا تەختە، تا لە زستان و کاتی بەفرباریندا بتوانن وەک بەرپیگریک بەکاری بهێنن و گەرمی لێوه دەرئەچن. بەلام ئەم بینایە بە شیوەی گۆمەزە، تەنیا بۆ دەرخستن و پیشاندانی ئێوه کە بینایەکی ئاینییە.
۵	ئەستووری دیوار	بە سەرنجدان لە ئاوووهوای ناوچەکە، ئەستووری دیوارەکان لەم بینایەدا زۆرە، تا بتوانن بەرگەیی گەرما و سەرمای بگری و بە باشی رووبەرۆیان ببیتەوه.
۶	جۆری کەرەستەیی (ناووه و دەرەوه)	زۆرتەین کەرەستەیی بەکارهاتوو خشت و بەردە، کە لەگەڵ کەش و هەوای کۆیستانی گونجاوه. کەرەستەیی ناووه گەچە، بە داخووه لە چاککردنەوهی سالی ۱۳۹۵ی هەتاویدا، ماددەیی سیلۆلۆزیی بلکا بەکارهێتراوه.
۷	کرانەوهی بچووک	سوودەەرگرتن لە پەنجەرەیی بچووک لەم بینایەدا بەهۆی ئاوووهواووهی، بۆ رێگرتن لە سەرما زستان و گەرمای هاوین.

(خشتەیی ۲) تئییینییه بیناسازییهکانی مزگەوتی گەورەیی بۆکان (تویژەرەوهکان)

قەلای سەرداری بۆکان:

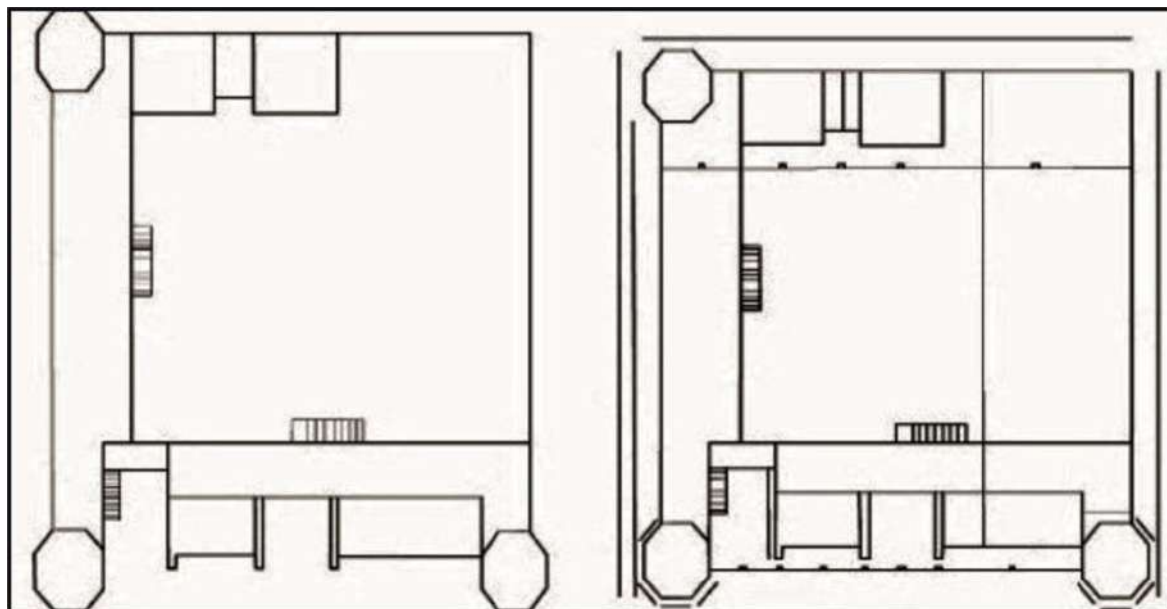
بەردی کە تا ئێستە شۆینەوارەکەیی ماوہتەوه، دروستکراوە. ئەم قەلایە یەک شانیشنی هەبووه و نەۆمی دووہمی لەسەر ۹ ستوونی بەردی بە بەرزیی ۲م و پانیی ۱م دروستکراوە. بە گشتی قەلاکە لەسەر رووبەرەیی ۱۰۸۳م^۲ بنیادنراوه، لە سێ بەش پیکدی: هەر بەشیکی چەندین ژوور و دالان و بەرہەییوان، گەرما و بەشی خزمەتکاران و چەندینی تری لەخۆگرتووه (محەمەدیان، ۱۳۹۴: ۱۴-۱۵). گۆشەکانی باشووری رۆژھەلات و باکووری رۆژئاوای قەلاکە لە شیوە بورجدان و لە کەرەستەیی خشتە و بە بەرزیی ۳-۴م دروستکراون. دوو بورجی کەنزیی لە سەرەوهی بورجە بەرزە شەشپالووییەکان دروستکراوە، یەک ژووری بچووکیان

ئەم قەلایە لە تەنیشت شەقامی ئینقیلاب و لە پال مزگەوتی گەورە و حەوزی گەورەدایە بەپێی هێلی پانیی رۆژھەلات ۳۱.۳۶° و ۶۶.۱۲° درێژی رۆژھەلات، کەوتووتە بەرزیی ۱۳۵۲ مەتر لە ئاستی رووی دەریاوه. بینای قەلاکە بە بەرزیی ۵۰ مەتر، کەموزۆر لەسەر رووبەری یەک دۆنم زەوییه کەرەستەیی جارووی^۱ و گلی سوور و خشتی بە ئەندازەیی ۲۰×۲۰سم و ئەستووری ۵سم و لەسەر رووی سەکۆییەکی

^۱ جارووی: شتیکیە لە قسلی بیژراو و خۆلەمیشی پەینی سووتاو دەگیریتەوه، دیوار یا حەوزی پێی سواغدەدری (خال، ۲۰۰۵: ۱۱۹؛ موکریانی، ۱۹۹۹: ۲۷۳).

گشتی، بیناسازی قهلاکه له ژووری زور و له ناویه کدا بوون. ژیربانه کانیشیان (سه قف) به داری ئەستوور داپوشرابوون (نه خشه ی ۵).

له خۆده گرت بۆ پاسهوانی و ریگهی ئەم بورجانە له بهشی سه ره وهی قهلاکه و ریپه و هه یوانه کانه وه بووه (کدخدا محمدی، ۱۳۸۱: ۷۸)، که شکۆ و گه وره ییی قهلاکه ی نیشان ده دا. به

Sc 1/100

(نه خشه ی ۵) نه خشه ی قهلا ی سه رداری بۆکان (تویژه ره وه کان)

(وینه ی ۶) رووی بۆژئاوای قهلا ی سه رداری پیش ویرانبوونی (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۹۶)

ئه ندازیاریکی رووسی ترومپایه کی دانا و ئاوی له سه رچاوه ی جۆگه کان له ۵۰م خوارتر بۆ ناو قهلاکه هه لده دا (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۷۷). ئەم قهلا یه

(معروفی اقدام و آبام، ۱۳۹۴: ۴). له هه وشه ی قهلا دا، ئەسته یلکیکی به فواره ی ئا و دروست کرابوو، سه یفه ددین خان به هاوکاری

دوای سەردار عەلی خان، لە لایەن خاوەنەکانی ئەو کاتە یەو بەخەشرا بە وەزارەتی پەرورەدە و فێزکردن (تابانی، ۱۳۴۵: ۵۴) و سالی ۱۳۲۵ تا ۱۳۵۱ کرا بە شارەوانی، پۆستە، فەرمانگەیی ئاگاداریی رینگاکی دەروەیی شار و خۆبندنگە، بەلام دوای ئینقلاب، تا نزیکیی ویرانبوونی،^۲ بوو بە بنکەیی بەسیجی "ئارالله" و بە داخووە ئیستا بێجگە لە بناغە و بەشیک لە دیورەکانی قەلاکە هیچی تری نەماوئەتەو. هەرورەها زەویی نیوان قەلائی سەردار و مزگەوتی گەرە پەرە لە خانوو، کە پیکهاتەیی گوندی بۆکان بوون. بە داخووە لە دەییە ۸۰ی هەتاوی دا شەقامیک لەم رینگەیدا راکیشرا، زۆریک لەم بینا شوینەوارییانە لەناوچوون. بەشی رۆژئاوای قەلا بازارپیکیی سەرگراو لە دامپنی دا هەبوو، مخابن ئەمرو ئەم بینایە، جگە لە سەکزیەکی بەردین، شوینەواریکی وای نەماو. بوونی بینای قەلائی سەردار لە نزیکیی مزگەوتی گەرە، گرنگی و درەوشانەووی بەخشیبوو بە بۆکان، قەلائی ناوبراو جگە لە لایەنی سەربازی و بەرگری، نیشاندەری دەسلاتی سیاسی و سەربازی سەردارانی موکریانش بوو. ئەم شیوازە بورجانە کاریگەری لەسەر خانەکانی گوندەکانی تری بۆکان دەبینرا، بۆ نمونە: حەمامیان و یەنگی کەند. هەلگەوتەیی قەلاکە لەسەر شوینیکیی میژوویی بە کۆنترین شوینەواری شاری بۆکان دادەنری، کاتی لابردنی خۆلی شەقامی ئینقیلاب لە هاوینی ۱۳۹۵ هەتاوی دا، بۆ گۆرینی رپرەوی ئاوەرۆکەیی، گلینەیی هەزارەیی یەکەمی پ.ز لەو شەقامە دا دۆزرایەو، کە نیشانی دەدا ئەو جیگایەیی کە حەوزی گەرە و مزگەوتی بۆکان و

^۲ بەهەمن کەریمی، لە سەردەمی پەهلەویدا، کاتی بینی ئەم قەلائیە بە نیو ویرانەیی، باسی کردوو و نووسیویە: "خۆبندنگەیی سەرەتایی و بنکەیی ئاسایش لەوئ بوون و لە سەر و ئەووە،^۲ فەرسنگی دیاری هەبوو بۆ بینین (کریمی، ۱۳۲۹: ۲۰۲).

قەلائی سەرداری لەسەر دروستکراو، لایەنی کەم لەو سەردەمەو ناوچەییەکی نیشتەجیبوون بوو، وەک لەو وینەییەیی عەلی خانی والی، حاکی ساوجبلاغ لە سەردەمی قاجاری دا، دەتوانین تییینی ئەو بەکەین (وینەیی ۲). قەلائی سەردار لەسەر زەوییەکی شوینەواری و سەکزیەکی بەردینی سەردەمی قاجاری بنیادنراو (وینەیی ۶). دوو بۆچوون سەبارەت بە دروستکردنی ئەم شوینەوارە هەیه: یەکی ئەم بینایە لە سەردەمی سەردار عەزیزخان دا دروستکراو (کەدخدا محەدی، ۱۳۸۱: ۷۸؛ حەسنزادە ۱۳۸۵: ۱۰) و دوو ئەو یە کە لە لایەن سەیفەددین خانی کوری عەزیزخان دروستکراو (حکیمزادە، ۱۳۸۳: ۲۸۳) مینۆرسکی لە کتییەکی خۆی دا "کورد"، نووسیویە: لە لایەن سەردار عەزیزخان میوانداری کراو بۆ بۆکان و لە حەوزی گەرەش دوو (مینورسکی، ۱۳۷۹: ۶۴). حاج سەبیاح لە گەشتیارانی سەردەمی قاجارییە، ئاماژەیی بۆ خانەقا و ژوورە بەرزەکانی قەلا لە سەردەمی سەیفەددین خان دا کردوو (حاج سیاح، ۱۳۴۶: ۲۵۴). جگە لە مینۆرسکی و حاج سەبیاح، دیمۆرگان سەری لە بۆکان داو و قسەیی لەسەر گرنگی بۆکان و ئاوەدانکردنەووی گوندی سەردار ئاباد لە سەردەمی سەیفەددین خان دا کردوو، بەلام هیچ شیوێ زانیارییەکی لەسەر بیناکی سەردەمی قاجاریی بۆکان نەداو، زۆرتەر لە رپووداو سیاسییەکانی ناوچەکە دوو (دەرگان، ۱۳۳۹: ۳۳، ۴۳) پێدەچی لەگەڵ دروستکردنی ئەم قەلائیە لە لایەن عەزیزخانەو، هەریەکە لە ئەندامانی خیزانەکەیی، وەک سەیفەددین، محەمەدحوسین خان و عەلی خان،^۳ پشتاو پشت بۆیان مابیتەو و بەکاریان هینابیی.

^۳ عەلی خان سەردار، کوری محەمەدحوسین خانی سەردار بوو، لە کۆلیژی سەربازی رپووسی، خەرکی خۆبندنی هونەری سەربازی بوو. دوای بیستنی هوالی کۆچی دوایی باوکی، گەرەوتەو بۆ ئێران، جەلوی کاروباری حوکی

(وینتە ۷) وینتە یەکی حەوزی گەورە بۆکان لە سەردەمی پەهلەوی دا (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۷۹)

یەکیک لە جۆگەکان دا دانراوە (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۸۴) ئەم دوو ئاسنە بە خێرای ئاو بەناویان دا پڕۆیشتوو، بە ھۆی تەوژمی ئاوەکەو، یەکیکیان بۆ سەرھو و یەکیکیان بۆ خوارھووە کەوتوو تە جوولە. ئاو چوو تە ناو سندوقێک کە پێیانەو لکاوە و سەرھوژێر بوو. لێرەو بە بۆری براوە بۆ قەلا، کە نزیکە ۲۰۰ م دووری نیوانیان بوو، ئاویکی زۆری بردوو تە نیو قەلاکە. جگە لەو، ئەم حەوزە ئاوی شاری بۆکانی دا بین کردو و ئاوی ئەم حەوزەش بۆ ئاودیاری کشت و کال و باخەکانی دەورو بەری بۆکان سوودیان لێ بینیو (ھمان، ۱۷۶-۱۷۷). لە سەردەمی پەهلەوی دا، چوار دەوری حەوزەکە بە پەرژینی ئاسن دەورە دراو. لە سەردەمی ئیقلابی ئیسلامی دا، ھەموو حەوزەکە دا پۆشراو (وینتە ۷ و ۸). ئەم حەوزە لە دروستبوونی گوندی بۆکانەو، لە بەر دا بین کردنی ئاوی خوارنەو و کشت و کال، دەوری کلیلی ئاوەدانی بینیو.

جگە لە مەش، جوانترین نمونە ی شاری بۆکان بوو، کە سەرنجی گەشتیاران و گەپیدەکانی بۆ لای خۆی راکێشاو. ھەرچەندە ئەم حەوزە بە شیوەیەک بۆکانی لە ناوچە ی موکریان پێ

حەوزە گەورە لە ناوھندی شاردا یە، ھاوسی مزگوت و قەلا ی سەردارە، بە پێی ھەلکەوتە ی ھیلی پانی و درێژی گۆی زەوی: $31^{\circ} 36'$ ھیلی پانی و $12^{\circ} 46'$ ھیلی درێژی، ۱۳۵۲ م لە ئاستی رووی دەریا بەرزە. ئەم حەوزە بە ئەندازە ی ۳۰ م درێژی و ۲۵ م پانی و قوولی ۳ م دروست کراو و سەرچاوە ی سەرھەکی ئاوی ئەم حەوزە، ھەلقولای شاخی نالە شکیئە ی بە بەرزە ی ۱۷۶۰ م، کە سێ کانی بوو، ئاو بە ناوچە ی رۆژھەلات و رۆژئاوا شارەکە دەگەیی، ھەرھەا ئاوی قەلا ی سەردار لە م سەرچاوە ی دە ی دا بین دەکری بە بەکارھێنای ترومپای ئاو، کە وەستایەکی کارامە ی محەمەد ناوی ناسراو بە ئوستاد حاجی لە ناوچە کە دروستی کردووە لە دوو ئاسنی تەخت و سندوقێکی ئاسن و لە کەناری

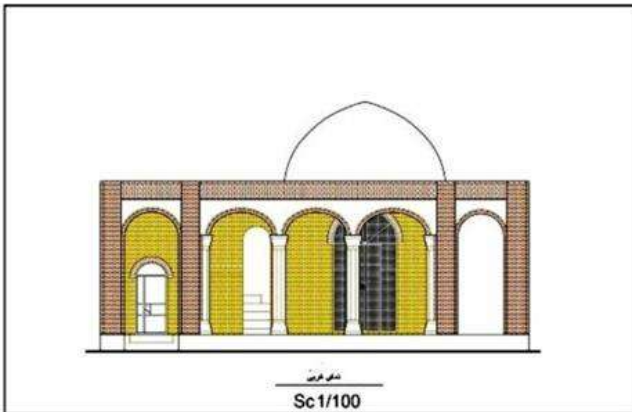
گروو تە دەست و بە حکومەتی ساوجبلاغ-سابلاغ (مھاباد) دەست بە کاربوو. بە ھۆی زۆری قەرزەو، ناچار بوو بۆکان بە مەنصور و دەو لە ی بازارگانی تەبری ی بفرۆشی و بگوازی تەو بۆ گوندی سەردار ئاباد (ئاو-ئاوایی). مانگی رەجەبی ۱۲۱۱ ی ھەتاوی، بە نەخۆشی بیچارە سەر لە تەبری ی کۆچی داویی کردووە و لە گۆرستانی خیزانی لە بۆکان بە خاک سپێردراو (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۳۰، ۲۳۱).

دهناسریتتهوه، بهلام به داخهوه- دهسنگاری و حوزهکهدا و ئهه جوانییه سروشتیهی جارانی زیادهپژی کراوه له بهشی ناوهوه و دهرهوهی خۆی لهدهستداوه.

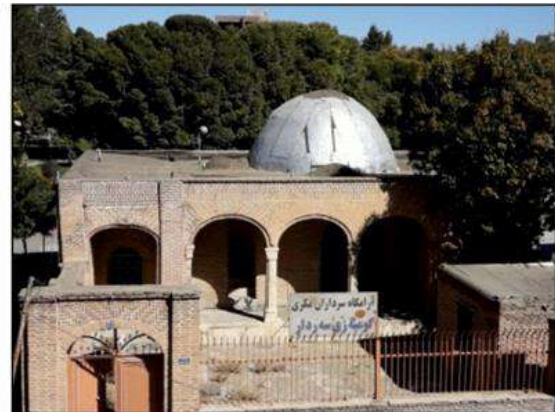

وینتهی (۸)
وینتهیک له ناوهوهی حوزی
گهوهی بۆکان
به سههرگیراوی، سهردهمی
ئینقیلابی ئیسلامی
(تویژهروههکان)

ئارامگه (گۆرستان)ی سهردارانی موکریی بۆکان:

وینتهی (۱۰) پهنگریژی و درستکردنهوی ههیوانی
ستووندارگی گۆرستانی سهردارانی موکری
(آرشیهو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۶)

وینتهی (۹) دیمهنی گشتی گۆرستانی سهردارانی موکری
(تویژهروههکان)

گۆرستانی سهردار بینایهکی شیوه لاکیشهیییه، به ئەندازهی ۱۵×۱۳م و پووبهری ۱۹۵م^۲، له سێ بهش پیکدی: حهوشه، ههیوانی ستوون، دالان، بهشی ناوهوهی گومهزی گۆرستان (نهخشههی ۶). حهوشهه گۆرستان دریزی ۱۳،۳۰م و پانیی ۷،۹۰م، له بهشی باشووره و ریگهه هاتنه ناوهوه ههر لهه بهشهدایه (وینتهی ۹ و ۱۰). حهوشهکه به بهردی بازلت و گلگهچ و چیمهنتۆ

گۆرستانی سهردارانی موکری بهپیی هیللی دریزی و پانی جوگرافیایی دهکهوینته ۳۶°، ۶۶°، ۳۱'، ۶۰" هیللی پانی و ۶۶°، ۴۰'، ۱۲" هیللی دریزی، ۱۳۵۲م له ئاستی رووی دهریاوه بهرزه و له ناوهندی شاری بۆکاندایه، تهنیشت کتییخانهی مهستوره کوردستانی و له رووی باشووریوه پارکی میلهت ههیه. ئەم بینایه، به ژماره ۳۸۴۷ له پیرستی شوینه‌واری میلیلی ئیران تۆمارکراوه.

(وینہی ۱۲) گومہزی گورستانی سہردارانی موکری

(وینہی ۱۱) ستوونی بہردی گورستانی سہردارانی موکری (توڑدہوہکان)

دروستکراوہ و سہقفی ہہیوانہکہ بہ خشت روپوشکراوہ و خشتہکان وہک نہخشہ بہ دریژی دانراون. لہم بہشہشدا دوو کہس بہ ناوہکانی مہلا محمدصادق قزلجی و مہلا سہیید جہعفری حسہینی، بہخاک سپیردراون. لہ ناوہندی ہہیوانہکہدا، دہتوانی بہ پلکانہ بچیتہ پشتہوہی سہربانہکہ. سہقفی بیناکہ بہ شیوہی گومہزہ (وینہی ۱۲). بہ شیوہیہکی گشتی، لہ سی دہرگاوہ لہ بہشی رُوژئاوا، ناوہند و رُوژہلاتہوہ کہ ئیستہ بووہ بہ دہرگای سہرہکی، دہچیتہ بہشی ژووری گومہزہکہوہ. کہرہستہی بہکارہیتراو لہم گورستانہ و بہشی دامینی دیوارہکہدا، پارچہبہردی قسلہ بہ قولیی

بہردیژکراوہ. چوار کہس بہ ناوہکانی خاتوو ملووک شہجیعی، جہعفر قزلجی، ہاجہرخاتوون ہیدایہتی و عہزراختوون قزلجی، لہم حہوشہیہدا بہخاک سپیردراون. نیوانی حہوشہ و ہہیوانی ستوودار سہکوہیہکہ بہ بہرزیی ۵۰سم، لہ یہکیان جیادہکاتہوہ و ہہیوانہکہ بہ دوو ستوونی بہردی و دوو نیوہستوونی خشت و بہرد و سہرستوونہکان بہ وینہی گولڈان، جوانییان بہخشیوہ بہ شوینہوارہکہ. ستوونہ بہردییہکان لہ رہگہزی قسلن، کہ لہ شیوہی ہہشتپالوودا دروستکراون (وینہی ۱۱ و خشتہی ۴). لہسہر ستوونہ بہردییہکان تاق یا کہوانی^۴ ہیلالی (شیوہداسیی کراوہ)

کہوانہ) $la=2x$. ئەم یاسایہ وادہکا سی جۆر کہوانہمان دەستبکەوی لہ جۆری مۆلدا. (وینہی ۱۳)

۱- کہوانہی نیوہبازنہیی، کہ ۱ یەکسان بی بہ la .

$la=1$

۲- کہوانہی بہرز یا قووچەکی، کہ la گەورەتر بی لہ ۱.

$la>1$

۳- کہوانہی شیوہداسی (ہیلالی)، کہ ۱ گەورەتر بی لہ la .

$la<1$ (بزنوال، ۱۳۷۹: ۲۹)

^۴ بہ شیوہزارہ جیہانییہکہی، لہ رووی رینگہی میکانیکی (دەزگەوان)ی تاقہوہ، پیی دەوتری مۆلدا (Mold). واتہ قالب، دہکری بہ دووہشہوہ (دەمی کہوانہ و بہرزی یا قووچەکی کہوانہ). دەمی کہوانہ: واتہ ئەو بەشہی کہ کہوتووتہ نیوان ئەو دوو بنچینہ (پایہ)یہی کہ کہوانہکہ ہلەدہگری. بہرزیی کہوانہ: واتہ نیوان نووکی کہوانہکہ لہ ناوہوہ و دەرہوہ بہ ئەندازہیہکی زۆر بہرزترہ (دریژترہ) لہ نیوہتیرہی دەمی کہوانہکہ. یاسای دروستکردنی کہوانہ (تاق)ی کراوہ بریتیہ لہ: (بہرزی)دەمی

۷۰سم و شیوهی تفلیمی^۶ هاوشیوهی کاروانسهرای سهید علی مهاباد (خشتهی ۴). دیوارهکان و تاقهکان به خشتی پیوانه ۲۰×۲۰سم رازینراونه‌ته‌وه. ئەستووری ۵سم گه‌چ و ساروجه. رووی حه‌وشه‌که به مؤزایک له به‌ردی گرانیته و به ئەنده‌زی ۳۰×۱۵سم رازینراونه‌ته‌وه. به‌شی سهره‌کی گۆرستانه‌که یه‌ک گومه‌زی گه‌وره‌ی له ناوه‌راسته‌دا هه‌یه و چوار گومه‌زی بچووک به ئاراسته‌ی چوار لا جوگرافیاکه‌یه و گومه‌زه گه‌وره‌که له‌سهر بنکه‌یه‌ک وه‌ستاوه، شیوه‌خاچه. چوار تاق (که‌وان) له ناوه‌وه‌ی بیناکه هه‌یه رووه‌و باکوور و باشوور و رۆژه‌لات و رۆژئاوا دروست‌کراوه. ئەم بینایه به فرمانی حوسنی‌جیهان‌خاتوونی هاوسهری سه‌یفه‌ددین‌خان دروست‌کراوه (چاوپیکه‌وتن له‌گه‌ل نه‌وه‌کانی خیزانی عه‌زیزخان)^۱ و گۆری ئەویش له ناوه‌راسته‌ی ژوری گۆرستان و ژیر گومه‌زی گه‌وره‌دایه، له نزیکه‌ی گۆری حوسنی‌جیهان‌خاتوون.

محهممه‌دحوسین‌خان، عه‌لی‌خانی دوایین ده‌سه‌لاتداری کوردستانی موکریان، کوبراخانم و خه‌دیجه‌خانم دوو ئەندامی تری خیزانی خانه‌کانی موکریان، له‌ناو ئارامگه‌که‌دا نیژراون. جگه له‌وانه‌ی که ناومان هینان، والیه‌کانی موکریی بۆکان به هۆی ناسیای و نزیکه‌ی له‌پیشه‌وایانی دینی مزگه‌وتی گه‌وره و که‌سانی کاریگه‌ر، رینگه دراوه ئەم که‌سیتییانه له به‌شی سهره‌کی گۆرستانه‌که‌دا بنیژرین: مه‌لامحه‌ممه‌دحه‌سه‌ن کورپی قزلجی،^{۱۸} سه‌یید محهممه‌دموحسین قازیبی

موکری،^{۱۹} محهممه‌دصادق قازیبی موکری، سه‌یید محهممه‌دکاظم قازیبی موکری،^{۲۰} مه‌لاعه‌لی قزلجی،^{۲۱} نه‌زاکه‌ت قاسمی. به شیوه‌یه‌کی گشتی، بینای گۆرستانی موکری، جوانکاری ئاشکرای له‌خۆگرتوه و له گرنگترین ئەو جوانکاریانه خشتی به شیوه‌ی ستوونی و ئاسویی له هه‌یوانی ستووندار و سهرده‌رگای چوونه‌ژوره‌وه، خشتکاری چه‌له‌مه‌یی ژیر گومه‌ز، به‌ردتاشی ستوونه‌کان و به‌رده قسلییه‌کان، پادیوار له‌ناو ژووری گومه‌ز و هه‌روه‌ها به‌ردتاشی کیلی گۆرپه‌کان به شیوه‌ی په‌راویزی قالی (خشته‌ی ۳). گۆرستانی موکری، له شیواز و نه‌خشه‌دا جوانکاریه‌کی بیناسازی شیای به‌راوردکاریه به بیناکانی کوردستانی موکریان و به تایبه‌تی بیناکانی بۆکان و مهاباد. نه‌خشه‌ی ئەم بینایه به شیوه‌ی خاچییه و هاوشیوه‌ی نه‌خشه‌ی گۆرستانی بdaq سولتان (سهرده‌می صه‌فه‌وی) ی

زۆر شاره‌زابووه. دوی خویندن لای باوکی، چووته‌ه‌ فیژگی تورجان. ئەو له سهرده‌می محمد حسین خانی سهردار، به‌هۆی ئەو ناوبانگه‌ی که له زانسته و زانسته ئیسلامیه‌کان‌دا هه‌ببووه، له تورجان‌وه گوازستویه‌ته‌وه بۆ بۆکان، تا کۆتاییه‌کانی ژبانی له بۆکان ماوه‌ته‌وه، له چواری ره‌بیبی دووه‌می ۱۳۲۷ هجری له بۆکان کۆچی‌دوایی‌کردووه، له گۆرستانی سهردارانی موکریان به‌خاک سپێردراوه (افخمی، ۱۳۶۴: ۲۵۵-۲۵۷).

^{۱۹} خوالخوشبوو قازیبی موکری کورپی سه‌ید محموود و نه‌وه‌ی کچی مه‌لاعه‌لی قزلجیه، خویندن لای باوکی و له خزمه‌ت مه‌لامحه‌ممه‌دحه‌سه‌ن قزلجی درێژه‌پیداوه، بروانامه‌ی به‌ده‌ست‌هیناوه و که‌وتووه‌ته‌ وانه‌وتنه‌وه. سالی ۱۳۳۳ک دنیای به‌جی‌هیشتووه، له گۆرستانی سهردارانی موکری به‌خاک سپێردراوه (هه‌مان: ۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸).

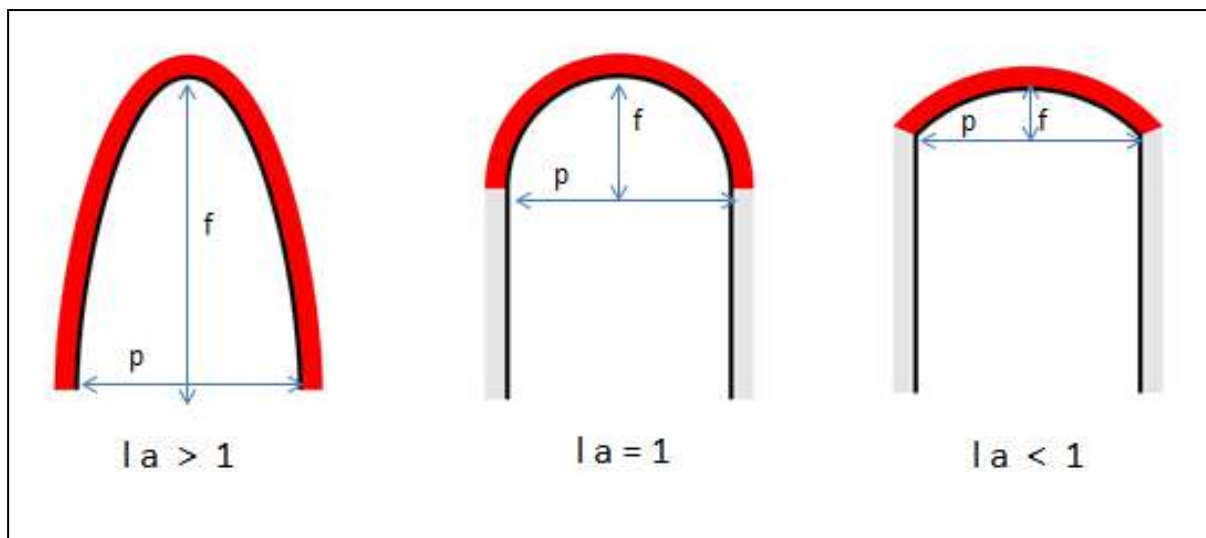
^{۲۰} ئەم که‌سیتیه‌ تا ئیسته‌ش له ژبان‌دا ماوه و ئەو گۆره‌ی له به‌شیکه‌ی گۆرستانه‌که‌ بۆ خۆی داناوه.

^{۲۱} مه‌لاعه‌لی قزلجی کورپی مه‌لاحه‌سه‌نی قزلجیه. یه‌کیک بووه له زاناکانی دینی و ماوه‌یه‌ک ئیمام‌جمعه‌ی مزگه‌وتی بۆکان، خاوه‌نی کتیبه‌کانی (نات الشفا و ارمغان جدی) بووه. سالی ۱۳۲۴ یا ۱۳۲۳ک کۆچی‌دوایی‌کردووه و له گۆرستانی سهردارانی موکری به‌خاک سپێردراوه (هه‌مان: ۲۵۵-۲۵۶).

^۶ دانانی یه‌ک به‌رد به شیوه‌ی ستوونی و دواتر دانانی خشت به شیوه‌ی پانی و ستوونی به چوارده‌وری به‌رده‌که‌دا (سلیمی، ۱۳۹۶: ۱۸۷).

^۱ رۆژی گه‌ت و گۆ: ۲۰۱۶/۳/۲۴.

^{۱۸} مه‌لامحه‌سه‌ن کورپی قزلجی، کورپی مه‌لاعه‌لی قزلجی یه‌که ته‌ریقه‌تی له باوکیه‌وه بۆ به‌جی‌ماوه و له فیه‌قه و ئوصول و ئەده‌بیاتی عه‌ره‌بی‌دا مامۆستابووه و له ئەده‌بیاتی فارسیش‌دا

(وینہی ۱۲) شیواز و جزره‌کانی که‌وان یا تاقی مؤلد (تویژه‌ره‌وه‌کان) به سوود‌ه‌رگرتن، (بزئوال، ۱۳۷۹: ۳۹-۳۸)

آثار معماری سردارانی مکرری بوکان راهکارهای مرمتمی" (معروفی اقدم و آبام، ۱۳۹۴: ۵)، باسی ئهم بینایه‌یان کردووه و به کورتی ناساندوویانه. ئهم بینایه هیچ نوسینیک له‌سهر دیواره‌کانی نییه، به‌لام به‌و زانیارییه کتیبیانه و شیوازی بیناسازی گۆرستانی و به‌راوردکردنی له‌گه‌ل بینا‌کانی تری ناوچه‌که، هه‌روه‌ها به‌گه‌رانه‌وه بۆ ژیاننامه‌ی محهمه‌دحوسین‌خان، حاکی ئه‌و کاته‌ی ساوجبلاغی موکری (صمدی، ۱۳۷۳: ۸۰) و به‌خاک‌سپاردنی له‌ سالی ۱۳۲۳کدا له گۆرستانی خیزانی بۆکان (افخمی، ۱۳۶۴: ۲۱۴)، پشتبه‌ستوو به‌ وته‌ی ره‌ئووف ضیایی و ئه‌وه‌ی که‌ لیکۆله‌ره‌وانی ئهم تویرینه‌وه‌یه خویندنه‌وه‌یان بۆ کیلی گۆره‌کان کردووه له‌ هه‌وشی گۆرستانه‌که‌دا، به‌ هۆی نه‌خشی سهر به‌رده‌کان و میژووی ۱۳۳۳ی کوچی هه‌لکۆل‌دراوی سهر کیلی گۆریک، ئهم بینایه به‌و زانیارییه به‌ده‌سته‌اتوانه‌ ده‌باته‌وه بۆ سهرده‌می قاجاری، که‌ ئهمه‌ش راستییه‌کی پوونه و هیچ گومانیک هه‌لناگرئ (وینه‌ی ۱۴). کورت و پوخت ده‌توانین ب‌ئین: سهره‌تای بنیاتنای ئهم بینایه له‌ بۆکان، سوود له‌ گۆرستانی بوداق سولتان له‌ مه‌هاباد وه‌رگیراوه، به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی دواین فه‌رمانه‌ره‌وایانی موکریان له‌ به‌رپوه‌بردنی

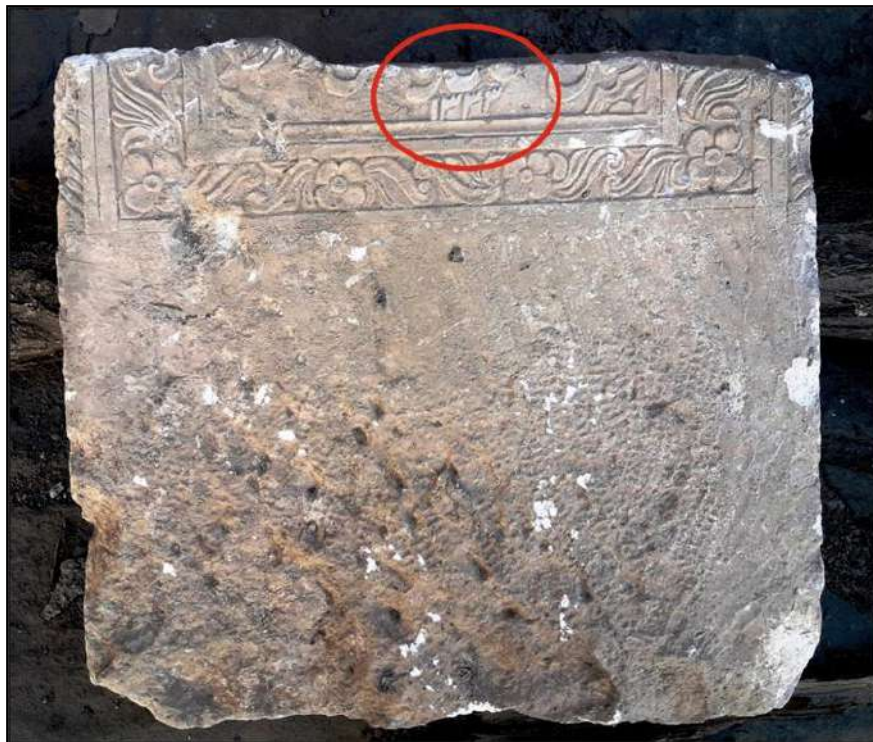
مه‌هاباده. ستوونه به‌ردییه‌کانی به‌ شیوه‌ی هه‌شت‌گۆشه‌یی، وه‌ک ستوونه‌کانی مزگه‌وتی گه‌وره‌ی بۆکان (۱۳۱۰ک) و مزگه‌وتی سووری مه‌هاباد (۱۰۸۹ک)، دروست‌کراون. هه‌روه‌ها تاقی شیوه‌داسی (هیلالی)، هاوشیوه‌ی مزگه‌وتی سوور (۱۳۲۸ک) و گۆرستانی ئیلخانی‌زاده (۱۳۰۶ک)ی هه‌مامیانه. جگه له‌مانه، جوانکاری خشتی ستوونی و ئاسۆیی هه‌یوانه‌که‌ی، شیوازی به‌راوردکارییه له‌گه‌ل گۆرستانی ئیلخانی‌زاده که‌ره‌سته‌ی به‌کاره‌یتراویش له‌ دامینی دیواری گۆرستانه‌که‌، به‌ شیوه‌ی تفلیسی هوشیوه‌ی بینای سه‌ید عه‌لی (قاجاری)ی مه‌هاباده (خشته‌ی ۴). به‌ داخوه ئهم بینایه تا ئیستا به‌ شیوه‌ی زانستی لیکۆلینه‌وه و به‌دواداچوونی بۆ نه‌کراوه. یه‌که‌م که‌سینک که‌ باسی گۆرستانی موکری کردبێ ره‌ئووف ضیایی‌یه که‌ له‌ به‌خاک‌سپاردنی محهمه‌دحوسین‌خانی حاکی سابلاغ-ساوجبلاغ (مه‌هاباد)ی موکری‌دا له‌ گۆرستانی خیزانی بۆکان سالی ۱۳۳۳ک هاوکاتی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی، له‌ باره‌یه‌وه دوواوه (ضیایی، ۱۳۶۳: ۴۳-۴۲). کتیبی "تاریخ فرهنگ و ادب مکریان" ته‌نها وینه‌ی گۆرستانه‌که‌ی داناوه (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۹۵). کتیبی "مقابر آذربایجان" (معروفی اقدم، ۱۳۹۲: ۱۸۵-۱۸۲) و راپۆرتی "بررسی باستان‌شناختی

مهاباددا، له كۆتايىي سهردهمى قاجارىدا، به سهرنجدان له ئارامگه‌ى بوداق سولتان، بيريان له دروستكردى گۆرستانىكى هاوشيوه كردووتهوه خيزانى و هاوشيوه‌ى ئه‌و بى، له‌ناو گۆرستانى بۆكان به‌ ناوى ده‌روازه‌ى گۆرستانه‌وه.

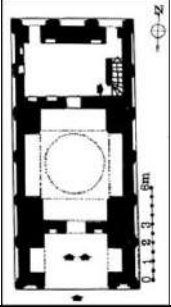

نه‌خشى دروستكراوه	وي‌نه	شوي‌نى به‌كارهينان	ناو و شيو‌ازى نه‌خشى	نومبر
		<p>تاقه كه‌وانه‌بييه‌كانى چوونه‌ژووره‌وه‌ى به‌شى باشوور</p>	<p>خشتكارى به ئاسو‌يى و ستوونى</p>	<p>۱</p>
		<p>كىلى قه‌برىك له حه‌وشه‌ى گۆرستان</p>	<p>نه‌خشى گيايى و ئه‌ندازه‌يى گولى چوارپه‌ر</p>	<p>۲</p>
		<p>سهرده‌رگايى چوونه‌ژووره‌وه‌ له به‌شى باشوور</p>	<p>خشتكارى ئاسو‌يى و ستوونى</p>	<p>۳</p>
		<p>كىلى قه‌بر له حه‌وشى بيناكه</p>	<p>نه‌خشى رووه‌كى گولى چوارپه‌ر</p>	<p>۴</p>

		<p>بنمیچی ژیری گومهز</p>	<p>خشتسازیی چهله مہیی</p>	<p>۵</p>
		<p>ستونہکانی چونہ ژورہوہی ہہیوانی بہشی باشوور</p>	<p>بہردتاشیی ستوون و سہرستونہکان</p>	<p>۶</p>

(خشتہی ۳) جوانکاریی بینای گوردستانی سہردارانی موکری (تویژدہوہکان)

(ویٹنہی ۱۴) کینلی گوردیک لہ حہوشی گوردستانی سہردارانی موکری (تویژدہوہکان)

ردیف	ناو و شوینی بینای لیکۆ لینه وه	ناو و شوینی بینای بهراوردکردن	په گهزی بیناسازی بهراوردکردن	وینهی بینای بهراوردکردن	میژووی بیناکان	سهراچاوه
۱	گۆرستانی سهردارانی موکری	گۆرستانی بداق سولتان مههاباد	نه خشه ی خاچی		سهفهوی	(ملازاده و محمدی، ۱۳۷۸: ۲۵)
۲	گۆرستانی سهردارانی موکری	مزگه وتی سووری حه مامیان	که وانه کان (تاقه کان)		قاجاری	(تویژده و هه کان)
۳	گۆرستانی سهردارانی موکری	مزگه وتی گه وره ی بۆکان	ستوونه کان		قاجاری	(تویژده و هه کان)
۴	گۆرستانی سهردارانی موکری	گۆرستانی ئیلخانی زاده حه مامیان	که وانه کان و جوانکاری خشتسازی		قاجاری	(تویژده و هه کان)
۵	گۆرستانی سهردارانی موکری	مزگه وتی سووری مههاباد	ستوونه کان		سهفهوی	(آرشبو میراث فرهنگی، ۱۳۹۶)
۶	گۆرستانی سهردارانی موکری	بینای سهید عهلی مههاباد	جوانکاری تقلیسی		قاجاری	(تویژده و هه کان)

(خشته ی ۴) لیکۆ لینه وه ی بهراوردکاری بینایه کانی قاجاری ناوچه ی بۆکان (تویژده و هه کان)

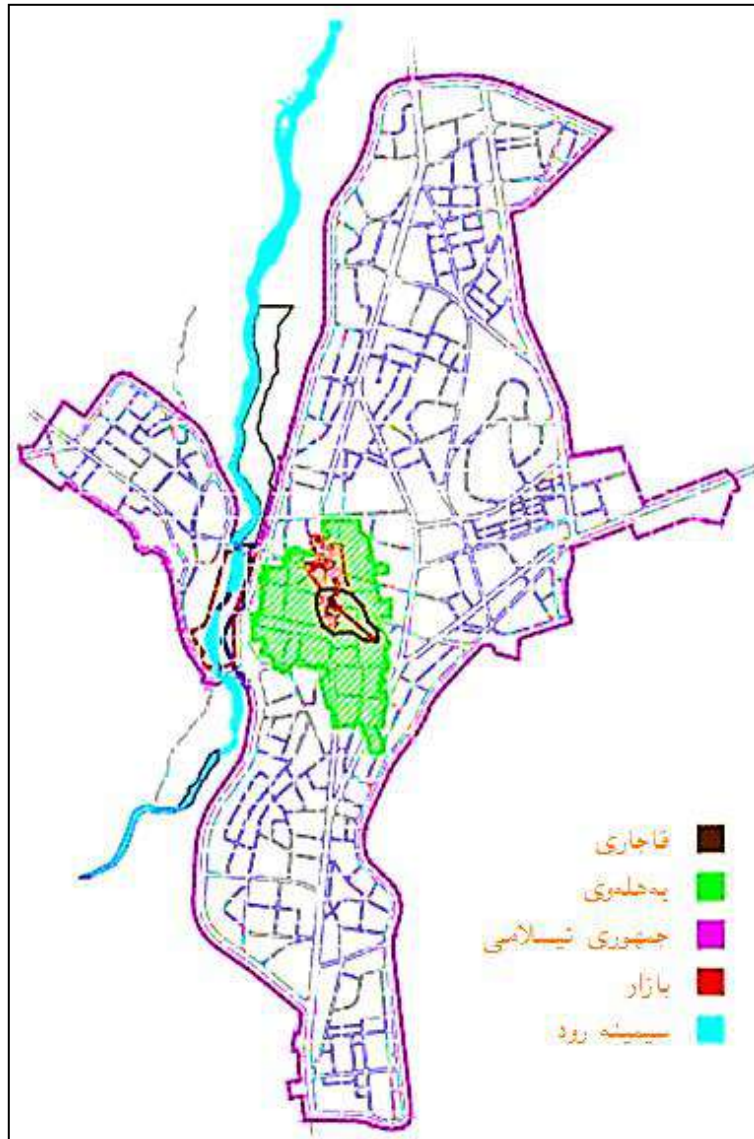
شیکاری و ئەنجامگیری:

حەوزی گەورە، لە سەردەمی قاجارییەوه گەورەبوونی بە خۆیەوه بینیوه. سەردەمی پەهلەویی یەكەم، بە شیۆهیهکی بەرچاو لە چواردەوری ئەو بیانیانەی کە باسمان کردن، گەشەسەندنی بە خۆوه دیوه، بەلام سەردەمهکانی دواتر لەبەر زۆربوونی ریزەیی دانیشتوان، کۆچکردن لە گوندەکانی دەورپشت و تەختانی کەمی شاری بۆکان، گەشەسەندن و گەورەبوون کەوتنە کەناری رووباری سیمینەرپوود و ریگەیی بۆکان- میان‌دواب (نەخشەیی ۷).

سوپاس و دەستخۆشی:

سوپاس بۆ هاوڕییانی بەرین، ئەسەد جمینایی بەرپۆهەبەری میراتی فەرەه‌نگیی بۆکان و ئەفشین غولامی کە هاوکار و رێنیشاندەر بوون بۆ دەستخستنی سەرچاوه‌ی کتیی، بۆ بە ئەنجام‌گەیانندی ئەم لیکۆلینەوه‌یه.

بەو جۆرە کە ئاماژەمان بۆ کرد، بنچینەیی یەكەمی شاری بۆکان قەلایەك بووه لەسەر گردیکی شوینەواری لە دەشتیکی بەرتەسکدا، چەندین کانی هەبووه، بوونەتە هۆی دروستبوونی حەوزی گەورەیی بۆکان. بئ‌گومان هەلومەرجی سروشتی و کەش‌وهه‌وا (خاکی بەپیت، ئاوی بەردەوام، هەوای گونجاو، لیزایی گونجاو بۆ دروستبوونی پیکهاته‌ی شار و دووری ناوچه‌کەیی لە بومەل‌رزە)، هەروه‌ها هەلکەوتنی لە نیوان کوردستان و ئازەربایجاندا، دەشتی یەکیک بووبی لە هۆیه‌ گرنگەکانی گەشەسەندن و گەورەبوونی بۆکان لە سەردەمی قاجاری‌دا. دروستکردنی مزگەوتی گەورە لە نزیکی باشووری قەلای حکوومی لە چەقی شادا، بووه هۆی گەورەبوونی بۆکان. پشتبەستوو بە نووسینی میژویی و ئەو پاشماوه‌ بیناسازیانەی کە ماونەتەوه، پێدەچیی شاری ئیستەیی بۆکان، گەورە و فراوانیی لە گوندیکی بچووکي سەردەمی قاجارییەوه سەرچاوه‌ی گرتیی. بەپێی بەلگە‌نامه‌یه‌کی کۆن، ئەم گوندە لە سەردەمی ناسرەددین‌شادا لە لایەن عەزیزخانی موکری ناسناو سەردارەوه کەردراوه و بە بەشیکي مولک و مالی ئەو لەقەلەم‌دراوه. دوو والیی جینشینی عەزیزخان، سەیفەددین‌خان و محەممەدحوسین‌خانی موکری بوون. دوادوایییەکانی سەردەمی قاجاری دەست‌کرا بە دروستکردنی حەوزی گەورەیی بۆکان کە بەشیکي هیشتا ماوه‌تەوه. گرنگترین پیکهاته‌ی شار، دروستکردنی مزگەوتی گەورە، قەلای سەردار و ریکخستنی چواردەوری حەوزی گەورە بوون. حەوزی گەورە گرنگییەکی زۆری لە لایەن عەزیزخانەوه پێدراوه، بووتە هۆی گەشەسەندن و گەورەبوونی شاری بۆکان؛ لە رۆژگاری ئیستەش‌دا گرنگییەکی زۆری هەیه. چرپوونەوه‌ی ناوچه‌کانی رۆژهلەلات و رۆژئاوای قەلا و مزگەوتی گەورە و

(نخشی ۶) گه‌شه‌نندی شاری بوکان له ناوه‌راستی سه‌رده‌می قاجاری‌دا تا ئیستا (تویژه‌رده‌وه‌کان)

سه‌رچاوه‌کان:

فارسی:

۱. آرشیو سازمان میراث فرهنگی استان آذربایجان- غربی.
۲. افخمی، ابراهیم (۱۳۶۴). تاریخ فرهنگ و ادب مکریان (بوکان). سقز، انتشارات محمدی.
۳. بابا مردوخ، روحانی (۱۳۷۱). تاریخ مشاهیر کرد. به کوشش ماجد مردوخ روحانی، تهران، انتشارات سروش.
۴. بزنوال، رولان (۱۳۷۹). فن آوری تاق در خاور کهن، ت. سید محسن حبیبی، با هامکاری انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران، سازمان میراث فرهنگی کشور، جلد ۱ و ۲، چ ۱، تهران.
۵. بدلیسی، شرف‌الدین بن شمس‌الدین (۱۳۷۷). شرفنامه (تاریخ مفصل کردستان). به اهتمام ولادیمیر ویلیامینوف زرنوف، تهران، انتشارات اساطیر.
۶. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۷۲). آشنایی با معماری اسلامی ایران (ساختمانهای درون شهری و بیرون شهری)، چاپ دوم، علم و صنعت، تهران.
۷. تابانی، حبیب‌الله (۱۳۴۵). بررسی اوضاع طبیعی، اقتصادی و انسانی کردستان در نمونه کردستان مکری. تهران، انتشارات وثوق.
۸. حسن‌زاده، یوسف (۱۳۸۵). ایزرتور ۱ (یادگارهای تاریخی بوکان). بوکان، انتشارات انجمن دوستداران یادگارهای تاریخی ایزرتور.

۹. حصاری، بهزاد. زینال زاده، کامران. احمی زاده، شهین و احمد آلی، جمال (۱۳۹۴). پتانسیل‌ها و تهدیدات منابع آب در شهرستان بوکان و اثر آن بر توسعه پایدار منطقه. فصلنامه پژوهشی‌های زاگرس، سال دوم، شماره ۴ - ۵.
۱۰. دمورگان، ژاک (۱۳۳۹). مطالعات جغرافیایی. ترجمه کاظم ودیع، تبریز، انتشارات شفق تبریز، ج دوم.
۱۱. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). فرهنگ لغت دهخدا. تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۲. رزم آرا، علی (۱۳۳۰). فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادی‌ها)، استان ۳ و ۴ آذربایجان. تهران، انتشارات دایره جغرافیایی ستاد ارتش. ج ۴.
۱۳. رش، خالق (۱۳۹۴)، «بررسی راهکارهای پیوند فرهنگی، اجتماعی شهر قدیم باشهر گسترش‌یافت شهر جدید نمونه موردی شهرستان بوکان»، اولین همایش علمی پژوهشی افق‌های نوین در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی ایران، تهران: انجمن علمی توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.
۱۴. سیستانی، ایرج افشار (۱۳۸۱). نگاهی به آذربایجان غربی. تهران، انتشارات ثامن الائمه (ع).
۱۵. سیاح، حاج محمد علی (۱۳۴۶). خاطرات یا دوران خوف و وحشت. تهران، به کوشش حمید سیاح، به تصحیح سیف‌الله گلکار، کتابخانه ابن سینا.
۱۶. صدرائی، علی (۱۳۸۴). یادگارهای عصر صفوی در آذربایجان غربی. تهران، انتشارات گنجینه هنر.
۱۷. صمدی، سید محمد (۱۳۷۳)، تاریخ مهاباد، مهاباد: انتشارات رهرو.
۱۸. ضیایی، شیخ رئوف (۱۳۶۳). یادداشت‌های از کردستان. سقز، به کوشش عمر فاروقی، انتشارات صلاح‌الدین ایوبی.
۱۹. ضیافتی، کاوه (۱۳۹۳). تحلیلی بر روند گسترش بوکان و اثرات فضایی بر پیرامون شهر. پژوهش‌های زاگرس، شماره ۴ - ۵، سال دوم.
۲۰. عقلمند، پرویز (۱۳۸۵)، مشاهیر علمی و فرهنگی آذربایجان غربی، تهران: قصیده سرا.
۲۱. علی خان والی. «مجموعه آلبوم‌های علی خان والی» موجود در سایت دانشگاه هاروارد.
۲۲. فضل‌الله، رشید الدین (۱۳۷۴). جامع التواریخ. تهران، به کوشش بهمن کریمی، انتشارات اقبال، ج ۴.
۲۳. فرجی، نادر و حسن زاده، یوسف (۱۳۹۳). گزارش مقدماتی کاوش لایه‌نگاری محوطه پیش از تاریخ علی آباد. گزارش‌های سیزدهمین گردهمایی سالان باستان‌شناسی ایران، تهران، انتشارات: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران.
۲۴. کدخدا محمدی، امیر (۱۳۸۱). طراحی قدیم مرکز شهر بوکان با تاکید بر سه شاخص (حوضخانه بزرگ، مسجد جامع و قلعه سردار). پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه امام خمینی قزوین.
۲۵. کریمی، بهمن (۱۳۹۲). راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیمی غرب ایران، تهران، انتشارات پازینه.
۲۶. کارگر، بهمن (۱۳۸۳). قلیچی: زیرتو مرکز دوره مانا دوره ۱ ب. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، حوزه شمال غرب، تهران، به کوشش مسعود آرنوش، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
۲۷. کرمی، محمد (۱۳۸۵). سفال محوطه‌های قره‌گویز- آذربایجان غربی. پیام باستان‌شناس، شماره ۶، سال سوم.
۲۸. کرزن، جرج. ن. (۱۴۶۲)، ایران و قضیه ایران، ترجمه: وحید مازندرانی، تهران: علمی و فرهنگی.
۲۹. هدایت، رضل قلیخان (بی‌تا). انجمن آرای ناصری. تهران، به اهتمام سید اسماعیل کتابچی و اخوان، انتشارات کتابفروشی اسلامیة.
۳۰. ملازاده، کاظم و محمدی، مریم (۱۳۷۶). دایره المعارف بناهای تاریخی دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی). تهران، انتشارات سوره.
۳۱. ملازاده، کاظم (۱۳۸۳). باستان‌شناسی و جغرافیای تاریخی مانا. دانشکده ادبیات و علوم انسانی تربیت مدرس، منتشر نشده.
۳۲. مینورسکی، ولادیمیر فئودوروویچ (۱۳۷۹). کرد. ترجمه حبیب اله تابانی، تهران، نشر گستره.
۳۳. معروفی اقدم، اسماعیل و آبام، کاظم (۱۳۹۴). بررسی باستان‌شناختی آثار معماری سرداران مکری بوکان و راهکارهای مرمتی جهت حفظ، احیاء و بازسازی آنها. بوکان، همایش عزیز خان، منتشر نشده.
۳۴. مشکینی، ابوالفضل و رضایی مقدم، علی (۱۳۹۳)، بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر اسلامی

با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ‌سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی - ایرانی، مجله شهر پایدار، دوره ۱، شماره ۱.

۳۵. موسوی بجنوردی، محمد کاظم (۱۳۸۳). دائرة المعارف بزرگ اسلامی. تهران، نشر مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج سیزدهم.

۳۶. نادری، رحمت (۱۳۸۵). گزارش کشف شواهد احتمالی پارینه سنگی قدیم بر روی تراس‌های رودخانه سیمینه رود. پیام باستان‌شناس، شماره ۵، سال سوم.

کوردی:

۱. خال، شیخ محمد (۲۰۰۵)، فرههنگی خال، دهزگای چاپ و په‌خشی ئاراس، هه‌ولیر، چ ۲.

۲. موکریانی، گیوی (۱۹۹۹). فرههنگی کوردستان، دهزگای چاپ و په‌خشی ئاراس، هه‌ولیر، چ ۱.

۳. مینۆرسکی، فلادیمیر (۲۰۰۷). بنچینه‌کانی کورد و چه‌ند وتاریکی کوردناسی. سلیمانی، وه‌رگیرانی نه‌جاتی عه‌بدوللا، بلاوکراوه‌ی مه‌کته‌بی بیر و هوشیاری.

۴. محه‌مه‌دیان، ره‌حمان (۱۳۸۹). بوکان له سه‌ده‌ی بیسته‌م‌دا، کۆی ۸۱ به‌لگه‌نامه. تهران، نشر کوله پشته‌ی.

لاتینی:

Minorsky, V. (1957). Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan (Mongolica, 4), Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 19, No. 1: 58-81.

قوتابخانه‌ی سلیمانی ناسیۆنالیزمی کوردی

مه‌جید صالح

پوخته:

ناسیۆنالیزمی کوردی، وه‌ک بیر و پیکخستن، کوتاییی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م له‌ئسته‌مبوول به‌کاریگه‌ریی ناسیۆنالیزمی تورکه‌کان سه‌ری‌هه‌لداوه و له‌یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی‌دا به‌ته‌واوه‌تی په‌ره‌ی‌سه‌ند و بوو به‌خاوه‌ن پرۆژه‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووریی تاییه‌ت به‌خۆی. ناسیۆنالیزمی کوردی له‌پایته‌ختی خه‌لافه‌ت‌دا چه‌ندین ریکخراو و کۆمه‌له‌یان دامه‌زراند و له‌ریگه‌ی گۆڤار و رۆژنامه‌کانیانه‌وه‌ته‌نزیربیان بۆ بییری ناسیۆنالیزمی کورد ده‌کرد. ئه‌و به‌نامه‌یه‌ به‌رده‌وام بوو تا ده‌ست‌به‌سه‌رداگرته‌ی تورکیا له‌لایه‌ن مسته‌فا که‌مال ئه‌تاتورکه‌وه‌سالی ۱۹۲۴.

به‌هۆی ناکوکیی ئه‌فسه‌ر و کاربه‌ده‌سته‌ی کورده‌کانی سلیمانی‌یه‌وه‌له‌گه‌ل شیوازی فه‌رمانه‌روایی عوسمانی و مسته‌فا که‌مال‌دا، به‌شیک‌ی زۆریان گه‌رانه‌وه‌بۆ کوردستان و له‌سلیمانی نیشته‌جی‌بوون. هاوکات -له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا- ئینگلیزه‌کان گه‌یشته‌ن عیراق و سالی ۱۹۱۸ له‌کوردستانی جنووبی نزیک‌که‌وتنه‌وه. پرکردنه‌وه‌ی بۆشایی ده‌سه‌لات له‌لایه‌ن شیخ مه‌حموده‌وه‌به‌کاریگه‌ریی پرۆپاگه‌نده‌کانی ئینگلیز و ده‌ست‌به‌کاربوونی ئه‌و ئه‌فسه‌ر و فه‌رمانه‌ره‌ کوردانه‌ی که‌ بییری ناسیۆنالیزمی هه‌بوو، کاریکیان‌کرد هه‌ل‌ومه‌رجیکی بابته‌ی دروست‌ببێ بۆ سه‌ره‌له‌دانی بییری ناسیۆنالیزمی کوردی له‌سلیمانی. چالاکییه‌ دیپلۆماسی و ریکخراوه‌یی و په‌روه‌رده‌یی و رۆژنامه‌وانییه‌کانی ئه‌م ده‌سته‌بژارده‌یه، بناغه‌یه‌کی پته‌ویان بۆ قوتابخانه‌یه‌کی تاییه‌تی ناسیۆنالیزمی کوردی دارشت، قوتابخانه‌ی سلیمانی ناسیۆنالیزمی کوردی، له‌وکاته‌وه‌ تا ئیستا خاوه‌ن پرۆژه و به‌نامه‌ی خۆیه‌تی و جیا‌ده‌کریته‌وه‌ له‌ قوتابخانه‌کانی دیکه‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی. وشه‌ کللییه‌کان: ناسیۆنالیزم، سلیمانی، میلیه‌تساز، رۆژنامه‌وانی، ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی.

پیشه‌کی:

مه‌سه‌له‌ی ناسیۆنالیزم و سه‌ره‌له‌دانی ناسیۆنالیزمی کوردی، یه‌کیکه‌ له‌و باسه‌ پرپایه‌خ و گرنگانه‌ی که‌ شایانی قسه‌له‌سه‌رکردنه‌ و پینشتریش لیکۆله‌ره‌ره‌ و توێژه‌ره‌ره‌کانی کورد و بیانی دیدگای جیا‌جیایان له‌سه‌ر خستوه‌ته‌پوو. ناسیۆنالیزم، له‌سه‌ر ئاستی نۆده‌وله‌تی و له‌کوردستان، دیارده‌یه‌کی قه‌یراناوییه‌ی و په‌هه‌ندی سیاسی و کۆمه‌لناسی و ئابووریی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌یه. له‌م بابته‌دا ئه‌وه‌ ده‌خریته‌پوو که‌ چۆن ناسیۆنالیزمی کوردی، به‌کاریگه‌ریی ناسیۆنالیزمی تورکی و عه‌ره‌بی و فارسی، سه‌ری‌هه‌لدا و له‌ئسته‌مبووله‌وه‌ گوازیه‌وه‌ بۆ سلیمانی. له‌م توێژینه‌وه‌دا له‌پال سه‌لماندنی قوتابخانه‌ی سلیمانی بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی، هه‌ولیش‌ده‌دری ئه‌و تاییه‌تمه‌ندی و خه‌سه‌له‌تانه‌ی که‌ قوتابخانه‌ی ناسیۆنالیزمی سلیمانی‌یان پێ ده‌ناسریته‌وه، بخرینه‌ به‌رچاو.

پرسیاری لیکۆلینه‌وه‌که: لیکۆلینه‌وه‌که‌ به‌دوای وه‌لامی ئه‌و پرسیاره‌وه‌یه: ئایا قوتابخانه‌یه‌ک له‌ چوارچۆیه‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی‌دا به‌ناوی "قوتابخانه‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی له‌سلیمانی" یه‌وه‌هه‌یه؟ رۆخسار و جیاکه‌ره‌وه‌کانی ئه‌م قوتابخانه‌یه‌ چین؟

رېيازى توپزىنه وه كه:

به لام له به رامبه ر ئه م بۆچوونه دا، بۆچوونىكى ديكه ههيه و پى وايه ناسيوناليزم رهگ وريشه ي له ميژوى ميلله ته كان دا ههيه و به لگه بايولوزى و سايكولوزى و كولتور ييه كان، ئه وه دهسه لمينن كه نه ته وه مه سه له يه كى كونه. له و باره وه فرانجو توجمه ن Franjo Tujman راي وايه: "نه ته وه كان به شيويه يه كى سروشتى گه شه يان كر دو وه، له پرؤسه يه كى ئالوزى ميژوويى و ئه نجامى په ره سه ندى هيزه ماددى و مه عنه وييه كان دا، و جوودى نه ته وه ييى ميلله ته كان له سه ر بناغه ي خوين، زمان، كولتور و داب و نه ريت و ميژوو و خاك و چاره نووس و ئامانجى هاوبه ش سه رى هه لدا وه."^۱ به و مانايه ي كه نه ته وه له ناو كات و شوين دا ره گى دا كوتا وه و خاوه نى نيشتمان يكي ميژووييى خويه تى و خوين و زمان و كولتور كو يان ده كاته وه. به شيويه يه كى گشتى، ناسيوناليزم وه ك ئايد يولوزيا، به و بۆچوون هه لس و كه وتانه دهوترى كه له ريگه ي به ئاگا هينانه وه ي هه ست و شوناسى نه ته وه يى و زمان و ميژوو و كولتورى هاوبه شه وه، كار بۆ دروست كر دى ناسنامه يه كى يه كگرتووى نه ته وه يى و دامه زران دى ده وله تى نه ته وه يى ده كا: "ناسيوناليزم بۆ پراكتيزه كر دى به رنامه ي سياسى و كولتورى خوى، پشت به چه ند چه مكى كى ديكه ي وه ك ره سه نايه تى، به رده وامى، پيگه، چاره نووس و نيشتمان په روه رى ده به ستى. ئه و چه مكانه كومه ليك پيوانه فه راهه م ده كه ن بۆ هه لسه نگان دى دوخى رابوردووى نه ته وه و هه ولدان بۆ به ده ست هينانى ئامانجه كانى ئيستت."^۲

۱ على اشرف نظرى، ملت و ملي گرايى در نگاه انتقادى آنتونى دى. اسميت، فصلنامه سياست پژوهى، شماره ۳، تابستان ۱۳۹۴، ص ۱۶.
۲ دكتور على اشرف نظرى، ناسيوناليزم و هويت ايرانى، پژوهش حقوق و سياست، شماره ۲۲، بهار و تابستان ۲۳۸۶، ص ۱۴۷.

له م توپزىنه وه دا هه ول دراوه كه لك له زياتر له رېيازىك وه ربگيرى، له وانه: رېيازى ميژوويى، به و پييه ي كه توپزىنه وه كه باس له قوناغىكى ديارى كراوى ميژوو (۱۹۱۸-۱۹۲۴) ده كا، كه سليمانى تيدا ئازاد و له ژير ركيفى هيج ده وله تيك دا نه بو، بويه پشت به و سه رچاوانه ي زانيارى به ستراوه كه باسى ئه و قوناغه ده كه ن و جه خت له سه ر راست و دروستيان كراوه ته وه. به لام بۆ بابه ته رۆژنامه وان ييه كان، كه لك له رېيازى شيكارى ناوه رۆك وه رگيراوه، بۆ زانينى راده ي كارى گه رى نووسين و بابه ته كانى نووسه ران له سه ر هوشيارى نه ته وه يى له سليمانى و ده وروبه رى.

ئامانجى توپزىنه وه كه:

له ماوه ي رابردوودا چه ندين ليكول ينه وه سه باره ت به ناسيوناليزمى كوردى ئه نجام دراوه، به لام به كه مى باس له رۆل و كارى گه رى ناسيوناليزم ته كانى سليمانى و ئه و قوتابخانه يه ي كه له م شاره هه بو وه، كراوه. ئه م توپزىنه وه يه ئامانجى ئه وه يه تيشك بخاته سه ر ئه م قوتابخانه يه ي ناسيوناليزمى كوردى و رۆل و كارى گه رى له بلاو كر دى نه وه ي بيري ناسيوناليزم دا له ناوچه كه دا.

به شى يه كه م

ناسيوناليزم و

سه ر هه تاكلانى ناسيوناليزمى كوردى

ناسيوناليزم

زۆربه ي ميژوونووسه نو يخوازه كان رايان وايه ناسيوناليزم وه ك ئايد يولوزيا و گوتار، له نيوه ي دووه مى سه ده ي هه ژده يه م دا له ئه مريكاي باكوور و ئه وروپاي رۆژئاوا و دواتر ئه مريكاي لاتين دا سه رى هه لدا وه. شوپرشى گه و ره ي فه ره نسنا له ۱۷۸۹ دا و ئه و گوربانكار ييه گه و رانه ي كه له ئاستى سياسى و كومه لايه تى و كولتورى دا سه ريان هه لدا، بوونه هوى هوشيارى نه ته وه كان و هه ستى سه ره بخويى و ئازادى تيدا به هيز كر دن.

مه‌به‌ست له ره‌سه‌نايه‌تي، دۆزينه‌وه‌ی ره‌گ‌وريشه‌ی نه‌ته‌وه‌يه له هه‌موو ئاسته‌كان دا له دووتويی لاپه‌ره‌كاني ميژوودا. مه‌به‌ستيش له به‌رده‌وامی ئەوه‌يه كه ئەو ميلله‌ته به دريژايي ميژوو، سه‌ره‌پاي نه‌هامه‌تيايه‌كان، تان‌وپۆي خۆي پاراستوو. مه‌به‌ست له پيگه‌ش سه‌رله‌نوئ دۆزينه‌وه‌ی به‌هاكان و فریدانی نه‌هامه‌تي و زۆرليکراوی و کارکردنه بۆ گه‌رانه‌وه‌ی شکۆي پيشينان. چاره‌نووسی ميژوويش يه‌کيکي دیکه‌يه له‌و چه‌مکانه‌ی كه ناسيۆناليزم پيی وايه ميژوو ديارى ده‌کا و -به‌ تيروانيني ناسيۆناليسته‌كان- ده‌بى هه‌ولیکي بى‌وچان بدری بۆ گه‌رانه‌وه‌ی شکۆي زيپيني رابوردوو كه ئیستا به هۆي زولمی زه‌مانه‌وه شاراوته‌وه. ناسيۆناليسته‌كان کارده‌که‌ن بۆ ئەوه‌ی سه‌رله‌نوئ ميلله‌ت زيندوو‌بکه‌نه‌وه و نه‌وه‌ی ئاينده به گيانی نيشتمانپه‌روه‌ری په‌روه‌رده‌بکه‌ن.

ناسيۆناليزمی كوردی:

سه‌باره‌ت به سه‌ره‌لدانی ناسيۆناليزمی كوردی، را و بۆچوونی جياواز هه‌يه، هه‌ندیک پينان وايه ره‌گ‌وريشه‌ی ناسيۆناليزمی كوردی قوولايبه‌کی ميژوويي هه‌يه، له سه‌رده‌می ئەحمه‌دی خانی‌يه‌وه ده‌ست‌پي‌ده‌کا. بۆچوونی دیکه‌ش هه‌يه، پيی وايه ناسيۆناليزمی كوردی به شۆرشه‌كاني شيخ عوبه‌يدوللای نه‌ه‌ری ده‌ست‌پي‌ده‌کا: "ناسيۆناليزمی كوردی به شۆرشه‌که‌ی شيخ عوبه‌يدوللای نه‌ه‌ری، رچه‌شکيني ده‌ست‌پي‌کردوو و له چوارچيوه‌يه‌کی ئايدیۆلۆژی‌دا ئاراسته‌ی خۆي وه‌رگرت و له‌م قوناغه‌دا (نيوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده) زياتر خه‌ملينی پيوه ده‌رکه‌وت و شيلگيرانه‌ داکۆکی له خواستی هاوچاره‌نووسی له نيوان تاكه‌كاني نه‌ته‌وه‌ی كورددا له كوردستان دروست‌بووه...".^۲

به‌لام دكتور عه‌باس وه‌لی رای وايه: "ناسيۆناليزمی نه‌ته‌وه‌ داگيرکه‌ره‌كان بوو به هۆي ئەوه‌ی ناسيۆناليزمی كوردی زياتر په‌ره‌بستيني".^۳ هه‌رچۆنيك بى، دواي يه‌که‌مين جه‌نگي جيهانی سى قوتابخانه‌ی جياي ناسيۆناليزمی كوردی ده‌رکه‌وتن: قوتابخانه‌ی ئەسته‌مبوول، ورمی و سلیمانی. ئيمه له‌م ليكۆينه‌وه‌يه‌دا به وردی باس له‌وه‌ی دواييان ده‌که‌ين.

قوتابخانه‌ی ئەسته‌مبوول:

له‌به‌رئ‌وه‌ی له سه‌رده‌مه جياجياكان دا بنه‌ماله ناو‌داره‌كاني كورد، له لايه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانيه‌وه، له كوردستان دوورده‌خرانه‌وه و به زۆری له ئەسته‌مبوول نيشته‌جی‌ده‌كران؛ هه‌روه‌ها له‌به‌رئ‌وه‌ی زۆربه‌ی خاوه‌ن پله و پۆسته‌كان و پياوه‌ ئايینی و ئەفسه‌ره‌كاني كورد له ئەسته‌مبوول ده‌گيرسانه‌وه؛ له‌وكاته‌وه و تا ئیستاش ئەسته‌مبوول ناوه‌نديکی گرنگ بووه بۆ كۆبوونه‌وه و يه‌كگرتنی هه‌لبژارده‌ی رۆشبيرانی كورد. ئەسته‌مبوول، له سه‌رده‌می مه‌شرووته و کاتی يه‌که‌مين جه‌نگي جيهانی‌دا، گرنگترین پيگه‌ی كۆکه‌ره‌وه‌ی ناسيۆنالسيته‌كاني كورد بوو.

هه‌لبژارده‌ی رۆشبيرانی كورد، دواي ئەوه‌ی روى راستی ئيتتihad و ته‌ره‌قی‌يان بۆ ده‌رکه‌وت كه به‌ره‌و تورانيچيتی هه‌نگاوی‌ده‌نا، ۲ی تشرینی يه‌که‌می ۱۹۰۸ "جه‌معيه‌تی ته‌عاون وه ته‌ره‌قیی كوردی" له ئەسته‌مبوول دامه‌زراند و سه‌بيد عه‌بدولقادر شه‌مزينی بوو به سه‌رۆکی. دواي سالیك له چالاکیی كۆلتوری و سياسی، ريكخراوه‌که قه‌ده‌غه‌کرا و كۆمه‌له‌ی هيفی و پاشان "جه‌معيه‌تی ته‌عاليی كوردستان" يان دامه‌زراند. ئەم كۆمه‌له و ناوه‌ندانه، بناغه‌يه‌کی گرنگيان بۆ گه‌شه‌پيدانی ناسيۆناليزمی كوردی له باكووری

^۲ هدايت جان، ناسيۆنالیسم كوردی و ديگران - گفت‌وگو با دكتور عباس ولی:

<https://rojpress.wordpress.com/2010/11/13/kurdish-nationalism-and-others>

^۳ هیوا عه‌زیز سه‌عيد، ناسيۆناليزمی كوردی ۱۸۸۰-۱۹۳۹، بلاو‌کراوه‌كاني مه‌کته‌بی بير و هۆشياریی ی.ن.ک، سلیمانی، ۲۰۰۳، ل. ۷۹.

كوردستان دانا و به كار و چالاكییه فیکری و سیاسی و کولتوری و کۆمه لایه تییه کانیان، توانییان بینه جیگه می متمانه می خه لک و له کاتی هاتنی ئینگلیزه کانیانیش دا هه لمه تیکی گرنکی دیپلۆماسییان دهست پی کرد بۆ به نیوده وله تی کردنی مه سه له می کورد. به لام هه لومه رجی تورکیا و ده رکه وتتی مسته فا که مال ئه تاتورک و هه رهس هینانی خه لافهت، به شی زۆری هه لبژاره ده می ئه م قوتابخانه می ناچار به هه له اتن کرد بۆ ده ره وه می ولات و په رته واز بوونیان وای کرد پیگه یان زۆر لاواز و که م کاریگه ر بی. به شیک له وانه که خه لکی سلیمانی بوون، گه رانه وه بۆ شاره که یان.

قوتابخانه می رۆژه لات یا ورمی:

گه رمه می یه که مین جه نگی جیهانی و دوای جه نگی، سمکوی شکاک دهستی به شوپشیک چی کرداری کرد له رۆژه لات می کوردستان. ئه م شوپشه له سیمادا شوپشیک ناسیونالسیتی بوو دژ به ده سه لات می ئیران. هه رچه نده به روالهت وهک یاخیبوونیک خیله کی دیاره، به لام بوونی "کۆمه له می جیهانزانی" که گوایه سالی ۱۹۱۳ له "خوی" له لایه ن عبودرره زاق به درخان و سمکوه دامه زراوه و کۆمه له می کی کولتوری و هوشیاری بووه^۵ ئه وه ده سه لمینی که له پشت شوپشه که وه به رنامه می کی نه ته وه می هه بووه، سمکو و لایه نگرانی به دریزایی شوپشه که می کاریان بۆ به ده ست هینانی مافه کانی کورد کردوه له وه به شه می کوردستان.

قوتابخانه می سلیمانی:

پیش ئه وه می ئینگلیزه کان بگه نه سلیمانی، گرایشیک رۆمانسیانه می سنوورداری نه ته وه می له نیوان هه لبژاره ده می کی خوینده واری سلیمانی دا هه بوو، میجه ر سوون که ماوه می که پیش

^۵ د. نه جاتی عبداللا، کۆمه له و ریکخراوه کوردییه کان ۱۹۱۱-۱۹۳۳ له به لگه نامه کانی هه روو وه زاره تی ده ره وه می بریتانیا و فه ره نسا دا، به رگی یه که م، سلیمانی، بنکه می ژین، ۲۰۰۸، ل ۱۶.

هه لگه رسانی یه که مین جه نگی جیهانی له سلیمانی ژیاوو، له راپۆرتیک دا به ئامار حه قیقه تی بیر و باوه ری سیاسی کۆمه لگه می کوردستانی خستوه ته روو: "کۆمه لگه می کوردی ۹۴٪ له و جووتیاره ئازاد و په نجبه رانه پیکه اتوو که زۆر ئیشکهرن و گو می به جیهانی ده ره وه می خویان ناده ن و را و بۆچوونی سیاسیان نییه، به لام ئه و ۶٪ می دیکه می خه لکی سلیمانی، ئه و ۵،۵٪ له بازرگانه کان پیکه دین و سه رقالی کاری خویان و گو می به سیاسهت ناده ن. ئه وه می ده مینیته وه واته ۰،۵٪ می خه لکه که پیاوماقوول و فه رمانبه رانن و رۆلی سیاسی ده گیرن".^۶

ده یقید مه کداول جه ختی له سه ر ئه وه کردوه و نووسیوه تی: "ژماره می ناسیونالسسته رۆشنییه رکه می کورد له سلیمانی و ناوچه سه ره که میه کانی دیکه، له په نجه کانی ده ست تییه ری نه ده کرد".^۷

به رپوه به رایه تی هه والگری می هیزی ئاسمانی شاهانه می بریتانیا ش، راپۆرتیک له سه ر چینه کۆمه لایه تییه کانی کوردستان و بۆچوونه سیاسییه کانی هه ر چینیک له و چینانه خستوه ته روو. راپۆرته که کۆمه لگه می کوردی کردوه ته چوار چین: سه بارهت به تیروانینی ئه و چینانه بۆ ئاینده می کوردستان له راپۆرته که دا هاتوو: سه ره خوی به لای سه روک هۆزه کانه وه، به و واتایه دیت که به ئازادی خویان باج بسین و له پیناوی خوشگوزه رانی خویان دا له جووتیارانی کوبکه نه وه.. ئه فه ندییه کانیانیش به و په ری قه ناعه ته وه باوه ریان به بیروکه می خه یالی ده وله تی کوردی هه میه.^۸

۶ م. س. لازاریف، المسأله الكردية ۱۹۲۳-۱۹۱۷، ترجمه د. عبدي حاجی، دار الفارابي. بیروت- لبنان، ۲۰۱۳، ص ۱۱۹.
^۷ دیقید مکداول، تاریخ الأکراد الحدیث، ترجمه راج آل محمد، دار الفارابي، بیروت- لبنان، ۲۰۰۴، ص ۲۷۸.
^۸ عوسمان عه لی، کورد له به لگه نامه کانی بریتانیا، وه رگیرانی کامه ران جه مال بابان زاده، خانه می موکریانی بۆ چاپ و بلاوکرده وه، هه ولیتر، هه ری می کوردستان، ۲۰۱۳، ل ۲۳۲-۲۳۳.

عەباس وەلی، وێرایی ئەوەی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوێت کە ناسیۆنالیزمی کوردی لە باشووری کوردستان دیاردەیهکی نوێیه، بەلام پێی وایه له کاتهدا که ئینگلیزهکان دهگههه باشووری کوردستان، له ناو مونهووه رهکانی کورددا، وهک کاردانه وهیهک بوو ئەو دۆخه نوێیهی که دروست بپوو، بیری ناسیۆنالیزمی چهکه ره دهکا: "له عیراق ناسیۆنالیزمی کورد ته نهها پاش یه که مین جهنگی جیهانی وهک به دهنگ هاتتیک له بهرامبهر هه له کانی ئینگلیز بوو دروستکردنی دهوله تیکی مودیرنی عه ره ب، دهستی به گه شه سه ندن کرد."^۹

عەباس وەلی، ئەو کەسانە ی که ناسیۆنالیزمیان هینایه ناو فهزای کۆمه لگه ی کوردیه وه، دهکا به دوو دهسته وه:

یه که میان: ئەو دهسته بژیرانه ن که بیروپا و تیروانینه کانیان ئاویته ی ئاین بووبوو، هه ره له به ره وهیه ده بینین ئە ده بیات و ئاین تیکه له یه که له بیروپا ی ئاینی و نه ته وایه تی، واته بیروپا ی ناسیۆنالیزمی به شیوه ی سه ره به خو نه بووه، به لکوو ئەو دهسته بژیره ی که هه لقولاوی کۆمه لگه و بیروبا وه پری ئاینیه، باسیان لی کردوو.

دووه م: ئەو دهسته بژیرانه که هه لگری بیروبا وه پری عه قلانیتر بوون، ئەمانه یا که سانی بیروکرات یان له سوپای عوسمانی دا ئە فسه ر بوون. وهک محه مه ده ئه مین زه کی که بو یه که م جار میژووی کوردانی نووسییه وه.

قوناغه کانی گه شه سه نندی قوناخانه ی ناسیۆنالیزمی کوردی له سلیمانی:

ناسیۆنالیزمی کوردی له سلیمانی به چه ند قوناغیکدا تی په ریوه و شیوه و جوور و میکانیزمی کارکردنی له هه ر قوناغیکدا به پێی هه لومه رجی سیاسی و ئابووری و کومه لایه تی گوپاوه. ده کری ئەو قوناغانه به م شیوه یه پۆلین بکری:

یه که م:

ئینگلیز و دروستکردنی نه ته وه یه ک له سه ره کاغه ز ۱۱ ئازار (مارس) ی ۱۹۱۷ هیزی ئینگلیز شاری به غدادی ناوه ندی "ویلایه تی به غدادی" داگیرکرد. پاش سه قامگیربوون، فه رمانده ی له شکری ئینگلیز له عیراق دهستی دایه ده رکردنی چه ند رۆژنامه یه ک به زمانی جیا جیا. ای کانونی دوومی ۱۹۱۸ رۆژنامه ی "تیگه یشتنی راستی" ی له به غدا به زمانی کوردی ده ره کرد و ده یارده وه بوو کوردستان. ئەم رۆژنامه یه، پیش سه رباز و فه رمانبه ره کانی ئینگلیز گه یشته کوردستان. وهک له سه روتاری ژماره یه کی رۆژنامه که دا هاتوو، ئامانجی له ده رکردنی "تیگه یشتنی راستی، خدمه تی یه کبوون و سه ره به ستی و سه رکه وتنی کوردان ئەکا."

ئینگلیزه کان له رینگه ی رۆژنامه ی "تیگه یشتنی راستی" یه وه هه ستی نه ته وه یی کورده کانیان ده ورووژاند، تا وایان لی بکه ن خو له هه ژموون و داگیرکاریی تورکه کان رزگار بکه ن. هه ره له به ره وه یه چه ندین سه روتار و وتاری تایبه تیان بوو ئەو مه به سه ته ته رخان کردوو، وهک "کوردستان چ خیریکی له رۆمیان، یه عنی تورکان دی؟"، "تورک به عه مه لی کورد و ئە قوامی تر نایه"، "تورکه ئیتیحادیه کان موضییری ئیسلامه تین."^{۱۰}

ژماره ۳ رۆژی ۸ کانونی دووه می ۱۹۱۸ نووسیویتی: "کورد که سی ملیون ده بن، بوچی له فه یزی یه کبوون و سه ره به ستی نا ئومید بین. قه ومیکی ئازا و غه یورن، ده توانن له زه رفی موده تیکی که م دا هه موو قسه بکه ن به یه ک و فرسه ت له ده سه ت نه دن و خویان بنوینن، تا له ناونه چوون حکومه تی موعه زه مه ی به ریتانیا

^{۱۰} تیگه یشتنی راستی ۱۹۱۸-۱۹۱۹ یه که مین رۆژنامه ی کوردی له عیراق، ئاماده کردن سدیق سالیح و ره فیق سالیح، (پروژه ی هاوبه شی بنکه ی ژین و ده زگای ئاراس)، چاپخانه ی ئاراس، ۲۰۰۷، (ژماره کانی ۲، ۵، ۲۸).

^۹ مارتن فان بروینسین و ئەوانی دیکه، وه رگیزانی وریا ره حمانی، ناسیۆنالیزمی کورد له روانگه ی رۆژئاوا، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، ۲۰۱۲، ل ۸۲.

که به ئەسارەتی قۆلەپەشەکان رازی نەبوو، ئەلبەتە بە فریادی کوردان ئەگا.

لە سەرۆتاری ژمارە ۲ی ۵ی کانوونی دووهمی ۱۹۱۸دا هاتوو: "کوردان بئسەر مانەو، حکومەتی تورک هیچ سەری پێ بەرز نەکردن و چاوی پێ نەکردنەو، تا دووبارە ببنەو سەر خۆیان و مەعنای قەومیەت و یەکیبوون تێبگەن و بە قوووەتی عیلم لە کێشمەکێشی ئەم پەڕیشانییە رزگاربین و حەقی بەقایان بە عالەم بسەلمینن. چارە ی کوردان، ئەمڕۆ وەک عەرەب بە حکومەتیکی موعەزەمە ی بەریتانیا پشتبەستە، چونکی چاوی لە مال و مولکی کەس نییە، ئارەزوی ئازادکردنی ئەقوامە."

قۆناغی دووهم:

سلیمانی لە فەلاکەتەو بە ئاوەدان

هێزەکانی بریتانیا لە ئابی ۱۹۱۸دا گەشتنە نزیکی کەرکوک، "عەلی ئیحسان فەرماندە ی سەربازی تورکیا لە مووسل، داوای لە فەرماندە ی حامییە ی سلیمانی کرد، شارەکە رادەستی شیخ مەحمود بکا، بۆ ئەو ی بە ناوی دەوڵەتی عوسمانی یەو فەرمانرەوایی بکا."^{۱۱} بەم جۆرە داوی سەدان سال لە فەرمانرەواییی تورک، سلیمانی کەوتە دەستی شیخ مەحمود. ئەویش کە لە بارودۆخی سیاسی و سەربازی ئەو کاتە تێگەشتبوو، زۆر بە وریایییەو مامەلە ی کرد و لەجیاتی گەرەوکردن لەسەر ئەسپی دۆراو، نامە یەکی ئاراستە ی بریتانییەکان کرد و داوای لێ کرد "کوردستان بخرە لیستی گەلانی رزگاریخوێنەو."^{۱۲}

کۆلۆنیل ئارنۆلد ویلسن، حاکمی سیاسی بریتانیا لە عێراق، بەم بریارە ی شیخ مەحمود دلخۆش بوو.

تشرینی دووهمی ۱۹۱۸ داوای لە میجر نوئیل کرد، بە نوینەرایەتی ئینگلیز بچیتە سلیمانی. سیاسەتی گشتی بریتانیای لەگەل کوردەکان بەم چەند دێرە بۆ نوئیل دەربری: "پێویستە بۆ سەرۆک هۆزەکانی رۆون کەیتەو کە ئێمە هیچ نیازیکمان نییە ئیدارە ی نامۆ بە داب و نەریت و خواستەکانیان بچەسپینن. پێویستە سەرۆکی عەشیرەتەکان بۆ پیکهێنانی یەکتییەک هان بەدەیت، بۆ ئەو ی کاروبارە گشتیەکان بە رێنمایی حاکمە سیاسیەکانی بریتانی یە کلابکرینەو."^{۱۳}

نوئیل لەگەل میجر دانلیس، کە راپۆژکاری سەربازی بوو، ۱۶ی تشرینی دووهمی ۱۹۱۸ گەشتە سلیمانی و پێشوازییەکی فەرمی و بەرفراوانیان لێ کرا. "بۆ رۆژی داوی، بە فەرمی شیخ مەحمودی وەک حوکمداری کوردستانی باشوور ناساند."^{۱۴}

کارەکانی نوئیل تەنها فریاگوزاری و رێکخستەو ی کاروباری دەوڵەتمەداری نەبوو، بەلکۆ هاوکات لەگەل ئەو کارانە ی دا، سەرۆکی خۆی ئاگادار کردووەتەو، کە دەبێ بە خێرای کاربکری بۆ رێکخستنی ئیدارە ی سیاسی کوردستان.

میجر نوئیل، پێچەوانە ی بەشیکی زۆر لە ئینگلیزەکان، پێی وابوو: "هەستی نەتەوایەتی لای کوردانی سلیمانی ئەوێندە پێگەشتوو کە توانای خۆبەرپۆه بردنیان هەبێ. بۆیە پێویستە بریتانیا زۆر بە پەلە و عەزمەو، دەوڵەتی کوردی دامەزرینێ."^{۱۵}

۱۳ سیر ئارنۆلد ولسن، شۆرشەکانی عێراق لە ماوادی داگیرکردنی بریتانیا بۆ عێراق و کوردستان، وەرگێرانی سەرەمە ئەحمەد، دەزگای موکریانی، ۲۰۱۲، ل ۱۷۲.

۱۴ عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد البرزنجي، (من منشورات بنکە ی ژین)، مطبعة شقان، السليمانية- ۲۰۰۷، ص ۱۰۸.

۱۵ د. سعد بشير اسكندر، من التخطيط الى التجزئة - سياسة بريطانيا العظمى تجاه مستقبل كردستان، (من منشورات بنکە ی ژین)، مطبعة شقان، السليمانية، ۲۰۰۷، ص ۱۴۴.

۱۱ محمود الدرة، القضية الكردية، دار الطليعة- بيروت، ۱۹۶۶، ص ۱۳۳.

۱۲ سي. جي. ادموندز، كرد وترك وعرب، سياسة ورحلات وبعوث عن شمال الشرقي من العراق، ترجمة جرجيس فتح الله، مطبعة التأخي، ص ۳۹۴.

جە.بی. ھولەر، ڤاویژکاری سیاسی ئینگلیز له ئەستەمبول، سەبارەت بە تۆئیل دەلی: "کەللەرەقە، دەترسم تۆئیل بێتە لۆرانسی کوردەکان، ئەو پیغەمبەری کوردەکانە."^{۱۶}

بەلام ئەم دۆخە زۆری نەخایاند، ئەو کاتە ئۆئیل له باکووری کوردستان بوو، بەھۆی دەستتێوەردانی تورک و نەمانی متمانەوہ له نیوان شیخ مەحمود و کاربەدەستانی بالای بریتانیا، ناکۆکی له نیوان کورد و ئینگلیزدا سەریھەلدا و گەیشتە ڤادە پیکدادانی سەربازی. ۱۸ی حوزەیرانی ۱۹۱۹ شەڕیکی خۆیناوی له دەربەندی بازیان دەستی پێ کرد و بە بەدیلگیری شیخ مەحمود، کۆتایی بە یەکەمین حوکمداری شیخ ھات.

عەباس وەلی، پەسپۆر له بواری ناسیۆنالیزمی کوردی، بەشی زۆری شکست ھێنای ئەو ھەولانە دەخاتە ئەستۆی شیخ مەحمود: "شیخ مەحمود بە ھۆی سیاسەتە ھەلە و پەشوکاوەکانیەو، نەیتوانی ئەو ھاوسەنگییەکی دەبیست، له نیوان دەسەلاتەکانی عوسمانی و دواتر تورکیا و بریتانیا دروست بکا، ئەو سیاسەتە ھەلانەش بوونە ھۆی لەناوچوون و دوورکەوتنەوہی."^{۱۷}

قۆناغی سێھەم:

سەردەمی قەلەم و تەنزیما

دوای گرتنی شیخ مەحمود و ڤەوانەکردنی بۆ ھیندستان، ئینگلیزەکان ئیدارە ڤاستە و خۆیان بەسەر باشووری کوردستان و سلیمانی دا سەپاند، پیکھاتە یەکی مۆدیرنی بە ڤیوەبردنیان له سلیمانی و شارەکانی دیکە دامەزراند.

میجەر سۆن، کە دوای میجەر نوئیل کرابوو بە حاکی سیاسی له سلیمانی، بەشدارییەکی کارای کرد له پیشخستنی لایەنی کولتوری دا له سلیمانی. ئەو باوهری وا بوو کۆمەلگەیی کوردی ئیستا توانای خۆبە ڤیوەبردنی نییە و دەکرێ له ڤیگەیی بووژانەوہی کولتور و بەرقەرارکردنی یاسا و ڤیکخستنی ئیدارەوہ، کورد ئامادەبکریت بۆ خۆبە ڤیوەبردن. سۆن، دوای ڤۆژنامەیی "تینگەیشتنی راستی"، یەکەم ڤۆژنامەیی بە ناوی "پیشکەوتن" ھوہ له ۲۹ی ئەپریلی ۱۹۲۰ دا دەرکرد. ھەرچەندە ڤۆژنامەکە زمانی حالی ئیدارەیی ئینگلیز بوو، بەلام ڤۆلی گەرەیی له پیشخستنی زمانی کوردی دا گیرا؛ شیوەزاری سلیمانی کرد بە زمانی نووسین. سۆن، له ماوہیەکی کەم دا ئیدارەیی شارەکانی بە جۆریکی مۆدیرن ڤیکخست و دادگاکی دامەزراند و کەرتی کشت و کالی بە شیوەییەکی بەرچاو بووژاندەوہ و چەند قوتابخانەییەکی کردەوہ و زمانی کوردیی له فەرمانگە و قوتابخانەکاندا کرد بە زمانی فەرمی و شار و شارۆچکەکانی سلیمانی بە دروستکردنی چەندین ڤرد و ڤیگای نوێ بە یەکەوہ بەست.

مەکداول، سەبارەت بە ڤۆلی میجەر سۆن له سلیمانی، دەلی: "میجەر سۆن کۆلۆنیالیستیکی جیاواز بوو، له ناخەوہ لەگەل کورد ڤاستگۆ بوو، لەگەل مافی چارەیی خۆنووسینی کوردەکان دا بوو، شکویەکی وای بۆ سلیمانی دروست کردبوو، پیشتر بە خۆیەوہ نەدیوو."^{۱۸} پیرەمیردیش سەبارەت بە سۆن دەلی: "میجەر سۆن کوردیی بۆ خستینە مەیدان."^{۱۹} نەوشیروان مستەفاش، سەبارەت بە بایەخی بەفەرمی کردنی زمانی کوردی له لایەن میجەر سۆنەوہ، ڤای وایە: "لەم قۆناغی ژبانی کوردا، له ناو ئەو گۆرانەیی بەسەر نەخشەیی سیاسی ناوچەکە دا ھاتبوو، چەسپاندنی زمانی کوردی گرنگیەکی زۆر

^{۱۶}. فؤاد حمە خورشید، میجر نوئیل: لورانس الورد المجهول، الحوار المتمدن، العدد: ۴۵۲۵، ۲۷/۷/۲۰۱۴.

^{۱۷}. ھدایت جان، ناسیونالیسم کردی و دیگران - گفت وگو

با دکتر عباس ولی:

<https://rojpress.wordpress.com/2010/11/13/kurdish-nationalism-and-others/>

^{۱۸} دیقید مکداول، المصدر السابق، ص ۲۵۴.

^{۱۹} ژین (ڤۆژنامە)، ژمارە ۸۶۸، ۲۴ نیسان ۱۹۴۷، ل ۱.

گه وره‌ی هه‌بووه^{۲۰}

سیاسه‌ته‌کانی میجر سۆن له‌گه‌ل به‌نامه‌کانی ئینگلیز له به‌غدا یه‌کیان نه‌ده‌گرته‌وه، بۆیه ناچار یان کرد سلیمانی به‌جی بهیلتی و له جیگه‌ی دا گۆلد سمیس ده‌ست به‌کار بوو. سمیس درێژه‌ی به‌سیاسه‌ته‌کانی سۆن دا و زیاتر ده‌ستی بۆ هه‌لبژاردی کوردی شل کرد.

گه‌رانه‌وه‌ی ئه‌فسهر و ته‌کنۆکرات و مونه‌ووهران دوا‌ی سه‌قامگیربوونی دۆخی سلیمانی به‌هیممه‌تی میجر نۆئیل و بووژانه‌وه‌ی کولتوری کوردی له‌سه‌ر ده‌ستی میجر سۆن، په‌یتا په‌یتا ئه‌و ئه‌فسهر و ته‌کنۆکراتانه‌ی که له ده‌وله‌تی عوسمانی دا پله و پۆستیان هه‌بوو، ده‌گه‌رانه‌وه بۆ سلیمانی. له ماوه‌یه‌کی که‌م دا مسته‌فایاشا یامولکی، سدیق‌قادی، محمه‌ده‌ئمه‌مین‌زه‌کی، توفیق‌وه‌ه‌بی، سالح‌زه‌کی، مه‌حمودجه‌وده‌ت و ماجید مسته‌فا، ... هاتنه‌وه سلیمانی.

ره‌فیق سابیر، به‌رهمی په‌رسه‌ندنی بیرى ناسیۆنالیزم له باشووری کوردستان دا، ده‌گه‌رینیتته‌وه بۆ رۆلی ئه‌و ئه‌فسهر و فه‌رمانبه‌رانه و پێی وایه: "ناسیۆنالیزم، له باشووری کوردستان دا، به‌رهمی پیشکه‌وتنی کۆمه‌لگای باشوور و ئه‌نجامی پیشکه‌وتنی ئابووری و کولتوری ئه‌و به‌شه‌ی کوردستان نه‌بوو، به‌لکوه‌ وه‌ک بیر و ئایدۆلۆژیایه‌کی سیاسی، کۆمه‌لگای رۆوناکییری خه‌لکی ئه‌و هه‌ریمه له ده‌روه‌ی ناوچه‌که و له باکووری کوردستان و ئه‌سته‌مبووله‌وه له‌گه‌ل خۆیان هینایانه‌وه باشوور، ئه‌وان له‌دوا‌ی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، وه‌ک رۆوناکییرانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی عه‌ره‌ب

گه‌رابوونه‌وه زید و شاره‌کانی خۆیان..^{۲۱}

مسته‌فایاشا یامولکی (۱۸۶۶-۱۹۳۶)، یه‌کیک بوو له‌و ئه‌فسه‌ره کوردانه‌ی که به‌گه‌رانه‌وه‌ی، جم‌وجوولی سیاسی و کولتوری و دیپلۆماسی و رۆژنامه‌وانی به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاو په‌ره‌ی سه‌ند. ئه‌و، له وتاریکدا ئامانجی له‌گه‌رانه‌وه‌ی خۆی به‌م شیوه‌یه له رۆژنامه‌ی "بانگی کوردستان" دا ده‌ربریوه: "زانیم کوردستان له مه‌وقیعیک و زه‌مانیکی نازک‌دایه و ده‌م‌زانیش که ئه‌گه‌ر سیاسه‌تیکی زۆر دووربینانه و عاقلانه و عاجیلانه نه‌بێ بۆ کوردستان، ژیان له خاریجی ئیمکانه، به ئومیدیه‌کی عالییه‌وه هاتمه‌وه وه‌طنی کوردان!"^{۲۲}

زه‌مانی گورز و ڕم رابورد، ئیستا پاله‌وان عیلمه سیلاح ده‌سته، سه‌نه‌ت باریقه‌ی تیغ و سینان عیلمه

ره‌فیق سابیر، سه‌باره‌ت به رۆلی ئه‌و هه‌لبژاردیه‌ی که له ده‌روه‌ه هاتبوونه‌وه و له حکومه‌ته‌که‌ی شیخ مه‌حموددا به‌شداربوون، نووسیه‌یه‌تی: "زۆربه‌ی رۆوناکییران، که له قوتابخانه نوویه‌کانی کوردستان، یان ئه‌سته‌مبوول و هه‌ندێ شاری دیکه‌ی عوسمانی خۆیندبوویان و ئاگاداری بزاقی ناسیۆنالیستی نه‌ته‌وه دراوسێکان بوون، به‌شدار ی کار ی رۆوناکییری و سیاسییان کردبوو. هه‌ندیکیان توانییان شوینی گرنگ له‌ناو حوکمرانی شیخ مه‌حموددا، به‌تایبه‌تی له بواری خۆیندن، راگه‌یاندن و رۆشنییری دا بگرن، به‌لام له بواری ریکخستن و سه‌رکرده‌یه‌تی و بریاری سیاسی دا ته‌ئسیریان نه‌بوو. ئه‌وان له ده‌وری سه‌رکرده‌یه‌تی بزاقه‌که‌دا مانه‌وه و ملکه‌چی سه‌رکرده‌یه‌تی شیخ مه‌حمود و بریاره‌کانی بوون."^{۲۳}

^{۲۱} ره‌فیق سابیر، کولتور و ناسیۆنالیزم، مه‌له‌بندی

کوردۆلۆجی، سلیمانی، ۲۰۰۸، ل. ۱۷۰.

^{۲۲} مسته‌فا پاشا یامولکی، مه‌طبوعات و سه‌داقه‌ت، بانگی کوردستان، ژماره ۱۲، ۲۷ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۲۲.

^{۲۳} هه‌مان سه‌رچاوه، ل. ۱۸۸.

^{۲۰} نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین، به‌ده‌م رینگاوه گۆل‌چنیز: چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک له میژوی رۆژنامه‌وانی کوردی ۱۸۹۸-۱۹۵۸، الدار العربیة للعلوم ناشرون، به‌یرووت-لویبان، ۲۰۱۳، ل. ۱۹۴.

کاره گرنگه‌کانی مسته‌فایاشا یامولکی:

یه‌که‌م: دامه‌زاندنی جه‌معییه‌تی کوردستان:

مسته‌فایاشا یامولکی که له و سه‌روبه‌نده‌دا له تورکیاوه گه‌رابووه‌وه بۆ سلیمانی، ده‌یویست زۆرتین که‌لک له بوونی ئەو سیاسه‌ته‌ی گۆلد سمیس وهر‌بگری، ئەوه بوو داوی وازه‌ینانی میجهر سۆن و داخستنی پۆژنامه‌ی "پیشکه‌وتن"، راسته‌وخۆ داوی دامه‌زاندنی "جه‌معییه‌تی کوردستان"ی له گۆلد سمیسی حاکمی سیاسی ئینگلیز له سلیمانی کرد و ئەویش په‌زنامه‌ندی له‌سه‌ر دا.

٢١ی تهمموزی ١٩٢٢، "جه‌معییه‌تی کوردستان" به شیوه‌یه‌کی فه‌رمی دامه‌زرا، مسته‌فایاشا یامولکی به سه‌روکی کۆمه‌له‌که‌هه‌ل‌بێ‌ژێ‌ردا. دامه‌زاندنی جه‌معییه‌تی کوردستان وه‌ک یه‌که‌مین ریک‌خراوی سیاسی و کولتوری کوردی له باشووری کوردستان، جگه له‌وه‌ی پڕۆژه‌یه‌کی گرنگی به‌مه‌ده‌نی‌کردنی کۆمه‌لگه‌یه‌ک بوو، که تا ئەو دهمه‌ بنه‌ما خه‌له‌کی و دینییه‌کان ئاراسته‌یان‌ده‌کرد؛ له هه‌مان کات‌دا دانانی به‌ردی بناغه‌ی قوناغیکی نوێ بوو له خه‌باتی نه‌ته‌وايه‌تی کوردستان‌دا. جه‌معییه‌تی کوردستان، ده‌یویست ناسیۆنالیزمی کوردی ته‌نها له به‌رگریکردن له زمان و میژوو و کولتوری کوردی‌دا قه‌تیس‌نه‌کا، به‌لکوو بیکاته‌ خاوه‌نی ئایدیۆلۆژیایه‌کی نه‌ته‌وه‌یی و له مه‌سه‌له‌ ئابووری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان‌دا، خاوه‌نی گوتاری خۆی بێ.

جه‌لال تاله‌بانی رای وایه: "جه‌معییه‌تی کوردستان کاری‌ده‌کرد بۆ یه‌ک‌خستنی توانا‌کانی رۆشنبیر و خۆینه‌واران و کاسبکاره نیشتمانپه‌روه‌ره‌کانی کورد، هه‌رچه‌نده جه‌معییه‌تیکی بچووک بووه، به‌لام زۆر چالاک بووه له سلیمانی و موژده‌ی واقیعیانه‌ی پێ بووه بۆ زه‌رووره‌تی ئەوه‌ی که حکومه‌ته‌که‌ی شیخ مه‌حمود بکا به حکومه‌تیکی نیشتمانی کوردی و دووری‌بخاته‌وه له کاری خه‌له‌کی و

بنه‌ماله‌خوازی.. جه‌معییه‌ته‌که ره‌خنه‌ی له هه‌وله‌کانی شیخ مه‌حمود گرتوه که ویستویه‌تی ئورۆستکراتیه‌تیکی خه‌له‌کی به‌سه‌ر شاری سلیمانی‌دا به‌سپینی و داوی دانانی ده‌ستور و ریفۆرمی ئیداری کردوه.^{٢٤}

دووه‌م: پۆژنامه‌ی "بانگی کوردستان":

بانگی کوردستان به کوردی و فارسی و تورکی ده‌رده‌چوو، بواریکی گرنگی بۆ ئەو ئەدیبه‌ و نووسه‌رانه‌ ره‌خساند که هه‌لگری بیری نه‌ته‌وه‌یی کورد بوون، بۆ ئەوه‌ی ئازادانه‌ بۆچوونه‌کانی خۆیان ده‌ربهرن. له‌وه‌ دوشمه‌وه که به‌سه‌ر پۆژنامه‌که‌وه‌یه، ده‌رده‌که‌وی که نووسه‌رانی ئەم پۆژنامه‌یه باوه‌ریان به شه‌پوشۆر نه‌بووه: ئەم پۆژنامه‌یه رۆلیکی دیاری له به‌ره‌وه‌پیش‌بردنی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی و ته‌شه‌نه‌دان به گیانی نیشتمانپه‌روه‌رانی ئەو سه‌رده‌مه‌دا گێرا.

قوناغی چواره‌م:

سلیمانی، له سایه‌ی مه‌لیک مه‌حموودی ئەوه‌له‌دا:

ئینگلیزه‌کان، له‌به‌ر خه‌رجیی زۆر و ته‌نگ‌پێ‌هه‌لچینی تورکه‌کان، ناچار بیریان له گه‌راندنه‌وه‌ی شیخ مه‌حمود کرده‌وه بۆ به‌رپه‌وه‌بردنی سلیمانی و کوتایه‌پێ‌هینانی گێچه‌لی تورک. شیخ مه‌حمود، ٣٠ی ئەیلولی ١٩٢٢ له‌گه‌ل میجهر نوێل گه‌یشتنه‌وه سلیمانی. ١٠ی تشرینی دووه‌می ١٩٢٢ به حوکمداریتی رازی‌نه‌بوو، خۆی وه‌ک "مه‌لیکی کوردستان" ناساند و ئالای کوردستانی سه‌ربه‌خۆی هه‌لکرد؛ کابینه‌ی دووه‌می خۆی که له هه‌شت که‌س پیک‌هاتبوو، راگه‌یاندا. له گرنگترین کاره‌کانی ئەو کابینه‌یه، کردنه‌وه‌ی مه‌کتبه‌ی بوو. شیخ مه‌حمود، مسته‌فایاشا یامولکی کرد به "ره‌ئیس‌ی مه‌عاریف"، که چه‌ندین قوتابخانه‌ی له سلیمانی

^{٢٤} جلال طالبانی، کوردستان والحركة القومية الكردية، ط ١، منشورات النور، بغداد - العراق، ١٩٧٠، ص ٥٩.

کردهوه. ژماره‌ی قوتابیان له سه‌ردهمی ئەودا گه‌یشته ٨٠٠ قوتابی.

دوای داخستنی رۆژنامه‌ی "بانگی کوردستان"، شیخ مه‌حمود رۆژنامه‌ی "رۆژی کوردستان"ی کرد به زمانی‌حالی حکومه‌ته‌که‌ی. ئەدمۆنز، سه‌باره‌ت به‌م رۆژنامه‌یه، ده‌لی: "بۆ تیگه‌یشتن له کیشه‌ی کورد به‌و شیوه‌یه‌ی که ناسیۆنالیسته‌کانی سلیمانی ده‌یانویست، باشترین سه‌رچاوه گواستنه‌وه‌ی به‌شیک له‌و وتارانه‌یه که له رۆژنامه‌ی رۆژی کوردستاندا بلا‌بووه‌ته‌وه."^{٢٥}

هاوکات له‌گه‌ل ئەم پیشکه‌وتنه‌ی سلیمانی‌دا، ململانییه‌کی توند له‌ نیوان سێ ر‌ه‌وتی دژ به‌یه‌ک‌دا هه‌بوو: ر‌ه‌وتی خزمانی شیخ مه‌حمود که پالیان به شیخ مه‌حموده‌وه ده‌نا له ئینگلیزه‌کان دوورکه‌ویته‌وه و خۆی له‌ تورکه‌کان نزیک‌بکاته‌وه؛ ر‌ه‌وتی تورکخوازه‌کان- ج‌ل‌خ‌وازه‌کان، ئەمانه‌ش دا‌وایان‌ده‌کرد کوردستان بگه‌رێته‌وه بۆ ژێر ر‌کیفی تورکه‌کان؛ ر‌ه‌وتی ئەفسه‌ره‌کانی پیشووی سوپای عوسمانی، که دا‌وایان له شیخ ده‌کرد سیاسه‌تیکی هاوسه‌نگ و واقیعیانه‌ بگه‌رێته‌به‌ر و له‌گه‌ل سه‌رده‌م خۆی بگونجینی و له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کان تیکی‌نه‌دا، چونکه ئەمانه له‌چاوه‌ تورکه‌کاندا هه‌ی‌زیکی نوێ و پیشکه‌وتووخوازن. به‌لام ئەم خواسته‌ی ئەوان به‌ شه‌هیدکردنی جه‌مال عیرفان و عارف صائیب و هه‌ولی تیرۆرکردنی مسته‌فاپاشا و توفیق‌وه‌هبی وزیندانیکردنی ئەحمه‌دموختاربه‌گی جاف وه‌لام‌درایه‌وه.

شیخ مه‌حمود، له‌ کۆتایی‌دا پشتی له ئینگلیزه‌کان کرد و له‌گه‌ل تورکه‌کان پیوه‌ندی به‌ست. ئەوه‌ش وای کرد ئینگلیزه‌کان بگه‌نه ئەو باوه‌ر‌ه‌ی که: "ئێستا کورده‌کان له‌ گیرفانی ناسیۆنالیسته‌کانی تورک‌دان، پشت‌به‌ستن به‌ کورده‌کان بۆ دروستکردنی گوشار له‌سه‌ر

^{٢٥} سیسیل جی. ادمونز، *کرده‌ها ترک‌ها عرب‌ها*، چاپ اول، ترجمه‌ ابراهیم یونس، ١٣٦٧، تهران، ص ٣٢٢.

تورکه‌کان خه‌ونیکه و نایه‌ته‌دی."^{٢٦}

میجهر نوئیل، که زانیی شیخ مه‌حمود زیاتر به لای تورکه‌کاندا ده‌یشکینیت‌ه‌وه، "نامه‌یه‌کی بۆ مه‌ندوبی سامی له‌ به‌غدا نووسی و رایگه‌یاند مه‌حاله‌ سوود له شیخ مه‌حمود ببینن"^{٢٧} و ٦ی تشرینی یه‌که‌می ١٩٢٢ سلیمانی به‌جی‌ه‌یشت. کاپتن چاپمانی له‌ جیگه‌ی خۆی دانا. دوای ماوه‌یینک ئەویش له‌به‌ر هه‌مان هۆ سلیمانی به‌جی‌ه‌یشت.

٢١ی شوباتی ١٩٢٣ ئەدمۆن‌دز به‌ برووسکه‌یه‌ک شیخ مه‌حمودی ئاگادارکرده‌وه بچیت‌ه‌ به‌غدا. گه‌ر ئەوه نه‌کا، له‌ کاره‌که‌ی به‌رکه‌ناری ده‌که‌ن، به‌لام شیخ مه‌حمود ئاماده‌ نه‌بوو بچی و گوئی به هه‌ره‌شه‌کانی بریتانیا نه‌دا. ٢ی ئازاری ١٩٢٣ بۆمبارانی سلیمانی کرا و دوای دوو رۆژ، شیخ مه‌حمود کشایه‌وه بۆ ده‌ره‌وه‌ی سلیمانی. به‌م‌جۆره‌ کۆتایی به‌ حکومه‌تی دووه‌م هات و جه‌نگی پارتیزانی ده‌ستی‌پێ‌کرد.

زۆربه‌ی ئەفسه‌ر و مونه‌ووهره‌کانی سلیمانی، له‌گه‌ل ئەوه‌دا نه‌بوون شیخ مه‌حمود جاریکی دیکه له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کان تیکی‌بداته‌وه، بۆیه به‌شی زۆریان یا له‌گه‌ل‌ئید نه‌چوون، یان که چوون زۆر زوو گه‌رانه‌وه: "ئەم هه‌لوێسته‌ی شیخ مه‌حمود وایکرد زۆریک له‌ که‌سه‌ میان‌په‌وه‌کان له‌ شیوازی فه‌رمان‌په‌وايه‌تییه توندوتیژه‌که‌ی و هه‌لس‌وکه‌وته چاوه‌په‌وانه‌کراوه‌کانی بیزاربن. ته‌نانه‌ت هه‌ندی له ئەندامانی بنه‌ماله‌که‌ی خۆی که پیش چهند مانگیک دا‌وای گه‌رانه‌وه‌یان ده‌کرد، ئەو باوه‌ر‌ه‌یان لا په‌یدا‌بوو که چیت‌ر توانای به‌رپه‌وه‌بردنی کاروباری ناوچه‌که‌ی نییه."^{٢٨}

^{٢٦} روبرت اولسون، *تاریخ الکفاح القومي الكردي ١٨٨٠-١٩٢٥*، ترجمه‌ احمد محمود الخلیل، دار آراس- فارابی، آرپیل، ٢٠١٣، ص ١٧٧.

^{٢٧} عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، *المصدر السابق*، ص ٢٢٠.

^{٢٨} وديع جويده، *الحركة القومية الكردية نشاتها وتطورها*، ترجمه‌ مجموعة من المترجمين، دار الفارابي، بيروت، ٢٠١٣، ص ٤٦٤.

قۇناغى پىنچەم:

سەردەمى تۆپ و بۇمبا

ھەلگىرسانەۋەدى شەرى چەكدارى، ھەموو پېرژەكانى ناسىۋنالېستەكانى كوردى لە سلىمانى پەكخست. جەمعيەتى كوردستان و پۇرژى كوردستان داخران، بەشى زۆرى مۇنەۋۋەرەكانى كورد كە لەگەل شەر و پەنابردن بۇ چەك و بۇ تورك نەبوون، ئاۋارەى بەغدا بوون. شىخ مەحمود و ئەۋانەى لەگەلى چووبوون بۇ شاخ، شان بەشانى شەرى پارتىزانى، لە كارە كۆلتوورىيەكانىيان بەردەۋامبوون. چاپخانەى بەلەدىيەيان بردبوو، پۇرژى ۱۹۲۳/۳/۸ يەكەم ژمارەى پۇرژنامەى "بانگى حەق"ى بە دوو لاپەرە بلاۋكردەۋە و لەژىر ناۋنېشانى پۇرژنامەكەدا نووسراۋە "ناشكى بە تۆپ و بۇمبا، سەرفرازە بانگى حەق" و "غەزەتەيەكى رەسمىيە لە قەرارگاہى عمومىي ئوردوۋى كوردستان طەبع دەكرى و غايە و ئەمەلى ئىستىحسانى حقوقى كوردە".

شىخ مەحمود، سەرەراى ھەموو ئەو گوشارە سەربازى و سىياسىيانەى كە لەسەرى ھەبوون، كۆلىنەداۋە و بەردەۋامبوۋە لە جەنگى پارتىزانى و زىانى زۆرى گىانى و ماددىي بە ئىنگلىزەكان گەياندوۋە، پۇرژى ۱۷ى حوزەيرانى ۱۹۲۳، ئىنگلىزەكان بە ناچارى جارىكى دىكە سوپاكَەيان لە سلىمانى كشاندوۋەتەۋە. شىخ مەحمود گەرايەۋە ناۋشار و حكومەتى سىنيەمى كوردستانى بۇ بەرپوۋەبەردى كاروبارى ۋلات پىكەئىنا. ۲۰ى ئەيلولى ۱۹۲۳ پۇرژنامەى "ئومىدى ئىستىقلال"ى دەرکرد. ئەحمەد خواجه ھەۋالى دەرچوونى لە يادداشتەكانىدا تۆماركردوۋە: "پىنچسەد دانەى لە پۇستەخانەكەى كىرىيەۋە ئەنئىرا بۇ ئىنگلىزەكان و پياۋە ناسراۋەكان لە بەغدا، ھەموو ھەفتەيەك بە دەستوورەۋە پۇرژنامەى ئومىدى ئىستىقلال بلاۋئەكرايەۋە."^{۲۹}

برىتانىا بە تەۋاۋەتى لەسەر ئەۋە ساغبوۋەۋە كە ۋىلايەتى موسل و سلىمانىش بلكىنرېن بە دەۋلەتى عىراقەۋە. كارەكانى شىخ مەحمود دژى ئەۋ سىياسەتە نوپىيەى برىتانىا بوو، بۇيە دۋاى نىكەى سالىك، برىتانىا و عىراق ھىزىكى زۇريان كۆكردەۋە بۇ داگىركردنەۋەى سلىمانى. پەلامارەكان بە بۇمبارانى فۇكەكانى برىتانىا بۇ سەر سلىمانى و ھىزەكانى شىخ دەستىپىكرد. ھىزى زەمىنىي دەۋلەتە تازە دامەزراۋەكەى عىراق و سەربازەكانى ئىنگلىز و لىقىي ئاسوورى، تۋانىيان لە ۱۹ى تەمۋوزى ۱۹۲۴دا بۇ يەكەمجار سلىمانى داگىربكەن و كۆتايى بە حكومەتى سىنيەمى شىخ مەحمودى حەفید بەئىن.

بەشى دوۋەم:

پۇل و كارىگەرىي قوتابخانەى سلىمانى ناسىۋنالېزمى كوردى

ۋەك لە بەشەكانى پىشۋودا دەرکەوت، لە پايزى ۱۹۱۸۱۹۱۸ ۋە تا ۱۹ى تەمۋوزى ۱۹۲۴ كە سوپاى ئىنگلىز و عىراق سلىمانىي داگىركرد، ئەم شارە تا قە شارى ھەرچۋار پارچەى كوردستان بوو كە بە ئازادى و سەربەستى دەژيا. لەۋ ماۋەيەدا، ھەلېزاردەى مۇنەۋۋەرەى سلىمانى تۋانىي بناغەيەكى پتەۋ بۇ ناسىۋنالېزمى كوردى لە كوردستانى جنۋوبىدا دامەزرىنى. ئەم قوتابخانەيە خاۋەن پۇرژەى سىياسى و كۆلتوورى و پەروەردەيىي خۇى بوو، بە پىچەۋانەى ناسىۋنالېزمى كوردىيەۋە لە باكۋورى كوردستان و ئەستەمبول، ئەمان دەرەتەى ئەۋەيان بۇ رەخسا تا پۇرژەى ناسىۋنالېزمى خۇيان لە بىر و ئايدىاۋە بگۇرن بۇ واقع و پراكتىزەى بكەن. لەسەر چەند ئاستىك كارىان بۇ چالاكىي ھەمەجۇر كورد. ئەۋ چالاكىيانە دەكرى لە دوو ئاستدا پۇلېن بىكرېن:

سدىق سالىح، (لە بلاۋكراۋەكانى بىكەى ژىن)، چاپخانەى شىقان، سلىمانى، ۲۰۱۶، ل ۲۱۴-۲۱۵.

^{۲۹} ئەحمەد خواجه، چىم دى، چاپى سىنيەم، ئامادەكردن

یه‌که‌م: ئاستی سیاسی و دیپلوماسی:

۱. میله‌تسازى:

دروستکردنی میله‌ت و ناسنامه‌ی میلی، بابه‌تی سه‌ره‌کی مونه‌ووهره‌کانی کورد بووه و له‌وه‌دا گومانیان نه‌بووه که میله‌تی کورد میله‌تیکى دیرین و به‌ره‌می میژووویه‌کی هه‌زاران ساله‌یه، نه‌ک به‌رخورد له‌گه‌ل مؤدیرنه. هاوکات باوه‌ریان وا بووه، میله‌تی کورد به هوی داگیرکردنی کوردستانه‌وه ناچارکراوه ده‌ستبه‌رداری ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خوی بیی و به‌ره‌و ناسنامه‌یه‌کی بچووکی ناوچه‌یی و خیله‌کی بر‌وا.

هه‌ر بویه پاش ره‌خسانی هه‌ل، ده‌ستیان داوه‌ته پرۆژهی سه‌ره‌له‌نوی دروستکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد. بۆ ئەم مه‌به‌سته ده‌ستیان کردوووه به‌کاری ریکخراوه‌یی و کولتوری و کومه‌لایه‌تی. ئەوان هه‌ولیان داوه له رینگه‌ی یه‌کخستنی خه‌لکه‌وه له چوارچیوه‌ی جوگرافیا‌یه‌کی سیاسی‌دا که کوردستانه، ژیرخانی کولتوری و ئابووری و په‌روه‌ده‌یی به شیوه‌یه‌ک ریک‌خه‌نه‌وه که میله‌تی کوردی لی‌بکه‌و‌یته‌وه.

ئهم پرۆژیه هه‌رچه‌نده درێژخایه‌ن و ئالۆز و پرخه‌رجی بوو، به‌لام ئەوان تی‌گه‌یشتبوون که به‌بی دروستکردنی کولتور و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و به‌شداریی خه‌لک، مه‌سه‌له‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت کاریکى ئاسته‌م ده‌بی. کومه‌لگه‌ی کوردی له‌و سه‌رده‌مه‌دا له‌ژیر هه‌ژموونی ئایین و خیل‌دا بوو، بۆ ده‌ربازکردنی له‌و هه‌ژموونه و دانانی وه‌فاداریی نه‌ته‌وه‌یی له جیگه‌ی وه‌فاداریی ناوچه‌یی و ئایینی، ده‌بوویه ناسیونالیسته‌کانی سلیمانی هه‌ندی تاکتیکی سیاسی و کومه‌لایه‌تی به‌کاربه‌یتن. "هه‌ندیک له‌و باوه‌رهدان بناغه‌ی وه‌فاداریی نه‌ته‌وه‌یی هه‌لقولای و داخوازی و پینداویسته‌کانی مرو‌قه. واته کاتیک خه‌لک بزانه له به‌رامبه‌ر وه‌فاداری و پاپه‌ندبوونیان‌دا بۆ میله‌ته‌که‌یان، ئاسایش و پاراستنیان بۆ فه‌راهه‌م و پیگه‌یان به‌هیز ده‌بی و به‌شیک له نیازه‌کانیان به‌دی‌دئ، ئەو کات وه‌فادارییان بۆ ئەو گرووپ و

کومه‌له نیشان‌ده‌دن.^{۲۰}

شاره‌زایان په‌ره‌سه‌ندنی بیری ناسیونالیزم له‌ناو گه‌لانی جیهانی سێیه‌م‌دا ده‌گه‌رینه‌وه بۆ "ده‌رکه‌وتنی چاپه‌مه‌نی، دروستبوونی ناوه‌نده‌کانی په‌روه‌رده و فیرکردن (قوتابخانه)، له‌گه‌ل دامه‌زراندنی حیزب و کومه‌له و گرووپه ریکخراوه‌کان.^{۲۱} ناسیونالیسته‌کانی سلیمانی، له رینگه‌ی به‌کاره‌ینانی ئەو سێ که‌ره‌سته‌یه‌وه، هه‌ولیان‌ده‌دا کولتوری هاوبه‌ش و میژوووی هاوبه‌ش و زمانی هاوبه‌ش و ئابووری هاوبه‌ش، که بناغه‌ی میله‌تن، له نیو خیله‌ په‌رته‌وازه‌کانی کوردستان‌دا دروست‌بکه‌ن.

۲. ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی:

ره‌نگه ئەم چوارینه‌یه‌ی شیخ نووری شیخ سالح (۱۸۹۶-۱۹۵۸) که دروشمی رۆژنامه‌ی "ئومیدی ئیستیقلال" بووه، جوانترین ده‌ربیرین بی بۆ بیری سه‌ره‌به‌خویی و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی لای مونه‌ووهره‌کانی سلیمانی له سه‌ره‌تای بیسته‌کانی سه‌ده‌ی رابردوودا:

خودایه، به‌سیه ئیتر لابه‌ری ده‌یجوری ئیضمیحلال تلووعی پی‌بکه‌ی خورشیدی رۆژی پاکی ئیستیقبال له‌گه‌ل خولیایی هیجره‌ت‌دا، به‌سه‌رچوو عومری شیرینم ده‌سا تۆبه‌ی ویصاله، ئاه، ئەی ئومیدی ئیستیقلال

ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی، زاواوه‌یه‌کی به‌ربلاوی زانستی سیاسییه و له ئەنجامی بزوتنه‌وه ناسیونالیسته‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م و بیسته‌م‌دا په‌ره‌ی سه‌ند. ئینگلیزه‌کان به‌گه‌یشتنیان به‌عیراق، هه‌ولی ئەوه‌یان داوه کورد خوی له تورک جیا‌بکاته‌وه و کار بۆ دامه‌زراندنی

^{۲۰} ناصر هادیان و هه‌نیفه ریگی، ملت‌سازی ناکام در پاکستان و چالش‌های قومی، فصلنامه روابط خارجی، سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳، ص ۱۱.

^{۲۱} دکتور ابو تراب طالبی، هویت‌طلبی قومی در فضای مجازی، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۱۶، ص ۱۴۱.

دەولەتی خۆی بکا: "ئەي كوردبەريان! ھەموو پەموو لە گۆڭ دەربەنن و چاوبكەنەو، بۆ يەكبوونی خۆتان ھېمەت بكن و شەرەفی باوباپیرتان بکرنەو. لە خەدمەتکاری تورک و مورک خۆتان پزگار بكن. لە پاشدا پەشیمان دەبن و پەشیمانی بەكەلكتان نایە، ھا."^{۳۲} مۆنەووەرەکانی كورد لەم تیگەیشتنەو بۆ دەولەتی نەتەوویی، پێیان وابووە میللەتی كورد خاوەنی رابردووویی گەش و مەزنە، بەلام بە ھۆی داگیرکاری و كەمتەرخەمی سەرکردەکانیەو پوژی گەیشتوو بەم پوژە. شیخ نووری شیخ سەلح، داوای كردووە عیبرەت لە رابردوو وەرگیری و لە رینگەي مەعاریف و دروستکردنی سوپایەكەو، كار بۆ سەر بەخۆی بکری: "مەعاریف ئیصلاح بکەن، ئوردوو تەنسیق و تەقویە بکەن، ھەموو سەعی و كۆشش و تەحصیلان بۆ ئومیدی ئیستیقبال، بۆ تەئیمینی ئیستیقلالیەت بیت، چونكە نەتیجە تەعمیری فەلاکەت دەورێکی موشەعشەع و موعەظەم پەیدادەكات."^{۳۳}

رەفیق حیلمی (۱۸۹۸-۱۹۶۰) باسی گرنگی حكومەتی نەتەوویی بۆ گەلێکی ژێردەستەي وەك كورد كردوو و بە پرسیاری "عەجەبا حكومەتی میللیە فائیدەي چییە؟" دەستی پێكردوو و ھەر خۆشی لە وەلامدا وتووویی: "فائیدەي یەكجار عەظیمە، ئەمە ئەصلەن ئینكارناكری، ئیحتیاج بە ئیضاھیش نییە. بە شەرطێك ئەولیا ئوموور دورئەندیش بێ، ئیستیقبال بێنیتە بەرچا، چونكە فائیدەي لەو دەیە

كە نەسلی حاضر بە فیکری موجدەلە پێ بگا..."^{۳۴} لەو ھەش زیاتر، پێی وایە لە سایەي دەولەتیکی سەر بەخۆدا، عەقلیش بە رووی بەرژووەندییە نەتەووییەکاندا دەكریتەو، بۆیە نووسیویەتی: "لەژێر ئیدارەي میللیەدا، دەماغ زیاتر مۆستەعیدی ئینكیشافە، ھەتا دەماغیش لە تەضەبیق ئازاد دەبێ. دیارە كە مەنافعی میللیە زیاتر حوسنی ئیستیعەل دەكری."^{۳۵}

ئەو، پێشبینی كردووە كە حكومەتی سنیەمی شیخ مەحمود بەردەوام نابێ، بۆیە داوای لێ كردووە ئازادی فیکری و سیاسی بۆ خەلك فەرھەم بکا، بۆ ئەوێ میللەت بە نەزانینەو نەكەونە ژێردەستی داگیركەرە چاوەروانكراوەكەي عیراق: "حكومەتی میللیە، مادام لە ئاتی خۆي تەئمین نەبیت، لازمە سەعی بكات كە میللەت بە جەھالەتی مۆطلەقەو دەس ئەغیار نەكەوێ، فیکرەن، سیاسەتەن، قابیلیەتی موجدەلەي بێن. بۆ ئەوێ كە تەئسیسی ھەموو نەوعە ئیدارەيەكی ئیحاكارانە مۆمكین نەبێ."^{۳۶}

۳. چالاکی دیپلۆماسی:

ناسیۆنالێستەکانی كورد لە ماوەي نێوان سالی ۱۹۱۹ بۆ ۱۹۲۴دا، بە مەبەستی گەیانندی داخواییەکانی كورد و تیگەیشتن لە نیازی ئەوان، چەند وەفدێکی دیپلۆماسیان بۆ ولاتانی جیا جیا ناردوو، لەوانە:

ناردنی وەفد بۆ لای ئینگلیز:

كاتی ھاتنی ئینگلیز بۆ ناوچەكە، یەكەم ھەولێ دیپلۆماسیان بە پەيوەندیکردن بە ئینگلیزەو دەستی پێكرد، بۆ ئەوێ لە مەرام و نیازیان تێبگەن و داخواییەکانی خۆیان پێبگەن: "شیخ مەحمود لە سلیمانی دەیان كەسایەتی لە سەرانی خێل و زانایانی ئایینی و بازرگانەکانی

^{۳۲} تیگەیشتنی راستی، (سەروتاری ژمارە ۴، ۱۲/۱۲/۱۹۱۸).

^{۳۳} رۆژنامەکانی سەردەمی حوكمی شیخ مەحمود، ئامادەكردن سدیق سەلح و رەفیق سەلح، (لە بلاوكراوەکانی یەكیتی رۆژنامەنووسانی كوردستان)، چاپخانەي ئۆفسیتی تیشك، سلیمانی، ۲۰۰۳، (م. نوری، پوژی كوردستان، ژمارە ۱۳، ۱۷/۲/۱۹۲۳، ل ۱-۲)

^{۳۴} ھەمان سەرچاوە، (رەفیق حیلمی، ئومیدی ئیستیقلال، ژمارە ۸، ۱۱/۸/۱۳۳۹).

^{۳۵} ھەمان سەرچاوە.

^{۳۶} ھەمان سەرچاوە.

شار کوکر دۆتەو، بۆ ئەوێ پیکهوه راویژبکەن و بە کۆمەڵ بریاربدەن لەو ھەلومەرجە تازەییەدا چی بکەن. بریارئەدەن پێوەندی دۆستایەتی لەگەڵ ئینگلیز دابمەزرین. شیخ مەحمود بە ناوی ئەوانەو نامە بۆ دەسلاتی ئینگلیزی ئەنوسی، لەبەرئەوێ ئەسلی نامەکە لە بەردەسدا نیە، سەرچاوە کوردیەکان ئەلێن، چەند بابەتیکی سەرەکی تی دا بوە، لەوانە: رینگەنەدری جاریکی تر بە هیچ جۆری دەسلاتی تورکی بگەریتەوہ ناوچەکە. گەلی کوردیش لە ریزی نەتەوہ ئازادەکاندا بژمیردری و مافی ئازادی پی بدری.

داوا لە دەسلاتی ئینگلیز کراوە نوینەری خۆی بنیری بۆ ریککەوتن لەسەر جۆری بەرپێوەبردنی ناوچەکە و جۆری ھاوکاری ئینگلیز و کورد.

شیخ مەحمود نامەکە بە دەستەبەسکی نوینەرایەتی دا ناردوہ کە پیکھاتیون لە عیزەتی مەدەفەعی، ئەفسەری پیشوی عوسمانی، ئەحمەدفاہعی تاپۆ، سەید ئەحمەدی بەرزنجی، باوەرپیکراوی تابیەتی شیخ مەحمود. نامەکیان بردوہ بۆ کفری.^{۳۷}

ناردنی وەفد بۆ پارێس:

رۆژی ۲۰ی ئاداری ۱۹۱۹ بە مەبەستی پشتیوانیکردن لە ھەولەکانی شەریفپاشا لە کۆنگرە ئاشتی پارێس، شیخ مەحمود مەزبەتەبەسکی بە سەرانی کورد ئیمزاکردوہ. بەگوێزە ئەو، شەریفپاشا کراوە بە نوینەری کوردەکان لە "کونفرانسی ئاشتی" دا بۆ داکوکیکردن لە مافەکانی میللەتی کورد. ئەم مەزبەتەبەسکی لە شاری سلیمانی و بە بەرچاوی میجر نوئیلەوہ نووسراوہ. وەفدەکە لە رەشیدزەکی کابان و سەید ئەحمەد بەرزنجی پیکھاتبوو. رەفیق حیلمی کە خۆی نووسەری

مەزبەتەکە بوو، لە یادداشتەکانی دا نووسیویەتی: "شیخ مەحمود مەزبەتەبەسکی بە ئەھالی و عەشایەری ئەم ھەریمە مۆرکرد، کە بەپیی ئەمە شەریفپاشای کوردی دانیشتووی پارێس کرا بە نوینەری کوردەکان لە کونفرانسی ئاشتی بۆ داواکردنی حقووقی قەومی کورد."^{۳۸}

ئەگەرچی نوینەرەکانی کورد نەیانتوانی مەزبەتەکە سلیمانی بگەین بە دەستی شەریفپاشا، بەلام لە پەیمانی سیفەردا خالەکانی (۶۲، ۶۳، ۶۴) لە بەرژوہندی کورد تۆمارکران. دواتر ئەو خالانە بوون بە بنەما. ئەوہ یەکەمجار بوو کیشەیی کورد لە ئاستی نیوہولەتی دا قەسەیی لەسەر کرا و ددانپیدانانیکی نیوہولەتیش بوو بە کیشەیی کورددا.

ناردنی وەفد بۆ لای یەکیٹی سۆفیەت:

کۆتایی سالی ۱۹۲۲، پاش ئەوێ نیوانی شیخ مەحمود و ئینگلیز گەیشتە بنبەست، نامەبەسکی لە رینگە عارف صائب و رەشید ئەفەندییەوہ نارد بۆ کونسولی حکومەتی رۆسیا لە نازەریابجان و داوای تیدا کرد: "گەلی باشووری کوردستان ئامادەن بکەوہ ژیر فەرمان و خۆی بکاتە قوربانی بۆ عەدالەتی بەشکۆی رۆسی و ھەموو کات ئامادەبە دەل و بە گیان و بە شەرەفیکی بەرزوہ لە خزمەتی ئیوہدا بیت. بەلام لە بەرامبەردا ئیوہ چی بە ئیمە دەدەن و لەو چوارچێوہیەدا مەرجەکانی ئیوہ چین؟ ئیمە داوای مافە نەتەوہبەسکی رەواکانی خۆمان دەکەین. بۆ ئەوێ کە ئەو پەيوەندییە ئیمە رۆوتتر و بەھیزتر بیت، ھەر وەھا بۆ ئەوێ کە دۆژمنەکەمان بی ھیزبکەین، ولاتی ئیمە پیویستی بە ھەندیک چەک و تەقەمەنی وەکوو مووشەکی دوورھاویژ، فرۆکە و فیشەک ھەبە."

ناردنی وەفد بۆ تورکیا:

رۆژی ۲۱ی شوباتی ۱۹۲۳، شیخ مەحمود ھەبەتەبەسکی پیکھاتوو لە رەفیق حیلمی و ئەحمەد

^{۳۸} رەفیق حیلمی، ھەمان سەرچاوەی پیشوو، ل ۴۹.

^{۳۷} نەوشیروان مستەفا ئەمین، بە دەم رینگاوە گولچین، کورد و کوردستان لە تیگەیشتنی راستی و لغة العربدا، کتیی دووہم - بەرگی سێیەم، چاپخانە پیرومیرد، ۲۰۱۸، ل ۱۱۱.

تهقی و فهتاهی ئەمینی عهتاری ژنبرای نارد بۆ تورکیا، بۆ ئەوهی رەزامەندی ئەنقەرە لەسەر دامەزراندنی موختارییەتی کوردستان بەدەستبەینی. دواى نزیکەى دوو مانگ، ٢٥ نیسانی ١٩٢٣ گەیشتونەتە ئەنقەرە. پۆژی ٢٨ نیسانی ١٩٢٣ وهفدهکه چاویان کهوتوو به سهروک وهزیرانی حکومهتەکهی ئەنقەرە و نامە و راسپاردەکانی شیخ مەحموودیان خستووته بەردەست. ئەویش به راشکاوی پێی وتوون: "مەجلیسی گەرەهی میلیت ئیستە له حالهتی کۆبوونه و هدا نییه و تهعتیلی ههیه، له بهرئهوه جارێ ناتوانین له م لایه نه وه ههچ بلین." ٢٩

٤. کوردستانی بوون له جیگه‌ی عوسمانی

ناسیۆنالیستهکانی کورد له بنهما فیکرییهکانی خۆیاندا کوردستانی بوونیان به ئەسل دەزانی و له رینگه‌ی هینانه وهیادی تاوانهکانی دهولهتی عوسمانی و تورکه‌کانه‌وه بهرامبه‌ر به کورد و سلیمانی به تاییهت، کاریان ده‌کرد بۆ رها بوون له میراتی عوسمانی.

ره‌فیق حیلمی، سه‌بارهت به دۆخی کوردستان پیش هاتی عوسمانیه‌کان، نووسیویهتی: "له کوردستان ژماره‌یه‌کی زۆر قوتابخانه هه‌بوو، بنیاده‌م هه‌ستی ده‌کرد کورده‌کان زۆر چه‌زیکه‌ی راسته‌قینه‌یان بۆ زانست هه‌یه، قوتابخانه‌یه‌ک یا دوو یان هه‌ندێ جار زیاتریش له هه‌ر شار و شارو‌چکه و ته‌نانهت گوندیکه‌ی کوردستاندا هه‌بوو. حکومه‌ته کوردیه‌کان پشتیوانیان له قوتابخانه‌کان کردوو. جگه له یارمه‌تی دارایی و مه‌عنه‌وی له لایه‌ن حکومه‌ته کوردیه‌کانه‌وه، چین و توێژه‌کانی گه‌لیش هاوکاری ئه‌و قوتابخانه‌یان کردوو. هه‌ر تاکیک له تاکه‌کانی گه‌لی کورد، گرنگی زانست و پیشه‌سازی ده‌زانی. زانای گه‌وره له جزیره و ئامیدی و سو‌ران و سعرت و

جیگا‌کانی دیکه‌ی کوردستان هه‌بوون، به‌لام دوا‌ی لاکاندیان به ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه، ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ک له دوا‌ی یه‌ک له ناوچوون و ژماره‌ی قوتابیه‌کانیش پۆژ له دوا‌ی پۆژ که‌می کردوو، تا گه‌یشتووته راده‌ی نه‌مان." ٤٠

پۆژنامه‌ی "تیگه‌یشتنی راستی" له سه‌روتاری ژماره ٢٥ ی پۆژی ٢٢/٤/١٩١٨ دا نووسیویهتی: "له پۆژه‌وه که کوردستان به حوسن و ره‌زای خۆی ته‌به‌عیه‌تی به حکومه‌تی تورک کرد تا ئه‌مڕۆ، قه‌ومی کورد چ خیریکه‌ی لێ چاوپێکه‌وت. ئه‌و حاکمیه‌ته عه‌زیزه‌ی خۆی بۆ به‌خشی و عه‌دایه‌تی قبول‌کرد، چ پاداشتیکی درایه. به‌لێ، جه‌هاله‌تیان تیندا ته‌عمیم کرد و گه‌راندیانه‌وه زه‌مانی نووح و ته‌ره‌قییه‌کی مه‌عکوسیان پێ کردن. ئه‌مه‌تا عه‌داله‌ت، ئه‌مه‌تا ئینساف."

شیخ نووری شیخ صالح، دژایه‌تی خۆی بۆ ده‌وله‌تی عوسمانی و تورکه‌کان ده‌رده‌پێی، له رینگه‌ی خستنه‌په‌وی میژووی داگیرکردنی سلیمانی‌یه‌وه له لایه‌ن تورکه‌کانه‌وه: "له پۆژیکه‌وه که حکومه‌تی تورک حقو‌قی حوکمداریی بابانه‌کان و قه‌ومیه‌تی کورده مه‌ظلوومه‌کانی غه‌صب و ئیستیلا کردوو، هه‌تا ته‌خلیه‌ی تورکه‌کان، غه‌یره‌ز خصومه‌ت و فه‌لاکه‌ت، ئه‌سه‌باییکی ته‌ره‌قی و سه‌عاده‌تیان بۆ ئه‌م قه‌ومه مظلومه ئیظهارنه‌کرد. بیلعه‌کس دائیمه‌ن سه‌عی و جه‌هدیان بۆ ئه‌وه کرد که یه‌کێ له‌م میلیه‌ته میلییه‌تی خۆی ته‌رکه‌نه‌کا، شایه‌د کردبێتی، فه‌وره‌ن نه‌فی یان ئیعدام کراوه. به هه‌موو سووره‌تی مه‌فکوره‌ی میلییه‌تی له‌م قه‌ومه‌دا ئیحا‌کردبوو." ٤١

٤٠. رفیق حیلمی، مقالات، مطبعة اسعد، بغداد، ١٩٥٦، ص ٦.

٤١. پۆژنامه‌ی ژیا‌نه‌وه و شوینی له پۆژنامه‌نووسیه‌ی کوردیه‌ی، ئاماده‌کردن عه‌بدوللا زه‌نگه‌نه، ده‌زگای موکریان، هه‌ولێر، ٢٠٠٠ (م. نوری، تورک و کورد - گورگ و مه‌ر، ژماره ٩، ٢/٣/١٩٢٥، ١-٢).

٢٩. ره‌فیق حیلمی، یادداشت، به‌شی سینه‌م، ئاماده‌کردن و لیکۆلینه‌وه و پێداچوونه‌وه‌ی پاکیزه ره‌فیق حیلمی، ده‌زگای پۆشنیبری و بلا‌کردنه‌وه‌ی کوردی، به‌غداد، ١٩٩٢، ١٣٩.

5. قه بوولکردنی سیستمی پادشایی:

هه‌رچه‌نده له‌وه‌پیش له کوردستاندا سیستمی پادشایی فرمان‌ه‌وانه‌بووه، به‌لام ناسیونالیسته‌کانی کورد له سلیمانی لارییان‌نه‌بووه له‌وه‌ی که شیخ مه‌حمود وهک پادشای کوردستان فرمان‌ه‌وابی و سیستمه‌مه‌که بیته سیستمی پادشایی پشتاوپشت.

ته‌نا‌ه‌ت ئه‌وانه‌شی ره‌خه‌یان له خودی شیخ مه‌حمود هه‌بووه، سیستمی پادشاییان ره‌ته‌کردوه‌ته‌وه، ره‌خه‌ی ئه‌وان له هه‌لس‌و‌که‌وت و جووری بیرکردنه‌وه‌ی شیخ مه‌حمود بووه. مسته‌فاپاشا یامولکی، به‌م شیوه‌یه پشتیوانی خوی بو خانهدانی شیخ مه‌حمود ده‌ربریوه: "هه‌موو که‌س ده‌زانی که له‌و رۆژه‌وه‌ واصلی عیراق بووم، هه‌ر بو کوردایه‌تی، هه‌ر بو هاتنه‌وه‌ی چه‌ضره‌ت، هه‌ر بو ته‌عالی خاندانی موخته‌ره‌می چه‌ضره‌تی حوکمدارم سه‌عی ده‌کرد. چه‌تا زور ده‌فعه ئینگلیزه‌کان به‌ منیان ده‌وت: نازانم تو بوچ ئه‌وه‌نده‌ چه‌ز به‌ هاتنی جه‌نابی شیخ ده‌که‌ی؟!"^{٤٢} هه‌لبه‌ت ده‌بی بزانی ترس له لکاندن باشوری کوردستان به‌ عیراق و گه‌رانه‌وه‌ بو ژیر ده‌سه‌لاتی عوسمانی و پالپشتی ئینگلیزه‌کان بو شیخ مه‌حمود، له هۆکاره سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌و پشتیوانیه‌ بووه.

شیخ نووری شیخ سالح و باسی رۆل و کاریگه‌ری شیخ مه‌حمودی کردوه و ناوی بردوه: "مه‌لیک مه‌حمودی ئه‌وه‌ل، بو سه‌عاده‌ت و ته‌ره‌قی ئه‌م میله‌ته، هه‌موو نه‌وعه فیداکارییه‌کی ئیختیارکرد؛ تا ئه‌م‌جاره به‌ ئامالی خوی که سه‌عاده‌ت و ته‌ره‌قی ئه‌م وه‌طن و میله‌ته‌یه، نائیل‌بوو و ئه‌م میله‌ته‌ش له سایه‌ی هیممه‌تی وه‌طه‌نپه‌روه‌رانه‌ی موشارئیه‌یه‌یه‌وه، به‌ رۆژی سه‌عاده‌ت و ئازادی خوی گه‌یشته. هه‌ر

بمیانی مه‌لیکی کوردستان.^{٤٣}

عه‌بدوللا زیوه‌ر (١٨٧٥-١٩٤٨) که یه‌کێک بووه له مونه‌وه‌ره‌ دیاره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه، به‌م دیره هه‌م ستایش و هه‌م به‌یعه‌تی خوی به‌ شیخ مه‌حمود کردوه:^{٤٤}

کورد ئاخیری موئه‌بیده، خوی حاکمه و ئه‌میر له‌م عه‌زمه‌ رۆحی "حه‌زه‌تی مه‌حموده" پیشه‌وا

6. بووژانه‌وه‌ی ئابووری و پیشه‌سازی:

مسته‌فاپاشا یامولکی، له رۆژنامه‌ی "بانگی کوردستان"دا، وینه‌یه‌کی رۆنی دۆخی دواکه‌وتووی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و ده‌مه‌ی کوردستانی کیشاوه. له‌و نووسینه‌دا ره‌خه‌ی توندی له دۆخی ئابووری کوردستان گرتوه: "ته‌ماشای عاله‌م بکه‌ن، له سه‌نعه‌ت و مه‌عریفه‌ته‌دا له ئیمه‌ پاشکه‌وتووتر کی هه‌یه؟ کالایه‌کمان نییه‌ بو سه‌تری عه‌وره‌تمان کافی بی، ده‌رزی و ده‌زوویه‌کمان نییه‌ که ده‌سکر دی و لاتمان بی، نیشانه‌ی عه‌زه‌مه‌ت و خانهدانی که ئیستا عیباره‌ته له شه‌کر و چای، ئه‌وانیش هی کوردستان نییه، له جیگای تر دین. .. کفنی مردوومان له ئه‌وروپاوه، مه‌لوتکه‌ی مندالمان له ئه‌مریقاوه دیت."^{٤٥}

له وتاریکی دیکه‌دا ئه‌رکی به‌ئاگه‌هێتانه‌وه‌ی میله‌تی له‌و دۆخه‌ ئابوورییه‌ خراپ و ناله‌باره‌دا خستوه‌ته ئه‌ستۆی مونه‌وه‌ره‌کانی کورد: "قه‌ومی ئیمه‌ که ئیستا له دنیادا له‌و قه‌ومه فه‌قیرانه‌یه که له مه‌عاریف و سه‌نایع‌دا زور پاشکه‌وتوون و ئیحتیاجیکی زوریان به‌ سه‌نعه‌ت و مه‌عاریفه و له‌به‌ر ئه‌مه‌ گه‌لیکیان له ئه‌حوالی دنیا بی‌خه‌به‌رن و زوری فه‌قیریش ماونه‌وه.

^{٤٣} هه‌مان سه‌رچاوه، (م. نوری، رۆژی کوردستان، ژماره ٢، ١٣٣٨/١١/٢٣، ل. ١).

^{٤٤} عبداللا زیوه‌ر، دیوانی زیوه‌ر، ده‌زگای چاپ و بلاوکرده‌وه‌ی ئاراس، هه‌ولێر، ٢٠٠٣، ل. ٩٣.

^{٤٥} رۆژنامه‌کانی سه‌رده‌می حوکمی شیخ مه‌حمود، (مسته‌فا پاشا، ...، بانگی کوردستان، ژماره ١، ١٩٢٢/٨/٢)

^{٤٢} رۆژنامه‌کانی سه‌رده‌می حوکمی شیخ مه‌حمود، (بانگی کوردستان، مسته‌فا پاشا، مه‌طبوعات و سه‌داقه‌ت).

خزمه‌تی ئەم قەومە یاریدەیی ئەمانە، لەسەر
هەموو باخەبەرێک، لەسەر هەموو
تیگەیشتووێک لازمە.^{٤٦}

میجەر نوێل، بە لەبەرچاوگرێتی دۆخی داتەپییوی
ئابووری کوردستان، ماوەی مانەوێی لە
کوردستان، بووژانەوێی ئابووری کرد بە پیشەنگی
کارەکانی و پرۆسەییەکی بە ناوی "فریاکەوتنی
خیرای کوردستان" دەستپێ کرد. مەکداول،
سەبارەت بە کاریگەرییەکانی ئەو پرۆسەییە،
نووسیویەتی: "بارودۆخی ئابووری باش کرد،
کشتوکال بووژایەو، زیاتر لە ۱۰۰۰۰۰ دار
پویندران، بەرھەمی تووتن سێھیندە زیاد کرد،
ژیان بە بەری سلیمانی دا کرایەو و لەو ماوە
کەمەدا چرپی دانیشووانەکی ۵۰٪ لە جیگاکانی
دیکەیی عیراق زیاتربوو.^{٤٧} میجەر سۆنیش دوا
شەری دەربەندی بازیان، بۆ دلنەوایی و
ئارامکردنەوێی خەلکی سلیمانی، هەندێ هەنگاوی نا:
.. دەستی دایە دروستکردنی ریگەوبان و کردنەوێی
قوتابخانە و دروستکردنی خەستەخانە و چەند قەزا
و ناحیەییەکی تازەیی دروست کرد.^{٤٨}

یەکیک لە کارە دەگمەنەکانی ئەو دوو ئەفسەر،
بریتی بوو لە هاندانی بەرھەمھێنانی کشتوکالی
لە سلیمانی و فرەچەشنکردنی جۆرەکانی، بۆ
ئەوێ جوتیاران ناچارنەبن بچنە ژێر باری
سەلەم و سوودی توجار و ئاغاگان، حکومەتی
ئەو کاتەیی سلیمانی "قەرزی زەرەعتی" داوەتە
جوتیاران. لە ژمارە ۲۱ی رۆژنامەیی
"پیشکەوتن" دا ھۆکاری ئەو قەرزی پێدانەیی
پوونکردووەتەو و دەلی: "حکومەت ھەر
ئەمەیی ئەوێ و بۆ ئەمە ئەم ھەموو پارەیی
بلاوئەکاتەو کە ئەھالیی دیھات راحەتەبن و باش

رابویرن و دەولەمەندەبن و موحتاجی کەس نەبن و
قەرزی و سوود و سەلەم نەکەن...^{٤٩}

جگە لەو، لە زۆربەیی ژمارەکانی رۆژنامەیی
پیشکەوتن دا رینمایی کشتوکالی لە چۆنییەتی
چاندنی لۆکە و تووتن و جۆرەکانی دیکەیی
بەرھەمە کشتوکالییەکان بلاوکرانەتەو. لە یەکیک
لە ژمارەکانی دا، ئەم ھەوایە کە ریکلامە بۆ هاندانی
جوتیارانی کورد، بلاوکرانەتەو: "ویستی
حکومەت بۆ ئەمەییە کە یاریەیی زورراع بەدا بۆ
بەرزبوونەوێیان. زورراعی میسر ئیستا لە جارن
گەلی دەولەمەندترن، لەم ناوھیش زورراعی باش
خەریکەبن، پیش زورراعی ئەوێ دەکەون، چونکە
زەویی ئیرەش باش بکریت، لە ھیی ئەوێ
خراپترنای، بەشکوو باشتربیشی دەگەییەنیت."^{٥٠}
جەمال عیرفان (۱۸۸۱-۱۹۲۲) -یەکیک لە
مۆنەووەرە دیارەکانی ئەو سەرەدەمە، ئەو کاتەیی
تووتن تاکە سەرچاوەیی داھاتی سلیمانی بوو، لە
وتاریکدا داوا ی کردووە کارگەیی تووتن دامەزرێ
لە سلیمانی و نووسیویەتی: "بۆ حصولی ئەم
مەقەسەدە، ئیمە ئەبێ واز لە عەقڵی سەقیمی قەدیم
بھینین، نەختی مۆتەمایلی فەنن و صەنەعتە بین.
زەمانی ئەو نەماوە ھەر لە طەبیعیەت
ئیسٹیفادەبکری، وەکوو ھەموو قەومی ئیمەش
ئیسٹیماد لە صەنایع و مەعاریفی حاضیرە بکەین.
بۆ ئیمە مۆتەخەصیصی زەرەعتی تووتن، ماکیەیی
صاچاغ (ریشتە) لازمە و شەرطی ئەعظەمە؛
ماکیەیی ریشتە بۆ حەیاتیی ئیقتصادییەیی ئیمە
رۆحیکی تازە و بەقیمەت دەبەخشی."^{٥١}

^{٤٩} پیشکەوتن یەکەمین رۆژنامەیی سلیمانی ۱۹۲۰-۱۹۲۲،
ئامادەکردن سدیق سالیح و رەفیع سالیح، (لە
بلاوکرانەکانی بنکەیی ژین)، چاپخانەیی شقان، سلیمانی،
۲۰۱۶، (ژمارە ۲۱، ۱۶/۹/۱۹۲۰، ل. ۴).

^{٥٠} ھەمان سەرچاوە، ھەمان ژمارە و لاپەرە.

^{٥١} ھەمان سەرچاوە، (جەمال عیرفان، تووتن لە بەغدا
نرخێ شکاوە، لە شیرکەت زیاتر چارە نەماوە، ژمارە ۸۶،
سالی ۲، ۱۵/۱۲/۱۹۲۱، ل. ۳-۴).

^{٤٦} ھەمان سەرچاوە، (مستەفاپاشا یاموکی، مەقەسدەمان
لەم جەریدەیی، بانگی کوردستان، ژمارە ۱-۱۴).

^{٤٧} دیقید مكدول، المصدر السابق، ص ۲۲۵.

^{٤٨} عبد الرحمن ادریس، المصدر السابق، ص ۱۶۰.

شیخ نووری له وتاریکدا بهم شیوهیه پشتیوانیی له بۆچوونی جهمال عیرفان کردووه: "ئهم فیکره به نزهه ریکی حهقیقی ته ماشابکرئ، ئەزانن چهند فهوائیدی تیا ههیه: ئەوه له ن لادیی ئیغفالناکهین، درۆده له سهی تیا ناکهین. بۆ شکات مه حاکیم ئیغفالناکهین. سوود و سه له می بئ شه رعیی تیا ناکهین، پاره که مان حه لال ئه بئ، عوشر و ره سمی حکوومه تی مونته زهم ئه دهین، تووتنه که مان به هه وه سی خومان ئه فرۆشرئ."^{۵۲}

دووه م: ئاستی کولتووری و په روه رده و فیژکردن

۱. رۆژنامه و چاپخانه:

میجر سۆن له گه ل خۆی دا یه که م چاپخانه ی هینایه سلیمانی، شیخ نووری به زمانی کوردی له ژیر ناوی "ماکینه ی چاپ" دا وتاریکی زۆر گرنگی سه باره ت به چاپخانه نووسیوه: "ماکینه ی چاپ یه کیکه له نیشانه ی ته ره قیباتی میله ت، .. میله تی صاحیبی مه طبعه و مالیکی غزه ته یه کی میلی خۆی بئ بۆ ته ره قی و ته عالی، میله ته که ی هه ر غایه و ئەمه لیک ته عقیب بکا، ئەتوانئ به ده نگیتی به رز و بلند بیگه یه نیته گوئی ئەو که سانه ی که گوئگر و خادیمی مه عاریفی میله تن."^{۵۳}

له وتاریکی دیکه دا بۆ مه به ستی زۆرکردنی ژماره ی رۆژنامه کان، داوا ده کا چاپخانه ی دیکه بکرئ: "ئیباتی زبان و موجودییه تی میلی له ناو میله ل و ئەقوامی سائیره دا"، چونکه "ئهم میله ته ئەگه ر موته عه ددید مه کینه ی چاپی بو، ئەتوانئ له هه موو نه و عیلم و فه ننئ ته ئلیفات یا ته رجه مه بکات و چاپ بکرئ و لائنه قه ل له هه فته یه که دا سی ده فعه غزه ته ی پئ ده ربکا."^{۵۴}

ره فیق حیلمی که هه ر له سه ره تای ده رکه وتنی رۆژنامه و چاپخانه وه له کوردستان، یه کیک بووه له نووسه ره به رده وامه کانی رۆژنامه کانی ئەو سه رده مه، به م شیوه یه باسی گرنگی رۆژنامه ده کا: "مه علومی هه موو لایه که که غزه ته ناشیری ئەفکاری میله ته و له م زه مانی نه زا که ته دا هه ر فیکریک که به ناوی میله ته وه ده رچی ستوونی جه ریده بکریت، موطله قه ن ته عه للوقی به سیاسه تی میله ت و حکوومه تیکه وه هه یه."^{۵۵}

مسته فاپاشا یامولکی، سه ره به خۆیی ده به ستیته وه به بوونی رۆژنامه ی ئازاد و ده نووسی: "هه ر قه ومئ بلئ حوررم و ئاره زووی ته ره قی بئ، مه طبووعاتیشی، رۆژنامه شی ده بی سه ره به ست بئ، له ژیر قه یدی ریادا نه بئ، بۆ عیبه ر ته کردنی ئەفرا دی میله ت، هه رچی لازمه تیا بنووسرئ..."^{۵۶} له جیگه یه کی دیکه دا ده نووسی: "قه ومئ له م زه مانه دا مه عاریفی نه بئ و بۆ ته رجومانی ئەفکاری و ئیعلانی مه و جوودییه تی و بۆ موسته خبیرات له یار و ئەغیاری، مه طبووعاتیکی "غزه ته یه کی" حورری نه بئ، ئەو قه ومه، ئەو میله ته، پئی نالین قه ومی مه ده نی، پئی ده لئین به ده وی، که له جیهانی مه ده نییه ت دا نه حورمه ت و نه ئیعتباریکی ده بی و نه به قه ول و فیعلی به ره وئه درئ."^{۵۷}

مونه وه ره کانی ئەو سه رده مه زۆر جه ختیان له سه ر ئازادیی رۆژنامه وانی و بیروپا کردووه ته وه و له و باره شه وه ره فیق حیلمی نووسیویه تی: "هه ر که سیک ببی به حاکمی مه مله که ت، مه یدان به ظو لم و ئیستییداد نه درئ، میله ت ئیدراکی مه نافیعی خۆی بکا بۆ ته عقیبی ئیستیحصالی به سیرایه ی جه ساره تی مه ده نییه وه موچه هه هه زبئ، ئەمه ش به واسیطه ی سه ره به ستی مه طبووعات و حوررییه تی

^{۵۲} هه مان سه رچاوه، (م. نووری، ژماره ۸۹، ۱/۵/۱۹۲۲).

^{۵۳} رۆژنامه کانی سه رده می حوکمی شیخ مه حموود، (م. نووری: ماکینه ی چاپ، بانگی کوردستان، سالی ۱، ژماره ۳، ۳-۴).

^{۵۴} هه مان سه رچاوه، (م. نووری، رۆژی کوردستان، ژماره ۸، ۱۰/۱۲/۱۳۳۸، ل ۳).

^{۵۵} هه مان سه رچاوه، (ره فیق حیلمی، ئومیدی ئیستیقلال، ژماره ۴، ۱۱/۱۰/۱۳۳۹).

^{۵۶} هه مان سه رچاوه، (مسته فا پاشا یامولکی، مه طبووعات و سه دا قه ت).

^{۵۷} هه مان سه رچاوه.

ئەفكارەو مومكىنە.^{۵۸}

۲. بايەخدان بە مەسەلەي پەرورده و کردنەوہی قوتابخانە:

يەككە لە كارە لە پيشينەكانى مونەوورەكانى
سليمانى بۆ يەكخستنى كۆمەلگەي كوردى لە ژيەر
چەترى ميللەتى كورددا و دروستكردنى ھەستى
ھاوبەش، گرنگيدانيان بوو بە مەسەلەي پەرورده
و فيركردن و برەودان بە خویندەوارى.
مونەوورەكان ئەو سەردەمە لە نووسینەكانياندا
لە خەمى دروستكردنى زمان و پینووسى ھاوبەش
بوون بۆ خەلكى باشوورى كوردستان.

يامولكى لەو بارەوہ دەلى: "ئەي جەوانمەردانى
كوردان! ئەي نەتەوہى ماد و پەھلەوييان!
بخوینن، بنووسن. ئيوە و خوا، حەيف نيبە
پياويك بۆ ئيش و كارىكى پيوستى خۆي بۆ ژنى
وہيا ژنيك بۆ كەس و كارى خۆي، نەتوانى
كاغەزيك بنووسيت و ئەوہى لە دنيا دا بە
دووراودور بە يەكترى حالى نەكەن و بۆ
دووسى كەليمە نووسين ژنان بە مالانەوہ، پياوان
بە دوای فەقینانى مزگەوتانەوہ بگەرین و قسەي
پەنھانى خويان بە بيگانە بخویننەوہ!"^{۵۹}

مستەفاپاشا يامولكى رەئيسى مەعاريف،
سەبارەت بەو بايەخدانەي شەيخ مەحمود بە
مەسەلەي پەرورده و مەعاريف و رۆلى رەفيق
حيلمى لە بواری پەروردهدا، نووسيوہتى:
"حەضرەتى حوكمدار وەك بۆ دەوائىرى تر ئىرادەي
فەرمووبوو، بۆ مەعاريفيش تەشكىلاتىكى چاك و
موسستەعجەلى ئىرادەكردبوو. لەسەر ئەمە، لە
طەرەف رياسەتى مەعاريفى كوردستانەوہ لە
نەفسى سليمانى دا لە ژيەر ئىدارەي موديرى رەفيق
حيلمى ئەفەندى كە حەقيقەتەن لە ئەزكياي شوببانى
وہطەنە، مەكتەبيكى ئەعدادىي حەوت صونفى (سى)
صونفى روشديبەيە) بە ناوى موبارەكى حوكمدار،
يەعنى مەحمودى و مەكتەبيكى روشديبەيەي جيا
بە ناوى جەنابى سوپاسالار شەيخ عەبدولقادر

نەوہى يەكەمى ناسيوناليستەكانى سليمانى،
ھەرچەندە بە تازەيى ئاشناي كارى
رۆژنامەنووسى و وتارنووسين بووبون، بەلام
بەردەوام كارىان دەكرد لەسەر ئاشناكردنى خەلك
بە چەمكەكانى نەتەوہ، ناسنامەي نەتەوہي و
يەكيتىي نەتەوہي و دەولەتى كوردى و
سەربەخويى و وەرگرتن و فيربوونى عيلم و
سەنعەت و گرنگي پراستنى زمان و زانينى
ميژووى كوني كورديان بۆ خەلك شى دەكردەوہ.

رەفيق سابير سەبارەت بەو نووسين و
وتارانەي كە لە رۆژنامەكانى سەردەمى شەيخ
مەحموددا بلاوكراونەتەوہ، راي وايە: "رۆلكي
گرنگيان لە پيشخستنى ھوشيارىي نەتەوہي و
بيري سياسى و گەشەپيدانى رۆشنبيري و زمانى
كوردى دا گير، مەسەلەي دامەزراندنى دەولەتتىكى
كوردىي سەربەخۆ و رەتكردنەوہى لكاندنى
باشوورى كوردستان بە عىراقەوہ، شوپنىكى
گرنگيان لەو رۆژنامە و بلاوكراوانەدا گرتبوو."^{۶۰}
بەراوردىكىش بۆ ئاستى پيگەيشتنى سياسىي
نووسەرانى ئەو سەردەمە و ئىستا دەكا و دەلى:
"مروّف كاتيك رۆژنامەكانى سەردەمى شەيخ
مەحمود دەخوینتەوہ، كە ئەم دەستە پووناكيرانە
بەريوہيان دەبرد، لەچا و ئەو سەردەمەدا، ئاستىكى
ئەوتوى پيگەيشتنى سياسى و بيريكى روونى
ئەوتوى ناسيوناليزم بەدى دەكات، كە نە لە بزاقى
چەكدارى ئەيلوول و نە لە حكومەتى ھەريمى
ئىستاي باشوورى كوردستان دا بەدى نەدەكران و
ناكرين. ئەم ديارەيە بە نىسبەت سەردەمى كۆمارى
مەھاباد و بزاقى ئىستاي كورد لە كوردستانى
رۆژھەلاتيش دا راستە."^{۶۱}

^{۵۸} ھەمان سەرچاوە، (رەفيق حيلمى، ئوميدى ئىستىقلال،
ژمارە ۸، ۱۳۳۹/۱۱/۸).

^{۵۹} رەفيق سابير، كۆلتور و ناسيوناليزم، ۱۷۲.

^{۶۰} رەفيق سابير، ئىمپراتورىي لم، رابوون، سوید،
۱۹۹۸، ۱۵۱.

^{۶۱} رۆژنامەكانى سەردەمى حوكمى شەيخ مەحمود،
(بانگى كوردستان، ژمارە ۱۴).

ئەفەندییە، یەعنی پوشتیە قادرییە و دوو مەکتەبی ئیبتدائی بە ناوی مەخدوومانی حەزەرەتی حوکمدارە، رەئووفییە و لەطیفییە، تەشکیل و بەو نەوعەش بۆ نامزانیان موساعەدە فەرموورا.^{۶۱}

رەفیق حیلمی کە خۆی هەم مامۆستا و هەمیش راپوێژکاری رەئیسە مەعاریف بوو، بەم شیوایە پڕۆسە پەرودەرە و فێرکردنی لە سەر دەمی حوکمرانی شیخ مەحموودا هەلسەنگاندووە: "هەرچەندە قوتابخانەکان کەم بوون، لە هەمان کاتدا کتیبیش زۆر دەگەن بوو، کەرەستە وانهوتنە هەر نەبوو، قوتابخانەکان مامۆستای پیوستیان نەبوو، چاودێری نەبوو، سەرپەرشتان پێرانەگەشتن؛ بە کورتی حکوومەت و خەڵک پشتیوان نەبوون. بەلام -سەرەرای ئەوەش- لەبەرئەوەی زمانی کوردی بووبوو بە زمانی دەرسوتنە، بەو ژمارە کەمە مامۆستای کوردەو تانرا مەنەجی سالیک بە سەرکەوتووی لە نیو سالدا بوتریتەو و قەرەبووی ئەو رۆژ و مانگانەش بکریتەو کە بە هۆی شۆرشەو قوتابخانەکان دادەخران. ئەو پینچ سالە نیوان ۱۹۲۲-۱۹۲۷ کە شۆرشەکە شیخ مەحموود بەردەوام بوو، ئەنجامی قوتابخانەکانی سلیمانی یەكجار باش بوو. ئەوەی ئاگاداری ئەو سەردەمە بێ، دەزانی قوتابیانی سلیمانی لە قوتابی لیواکانی دیکە عیراق سەرکەوتووتر بوون لە بەغدا، ئەوەش بە هۆی رەنج و تەقەلای مامۆستا گەنجەکانی کورد و بە هۆی ئەوەو بوو کە زمانی کوردی بووبووو زمانی دەرسوتنەو."^{۶۲}

۳. باهەخدان بە زمانی کوردی:

زۆربە ی ناسیۆنالیستەکانی سلیمانی لەوباوەرەدابوون کە زمان پیکهینی نەتەوایە، ئەم باوەرەیان هەلقولای قوتابخانە ئەلمانییە بۆ پیناسەکردنی ناسیۆنالیزم. سەبارەت بە کارە

^{۶۱} رفیق حیلمی، مقالات، مطبعة اسعد، بغداد، ۱۹۵۶، ص ۷۲.

کولتورییەکانی ئەو هەلبژاردە، ئەمیری حەسەن پوو نووسیویەتی: "ئەو رۆشنیرانە هەولیان دا لە رێگای ستانداردکردنی زمانی کوردییە، ئەم زمانە پیشبەخەن و بیکەن بە ئامرازیک بۆ پەرودەرەکی مۆدێرن و پیکهینانی میدیاکان، ئەدەبیات و کولتور."^{۶۳}

لەنیو کەسیتیە فیکری و فەرەنگییەکانی ئەو سەردەمەدا، دەکری بە شیوایەکی تاییەت ئاماژە بە کار و کردەو و بیر و بۆچوونەکانی دوو کەس بەدری، کە جەختیان لەسەر زمانی کوردی وەک پیکهینیکی سەرەکی نەتەوای کورد دەکردەو.

میچەر سۆن، کە کاری دەکرد بۆ ئەوەی زمانی کوردی پیشکەوی و ببیتە زمانی نووسین، زمانی کوردی کردووەتە زمانی خویندن و نووسین، ئالوگوری نووسراوەکانی میری کردووەتە کوردی، بە دەستی خۆی ئەلفوبیی زمانی کوردی چاپ و بەسەر قوتابخانەکاندا دابەشی کردووە. خەلاتی داناو بەو ئەو نووسەرانی کە بە کوردی پەتی دەنووسن و وشەیی بیگانه بەکارناهیین. جگە لەوانە، وەک نەوشیروان مستەفا نووسیویەتی: "لە رێگە رۆژنامەکەیهو، کاری کردووە بۆ چەسپاندنی زمانی کوردی وەکوو زمانی نووسینی رۆژنامەوانی و رەسمی دائیرەکانی حکوومەت و هەولدان بۆ بزارکردنی زمانی کوردی لە وشەیی ناقولاً و نائاشنای بیگانه."^{۶۴}

بپاری بەفەرەمی کردنی زمانی کوردی لە خویندن و فەرمانگە حکوومیەکاندا، کاردانەوایەکی باشی لێ کەوتەو و شیخ نووری بەم شیوایە وەسفی کردووە: "ئیمە ئەبێ هیچ

^{۶۳} مارتن فان بروینسین و ئەوانی دیکە، ناسیۆنالیزمی کورد لە روانگی رۆژئاو، وەرگیڕانی وریا رەحمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ۲۰۱۲، ل ۲۰۸.

^{۶۴} نەوشیروان مستەفا ئەمین، بەدەم رێگاو گول چینی: چەند لایەرەیک لە میژوی رۆژنامەوانی کوردی ۱۸۹۸-۱۹۵۸، الدار العربیة للعلوم ناشرون، بیروت، ۲۰۱۳، ل ۱۹۱.

وهقتى منەتدارىيى حكومتى فەخىمە (ئىنگلىز) فەرامۇش نەكەين كە ئەم زمانەى خۇمانى بۇ كىردووين بە زمانىكى رەسمى و ئەم خزمەتە لە نەظەر بە شەرىيەت دا خزمەتتىكى تەئرىخىيە، لە بەرئەمە تا گىانمان بىمىنى، ئەم سەعادەتى زمانە لە دەست نادهين.^{۶۵}

شىخ نورى شىخ سالىح كە براوہى خەللاتەكەى مىجەر سۆن بوو، بۇ كوردى پوخت نووسىن، زۆر گرنگى بە پاراستنى زمانى كوردى داوہ و پىي وا بوو ھىچ نەتەوھىيەك بەين زمان لەئارادانىيە: "ئىنسان دائىما بۇ موحافەظەى لىسانى، زياتر لە گىانى تىبكوشى، چونكە بە رۆيشتنى گىان، حەياتى قەومىيەت ناروا، بەلام بە نەمانى زمان بناغەى مىللىيەت ئەرووخى."^{۶۶}

شىخ نورى، لە جىگەيەكى دىكەدا، لە بارەى گرنگى زمانەوہ بۇ نەتەوہ، دەلى: "بە تەجرەبە و دەلائىلى عەقلىيە ثابت بوو كە مىللەتى يان قەومى ھەرچەندە دوچارى ئىنقىلابات و فەلاكت بىن، بەو شەرطەى كە زمانى خۇى موحافەظەبكا، قەومىيەت و مىللەتى خۇشى موحافەظەئەكا، چونكە زمان ماددەى حەيات و رۆحى قەومىيەت و مىللەتە."^{۶۷}

۴. سەرلەنوئى نوسىنەوہى مېژوو:

ناسىونالسىتەكانى سلىمانى بۇ جياكردنەوہى كورد لە تورك و عەرەب، لە نوسىنەوہى مېژوودا لەسەر دوو ئاست كارىان كىردوہ؛ يەكەم ناسنامەى نەژادى، دووہم ناسنامەى مېژوووى. لە ئاستى نەژادى دا، جەختيان لەسەر ئەوہ دەكردوہ كە كوردى ئىستا نەوہى مىدىا و پەھلەوييە. لە بوارى مېژوویش دا بانگەشەيان بۇ جورىك لە ناسىوناللىزم دەكرد كە كاربكا بۇ ژيانەوہى شكۆ و شانازىيى سەردەمى كۆن.

سەرلەنوئى نوسىنەوہى مېژوووى كۆن، بۇ كەلكوہەرگرتن بوو بۇ ئامانجەكانى ئىستايان. لە نووسىن و شىعر و ئەدەبىياتەكەيان دا ھەوليان داوہ رەوايەتتى خواستەكەيان لە مېژوووى كۆمەلگا كەيان دا پەيگىرى بكن. ھەوليان داوہ بگەرپنەوہ بۇ سەردەمانى پىش ھانتى ئىسلام، كە كورد بە شدارىكى سەردەمى شارسىتانتىيى ئىرانى بوو، نوسىنەوہى مېژوو - بەلاى ئەوانەوہ - بۇ دوو مەبەست بوو:

يەكەم: بەئاگاھىنانەوہى خەلك لە رابردووى پرلەشانازىيى باوبايرانيان، كە چۆن لەم نىشتمانە دا توانىويانە لە قۇناغىك دا شارسىتانتىيى بونىادبىنن. رەفىق حىلمى لەو بارەوہ نوسىويەتى: "نەتەوہى كوردى ئىستا كە پاشماوہى حكومتەكەكانى مادن، لە نەوہكانى بنجى پەھلەويى رەسەنن، كاتى خۇى لەگەل مازەندەرانىيان و ئەفغانىيان ئىرانى كۆنيان پىكەھىتاوہ. لە مېژووہ كۆنەكانى فورس و زنجىرەى گىرانەوہ مىللىيەكان دا، ئەو شوپىنانەى كە ئەمرو كوردىان لى نىشتەجىن، خەلكەكەى كۆن بە گشتى بە ناوى پەھلەوى ناسراون."^{۶۸}

دووہم: ئەوان كە تىروانىيىكى رۆمانتىكىيانەيان ھەبوو بۇ ناسىوناللىزم، توورە و بىزار بوون لەو دۇخە داتەپىوہ كولتوروى و كۆمەلايەتى و سىياسى و ئابوورىيەى كوردستان و دەيانوىست لە رىگەى پەنابردنەوہ بۇ مېژوووى كۆن، نەوہى ئىستا لە خەوى غەفلەت ھەستىن و ھەول بەدەن ھەمان رىگە بگرنەبەر كە باپىرانىيان لەسەرى رۆيشتوون.

رەفىق سابىر راي واىە: "نەتەوہىەك بى گەرانەوہ و پىشاندانى رىشە و مېژوووى خۇى و ستايشى ئەو سىمبول و كەسايەتتىيانەى مېژووہكەيان پىكەھىتاوہ، چۆن دەتوانىت ھەست و ھوشيارىيى نەتەوہىيى و گىانى ھارىكارى لە نىوان ئەندامەكانى دا

^{۶۵} پىشكەوتن يەكەمىن رۆژنامەى سلىمانى، (م. نورى، ژمارە ۹۱، سالى دووہم، ۱۹۲۲/۱/۱۹، ۱-۲).

^{۶۶} ھەمان سەرچاوہ.

^{۶۷} ھەمان سەرچاوہ.

^{۶۸} رەفىق حىلمى، الاكراد منذ فجر التاريخ الى سنة ۱۹۲۰،

دروست بکات، یان له بهرامبهر (ئەوی) دی دا بوونی به جیاهاکه وتووی خوی بسه لمینیت؟^{۶۹}

تیگه یشتنی راستی، له ژماره ۱۷ ی رۆژی ۱۹۱۸/۲/۲۶، له زمانی عالمیکی ئیجتیماعیی گه وره ی کورده وه بانگی کوردی کردوه، دهلی: "ئە ی دلیرانی کوردان! ئە ی به هادورانی کیوستان! ئیوه له تاریخ دا نیویکی گه وره تان هه یه. حه یفه ئەمڕۆ به دەس چهند تورکیکی برسییه وه زه لیل بن." مسته فایاشا یامولکی، له چهندین وتار و شیعر دا هه ولی داوه بیسه لمینتی به شی زۆری میژووی کۆنی ئیرانی، مولکی کورده و ده بی رۆله کانی ئیستا ئە وه بزنان و شانازی پیوه بکه ن:

برا کرمانج و کورد و لور، هه موو یه ک بن له گه ل زازا که ئیوه په هله ویی ئە سلن، بزنان ئە هلی ئە وروپا

شیخ نووری شیخ صالح، وتاریکی به زمانی فارسی له سه ر پیوه ندی کورد و ماد و په هله وی نووسیوه و هۆی دواکه وتوویی ئیستای گه راندووه ته وه بو دابران له شارستانیتی باوو باپیران: "پس ما قوم کردان که اکنون در حالت ابتدائی هستیم و آثار تمدن و ترقیات اجداد خودمان ماد و پهلویان را گم کرده ایم، باید پیش از همه چیز مربوطیتی به معارف پیدا نمائیم."^{۷۰} "قهومی کورد قه ربیی چواره زار سال له پیش میلاد دا له شه رقی دیجله، یه عنی له موقیعی حاضر ده دا، هه ر بووه و زۆر ده فعه ش ئیثپاتی موجودییه تی میلی خوی کردوه."^{۷۱}

۵. ئیسلام و ناسیۆنالیزم دژی یه ک نین:

یه کیک له و گرفتانه ی که نه وه ی یه که می ناسیۆنالیه سته کانی کورد سه ره تای بیسته کانی سه ده ی رابردوو له سلیمانی ده ست و په نجه یان

له گه ل نه رم کردوه، مه سه له ی زالبوونی ناسنامه ی ئایینی بوو به سه ر ناسنامه ی نه ته وه یی دا.

سه باره ت به ئاستی ته عه سو بی کورد بو ئایین، رای وایه: "کورده کان ته عه سو بی ئیسلامیه یان له تورکیش و له عه ره بیش زیاتره، دائیمه ن ره گی ئیسلامیه تیان له پیش ره گی میلییه تیانا موه ته زده بی و له هه موو حه ره کاتیکیانا مه غلوبی عه سه بییه تی دینییه ده بن."^{۷۲}

مونه وه ره کانی به و تیگه یشتنه وه مامه له یان له گه ل ئیسلام دا کردوه، به پیچه وانه ی ناسیۆنالیه سته تورک و فارسه کانه وه، که دورکه وتته وه له ئیسلام و جی به جی کردنی سیسته می عه لمانیته ی و جیا کردنه وه ی دین و ده وله تیان کردبووه دروشمی خویان؛ هه ندیکی که میان نه بی، ئە گینا زۆری

کاراکته ره دیاره کانی ئە م قوتابخانه یه دژایه تی ئیسلامیان نه کردوه. به پیچه وانه وه، ئە مانه چ به نووسین و چ به کرده وه هه ولیان داوه ئیسلام و نه ته وه پیکه وه گری بدن و له ریگه ی هیتانه وه ی حه دیس و ئایه تی قورئانه وه به رگری کردن له نیشتمان و خاک و زمانی کوردی بکه ن به به شیک له ئە رکی موسلمانیتی کورد. "خودای ته باره ک وه ته عالا هادییه کی حه قیقییه، ئە فه رمیت (إن الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم)، یه عنی قه ومیک خوی سه جیه ی خوی تیک نه دا، خواش سه عاده تیان تیک نادا."^{۷۳} هه روه ها هه ولیان داوه هه ندی که سینتی میژوویی ئیسلام که ره گه زیان کورد بووه، وه ک سه لاهه دینی ئە بیوویی، به رگی کوردا یه تی به به ردا بکه ن.

ئه نجامگیری:

کۆتایی یه که مین جه نگی جیهانی و پرگار بوونی سلیمانی له ده ستی ده وله تی دواکه وتووی

^{۶۹} ره فیک حیلمی، حه له ب و کوردستان، ئومیدی ئیستقلال، ژماره ۱۳.
^{۷۰} م. نووری، بانگی کردستان، ژماره ۱، ۱۹۲۲/۸/۲، ل ۳-۴.
^{۷۱} م. نووری، رۆژی کوردستان، سالی ۱، ژماره ۲، ۱۳۳۸/۱۱/۲۳، ل ۱.
^{۷۲} ره فیک حیلمی، حه له ب و کوردستان، ئومیدی ئیستقلال، ژماره ۱۳.
^{۷۳} م. نووری، مجاده ی حیات، رۆژی کوردستان، ژماره ۵، سالی ۱، ل ۱-۲.

^{۶۹} د. ره فیک سابیر، کولتور و ناسیۆنالیزم، ل ۱۹۰.
^{۷۰} م. نووری، بانگی کردستان، ژماره ۱، ۱۹۲۲/۸/۲، ل ۳-۴.
^{۷۱} م. نووری، رۆژی کوردستان، سالی ۱، ژماره ۲، ۱۳۳۸/۱۱/۲۳، ل ۱.

تیکرای کوردستانی جنووبی گرتەو و بەرەو
بەشەکانی دیکە کوردستانی پەلی ھاویشت.

سەرچاوەکان:

کتێبە کوردییەکان:

١. رەفیق حیلمی، یادداشت، بەشی سێیەم،
ئامادەکردن و لیکۆلینەو و پێداچوونەوێی پاکیزە
رەفیق حیلمی، دەزگای رۆشنییری و بلاوکردنەوێی
کوردی، بەغداد، ١٩٩٢.
٢. رەفیق سابیر، کۆلتور و ناسیۆنالیزم، مەلەبەندی
کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٣. رەفیق سابیر، ئیمپراتۆریای لم، دەزگای رابوون،
سوید، ١٩٩٨.
٤. د. نەجاتی عبداللە، کۆمەلە و ریکخراوە
کوردییەکان ١٩١٨-١٩٣٣ لە بەلگەنامەکانی ھەردوو
وہزارەتی دەرەوێی بریتانیا و فەرەنسادا، بەرگی
یەکەم، سلێمانی، بنکەئێژین، ٢٠٠٨.
٤. سێر ئارتۆلد ولسن، شۆرشەکانی عێراق لە ماوەی
داگیرکردنی بریتانیا بۆ عێراق و کوردستان،
وہرگیڕانی سەرەمەد ئەحمەد، دەزگای موکریانی،
٢٠١٢.
٥. عوسمان عەلی، کورد لە بەلگەنامەکانی بریتانیدا،
وہرگیڕانی کامەرەن جەمال بابانزادە، خانەئێ
موکریانی بۆ چاپ و بلاوکردنەو، ھەولێر، ٢٠١٣.
٦. ئەحمەد خواجە، چیم دی، چاپی سێیەم، بنکەئێ
ژین، ٢٠١٦.
٧. مارتن فان بروینسین و ئەوانی دیکە، وەرگیڕانی
وریا رەحمانی، ناسیۆنالیزمی کورد لە پوانگەئێ
رۆژئاو، دەزگای چاپ و پەخشێ سەرەمەد، ٢٠١٢.
٨. نەوشیروان مستەفا ئەمین، بە دەم ریکگاو
گۆلچنین، کورد و کوردستان لە "تیکەیشتنی
راستی" و "لغة العرب" دا، کتێبێ دووہم - بەرگی
سێیەم، چاپخانەئێ پیرەمێرد، ٢٠١٨.

عوسمانی و ھاتنی ئینگلیز بە بیر و شیوازی
بەرئێوەبردنی مۆدێرن و چاپخانەو، گۆرانکارییەکی
گەرەئێ لە بواری ناسیۆنالیزم و کۆلتوری و
سیاسی و کۆمەلایەتی ناوچەکا دا دروست کرد. لە
ھەمان کات دا، ھەلیکی گونجاوی بۆ مۆنەووەر و
ناسیۆنالیزمی کوردی رەخساند بۆ ئەوێ بیری
ناسیۆنالیزمی کوردی پەرەپێ بدن و بناغەئێ
پروسیەئێ میلەتسازێ دەستپێ بکەن.

ماوەئێ ١٩١٨-١٩٢٤ ناسیۆنالیزمی کوردەکان
لە سلێمانی، سەرەرای ناسەقامگیری سیاسی،
توانیان ئەو ماوەئێ لە ریکگەئێ چالاکی سیاسی و
دامەزراندنی ریکخراوی سیاسی و دەرکردنی
رۆژنامە و کردنەوێی قوتابخانە و پەرەپێدانی
خویندن و کاری دیپلۆماسی و خەباتی
چەکارییەوێ کاربەکن بۆ ئەوێ کۆمەلگەئێ
کوردی لە کۆنشینێ و ناسارستانی بوون
رێزگاری بێی و بەرەو مەدەنییەت ھەنگاو بێی و
بگاتە ئەو ئاستەئێ وا خۆئێ بریار لە چارەنووسی
خۆئێ دا و دەوڵەتێ نەتەوئێیی خۆئێ دامەزرینئێ.
ھەولئێ سەرەکی ناسیۆنالیزمی سلێمانی
ئەوێ بوو کە بیری ناسیۆنالیزمی لەسەر ئاستی
جەماوەر پەرەپێ بدن، کاریان کرد بۆ ئەوێ ئەم
بیرکردنەوێ بکەن بە پروژەئێکی گەرەتر، بەلام
دواکەوتوویی کۆمەلگەئێ کوردی و
تەشەنەسەندنی نەخویندەواری و
دەستتێوہردانەکانی تورکیای کەمالی و
پاشگەزبوونەوێ ئینگلیز لە بەلینەکانی، وایان کرد
ناسیۆنالیزمی کوردی دابەش بێن بەسەر سێ
بەرەدا: لایەنگرانی سەر بەخۆئێ کوردستان و
ئەوانەئێ داوایان دەکرد کورد بگەریتەو بۆ ژێر
دەسەلاتی تورک (جلخوارەکان)، لایەنگرانی ئینگلیز.
ئەگەرچی ھەلومەرجی ناوخۆئێ و جیھانی
رێزبوون لەوێ ناسیۆنالیزمی سلێمانی
بگەن بە ئامانجی خۆیان، بەلام بناغەئێکی
پتەویان دا نا بۆ ناسیۆنالیزمی کورد و ئەم بیر
پاش چەند سال لە سلێمانی یەو پەرەئێ سەند و

۹. نهوشیروان مستهفا ئەمین، بە دەم ریگاوه گۆل چنن: چەند لاپەرەیهک له میژوی رۆژنامه‌وانیی کوردی ۱۸۹۸-۱۹۵۸، الدار العربیة للعلوم ناشرون، بهیرووت، ۲۰۱۳، ل ۱۹۱.
۱۰. هیوا عەزیز سەعید، ناسیونالیزمی کوردی ۱۸۸۰-۱۹۳۹، بلاوکراوه‌کانی مه‌کتەبی بیر و هۆشیاری ی.ن.ک، سلیمانی، ۲۰۰۳.

کتیبه‌ه‌ره‌بیه‌کان:

۱. جلال طالبانی، کردستان والحركة القومية الكردية، الطبعة الاولى، منشورات النور، بغداد، ۱۹۷۰.
۲. د. سعد بشیر اسکندر، من التخطيط الى التجزئة - سياسة بريطانيا العظمى تجاه مستقبل كردستان، بنکە ی ژین، السلیمانیة، ۲۰۰۷.
۳. دیفید مکدول، تاریخ الأکراد الحديث، ترجمة راج آل محمد، دار الفارابی، بیروت، ۲۰۰۴.
۴. رفیق حلمی، الاکراد منذ فجر التاريخ الى سنة ۱۹۲۰.
۵. رفیق حیلمی، مقالات، مطبعة اسعد، بغداد، ۱۹۵۶.

۶. روبرت اولسون، تاریخ الکفاح القومي الكردي ۱۸۸۰-۱۹۲۵، ترجمة احمد محمود الخليل، دار آراس- فارابی، اربیل، ۲۰۱۳.
۷. سی. جی. ادموندز، کرد و ترک و عرب، سیاست و رحلات و بحوث عن شمال الشرقي من العراق، ترجمة جرجیس فتح الله، مطبعة التاخي، ۱۹۷۱.
۸. م. س. لازاریف، المسألة الكردية ۱۹۱۷-۱۹۲۳، ترجمة د. عبدي حاجي، دار الفارابی، بیروت، ۲۰۱۳.
۹. محمود الدرە، القضية الكردية، دار الطليعة، بیروت، ۱۹۶۶.
۱۰. وديع جويده، الحركة القومية الكردية: نشاتها وتطورها، ترجمة مجموعة من المترجمين، دار الفارابی، بیروت، ۲۰۱۳.

کتیب و گۆفاره‌ فارسییه‌کان:

۱. هدایت جان، ناسیونالیسم کردی و دیگران - گفت‌وگو با دکتر عباس ولی: <https://rojpress.wordpress.com/2010/11/13/kurdish-nationalism-and-others>
۲. فؤاد حمە خورشید، میجر نوئیل: لورانس کورد المجهول، الحوار المتمدن. العدد: ۴۵۲۵، ۲۰۱۴/۷/۲۷.
۱. دکتر علی اشرف نظری، ناسیونالیسم و هویت ایرانی، پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۲، بهار

کارىگه رى زانايانى جه ليزاده له گه شه پيدانى شارستانيتى كويه دا

حسين حه سهن كه ريم*

پيشه كى:

خانه واده يه كى پر له زانست و مه عريفه و پير هوى راسته قينه ي ئايينى پير و زى ئيسلام، چاكساز و روشنير، بويز و هه قبيز، ريشه دار و ديرين، له قولايى جزيره و بوتان، له گوندى بيگه لاسى بنارى قه ندىل بارگه و بنه ي دانا، چهند زاتىكى مونه و وه رى پرچه ك به زانست و مه عريفه و ئه دهب و روشنيرى، له و بنه ماله يه بوون به ئه ستيره و پشدر و بتوين و خوشنا و ه تيبان روونا كرده وه، ئه وان خاوه نى قوتابخانه ي زانستى بوون، به گز نه زانين و بىرى چه قبه ستودا چونه وه، چهندين سال له و ناوچانه دا دريان به شه وزهنگ دا و تيشكى زانست و بىرو هوشيارى و ئه دهب دؤستيان په خش بووه وه. دواى ئه وه ي له گوندى جه لى يه وه به بارگه و بنه ي زانستى و ئه دهبى و روشنيرى يه وه، به ره و شار و چكه ديرينه كى كويه هاتن.

ئهم تويزينه وه يه برى تيبه له پينج به شى سه ره كى، بويه ويستمان له عه بدور همانى كا كى جه لى يه وه ده ست پى بكه ين، چونكه ئه وه يه كه م زاناي بنه ماله يه كه يه، هاتو وه ته كويه؛ زانيارى يه كى دروست و به لگين دراو له به رده ست دانى يه له سه ر زانايانى پيش مه لاه عه بدور همانى جه لى زاده. ئه وه ش له به رچاو گيرا وه كه ناسناوى جه لى زاده، له م زاته وه بووه ته ناسناوى بنه ماله كه.

پاشان به رودوا هاتو وينه سه ر باسى زانايان: حاجى مه لاه عه بدولاي دو وه هم (الواثق بالله) يه، كه ئه و يش دواى له دنيا ده رچوونى باوكى رولى به رچاو و كارى گه رى بينيوه بو ئايين و زانست و به ها به رزه كو مه لايه تيبه كانى گه له كه ي. ئه مجا ژيان و به سه ره اتى حاجى مه لاه ئه سه عدى جه لى زاده كورى مه لاه عه بدولا (الواثق بالله)، كه له خزمه تى زانست و دين و خير و چاكه دا بووه و رولى له نزيك كرده وه ي هوزه كان و پيوه ندى خزمه تى و راگرتنى هاوسه نگى پيوه ندى يه كو مه لايه تيبه كان دا ديوه. پاشتر حاجى سئيه م (جمال الدين) كارى گرنگ و بايه خدارى له بوارى ده رس و تنه وه و به رگرى له نيشتمان و چاكسازى دا هه بووه. له دوايىن به ش دا خه رمانى دين و زانست و ئه دهب و نيشتمان په روه رى و مرؤقويستى و هه قخوازى مه لاه محمه دى جه لى زاده ي كو يى (مه لاي گه و ره) شه ن و كه و كرا وه.

* زانكزى سليمانى، كولىجى زانسته ئيسلامى يه كان.

به شی یه که م

عه للامه مه لا عه بدور رحمانی کاکلی جهلی

لیردها به زانای مه زن و که م وینهی سه ردهمی خوئی مه لا عه بدور رحمانی جهلی زادهوه دهست پی ده کهین. ده بی ئه وهش له بیرنه کهین که ئه م زاته ناسناوی "کاکلی جهلی" ی له مه لا عه بدولای باوکیه وه وهرگرتووه. له خوئی به دووه، سه ره رای کاکلی جهلی، ناسناوی "جهلی زاده" بووه ته ناسناوی بنه ماله که و تا ئیستا به رده وامه و هر به ده و امیش ده بی (گه شتی ژیانم، مه سعود محمد: ۵).

مه لا عه بدور رحمان (۱۷۴۱-۱۸۰۲ز) له بنه ماله یه کی زانا و روونا کبیردا له دایک بووه و خویندنی لای مه لا عه بدولای باوکی ته و او کردووه، ئیجازه ی زانستیشی لی وهرگرتووه. له گوندی ماوه رانیش لای مه لا محمه دی مه لا خدری حه یدهری خویندوو یه، ئیجازه ی له و زاتهش وهرگرتووه (محمد بن عبدالله الجلی، د. جواد فقی علی: ۸۵؛ علماؤنا، ملا عبدالکریم المدرس: ۳۵۰).

ئه م زانایه، زانسته کانی زمانی عه ره بی و فارسی و هه موو زانسته ئیسلامیه کانی ته فسیر و فیه و ئو صولای فیه و زانستی مه نتیق و که لام و ئه سته ره ناسی و بیرکاری و ئه ندازه ی ئه و سه رده می به ته و او هتی وهرگرتووه و به دهرس و توویه تیه وه، کتیب و حاشیه و شه رحی له سه ر کردوون. چه ندین زانای توانای ناوداری ئه م کوردستانه قوتابی ئه و زاته بوون، دواتر، له پله ی بالای زانستی دا، نوینه ری ماموستای گه وره یان بوون و به شیکی زوری کتیب و حاشیه کان به دهستی ئه وان نووسراونه ته وه. بو

نمونه: کتیبی "تحفة الطلاب- شرح خلاصة الحساب" به دهستی زانای به ناوبانگ مه لائه حمه دی نووشه یی نووسراونه ته وه، کاتیک موسته عید بووه لای مه لا محمه دی خه تی له ره واندن (ئیستا ئه و نوسخه یه له به شی ده ستوو سی "بنکه ی ژین" له سلیمان ی پاریزراوه). کتیبی تری زوره، وهک: "رسالة اثبات الواجب، مشاركة في الداسنية (ئه م نامیکه یه له لایه ن به نده وه ساغ کراوه ته وه به توژی نه وه یه ک له ژماره ۹ سالی نویه می دیسه مبه ری ۲۰۱۷ ی گوئاری ژین دا بلاو کراوه ته وه)، چه ندین حاشیه و ئیسلامی و زمانی عه ره بی، وهک: تفسیر البیضاوی، تحفة المحتاج، شرح عقائد النسفیة، شرح الاربعین، مختصر المنتهی؛ له زانستی مه نتیق دا کتیبه کانی وهک: تهذیب المنطق، عبدالله یزدی، جلال المنطق؛ له زانسته فه له کییه کان دا وهک: شرح چغمینی- أشكال التأسیس؛ له زانستی به لاغه دا، هه ردوو کتیبی: المطول، مختصر المعانی، دانراوی سعدالدین التفتازانی؛ له زانستی نه حووش دا حاشیه ی هه یه به سه ر کتیبی: شرح الجامی علی الکافیة (حیة الأمجاد من العلماء الأکراد، طاهر ملا عبدالله البحرکی: ۲-۵۵).

دیاره مروئی هه ولکه وتوو، له هه ر بواریک دا خه لکانیکی ئاستنزم و نه فس گه نده ل ده که ونه لی خویندنیان، به نیازی له پله و پایه هینانه خواره وه یان، بوختان و قسه ی بی بنه ما و هه لبه ستراو ده دنه پالیان. مه لا عه بدور رحمانی کاکلی جهلی به وه تاو نبار ده که ن که که سیکی بیروباوه ر لاوازه به ئایین و که مته رخه مه له جی به جی کردنی ئه حکامی دینه که ی دا، وهک

مه‌لاخالیدی کونه‌فلووسی هه‌مان تۆمه‌ت ده‌گیزیتته‌وه، ده‌لئ: به‌ پافیزی تۆمه‌تباریان کردووه، ویستوویانه بیکوژن، دواتر تۆمه‌تچییه‌کان به‌ سزا‌گه‌یشتون (میژووی جه‌لیزاده، نه‌جیبه‌خان: ۲۱-۲۲).

دیاره‌ ئه‌م قسه‌لۆکه‌ بی‌بنه‌مایانه، له‌وه‌وه سه‌رچاوه‌یان گرتووه، که‌ مه‌لاع‌به‌دوره‌حمان به‌ هۆی زۆر زانایی و بلیمه‌تییه‌که‌یه‌وه، شاره‌زای ته‌واوی قورئانی پیروژ و سوننه‌تی راسته‌قینه‌ی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) و ئاگاداری ته‌واوی ناوه‌پۆکی کتیبه‌ فیه‌قییه‌کان و رای جیاوازی زانایان له‌ مه‌سه‌له‌کان دا بووه. ئه‌م زۆر زانایییه‌ی، بووه‌ته‌ ریگر له‌ کۆلکه‌مه‌لایان و خه‌لکانی سوودمه‌ند له‌ خورافیات و بیدعه و قسه و پیداهه‌لدانی ناراست و تۆمه‌تبارکردنی هه‌ندیک که‌س به‌ ناتۆره و ناولینانی -به‌ ناوی ئایینه‌وه- ناشیرین، بۆیه‌ ئه‌و تۆمه‌ته‌یان داوه‌ته‌پال.

مه‌لا ئه‌بۆبه‌کری میرپۆسته‌می، که‌ زانایه‌کی توانا و دیاری ئه‌و سه‌رده‌مه‌ بووه، کاتییک ئه‌و تۆمه‌ته‌ ناره‌وایه‌ی به‌رگۆی‌که‌وتووه. چووه‌ته‌ گوندی جه‌لی به‌ ناوی فه‌قینه‌تییه‌وه، سه‌رنجی گوفتار و ره‌فتاری مه‌لا عه‌بدوره‌حمانی داوه، هه‌مووی هاواریکی شه‌ریعه‌ت بووه. تا وای لی هاتووه‌ بینوویه‌ شه‌ویک مه‌لا عه‌بدوره‌حمان، داوی ده‌رسی موسته‌عیده‌کانی، هه‌ستاوه‌ بچیتته‌ ماله‌وه، یه‌کیک له‌ فه‌قیکان مۆمیک له‌ مۆمدانه‌که‌ی مامۆستا ده‌ره‌یناوه، مۆمی داگیرساوی مزگه‌وتی به‌سه‌ردا شو‌رکردووه‌ته‌وه‌ تا داگیرسین. مه‌لا عه‌بدوره‌حمان هاواری لی کردووه: ئه‌و کاره‌ مه‌که، حه‌رامه، چونکه‌ به‌ شو‌رکردنه‌وه‌ی مۆمی مزگه‌وت، گری مۆمه‌که‌ زیاتر بۆ سه‌ره‌وه‌ ده‌چی و تنۆکی مۆمه‌که‌ زیاتر دیتته‌ خواره‌وه. ئه‌وه‌ش وای کردووه

مۆمی مزگه‌وت زیاتر خه‌ساری. که‌ مه‌لا ئه‌بۆبه‌کری ئه‌م هه‌لوێسته‌ی دیوه، ده‌ست‌به‌جی ده‌ستی ماچ‌کردووه و خۆی لی ئاشکرا کردووه و راستیی هاتنه‌که‌ی پی گوتووه. داوی بووه‌ته‌ دلسۆزی کاکي‌جه‌لی، هه‌رده‌م مه‌دح و سه‌نای کردووه، تا له‌ دنیا ده‌رچووه (میژووی جه‌لیزاده، نه‌جیبه‌خان جه‌لیزاده: ۲۱).

ناوداری مه‌لاع‌به‌دوره‌حمان و پله و پایه‌ی له‌ زانسته‌دا، وای له‌ عه‌بدوره‌حمان پاشای میری ئه‌و ده‌مه‌ی بابان کردووه. له‌ زیاره‌تیکی کۆیه‌دا سالی ۱۲۱۱ ک له‌گه‌ل خه‌لکه‌که‌ و مه‌لایان کۆبیتته‌وه. مه‌لا عه‌بدوره‌حمان بانگه‌یشتی کۆبوونه‌وه‌که‌ کراوه، چه‌ندین مه‌سه‌له‌ی شه‌ری و کۆمه‌لایه‌تی خراونه‌ته‌ به‌رباس. قسه‌که‌ر یا وه‌لام‌ده‌ره‌وه مه‌لاع‌به‌دوره‌حمان بووه، که‌ لای خوارووی مه‌جلیسه‌که‌ دانیشتووه. وته‌کانی کاریگر و راست بوون، میری بابان پی سه‌رسام‌بووه، داوی لی کردووه‌ بچیتته‌ لای سه‌ره‌وه‌ی مه‌جلیسه‌که‌ و نزیک بی له‌ خۆی. کاکي‌جه‌لی گوتوویه: «جه‌نابی میر، ئاگر له‌ نزمیشدا گر و تینی به‌ره‌و سه‌ره‌وه هه‌له‌ده‌کشی، با هه‌ر له‌ شوینی خۆم بم.» میر قبوولی نه‌کردووه، بر دوویه‌تیه‌ لای خۆی و وتووێژی زۆری له‌گه‌ل کردووه، زۆر زانایانه و به‌ جه‌ساره‌ته‌وه‌ وه‌لامی داوه‌ته‌وه. بۆیه‌ ده‌ست‌به‌جی میر فه‌رمانی داوه‌ له‌ جه‌لی نه‌میتنی و بیتته‌ کۆیه، له‌و شارۆچکه‌یه‌ مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌ی تاییه‌تی بۆ دروست‌کردووه و ریژی لی گرتووه و مووچه‌ی چه‌ند گوندیکی ئه‌و ده‌قه‌ره‌ی بۆ ته‌رخان‌کردووه، تا ئه‌رک و خه‌رجیی مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌که‌ی پی دا‌بین‌بکا. ئه‌ویش وه‌ک یه‌که‌م زانای بنه‌ماله‌که‌ی، هاتووه‌ته‌ کۆیه و له‌و مزگه‌وته‌ بووه‌ به‌ ئیمام و

موده ریس و وتاریبژ و موفتی کویه (سه رچاوهی پیشوو: ۲۳-۲۴).

ئەم بریارە میری بابان تەنها لەبەر بەشداریی مەلای عەبدورەحمان نەبوو، لەوەوە جلیسەدا، بەلکوو ئەوە پیشینەیی هەبوو، ناوبانگی مەلای عەبدورەحمان لە زانست و پۆشنیبری و ئیجازەدانی بە مەلای زانا و ناوبانگی مەدرەسەکە، سەرەرای زیرەکی و بلیمەتیەکە و هەروەها نەخشی بەرچاوی لە پوونکردنەوهی راستەقینەیی دین و ئەحکامەکانی شەریعەتدا و بەگژاچوونەوهی خورافات و شتی داتاشراو بە ناوی دینەوه؛ هەموو ئەمانە و زیاتر لای میر ئاشکرابوون و لە پۆژگاری پیش هانتی دا بۆ کویه ئەوانەیی زانیو و دەنگدانەوهیان هەبوو. بۆیە لە میانەیی ئامانجەکانی سەفەرەکەدا بۆ دەقەرەکە، بریاری داوێ ئەم زانا مەزنە ببینی و گەر وەک باسی دەکەن و هاتە بەرچاوی، لە گوندەوه بیگوزیتەوه بۆ شار و مزگەوت و مەدرەسەیی بۆ دروستبکا و چەندین گوند و باخ و بیستانی ئەو ناوچەییەش لەسەر مەدرەسەکە وەقفبکا و بەشیکیشیان بە مولکی بۆ خۆی بی، وەک گوندەکانی قەسرۆک، گەلی گۆلان، هیزۆپ، چنارۆک، جەلی.

دەتوانین ناراستیی تۆمەتەکانی ئاراستەکراوی مەلای عەبدورەحمان بەوەش پووچەل بکەینەوه کە عەبدورەحمان پاشای بابان لە زانستە ئیسلامییەکاندا بالادەستبوو، هەمووی خویندوون و بە دەرس و تونوینەوه؛ دوو مزگەوتیشی لەسەر ئەرکی خۆی و بە ناوی خۆیەوه لە شاری سلیمانی دروستکردوو، یەکیکیان مزگەوتی عەبدورەحمان پاشا لە

گەرەکی سەرچیمەن (دواتر بە شیخ باباعەلی ناسرا- چونکە شیخ باباعەلی تەکی چەند سالیکی لەو مزگەوتەدا ئیمام و مودەررەس بوو). مزگەوتی دوو هەمیش لەسەر شەقامی صابوونکەران کە ئیستا بە مزگەوتی سەبید حەسەن ناوئراو، چونکە حاجی سەبید حەسەن بەرزنجی یەکیکی بوو لە ئیمام و مودەررەسە بە ناوبانگەکانی. عەبدورەحمان پاشا لەم مزگەوتەدا دەرسی و تۆو تەوه، پیش ئەوهی بیته میر، دوا ئەوه کە چەند جاریکی دی بوو تەوه بە میر و لادراو (التعریف بمساجد السلیمانیة و مدارسها الدینیة، محمد القزلی: ۴۲).

دیارە زانایەک و لەخواتر سیککی وەک عەبدورەحمان پاشا هەرگیز مەلایەکی لەناو چەندین مەلای ناوچەکەدا هەلنەبژاردوو، تا بیکا بە ئیمام و مودەررەس و موفتی شاریکی دیار و قەدرگرانی وەک کویه، ئەگەر لە پلەیی بەرزنی زانستی و تەقوا و پۆشنیبریەکەیی دلێانەبووی. مەلای عەبدورەحمانیش لەناو مەجلیسیکی گەرەدا نەبوو بە دەمراستی هەموو خەلکەکە، بە مەلاکانیشەوه و سەرنجی میری رانەکیشاوه، ئەگەر تاقە تۆمەتیکی لەو تۆمەتە هەلنەستراوانەیی ئاراستەیی کرابوون، راست بووایە. هەموو ئەمانە دەیسەلمین بلیمەتی و پززانستی مەلای عەبدورەحمان لە لایەک و ئیرەیی بردن و رق و کینەیی ناحەزانی لە لایەکی ترەوه، هۆی ئەو ناوئرانندە بوون، کە دواتر بوختانکەرانی تیدا زەرمرەندبوون و مایەپووچ مانەوه، بە پینی ئایەتی پیروزی «ولایحیق المکر السیء الا بأهلہ»، کاککی جەلیش بە سەرلندی مایەوه، کورد واتەنی: «لە ناوی شەو پاکتر دەرچوو.» هەروەها پاشا

دوای ماوه یه ک کتیبی دهستوووسی "صحیح البخاری" ی که باشکاتبی خوی نووسیوه تیه وه لای به نرخ بووه، پیشکesh به مهلا عه بدوره حمان کردووه (گهشتی ژیانم: ۷). ئەوهیش به لگه یه کی تری سه ره بزری و قه درگرانی مهلا عه بدوره حمانی جهلی یه لای میر. خوا ده فهرموئ: «أم یحسدون الناس علی ما آتاهم الله من فضله.» سورة النساء، ئایه تی ۵۴.

مهلا عه بدوره حمان هاوچه رخی شیخ مه عرفی نوئی و مهلا عه بدولای خه رپانی و ئین ئاده م و شیخ محمد سه عید و شیخ قه سیمی سنه یی بووه. ئەو زاتانه و گه لیک تر له هاوشیوه یان، نمونه ی به رزی مهلا و زانیانی کورد بوون، میژوو مان هه تاهه تایه شانازیان پیوه دهکا.

مهولانا خالیدی نه قشبه ندی - ئەو زاته مه زنه - که له سه رده می فه قییه تی دا زیره ک و بلیمه ت ده رکه وتوووه، له دوا قوناعی خویندنی دا هاتووته حزووری مهلا عه بدوره حمان، تا له زانسته که ی به هره مه ندبی و ئیجازه ی لی وه رگری، به لام ئەو کاته مهلا عه بدوره حمان له بهر نه خویشیه کی سهخت نه یتوانیوه ده رسی فه قییان بلێته وه، بویه مهلا وناش به دلشکاوی رۆیشتوووه و له به هره ی ئەو زاته بی به ش بووه (میژووی جهلیزاده، نجیبه خان: ۲۵).

مهلا عه بدوره حمان له کویه، سه ره پای کاری زاستی و ئایینی خوی، چاکسازیکی توانای کومه لایه تی بووه، کاری کردووه بوو وناکبیری ده ورره که ی و دوورکه وتنه وه ی خه لک له خورافیات و بووه ته هوی توندوتولکردنی پیوه ندی کومه لایه تی و له ناو بردنی ناکوکی نیوان هۆزه کان و ههروه ها وه گه پخستی

خه لکانی دهسترو بوو کاری خیر و یارمه تیدانی هه ژاران و لیکه و ماوان؛ هه ولی داوه میرانی بابان و سوران و له ریگه ی ئەوانیش هوه ده ولته تی عوسمانی بایه خی زیاتر بدن به شاروچکه ی کویه و خه لکه که ی (بنه ماله ی زانیاران، مهلا عبدالکریم مدرس: ۴۲۹-۴۳۰).

دیاره مهلا عه بدوره حمان دوای جیگیربوونی له شاروچکه ی کویه، نه خشی به رچاوی دیوه، خه لکی به وپه ری ریزه وه سه یریان کردووه، گویرایه لی ئاموژگاری و رینوینییه کانی بوون. له شه ریکی نیوان جاف و بلباس دا و سه رکه وتنی بلباسه کان، مهرومالاتیکی زوری جافه کان که وتوووته ده ست بلباس و به تالانی هیناویانه بوو کویه. قه سابه کانی کویه ئەو مهرومالاته یان به نرخیکی هه رزان کریوه، به لام مهلا عه بدوره حمان به خه لکه که ی وتوووه: «گوشتی ئەو ئازه لانه مه کړن، حه رامه، تالانییه.» قه سابه کان زور لایان ناخوش بووه خه لک گوشته که یا حه یوانه کانیان نه کریوه، ته نانه ت هه ره شیه یان له مهلا عه بدوره حمان کردووه، به لام سوودی نه بووه (میژووی جهلیزاده، نه جیبه خان: ۲۴ - ۲۵).

له مه وه ده رده که ی، مهلا عه بدوره حمانی جهلیزاده ماوه ی زیاتر له حه وت سالی مانه وه ی له کویه، یه که مین زانای جهلیزاده بووه، کاریگه ری دیاری له سه ر واقعی کومه لایه تی و ئایینی و زانیاری رۆشنیری کویه و ده ورره ی هه بووه. هیدی هیدی خه لک له خورافیات دوورکه وتوووته وه، پۆل پۆل خویندکار و فه قییان له هه موو لایه که وه هاتوو نه خزمه ت مهلا عه بدوره حمان، به زانسته که ی به هره مه ندبوون؛ ئیجازه ی زانستیان وه رده گرت. مهلاکانی ده ورره ده هاتنه خزمه تی، ده رسیان لا ده خویند،

نامۆزگاریی دهکردن؛ ئەحکامه شه‌رعییه‌کانی بۆ پروون‌ده‌کردنه‌وه، هه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کیان له‌ لا سه‌خت بووایه، ده‌یان‌ه‌ینانه خزمه‌ت مه‌لا عه‌بدوپه‌حمان و بۆی ساغ‌ده‌کردنه‌وه. به‌ حوکمی نزیكشی له‌ میرانی سۆران و بابان، بۆته هۆی خزمه‌تی زیاتر گه‌یاندن به‌ شاری کۆیه و دانیشتوانه‌که‌ی. هۆزه‌کان زیاتر له‌یه‌کتر نزیك ده‌بوونه‌وه. خۆشه‌ویستی و هاوکاری و په‌یره‌وی جه‌وه‌ری دین، به‌سه‌ر واقیعی کۆییانه‌وه دیار بوو، په‌یوه‌ندی نیوان ده‌سه‌لات و شارۆچکه‌که‌ زیاتر پته‌وترده‌بوو. بوونی ئەو زانا گه‌وره‌یه‌ رواله‌تیکی شکۆداری به‌سه‌ر شاره‌که‌ و ده‌وروبه‌ری دهنه‌خشاند، ئەوانه‌ی وه‌ک سێلی لاورگ به‌ به‌رگ و تووکی درۆینه‌ی دیندارییه‌وه خۆیان ده‌سه‌پاند و لافی زلزلیان لێ‌ده‌دا، پۆژ له‌دوای پۆژ ئەسته‌تیره‌یان کزده‌بوو، خاو خاو به‌ره‌و ئاوابوون ده‌کش. ئەوه‌یه ئەو مروّقه‌ گه‌وره‌یه‌ی جه‌هاله‌ت راده‌مالی و پایه‌کانی علیم و دین به‌رزده‌کاته‌وه. مه‌لا عه‌بدوپه‌حمان سالی (١٢١٧ کۆچی له‌ شاری کۆیه کۆچی‌دوایی‌کردووه (هه‌مان سه‌رچاوه: ٢٥-٢٦؛ گه‌شتی ژیانم، مه‌سه‌عود مه‌مه‌د: ٧).

به‌شی دووهم

مه‌لا عه‌بدولای جه‌لی‌زاده (الواثق بالله):

ئهم زاته کوره‌گه‌وره‌ی باوکی بووه. سالی له‌دایکبوونی دیارنییه، نه‌جیبه‌خانی جه‌لی‌زاده می‌ژووی له‌دایکبوونی ٣ کورپی مه‌لا عه‌بدوپه‌حمانی جه‌لی‌زاده‌ی باس‌کردووه که مه‌لا عه‌بدوپه‌حمان خۆی می‌ژووه‌کانی نووسیوه‌ته‌وه: یه‌که‌م مه‌مه‌دی کورپی، ١٦ی رهمه‌زانی ١١٩٨ک؛ ئەحمه‌د، ١٦ی رهبیعی ئەوه‌وه‌لی ١٢٠٢ک؛

ئیه‌راهم، ١١ی شه‌وه‌والی ١٢١٧ک (می‌ژووی جه‌لی‌زاده: ٢٥). به‌پێی ئەم نووسینی می‌ژووه‌ بی و مه‌لا عه‌بدولایش کوره‌گه‌وره‌ بوو، ده‌بی له‌دایکبوونی -که‌م‌وزۆر- سالی ١١٩٤-١١٩٥ک بوو.

مه‌لا عه‌بدوپه‌حمانی جه‌لی له‌ جیگه‌ی باوکی دانیشت، دوای ئەوه‌ی له‌ خزمه‌تی‌دا زانسته‌کانی خویندن و ئیجازه‌ی وه‌رگرت. ئەم زانییه‌ دۆستی نزیکی مه‌لاونا خالید بوو، دواتر خه‌لیفه‌ی بووه. ده‌بی ئەوه‌ش بزانی که مه‌لاونا خالید مه‌لای زانا و له‌خواترس و خاوه‌ن که‌سیتی کاریگه‌ر نه‌بوو، که‌سی نه‌کردووه به‌ خه‌لیفه‌ و ئیجازه‌ی ئیرشادی پی‌نه‌داوه. مه‌لا عه‌بدولای کۆیی (الواثق بالله) له‌ عیلم و دین‌دا جیگه‌ی متمانه‌ی بووه (المجد التالد، ابراهیم فصیح الحیدری: ٩٦) نامه‌کانی نیوانیان، شیوازی ئاراسته‌کردنی وتووێژی ناو نامه‌کان، ده‌ری‌ده‌خه‌ن مه‌لا عه‌بدولا له‌ خه‌لیفه‌ هه‌ره‌ خۆشه‌ویست و هه‌ره‌ برپاوپیکراوه‌کانی بووه، وه‌ک له‌م نامه‌یه‌دا ده‌رده‌که‌وئ:

بسم الله الرحمن الرحيم

من المسكين الغريب الى حبيبه النجيب، ومنظوره اللبيب، قرة عيني الشيخ عبدالله، لازل في كنف حماية مولا، و متربيا في حجر عناية أولياءه. أما بعد، فقد ورد الينا كتابكم، وفهمنا خطابكم، فحمدنا الله تعالى على حسن اعتدالكم، ودعونا لكم بالتوفيق التام في حالكم ومآلكم. فإن البصير لا يغفل عن المصير، والوقت عزيز ويسير، والتغافل ليس من شأن الفقير، وناهيك ماورد عن النبي صلى الله عليه وسلم: (الدنيا ملعونة وملعون مافيه‌ها، الا ذكر الله وماوالاه). وأوصيكم بما لا بد منه في النفس الأخير، وإتباع السنة السنية، وعدم الالتفات الى زخارف دار الغرور،

ومعتاد العوام في كل قليل وكثير، وبأن لاتنسوا هذا المسكين المستهام، من دعاء التوفيق وحسن الختام، والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته". (يادی مهردان، مهلا عبدالکريم مدرس، ب ۱: ۳۶۸-۳۶۹).

له بهرئه وهی مهلا عه بدولا زور راست و دهر وون پاک و ساده بووه، له گه له ئه وه شدا زانا و هه ست ناسک و شوینکه وتهی ته واوی سوننه تی پیغه مبه ر (د.خ) بووه، خاوه نی چه ندين حاشیه و شه رحی خویه تی به سه ر کتییی زانسته جیاوازه کانه وه، وه ک (فقه، أصول الفقه، علوم القرآن، شرح صحیح البخاری للقسطلانی- به ناوی ارشاد الساری، وسیله الوصول لساحة عناية الرسول، نامیلکه یه ک به ناوی رساله فی بیان ابطال ثواب صدقة من علیه دين مستغرق، حاشیه علی جامع الاصول لابن الاثیر، حاشیه علی انسان العیون- السیره الحلییه) (سه رچاوه ی پیشوو، ب ۲: ۱۱۸-۱۱۹) و گه لیکي تر. فقهی و خویندکاران له هه موو ئاسته جیاوازه کانی خویندنی ئه و سه رده مه دا دهره یان داوه و به ئه لقه دهرسیان لی وه گرتوو و مه دهرسه که ی له گه شه کرن دا بووه. مهلا عه بدولا له سه ر هه ق و راستی و پیژه و کردنی شه ر و جی به جی کردنی ئه حکامه کانی و له سه ر ئاداب و رهوشتی ئایینی رووپامایی که سی نه کردوو، هه لوئیستی نه گور و جیگیری هه بووه؛ له بهرئه وه تووشی دمه قالی و دهرده سه ریه کی زور بووه. که مه ولانا خالید چووته به غدا و دواتر دیمه شق، ماوه ی شه ش مانگ له سلیمانی له مزگه وتی خانه قای مه ولانا خالید بووه و ئه وه ی له حاشیه ی کتیییکدا نووسیوه که ده لی: «نووسیم وه قتی عه صری بیستی جمادی آخر سالی ۱۲۴۳ کۆچی،» له کتیییکی تر دا ده لی: «له مانگی رهجه بی سالی

۱۲۴۴ هجری دا له خانه قای سلیمانی نووسیم.» چووته حه ج و له سه ر کتییی "جامع الاصول فی احادیث الرسول" گو توویه: «ئه م جوزئه م له گه له هه رسی جوزئه که ی تر کری له مه که که ی شه ریف (مانگی ذي الحجة سالی ۱۲۴۳ ای هیجری، جوزئی به شه ست قرۆش. که هاتمه وه ۱۰،۰۰۰ قروشیان دامی، نه ما، هه رچه ند خانووشم به کری گرتبوو.»

حاشیه یه کی تری هه یه، گو توویه: «نووسیمه وه، له یوم فتنه کوی له سالی ۱۲۳۷ ای هیجری دا.» که دیاره فیتنه ی ئابلووقه دانی کویه بووه (میژوی جه لیزاده، نه جیه خان: ۲۷)؛ یان شه ری نیوان غه فووری و عیسائاغا له کویه (گه شتی ژیانم، مه سعود محمه د: ۷).

مهلا عه بدولا (واثق بالله) له کیشه یه کی کومه لایه تی دا گه له کومه ی لی کراوه و مالی به تالان براوه و ویستوو یانه کتییخانه که شی بسووتینن، به لام مهردانه به رگری له کتییخانه که ی کردوو و شمشیریکی به دهرسته وه گرتوو و شیرانه له به رده می کتییخانه که ی دا له مزگه وت راوه ستاوه و گو توویه: «نه کوزریم، ناهیلیم کتییخانه که م بسووتینری.» له ئه نجامی ئه م کیشه یه دا مالی بردوو ته ئاکری، ماوه ی هه وت سال له وی بووه، دواتر پیاوماقوولانی کویه چوون هیناویانه ته وه بو کویه (سه رچاوه ی پیشوو: ۷).

من لیره دا وای بو ده چم ئه و کیشه یه ده ستیکی نه نیی له پشته وه بووه، چونکه هه روه ک له و سه ربه نده دا مه ولانا خالید له سلیمانی کۆچار بووه و چووته به غدا، دروستکردنی کیشه یه کی ته ریه تخوازی له نیوان ئه و زاته و شیخ مه عرووفی نو دیی دا کراوه به بیانوو، نیازه راسته قینه که ی پی په رده پۆش کراوه. هه مان ته له بو مهلا عه بدولای

کۆبی نراوه تهوه، چونکه مهلا عه بدولا خه ليفه ی مهولانا و كه سيكي ليها توى زانا و بویر و هه قبیژ بووه، مه رایبی بۆ كهس نه کردوو. ترساون له وهی بزوتنه وه ته ریفه تخوازییه كه ی به ره وه دهسه لاتى ره ها ببری و به ناوی ته ریفه ته وه قه له مپوی میراتی بابان بکه ویته دهستی مهولانا و هاوکارانی. دیاره له م حاله ته شدا هه ردوو ئیمپراتوری عوسمانی و ئیرانی به قوتبونه وهی دهسه لاتیکى له و بابه ته پازی نه بوون -دهنا مهلا عه بدولا یا مهولانا خالیدیکی سوڤیی دنیانه ویست و خه مخوری دینی خوا و به ستراو به ئادابی شه ریفه ته وه له کوئی دهسه لات و حوکمی دنیایی و شهق شه قینی عوسمانی و ئیرانی به میرانی بابان و هاوچه شنه کانی له کوئی! له لایه کی تریشه وه، سوودمه ندان له و هه لمه رجه و ئه وانیه ی وا به ناوی دینه وه بوو بوونه سپلی لاورگ، خویان به سه ر خه لک و میرایه تیه وه دهژیان؛ دنه ی کاربه ده ستانیان ده دا ئه م ته ریفه تخوازییه نوئییه کپ بکریت، به به هانه ی ئه وه ی که شتیکی نوئی دووره له به های کومه لایه تی و ئایینی باوی کومه لی ناوچه که و ته واوی کوردستان، چونکه ته ریفه تی نه قشبه ندی خالید ده قاوده ق له سه ر پیبازی قورئان و سوننه تی پاک و بیگه ردی پیغه مبه ر (دخ) و دووربوو له خورافیات و بیدعه و لیدانه وه ی شریتی خه واریق و کاری له عه قل به در. ته ریفه ته که، گوێرایه لی شه ریفه تی ئیسلام و په ره ده کردنی موریدان بوو له سه ر ده ستپاکی و داوین پاکی و گه لی سیفه ت و خه سه له تی جوانی تر، که قافله که ی شه ریفه تی و ئادابی به رزی ئیسلام بوو، دنیانه ویست بوو. دیاره پیبازیکی له و جوړه ش هه رگیز له گه ل زه بروه نگ و قازانج و دنیاویستی

دهسه لات دا یه ک نه ده که وه، بۆیه هه ر کاتی که مه ترسییان له هه ر پیباز و جم و جوو لیکى وا کردبی، ده م وه ده ست به گژی دا چوونه ته وه، زوړجاریش به کپکردن کۆتایی هاتوو.

به لام چوون دواتر ده رکه وه مهولانا و مه لعه بدولا دوورن له بیرکردنه وه ی جیهانی دهسه لاتى دنیایی و چوونه سه ر کورسیی حوکم و بوون به ئامرازیک به ده ست ئه م لاوئه وولاوه، کاریان هه ر له سنووری به ستراوه وه به بنه ماکان و ئاداب دا بوو، چوون به دواى هه ردووکیان دا بیانیه ی نه وه، ئه وانیش گه رانه وه، به لام مهولانا زیاتر جیگه ی مه ترسیی مه رکه زی حوکمی میرانی بابان بوو له سلیمانی. جاریکی تر چرای ترسی بۆ هه لکرا و ئه ویش بریاری رویشتنی یه کجاریی دا رووه و به غدا و پاشان شام و نه گه رایه وه. مه لعه بدولاش هه ر وابوو، به لام دووری له مورشیده که ی که مهولانا و له شام بوو، دواتر دووری له سلیمانی مه رکه زی حوکمی بابان، زهنگی مه ترسییه که ی که متر لیی ده دا. بۆیه دواى گه رانه وه ی له ئاکریوه بۆ کویه، ئیتر تا له ژیان دا بوو له کویه مایه وه. خه لکه که ش ده یانزانی مه لعه بدولا زانا و خواناس و وابه سه ته ی راسته قینه ی دینه که یه تی، له به ره وه له سه ر کاری خوئی له ده رس و تنه وه و پیشنوئیژی و وتاریبیژی و چاکسازی و خزمه ت به پیباز و ته ریفه تی نه قشبه ندی به رده وام بوو، نه خشیکی به رچاوی ئایینی و کومه لایه تی له چاندنی تووی ئاشتی و بریه تی و دینداری دا بینى و هانده ری خه لک بوو بۆ پیکه وه ژیانی ئاشتیبانه و دوستانه، جیاوازیی بیرورا و ئایین و پیبازی ئه م ته ریفه تی و ئه وی دی نه بیته هوئی لیکترازان و پیکداهه لپژان.

مەدرەسەكەشى، پروگەى خویندكاران و فەقیئانی كوردستان، مەلبەندیكى فیکری و زانستی و پۆشنیری كۆیه و دەورو بەری بوو. هەر مەلایەكى هەلکەوتووی ئیجازەوەرگرتووی ئەو قوتابخانەیه، که له شاروچکه و گوندەکاندا بوونە خاوەنی مەدرەسە یا ئیمام و وتارییژ، بە بۆن و بەرامەى مەدرەسەى كۆیهى جەلى زادهکان دەرکەوتوون، ئەو بیروباوەر و ئاسۆفیکرییە روژن و هاوچەرخی ئەوان له قوتابییهکاندا رەنگیان داووەتەوه.

هەیبەتى زانستی كۆیه، هەنگاو و چالاکییهکانى بوو چەسپاندنى راستییه حاشاهەلنەگرەکانى شەریعت و دوورخستنهوێ خورافیات و خەسلەتى نادروست له ئایینهكەوه، ویردى سەر زمانى تیگەیشتوانى ئەو مەدرەسەیه و لایەنگرانى بووه. مەلاعەبدولا، خەلیفەى مەولانا خالید و دۆستى نزیکى زانا گەورەکانى سەر دەمى خوێ بووه، وەك مەلامحەمەدى خەتى و مەلایەحیای مزوورى و.. هاوچەشنیان. بۆیه سەرۆبەندى وەفاتی مەولانا چەند مانگیك له سلیمانى له مزگەوتى خانەقای مەولانا ماووەتەوه، چەندین جار سەفەرى سلیمانى کردووه و پێوهندى بەتىنى له گەل خەلیفە و مورید و دۆستانی مەولانا هەبووه. ئەم ریبازهى خالیدییهى تەریقەتى نەقشبەندى خوێ له خوێدا شوپشیکى فیکرى، کۆمەلایەتى و پۆشنیری و ئایینی بوو دژى هەموو لەریگەلادان و ترازانیك له ئیسلام و شەریعتەكەى به ناوی ئیسلام خوێهوه.

که وابوو، هیانەوهى مەلاعەبدولا له ئاکرى و ئاشتکردنەوهى و بەردەوامبوونى لەسەر کارى خوێ و پۆلى دیارى له پیگەیاندى و پەروەردەى

قوتابیان و ئیجازەدانى زانستی به زانایان و وابەستەبوونى به ریبازى نەقشبەندى خالیدی و بەگژداچوونەوهى چەواشەکارى و خورافیات و ملنەدان بۆ زالم و ستەمکاران و وەستانەوهى له دژى زولم و زور و پەوشتى ناشیرین و ناپەسەند و زور خەسلەتى تری مەردانەى ئەم زاتە، بەلگەى زیندوون لەسەر کارى جوامیرانەى له گەشەکردنى ناوچەكەى و لەو پروانەوه پیشەنگىكى بىوینەى كۆیه و دەوربەرى، مۆمىكى داگیرساوى كوردستان و گەلەكەى بووه (میژووى جەلیزاده، نەجیبەخان: ۲۷-۲۹).

نمونهیهك بۆ دنیاوویستی و دەستپاکى مەلاعەبدولا، ئەوهیه که کابرایەكى كۆبى چووهتە خزمەتى و کیسەیهك پارەى له بەردەم داناو و گوتوویه: «ئەو پارەم بۆ هینای خەرجى بکەیت. مەلا عبداللەش لەسەر دەرسووتنەوه دەبییت. دەلیت بیخەرە ئەو تاقەوه. دواى ماوێهەك ئەو کابرایە له گەل کەسیكى تری كۆبى کیشەیهکیان دەبییت، دین بۆ لای مەلا عبداللە به شەرع بۆیان یەکلایى بکاتەوه. مەلا عبداللەش که حوکمە شەریعییه که باس دەکات، له قازانجى پیاوه دەولەمەندەکه نابى، تیا سەرناکەوێت، ئیتر پروو دەکاتە مەلا عبداللە پێى دەلیت: «به خاوى قوربان لوت خراپ نەبووم،» مەلاش به پیکەنینەوه دەلیت: «دەست ببه لۆ تاقەكەى. پیاوێهەش دەست دەبات و دەبینى کیسەپارەکه هەر له شوینی خوێهەتى.» (هەمان سەرچاوه: ۲۹).

هەر وهه حاکمىک تاقى دەکاتەوه، شەویک پارەیهكى زورى بۆ بردووه، وهى نەگرتووه، گوتوویه: گەر پارە دەکەیتە خیر، سبەینى بیهینە بۆ فەقیکان. مەلاعەبدولا تەنانهت له

بلاوبونەو دەى نەخۇشسىيەكى كوشىندەى وەك (تاعوون) دا سالى ۱۲۴۶ك، زور چالاكانە كەوتووتە وەعز و ئامۇڭگارىي خەلكى كۆيە، دلنەوايى و هاندانىان بۇ خۇپاراستن لە نەخۇشسىيەكە. ئىتر خەلكى كۆيە پرويان كىردووتە دەوروبەر و شار نىمچەچۆل بوو و واى لى هاتووتە ئەوئەندەى خەلك تىدا نەماو نوئىزى جومعەى بە دروستى تىدا بكن. ژمارەى نوئىزكەران لە نوئىزى جومعەدا بەپى مەزەبى ئىمام شافىعى نابى لە ۴۰ كەسى دانىشتووى شوئىنەكە كەمترى، بۆيە ئەوئەش مەلا ئەسەدى كورپى لەگەل مال و خىزانى ناردووتە گوندى گەلى گولان، بەلام خوى لە شار ماوتەو، هەرچەند زورىان لى كىردووتە لە ناوشار نەبى، ئەو سووربوو لەسەر مانەو؛ گوتوويە: چۆن دەبى شارىك لە خۇشىدا تىدا ژىابم، لە ناخۇشىدا بەجىي بىلم؟!

تا پۇژىك زور بىرى مەلائەسەدى كىردووتە، كەسىكى راسپاردووتە كە مەلائەسەد بىتەووتە نىكى كۆيە، حەزەكا بىيىنى. لە دەروەى شار (تالادان) يەكدى دەبىنن، مەلا عەبدوللا ئامۇڭگارىي كىردووتە و گوتوويە: «وام بە دلدا دىت بەم دەردى طاعوونە دەمرم، تۆ واز لە خوئىنن مەهئە. ئاگات لە دايك و خوشك و برات بىت، رەوشت جوان و كىردارباش بە و ئازا و خۇراگر بە، ناو و ناوبانگى بنەمالەكەمان لەسەر تۆ وەستاو، كورپى مەكەرەو» باوئەشى پىدا كىردووتە و ماچى كىردووتە و ئەوئەش دەستى باوكىي ماچ كىردووتە.

مەلا عەبدوللا بەرەو كۆيە و مەلائەسەدەش بەرەو گوند خواخافىزىيان لەيەك كىردووتە. ئىتر

دواى ئەو چاوپىكەوتتە، پۇژى جومعە دواى نوئىز كە گەراوتەووتە بۇ مزگەوت، چووتە ژوورى كىتبخانەكە، بەرمالى راختووتە. لەسەر بەرمالەكەى دەردى تاعوونى گرتووتە و سالى ۱۲۴۶ك كۆچى دوايى كىردووتە.

لىرەدا دەردەكەوى كە مەلاعەبدوللا چەند پرووناكىر وخەمخورى گەل و خىزانى بوو، چۆن هانى خەلكى داووتە بۇ خۇپاراستن لە دەردىكى كوشىندەى بلاو، شار و شوئىنە تووشبووتەكان بەجى بىلن، بچنە گوند و دەروەشت، تا پەتاكە هەمووان نەگىتەووتە. ئەم پروابوون بە خۇپاراستن و قەناعەتكىردن بەو راستىيە زانستىيە، پلەى بەرزى پۇشنىرى ئەو زاتە دەردەخا. سەرەپاى ئەوئەش كە وەك پىشەنگىك و بۇ ئەوئەش خەلك چاوى لى بكن، خىزان و مندالى خوى رەوانەى گوند كىردووتە ئەوئەش هەنگاوىكى تىر كەسىكى پۇشنىر و زانايە، كە پرواى بە راستىيە پزىشكى و خۇپاراستن لە نەخۇشى هەبووتە، وشكەسۇفەكى بىروشك و هەلوئىستەرەق نەبووتە، خاوەنى عەقلى كراووتە زانستى سەردەم و پروادار بە راستىيە زانستىيەكان بووتە. بەپى ئايەتى «ولاتلقوا بأيدكم الى التهلكة» سورەتى بقرە، ئايەتى ۱۹۵، رەفتارى كىردووتە، گىرەنەوئەش ئەم سەرگوزشتانە تەنھا بۇ دەرخستى پرووناكىرى و خەمخورى و كارى دلنەوايىكەرانەى ئەو زاتەيە (مىژووى جەلىزادە، نجىبەخان: ۳۰-۳۱).

بەشى سىيەم

حاجى مەلا ئەسەدى جەلىزادە كورپى

مەلا عەبدوللا (الواثق بالله)

سالى ۱۲۲۶ك لە كۆيە هاتووتە دىئاو، لەو پۇژەدا بووتە كە ئابلووقەى عەجەم لەسەر كۆيە

لابراوه، له ږيگه‌ی سولحيکه‌وه له‌گه‌ليان که ميري بابان عه‌بدورپه‌حمان پاشا کردوويه. هر ئه‌و ساله‌ش مه‌لا عه‌بدولای باوکی به‌دهردی تاعوون وه‌فاتی کردووه (۱۲۶۶ک)، واته‌مير محهمه‌دپاشا گه‌وره‌ی په‌واندن له‌ته‌مه‌نی بيست‌سالی‌دا له‌جيگه‌ی باوکی دایناوه. له‌و ساله‌دا به‌رده‌وام بووه له‌سهر خویندن و له‌دواین قوناغه‌کانی‌دا بووه، له‌ته‌مه‌نی ۲۳ سالی‌دا ژيانی هاوسه‌رگيري له‌گه‌ل فاطمه‌خانی حاجی محهمه‌دی عه‌ويزناغا پیکه‌يتاوه، مانگی محرم. ئه‌و ساله‌ مه‌لا عه‌بدولای کورپی له‌ ۲۶ی مانگی شه‌ووال‌دا له‌دایک‌بووه، هر ئه‌و ساله‌ش ۱۲۵۱ک سوپای عوسمانی ئابلوقه‌ی په‌واندزی داوه، محهمه‌دپاشای گه‌وره‌ گیراوه و نيردراوه بو‌ئسته‌نبوول و له‌ گه‌رانه‌وه‌ی‌دا شه‌هیدکراوه.

حاجی مه‌لا ئه‌سعه‌د له‌ خویندن‌دا جگه‌ له‌وه‌ی لای باوکی خویندوويه، به‌ عاده‌تی فه‌قینه‌تی چووه‌ته‌ مه‌درسه‌ و حوجره‌ی مه‌لا و مه‌درسه‌کانی تریش، بویه بووه‌ته فه‌قینی زانای گه‌وره مه‌لا محهمه‌دی خه‌تی و لای مه‌لا محهمه‌دی قازی کورپی مه‌لا ئيس‌ماعيليش خویندوويه. له‌سهر مه‌سه‌له‌ی شي‌خايه‌تی و ته‌ريقه‌ت له‌گه‌ل مه‌لا‌ی خه‌تی ساردی که‌وتووه‌ته نيوانیان (سهرجه‌م به‌ره‌مه‌کانی حاجی مه‌لا عبدالله جه‌ليزاده، د. کمال مه‌عرف: ۱۲). وه‌ختی باوکی وه‌فاتی کردووه، ئه‌و ئيجازه‌ی زانستی وهرنه‌گرتووه. بویه به‌ هاندانی حاجی به‌کرناغای عه‌ويزی چووه‌ته به‌غدا و له‌ مه‌درسه‌ی مه‌لا عه‌بدورپه‌حمانی ږوژبه‌یانی دريژهي به‌ دوین قوناغی خویندنه‌که‌ی داوه و ئيجازه‌ی زانستی هر له‌و زاته وهرگرتووه. دواى ئه‌م

ئيجازه‌وه‌رگرتنه و گه‌رانه‌وه‌ی له‌ به‌غدا، فاطمه‌خانی ئاغای عه‌ويزی خوشکی حاجی به‌کرناغای -به‌ داوا و پيشکه‌شیی له‌ لایه‌ن حاجی به‌کرناغاه‌- هیناوه. مه‌لايه‌کی زانا و توانا، که‌م کتیب له‌ کتیب‌خانه‌که‌ی‌دا هه‌بووه حاشیه‌ی له‌سهر نه‌نوويسیبی، به‌تایه‌تی کتیبی فیه‌ی و ته‌فسیر و فه‌رمووده. سهره‌رای زانسته‌کانی زمانی عه‌ره‌بی و نه‌حو، صه‌رف، به‌لاغه و هه‌روه‌ها مه‌نتیق و زانستی که‌لام و ئادابی به‌حث و مونازهره، فه‌تواى شه‌رعی زوره، زوريشیان فه‌وتاون (ميژووی جه‌ليزاده، نه‌جيبه‌خان: ۳۵).

ئو فتوايانه له‌گه‌ل فه‌تواکانی حاجی مه‌لا عه‌بدولا (واثق بالله) و مه‌لا عه‌بدورپه‌حمانی کاکی‌جه‌لی و مه‌لا عه‌بدولای سيه‌م کورپی مه‌لا ئه‌سعه‌د، له‌ لایه‌ن مه‌لا سديقی نازهنینی‌یه‌وه سالی ۱۳۲۶ک نووسراونه‌ته‌وه و ده‌ستخه‌تی مه‌لا عه‌بدولحمیدی عه‌سکه‌ریشی تیدايه. نه‌جيبه‌خانی جه‌لی‌زاده‌ش هه‌ندئ له‌ فه‌تواکانی ئه‌و زاتانه‌ی نووسیوه‌ته‌وه و فتواى ماموستا شيخ نووره‌دين جه‌لی‌زاده‌شی خسووه‌ته‌پالیان. مه‌لا ئه‌سعه‌د وای به‌ باش زانیوه به‌ ئه‌رک و ماندووبوونی خوئی بژی، بویه به‌شيکی به‌رچاوی مانگه‌کانی سالی بو کشت‌وکال و به‌روبووی باخ و زه‌وييه‌کانی ته‌رخان‌کردووه (ميژووی جه‌ليزاده، نه‌جيبه‌خان: ۳۵).

به‌شه‌که‌ی تریشی بو‌ دهرس‌وتنه‌وه و ئه‌رکی مه‌درسه‌ و خویندکارانی، «هه‌روه‌کو چه‌ندین مه‌لا‌ی ئيجازه‌ داوه و سه‌دان خویندکار له‌ زانستی به‌هرمه‌ند بوون، به‌و شيوه‌یه‌ش ده‌ستی دياره له‌ دروستکردن و پیگه‌یاندنی باغ و چاندنی دار و دره‌خت و شینایه‌تی له‌ زور شوین و گوند.

باری گوزهرانی خوښ و توکمه بووه و خانووبه‌ره‌ی خو‌ی هه‌بووه له کویه. ملک و خانوو و زهوی و باخه‌کانی تاپوکردووه، سه‌رکاری مولکه‌کانی هه‌بووه.

حاجی به‌کرئاغا هه‌میشه خه‌مخورانه ئاگای لئی بووه، هانی داوه به‌رده‌وام بی له کاری زانستی و به‌ده‌سته‌هیتانی پله‌ی بالا، بۆ جاریکی تر هانی‌ده‌دا که پروات بۆ شام و ئیجازه‌ی عیلمی له زانای گه‌وره مه‌لا عه‌بدوره‌حمانی گه‌زبه‌ری وهربرگریت، که زۆر به‌ناوبانگ و به‌توانا بووه له زانستی هه‌دیث و ته‌فسیر و فیه‌ق دا، پیتی ده‌لیت: من سه‌ره‌رشته‌ی ملک و ماله‌که‌ت ده‌که‌م، بۆ ئه‌وه‌ی ئیجازه‌ی عیلمی به‌ده‌سته‌بینی. ئیتر حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عد سالی ۱۲۶۰هـ ده‌چیته شام و به سه‌ره‌که‌وتوویی ئیجازه‌که‌ی له گه‌زبه‌ری وهرده‌گریت و هه‌ر دوا‌ی ئیجازه‌که له دیمشقه‌وه ده‌پوات بۆ هه‌ج و ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ کویه. ئیستاش ئه‌و ئیجازه‌یه هه‌ر ماوه (میژوویی جه‌لیزاده: ۳۶).

به‌لام که ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، میرایه‌تی بابان نه‌ماوه، سالی ۱۲۶۲ک فه‌رمانی خوتبه‌خوینی له لایه‌ن سولتان عبدالحمیده‌وه بۆ دئ. زه‌کاتی ئه‌و گوندانه‌یش که عه‌بدوره‌حمان پاشای بابان له زه‌مانی مه‌لاه‌عه‌بدوره‌حمانی کاک‌ی جه‌لی‌دا وه‌قفی مه‌ده‌ره‌سه و مزگه‌وت و شه‌خسی مه‌لاه‌عه‌بدوره‌حمان کردبوون، ده‌وله‌تی عوسمانی ئه‌و بریاره وه‌ک خو‌ی ده‌هیلپه‌ته‌وه و به فه‌رمانیکی ره‌سمی به‌ره‌وره‌رووی حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عدی ده‌کاته‌وه. ئه‌و فه‌رمانه ئیستایش ماوه (میژوویی جه‌لیزاده، نه‌جیبه‌خان: ۳۶).

۱۲۷۰ک حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عد به فه‌رمی بووه‌ته قازی کویه، له‌و ساله‌دا حاجی به‌کرئاغای

هه‌ویزی کۆچی دواویی کردووه، مولک و میراته‌که‌ی به‌ش‌کراوه. به‌لام حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عد به‌شی فاته‌مه‌ی خیزانی له هه‌ویزیان وهرنه‌گرتووه (هه‌مان سه‌رچاوه: ۳۶).

حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عد مه‌یلی ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی هه‌بووه، هۆگری سه‌یدای مه‌جذوب بووه، که یه‌کینه له خه‌لیفه دیاره‌کانی مه‌ولانا خالید له شارۆچکه‌ی ئاکری. سالی ۱۲۸۸ک بۆ جاری دووه‌م به هاورپه‌یه‌تی حاجی مه‌لاه‌عه‌بدولای کوری چووه‌ته‌وه بۆ هه‌ج. هه‌ر له مه‌که‌که نه‌خوښ‌که‌وتووه و کۆچی دواویی کردووه. وه‌ک مه‌لاه‌عه‌بدولای کوری میژووه‌که‌ی نووسیوه: «له مه‌که‌که‌ی موکه‌ره‌مه، له مانگی ره‌بیعی دووه‌م پاش عه‌سری رۆژی جومعه سالی ۱۸۸۹هـ باوکه‌م وه‌فاتی کرد» نوژی له‌سه‌ر کراوه و رۆژی شه‌مه‌مه له (ملتزم شریف) له موعه‌للا (معلی) نیژراوه، له شوعبه‌ی (نوری) نزیک به گۆری (ابن حجر) (میژووی جه‌لیزاده: ۳۸).

له‌م کورته ژياننامه‌یه‌ی حاجی مه‌لاه‌ئه‌سه‌عدی جه‌لی‌زاده‌وه ده‌رده‌که‌وی:

۱. مروڤیکی له‌خۆبوردوو و ئارام و کۆلته‌ده‌ر بووه، چونکه قوناغ به قوناغ و له‌گه‌ل دابرا‌نی ناوبه‌ناودا به هۆی بارودۆخی ناره‌حه‌تی ژيانیه‌وه، توانیویه‌تی به شیوه‌یه‌کی وا زانست وهربرگری و تپیدا هه‌لکه‌هوی، که که‌م که‌س له باوردۆخی ئه‌ودا توانیویه ئه‌و پله‌یه وهربرگری. خویندنی له کویه و به‌غدا و شام و ئیجازه‌وه‌رگرتنی له مه‌لاه‌عه‌بدوره‌حمانی رۆژبه‌یانی گه‌وره‌زانای عیراق له‌و سه‌رده‌مه‌دا و دواتر رۆیشتنی بۆ دیمه‌شق و ئیجازه‌یه‌کی بالا وهرگرتنی لای عه‌لامه‌ی دیاری جیهانی ئیسلام

مه‌لا عه‌بدو ره‌حمان كه‌زه‌ری، خوئی له‌خوئی دا نیشانه‌ی زیره‌کی و هه‌لکه‌وتوویی و کولنه‌دانی مه‌لا ئەسعه‌ده؛ ئەو زاتانه ئیجازه‌یان به‌که‌سانی بی‌توانایی و ده‌سته‌وه‌سان له‌عیلمه‌کانی سه‌رده‌م‌دا نه‌داوه.

۲. حاجی مه‌لا ئەسعه‌د به‌خه‌ریکبوونی به‌کاروباری کشت‌وکال و باخ و بیستانه‌کانی، سه‌لماندوویه ده‌بی به‌سه‌ریه‌ری و په‌نجی شانی خوئی بژی، ده‌بی خه‌لک هه‌موو له‌ریگه‌ی کاری خوئیانه‌وه ژیان به‌په‌رئ بکه‌ن. مرؤف چه‌نده زانا و دیندار و خواپه‌رست بی، دین و په‌وشت و داب و نه‌ریت داوای لی ده‌که‌ن مشه‌خووری نه‌رک و ماندوو بوونی که‌سانی تر نه‌بی. له‌م پوه‌وه حاجی مه‌لا ئەسعه‌د پیشه‌نگیکی گه‌وره و زور باشی ریگه‌ی کارکردن و خواردنی هه‌لال بووه، ده‌بی هاوچه‌رخانی شوین پییان هه‌لگرتی. که‌ و ابو، کاریگه‌ری ته‌واوی له‌م بواره‌دا هه‌بووه.

۳. به‌تیکه‌لبوون و خزمایه‌تی له‌گه‌ل هه‌ویزیان و وه‌رنه‌گرتنی به‌شه‌میراتی که‌ هی خیزانی مه‌لا ئەسعه‌د بووه، سه‌لماندووویه‌تی نه‌ک چاوه‌روانی ده‌ستی که‌س نه‌بووه، به‌تایبه‌تی گه‌ر خه‌لک وایانزانیی ئەو بئه‌ماله‌یه یارمه‌تیده‌ری بوون، سه‌لماندووویه‌تی گومانیکی له‌و بابه‌ته له‌جیگه‌ی خوئی دا نه‌بووه. ئەم، نه‌ک چاوه‌پاوانی ئەوان نه‌بووه، ته‌نانه‌ت مافی خویشی که‌ شه‌رعی و قانونی و عورفی بووه، وه‌ری نه‌گرتووه لییان. دیاره به‌م کاره‌شی که‌سیتی مه‌عنه‌ویی زیاتر لای خه‌لک قورستر بینراوه.

په‌یوه‌ستبوونی به‌ ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندیی ریپازه‌که‌ی مه‌ولانا خالید، که‌ باوکیشی هه‌وادار و خه‌لیفه‌ی مه‌ولانا بووه، له‌سه‌ر شه‌قامه‌ریی قورئان

و سوننه‌تی راست و پاکی پیغه‌مبه‌ر (د.خ)، نمونه‌ی په‌وشت‌به‌ری و راستی و دلپاکی و ئیمان‌قایمی ئەو زاته بووه که‌ به‌گرتنه‌به‌ری ئەم ریچکه‌یه‌ش پیشه‌نگی به‌رچاوی خه‌لک بووه له‌دینداریی راسته‌قینه و دور له‌خوویستی و به‌رژه‌وه‌ندخوازی و ریپاکاری، چونکه‌ دیاره رویشتن له‌سه‌ر ته‌ریقه‌تی پاک و بیگه‌ردی هاوریی له‌گه‌ل شه‌ریعه‌ت، غه‌زالی ئاسا وابه‌سته‌کانی بوونه‌ته چاکه‌کار و چاکه‌خواز، چاکسازی و ئاینداری کومه‌لایه‌تی. غه‌زالی ئاسا کاری بو چه‌سپاندنی دینی خوا و کوشتنی نه‌فسی به‌دخوو (النفس الامارة بالسوء) کردووه و گه‌یشتوو ته‌ ئاستی خاوه‌نایه‌تی «النفس اللوامة» و دواتر «النفس المطمئنة». ئەمانه‌ش بواریکی دورودریژی له‌سه‌رنووسینی لیکولینه‌وه‌ی زانستی و فیکرین. مه‌لا ئەسعه‌د پیشه‌نگ بووه له‌ په‌وشت‌به‌ری دا، چونکه‌ خه‌لکه‌که‌ یا به‌شیکی به‌رچاویان له‌ روانگی ته‌ریقه‌ته‌وه سه‌یری مه‌لا ئەسعه‌دیان نه‌کردووه، به‌لکوو له‌ ریگه‌ی مه‌لا ئەسعه‌دی باوکیه‌وه جوانی ته‌ریقه‌ته‌که‌یان بینووه.

۴. ئەم زاته، سه‌ره‌پای سه‌رقالی و کاری کشت‌وکالی و په‌نجی زوری بو ژیان پاك و هه‌لال، مه‌درسه‌ و مزگه‌وتی ئاوه‌دان بووه، خه‌ریکی ده‌رس‌وتنه‌وه و چاره‌سه‌ری کیشه‌ی شه‌رعی و کومه‌لایه‌تی بووه. فتواکان و حاشیه‌ی سه‌ر کتیبه‌کانی زانست و وتاره‌کانی رۆژانی جومعه و بۆنه جیاوازه‌کان، به‌لگه‌ی راستی ئەوه‌ن، که‌ خزمه‌تی دین و زانستی ئەخلاق‌ی به‌ری کومه‌لایه‌تی کردووه و له‌ بواری ئاشته‌وایی و چاکسازی کومه‌لایه‌تی دا مایه‌ی خیر بووه. پیوه‌ندیی به‌ حکومه‌ت و دام‌وده‌زگاکانی تا ئەو

ئەندازەيە بوو، كە لە خزمەتی دین و ئەخلاق و بەرژەوهندی راست و دروستی خەلكدا بێ. نەبیزاوه و نەبیس تراوه، لەسەر بناغەي خۆیستی و بەرژەوهندی تاكه كه سببی خۆی، مرقۇنکی مەراییکەر و خۆبەرەو پیشەوهی هیچ کاربەدەستیک بووبی. گەورەي وا هەلکەوتوو، دیار و کاریگەر و بێمنەت لە کاربەدەستانی دەولەت و پیداکەر لەسەر پیشکەوتنی کۆمەلایەتی و زانستی، شایانی هەموو ریز و خۆشەویستی و هەموو پیشەرەوییەکە. هەزاران پەحمەت لە رۆحی پاکي.

بەشی چوارەم

حاجی مەلا عەبدولای جەلی زاده (جمال الدین)

ئەم زاتە رۆژی شەشی شەووالی ۱۲۵۰ک بەرامبەر بە ۱۸۳۹ی زایینی لە شارۆچکەي کۆیسنجەق لەدایکبوو. خۆیندنی لە خزمەت باوکی و مەلا محەمەدی خەتئ و مەلا ئەحمەدی کورپی محەمەدی ئیبن ئادەم تەواوکردوو. ئیجازەي زانستی لە باوکی وەرگرتوو (محمد بن عبدالله الجلي (مەلا گەرە) و جهوده العلمیة، د. جواد فقي علي: ۹۴؛ کۆیە و شاعیرانی، کەریم شارهزا، ب ۱: ۳۲-۳۳).

زیرەك و هەلکەوتوو بوو، مەرجهی زانستی عەرەبی و ئیسلامی سەرەمی خۆی بوو و بە دەرس و تونیهوه و حاشیه و شەرحی لەسەر کردوون و کتیبی تایبەتی لەسەر داناون. دەیان مەلای زیرەك و توانا لە مەدرەسەكەي دا خۆیندووینان، ئیجازەیان لئ وەرگرتوو (سەرجهم بەرەمەکانی حاجی مەلا عبداللهی جەلی زاده، د. کمال مەرەوف: ۱۱-۱۲).

مەلا عەبدولای ناسراو بە جەمالەدین (جمال الدین)، هەرەك زانایەكی زیرەك و توانا بوو، ئەدیب و شاعیریش بوو، زۆر بە باشی زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی زانیون. لە خزمەت باوکی دا سالی ۱۲۸۸ک حەجی کردوو، سالیك لە مەككە ماوئەتەوه. هەر لەوئ نالی شاعیری بینووه و پێوئندی هاو پێیەتی لەگەلی هەبووه. دواي وەفاتی باوکی لە مەككە، گەر اوئەتەوه بۆ کۆیە، مەدرسه و مزگەوتەكەي باوکی بە دەرس و تنهوه و چارەسەري کیشەي کۆمەلایەتی و فەتواي شەری و پیشنوئیزی و تاربیژی و نووسین و کاری زانستی و ئەدەبی ئاوهان کردووئەتەوه.

بووئەتە ئەستێرەيەكی دنیای زانستی ئایینی سەرەمەكەي خۆی و لە کوردستانی باشووری ئەو سەرەمەدا، لەو مەلا زانا گەرەوانە بوو كە لە پەنجەکانی دەست تئ نەپەریون و لە چارەسەري هەر مەسەلەيەك یا هەر کیشەيەكدا قسەي یەکلاییکەرەوهي هەبوو. زانستی زۆر و توانای ئەدەبی و کەسیتی بەهیزی، هۆی سەرکەوتن و گەیشتی بە پلەي بالا و دیاری کۆمەلایەتی و ئایینی بوو، بەتایبەتی لای بەرپرسیانی دەولەت و کاربەدەستانی حکوومی ناوچەكە و عیراقیش. كە سەفەري بەغداي کردوو، والی و زانایان و ئەدیبهكان ریزی تایبەتیان لئ گرتوو. لای گەرەزانای عیراق و موقنئی ولات، محمد فەیزی زەهاوی، کەسیکی ریزدار و سەنگین بوو. لە سەفەريکی بەغدادا بووئەتە دۆستی گیانی هەردوو کەسیتی ئایینی کوردستان حاجی کاک ئەحمەدی شیخ و شیخ عومەري زیائەدینی بیارە، کە سەرئامەدی تەریقەتەکانی قادری و نەقشەبندی

بوون له كوردستاندا و ئه‌و دوو زاته‌ش له سه‌فه‌ری به‌غدادا بوون.

مه‌لاعه‌بدولا، زانا و ئه‌دیب و كه‌سیکی بویر و ئازا و چاونه‌ترس بووه، له شه‌ری پووسدا سالی ۱۲۹۴ك (۱۸۷۷) وه‌ك موجاهیدیکی سه‌رکرده به‌شداریی کردووه، تا به‌ره‌ی قارس و ئه‌رزپۆم رۆیشتوووه، له‌گه‌ل شیخ عوبه‌یدولای نه‌ه‌ری یه‌کیان‌گرتوووه‌ته‌وه و هاوسه‌نگه‌ر و هاویریکی دیاری جه‌نگاوه‌ران بوون و ماونه‌ته‌وه تا شه‌ره‌که برآوه‌ته‌وه.

ئه‌م زاته‌ زانا و ئه‌دیب و ره‌وانیژه، سالی ۱۳۰۹ك پالیوراوه بو ئه‌ندامیتی ئه‌و وه‌فده حکوومییه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی که پیکه‌هینراوه بو چاره‌سه‌ری کیشه‌یه‌کی نیوان ده‌وله‌تی عوسمانی و حکومه‌تی ئیران له شاری سابلآغی کوردستانی رۆژه‌ه‌لات، ئه‌ویش مه‌سه‌له‌ی موسولمانبوونی کیژیکی ئه‌رمه‌نیی پووسی بووه، که حکومه‌تی پووسی داوای له ئیران کردووه ته‌سلیمی بکاته‌وه. کیژه‌که‌ش په‌نای بردوووه‌ته‌ به‌ر قونسولخانه‌ی عوسمانی له سابلآغ، له‌وی پاریزراوه. داواکاری پووسی و پیداکیری حکومه‌تی ئیران زیاتر بوون بو راده‌ستکردنی کیژه‌نۆموسولمانه‌که. کار گه‌یشتوووه‌ته‌ ئه‌وه‌ی حکومه‌تی ئیران به‌ سوپایه‌کی دیاریکراو ئابلووقه‌ی قونسولخانه‌که‌ی داوه بو رازیکردنی ده‌وله‌تی پووس. شه‌ر و پیکداه‌لپژان له نیوان به‌رپرسیانی حکومه‌تی ئیرانی و پاریزه‌ران و کارمه‌ندانی قونسولخانه‌که و ره‌وه‌ندی عوسمانی‌دا له ناوچه‌که پووی‌داوه. بو‌یه حکومه‌تی ئیران داوای له ده‌وله‌تی عوسمانی کردووه ره‌وندی خۆی له ئیران بکشینیته‌وه.

حکومه‌تی عوسمانیش یه‌ک له‌دوای یه‌ک دوو شانیدی خۆی ناردوووه‌ته‌ لای ئه‌و ره‌وه‌نده که رازی‌بین به‌ کشانه‌وه له ئیران. به‌لام رازی نه‌بوون. دواتر سولتان عه‌بدولحمیدی عوسمانی فه‌رمانی‌داوه وه‌فدیکی‌تر بنی‌ردریته سابلآغ، تا بتوانی ره‌وه‌نده‌که رازی‌بکا به‌ گه‌رانه‌وه. لیره‌دا ویستووینه که‌سیکی دیار قسه‌رۆیشتووی دانا و زانا له وه‌فده‌که‌دا بی، به‌ شیوازی کاریگه‌ری خۆی ئامانجه‌که به‌ینیته‌دی. بو‌یه حاجی مه‌لاعه‌بدولای له‌گه‌ل قائمقامی ئه‌و کاته‌ی ره‌واندن، عه‌بدولاپاشا و که‌سانیکی‌تر بو پیشنیازکراوه. وه‌فده‌که گه‌یشتووونه سابلآغ. مه‌لا عه‌بدولای جه‌لی‌زاده وتاریژ و قسه‌که‌ری فه‌رمی بووه، قه‌ناعه‌تی به‌ ره‌وه‌نده‌که کردووه بگه‌رینه‌وه ولاتی خۆیان و نه‌بنه هۆی دروستبوونی پشیوی و کاری تیکه‌ه‌رانه و ناکۆکی نیوان ه‌ردوو ده‌وله‌ت - نووسه‌ری ئه‌م بابته، ئه‌و وتاره‌ی مه‌لا عه‌بدولای جه‌لی‌زاده‌ی ساغ‌کردوووه‌ته‌وه و له ژماره ۷ی سالی ۲۰۱۵ی گوڤاری ژین‌دا بلاوی کردوووه‌ته‌وه.

له ئه‌نجامی سه‌رکه‌وتنی وه‌فده‌که و کاریگه‌ری وتاره‌که‌ی مه‌لا عه‌بدولای جه‌لی‌زاده‌دا که جیگه‌ی سه‌رسوورمانی ئاماده‌بووان بووه، ئه‌و به‌رپزه ویسامی مه‌جیدی ده‌وله‌تی عوسمانی وه‌رگرتوووه و نوینه‌ری سولتان عه‌بدولحه‌مید پیشکه‌شی کردووه. شای ئیرانیش ناسره‌ددین‌شا ئه‌موسستیه‌یه‌کی ئه‌لماسی به‌ دیاری بو ناردوووه.

ه‌ردوو دیارییه‌که ریزلینان و پیزانینه به‌ توانایی مه‌لا عه‌بدولا و کاریگه‌ری وتاره‌که‌ی. دوا‌ی ئه‌وه پیوه‌ندی نیوان ه‌ردوو ده‌وله‌ت ئاسایی بووه‌وه. دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌شی،

حاجی مه‌ل‌عه‌بدولاً چووه‌ته‌وه سه‌ر کاری دهرس‌وتنه‌وه و پیش‌نوژی و وتاریژییه‌که‌ی خوی و بۆ‌ه‌میشه به درژیایی ته‌منی پر له به‌خششی ه‌ر خه‌ریکی رینوینی موسولمانان بووه بۆ چاکه و ئاشتی و برایه‌تی و کاری به‌ره‌مه‌ین و په‌یداکردنی رۆژیی حه‌لال؛ ه‌ه‌میشه به‌دهم خه‌لکه‌وه بووه بۆ چاره‌سه‌ری کیشه‌کانیان. سالی ۱۳۱۸ک مه‌لا محه‌مه‌دی کوری مه‌لای گه‌وره‌ی کردووه به‌جینشینی خوی. حاجی مه‌لا عه‌بدولای جه‌لی‌زاده دوا‌ی ته‌منی زوری محه‌مه‌دغه‌یزی زه‌هاوی پالیئوراوه بۆ وه‌رگرتنی پایه‌ی «موفتی به‌غدا»، به‌لام قبوولی نه‌کردووه و فه‌رموویه: «چۆن من له به‌رچاوی عه‌لامه‌ی زه‌هاوی، ده‌چمه سه‌ر کورسی فه‌تواکه‌ی!»

مه‌ل‌عه‌بدولاً له ژبانی خویندنی‌دا ه‌اورپی حاجی قادری کۆیی بووه، له چه‌ند مه‌دره‌سه‌یه‌کی ناوچه‌کانی باله‌ک و خۆشناوه‌تی پیکه‌وه بوون، ه‌هر دووکیان دۆست و ه‌اورپی که‌یفیی جوانرۆیی شاعیر بوون. که بووه‌ته مامۆستای مه‌دره‌سه‌که‌ی خویان له کۆیه، رۆژ ه‌تا ئیواره و شه‌وان تا دره‌نگانیک سه‌رگه‌رمی دهرس‌وتنه‌وه بووه. مه‌لای گه‌وره فه‌رموویه: «دیومه خوین به‌دهم و زمانیا تک تک ده‌هاته خواره‌وه، له ئه‌نجامی دهرس‌وتنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی رۆژانه و شه‌وانی‌دا.» چه‌ندین زانای به‌ناوبانگ له کوردستان و عیراق خویندکاری ئه‌و زاته بوون، به‌شیکی زۆریان ئیجازه‌ی زانستییان لێ وه‌رگرتووه.

پێوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی زۆر به‌هێز بووه، دۆستایه‌تی له‌گه‌ل ناوداران‌ی زه‌مانی خوی له عیراق و ناوچه‌که‌دا ه‌ه‌بووه، نامه‌گۆرینه‌وه و پێوه‌ندی دۆستانه‌ی له‌گه‌ل شیخانی بیاره و

سلیمانی و که‌رکوک و ه‌ه‌ولێردا ه‌ه‌بووه. دژی ئه‌وانه بووه که به‌ ناوی ئایینه‌وه ناوینشانی سه‌یریان له خویان ناوه و مشه‌خۆرانه له‌سه‌ر ئه‌رک و ره‌نجی موسولمانان ژیاون، به‌ خورافات و قسه‌ی ه‌ه‌لبه‌ستراوی دوور له ده‌قه راسته‌کانی ئاین و پێچه‌وانه‌ی قورئان و سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) خه‌لکیان خه‌له‌تاندووه و بۆ مه‌رامی خویان به‌کاریان ه‌یناوه، ده‌نا ه‌یچ دژایه‌تییه‌کی ئه‌و شیخ و که‌سانه‌ی نه‌کردووه، که له جه‌وه‌ری دینه‌وه ئیرشادیان کردووه و ته‌ریقه‌تیکی پاک و بیگه‌ردیان به‌جی ه‌یناوه، که بریتی بووه له شوینکه‌وتنی شه‌ریعه‌تی پیروزی ئیسلام. ه‌ر - بۆ نمونه - له نامه‌یه‌کی شیخ عومه‌ر زبائنه‌دینی بیاره‌دا بۆ جه‌نابی مه‌لا عه‌بدولاً ئه‌م چه‌ند دێره ده‌هینینه‌وه، که شیخ عومه‌ر سالی ۱۲۹۸ک به‌ شیع‌ر بۆی نووسیوه:

ده‌میکه کاغه‌زت نایته لامان
عه‌جبه سستی له په‌یغام و سه‌لامان
جه‌لی ده‌بی دایما جیلوه‌ی دیارین
له‌نیو گێژاوی شه‌ت بی، یا که‌نار بی
عومه‌ر عومریکه بۆ تو ئینتظاره
له شه‌وقی تو ه‌ه‌روه‌ک ئاو بی‌قه‌راره
تا ده‌لی: "ئه‌وه‌نده بی‌ئینصاف مه‌به و من ه‌ه‌میشه
له یادی تو‌دا، وه‌ره با به‌یه‌که‌وه سه‌یرانیکی
شاره‌زور و ه‌ه‌ورامان بکه‌ین و... (سه‌رجه‌م
به‌ره‌مه‌کانی حاجی مه‌لا عبدالله، د. کمال
مه‌عرف: ۶۴-۶۵).

مه‌لا عه‌بدولاش به‌ نامه‌یه‌کی شیع‌ری وه‌لامی داوه‌ته‌وه، چه‌ند به‌یتیکی لێ ده‌هینینه‌وه:
ئه‌مرنامه‌ت به‌ ده‌ستی بورجی موخلیس
گه‌یشه‌ته ده‌ستی سستی عه‌بدی موفلیس

له پاش بۆسیدهن و نۆشیدهنی تام
 نیامه سه رچاوم من به ئیکرام
 سهلامی من چییه بۆ توی بنیرم
 ئەتو عەزبی فورات و من تال و سویرم
 سوهای بی چاره - قوربان - چون دیاره
 که وه عدهی شه عشه عهی "شمس النهار"
 له باتیی کیوی هه ورامانی پر نوور
 له ژیر کیوی غه مان که وتوم وهک موور
 له وی پوژی که توم دیوه له به غدا
 ملم داوه به حق "والله وبالله" ..

ئهمه ده بینین و کاتیکیش حاجی مهلا عه بدولا
 فهقی بووه له خزمهت مهلا محمه دی خه تی دا و
 که نیوانی مهلا خه تی و حاجی مهلا ئەسه عه دی
 جهلی زاده زور باش نه بووه، که یه کیک له
 هویه کانی ئەو نیوان ساردییه مهسه له ی
 شیخایه تی بووه، به مهلا عه بدولای گوتوووه:
 «مهلا ئەسه عه دی باوکت، فهرموویه تی مهلا ی
 خه تی میشکی تیک چوووه، مهلا عه بدولا ده لیت:
 نه خیر، ئەو قسه یه راست نییه، ئەگه ر وای
 فهرمووبایه، چون منی ده نارده لای جه نابت بۆ
 خویندن؟! مهلا ی خه تی ده لیت: «باوکت بۆ ته
 موخته هیدی کۆیه.» مهلا عه بدولاش ده لیت:
 «فهرقی چییه. توش موخته هیدی ره واندزی.»

مهلا ی خه تی و مهلا ئەسه عه د پیشتر نیوانیان
 خوش بووه، چونکه مهلا ئەسه عه د ماوه یهک
 خویندکاری مهلا ی خه تی بووه. له دوا یی دا له سه ر
 مهسه له ی شیخایه تی و ته ریه ت نیوانیان تیک چوووه.
 ئەمه له لایهک، له لایهکی تره وه، له چه ند
 مهسه له یهکی شه رع ی دا که رووبه رووی مهلا ی
 خه تی کراوه ته وه، چه ند فه توایه کی داوه،
 مهلا ئەسه عه د ره تی کردوونه وه. ئەوهش زیاتر نیوانی

ناخوش کردوون، بۆیه مهلا ی خه تی به حاجی مهلا
 عه بدولای گوتوووه: "ئاگات لیبه باوکت، شیخ نه بی،
 له کۆیه هه واندوهه؟! مهلا عه بدولا گوتوووه: ئا
 لیره دا هه قته. پاشان مهلا ی خه تی پیی گوتوووه:
 «ته ریه ت وه رمه گره، خراپه.» مهلا عه بدولا
 گوتوووه: «چه ند دووره پیغه مبه ر کافر بیت،
 ئەمنیش هینده دوورم له ته ریه ت وه رگرتن.»
 (سه رجه م به ره مه کانی حاجی مهلا عبدالله ی
 جه لیزاده، د. کمال مه عروف: ۱۲).

دواتریش به م دیره شیعرانه له شیخ عومه ر
 زیائەدین دوواوه. لیره دا وهک زانایانی ئوصوولی
 فیه قه ده لین: دوو ده ق ئەگه ر له یهک ئاست دا بن و
 دژبه یهک بن، ده بی بزانی کامیان دواتر نووسراوه،
 ئەوه یان وهک راست وه رده گیری. واته: ده قی دواتر
 ئەوه ی پیشووه ده سرپیته وه. دیاره نامه که ی بۆ
 شیخ زور له دوا ی قسه که ی لای مهلا ی خه تی
 نووسراوه ته وه، بۆیه ده لین حاجی مهلا عه بدولا
 ئەگه ر ته ریه تیه تی وه رنه گرتی - که
 وه ریشی نه گرتوووه - ئەوا دژی ته ریه تیه تی راستی
 هاوړیک له گه ل شه ریه تی ئیسلام دا نه بووه.

ته ریه تی نه قشبه ندی خالی دی و ده بینرئ
 دووره له خورافیات و بیدعه و شیخپه رستی.
 شیخ ته نیا مور شیده، نهک که سیک ئەوه نده ی
 گه ردیک دهستی هه بی له ده ستوه ردا نه کاری
 په روه ردا گار، چونکه ئەو جۆره باوه ره له راستی دا
 به "شیرک" داده نرئ. به لام شیخیکی وهک شیخ
 عومه ری بیاره، یان حاجی کاک ئەحمه دی شیخ که
 هه رده م له خزمه تی شه ریه ت و ئایینی پیروزی
 ئیسلام و مه درسه ی دینی و زانایان و فه قیبیان و
 هۆگرانی په روه رده ی ئیسلامی دا بوون، خۆیان به
 خزمه تکار و پارێزهری شه ریه ت داناه و

موریده‌کانیان له‌سه‌ر یه‌کتاپه‌رستی و به‌جی‌هینانی
 ئه‌رکه‌کانی ئیسلام و دوورکه‌وتنه‌وه له‌ه‌رامه‌کان
 په‌روه‌رده‌کردووه؛ به‌رده‌وام ئامۆژگارییان
 کردوون پیره‌وی شه‌ریعه‌تی خوا بکه‌ن و
 خوشه‌ویستی خوا و پیغه‌مبه‌ریان له‌دلیان‌دا
 چه‌سپاندووه، خه‌لیفه‌کانیان زیاتر زانای ئایینی
 بوو. ئه‌و جووره‌ شیخانه به‌پیره‌وی راسته‌قینه‌ی
 دینی خوا داده‌نرین و قسه و ئامۆژگارییان ده‌بی
 به‌په‌سه‌ند و هه‌ق و ریزه‌وه سه‌یربکری.

بۆیه‌مه‌لا عه‌بدو‌لا به‌شیخ‌عومه‌ری گوتووه:
 "نامه‌که‌تم به‌ریزه‌وه له‌سه‌ر چاوم دانا و ماچم‌کرد."
 یاخود گوتوووه: "له‌و پۆژه‌وه‌ی که له‌به‌غداد تۆم
 بینیوه، ملم‌داوه به‌هه‌ق،" مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه که
 باوه‌رم‌کردووه ته‌ریقه‌تی تۆه‌قه، چونکه له‌گه‌ل
 شه‌ریعه‌ت هاوریکه و دژی بیدعه و خورافیات و
 ورینه‌ی سوڤیگه‌ری و گه‌نده‌بیژی (شطحات)یه و
 چه‌واشه‌کاری تیدانییه، بۆیه سویندی بۆ خواردووه
 بروای ته‌واوی پینیه‌تی. دیاره‌ زانا و دانا و رینه‌ریکی
 ئایینی وه‌ک مه‌لا عه‌بدو‌لای جه‌لی‌زاده، هه‌رگیز
 پشتگیری شتیکی نه‌کردووه ناهه‌ق و مروخه‌له‌تین
 و پینچه‌وانه‌ی قورئان و سوننه‌تی راست و پاکی
 پیغه‌مبه‌ر بی. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که پیاویکی ریا‌باز و
 دووفاق و ساویلکه نه‌بووه، به‌هه‌موو جوړیک یان
 کورد واته‌نی: «به‌هه‌موو بایه‌ک شه‌ن‌بکا.»

ئه‌و که‌سیکی زانا و رووناکییر و چاونه‌ترس و
 هه‌قخواز و پینشه‌وای ئایینی بووه، له‌باوک و
 باپیرانییه‌وه لیان نه‌بینراوه و نه‌بیستراوه به
 پینچه‌وانه‌ی ئایینی پیروزی ئیسلام ره‌فتاریان کردبی،
 یا فتوایه‌کیان دابی، خو به‌ره‌پیشه‌وه‌بیان له‌به‌رده‌م
 هیچ کاربه‌ده‌ست و زالمیک‌دا کردبی. له‌سه‌ر
 پیره‌ونه‌کردنی هه‌ق خه‌لکیان په‌نجاندووه، به‌لام

لێشیان زویرنه‌بوون، چونکه زۆر به‌باوه‌ر و وره‌وه
 دژی زولم و چه‌واشه‌کاری و گومراکردنی خه‌لک
 وه‌ستاونه‌ته‌وه. ئه‌م کارانه‌یان بوونه‌ته سه‌رمه‌شقی
 خه‌لک له‌کویه و ده‌وربه‌ری، بۆیه ده‌بینین خه‌لکی
 ئه‌م ده‌قه‌ره -به‌گشتی- چاوکراوه‌تر و به‌گور و
 تینی زیاتری فیکری و رۆشنییرییه‌وه ده‌رکه‌وتوون،
 که‌سانی هه‌لگه‌وتووی هه‌قخواز و گه‌لدۆست و
 نیشتمانیه‌روه‌ر و مروڤوویستی وایان تیدا
 هه‌لگه‌وتووه، که جیگه‌ی شانازی میله‌ته‌که‌یانن.
 دیاره‌ زانیاری و رۆشنییری و فیکری جه‌لی‌زاده‌کان،
 له‌زه‌مانیکی دیرینه‌وه له‌ناو خه‌لکه‌که‌وه
 په‌نگیان داوه‌ته‌وه، چونکه ئه‌وان قوتابخانه‌ی زانستی و
 رووناکییری و هه‌قخواری بوون. حاجی قادر
 سه‌رسام بووه به‌جه‌لی‌زاده‌کان، دۆست و قوتابییان
 بووه، زانست و ئه‌ده‌ب و رۆشنییری لێ
 وه‌رگرتوون، بۆیه ده‌لی:

به‌غییری جه‌ددی ئیوه‌ کینی دانا
 له‌کوردستان ئه‌ساسی عیلمی دانا؟!
 مه‌لا عه‌بدو‌لا بۆ ساغکردنه‌وه و سه‌ندنه‌وه‌ی
 ئه‌و مولک و زه‌وی‌وزاره‌ی ئه‌و گوندانه‌ی وا
 ئه‌وره‌حمان پاشای بابان وه‌قفی‌کردبوون له‌سه‌ر
 مه‌درسه‌ و مزگه‌وتی مه‌لا عه‌بدو‌ره‌حمانی
 کاک‌جه‌لی و هیندیکیشی دابوو به‌خۆی و
 حکومه‌تی عوسمانیش دانی پیدانا‌بوو. دواتر
 مه‌سه‌له‌که له‌لایه‌ن خه‌لک و دانیش‌توانی
 گونده‌کانه‌وه فه‌رامۆش‌کرا‌بوو، چووه‌ته‌به‌غدا و
 چه‌ند مانگیک ماوه‌ته‌وه و موفتی زه‌هاوی له
 جی‌به‌جی‌کردن و راپه‌راندنی کاره‌فه‌رمیه‌کانی‌د
 یارمه‌تیده‌ری بووه و که مه‌سه‌له‌که به‌ره‌و
 کۆتایی چوو و هینده‌ی نه‌ماوه فه‌رمانی نووی بۆ
 ده‌رچی، ویلایه‌تی مووسل پیک‌هینراوه،

کاره‌که‌ی چووه‌ته‌وه خالی سفر. ئیتر گه‌پراوه‌ته‌وه بو کویه (میژووی جه‌لیزاده، نه‌جیبه‌خان: ۷۱).

لیره‌دا دهرده‌که‌وئ که حاجی مه‌لاعه‌بدو‌لا خه‌مخوری وه‌قفی مزگه‌وت و مه‌دره‌سه‌که بووه. سه‌ره‌رای مولکایه‌تی خوی، ده‌توانین بلین، به‌رژه‌وه‌ندی گشتی که له‌گه‌شه‌پیدانی مه‌دره‌سه و مزگه‌ته‌که‌دا دهرده‌که‌وئ، کاری له‌پیشینه‌ی بووه. چهند مانگیک مانه‌وه‌ی له‌به‌غدا به‌ئهرک و خه‌رجی و ماندوو‌بوون و به‌جی‌هیشتنی مال و خیزان و مه‌دره‌سه و مزگه‌وت و ماندوو‌کردنی دۆستانی له‌به‌غدا، هه‌مووی نیشانه‌ی ئامانج پیروزی و به‌رژه‌وه‌ندی گشتین، با به‌رژه‌وه‌ندی بنه‌ماله‌که‌شی تیدابوو‌ب. به‌و پییه‌ به‌ره‌می له‌ده‌ستچوو و داهاتی ئه‌و شوینه‌ وه‌قفکراوانه، ده‌ستیان به‌سه‌ردا گیرایه‌وه.

مارکس وته‌یه‌کی هه‌یه‌ ده‌لی: "عه‌قل و هۆشی خه‌لک له‌ دوو حاله‌ت‌دا ده‌شئوین و تیک‌ده‌چن، ۱. کاتیک تاوان ده‌بیرئ و سزای به‌دوادا نای. ۲. کاتیک سزای خه‌لکانیک دهرئ که تاوانیان نییه." ئه‌م حاله‌ته، له‌میژوه‌ه تا ئیستایشی له‌گه‌ل بی، دیارده‌ی ده‌سه‌لاتی هه‌موو رۆژه‌ه‌لاته. بویه خه‌لکانی ئه‌و ده‌قه‌رانه هه‌میشه بی‌متمانه‌ن به‌ ده‌وله‌ت و به‌ نائارامی و دل‌ه‌راوکی ده‌ژین و زۆربه‌یان چه‌واشه‌کراو و بی‌ئاگایانه ده‌که‌ونه ناو تۆری به‌فیئ‌دانراوی ئه‌م و ئه‌وه. گه‌رانه‌وه‌ی مه‌لاعه‌بدو‌لا به‌ده‌ستی به‌تال بو کویه، چرپاندنیک بوو به‌ گوئی خه‌لک‌دا، که هه‌ق و عه‌داله‌ت پیشیل‌کراون و زوالم و سته‌م دیارده‌ی ده‌زگاکانی حکوومه‌ته. خو ئه‌گه‌ر هه‌ق و عه‌داله‌ت له‌ ئارادا بو‌وايه، ده‌بوو به‌ فه‌رمی ویلايه‌تی تازه‌ی مووسل له‌و مه‌سه‌له‌یه

ئاگادار بکرایه‌وه و ته‌واوی مامه‌له‌که‌ی بو په‌وانه‌بکرایه، تا خاوه‌ن‌هه‌ق به‌ مافی خوی بگا. که وابوو، قسه‌ی باوی «ما ضاع حق وراهه مطالب» زۆربه‌ی کات ناراست دهرده‌چی. هه‌لو‌یسته‌که‌ی مه‌لاعه‌بدو‌لا ناراسته‌وخو زه‌نگی ناله‌باری و سته‌مکاری ده‌وله‌ته‌که‌ی لی‌ده‌دا، له‌ لایه‌کی‌تریشه‌وه هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکه. هه‌موو خه‌لات و به‌راتی ده‌وله‌تی عوسمانی بو حاجی مه‌لاعه‌بدو‌لا برینه‌وه‌ی ۱۰۰۰ هه‌زار قرۆشی مانگانه بوو (علماؤنا في خدمة العلم والدين، الشيخ عبدالکریم المدرس: ۳۵۳).

خه‌صله‌تی دیاری مه‌لاعه‌بدو‌لا دواي هه‌موو سه‌فه‌ر و کاروباریکی و چه‌ندی خایه‌ندبی، که کاری ته‌واوو‌بووه و گه‌پراوه‌ته‌وه، چووه‌ته‌وه سه‌ر مه‌دره‌سه و مزگه‌وته‌که‌ی، ده‌سته‌ب‌رداری دهرس‌وتنه‌وه و ئامۆژگاری و پیشه‌وايه‌تی موسولمانان نه‌بووه. شاری کویه بو ئه‌و و هه‌موو مه‌لایان و پووناکبیرانی جه‌لی‌زاده، مه‌لبه‌ندی کاری هه‌میشه‌بیان بووه. کویه و جه‌لی‌زاده‌کان، کویه و رۆشنیری، جه‌لی‌زاده‌کان و به‌رده‌وامیان له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی زانست و ئه‌ده‌ب و رۆشنیری و بنه‌ماکانی ژیانی پیکه‌وه‌ی ئاشتیانه، وه‌ک عه‌ره‌ب ده‌لی: «لازم ومه‌لزوومی یه‌ک بوون و له‌یه‌کدی جیا‌نه‌بوونه‌وه.»

حاجی مه‌لاعه‌بدو‌لا چه‌نده‌ مونه‌ووهر و زانا و دانا و رۆشنیر بووه، هه‌موو تواناییه‌کی بو وریاکردنه‌وه و هۆشیارکردنه‌وه‌ی گه‌له‌که‌ی بووه، له‌سه‌ر ریازی باوک و باپیره‌ ریزداره‌کانی رۆشنتوووه. هه‌ر ئه‌وه‌ش بووه که شیخ عومهری زیائهدین له‌ نامه‌یه‌ک‌دا که به‌ زمانی فارسی نووسیویه‌تی و وه‌لامی نامه‌یه‌کی حاجی مه‌لا

عه بدولای داوہ تہوہ کہ بوی ناردوہ، بہ مہ
دہستی پی کردوہ: «عمری است عمر جلی است و
عہدی است بر درجہ، چہارم علی وار بہ تصدیق
چار یار، فارق آشنا و اغیار، و شایق رفع غبار انکار
اغیار، طالب تذکار یار و راغب انکار بہ کمال افکار
با انکسار، جامع و مانع چون تعریف قواعد یا
فوائد و دادرا تکرار مینماید و راہ صدق را بہ ظن
رضا با اسباب وفا در سنگ جفا می پیماید.

باک از تیغ بی دریغ ہجران ندارد کہ بہ جسم
اگرچہ دوراست، جانش در حضورراست. جای
ملاقات ندارد، (ولا تأسوا علی مافات) میخواند.
اگر سرگردان باشد دوستانرا بہ سر نگرداند. می
پرستی نماید، در خود پر نمی گشاید. آن است کہ
جان افشان دوستان است، همان است کہ دماغ
جان ہوشیاران از گلشن بیداریش بوستان است.
چنان است کہ از جانان دل ستاند، یعنی خاکی
است بر درت، چنانکہ تو تاجی بر سرم. غلامی
است جویندہ، علام، نہ عبدی مایہ زحمت انام.
بنده ایست شایق نہ شرمندہ آبق. غریبی است
بی کس، تمنای نصیب از فریادرس دارد. اگر می
پرست را دیدم قدح بہ دستم. اگر گل را ببینم
بلبلم. اگر گلخن نشینم آتشم. با یار اگر باشم
ہمکار و ہمقطار و سرخوشم. دوستم (وقولوا
للناس حسنا) فرمودہ. فرستادہام (واصبر نفسک
مع الذین یدعون ربہم) گفت. صاحب کارم (کما
صبر اولوا العزم من الرسل) اشارت داد. و قادرم
در پایہ ارادت نہاد و درگاہرا بہ روی خود
گشاد و عزت و حیات و رزا را در کف قدرت و
منع عطای خود معلوم و مقسوم کردہ، دگر بہ
دونان برای دو نان دویدن چہ فایدہ و از یار بہ
اغیار گرویدن. چ قاعدہ.

بوبرک و عمر، علی و عثمان
از صدق و وفا شدند جانان
دونان بہ دو نان شدہ گرفتار
ماندہ خجل و شدہ ستمکار
روزی بہ شما امید حوالہ باشد
کی کس بہ امید فالہ باشد
رزاق یکی است در دو عالم
حی است و قدیر، حکیم و عالم
(فوزی) تو کجا و حد توحید
علمی است برون ز قید تحدید
بردار تو حائل اضافات
تا غم نخوری برای ما فات

پای لنگ مرا راہ وصول بہ مقام بی رنگی است تا
درانجا با تو بی زبان بیان دارم دیگر معاش تلخ
نباشد، و غرہ ماہ را سلخ نخواہم کہ غنای من
مستغنی از حلال و مقام من دور از حرام است.
زہام خفی، طالب پرتو آفتاب جلی. جسارتم
خسارت مکوة جسور صبوراست. مافی الضمیر
دستگیراش. قلم بر رقم برگردان و خط انس و جان.
و الی جنان محتاج نطق و بیان. چند دفعہ (دولمہ)
کردند" ومن بہ حسرت وکالۃ خوردم، لذت نبردم،
یسر الله لنا شرف التاشرف، فرزند ارجمند روشنی
بخش مدرسہ امید محمد بہاء الدین زین الله بہ
العلوم و صانہ من الجهول و اعانہ بہمتہ اصحاب
صفة القبول بہ فرزند ارجمند خود قبول کردم. دگر
نوشتہ روانہ شدہ، ربنا تقبل منا انک انت السميع
العليم. ولذکر الله اکبر.

عمر العثماني

(یادی مہردان، مہلا عبدالکریمی مدرس، ب ۱:

۲۳۹-۲۴۱)

که و ابو، دهرکهوت حاجی مه لاهه بدولا له بواره کانی زانستی و پۆشنبیری و ئه ده بی و کۆمه لایه تی و دیپلۆماسی و سه ربازی دا که سیکی دیار و هه لکه وتوو بووه، به زمانی فارسی و کوردی شیعی و تووه و په خسانی نووسیوه، شانازی به زمانی کوردییه وه کردوو، چهند حاشیییه کی به سه ر کتیبه زانستییه کانه وه هه یه، مه لوودنامه ی به کوردی نووسیوه، گوتوو یه:

با بکه م ته بدیلی نه زم و قافییه و په ویه و عه رووز به م زمانه هه چی تر شیعرم له بۆ هه لئاستی بیکه مه کوردی، زوبانی خۆمه، چاکی تی ده گه م خواجه ته و فیه م بدهیت، من به نده، تو مه ولاستی (سه رجه م به ره مه کانی...: ۵۸)

ئه م زاته سالی ۱۳۲۶ ک (۱۹۰۸ز) له شاری کۆیه کۆچی دوا ییی کردوو (کۆیه و... ناودارانی، عبدالخالق علاء الدین: ۱۴).

چهند به ره مه میکی مه لاهه بدولا وه ک: فه توای شه رع ی، مه لوودنامه، شیعی کوردی و فارسی نوکته یه کی حاجی مه لاهه بدولای سیته م:

له و سه فه ره ی هه چی دا، له مه ککه له گه ل نالی و شیخ که ریم به رزنجی ده بی، پیاسه ده که ن، ده بینن چهند مه لایه ک له دوو کانی کدا خه ریکی خویندنه وه ی کتیبی کن. ئه مانیش گو ییان لی ده بی باسی کوردان ده که ن؛ ده چنه لایان و ده لئین: ئه و کتیبه چییه وا پیوه ی خه ریکن؟ ده لئین: ئه وه "ارشاد العباد فی ذم الاکراه"، باسی زه می کورد ده کا، حاجی مه لاهه بدولا ده فه رموی: «ئهو هه موو ماندبوونه ی ناوی، فه رموده ی خوا به سه بۆ زه میان.» مه لاکان ده لئین: «خوا چیی فه رموو ه له باره ی کوردانه وه؟» حاجی مه لاهه بدولا ده لی: «خوا له قورئان دا فه موویه: الاکراه اشد کفرا

ونفاقا.» هه مویان به یه ک ده نگ ده لئین: نا وانیه. ده فه رموی: «الأعراب اشد کفرا ونفاقا.» حاجی مه لاهه بدولاش ده فه رموی: «ده ئیتر ئه و وه لامه ی خۆتان به سه» (سه رجه م به ره مه کانی مه لا عبدالله جه لیزاده، سه رچاوه ی پیشوو: ۱۴).

له نوکته گالته جار ییه کانیشی:

جاریک له هه ولیر میوانی مه لا عومه ر ئه فه ندی بووه، شیخیکیش له وی بووه. ده لی: من «که شف ی قبورم» هه یه، ده که ویته وه سفی مه لاهه بدوره حمان و مه لاهه بدولا (الواثق بالله) و که سانی تر.. کاتی نانی نیوه رۆ دانراوه، عاده تی هه ولیریان و ابووه گوشتی سه ر قبوولی و پلاویان خستوو ته ناو به له مه برنجه که و به برنج شار دوویانه ته وه، تا دیار نه بی. که چوونه ته سه ر سینی، حاجی مه لاهه بدولا فه رموو یه: یا شیخ، تو ده لئیی "کشف القبور" م هه یه، با بزانه که شف ی قبوولیت هه یه؟ ئه م پلاوه گوشتی له سه ره، یان نا؟ شیخ سه یری کردوو گوشت نابینی. گوتوو یه: نه خیر، له سه ری نییه. حاجی مه لاهه بدولا ده ستی بردوو ه له ناو پلاوه که دا رانه مریشکیکی ده ره ئیناوه و گوتوو یه: پیای درۆزن (میژوی سی جه لیزاده، نه جیبه خان: ۷۰-۷۱؛ سه رجه م به ره مه کانی حاجی مه لا عبدالله جه لیزاده: ۱۵).

مه لاهه بدولا شیعی کوردی و فارسی زۆره، مه لوودنامه یه کی به زمانی کوردی نووسیوه، کتیبی "اصول الفقه" ی هه یه، ئیجازه ی چهن دین مه لای داوه، مه لامحه مه دی کور ی (مه لای گه وره) مه لا محمه دئه مینی کۆنه فلووسه، مه لا خدری هه ورامی، ئه رشه دی کارشی مه لا شیخ هه میدی کارش، مه لایاسین مه غریبی، مه لا صالح جه لی، مه لاهه بدولای سابلای، مه لاقادر ئومه رگومبه تی،

مه لا ياسين دهۆكى، مه لا حيكمهت، مه لا رهسوولى
بيتوش.. زۆرى تر (سه رجه م به ره مه كاني،
سه رچاوه ي پيشوهو: ۲۰).

باوه ريم وايه نه گهر دهرس وتنه وه ي زور و
به رده وام، سه ره راي سه رقالي به كيشه ي زوري
كومه لايه تي و مه سه له ي شه رعي و سه فهر و
كاروباري ژيانيه وه، نه گهر حاجي مه لاعه بدولا
به و ئاسته زانستي و نه ده بيه ي كه هه بيووه،
كتيبي دابنايه، نووسيني له بواري ئاييني و
زانستي و روشنبيري و كومه لايه تي هه بووايه،
ئيسنا نه ته وه كه ي كه ليئيكي كتبخانه ي نه ته وه يي
خوي به فيكر و ليكولينه وه و داهيتانه كاني نه
زاته مه زنه پرده كرده وه. حاجي قادر واته ني:

علومت كافييه و شافي به واجب
له كوي تو ده بته حاجب ئيبنو حاجب
له داغي تو ده سووتي نه فته وه يهي
وه كوو بي زهره بووه رووي سيبه وه يهي
به غيري جه ددي ئيوه، كيهه دانا
له كوردستان بناغي علمي دانا
(ديواني حاجي قادري كويي، ليكولينه وه ي
سه ردار ميران و كه ريم مسته فا شاره زا: ۲۶۶)

حاجي مه لا عه بدولا، له بواري كومه لايه تي دا،
كه سيكي ئارام و ژير و ليزان بووه. كاتي له كويه
كيشه ي لايه نگراني ته ريقه تي قادري و نه قشي
گه وره بووه و خه لكه كه بوونه ته دووبه ره، مه لا و
زاناكانيشي گرتووه ته وه، حاجي مه لا عه بدولا
ئازايانه خوي راگرتووه، به ئارامي و ئازايي له
رووي نه ياره كاني دا نه وه ستاوه و شاره كه ي
به جي نه هيشتووه، بويه شيخ ره زا له شيعري:

مه لاعه بدولا له ئاده م فيلتره
باووودي روتبه يي پيغه مبه ري

ئهم به سه د شه يتان له كويه دهرنه چوو
ئهو به شه يتاني له جه ننه ت دهره پري
(كويه و شاعيراني، كه ريم شاره زا، ب: ۱: ۳۵)
ژيرانه هه لس و كه وتكردن له گه ل كيشه
كومه لايه تيه كان و كاركردي بو هيو ركر دنه وه ي
لايه نه كان و چاره سه ري هه ر دياره يه كي نامو له
داب و نه ريت و پيوه ندي خه لگي دا كه رووبه رووي
مه لا عه بدولا بوونه ته وه، هه كي مانه چاره سه ري
كردوون. بويه كه سيكي به قه در و ريزدار و
خوشه ويست بووه، خوشي گه يشتووه ته ئاستي
شانازي به خووه كرن و گوتوويه:
ده فته ري نه هلي هونه ر بگرن، نه گهر له م عه سه ردا
مالي بي ئيقبال نه بي، وه لالا جه لي سه رده فته ره
(كويه و شاعيراني، كه ريم شاره زا: ۳۶).

دكتور مارف خه زنه دار گوتوويه:
مه لاعه بدولا ي جه لي زاده، به شداريي له
بزوتنه وه ي شيعري ناوچه ي كويهدا كردووه،
جي په نجه ي تا پله يه ك دياره. داناني شيعري
نه كردووه به پيشه، له به رنه وه شيعري كه مه،
به لام چيژ ده داته خوينه ري كورد (د. مارف
خه زنه دار، ميژووي نه ده بي كوردي: ۵۴).

قسه كه ي دكتور مارف خه زنه دار سه ير دياره،
حوكمي داوه بزوتنه وه يه كي شيعري له ناوچه ي
كويه هه بووه، سه ير تر له وه شيعر لاي كه س
پيشه نييه، شيعر به هره يه.

ماموستا مه سه وود مه مه د فه رموويه: حاجي
قادر و حاجي مه لا عه بدولا له هه لبه ستي
كوردي دا هه نگاويكي باش پيش ناوچه ي نيواني
زيي بادينان و زيي كويه كه وتبوونه وه. هوكه شي
-به پيي ليكدانه وه ي خوم- سه ره راي ليها توويي
خويان، به ره و پيشه وه چووني كويه بووه له

مهیدانی میژووویی و ژیاری کۆمه لایه تی دا (حاجی قادری کۆیی، به شی دووهم: ۲۱).

به شی پینجه م:

مه لای گه وره (مه لامحه ممه دی کۆیی

جه لی زاده) (۱۸۷۶-۱۹۴۳ز)

ناوی محه ممه دی کۆری عه بدولا کۆری ئه سعده کۆری عه بدولا کۆری عه بدوره حمان کۆری عه بدولا ناسراو به مه لاعه بدولای کاکای جه لی یه. ناسناوی (کمال الدین ه)، له به ره ئه وهی دوا ی باوکی میراتی زانستی و ئه ده بی و کۆمه لایه تی بنه ماله خانه دانه که ی وهر گرتوو و به و په ری توانایی و لیها تویییه وه په ره ی پی داوه و ناوبانگی (مه لای گه وره) ی پی دراوه. ئه م ناسناوه نوئییه زال بووه به سه ر نادناوه که ی تری دا و له سه رده می عوسمانی دا و له ده زگا ره سمییه کانی دا به مه لا محه مه ئه فهندی ناوبراوه.

ئه م زاته سه ره تای مانگی ره جه بی سالی ۱۲۹۳ک (۱۸۷۶ز) له شار وچکه ی کویسنجق هاتوو ته دنیاوه. هه ره له کۆیه وه له خزمه ت باوکی دا دهستی به خویندن کردوو، هه موو قوناغه کانی خویندنی ئه وسای مه دره سه ئایینییه کانی له مه درسه ی باوکی ته واو کردوو. ئیجازه ی زانستی له حاجی مه لاعه بدولای جه لی زاده ی باوکی وهر گرتوو (محمد عبداللهی الجلی وجهوده العلمیه، د. جواد فقی علی الجوم حیدری: ۱۰۲-۱۰۴).

ماوه ی سالی ک له ژوو ری مزگه وته که ی خو یان که نارگیر بووه و خه ریکی خویندنه وه و پیناچوونه وه ی کتیبه زانستییه کان بووه، له هه مان

کاتدا سه ره قالی ته زکیه ی نه فس و په ره ورده کردنی رۆحی خۆی بووه، بۆیه فه رموویه:

ده رگه ی له زه تم له سه ره خۆ به ست

چی علوم هه بوو، به دهستم خست

وه ک مامۆستا مه سعودی کۆری له زمانی باوکیه وه باسی کردوو، ئه و سالا له مزگه وت نه چوو ته ده ره وه. نیوه شه وانای به شه ونویژ و دوعا و زیکر له ریگه ی (اعتکاف) دا به سه ربردوو. فه رموویه: ئه و دلئارامی و چیژه ده روونییه ی که ئه و سالا وهر مگرت، له ژیانی سالانی دواتری ژیانم دا نه مبینیه وه (گه شتی ژیانم: ۱۳).

ئیتیر به م جو ره له ته مه نی ۱۷ سالی دا بووه ته مه لایه کی زانای هه لگه وتوو، نیشانه کانی بیلمه تی و سه رکه وتوویی هه ره له سه ره تای ژیانیه وه پیوه دیار بووه. له سه رده می ژیانی باوکی دا، دوا ی ئیجازه وه رگرتنی له عیلمه کان دا، باوکی کاروباری پیشنوئیژی و وتاریبیژی پی سپاردوو. دواتر کردوو یه به هاوکاری خۆی له ده رس وتنه وه دا. که بۆی ده رکه وتوو له ده رس وتنه وه دا ته واو سه رکه وتوو، مه دره سه که ی داوه ته دهستی، پۆل پۆل فه قی له چوار لای کوردستانه وه هاتوون بۆ مه دره سه که ی و ناوبانگی له کوردستان تی په ریوه، له ولاتی عیراق و ئیران و تورکیا وه فه قی هاتوون بۆ کۆیه و له زانست و رۆشنیرییه مه لای گه وره به هره مه نده بوون. مه دره سه که ی مه لای گه وره «جامع الازهر» یکی بچووک بووه. زانای توانای لی ده ردچوو. ئه رکی هه ردوو مه دره سه ی مزگه وتی مه لاعه لاعه و مه دره ی گه وره ی که وته سه رشان، به هه موو کار و ئه رکی مه لاعه تییه وه. له تافی

لاویتی دا رۆژ هه‌بووه ۲۱ دەرسی وتووێتەوه (گەشتی ژیانم، مسعود محمد: ۱۵).

به کورتی، مه‌لای گه‌وره زانایه‌کی بیلمه‌ت و شاعیریکی نیشتمانپه‌روه‌ر و نووسه‌ریکی لیها‌توو و چاکسازیکی کۆمه‌لایه‌تی و خاوه‌ندبیریکی مرو‌فدۆست و وابه‌سته‌یه‌کی تیگه‌یش‌توو و چاوه‌کراره و بیرفراوانی ره‌وش‌ت‌جوانی ئیسلام بووه؛ له‌ روانگه‌ی تیگه‌یش‌تنی ته‌واوی له‌ قورئان و سوننه‌ت و شه‌ریعه‌تی ئیسلامه‌وه، هه‌نگاوی هه‌لناوه‌ به‌ره‌و چاکسازی و پیشکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی و به‌گژدا‌چوونه‌وه‌ی خورافیات و بیدعه‌ و هه‌موو چه‌واشه‌کارییه‌ک له‌ژێر په‌رده‌ی ئابین‌دا.

مامۆستا مه‌سعود گوتووێه: «باوکم خه‌تی بوو که ده‌یتوانی به‌ کوردی و عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی تا‌حه‌زبکات له‌سه‌ر باب‌ه‌ت بدوێ بێ حازرکردن و بێ کاغه‌ز.. هه‌رگیز له‌ باریکه‌وه‌ بۆ باریکی تر نه‌ده‌گۆرا، له‌ ماله‌وه‌ و له‌ مزگه‌وت و له‌نیو ئاپۆره‌ی خه‌لکدا و له‌ لای ده‌سه‌لاتدار و بێ‌ده‌سه‌لات یه‌ک زه‌رپه‌ فه‌رق به‌ قسه‌ و ره‌فتاری نه‌ده‌کرا.. ته‌نها بایه‌ یان له‌ناو خه‌لک بایه‌، حه‌ره‌که‌ و سه‌که‌نه‌ی نه‌ده‌گۆرا» (گه‌شتی ژیانم، مه‌سعود محمد: ۲۵).

ئه‌م سیفه‌تانه‌ی مه‌لای گه‌وره‌ به‌لگه‌ی حاشاهه‌لنه‌گرن له‌سه‌ر به‌هیزی که‌سایه‌تی و باوه‌ربه‌خۆبوون و ئازایه‌تی و دلپاکی و ره‌فتار‌جوانی، له‌ هه‌مان کاتدا قه‌ناعه‌تی ته‌واوی به‌ پله‌ی زانستی و ره‌وش‌نبیری و راستی و دروستی ئه‌و ره‌یازی له‌سه‌ری ره‌وییه‌وه. بۆیه ئه‌و زاته‌ له‌ ره‌وی سیاسیه‌وه هینده‌ بیرتیژ و زه‌ین‌ره‌وی بوو، که‌ هه‌ل‌بژێردراوه‌ بۆ زۆر له‌

لیژنه‌ و پۆست و مه‌قام، به‌وپه‌ری سه‌رکه‌وتووێی کاره‌که‌ی ئه‌نجام داوه.

راستگۆیانه‌ دوواوه، ره‌یگه‌ی راستی خستووێته‌ ره‌وی بۆ کیشه‌ و مه‌سه‌له‌کان، وای له‌ گویگرانی کردوو په‌ره‌وی فه‌رمایشته‌کانی بکه‌ن، هه‌ق و راستیان لا‌ په‌ره‌وی، درۆکردن و به‌ خیانه‌ت جوولانه‌وه‌ له‌گه‌ل کۆمه‌لیان لا‌ نه‌فه‌رت‌لیکراوبی. به‌ خوتبه‌ و وتاره‌ جوان و کاریگه‌ره‌کانی، ره‌وی برایه‌تی و ئاشتی و خۆشه‌ویستی له‌ ناخ‌دا بزواندوووه‌ و هاندەر‌بوون بۆ ته‌بایی و یه‌گه‌رتووێی بۆ کۆبییه‌کان، که‌ به‌ تاسه‌وه‌ چاوه‌ره‌وانی هاتنی ره‌وی هه‌ینی بوون، تا‌له‌ خوتبه‌ به‌ تام و چێژ و هه‌ست‌بزوینه‌کانی به‌هره‌مندبن. خشتیکی تر بکه‌نه‌ سه‌ر دیواری هه‌لچووێ کردار و ره‌وشتی جوانیان. ئه‌و ده‌مه‌ی ئه‌و زاته‌ ئه‌ندامی مه‌جلیس ئه‌عیانی عیراق بووه‌، به‌ گوفتار و را‌ و بۆچوونه‌ راست و ره‌وانه‌کانی به‌ نیازپاکی و حه‌ق‌دروستییه‌که‌ی، ئه‌ندامانی ئه‌نجومه‌نه‌که‌ی ده‌هه‌ژان. تا‌ کار گه‌یشته‌ ئه‌وه‌ی مه‌لیکی یه‌که‌می عیراق داوای لی‌ بکا و بلێ به‌ شانازییه‌وه‌ ده‌مه‌وی ببه‌م خویندکاری جه‌نابت و قو‌ناعی کۆتایی زانسته‌کانی عه‌ره‌بی و ئیسلامی له‌ خزمه‌ت جه‌نابت‌دا ته‌واوبکه‌م (گه‌شتی ژیانم، مه‌سعود محمد: ۱۰۳).

چونکه‌ ئه‌و زاته‌ زۆر زانا و دانا و به‌هره‌مند بووه‌، له‌سه‌ر داوای ده‌وله‌تی عوسمانی سالی ۱۹۱۲ز کراوه‌ به‌ موفتی کۆیه‌. سالی ۱۹۱۵ز ئه‌ندامی مه‌جلیسی ویلییه‌تی مووسل بووه‌، ویسامی مه‌جیدی وه‌رگرتوووه‌.

سه‌رده‌می ئینگلیز بوو به‌ قازی (محمد بن عبدالله الجلی، د. جواد فقی‌ علی: ۱۰۹). سالی ۱۹۲۴ز

ئەندامى ئەنجومەنى دامەزراندنى عىراق بوو. خولى دووھم كە ئابى ۱۹۲۴ كۈتايى ھاتوۋە، بە ھەموو توانىكى خۆى بەكارھىتاۋە بۆ دابىنكردنى مافەكانى مىللەتەكەى، دانانى دەستوور و ياساگەلىك بۆ ھەموو عىراق، كە ھاوولائىيان لە سىپەرىدا بە سەربەرزى و كامەرانى و ئازادى بژىن. دواى تەواوبوونى لە ئەندامىتى مەجلىسى ئەعيان، سەرلەنوى بووئەتەو بە قازىي كۆپە. بەلام ھەمىشە چاۋى لە مزگەوت و مەدرەسە لاندەاۋە و خەرىكى دەرسوتنەوۋە و چارەسەرى كىشەى خەلگ و ئەركەكانى پىشونوئىژى و وتارىيژى بوو، سەرگەرمى و رىياكردنەوۋە و چاۋكردنەوۋەى كۆمەل بوو، دژى خورافىيات و مشەخۆرى و زولم و ستەم، بەدەم ھەموو ئەركەكانىەوۋە دەستى داۋەتە كىتب و حاشىيە دانان و شىعەرنوسىن بەسەر كىتبە زانستىيەكانى كە لە چوارچىۋەى پرۆگرامى خويندنى ئەو سەردەمەدا خويندراون. ئەمە سەرەپاى دانانى تەفسىرەكەى بۆ قورئانى پىرۆز، كە بە راستى رىيازىكى زانستى و بابەتيانەى تىدا گرتوۋەتە بەر و بە زمانى كوردى ھەرسى جوزئەكەى قورئانى تەفسىرکردوۋە، گىيانىكى سەردەميانە و شىۋەيەكى دىارى رىچكەھەلگرتتى تەفسىرى "المنار"ى محمد پەشىد پەزاي پىۋە ديارە، چونكە مەلای گەورە لەو سەردەمەدا رىيازى مەمەد پەشىد پەزا و شىخ مەمەد عەبەدە و جەمالەدەين ئەفغانىي لا پەسەندبوۋە، لە دوو لايەنەوۋە:

يەكەم: تەفسىرکردنى قورئان بە جورىك كە لەگەل زانستى سەردەم و دۆزىنەوۋە زانستىيەكانى دنياى تازە ھاورىك بى، واتە تەفسىرىك بى لە بەر رۆشنايىي زانستى نوئىدا ئەنجامبدرى.

دووھم: رىيازى ئەو پىشەنگە دەستبژاردەيەى سەردەمى جەمالەدەين ئەفغانى و شىخ مەمەد عەبەدە و ھاوکارانىيان تىژكردنەوۋە، نوئىكارىيەك بوو لە رووى پىشاندانى دىنەوۋە لە بەرگىكى زانستىدا. بۆ ئەوۋەى رۆحى تازەوۋەبوۋى سەردەم نامۆ نەبى بە دىن و ئەحكامەكانى.

ئەم ھەنگاۋەى ئەو زاتانەى لەم بارەيەوۋە، كەوتە بەر نەشتەرى زانايان و چاكەخووزان و چاكسازانى زەمانى خويان و دواى خويان. مەلای گەورە فەرموۋيە: «... گەر من وجمال الدىن افغانى و محمد عەبەدە و ئەوانى تر يەكمان بگرتايە و ھاوکار بوۋىنايە، كارىكى گەورە و تەرحىكى تازە و گونجاومان بە دىن دەدا» (محمد عبدالله الجلى، د. جواد: ۱۶۱).

ديارە ويستوۋيە كارىكى ئىسلامىي ۋەھايان لەگەل ئەنجامبدا كە يەكبون و ھاوكارىي موسولمانانى تىدائى و سەرچاۋەى يەكبونىيان پىرەۋى قورئان و سوننەتى صحىح بى و يەك رىپرەۋى (مذھب) فىقھى بى، بە جورىك كە بەرژەۋەندى دىن و دنياى خەلگى تىدائى، چونكە ئەوۋەى لە كىتب و وتارەكانى ئەواندا ھاتوۋە، لەو تەۋەراندەدا بوو. ئەمىش لە فىكر و قەناعەتى خۆىدا ھەروا بوو، نووسراۋەكانى ئەوانىشىي خويندوۋەتەوۋە و بىنيويەتى ھاوبىر و ھاوپايە لەگەليان. بەلام ۋانەبوو لە ھەموو شتىكدا ھاورابى لەگەليان، چونكە لە زور شوئىنى تەفسىرەكەدا راي ئەوانى خستوۋەتە لاۋە و بەرپەرچى داۋنەتەوۋە (بەرگى يەكەمى تەفسىرەكەى، ج: ۱، ۸۷، ۸۹، ۱۶۳).

مەلای گەورە ھۆیەکانی دواکەوتوویی جیھانی ئیسلامی زانیوہ

ئەوہی رەت کردووەتەوہ کہ خەلکی چەوساوہ و ھەژاری ئەمپۆ باوہپی وابی، تا عیسا نەبیئە خواروہ لە ئاسمان و مەھدی لەبیر نەبیئە دەر، دەبی دەستەوہسان بی و ھیچ نەکا و ھەر لە چاوہ پوانی دا بی، تا ئەوان پزگارکەری بن. دیارە ئەم جۆرە بێرکردنەوہیە لای ھەندیک کەس جیگیربووہ، بەلام ھاتنی ئەوان لە ئاخرزەمان دا ریگەیی لە جموجوولی پزگاری و رەتکردنەوہی چەوساندنەوہی لە پێش ھاتنی خۆیان دا نەگرتووہ.

بەم دێرە شیعەرەش کہ وتووێہ:

عیسا لە ئاسمان، مەھدی لەناو بێر

ئیشمان شلۆقە، یاران چ تەدبیر

نە ئەو دیتە خوار، نە ئەم دیتە دەر

دەجالیش زۆرن، گشتی سواری کەر

(دیاری مەلامحمدی کوی، چ، ٤، ھەولێر، ١٩٦٩: ٤٠).

٢. ھەر وەک جیاوازیی مەزھەبی و دوورکەوتنەوہ لە سوننەت و شەریعەتی ئیسلام، دووبەرەکی و نیفاق و لیکتەرازان، کہ ھۆی سەرەکی لاوازبوونی موسولمانانە.

٣. ھەردوو ولاتانی ئیسلامی بوونە ژێردەستەیی زلھیز و دەولەتە ئیستعمارییەکان، کہ خەلکی ئەم ولاتانەیان ئەوئەندە داماوکردووہ ھەست و بیری نیشتمانی و ئایینی و نەتەوہییان نەماوہ، نەفس بەرزەیی و گیانی ئازادی و کەسیتیان لاوازبووہ.

٤. گەلی ھۆی تری وەک پازی بوون بە شوین کەوتنی ھەندیک خۆبەشیخووہلی زان، یا دەوردانی کەسیک بە ناوی ویلائیەتەوہ، چ دینی چ دنیایی، ناھالییانە شوینیان دەکەون و قسەیی ھیچ

زانان و دانایەکیان قبوول نەییە، ئامۆژگارییان بکا بۆ ئەو شوینکەوتنە کوێرانەییە. ھەر وەھا ھەژاری و نەخویندەواری و دەردی زۆری کۆمەلایەتی و ئابووری، ھۆی دواکەوتنی جیھانی ئیسلامین. بۆیە چارەسەریشی بۆ ئەم دەردانە دیاری کردووہ، کہ بریتین لە:

١. پەرودەیی مندالان و قوتابیان بە شیوہیەکی زانستی و شیوا، کہ ئەوہیش بەبێ ئامادەکردنی دایکانی میھربان و پۆشنبیر و پەرودەدەکەر نابن، چونکہ دەبی ئافرەت یا دایک قوتابخانەیی خویندەبی، ئافرەت پەرودەدەییەکی راستی ئیسلامی بکری، ریگەیی خویندن و پووناکییری و کارکردنی لێ نەگیری.

٢. سۆفیگەری، دەبی لەو قوزاخە خورافییە دەرچی کہ تێی کەوتووہ، بۆیە سۆفیگەری و تەریقەتخوایی لە کوردستان رەت کردووہتەوہ، چونکہ لە جەوہەری راستەقینەیی ئیسلام دەرچووہ، بووہتە عیبادەتی بەشەر و چەواشەکاری و فرۆفیل و خۆژیاندن لە لایەن ئەوانەوہ کہ خەلک دەخەلەتین و خۆیان لەو ریگەییەوہ دەولەمەنددەکەن. بۆیە لە بەشی زۆری خوتبە و شیعر و نووسینەکانی دا بەگزیان دا چووہتەوہ.

ھەتا شیخی لە کوردستان بمینی

ئومیدی زیندەگانیت پیی نەمینی

با وانە زانین بەم شیعر و دەقە بەنرخانەیی دژی سۆفیگەری وەستاوہتەوہ، ئەگەر موافیقی شەریعەتیش بووبی. نەخیر، ئەو بپروای بە تەریقەت و سۆفیتیبەک ھەبووہ کہ وەک غەزالی موافیقی شەریعی خوا، کتیب و سوننەت بن.

زۆر ریز و خۆشەویستی ھەبووہ بۆ ئەو مورشدانەیی کورد کہ لەبەر پووناکیی قورئان و

سوننەتدا ئىرشادىيان كىردووه، نامەى لەگەل گۆرپونەتەوه. باوك و باپىرانىشى و تەواوى بىنەمالەى جەلىزادە، لەپىش خوى و سەردەمى مەلای گەورەشدا، قەدرزانی ئەو شىخ و تەرىقەتە راست و پەوانە بوون. پىوهندىى زۆریان بووه لەگەل مولانا خالىد و حاجى كاكئەحمەدى شىخ و شىخانى تەوئىلە و بىارە و ھەندىك لە سەبىدە ديارەكانى بەرزنجە.

سەردانى زۆرى بو لای شىخ مستەفاى نەقشبەندىى ھەولیز و سەبىد ئەحمەدى خانەقا لە كەركوك و شىخ مەحمود سەلىمى بامەرنى و شىخ عەلى تالەبانى كەركوك و ھاوشىوھيان، بەلگەى راستى ئەم بوچوونەن (ھەمەئاغای گەورە، مسعود محمد: ۷۰).

ئەو دەلالت:

بە نوری عیلم رینگا بەدەرخە

بە زۆرى باسك كاری بەسەرخە

عیلمى طەبیعت عیلمى خودایە

قال و قوله ھەمووی ھەبایە (دیاری مەلا

محمدى كۆیى، سەرچاوهى پىشوو: ۳۴).

ئەو بەداخەوھىە لە دواكەوتنى جیھانى ئىسلامى، ئاواتە خوازبووه لە پىشكەوتن و گەشەكردن دا بى، ھەك تانەھەك لە وتەى ھۆراس لام كە وتوویەتى: سوودی زانست زالبوونە بەسەر سروشت و لە پىناوى ئىنساندا.

مەلای گەورە وتوویە: «بە داخەوھە رۆژئاواىبىھەكان زالبوون بەسەر زۆربەى ھیزە سروشتىبىھەكاندا، بەكارىان دینن ھەك ئەوھى لەبەرچاومانە. بەلام ئەو ئىدىعیایەى كە دەیکەن و دەلین ئەوھە بو بەختەوھرى و خوڭگوزەرانى ئىنسانە، جىگەى متمانەى من نبیە، تەنیا ئەوھە نەبى

كە بو قەومى خویمان بى. من واى بو دەچم ئەوان بەكارھىنانى گەلانى تر بە جۆرە سووكایەتیبەكەوھ بەكاردەبەن، ھەك بەكارھىنانى ھیزەكانى سروشت» (محمدە عبداللە الجلى، د. جواد: ۱۵۶).

ھەلوئىستە نىشتمانىبەكانى:

خاوەنى ھەلوئىستى نىشتمانى و نەتەوھىبى:

۱. كاتى زالبوونى دياردەى چەتەگەرى و راووروت لە ناوچەكەدا، لەگەل ھەمەئاغای گەورە كەوتتە زۆركردن لە حكومەت بو لەناوبردیان، حكومەتیش داواكەى جىبەجى كردن و دياردەكە نەما. ھەمىشە ھاندەرى ھەموو عىراقىبەھەكان بوونە دژاىبەتتى ئىستىعمار و دارودەستەكەى ھەروھەا لە بوونە وتارەكانى دا جەختى لەسەر بەگژداچوونەوھى ستەمكاران و بىباوھەران كىردووتەوھە، بە ئەركىكى ئابىنى و نىشتمانى لەقەلەمى داوھ، دژى ھەر كۆمپانىبەھەكى مۆنۆپۆلى نەوت بووھ لە عىراقدا.

لە كىشەى مووسلدا، كە بدرى بە توركىا یا عىراق، چونكە دلىابووھ لەوھى كە دەولەتى كوردستان دانامەزرى و ئەوھ بوو بە خەونىك، راي وابووھ كە دەبى بخرىتە سەر عىراق، چونكە پىوھندىى مۆنۆپۆلى و كۆمەلایەتتى كورد لەگەل عەرەب واى خواستووھ لەگەل ئەوان بژین و لە ئەرك و مافدا ھەكەك بن.

پىوندىى لەگەل سىياسىبە نىشتمانبەروھەكانى عىراق باشبووھ، جەعفەر عەسكەرى و پەشىد عالى گەيلانى سەريان لى داوھ لە كۆبە بە ھاوپىبەتتى محەمەدئەمىن زەكى و ياسىن ھاشمى سالى ۱۹۲۴.

بەرامبەر حكومەتەكەى شىخ مەحمودى ھەفید، ھەلوئىستى ئاشكرای ھەبووھ. كاتىك لىژنەھەك لە ئىنگلىزەكان ھاتووھتە كۆبە، لە قائمىبەتتى بوون، ناردوووانە بەدووى مەلای

گه ورده، ئه ویش چووه. ئینگلیزه کان له سهه شوپشی شیخ قسه بیان کردووه و وتویانه: بۆ وازناهیته له جوولانه وه کهه؟ بۆچی ئه م کاره ناپه سههه و تیکده رانه به دهکا؟ مه لای گه ورده شه فرموویه: "ئه گه ره شیخ مه حمود خاکی ئیوهی داگیر بکر دایه و گه له که تانی بچه و ستان دایه وه، ئایا ئیوه پیتان خووش ده بوو؟ به و کاره ی رازی ده بوون؟ ده لین: نه خیر. پیی وتوون: ئه ی شوپشتان له دژی نه ده کرد؟ ده لین: شوپشمان ده کرد. پیی وتوون: ئه ویش حه قیه ته ی چی ده کا بیکا." ئیتر ئینگلیزه کان بی دهنگ بوون.

له پرووی کومه لایه تیه وه:

له پله یه کی به رزدا بووه، خه لک ریزیان لی گرتووه، چونکه زانایه کی گه وره و خواناس و ئه خلاق به رز بووه، ئامانجی پیشکه وتن و ته بایی و پیکه وه زیان و عه داله ت بووه. کاتیکی به شه قامی گشتی کویه دا، له ماله وه چووه بۆ مزگه وت و هاتووه ته وه، دووکانداره کان و خه لک له به ری هه ستاون، پیی خووش نه بووه، ئه وان ئه و کارانه دوو باره بکه نه وه. رینگه ی هات و چۆی گوپیوه!

له ئه نجومه نی نوینه رانی عیراق دا ریزی لی گیراوه و قسه ی لی وه رگیراوه، به و په ری جورئه ت و راشکاوی پای خووی ده ربیره وه. ته نانه ت جاریکیان جه عفه ره عه سکه ری لیی نزیک بووه ته وه دهستی ماچ کردووه، چونکه سه ری له را جوانه کانی سوورماوه، که به راشکاوی و نیازپاکی ده ری بریون. ناوبانگی زانایی له ته واوی کوردستان دا دهنگی دابوووه وه، بۆیه له هه موو لایه که وه پرویان تی کردووه و زۆر مه سه له ی سه ختی شه رعیی بۆ یه کلایی کردوونه وه. که سیتی مه لای گه وره مایه ی سه رسوورمانی زۆر زانا و

ئه دیب و گه وره پیاوانی کورد بووه. مه لاهه بدولکه ریمی موده ریس له وه سفی دا فرموویه:

مه لای گه وره عه للامه ی زه مان و تاقانه ی سه رده مه که ی بوو. ده گمه ن بوو له رۆژگاری خووی دا، له علیم و فه ضل و مه ردایه تی و جه ساره ت دا، له به هیزی قه له م و ره وان بیژی و زمان پاراوی دا، تاقانه بوو (علمائنا، سه رچاوه ی پیشوو: ۵۳۴).

ره فیق حیلمی وتوویه: یه کیک بوو له زانا شکو داره کانی سه رده می خووی، خه سه له تی هه ره جیا که ره وه ی ئه وه بوو نه یده ره وانیه دهستی کهس و سه ره رز و بی منه ت ژیا (مذکرات رفیق حلمی، ترجمه جمیل الروژیانی: ۹۷).

مه لاهه شیخ تاهیر شووشی ده لی: عه للامه و ده ریای زانست بوو، تاقانه ی کوردستانی عیراق بوو له علیم و فضل دا، ناوبانگی له هه موو لایه ک دهنگی دابوووه (محمد بن عبدالله الجلی، د. جواد: ۱۲۱).

عبدالخالق ئه ثیری له دیره شیعیکی دا ده لی: بیرری ماسو نیی له میشکی لاوی کوردی برده ده ر (صفحات من حیاة الجلی، محمد الکوی، مغدید حاجی: ۴۱۶).

شیعه ره کانی ئه م زاته:

ئه م زاته وه ک مه لایه کی زانا و بیرتیژ و بلیمه تی سه رده مه که ی بوو، هه موو ژیا نی ته رخان کردبوو بۆ ده رس و تنه وه و دانان و چاکسازی و به گژدا چوونه وه ی زولم و زۆرداری. له هه مان کات دا شاعیریکی نیشتمانپه ره ره و نه ته وه یی و مرؤف دوست بووه، له روانگه ی عه قیده وشه ریعه تی پیروزی ئیسلامه وه بیره ناوازه و هه لویسته پرجه ساره ته کانی و چاکسازییه کانی خستووه ته پروو و کاره کانی ئه نجام داوه. ئه و له

ناخی دەر وونیه وه بۆ وریابوونه وه و پیشکەوتنی گەلهکەیی هاواری کردووه. شیعری نووسیوه و پەخشانی و تارەکانی هەینی پازاندوونه وه و گوتوویه دەبی میللەت لە خەوی غەفلەت خەبەری بێتەوه، فریا خۆی کەوی، واز لە خورافات و خۆیستی و بەرژەوهندی شەخسی بینی. بەلام خەلکی ولات هێندە گیرۆدەیی دەردی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و نەزانی و نەخویندەواری بووبوون، وایان دەزانی ئەوانەیی ئەو دەیانلی، هەر قسەن و بەس، بۆیه وەک پیتوست و چۆن ئەوهی مەلای گەوره و یستووێه بەخەبەر نەهاتوون. مەلای گەوره فەرموویه:

هەتا دەمرم لەبۆ کوردان دەنالم
عیلاجیان چۆن بکەم، هاوار بە مالم
فەقیر و جاهیل و نەخویندەوارن
لە لای نەوعی بەشەر بی قەدر و خوارن
لەگەڵ یەک بەدەرەوشت و بەدنیهادن
لەبۆیه وا کەساس و بی مرادن
ئەو دەیزانی میللەتەکەیی تا سەر ئێسقان
نوقمی جەهل و نەفامییە و بە ژیانێ ژێردەستەیی
هێندە پازییە، تەنانەت هەست بەو ژێردەستەیی و
چەوسانەوهیە ناکا، بۆیه برۆی و ابوو کە ئەو
دەمری و کورد نابێ بە هیچ.

من یەخەیی خۆم بۆیه دادەدرم
ئێوه نابن بە هیچ و من دەمرم (سەرچاوهی
پیشوو: ۳۰).

ئەو بۆ هەر کارەساتیک یا دەستدریژییهک بۆ
سەر نەتەوهکەیی، لە هەر شوێنیک کوردستان
بووایه، خوین لە دلی داچۆراوه و هاواری لێ
بەرزبوووتەوه، بۆیه کاتی سالی ۱۹۳۲ز سوپای
عیراق و هیزی ئاسمانی ئینگیزی داگیرکەر

هێرشیان کردووته سەر بارزان و بە توپ و تەیاره
بۆ ماوهی زیاد لە مانگیک بۆردومانیان کردووه و
زیانیکی زۆری گیانی و مالی لێ کەوتووتهوه،
هەلۆه یستی نەتەوهیی و نیشتمانی خۆی
پیشانداوه و بە یەکەم شاعیری ئەو رۆژگارە
دادهنری کە هەلۆیستی سیاسی خۆی و هەستی
نەتەوایەتی بەو شیوازە دەربریوه. قەبارەیی
کارەساتەکەیی خستووته پیش چاوی، لە کاتیکیدا کە
هیشتا شەر و بۆردومانەکە بەردەوام بووه.

چ قەوماوه لە دنیا دا خودایه
چ شتیکیه لەبۆ کێ دانزایه
بەلی، ئەم شینە شینی قەومی کورده
قیامەت رابووه لەم داروبەرده
لە مانگی زیدەتر جەیشی عیراقی
بە ئەسبابی جیدال و تەمتەراقی
هجوومی کرده سەر بارزانی مسکین
بە شەستیر و بە تەبیارە، بە زەبلین
لە جی لاله و گلووکی سووری نیسان
لەسەر کێوان رژاندی خوینی کوردان
(مەلای گەوره، مومتاز حەیدەری: ۳۶-۳۷)

مەلای گەوره چەندە خەمخۆری دواپۆژی
کوردان بووه، تامەزۆری دیتنی ئازادی و
سەر بەخۆیی گەلهکەیی بووه لە کوردستانی خۆی دا،
بە هەمان ئاست بیزاربووه لە زۆر و
چەواشەکارییهک کە میللەتەکەیی چەواشە و
سەرگەردان کردووه، جا ئەو چەواشەکارییه لە
لایەن هەر کەسەوه بووی، چ بە ناوی سیاسەت، یا
بە ناوی دین و تەریقەت، یا نە ناویکی تر. لێرەدا
دوو نمونەیی بیزاربوونی مەلای گەوره دەهینمەوه
بەو دەقە پەخشانییهی کە خۆی نووسیویتی:

نموونهی یه کهم: "مندال بووم، باوکم رهحمه تی خوای لی بی، خوتبه یه کی زور مؤثری خویند، دهر ویشی گه لی هاوهووی کرد، پاش نویتز ئەمری کرد کابرایان هینا، فهرمووی: ئەو هه رایه ت بو کرد؟ نه تهیشت موسولمانان به ته واوی گوئیان له خوتبه که بی؟ وتی: له شهوقی خوایی، فهرمووی: تو خوای ئەناسی؟ وتی: من هه نده هه ندهی نازانم، خوا و پیغه مبه ر و غه وشی گه یلانی، ئەو عاله مه یان خهلق کردیه" (بیره وه ری و پوانینه کانی مه لای گه وره، هیمن عومه ر خوشناو: ۶۷).

له م نموونه یه دا دهری ده خا که به شیکی دیاری مورشیده کانی ته ریه ت هه ر به ناو مورشیدن، دنا چه واشه کار و نه زان و هه لئه تینه رن چون ده بی دهر ویشیک خالقی ئەم بوونه وه ر نه ناسی؟ چون ده بی کافر بی و به خووی نه زانی، شه ریک بو خوادابنی، چون ده بی مه خلوقی خوا وه ک خوا سه یربکا، چون، چون؟! ئەه ی ئیشی شیخ یا مورشیدی دینی و ته ریه ت، په روه رده کردنی موریدان نییه له سه ر پیبازی یه کتاپه رستی، کوا ئەو په روه رده یه؟

نموونه ی دووهم: به ناو نیشانی شه یتان عاجز و مه خجول و مه لوله.

«ئهن نالیتم شه یتان کوژراوه، ئەمما له م عه سه رده له چنگی جه هله ی ته ریه ت و مه هه ره ی سیاسه ت، مه رگی خووی به ئاوات ئەخوازی، له سه فاله ت و سه فاهه تی ئەوان مه خجوله، له مه کر و که یدی ئەوان مه لوله، عاجزه، نایانگاتی، وه ک کوردی ده لی: سه د فرتی به فرتیکمان. رهنگه ئینسانیکی وه ک مؤسولینی که بیینی هه زار چه مه لوک له خووی بکات و بلی ده ک عومرت نه مینی، لای خوت توش ئییلیسی!»

(سه رچاوه ی پینشوو: ۱۶۴).

له م نموونه یشه دا سه رله نووی بیزاری بی خووی دهر برپوه له کاروباری ئەوانه ی وا به ناوی شیخایه تی و ته ریه ته وه خه لکیان فریوداوه، بو خزمه تی خوویان به کاریان دینن و گومرا ده بن و دین و دنیا یان له ده ست ده چی. بیزاری ته واویشی له وانه دهر برپوه که به ناوی سیاسه ته وه، به ناوی گه ل و نیشتمان و به رگری له چینی زحمه تکیش و هه ژار و جووتیار و کریکار و.. هتد. خه لک ده چه وسیننه وه و خوینیان ده مژن، له سه ر ئەرک و ماندوو بوونیان ژیانی خووش و مه قامی بالا بو خوویان ده سه ته به رده که ن، روله کانی ولات له ژیر ناوی ئازادی و گه یشتن به ماف به کوشته ده دن. خووشیان له راستی دا ئامرازی تیکدانی ولات و خوخوریی میلیه ت و هینانه دی خواسه ت و مه رامی بیگانسه و داگیرکه رانن. بویه وتوویه: فرت و فیلی ئەوان له ئاستیکدایه بو سه رلی شیواندن و چه واشه کاری، شه یتان به زه ییی به خووی دا دیته وه، که به ناوی ئییلسه وه ناگاته نزمترین ئاستی فیلبازی و چه واشه کاری ئەو به ناو سیاسه تمه دارانه.

چه ند به ره مه میکی به چی هیشتووه، که ئەمانه به شیکیانن: ته فسیری قورئانی پیروژ- به زمانی کوردی- (۱۰ به رگ)، اثبات الواجب، القائد فی العقائد، عه قیده ی ئیسلام، زانستی عه قیده ی ئیسلامی، دیاری مه لا محمه دی کوئی (شیعر)، حاشیه کانی له سه ر کتییی (جمع الجوامع، الوسيلة فی علم الاصول- له ئوصولی فیه دا)، تحفة المحتاج له فیهی شافعی دا، معجزات و کرامات... (حیة الأمجاد من العلماء الأکرام، ظاهر ملا عبدالله البحرکی، ج ۳: ۱۰۴-۱۰۵).

پوخته‌ی توژیینه‌وه‌که:

له ئەنجامی تاوتوئ و خویندنه‌وه‌ی وردی توژیینه‌وه‌که ده‌گه‌ینه ئەم ئەنجامانه‌ی خواره‌وه:

۱. جەلی‌زادەکان پایە‌ی بنەرەتی بینای شارستانییتی کۆیه بوون. مە‌لا‌عە‌بدورپەحمانی جە‌لی‌زادە ماوه‌ی کە‌متر له دە‌سالی ژینانی له شارە‌که‌دا، توانیی بە‌هاوکاری میرانی بابان و زانایی و بلیمه‌تیی خوئی، بناغە‌ی شیۆه زانکۆیه‌کی زانستی شکۆدار له شارە‌که‌دا دابمە‌زینیی، دە‌یان زانای ناوداری ئەم کوردستانه له خزمە‌تی‌دا ئیجازه وەر‌بگرن و چە‌ندین دانراو و حاشییە و شە‌رح له زانسته جیا‌وازه‌کان‌دا بنووسن. له‌وه‌وه مە‌لە‌بە‌ندی زانیاری و ئە‌ده‌بی و چاکسازی کۆیه هاته‌ بنیادنان.

۲. حاجی مە‌لا‌عە‌بدولای دووه‌م (الواثق بالله) کورپی مە‌لا‌عە‌بدورپەحمان، گە‌شە‌ی دا‌بە‌ مە‌درە‌سه‌که‌ی باوکی و رۆ‌لی بە‌رچاوی له پاستکردنه‌وه‌ی پیرە‌وه‌ی تە‌ریقه‌تی نە‌قشی‌دا بینیی، بە‌په‌یوه‌ستبوون بە‌ رینبازە‌که‌ی مە‌لا‌ونا خالید که سه‌رچاوه‌که‌ی قورئان و سوننه‌تی راستی پیغه‌مبەرە. دە‌توانین ب‌لین لەم روه‌وه‌ کۆیه سلیمانی دووه‌م بووه. هەر‌وه‌ها له روه‌ی زانیاری و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ تووشی چە‌ندین کۆسپ بووه، کۆچبار بووه، بە‌لام هەر کۆ‌لی‌نه‌داوه و په‌یامی زانستی و عیرفانی خزی گە‌یاندووه.

۳. حاجی مە‌لا‌ئە‌سعەد کورپی مە‌لا‌عە‌بدولای دووه‌م، نموونه‌ی زانایه‌کی نە‌فس‌به‌رز و پ‌ر‌علیم و تە‌قوا و چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی و ماندووویی‌نه‌ناس، هە‌لپه‌ی زانستی بە‌رده‌وام بووه. له روه‌ی علیم و عیرفانه‌وه‌ عیراق و شامی ته‌ی‌کردووه، مە‌درە‌سه‌ گە‌وره‌که‌ی باوک و باپیرانی چۆ‌ل‌نه‌کردووه، بە‌ل‌کوو په‌ره‌ی‌پ‌ی‌داوه، له هە‌موو لایه‌که‌وه‌ فه‌قی و مە‌لا و

زانستخوازن پویان تی‌کردووه، ئیجازه‌ی زانستی داوه، له‌سه‌ر ئە‌رکی خوئی و مولگه‌کانی ژیاوه، فه‌توا و بریاره‌ شە‌رعییه‌کانی یه‌کلاییکه‌ره‌وه‌ بوون. د‌ل‌سۆزیی بو‌ دینی خوا، دوو سه‌فه‌ری حە‌جی پ‌ی‌کردووه. له دووه‌م‌دا له‌وه‌ی گیانی سپاردووه، حاجی مە‌لا‌عە‌بدولای کورپی له‌وه‌ سه‌فه‌ره‌دا له‌گه‌لی بووه. به‌پ‌ی‌ ئایه‌تی «وان یرفع ابراهیم القواعد من البیت واسماعیل رینا، تقبل منا انک أنت السميع العليم،» ئە‌میش بە‌رامبەر بە‌وه‌ به‌یته‌ به‌ رۆ‌حی ئە‌و ئایه‌ته‌ی و تووه‌ته‌وه، له‌ نزیکیی ئین‌حە‌جەر نیژ‌راوه، که زۆ‌ربه‌ی حاشییە و نووسینه‌کانی له‌سه‌ر توحفه‌که‌ی ئە‌و زاته و کتیبه‌کانی تری بووه.

۴. حاجی مە‌لا‌عە‌بدولای سیه‌م (جمال الدین) چە‌نده زانا و خواناس و ر‌ه‌وش‌ت‌جوان، هینده‌ش چاکساز و رۆ‌شن‌بیر و ئە‌دیب و بە‌هره‌دار بووه. مە‌لایه‌کی بلیمه‌ت، ر‌وباریکی زانست، شکۆداریکی ئیماندار و تە‌قواکار، که‌سیتییه‌کی قورس و کاریگەر، شاعیر و وتارییژ، مامۆستایه‌کی که‌م‌وینه، ئە‌م زاته‌ بوو که تە‌کانی دا بە‌ شارستانییتی شاری کۆیه و له‌ بواری سیاسی و ئە‌ده‌بی و فیکردا ناوازه‌ بوو. له‌ پیناوی هە‌ق‌دا جە‌نگاوه‌ریک و له‌ سیاسه‌ت و ب‌یردا دیپلۆمات‌کار بووه.

۵. له‌ مە‌لایانی جە‌لی‌زادە عە‌للامه‌یه‌کی شکۆدار، گۆ‌ل‌زاری زانست و ئە‌ده‌ب، ر‌ابه‌ری ئایینی ئازا و کۆ‌ل‌نە‌ده‌ر، قە‌لە‌م‌به‌برش‌تی لیکدان‌ه‌وه‌ و ساغ‌کردنه‌وه‌ی راستی زانستییه‌کانی شە‌رعی ئیسلام و عە‌قیده و چاونه‌ترس، له‌ ر‌امالینی خورافات و ب‌یدعه‌ و مشه‌خۆرانی بە‌ ناوی ئایینه‌وه‌. زاتیکی بلیمه‌ت ناوی مە‌لا‌محە‌مه‌دی جە‌لی‌زادە، مە‌لای گە‌وره‌ی کۆیه و کوردستان.

لهم تويژينه وه بچوو كه دا، هه ره ئه وه نده مان
توانی چهنه لاپه په يه كه به كار و به ره هه م
شكوی ئه و زاته پر بكه ينه وه.

**

سه چاوه كان

۱. القرآن الكريم.
۲. بیره وه ری و روانینه كانی مه لا گه وه ره،
كو كردنه وه و ريكخستن: هيمن عمر خوشناو، چ ۱،
چاپخانه ی دیار به كر، ۲۰۱۷.
۳. بنه ماله ی زانیاران، مه لا عبدالکریمی مدرس،
انشارات عیلمی کالج، سنندج، چ ۱، سنه ۱۳۸۹.
۴. تاریخ السليمانية، محمد أمين زكي، ترجمه:
الملا جميل الملا أحمد الرؤياني، چ ۱، شركة
النشر والطباعة العراقية المحدودة، بغداد، ۱۹۵۱.
۵. التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية،
محمد القزلي، چاپخانه ی شقان، سلیمانی، ۲۰۰۷
له ناو نامیلکه ی (في رحاب اقلام وشخصيات
كرديّة، محمد علي القرداغی).
۶. دیوانی حاجی قادری كوئی، ليكولينه وه ی.
سه ردار حمیدمیران و كه ریم مصطفى شاره زه،
پیداچونه وه ی : مسعود محمد، چ ۱، ئه مانه تی گشتی
رؤشنیری و لاوانی ناوچه ی كوردستان، ۱۹۸۶.
۷. حياة الامجاد من العلماء الاكراد، طاهر ملا عبدالله
البحرکی، ط ۱، دار ابن حزم، بیروت، ۲۰۱۵.
۸. دیاری مه لا محمدی كوئی، چ ۴، چاپخانه ی
هه ولیر، ۱۹۶۹.
۹. دیوانی شیخ ره زای تاله بانی، چ ۱، به غدا.
۱۰. (ژین) گو قاری بنکه ی ژین بو بوژاندنه وه ی
که له پووری به لگه نامه یی روژنامه وانی کوردی،
سلیمانی، ژ (۷)، چاپخانه ی شقان، ۲۰۱۵.

۱۱. (ژین) گو قاری بنکه ی ژین بو بوژاندنه وه ی
که له پووری به لگه نامه یی روژنامه وانی کوردی،
سلیمانی، ژ (۹)، چاپخانه ی شقان، ۲۰۱۷.
۱۲. سه رجه م به ره مه كانی حاجی مه لا عبدالله
جه لیزاده، د. کمال معروف، بلاوکردنه وه ی
نووسینگه ی ته فسیر، چ ۱، هه ولیر، ۲۰۱۳.
۱۳. علماءنا فی خدمة العلم والدين، الشيخ
عبدالکریم محمد المدرس، ط ۱، دار الحرية، بغداد،
۱۹۸۳.
۱۴. کویه و شاعیرانی، که ریم شاره زه، به غدا،
مطبعة النجوم، ۱۹۶۱.
۱۵. کویه... ناودارانی، عبدالخالق علاء الدين، چ ۱،
چاپخانه ی مناره، هه ولیر، ۲۰۱۴.
۱۶. گه شتی ژیانم، مه سعود محمد، چ ۱،
ستوکهولم، ۱۹۹۲.
۱۷. المجد التالد في مناقب حضرة مولانا خالد،
إبراهيم فصیح الحیدري، ط ۱، اسطنبول، ۲۰۱۴.
۱۸. مه لای گه وه ره، ممتاز حیدری، چ ۲، چاپخانه ی
روژه ه لآت، هه ولیر، ۲۰۰۹.
۱۹. محمد بن عبدالله الجلی (مه لای گه وه ره)
وجهوده العلمیه، د. جواد فقی علی الچوم حیدری،
ط ۱، مطبعة وزارة التربية، أربيل، ۲۰۰۶.
۲۰. میژووی جه لیزاده، نه جیبه خانی جه لیزاده،
چ ۱، له بلاو کراوه كانی سه نته ری ليكولينه وه وه
په خشی کویه، ۲۰۱۱.
۲۱. یادی مه ردان، مه لا عبدالکریمی مدرس، چ ۱،
انتشارات کردستان، سنندج، ۱۳۸۵.

سپهه مه لوفووی کوردی: ههوله کهی مسته فاپاشا یامولکی

سدیق صالح

دوادواییه کانی حوکمی عوسمانی، که ئەو دهوله تهی تیدا به رهو له بهریه که هه لوه شان دهچوو، ژیا نی دهستووری (مه شروته) بو دوهم جار له ۱۹۰۸ دا راگهیندرا و به هاتنه سه رکاری ئیتیحادییه کان، به هاریکی که مه ته مانی ئازادی دهستی پین کرد. لهو قوناغی بووژانه وهی نه ته وهی و نیشتمانی میلیه تانی عوسمانی دا، کوردیش پین به پین که وته خو بو ریکخستنه وهی ناومالی خوئی. ئەو سهروه خته ریکخراویکی سیاسی کوردی به ناوی "جه معییه تی تهعاون وه ته ره قبی کورد" هه بو یه کهم جار له میژووی نوئی کوردا له ئەسته موول به ئاشکرا دامه زرا. ئەم جه معییه ته، له پال کاره سیاسییه کانی دا، بایه خی به خوینده واری و پۆشنیری دا و قوتابخانهی بو پین خویندنی کوردی کرده وه. خه لیل خه یالی مۆتکی،^۱ که پۆشنیریکی دیاری ئەو پۆژگار ه بوو، یه کهم "ئه لفا ی کورمانجی" ی له ۱۳۲۵ دا^۲ به هیمه تی کوردی زاده ئەحمه د رامیز له ئەسته مبول بلاو کرده وه.^۳ ئە لفا که موسا عزمی کوردی (حامید ئامه دی) به خه تی نوسخ نووسیویه ته وه.

هه ره لهو سه ره ده مه دا چهنده هه ولکی کورت و ناته واو درا وه، که قسه کردن بو وه له سه ره "پیته کانی کوردی و ئاسانکردنی خویندنه وه یان- حروفمز و تسهیل قرائت"، مه سهوود عه لی فانی^۴ ۳۶ شیوه ی پیتی له سه ره هه مان پیته کانی عه ره بی جیا کرده وه ته وه و نمونه ی نووسینیکی له لاپه ره ۱۸ ی ژماره ۱ ی گوڤاری "پۆژی کورد" دا پین هینا وه ته وه.^۵ مه مه د صالح به درخانیش له ژماره ی دوایی دا به دووی هه مان مه سه له دا چوو و ئامازه ی به وه دا وه که "جه معییه تی مه عاریف و ئیصلا حی حروف" ئە لوفو بییه کی هه بو وه و په ی دای کرده وه. هه ره ئەو جه معییه ته ییش لهو ژماره ی دا له پیوستی ده ستکاری پیته کانی عه ره بی و گونجاندنیان بو کوردی دووا وه و نمونه ی پیشنیاز کراوی خوئی خستو وه ته به رچاو. "پۆژی کورد" خویشی له (ژماره ۳، ۱/۸/۱۳۲۹، ل ۳۲) دا شیوه ی بو دهنگه کانی (ئا، ئە، ئی، ئۆ، ئوو، ئەو، را) دانا وه و ده قیقی پین نووسیوه. له راستی دا ئەو ئە لوفو بییه زور ئالوز و نه گونجا وه، له پووی شیوه وه دزیوه و کرده نی نییه و ناییته به ره دل.

^۱ له باره یه وه بپروانه: پۆژی کورد: گوڤاری حقاتی هئیشی قوتابیانی کورد ۱۹۱۳- ئەسته موول، ئاماده کردن و لیکۆلینه وهی عه بدوللا زهنگه نه، (له بلاو کرا وه کانی بنکه ی ژین)، چاپخانه ی شقان، سلیمانی، ۲۰۰۵، ل ۱۰۵-۱۰۶.

^۲ ئەم کتیبه لینی نه نووسرا وه ئاخو ساله که ی کوچییه یا رومی، ئەگه ره کوچی بی ده کاته ۱۹۰۷ ی زاین، پومیش بی ۱۹۰۹ یه. دروست ئەوه یه پاش مه شروته ئەمجا ده ره تانیک بو کورد ره خسا له پووی سیاسی و پۆشیرییه وه گه شه بکا. بو یه ده بی ئەو میژووی ۱۳۲۵ م رومی بی و ئە لفا که ییش له ۱۹۰۹ دا و پاش مه شروته بلاو بوو بیته وه، به تاییه ت که ئەو جه معییه ته له ۱۹۱۰ دا قوتابخانه ی له ناوچه ی "دیوان یۆلووی" شاری ئەسته موول هه بو وه بو پین خویندنی قوتابیانی کورد (بپروانه: جه لیلی جه لیل، بووژانه وه ی پۆشنیری و نه ته وه یی کورد، له عه ره بییه وه وه رگی پانی سدیق صالح، سلیمانی: به ریوه به رایه تی گشتی چاپ و بلاو کرده وه ی سلیمانی، چاپخانه ی هه وال، ۲۰۰۰، ل ۴۳-۶۲).

^۳ دکتور عیزه دین مسته فا ره سوول، دۆسیه ی په یک: خه لیل خه یالی، گوڤاری په یک، ژماره ۱، پایزی ۱۹۹۹، ل ۱۰۹-۱۲۸.

^۴ مه سهوود کوری عه لی فانی ئەفه ندی خه لکی سلیمانی یه. سه ره تا دژی جوولانه وه ی که مالیی تورکیا بو وه. ۱۹۳۳ دکتورای له زانکوی پاریس وه رگرتو وه و ناویشانی دکتورانه که ی: La nation kurde et son évolution sociale, thèse pour le doctorat, université de Paris, faculté de droit, Ed. Librairie L. Rostein, Paris, 1933.

پاش لیبورده گشتیه که ی ئەو ساله، به هه مان شیوه ی دکتور شوکری محمه د سه گبان، گه را وه ته وه بو تورکیا.

^۵ پۆژی کورد، (ژماره ۱، ۱/۸/۱۳۲۹، ل ۱۸؛ ژماره ۲، ۱/۸/۱۳۲۹، ل ۱۲-۱۳).

دووهم ههول، ئەوهیانه که سهردهمی یه کهم خولی داگیرکاری ئینگلیز له باشووری کوردستان، میجر ئی. بی. سۆن و کاپتن ده بلیوو. جهی. فاریل سهرپهرشتی "ئهوه له مین قیرائه تی کوردی" یان کردوو، که محمه د باشقه و محمه دزه کی سلیمان نووسیویانه و ۱۹۲۰ به ۳۰ لاپه ره له چاپخانه ی حکومت له به غدا له چاپ دراوه. ئەم ئەلفوبییه که پیته کانی لاتینییه و به تورکی عوسمانی و فارسی لیک دراوه ته وه، واته پیت و وشه و رسته کان به لاتینی نووسراون و له ۱۴ دهرس دا نووینراون بۆ پی خویندن؛ تا ۱۹۲۲ له قوتابخانه کانی ناوچه ی سلیمانی وتراوه ته وه.

سینیه ههول، که زیاتر ریتی تی ده چی ههر له دهورانی دووهم حکومتی کوردستان دا ۱۹۲۲- ۱۹۲۴ له سلیمانی ئاماده کرابی، ئەمه ی جیی باسه، که به ههشتی مسته فاپاشا یامولکی، وهختیک له کابینه ی ریاسه ته کانی شیخ مهحمودی هه فیدا بووه رهئسی مهعاریف، له پال کردنه وه ی چوار قوتابخانه ی مهحمودییه، قادرییه، رهئووفیه و له تیفیه ناوان دا، ئەم ئەلفوبییه ی داناوه بۆ قوتابیانی پۆلی یه که می سهره تایی. ئەم ئەلفوبییه، به هه مان چه شنی ئەوه ی خه لیل خه یالی، ده ست پی کراوه. بۆیه هه یچ دوورنییه مسته فاپاشا په شتر ئەو ئەلفوبییه ی دیبی و ئەلفوبییه کی خۆبی له بهر ره شنایی ئەوه ی ئەودا ریک خستبی. وهک له "دیباچه" دا ئاماژه ی بۆ کردوو، نیازی بووه به ش به ش له ره ژنامه ی "بانگی کوردستان" یا "ره ژی کوردستان" دا بلاوی بکاته وه و پاشان به نامیلکه یش له چاپی بدا، نه بینراوه و نه بیستراوه ئەم ئەلفوبییه کاتی خۆی وهک نامیلکه له چاپ دراوی و ئەوه ی به رده ستیش زیاتر ره شنوو سه. گومان ده کری ئەو -که موزۆر- چوار مانگی دهورانی حوکی دووهم حوکمداری شیخ مهحمودی هه فید فریاکه وتبن نهک ههر چاپی بکه ن، به لکه بی شیخه نه کار و له قوتابخانه کان دا بیخوینن،

رهنگه ههر "ئهوه له مین قیرائه تی کوردی" یه که یه که م خولی حوکی راسته وخۆی ئینگلیز له ناوچه ی سلیمانی له م سهرده مه یش دا به کاره ی نرابی.^۶ ئەوه ی وا سه باره ت به م ئەلفوبییه سهرنج ده درئ،

۱. پیته عهره بییه کانی ئیستا له ئەلفوبییه کوردی دهره ی نراون، له م ئەلفوبییه دا هیلراونه ته وه و به کاره ی نراون.

۲. جهخت کراوه که سهر و ژیر و بۆر، له بریی نیشانه ی عهره بی، ده بی به رودا به پیته کانی بزوین: ه، ی، و بنوو سرین.

۳. نیشانه ی (۷) ی خستوو ته سهر پیتی (و)، بۆ نوواندی پیتی ئیسته ی (و): له بریی (ئ)، چوکه یه کی له شیوه ی پیتی (ا) ی ناوه ته ژیر پیتی (ی)؛ سهر (-) یکی خستوو ته بان پیتی (ل) بۆ نوواندی (ل).

۴. نیشانه یه کی تاییه تی بۆ نوواندی بزۆکه داناوه، که ده که ویته نیوان دوو پیتی دهنگار و بی دهنگ، نه کرا شیوه که ی لیژده دا نیشان بده ی، له ده ستوو سه که دا ده بینری.

۵. هه موو پیته کانی کوردی له کۆتایی بابه ته که دا به نیگاری شتیکی وهک مرۆف، گیانه بهر، ئامراز و که رهسته ی دیکه نه خشان دووه.

۶. کاریکی زۆر سهره تایی له م ئەلفوبییه دا کراوه بۆ په ره وکردنی خاله بندییه کی تا راده یه ک دروست و بی کیشه، که نیشانه ی هه ولدانه بۆ ریکخستن و جوانکردنی نووسینی کوردی.

ئهمه ی خواره وه دهقی ریکخراو و لیک دراوی دوو ره شنوو سی ناته واوی ئەلفوبییه که یه:

^۶ نوسخه ی ئەسلی ئەم ئەلفوبییه و کۆمه لیک ده ستخه تی دیکه ی مسته فاپاشا و عه بدولعه یزی کوری، لای به ریز دکتور ئەکره م عه بدولقادر یامولکی بوون، خستنی بهر دهستی به ریز مه جید سالج، که کتییکی له سهر مسته فا پاشا نووسیوه، بۆ کار له سهرکردن و ره زگار بوون له فه وتان. ئەویش سپاردنی به بنکه ی ژین بۆ وینه گرتنه وه ی ئەلکترۆنی و سوودلی وه رگرتن. سپاس بۆ هاوکاری هه مووان.

دیباچه

لەمەولا چی بکهین؟!

وهکۆو پینچ سال له مه وپیش دهموت و هاوارم دهکرت: ئەم دونیایه له گه‌ل جهنگی گه‌وره (یه‌عنی هه‌ربی عمومی) ی رابوردوو به ته‌واوی گۆراوه؛ به ته‌عبیری هه‌ره‌بی، ئینقیلابی گه‌وره رووی داوه. ئینقیلاب به کوردی هه‌لگه‌رانه‌وه‌یه، یه‌عنی ژێر ده‌بی به سه‌ر، سه‌ر ده‌بی به ژێر؛ په‌سپایان ده‌که‌ونه سه‌ر، سه‌روه‌ران ده‌که‌ونه ژێر. هه‌ندی تازه‌په‌نگه‌یشتووی غه‌واره، هه‌ولیان دا ئاوی خویناویکی سویر به‌سه‌ر شاخی موباره‌کی پیره‌مه‌گروون‌دا، به ملی شوخ و شه‌نگی کاژاودا، به بان کۆهی سه‌رنازاده و ئاسمان‌پایه‌ی ئه‌ورامان‌دا به‌بن و رێوی و چه‌قاله‌ تووک‌گه‌رمابردووه‌کان، له جیگای به‌بر و پلنگی کۆهستانی دابنن. نه‌یاندەزانی که [ئەم] فک‌ره‌ قۆرانه‌ خیالی طه‌بیعه‌ته؛ نه‌یاندەزانی که به‌رزی حاکی نزمییه، که ئەم ... له رۆژا.

له دونیادا هه‌موو قه‌ومی‌ک به واسیطه‌ی مه‌عاریف و سه‌نایع کاروباری خۆی ریک‌ده‌خا و بۆ راحه‌تی خۆیان، هه‌رچی لازم بیته‌ ده‌یکا و به‌م نه‌وعه‌ ئه‌و قه‌ومه ده‌توانی بژی و نام و نیشانیکی چاک و بۆ خۆی ئازادی و سه‌ربلندی په‌یدا بکا. مه‌عاریف و سه‌نایعیش له سایه‌ی خویندن و نووسین په‌یاده‌بیته. بزنان دینی ئیسلام که عیباره‌ته له قورئان و به‌جه‌نابی پیغه‌مبه‌ر ته‌لقین کراوه، ئه‌وه‌ل ئایه‌تیک که نازل بووه: "اقراً...،" ئایه‌تی ئه‌مری خویندنه. که وابوو ئه‌ساسی هه‌موو حیکمه‌تیک خویندنه.

گه‌رچی خوینده‌وارانیش هه‌ندی مه‌عریفه‌ت و سه‌نعه‌ت فێرده‌بن، وه‌لی ئه‌و جو‌ره مه‌عریفه‌ت و سه‌نعه‌تانه نه‌ پایه‌دار ده‌بی و نه‌ زیاده‌یی‌کی وا ده‌کا که هه‌موو که‌س لێ به‌هه‌ردار و بۆ ئه‌فرادی ئه‌و قه‌ومه سه‌به‌بی نموود و ئیفتیخار بیته. هه‌ر قه‌ومی، هه‌ر جه‌ماعه‌تی، عیلم و عیرفانی نه‌بیته، به‌و قه‌ومه ده‌لین: جاهیله، یاخود وه‌حشییه و ئه‌و قه‌ومه هه‌ر به‌ چاوی خراپی ده‌بینرێ و له نه‌ظه‌ر قه‌ومانی مه‌ده‌نی‌دا جیگای ئیعتیار و حورمه‌تی نابیت و له‌ناو ولات و قومی جاهیل‌دا، له‌جیاتیی راحه‌تی، هه‌ر شه‌ر و شو‌رش په‌یاده‌بیته!

خویندن، بناغه‌ی هه‌موو عیلمیکه و سه‌رچاوه‌ی گشت مه‌عریفه‌ت و سه‌نعه‌تیکه. بۆیه هه‌یج عیلمی، هه‌یج سه‌نعه‌تی، بێ خویندن ته‌مه‌ره‌ی نابیت. پیغه‌مبه‌ر فه‌رموویه‌تی: "طلب العلم فریضة علی کل مسلم ومسلمة"، یه‌عنی فێربوونی عیلم فه‌رضه‌ له‌سه‌ر هه‌موو موسولمانیک، چ ژن بێ، چ پیاو. هه‌زه‌تی هه‌لیش فه‌رموویه‌تی: "علموا أولادکم بالکتابه"،^٧ فان الکتابه من أهم الأمور، یه‌عنی ئه‌ولادتان فێری نووسین بکه‌ن، چونکه نووسین له هه‌موو ئیش‌وکاریک پیشت‌ر و مه‌همتره.

بۆ خویندن و نووسینی ئەم ئوصوول‌ه تازیه له‌م کیتا‌بچه‌دایه، ئه‌گه‌ر مامۆستا‌کان و مونه‌وه‌ره‌انی به‌غیره‌تمان، به هیممه‌ت به شاگردان فێر بکه‌ن، به دووسی مانگ فێری خویندن و نووسینیکی به‌قاعیده‌یان ده‌که‌ن.

ئهی جوانمه‌ردانی کوردان! ئهی ئه‌ولادی ماد و په‌هله‌وبیان! بخوینن، بنوسن، ئیوه و خودا، هه‌یف‌نیه‌ پیاویک بۆ ئیش‌وکاریک پیوستی خۆی بۆ ژنی، تا ژنیک بۆ که‌س‌و‌کاری خۆی، نه‌توانی کاغه‌زیک بنوسیته و ئه‌وه‌ی له دلێاندایه دووراودوو به یه‌کتیری حالی‌نه‌که‌ن و بۆ دووسی که‌لیمه‌ نووسین، ژنان به مالانه‌وه، پیاوان له دوا‌ی فه‌قیان به مزگه‌وتانه‌وه بگه‌رین و قسه‌ی په‌نهانی خۆیان به بیگانه‌ بخویننه‌وه!

هه‌ندیک بێ‌میشکان ده‌لین: زبانی کوردی نانوسرێ و ناخوینرێته‌وه. زبانیکی که چه‌ند هه‌زار سالان قسه‌ی پێ‌کراوه و ئیشتایش پێی ده‌کریت و له زۆر زبانی دیگه‌ر ئه‌شعاری مه‌وزوونی پرمه‌عنا و ته‌شبهه و جیناسی غه‌ریبه‌ریبی تیا‌یه، چۆن ده‌بیته نه‌نوسریت و نه‌خوینریته‌وه؟! زبانی کوردی که له‌گه‌ل فارسی چه‌ندان فه‌رقی نییه و له ئه‌صل‌دا یه‌کن، له گه‌لی زبانی ئه‌جنه‌بیان ئاسانتره. له زه‌مانی پێش‌ووا کوردان نووسین و خویندنیکی مه‌خسوص و به‌قاعیده‌یان بووه. له‌گه‌ل فه‌وتانی حکومه‌تی کوردی و له‌گه‌ل ظه‌ووری ئیسلامییه‌ت، له‌به‌ر زۆر ئه‌سباب که له پێشه‌وه له جیگای خۆیان‌دا به‌یانی‌ده‌که‌ین، نه‌کوو هه‌ر کوردان، فارسیش و به‌لکوو هه‌موو ئێرانی قه‌دیم، عه‌نه‌ناتی پێشووی خۆیان فه‌رامۆش‌کردوو و

^٧ الکتابه راسته.

له غیرهت و مه‌حبه‌بته‌تی قه‌ومیه‌تی خویان چونکه
بئ‌به‌شن، جوابی ئه‌وانه هه‌ر سکووته!

بۆ ئه‌مه مندالی کوردان به دوو نیه‌یه‌ت به سنی
مانگ زبانی کوردی چاک بنووسی و چاک بخوینته‌وه،
له‌سه‌ر ئوصوولی تازه کیتاییکی بچوک ته‌رتیب‌ده‌کری و
به‌م نه‌زدیکه چاپ‌ده‌کریته، که به واسیطه‌ی ئه‌م
کیتابه‌وه زۆر قه‌واعیدی کوردیش ده‌زانری.

ئه‌ی برایانی خۆم، بزنان که هه‌موو ئایات و
که‌لیماتی قورئان، هه‌ر ده‌نگه‌کانیان له‌غه‌یه‌وه به
جه‌نابی پیغه‌مبه‌ر ئیلهام و ته‌علیم کراوه و شکلی
نووسینی ئه‌م قورئانه که ئیمه ده‌یخوینن، به‌م طه‌رحه
که نووسراوه، له ئاسمانه‌وه نه‌هاتوه خواره‌وه؛ یه‌عنی
له طه‌ره‌ف جه‌نابی جیبریلیشه‌وه، به نووسراوی
ته‌سلیم‌نه‌کراوه. وه‌کوو وتمان، بۆ ته‌سه‌یلی خویندن و
موحافه‌ظه‌ی قورئان، ئه‌م طه‌رحه نووسینه و ئه‌م
ئوصوولی قورئانه له طه‌ره‌ف عوله‌مای ئومه‌ته‌وه، له
پاش وه‌فاتی چه‌ضه‌ته‌ی پیغه‌مبه‌ر دامه‌زراوه. چی
ده‌بوو تا ئیستا له‌ناو ئیمه‌یش‌دا می‌زه‌ربه‌سه‌ریکی عاقل،
عاقلیکی دوورته‌ندیش، ده‌وله‌تمه‌ندیکی به‌غیره‌ت، وه‌یا
ئاغاییکی وه‌طه‌نپه‌روه‌ر و به‌هیممه‌تی وه‌کوو ئه‌و
چه‌جاج بن یوسفه، خدمه‌تیکی بۆ قه‌ومی کورد و بۆ
چاک نووسین و خویندنی زبانی په‌له‌وی بگردایه، تا
فیزبوونی زبانی کوردی بۆ یار و ئه‌غیار که‌سی
ئاسانی بگردایه. گه‌رچی له وه‌قتی خۆی‌دا، مه‌ته‌له‌ن، له
خاکی به‌به‌دا، له بتلیس‌دا و له جیگیانی دیگه‌ردا، زۆر
کوردی به‌غیره‌ت و موحبیی عیلم و مه‌عریفه‌ت
په‌یدا‌بوون. وا ئه‌سه‌ف! له‌به‌ر ظولمی قه‌ومانی دیگه‌ر
مه‌یدانیان بۆ نه‌ماوه‌ته‌وه و ئاتاری عیلمیان له‌ناو‌چوووه!
له‌ناو کوردان‌دا، له ده‌میکه‌وه چه‌ند مه‌لاییک
نه‌هاتوه که بۆ کوردایه‌تی فائیده‌یه‌کی بووینت!
ئه‌گه‌ر بووه، کوا ئه‌ته‌ریکی کوردیان، کوا
خدمه‌تیکیان بۆ زبانی کوردی؟! کوا سه‌روه‌رانیکی
دوورته‌ندیش که وه‌کوو له‌ناو قه‌ومانی دیگه‌ردا بووه و
هه‌یه، بۆ کوردایه‌تی فیداکاریه‌کیان بینرابی؟! یا ئه‌گه‌ر
بووینتیش، له‌به‌ر بی‌تاریخی و بی‌عیلمی، ناویان و
ئه‌ته‌ریان نه‌ماوه. له‌ناو ئاغایان و به‌گژادان و خانانی
کوردانی ئه‌م زه‌مانه‌دا، غه‌یری ئه‌م قسانه‌ چی‌تر
هه‌یه: کوره‌ بینه، ئاده‌ی تیی‌ه‌له‌دن، ئاده‌ی مالی
تالان‌که‌ن!! گه‌لی له مه‌لاکانی‌شمان و له

شیخه‌کانی‌شمان هه‌ن، که ئه‌وانه‌ی به که‌یفیان نه‌بیت،
پیی‌ده‌لین: کافره، فاسیقیه، رۆژی شه‌موو
سه‌رده‌تاشی، زۆر پی‌ده‌که‌نیت، تاس‌ولوسی خۆی
زۆر ده‌دا، نایه‌ته‌ زیکی ته‌کیه، ده‌ستی شیخان
ماچ‌ناکا، بروای به که‌راماتی شیخان و پی‌او‌چاکان
نییه، بروای به‌مه‌ نییه که خودا رزقی هه‌موو که‌س
ده‌نیریته به‌رده‌می! به‌لئ، بام ئه‌مه و ابیت، ئه‌ی ئایه‌تی
جه‌لیلی قورئان: "لیس للانسان الا ماسعی، بۆچ
گوئ‌ناگرین، های‌های!

به‌عضی که‌س ده‌ناسم که له خدمه‌ت و
مه‌ئمووریه‌تی ئه‌غیاردا بوون، له‌به‌ر بی‌غیره‌تی و
له‌به‌ر حیرص و طه‌ماعیکی زۆریان، زبانی
ماده‌رزادی خۆیان ته‌رک‌کردوه و قصه‌ی کوردیان
له لا پی‌ه‌یب‌بووه و زۆری مه‌لاکانمان له‌سه‌ر
کیتابی عه‌ره‌بی حاشیه‌یان نووسیوه و له‌سه‌ر "قال
یقول" و له‌سه‌ر "ضرب زید عمرا" هه‌زار قیل و قالان
و گوپ‌چورکه‌یان بووه و ئیستایش هه‌ر هه‌یه. عه‌جه‌با
له عیلم و فه‌ضلی ئه‌مانه، چ خیریکی بینراوه. عه‌جه‌با
به قصه‌ی زۆر دریزی ئه‌م زانیانه، له وه‌طه‌ن‌دا چ
ئاوه‌دانیه‌ک بووه، بۆ ئه‌مه که خه‌لقه‌که به هه‌موو
قصه‌ی عه‌ره‌بی هه‌له‌خه‌له‌تین. کوا ته‌فسیریکی
قورئان به کوردی؟! بۆچی له‌م قورئانه تی‌نه‌گه‌ین؟ تا
که‌ی به زۆر هه‌لبستین، ریگای راست نه‌دۆزینه‌وه.
خودا فه‌رموویه‌تی: "وعلى الآدم الاسماء كلها، سا که
وابوو، بۆچی ئه‌وی خودا یا چه‌ضه‌ته‌ی ئاده‌م
فیزبووه، ئیمه هیچ نه‌بی نه‌ختیکی فیزنه‌بین!

ئه‌م نه‌وعه پی‌اوانه بۆ کوردایه‌تی چ فائیده‌بینکیان
بووه؟! به ناحق هه‌ر ئه‌م و ئه‌ویان ته‌کفیر و
قه‌ومه‌که‌یان دل‌شکسته و ناو‌مید کردوه، زۆریان بۆ
کاسه‌لیسی لای غه‌یره، زه‌می قه‌ومیه‌تی خۆیان به
ئیفتیخار زانیوه و ئیستایش هیی و امان زۆر تیا‌دایه.
عه‌جه‌با ئیسانیه‌ت و موسمولمانیتی بی‌غیره‌تیه‌؟!
حاشا! خوا هه‌موو زبانیکی ده‌زانیت، به راستی و به
غه‌له‌ط هه‌رچی به زبانا و هه‌رچی به دل‌دا بیت،
مه‌قصه‌دی ئه‌صلی لای خودا معلوم‌ده‌بی. ئه‌مما
ئینتیظام و ئوصوولیک له زبانا، له نووسین‌دا، بۆ
ته‌ره‌قیی ئه‌م قه‌ومه لازمه، بۆ صاحیبی ئه‌و زبانه فه‌خر
و خوشیه‌که، قیমে‌تی ته‌واونابیت. "حب الوطن من
الایمان،" قصه‌یه‌کی شیرین و چه‌دیثیکی زۆر مه‌عقوله.

عیجه با مقصد له وهطهن هر دار و بهرد و گله؟! خهیر، به لکوو مقصد له وهطهن، به وجودی هه مشه هرییان و هه مزبانی ولاتی باوک و دایکیه. کس دلی بۆ قهومی خوی نه سووتی، یه عنی خۆشی نه ویت و خدمه تیک و یاریده ییکی که له دهستی بیت، دهرحق به هه مشه هرییان و وهطهنی خوی درینجکا، به و کهسه کوردی به غیرهت و ههتا موسولمانی چاکیشی پینا بیژریت. خولاصه، ئەو نهوعه که سانه علمیشیان بیت و له زبانی دیگه ردا ته ئلیفاتیشیان، ئەشعار ی سه حاریشیان بیت، ئەوانه ده بی پینا بیژری: "سهگی کونه ماسین، پاسی جرتاوا دهکن!"

هاواری شهو و رۆژم!!

زهمانج وا هه موو لاییک له فیکری قهومییهت پر بیت وهکوو جارن به بی عیرفان له بۆ کوردان ژیان نابیت له سایه ی خویندنه مولکی فه رهنگ پرزهوق و پرگه نجه له بهر بی خویندنه ئیستا به شی کوردان هه موو ره نجه له سایه ی خویندنه طۆپ و تفهنگ، کولاره، ژیردهریا له بهر بی خویندنه ئیمه له شه بقهیش سل ده کهین وهک گا له سایه ی خویندنه دهرزی و ده زوویشمان هه رفه رهنگ ده یکا له بهر بی خویندنه پۆست و خوریمان ئەو روپا ده بیا له سایه ی عیلمه وه قهصر و کلنسا شهو هه موو رووناک له بهر بی عیلمیه مزگهوت و خانووی کوردهکان غه مناک برا کوردان بخوینن، به سنییه قاله یه قوولووی کون هه زاران ئیحتیاجی تر، ئەوا هینایه دی گهردوون له سایه ی خویندنه صندوقی ئەمریک دیته کوردستان له بهر بی عیلمیه ده کړین له ئەفرهنج لاوکی خومان

بسم الله الرحمن الرحيم

يا الله يا فتاح يا رزاق
 ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص
 ض ط ظ ع غ ف ق ک گ ل ل م ن و ث ه لای
 بۆ موعه للیمان

له زبانی کوردی دا سی و پینج (۳۵) حهرفی خویندن (خواندن، یه عنی حهرفی هیجا) هه یه. له ناو ئەمانه دا ئیشاره تدار پ، چ، ل، ژ، ف، گ له زبانی عه ره بی دا و له قورئانی که ریم دا نییه. دهنگی حهرف به واسیطه ی ئەم ئیشاره تانه وه، یه عنی سه، ژیر، بۆر، دهگورئ. مه ته له ن، ئەلف کهوا (آ) بی وهکوو ئە، (ا) وهکوو ئی، (ا) وهکوو ئو، ته له فوظ ده کړی. ئەوه ل حهرف (ا) له ئەوه لی که لیمه وه که بوو، دائیما آ (ئه) ده خوینری و له عیاره ی قورئان دا هر (-) سه ری بۆ دهنوو سړی. له نیهایه تی هه موو که لیمه یه که دا هر (-) سه ری حهرفی ئاخر نه ختی به رزده کاته وه. - ئەم ئیشاره ته، () له سه ر حه رفه وه بی، پی ده لئین (سه ر)، له ژیر حه رفه وه بیت، پی ده بیژری (ژیر). ئەم ئیشاره ته () ناوی بۆره، به سه ر هر حه رفیکه وه بی، هه ردوو لیو بۆ پیشه وه گرد و دریز دهکا. ئەم () ئیشاره تهیش ناوی (زه نه) یه، به سه ر هر حه رفیکه وه بیت، ئەو حه رفه پی ده لئین (ساکین) و قه ط له ئەوه لی که لیمه وه نابی. ئیشاره ته کانی تر له ئەوه ل و له ئاخر و له ناوه راستی که لیمه وه دهن. ئەو ئەلفبایه له ژووره وه نووسرا، به چهن دهرسیک به طه له به فیزیکری و موعه للیم له سه ر ته خته تیکرار به تیکرار بۆیان بنوو سی، تا شاگردان هه وه سی نووسینیان بۆ حاصل بی و به بی ته ضیق و شیده ت بۆ نووسین ته شویق بکړین. وهکوو له ژیره وه به چهن دهرسیک حه رفه کان به سه ر و ژیر و به بۆر جوئ جوئ ته دریس بکړی و ئیشاره تی () () () () به ناویان له بهر بکړی.

فه قه ط ئەمه که () زه نه ی پی ده بیژری، له سه ر ئەوه ل حه رفی که لیمه وه نابی، له سه ر هر حه رفیکه وه بی، ئەو حه رفه پی ده لئین ساکین،

لا ژیر و بۆر قبول ناکا، تا کوو دهنگه که ی نه گۆرئ. ر، ز، ژ، چون ودها دهنوسرئ، به نهوعه یش دهنوسرئ: ر، ز، ژ. ئەم (: دوو نوقطه یه له پاش عیباره تی نووسرابئ، خه به رده دا که ئەو شته ی به حث کراوه، ئەمه ته وا دهنوسرئ.

دەرسی ۵:

أَبْ أَبَاتُ أَجْ أَحْ أَدُ أَدُ أَرُ أَرُ أَسْ أَسْ أَشْ أَشْ
إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ إِبْ
أَضْ أَطْ أَطْ أَعْ أَعْ أَعْ أَعْ أَعْ أَعْ
أُبْ أُتْ أُجْ أُفْ أُوْ أُفْ أُمْ أُنْ أُأْ أُأْ أُأْ أُأْ
أُزْ أُبْ أُعْ أُحْ أُدْ أُذْ أُسْ أُصْ أُضْ أُخْ أُكْ أُزْ أُرْ أُثْ
أَحْ دَ أَحْ مَ دَ جَ دَ جَ پَ قَ دَ رَ بَ رَ شَ سَ زَ شَ رَ جَ رَ جَ
شَ رَ مَ رَ مَ زَ هَ زَ هَ دَ زَ Bَ Rَ Zَ Kَ Zَ Kَ Zَ هَ Lَ Mَ Lَ
شَ شَ هَ فَ هَ مَ مَ ا دَ كَ ا چَ كَ دَ فَ دُ زُ

بۆ موعه للیمان

له قورئانی که ریمدا (ا) به ئیجابی مه حهل، یه عنی به سهر، به ژیر، یا خود به بۆر ته له فوظ ده کری. فه قه ط له کیتابه تی کوردی دا (ا) بی حهره که بی ت، یه عنی بی سهر، بی ژیر، بی بۆر بی ت، دائیما وه کوو (ا) سه ردار ده خوینرئ. مه ته له ن، ئەگەر- آ گ ر، ئەجه ل- آ ج ل. ئەگەر وا (أ) بی ت، ئەو- او، وه کوو ده خوینرئ، وه کوو أ خوت- أ خ و ت، ئولفه ت- أ ل ف ت. ئەگەر ا وا نووسرابئ، وه کوو ئەلفی ژیردار ده خوینرئ. مه ته له ن، ئیکرام- إ کرام- إ ک ر ا م، ئیسلام- إ سلام- إ س ل ا م، ئینسان- إ ن س ا ن.

ئەگەر له پاش ئەلفه که وه (ی) ببئ، ئەو (ی) یه چونکه ژیر ده دا به حهرفی پیشووی خوی، حاجه ت به ئیشاره تی هه مزه ی ژیرووی نییه، یه عنی وه کوو (ا) ی ژیردار (ا) ده خوینرئ ته وه. مه ته له ن، ئیمرو- ، ئیتر- ، ئیمشه و- ، ئیره- ، ئیوه- ، ئیواره- . ئەگەر ئەلفه که مه ددی هه بی، یه عنی دریز بخوینرئ ته وه، یا مه دده که دهنوسرئ، یا له جیاتی مه د دوو جار دهنوسرئ. مه ته له ن، آخر- الآخر، آگر- الکر. هه موو حهرفی دوو قیسمه، سهر و کلکه

وه کوو (م) خه که ی سهره، دریزه که یشی کلکه، وه یا خود سهر و ناوما له، وه کوو ج و س، که خه طه که به راوژوور سه ریانه، له خه طه که به راوخوار ناوما لیانه. له کیتابه ته دا بۆ زۆر نووسین، ئەوانه ی که دهنوسین به حهرفی کی تره وه، هه ر سه ره کانیان دهنوسرئ،

دەرسی ۶:

مه ته له ن، مَ ر - مَ ر [مه ر]، م ا س ت- م ا س ت، شَ و - شَ و [شه و]، كَ ز - كَ ز [که ر]، لَ ش - لَ ش [له ش]، صَ فَا - صَ فَا [صه فا]، ف ر ا ر- ف ر ا ر، ق ر ا ر- ق ر ا ر، ا ح م د- ا ح م د، ا ک ر م- ا ک ر م، ا س م- ا س م، ب ر د- ب ر د (به رد)، س ا ر د- س ا ر د، م ر د و- م ر د و، خ و ت و- خ و ت و (خه وتوو)، ن و س ت و- ن و س ت و، ج ا ج م- ج ا ج م، ح ا ج ی- ح ا ج ی، ن ا ج ی- ن ا ج ی، س ا ج ی- س ا ج ی، ش ا ه ی- ش ا ه ی، ک ا ه ی- ک ا ه ی، س ف ر- س ف ر، ش ف ق- ش ف ق.

بۆ موعه للیمان

ا د ن ر ز ژ و ق، ئەم حهرفانه به حهرفی له داوی خویانه وه بین، پیوه ی ناووسین. ئەگەر پیوه ی بنووسرئ، له شکلی سه ری حهرفانی تر ده کا و شوبه هه حاصل ده بی. مه ته له ن، آب ئەگەر ئەلفه که به ب یه که وه بنووسرئ، له گه ل ل ب فه رقی نا کرئ. ئەمانه به طه له به تی بگه یه نرئ آب، ل ب، لب. ک و گ که له گه ل (ا) نووسرا، بۆ ئەمه که له شکلی ل و ا نه کا، سه ری کافه کان بۆ لای چه پ خوا ر دهنوسرئ، مه ته له ن، ک ا- ک ا، گ ا- گ ا.

بۆ موعه للیمان

له زبانی کوردی دا حهرفی واو (و) که له ناو که لیمه دا بی، به سی نهوع ته له فوظ ده کری: یا هه ر عه لامه ت ده بی بۆ کیشی بۆر (و) ی حهرفی پیش خوی، مه ته له ن، م و ر- م و ر، ت و ر- ت و ر، ژ و ر- ژ و ر؛ یا خود له ته له فوظ دا هه دوو لیو بۆ پیشه وه ده کری ته وه، عه لامه ت ده بی بۆ بۆریکی کراوه - مبسو ط-، ئەو وه قته له سه ر ئەو وا وه ئەم عه لامه ته (٧) دا ده نرئ، مه ته له ن، م و ر- م و ر، ک و،

خ و ر- خور، ب و ر- بور، د و ج و- جو؛ یاخود له تهله فوظ دا لیوی خواروو بهره وخوار دهکریته وه، فقهه قط ئه م نهوعه واوانه موطله ق له بهر تهئیری یایه که له دوویه وه دیت، مهتهله ن، گ و ی ز- گوین، کویر. له غهیری ئه م حالاته واو وهکوو حهرفانی تر سه ر، ژیر، زه نه قبول و صه دای خوی مه علوم دهکا، مهتهله ن، ک و ر- کور (که وه ر)، گور (که وه ر)، طور (طه ور)، نوت (نه وت)، گوره (که وه ر)، هویر (هه ویر)، هوین (هه وین)، داوین (داوین)، جوت (جه وت). واویک که له ئه وه لوی که لیمه وه بو ری بیت، له جیاتی بو ر، واویکی تری بو بنووسری، وهکوو و تم- و وتم، ظه ریف دهخوینریته وه.

دهرسی ۷:

بو، بو، تو، تو، جو، جو، حو، حو، لو، لو، هو، هو، بو ر، زور، سور، شور، قول (قول)، قول، شو، شو (شه و)، شو، شور، گور، نور، دیو (دیو)، میو (میو)، کیو (کیو)، سیو (سیو)، لیو (لیو)، کو (که و)، رو- روه (ره و ره وه)، ش و ه- شوه (شه وه)، خول- خولخولوکه، جال- جالوکه (جالوکه)، جولکه (جووله که)، چولکه، شولکه، کولکه (کوله که)، مولکه، دورک، دو براو (دو براو)، ویلکه (ویله که)، کول (کول)، کولکه، لالو، لال (لال)، آل (ئال)، خال (خال)، کال (کال)، مال (مال)، چال (چال)، سال (سال)، حال (خال)، لالوی- من، خالوی تو لاله، مال من حاله، که زور هات قواله بطله، آشوان دلی آش بطله، کموله، چموله، دول، گولکه، ووشکه، ووسبه، وونبه- وونبه، کاله، ماله، هاله، زال، فال، گال، یال، بال- یال- اسپ

دهرسی ۸:

قاله برای ماله، ناله- برای ساله، ژاله گلی آله (ژاله گولی آله)، دست برام راسته (دهستی برام راسته)، ب ج ا ن م ن بجان من (به جانی من)، اسپ من، آش تو، پاره ی من، مال تو، دهشت چول، گ ل ا ل ه- گلاله (گولاله)، گ ل و ل ه-

گولوه- گلوه، لوله ل ا ل ه- لاله ی که له ناو که لیمه دا بیت، وهکوو یه دهنووسری. بو ئه مه که فه رقی له ب و تی ناو حهرفان بکری، له ژیره وه دوو نوقطه ی بو دهنووسری. مهتهله ن، ه ی ه- هیه یاخود هیه، دای ه- دایه، م ا ی ه- مایه. س و ش وهکوو س و ش دهنووسری، مهتهله ن، ش ر- شر (شه ر)، س ر- سر (سه ر).

بو موعه للیمان

ل له نووسین دا وهکوو لامه (ل)، لا وهکوو ل ا- لا دهخوینری و ل ا و لا دهنووسری، (ه) له نیهایه تی که لیمه وه بیت، وهکوو ه دهنووسری. مهتهله ن، ه ی ه- هیه، ل ل ه- لاله، ت ا ل ه- تاله. بهعضه ن هه ر کلکی حهرفی ئاخری نهختی براوخوار دهنووسری، ئه ویش عه لامه تی (هه) یه. مهتهله ن، تاله- تاله، لاله- لاله. ئه گه ر بهجوئی بیت، هه ر وهکوو زه نه یه کی پیوه دراو (ه) دهنووسری، مهتهله ن، و ر ه- وره (وره). ئه م نهوعه (ه) ه ئیشاره تی سه ره، یه عنی بو سه ری حهرفی ئه وه لوی خوی. مهتهله ن، ک ر ه- کره (که ره) له ناو که لیمه دا، وایش (ه) دهنووسری، مهتهله ن، ب ه ی ه- بهیه (بهیه)، م ه ر- مهر، ش ه ر- شهر.

دهرسی ۹:

ب ی- بی، س ی- سی، ج ی- جی (جی)، ه ی- هی (هی)، ز ی- زی، ش ی- شی (شی)، ب ی ب ی- بیبی، وی وی- وی وی، ک ی ک ی- کیکی، ذ ی، ز ی، ب ی- بی، س ی- سی، ج ی- جی، ج ی، ش ی، ری، ف ی- فی، م ی- می، ن ی- نی، ی ی- یی، د م ی- دم (دمی)، سر ی (سه ری)، پ ل ی- پلی، ج ل ی- جلی، .. م ل ی- ملی، دمی، سری، پلی، جلی، ملی، ک س ی- کسیتک، ن ز ی ک- نزیک، .. د ر ی- دریتک، شویک، چای- چای، دای، ل ا ی- لای، دای ک .. ی ا ر- یار، ک ی- یک، ک ی- کی (که ی)، ن ی- نی (نه ی)، ی ر س ل- یرسل شهری

بۆ موعه‌لليمان

(ی) ئەم حەرفە کە لە ئاخری کەلیمەوێ بێت، ژیری حەرفی پیشووی خۆی درێژدەکا. مەتەلەن، ن وری- نوری. ئەگەر لە تەلەفوزدا لیوی خوارووی بەراو خوار کردنەوێ دەوێ، ئەو وەختە لە ژیری دا (.) ئەم ئیشارەتە لازمە: ی ک ی- یکی (یەکی)، ک س ی- کسی (کەسی). بەم نەوعە (ی) یە یای کراوەی پێ دەلێن و لە مەعنادا وەحدەت، یەعنی یەکیتی لێ دەفامریتەوێ. ئەگەر ئەو کەلیمە یە فیعل بێت، بۆ ئەمە کە لە یای موحاطەب فەرق بکری، ئەو عەلامەتە ی هەر لازمە، مەتەلەن، د چ ی (دەچی)، د چ ی (دەچی)، تو دەچی، ئەو دەچی، تو دەبی، ئەو دەبی. خولاصە، ی لە ئاخری کەلیمە دا (ی) یا بۆ مەصدەرییەتە، مەتەلەن، چاک، چاکی، یاخود بۆ وەحدەتە، مەتەلەن، برد- بەردی (یەعنی یەک بەرد)، یاخود بۆ ضەمیری غائیبە، عائید بە کەلیمە ی پیشووە، مەتەلەن، چومە مال احمد، خال ی لەوێ بوو- چومە مالی ئەحمەد، خالی لەوێ بوو، ئەمما کاک ی لەوێ نەبوو [ئەم (ی) یە عائید بە ئەحمەدە]

دەرسی ۱۰:

خ دا- خودا، ر س و ل- رسول، پ ی غ م ب ر- پیغەمبەر، پ ی ا و- ، چ ا ک- پیاوچاک، ت و- چ ا ک ی- تو چاکی، ب ا- ب ا- بابا، دای ه- دایە، بابە، م ا م- مام، م ا م ه- مامە، خ ا ل- خال، خ ا ل ه- خالە، ک ا ل ه- کالە، م ا ل ه- ماله، ک ر ه- کەرە، ص ر ه- صرە، و ر ه- ب ر ا- ب ر ا ک ه- کاکە، ب ر ا گ و ر ه- براگورە، ب ل ی براگورە دەستی باوکمی ماچ کرد، ح ق- باوک و دایک- زورە، پیاوچاک دەبی لەگەڵ هەموو کەس چاکەبکا، داری، دو دار، شش، بار دار- شەش بارەدار، ا ن س ا ن- انسان، د ب ی- دبێ، ص ب ر ی- صبری ببی، ب ب ی- بیی، خۆش، خۆشی، خۆشە، ب و ش- بوشە، م ی ش- میش، گ ی ژ- گێژ، لیژ، ب ی رۆ- بیرو، م ی رۆ- میرو

بۆ موعه‌لليمان

لە عەرەبی دا بۆ هەموو حەرفیک سەر یاخود ژیر یاخود بۆر یاخود زەنە کە دانرا، ئەو حەرفە وەکوو لە دەرەکانی پیشوودا نووسرابوو، بە سهوولەت دەخوینریتەوێ، فەقەط بەبی ئەم حەرەکانە بە زەحمەت دەخوینری وە باخسووص لە قورئانی کەریم دا بۆ خاطر ی ئەمە کە مندالان و شاگردان بە غەلەط نەخوینن، دەبی زۆر دیقەتە لە حەرەکە بکری.

ئەمما لە زبانی کوردی دا بۆ ئەمە کە لە زەحمەتی سەر و ژیر و بۆر و زەنە پستگاری، وە باخسووص لە وەقتی طەبعکردن دا، ئەو عەلامەتی حەرەکە یە نییە، وەکوو لە زبانی ئەجانب دا هە یە بۆ سهوولەت، لەجیاتی سەری درێژ (ا)، لەجیاتی ژیر (ی)، لەجیاتی بۆر (و)، لەجیاتی سەری خەفیف (ه) بنووسری، ئیملا ی کوردی راست و ئاسان دەبی. مەتەلەن، و ر ه با ب چ ی ن بۆ دەرەو- وەرە با بچین بۆ دەرەو، ل ی ر ه- م ر و- لیرە مەرۆ، پ ی لاو ک ل ی- پلاو کولی، م ن و- منو- مەنو، ل گ ل- لگل- لگل

دەرسی ۱۱:

ل م ن- ع ا ج ز- م ب ه- لە من عاجز مەبە، ک ر د- کورد، گورد، پ ه ل وان- پاهلەوان، ژن- ژنی، ژ ی ن- ژین، ژ ی اردن- ژماردن، شیت، شیتە، شین، شرینە، شیر، شیر، تیر، تیر، فیل، فیل، نیل، نیل، بیر، نیل، کاوور، گاوور، قامچی، یامچی، جلودار- جلەودار، بردهفرکی- بەردەفرکی، کوش- کەوش، کۆش، نۆش، مویش- مەویژ، برللا- بەراللا، کوتم- کەوتم، فوتا- فەوتا، ب رادر- برادەر، بی رادر، خدا- خودا، چاوی، لە ئیمە یە، وە لە هەموو شتیک ئاگاھدارە، لە هەموو کەس خەردارە- لە هەموو کەس خەبەردارە، کاغەزەکە ی تو هات خویندەمەو، زۆر پێی خۆش- حال بوم، برام سەلامت لێ دەکا دەلی بۆچ درەنگت بەسەرچو بۆ چژن- چەژن، بیروە لای ئیمە، کورەکانت زۆر چاکن، لەبەر

خویندن، مکتب- مهکتب دهک ریتوه- دهکریتوه، مردو- می ردو، زیندو، گدا- گه‌دا، پادشاه شب- شهب، لب- لهب، خواب- خواو، زبان- زیوان، زبانم سوتا- زوانم سوتا.

بۆ موعه‌للیم

زبانی فارسی و گوردی له ئەصلدا یه‌کن و هه‌ردووکیان ئەصلیان زبانی په‌هله‌وییه، چونکه ئەم زبانی په‌هله‌وییه هه‌زار سال زیادتره که گوم‌بووه و قه‌ومی گوردیش حکومهت و ئینتیظامی له زه‌مانی داراوه به‌مه‌ولا تیک‌چوووه و له ظهوری ئیسلام‌دا، یه‌عنی له زه‌مانی یه‌زدگورد- یزدجرد-دا زۆرتر ته‌فره‌قه‌یان که‌وتوووه‌ته‌ ناو. له‌به‌رئهمه‌ ئه‌ده‌بیاتی په‌هله‌وی- کوردی عاده‌ته‌ن فه‌رامۆش‌کراوه و موچه‌په‌رات و موکاته‌بات هه‌ر به‌ زبانی فارسی جاری‌بووه. گه‌رچی ئەم دوو قه‌ومه‌ ئه‌صلیان یه‌که، فه‌قه‌ط لازمه‌ ئیمه‌ دائیما سه‌عی‌بکه‌ین بۆ ئیحیای زبانی ئەصلیی خۆمان که‌ زبانی په‌هله‌وییه.

له زبانی فارسی‌دا هه‌ر که‌لیمه‌یه که له ئاخری حه‌رفی (ب) بیته، له کوردی‌دا که ته‌له‌فوظ و ئیستیعمال بکریته، ئەکته‌ر یا حه‌رفی (ب) ده‌بی به‌ واو، مه‌ته‌له‌ن، شب- شو، لب- لو- لیو، زبان- زوان، بابه- باوه، حه‌تتا به‌عضی حه‌رف (ب) له ئەوه‌هل و له‌ناو که‌لیمه‌یش‌دا بی، وه‌کوو (واو) ده‌خوینریته‌وه، مه‌ته‌له‌ن: به‌ خودا، وه‌ خودا، به‌ راستی- وه‌ راستی، سبزه- سه‌وزه، گبر- گهور- گاور، طبر- طور- طهور. له‌ناو که‌لیمه‌ی فارسی‌دا به‌عضی دال (د) له کوردی‌دا به‌ نه‌وعی ته‌له‌فوظ ده‌کرێ که ئەم دهنگه‌ وه‌کوو به‌ین له دال و له یا فه‌رقی هه‌یه، مه‌ته‌له‌ن، پادشاه له زبانی کوردی‌دا داله‌که‌ سه‌دایه‌کی مه‌خصووصی هه‌یه.

ده‌رسی ۱۲:

ان، آن، ان‌ما- انما، ک‌ آن‌ما- ک‌انما، ج‌ ره‌- جره‌، زره‌، زره‌- زیره‌ (زری)، زی‌ ره‌- زیره‌، م‌ ح‌ م‌ د- محمد، م‌ ره‌- مره‌- مه‌ره‌، ک‌ ره‌- کره‌-

که‌ره‌، فره‌- فه‌ره‌، انس- ئینس، جن- جین، دین، دین- ده‌ین، عین- عه‌ین، الحمد- الحهمدو، نعمت- ن‌ ی‌ ع‌ م‌ ت- نیعمه‌ت، په‌رحمه‌ت، جنت- جه‌ننه‌ت، جهنم- جهه‌ننه‌م، معبود- مه‌عبود، موجود- مه‌وجود، قیمت- قی‌مه‌ت، آخرت- آجی‌ره‌ت، قیامت- قی‌امت- قیامه‌ت، ندامت- نه‌دامه‌ت

بۆ موعه‌للیم

عه‌لامه‌تی گیر (ۆ)، یه‌عنی شه‌ده‌ده، چونکه له قه‌دیمه‌وه عاده‌ت بووه هه‌ر له نووسینی قورئانی عه‌ظیموششان‌دا و له حه‌دیثی شه‌ریف‌دا ده‌نووسری، فه‌قه‌ط له کیتابه‌تی کوردی‌دا له‌جیاتی شه‌ده‌ده له ئەو حه‌رفه‌ که ده‌گیری، تیکراری، یه‌عنی دوو ده‌فعه‌ نووسینی به‌سه. ئەگه‌ر ئەو حه‌رفه‌ مه‌طلووبه‌ گیری نه‌بی، وه‌کوو ضرر، ئەو وه‌قته‌ حه‌ره‌که‌یه‌ک له به‌ینی ئەو حه‌رفه‌ ده‌یه‌ مه‌علوومی ده‌کا- ضه‌ره‌ر.

ده‌رسی ۱۳:

پی او- پیاو ده‌بی له خه‌ودا بی‌ته‌رسی، چونکه- چونکی، له هه‌مو جی‌گایه‌ک‌دا خودا ئیمه‌ ده‌بینی، ئیمما- ام‌ ا، ئیمه‌ ئەو نابین، خۆشاردنه‌وه له خوا- خودا، قط- قه‌ط، نابی، درۆ، زۆر، خیراپه‌، که‌س، درۆ له‌گه‌ل- له‌گل، تۆ بکا چون به‌ خیرایی ده‌زانی، تۆیش درۆ له‌گه‌ل یه‌کیکی‌تر بکه‌ی، ئەویش تۆ وا خیراپ ده‌زانی خدا- خودا له، جنس- جی‌نسی خۆمان، یه‌عنی له جی‌نسی‌ای‌نسان زۆر انسان- ای‌نسان عاقل و کاملی ناردوووه که به‌ ئیمه‌ ریگای چاکه‌ نشان- نیشان‌دا و ئیمه‌ ده‌رحه‌ق به‌ یه‌کتري ظلم- ظولوم نه‌که‌ین ئەگه‌ر وا نه‌که‌ین ده‌چینه‌ ناو ئاگری جهنم- جهه‌ن‌ن‌م، خودا له ئاگری جهنم- جهه‌ن‌ن‌م، بمان‌پاریزی.

ده‌رسی ۱۴:

پیاو ده‌بی له خودا بی‌ترسی، چونکه له هه‌موو جی‌گایه‌ک‌دا خودا ئیمه‌ ده‌بینی. ئەمما ئیمه‌ ئەو نابین،

خۆشاردنهوه له خودا قهط نابى، درۆ زۆر خراپه، كهسى درۆ لهگهڵ تو بكا، چون به خراپى - خى راپى دهزانى، تۆيش درۆ لهگهڵ يهككى تر بكهى، ئەوئيش تۆ وا خراپ دهزانى، خودا له جينسى خۆمان، يه عنى له جينسى ئينسان زۆر ئينسانى عاقل و كاملى ناردووه، كه به ئيمه ريگاي چاكه نيشان بدا و دهرهق يهكتر خراپه نهكەين. ئەو ئيسانە كامل و بزورگانه - بزورگانه پينان دهلین پيغمبر - پيغه مبهري. هەر پيغه مبهري له طهرهف خوداوه معجزه - موعجزه و كرامت - كهرامهتى مه خصوصهيان ههيه، كه ئيمه ناتوانين بيكهين. پيغه مبهري كه بۆ ئيمه هاتووه، ناوى محهمد مصطهفايه (عليه السلام)، باوكى ناوى عهبدولالايه، دايقى ناوى ئامنهيه. قرآن - قورئان كه ئيمه و هه موو موسولمانان دهى خوئين و به زباني عه رهبويه، له طهرهف خوداوه بۆي نيرراوه، ئەم كيتاب - كتيبي خودايه، موعجزهيه، يه عنى تا ئيستاي تا قيامهت هيج كهس هيج عربى - عه ربهين ناتوانى وهكوو ئەوه قصه بكا. ئيمه كه خۆمان به ئيسلام دهزانين، دهبي هه موو كاريكمان به حوكمى ئەو قورئانه بيت و ئەو قصه موباره كانهيش كه له ده مى پيغه مبهريمان دهرچووه و له طهرهف ره فيقانى خۆي وه عالمانى راستگۆ حيفظكراوه و نووسراوه، دهبي گوئي لى بگري، تا خودا به هه شتمان به نسيب بكا. ئەم قصانه پيني دهلین حه ديث.

ده رسي ١٥:

كورد، ئەصلى گورده، يه عنى پالەوان. له پيش ئيسلامدا دهوله تيكي به قوهت بووه، له تووران و له شه رقى ئيران هەر ئوردوويى كه بۆ غه رب وه ياخود له غه ربه وه بۆ شه رقى ئيران له شكري بۆ شه رقى چوويى، به ناو كوردستاندا سه فه رى كردووه. كوردستان بووه به جيگاي شه رپوشۆر و پووى له خراپه كردووه. له پاشتر فه ساديش كه وتوووته به بينان، پارچه پارچه بوون. گه رچى له زۆر لاوه بۆ خويان حكومه تى پچووك پچووكيان

دروست كردووه، فه قه ط له بهر بي عيلمى و له بهر ئەمه كه خه به ردار له سياسه تى دونيا نه بوون، ئەو حكومه تانه يش هيج گه وره نه بوون و له بهر جه هاله ت و بي عه قلى و هه سوودى، له گه ل يه كتردا تيك ده چوون وه وه كوو حالى ئيستاي كوردان دايمه له گه ل يه كتر شه رپوشۆريان ده كرد. له بهر ئەمه هه موو قه ومانى تر، هه تتا عه جه م كه پارچه يه كه له حكومه تى په هله وى، كه ئەصلى كورده، ديسان نه ختى له ئەده بياتدا و له سه نايعدا ته ره ققى هه يه. كه چى كوردان هەر وا مانه وه، نه سه نه عتيان هه يه، نه له مه مله كه تياندا راحه تى ته واو هه يه، نه له ليباس و خوراكياندا ته رتيب و نيزاميك هه يه. ئينشائە لا ئيمه به واسيطه ي ته عليم و ته ربويه كوشش بۆ هاو جينسى خۆمان ده كه ين و ئيمه يش مه ده نيه تى خۆمان زيندوو كه ينه وه.

برا كرمانج و كورد و لوڤ، هه موو يه كبن له گه ل زازا

كه ئيمه په هله وى ئەصلى، بزاني ئەهلى ئەوروپا

زه مانى گورز و ڤم رووى و ئيستاي پالەوان عيلمه

له مه يدانا نيه ري وجبي كه سى بي سه نه عه ت و عيلمه

جه هاله ت ظولمه ته ياره ب، به دوورمان كه ي به لوطفى خۆت

دلى كوردان مونه ووهر كه، ئيلاهى تۆ به عه ونى خۆت

بۆ موعه ليمان

له م ده رسى پيشووانه دا مه علوممان بوو بۆ ئەمه

كه له كه ليمه دا حه رف (حرف) چاك ته له فوظ (تلفظ)

بكرى، ا، و، ي، ه، له جياتيى حه ره كه (حركه)

ئيستيمال ده كرى، له مه طبووعاتدا زۆر چاك ده بي.

فه قه ط كه طه له به مه هاره تيان (مه ارتيان) په يدا كى رد

(كرد)، ئەو كه ليمه يه كه وه كوو شتيكى تر

ناخوئيرته وه، له كيتابه تدا بۆ زوو نووسين، يه عنى

بۆ ئيختيسار، به بي ئەو حه رفانه يش دهنووسرى،

با خصوص ئەو كه ليمانه كه عه ربه ين، تاكوو له

كه ليمانى كوردى فه رقى بكرين. مه ته له ن، خصوص -

خصوص، كه ليمه - كلمه، عه ربه - عرب، حه رف -

حرف. دوو حه رف كه له به بيناندا عه لامه تى

حهره كه، يه عنى ا، و، ي، ه، نه بي، ئەكته ربه ين وه كوو

ساكين ته له فوظ ده كرين. مه ته له ن، مه رد (مرد)، فه رد

(فرد)، زه رد (زرد). له بهر خاطر ي كه ليماتى عه ربه ي،

ص، ظ، ن، قبول کرا وه ئیلا له زبانی کوردی و فارسی دا ئیحتیاج بهم سئ حهرفه نییه.

دهرس

کرد- کرد ئهصلی گرده- گرده، یهعنی پالوان. له پیش ئیسلام دا، دهولهتیکی بهقوهت بووه، له پاشتر فهساد کهوتووته بهینیان، پارچه پارچه بوون، له زور لاهه بۆ خویان حکومهتی بچووک بچووکیان دروست کردووه. فهقهط له بهر بی عیلمی و له بهر ئه مه که خه بهردار له سیاسهتی دونیا نه بوون، ئه وه حکومه تانه ییش هیچ گه ورنه بوون و له بهر جه هالهت و بی عه قلی و هه سوودی، له گه ل یه کتر دائیما تیک ده چوون و وه کوو حالی ئیستای کوردان هه ر له گه ل یه کتر شه رو شو پریان ده کرد. له بهر ئه مه له دونیا هه موو قومانی تر، هه تا عه جه م که پارچه بی که له حکومه تی قه دیمی کورد، ... دیسان نه ختی له ئه ده بیات دا و له صه نایع دا ته ره قی هه یه. کوردان ... هه ر وا مانه وه. ئینشائ لا ئی مه به واسی طه ی ته علیم و ته ربییه کوشش بۆ هاو جیسی خۆمان ده که یین و ئی مه ییش مه ده نییه تی خۆمان زیندووده که یه وه.

دهرس

س: (خه سه ره و): کورد چیه؟

ج: (حه مه): گورد قه ومیکی زور قه دیمه، ئه صلیان قه ومی ماده، که له تاریخی هه موو جیهان دا مه عرووفه و به جیی ئه م قه ومه میدیا ده بیژری.

س: (فه روموورن): ئه م قه ومی ماده له کوئی هاتوون، که ی و له کوئی حکومه تیان بووه؟

ج: (پۆسته م): دونیا زور کونه، ته ئریخیکی راست و ته واو بۆ قه ومان له دونیا دا نییه. فه قه ط له پاش طوفانی نوح، که له قورئانیش دا به یان فه رمووراوه، له پاش ئه م طوفانه له م کوردستانه ی ئیستا که مه وجووده، به نی به شه ر ئیسکانی کردووه.

س: (عه لی وه یس): کورپه باوکم، تو زور به راوژوور پۆیی، سه فینه که ی حه ضره تی

نووحمان پی بلی، له کوئی نیشتووه ته وه و ئه و جیگایه ناوی چیه و ئیستا چ قه ومیکی تیا یه؟

ج: (خودا که ره م) که شتییه که ی حه ضره تی نوح له سه ر شاخی جوودی نیشتووه ته وه و خه لقه که ییش جیگایان بۆ خویان دۆزیوه ته وه. ئه و شاخه - وه کوو ده لێن- شاخی سنجاره که ئیستا عه شه ره تی یه زیدی تیا ساکینه؛ وه یاخود له ئه و شاخه یه که شیمالی غه ربی زاخویه و ئیستا ناو و ئه طراف ی ئه و شاخانه هه موو هه ر عه شایری کورده.

س: (شامراد): ئه ری برا بیرس و بلی، به لکه ئه و کوردانه له جیی یه کی تر هاتوون و له و شاخانه ساکین بوون، چی بلین؟

ج: (خودامراد): من وه کوو له باوکم و له باپیرم بیستوومه ته وه، له دونیا دا هیچ ته ئریخی نییه که به راستی بتوانی بلی کوردانی ده وری سنجار و زاخو و بۆتان، له جیی کی تره وه به هجرهت هاتووبن. ئه مانه ئه هالیی ئه صلین و جیی قه دیمی باو و باپیریانه.

س: (برزووبه گ): ئه ری کاکه پچا ده که م ئه م ناوی سنجاره کوردییه یا عه ره بییه؟

ج: (زۆراب): برای خۆم ناوی ئه و شاخه ئه صل کوردییه و ژهنگاره و مه عنای ژهنگاری کوردییه کی فه صیحه، هه موو که س ده یزانی. له پاش ئه مه ئیسلام ظه ووری کورد و عه ره ب ئه و ئه طرافه ی کرد [گرت]، چونکه له زبانی عه ره بی دا حه رفی ژ و گ نییه، ژهنگار بوو به سنجار و له پاش عه ره ب، تورکان که ئه و جیگایان ضه بپ [کرد]، دیسان ناوه عه ره بییه که یان قبول کرد. فه قه ط ئیشتایش خه لقی ئه و طه ره فانه هه ر ده لێن ئی مه خه لقی ژهنگارین.

س: (باپیر): ئه ری چاوه که م تو دیاره تاریخ چاک ده زانی و مه حه بیه تی وه ظهن و میله ته ی خوت هه یه، ئایا ئیستا ژهنگار به ده ست لیوه یه؟

ج: (پیرو ت): له م حه ربی عموومییه دا، ده ولیتی بریتانیا ئیستیلا ی کرد. له پاشتر حکومه تی

عەرەببىيەى عىراقى دامەزىران، ئەو جىگايانەى بۇ
عىراق واگوذارکرد.

ط
ظ
لا

بسم الله الرحمن الرحيم

۱. موعەللىم ئەم حەرفانە لەسەر تەختەى
رەش بىنوووسىت و يەواش يەواش شاگردانىش
فېربكا. وەلى لەبەر نووسىن نابى مندالەكان
وەرەسبكا، چونكە بۇ مندال نووسىن ئاسان نىيە.
۲. موعەللىم مندالان تىبگەيىتى كە لە زبانى
كوردى دا بىست و هەشت حەرفى ئەووەل بەسىە و
بەم حەرفانە غەيرى زبانى عەرەبى، هەموو
زبانىكى تىرىشى پى دەنووسىت بە راستى. ئەمما بۇ
كەلىمەى عەرەبى ئەو شەش حەرفەى پاشوو
لازمەند.

۳. لە زبانى عەرەبى دا پ چ ژ گ ف ل نىيە،
ئەمما لە زمانى كوردى و لە زمانى فارسى و لە
زمانى زۆر قەومانى ديگەردا هەن.

۴. قورئانى كەرىم بە زبانى عەرەبىيە، بۇ
خاطرى خويندى قورئان و خويندەوہى كەلىمە
و عىبارەى عەرەبى، ئىحتىاجمان بە هەفت حەرفى
دوواى هەيە كە ئەم شەش حەرفە هەر بۇ
كەلىماتى عەرەبى لازم دەبن.

۵. شاگردانى كە بە عومر گەورە دەبن،
خويندن و نووسىنى ئەم حەرفانە بە چوار دەرس
فېردەبن. ئەگەر زۆر مندال بن، نووسىنى
حەرفەكان چەند دەرسىكى ديگەر پاشدەكە ویت.

أ ب پ ت ج چ ح خ د ر (ر) ز ژ س ش ع غ
ف ق ك گ ل ل م ن و ف هـ (هـ) ي

لەسەر موعەللىم لازمە ئەم حەرفانە لەسەر
تەختەى رەش بىنوووسى و بە شاگردانىشى
بخويندەوہ و بە تەدرىجى لە شاگردانى بېرسىتەوہ.
ئەگەر بۇ بەعضى شاگردان راستە و راست فېربوونى
ئەم حەرفانەيان لە لا زەحمەت بىت، ناوى ئەم
حەرفانە لەگەل ناوى ئەم سوورەتانە كە لە ژىرەوہ
نووسراوہ، پىيان فېردەكرىت.

ا (ئە) ئەسپ
ب بەران
پ پالەوان
ت تەشوى
ج جۆلانە
چ چۆلەكە
ح حەمال
خ خولخولۆكە
د دەست
ر رېوى
ز زەردەوآلە
س سەگ
ش شىر
ع عارەب
غ غونچە
ف فىل
ق قاز
ك كەرويشك
ل لىمۆ
م مار
ن نەرگىلە
و واشە
ف فىزقىزە
ه هەرمى
ى ياسەمىن
گ گاجووت
ل
ژ ژن
ث
ز
ص
ض

به کفری جدا خلق کردن او بدوستی کله نوسین زمان به مالده هره پتایان از دروای
 خدیان به سزگ و گناه ده بگمیرین و قصه به زبان خویان به بیگانه بخوبینده ده !
 به پیشگان ده لپن زبان کوزوی مانوسری و ناخوبیندیده ده ^{زبان کله} ^{در این خویان}
 قصه به کراهه و ایستاده پی ده کزیت و لرزه زبانان دیگر به انشاء سه وزوی ^{جورستان}
 بر مصای هدیه چون به پسته ز بوبریت و به خوبینده ده ! زبان کورده که در کله ناری خدیانی خرفی
 نیه و صله لپن در کله زبان اجنبیان آستزه ^{زبان کله} ^{در ده خدی} کوردان نوسین و خویان پللی
 مخصوص و فاعله یان بوره که کله خدیانی خلوت بوره و در کله ظهور به صومیت که بر زور
 است که پیشه و در بیگانه خدیان ایان و کله نین ^{کله خدی} کوردان فارسی سر و به لکه مو
 ایان قیام عنفات پیشه خویان ^{فارسی سر} و در به بر ظلم و زور خلوتان
 غریبه و سستی آسوده کی بو کوردان تا ماوه و در حیاتی خویان جوانردان
 کوردان ایان هر تیر و تفنگ هاویشق و جنگ و جداله بوره و خویان پللی
 کله نام داریش ^{ابو صلیان} و میرزایان ماوه ته وه ! و لکه بر ارم بوره که کوردان لرزه
 بیگانه ^{چیکای و ستایه هیتان} و در خویان ^{چیکای و ستایه هیتان} به سناخ و داغ هیناوه !!
 در ده خت ظهور ایستاده قوم عذره بیش خویان دنوسینکی به به سنیان نه بوره که بر
 امه بو محافظه ^(قرآن) قرآن کریم آیت به آیت جزه به جزه به احباب جناب به خیر و به نصیحت
 عذره به او ده خت پی که بر کراهه را باشی و فاته خلفای ^{اسم} سمن و لکه که کم بونه دی
 محافظان قرآن و احباب رسول (سدم خودی ای بیت) که بعضی بیگانه کلمات قرآن
 به غلط خویان و لاری قد زمانی لغزیر عذره برن خویان قرآن کریم زور موشکیل بیزاره
 لدر امه عاقبتون عرب با حفصه لرزه خت و حجاج بن یوسف که مشهوره به حجاج ظالم بو حجاج

ورتبه و د
 حنا و عرب
 خدیان
 سلام
 بو محافظی
 خویان
 خدیان
 خدیان
 خدیان
 خدیان

له ناو کوردا نزا دگر بل نمانه وه چنه مودیک زنا نوره که بو کور دایه فی حدیثه زفانده کی بو بیت!
 اگر بود کور انزکی کوریدان کور او خد متیکان بوزبان کوری اگور سور انیکی دور انیشی
 که کور لانا و قومان دیگر دا بوره وهیه بو کور دایه فدا کار بیکیان بیزای! له ناو آغایان بکران انزکی
 و خانان کور دایه غیره ام قضا بهی زهره: کوره پینه آدهی قبی هه لده ان آدهی مالی تالان بر جتانی
 کن!! ایستایشان اوای به کدیفیان نه بیت بی ده لین: کافره فاسقه روزه سینه
 نه روزه تا نه زور بی دلانیت تا سو و لوی خون زور و لوی نایه ته ذکر دست قوت ای کور مایه
 ناکا بروی به کور مایه سینه سینه ای کل یه بروی به مینه که خودا رزقی هم سو که کور نیرته به روه بی!
 بعضی کس وناسم که خدمت و مأموریت اغیار دا بون ره بر با غیره و جهلانان و لره حصی وطاعیه
 زوربان زبان مود زاده و جوان ترک کر و ووه و فقه کوریدان له لای عیب بوره و زور مایه
 له سر کتاب عروه بی به زبان عروه بی هاشه بان بوجه له سر قال بقول هه نار بجه و کور بوزبان
 بوره! ام نوع ریانه بو کور دایه به فانه کیان بوره! ایوه هه اوردان تلخیر رقوم کیان دلانکت
 کر و ووه زوربان بو کور لای غیره زم قومیان حیوان به افتخار زانیوه عجب انانیت و سمانه
 به غیره تیه؟ عاسا! خوراه موزبانیک دزانیت به راستی و به غلط هه به زبان بیت مفصلا صلی بو خودا
 معلوم ده بی اما انتظام و اصولیک له زبان له نوسینا بو زقی او قوم لازمه بو صاحب اوزبان و خرو
 خوشیه که قیمتی تو و انانیت. حب الوطن من الایمان قصه به کی سیرین و هدیشکی زور
 معقول عجب مفصله وطن هه جهمه در دگر؟ خیره به نکومفصله وطن به وجود هه مشربان و هم زبان
 و دولت اوت و دایکی که بی دلی بو قوم م خوی نه سو قی یعنی خوسی زوتیه و خد متیک و
 یاریره کی که له صفت بیت در حق به مشربان و وطن خوی درینو بجا به و کور کور به غیرت
 و حق مسلمان صاحب ایمان ابیزریت خصله او نوع کسان علمیشیان بیت و ز زبان

نادی به زور هه بستن نام ناو ریجای راست ده نوز غیوه خندا ذرمویاتی و علم الامم الکواکب لها
 ساکرا بو جی اوی بهدا با حضرت آدم فری بوره ای به حق نه بی نشیکلی فرته بین به عواره ایستون

دیگر تا ایلغاشیان اسما سحریشان بیت اوله ره بی بیان بیتی :

سه ک کونه ماسه ^{سین} پاسی جیزاوه ده کن .
 هاوارسته و ورورم !!
 زمانه واهموریه ک فکره ویت پرپیت . وه کوهالک بی عغان لبو کوردان تیان آ بیت
 ل سایه خونینه ملک ذرنگ برزوق و پرگنج . له رب خونینه ایستاب بی کوردان هموره بخ
 ل سایه خونینه طوب و نصیحت کوردان بریا . له رب بجه خونینه دورزی و دره زوشان همزه ک
 له رب کوهالک بی عغان لبو کوردان تیان آ بیت
 ل سایه خونینه طوب و نصیحت کوردان بریا . له رب بجه خونینه دورزی و دره زوشان همزه ک
 له رب کوهالک بی عغان لبو کوردان تیان آ بیت
 ل سایه خونینه طوب و نصیحت کوردان بریا . له رب بجه خونینه دورزی و دره زوشان همزه ک
 له رب کوهالک بی عغان لبو کوردان تیان آ بیت

بوصلم

له ی بیا بو هو حد صیک سر چی شیر یا هغه بور یا هغه زنه که دا ترا او حده
و کو له در سکانه پیشورا نو سرا بو به سولت دهونیز تووه فقط بی ام جملانه
به هغه دغونیزی و با هغه له قرآن کریم بو هغه طرا ام که مغلان و س کران
به غلط خوین دبی نه در وقت که حد که بکری

اما له زبان کردی سر و جبرو جبرو زنه رستگاری
و با هغه له وقت که حد که بی نه و کو
له زبان اهانبا هغه بیاتی سر (ا) له حیاته شیر (ی) له حیاته
بور (ی) له حیاته سری خفیف (ه) بوری املای کردی راسته و اسان
دی مده و ره با چین بود موه و ره باب چی ن بو
عیه و ره - با چین بوا ده ره و ره ، له ره - م م رو - لره م ره
پ ل و ک ل ی - پ ل و ک ل ی ، م ن و - منو - منو

در کال

له من - عاجز - م به - مه ، ک س د - کورد ، گورد
پ ه ل وان - پاهله وان ، شن - شون ، شین - ترین
ش م اردن - ش م اردن ، ش پت ، ش پت - شین
شیر ، شیر ، تیر ، تیر ، فیر ، فیل ، فیل ، پیر ، پیل
کاوور ، گاوور ، قاپچی ، قاپچی ، جلودار ، جلودار ،
برده فرکی - برده فرکی ، کوشی - کوش ، کوش ، نوشی ،
موثر - موثر ، برللا ، براللا ، گوتم - گوتم ، قوتا - قوتا ،
س ادر - برادر - برادر ، خدا - خدا ، چادی ، له ایبه و
له هو شیک آگاهماره که له هو که کسی خبرداره - که خبرداره
کاغزه که تو هات خونده موه زور پی خوش - حال بو ، برام
سه لامت لی ده کا دل بو یج دره نگت به سر چو بو چترن چترن
پره وه لای ایبه کوره کانت زور چاکن ، له بر خونین ، مکتب رکتب

بجراوده

درس ۱۳

اِنَّ، اَنَّ، اَنَّ ما - اِنَّمَا، اِنَّكَ اَنَّ ما - كَانَمَا، جَزَاء - جَزَاءه
 ذَرَّه - زَرَّه - نَزَّهه زَرَّهه - زَبَّه مَحَمَّاد - مُحَمَّد - مَحَمَّاد
 مَمَّره - مَرَّه - مَرَّه - كَمَّره - كَمَّره - كَمَّره - قَمَّره - قَمَّره
 اِنْس - اِنْس، جِن - جِن، دِن، دِن، دَيْن - دَيْن، عَيْن - عَيْن،
 اَلْحَمْد - اَلْحَمْد، نِعْمَت - نِعْمَت، نِعْمَت، نِعْمَت، نِعْمَت، نِعْمَت
 جَنَّت - جَنَّت، جَهَنَّمَ - جَهَنَّمَ، مَعْبُود - مَعْبُود، مَعْبُود - مَعْبُود
 قِيَامَت - قِيَامَت، اَخِيْرَت - اَخِيْرَت، قِيَامَت - قِيَامَت، قِيَامَت، نَدَات - نَدَات
 عَدَمَت گِراس) مین شده چونکه از فیکره عادت بوده خرد نویسین قرآن عظیم نشان اول است
 سرفیضا دنوسره فقط له جملت کردیا له حیایه شنه که او عینه که دگره نکرده نین دورن نویسی
 لب اگر او حرف مطوعه گری نی و کو ~~صورت~~ صورت او دوقه حرکت له بین او حرف در
 مظهری ربا: ضره

درس ۱۴

پی او - پیار، ده بی، له خردا بچه ترسی، چونکه - چونکی، له هو موچی گایه
 خودا، ایه ده بیی اما - امما، ایه او نابینین، خوشاردمه وه له خوا
 خودا، قطه - قطه، نابی، درو، زور، خلی راپه، که بی، درو
 له گله - له گلی، تو بکا چون به خلی ریخ ده زانی، تویشی درو له کل یکلیت
 بکی اویشی تو وا خلی راپ ده زانی خما - خودا له جنبی - جنبی، حی نس، خوان
 به عنی له جنبی ای نان زور انسان - ای نان عاقل و کامل
 نار دوره که با ایه رپکای چاکه نشان - نشان بلا وایم دره حق،
 کتری ظلم - ظولوم نه کین اگر وانه کین ره چینم ناو اگر جهنم -
 جهنم نهم، خودا له اگر جهنم - جهنم نهم، جان پاریزی

درس ۱۵

در لغت نامه

لر توپان و لر شرقی
ایران هم او در
که بودی خبر و با
خود لرغوبی و
بوشهر شرقی ایران
لر شکر و شرقی
چوبی و نادر کور
رستانه اسفندی
کرد و لر کورستان
بوده و جلیکای
شوش و لر
سوس و لر
لر خرام و کرد و لر

کورد ، اصلی گورده یعنی پالو وان . لر پیش ایلاما ده ول تکی
به قوه است لر پاشتر ضساد که و تووه تر به بیان پارچه پارچه بون لر زور
لاوه بو هوایان حکومتی بوچوک بوچوکیان دروست کرد و ده فقط
لر بهرچی عیالی ول بهرام که خجسته بهرام لر سیاست در نیان بون او
حکومتانیشی هیچی که وره نه بون هر بهر چه هالت و به عم قلی و هم سوئی رستانه اسفندی
لر مکه لر یکتر دایکده چون و ده کوهال اپتای کور ران دایما لر گرل
یکتر شورو سوریان ده کرد لر بهرام هم موقه و مان تر
همه تا خجسته که پارچه یک لر حکومت به هلهوی که اصل کورده
دیسان نه ختی لر ایلی اده بیاتنا ول صنه ییعا تر ز قتی هم

که چی کور ران هم و طمانه نه صنه ییعا نه لر مکه بیاتنا
راستی تو او هم یه نه لر لباسی و خوراکیاندا تر تیب و فی ظاچیک

بوملکان

نوم درس پیشوانه و معلومان بولگه بولگه که لر که لیمه دا حرف (حرف) های
تم لر فوظ (تلفظ) بولگه ای ، وی ، ه لر حیاتی صوره که احدک استعمال
بچه ده کری لر مطبوعاتا زور های دهی فظ که طلبه مهاره تیان (مهارتین)
پیلر به میا کورد (کرد) او کلمه که و کوشیکیم نا خونیم و به
لر کتابا بو نو سین یعنی بواجضار ، به او حرفانیشی دوسری
با حرفی او طمانه که عین تا کو لر کلکان کردی ذوق بکریت ، صد
خصوص - حرفی ، کلمه - کلمه ، عربه - عربه ، حرف - حرف
دو حرف که لر بیاتنا علامت حرکت یعنی ای ، وی ، ه نه به اکثر یا کوسا کن تلفظ
ده کرین صد مرشد (مرد) ، فرزد (فرد) ، نزه سد (نزد)

سی علی و بی کوره با و کم تو زور بر او زور روی سفینه کی حضرت نوحمان
پی بابی که نوی نیش تو تو تو و و او جیطای نامیم و ایستاهیم

فوصیلی تیار
۱ خلد کریم - کشتیه کی حضرت نوح له رسا ف جودی نیش تو تو و و او جیطای
خلفه کیشا

جیطایان بو عویان روزیوه تو او شاف ^{خه تورین} یا شاف سنچاره
که ایستایری تیا سانه و ایفود له او شافیه که سال ^{نقش} عی
زاخویه و ایستایر طرف او شافانه هوو عیایر ^ع

کرده
اری برای بری ^ع و بابی ملک او کردانه له جی بی ترهاتون
وله و شافانه سکان بون جی بلین

من و کوله با و کم و له با پریم بی تو تو له دنیا دا بهج تاریخی نیزه لری
توانه بی کردان در سنچاره زاخویه بو تان له جی بی
تره و بهج بی هاتون الله امانه اهل اصلین و جی قوی

با و یا پریم
اری هار جاد کریم ام ^ع او سنچاره کریم یا خجیم
برای عوم ناو او شاف اصل کریم و تر نظاره و صفای

تر نظاری کریمکی ضمیمه هوکی دیزانی له با جی ام اصل ^ع ظهور
کرد و عرب او طرفی کرد چونکه له زبان عربی ^ع و کی بی

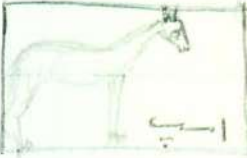

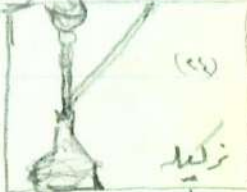
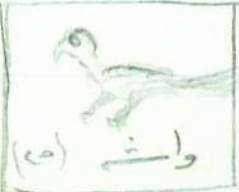

عرب تره و کوسی با و کوز گی و جی تلفظ دکن له برام
تر نظار بو سنچاره و با جی عرب ترکان له او جیطایان ضمیمه

دکیان ناوه و بی کیان قبول کرد فقط ایستایری جلتی
او طرفانه هر دلیله ایم جلتی تر نظارین

اری جاد کریم تو دیاره تاریخ جاک دزانی و محبت وطن و ملت
خوشه هم ایستایر نظار بدست کی و بی ^ع

له عرب جی داد دولت برتیا ایستایری کرد له با بیشتر
حکومت عربی و له طرفی داندان او جیطای بی بو عیاق
والکنا کرد

سپه ارجمند ارجمند

<p>ا (۱)</p> <p>اسب</p>	<p>ب (۲)</p> <p>بقر</p>	<p>پ (۳)</p> <p>بالون</p>	<p>ت (۴)</p> <p>تشی</p>
<p>ج (۵)</p> <p>جولان</p>	<p>چ و پتر (۶)</p> <p>چولکه</p>	<p>ح (۷)</p> <p>حمل</p>	<p>خ (۸)</p> <p>خونگول</p>
<p>د (۹)</p> <p>دست</p>	<p>ر (۱۰)</p> <p>ریش</p>	<p>ز و س (۱۱)</p> <p>زرد و عالم</p>	<p>س (۱۲)</p> <p>سگ</p>
<p>ش (۱۳)</p> <p>شیر</p>	<p>ع (۱۴)</p> <p>عادی</p>	<p>غ (۱۵)</p> <p>غولچه</p>	<p>ف (۱۶)</p> <p>فیل</p>
<p>ق (۱۷)</p> <p>قاز</p>	<p>ک (۱۸)</p> <p>کروچک</p>	<p>ل (۱۹)</p> <p>لیبر</p>	<p>م (۲۰)</p> <p>مار</p>
<p>ن (۲۱)</p> <p>نرگد</p>	<p>و (۲۲)</p> <p>واش</p>	<p>ف (۲۳)</p> <p>فروشنه</p>	<p>ظ (۲۴)</p> <p>ظن</p>

الموسيقي مظفر بن الحسين بن المظفر الحصكفي (القرن ٩هـ/١٥م) ورسالته في علم الموسيقى

تحقيق ودراسة: د. يوسف بالوكن^١
تقديم ومراجعة: د. زرار صديق توفيق

- مؤلف رسالة "الكشاف في علم الأنغام"^٢:

ثبت اسم المؤلف ونسبته ومهنته في الورقة الأولى من إحدى نسخ الرسالة هكذا: مظفر بن الحسين بن المظفر الحصكفي الموسيقي،^٣ ولا نعلم سوى ذلك من أمره شيئاً يذكر، فلم نعثر على أية رواية أو معلومة تكشف عن هويته، فكتب التاريخ و سير الأعلام المملوكية لم تترجم له -حسب علمنا- وتبقى مقدمة رسالته المصدر الوحيد عنه، ويفهم منها إنه من أهل العلم وعاش ببلدة (حصنكيفا)، فإنتنسب إليها وخدم في بلاط أميرها الملك العادل ابو المفاخر فخرالدين سليمان بن الملك المجاهد غازي (٧٨٠-٨٢٧هـ/١٣٧٨-١٤٢٤م) سليل الأسرة الأيوبية ومن أشهر ملوك حصنكيفا الأيوبيين وأطولهم عهداً بالحكم، فذكر أنه ألفها "في علم الأنغام وسماها بالكشاف ككتاب الزمخشري^٤ المشتهر فيما بين الأنغام، وقد شرح فيها محاسن معاني الكلام في علم الأنغام وأوضح ما خفي فيها من العلل والإدغام وأتحف بها خزانة أبي المفاخر سليمان الزمان"، وهذا التصريح يفيد بأن مؤلفنا الموسيقي عاش في كنف وحماية السلطان الأيوبي وألف له رسالته وأودعه في مكتبته الشخصية، ومن الغريب إن المستشرق الألماني كارل بروكلمان (١٨٦٨-١٩٥٦) قد أرجع تأليف الرسالة الى القرن العاشر للهجرة/ السادس عشر للميلاد ظناً منه ان المقصود بالسلطان سليمان المذكور في مقدمة الرسالة والذي أهدي الرسالة إليه، هو السلطان العثماني سليمان القانوني (١٥٢٠-١٥٦٦م).^٥

وفي سنة ٧٣٩هـ/١٣٣٧م خرج الملك الأشرف موسى الأيوبي من (الحصن) إلى مصيف (دير ديل) للإصطيفاء ويرافقه رجال بلاطه من الأمراء والحاشية وأقيمت مجالس لللهو والطرب والغناء وكان المدعو مظفر الدين يغني ويطرب في حضور الملك.^٦ ولا يعلم وجه العلاقة بين المغني مظفر الدين هذا وبين الموسيقي مظفر الحصكفي مؤلف الرسالة ولا يمكن الجزم بأنهما شخص واحد.

^١ دكتوراه في التاريخ الكردي الإسلامي بجامعة أربوروم. yusufbaluken@gmail.com

^٢ انظر النص الكامل للرسالة في:

Kılıç, M, Aydın, M. 'XIV./XV. Asır Hasankeyf'inde Bir Müzikoloji Risalesi: Muzaffer Haskefi'nin El-Keşşâf Fi 'İlmi'l-Engâm Adlı Eseri'. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 22 (2017): 33-67.
http://isamveri.org/pdfdrng/D01525/2017_42/2017_1_KILICMF_AYDINM.pdf

^٣ انظر إلى رسالة الكشاف في علم الأنغام للمظفر بن الحسين الحصكفي، نسخة مكتبة جون رايلند بجامعة مانشستر، تحت الرقم ٧٩٠ الورقة 11.

^٤ أبو القاسم جار الله محمود بن عمر بن محمد بن أحمد الزمخشري (٤٦٧-٥٣٨هـ/١٠٧٥-١١٤٤م)، من أئمة العلم بالدين والتفسير واللغة والآداب، من أشهر كتبه: الكشاف في تفسير القرآن. الزركلي، الأعلام، ١٧٨/٧.

^٥ ينظر رسالة الكشاف في علم الأنغام للمظفر بن الحسين الحصكفي، مكتبة جامعة جوطا تحت الرقم ١٣٥٠ الورقة 28.

^٦ تاريخ الأدب العربي، ٩/ ٣٠٩.

^٧ الحسن بن إبراهيم الحصني، تاريخ حصن كيفا، تحقيق يوسف بالوكن، دار نوبهار (إسطنبول: ٢٠١٩) ص ١٩٣.

وعرف عن الملك العادل فخر الدين سليمان الأيوبي إنه كان شاعرا وناظما جيدا وله "نظم ونثر وديوان شعر لطيف"^٨ وكان محبا للعلماء والأدباء ويعتني بالكتب في مختلف الفنون والمعارف وجمعها ومولعا باقتناء النوادر منها ويبعث إلى البلدان لشرائها ونسخها وبنى مدرسة آوى إليها الفضلاء من القادمين عليه فأجرى عليهم مايكفيهم^٩ وكانت له خزانة كتب- مكتبة تضم أمهات الكتب التاريخية والأدبية والمعرفية، نعرف منها كتاب (الإمتاع والمؤانسة) لأبي حيان التوحيدي (ت: ٤١٤هـ / ١٠٢٣م).^{١٠} كما نسخ بخطه او بيد كتابه ونساخيه عدة كتب على ما يبدو، ومنها القسم الثالث الخاص بإقليم الجزيرة من كتاب (الأعلاق الخطيرة في ذكر أمراء الشام والجزيرة) لابن شداد (ت: ٦٨٤هـ / ١٢٨٥م) وفرغ منه يوم ١٥ رجب سنة ٧٨٩هـ الموافق ليوم ١٣٨٧/٨/١١م.^{١١}

ومن مآثره العمرانية، أنه عمر جامعا تحت قلعة الحصن يقال له (جامع الرضا) في مكان كان يعرف قديما بالمتجرة وعمر منارته التي فيه وعمر أيضا

^٨ أخبرني محقق الرسالة الدكتور يوسف بالوكن في لقاء بيننا بمعرض ديابكر للكتاب مطلع شهر اكتوبر ٢٠١٩، انه عثر على نسخة خطية من ديوان الملك العادل وإنه عاكف على تحقيقه، كما تم تحقيق ونشر أجزاء من ديوانه وديوان ابنه الملك الأشرف خليل من قبل عبدالحسنين الخضر سنة ١٩٩٣ وورد محمد الخضر.

^٩ المقريزي، درر العقود الفريدة، ١٠٩/٢-١١٠.

^{١٠} جاء في الجزء الثاني من النسخة الخطية للكتاب: "رسم لخزانة السلطان الاعظم... ابي المفاخر فخرالدين والدنيا سليمان بن غازي "محمد الأيوبي" خلد الله تعالى مملكته وسلطانه...". مقدمة كتاب الامتاع والمؤانسة، الصفحة (ق) من مقدمة التحقيق.

^{١١} تم الفراغ منه بكرة نهار السبت خامس عشرين رجب في سنة تسع وثمانين وسبع مائة على يد أضعف العباد الراجي عفو ربه وغفرانه سليمان بن غازي بن محمد الأيوبي. رحم الله من ترحم عليهم، ودعا لهم المغفرة ولساير المسلمين. آمين يا رب العالمين. والحمد لله والصلاة على سيد المرسلين. الاعلاق الخطيرة في ذكر أمراء الشام والجزيرة، تحقيق يحيى عبارة (دمشق: ١٩٧٨)، ٥٧٠/٣.

المدرسة الفخرية الملاصقة لمدرسة والده المعروفة بالشهابية وعمر زاوية للفقراء الأدهمية^{١٢} والبسطامية والأبي يزيدية^{١٣} وغيرهم من الطوائف ووقف عليها أوقافا كثيرة وعمر المنارة المطلة على المدرستين: الشهابية والفخرية وعمر سور البلد وعمر خان النزهة وأوقفه على المدرسة والزاوية وعمر الحمام المعروف بالعادلية خارج السور ووقفه على هذه المدرسة وعمر المسجد المعروف بمسجد النبي صلى الله عليه وسلم تحت القلعة وعمر مسجد الرحمة وأتى بالماء إلى الحصن.^{١٤}

وقد لاقى فن الموسيقى رواجاً وإهتماماً من لدن ملوك الحصن الأيوبيين، ووجود نسخة أو نسخ من كتاب "الأدوار" للموسيقي الكبير صفي الدين الأرموي (ت: ٦٩٣هـ/١٢٩٤م) وتكليف أحد المختصين بتأليف الرسالة الموسيقية خير دليل على ذلك، وكان هناك بحصنكيفا أستاذ للألحان والفنون الموسيقية يدعى حاجي قلندر وهو معلم أبي اللطف محمد بن علي بن منصور الحصكفي المولود بحصن كيفا سنة ٨١٩هـ/١٤١٦م، الذي كان مغنيا حاذقا يجيد الغناء بالعجمية- ومن المرجح جدا ان المقصود هنا الغناء بالكردية- ويذكر السخاوي (ت ٩٠٢هـ/١٤٩٧م) الذي التقى به بالقاهرة ان الحصكفي كان فاضلا مشاركا في الفضائل.... متميزا في كثير من الصنائع العجمية شجي الصوت مطربا عالمابذل متقدما في فنون الأدب عالي النظم له قصائد ومقاطع.^{١٥}

- النسخ الخطية للرسالة:

بحثنا عن مخطوطات الرسالة في مكتبات العالم، فعثرنا على عدة نسخ منها ونكتفي هنا بالإعتماد على أهم وأقدم ثلاث منها وهي:

^{١٢} نسبة الى الصوفي الكبير ابراهيم الأدهم.

^{١٣} نسبة الى الصوفي المعروف أبي يزيد-بايزيد البسطامي.

^{١٤} تاريخ حصن كيفا، ص ٣٦٣.

^{١٥} الضوء اللامع، ٢٢١/٧.

رسالة الكشاف في علم الأنغام
تأليف الإمام العالم العلامة الأستاذ
المظفر بن الحسين بن المظفر الحصكفي الموسيقي
رحمه الله عليه وغفر له وللمسلمين

بسم الله الرحمن الرحيم

الله أحمد حمد من ابتهل إليه وأستعينه وأؤمن به
وأتوكل عليه والصلاة والسلام الأتمان الأكملان على
أفضل من نطق بالصواب محمد وعلى آله وأصحابه
صلاة لا تنقطع^{١٧} عنهم إلى يوم الحساب.

وبعد فإن أضعف عباد الله تعالى المصور
المظفر^{١٨} بن الحسين بن المظفر الموسيقي
الحصكفي^{١٩} قد صنف رسالة في علمي^{٢٠}
الاشتقاق^{٢١} والتركيب، فالطاعن (٢٦ب) فيها بغير
علم معتد ومريب شرع فيها بفتانة ودراية لا
بدرس وقراءة فهو في علم الأنغام فيما بين أرباب
صناعته^{٢٢} إمام وسماها بالكشاف ككتاب
الزمخشري المشتهر فيما بين الأنام وقد شرح فيها
محاسن معاني الكلام في علم الأنغام وأوضح ما
خفي فيها من العلل والإدغام.

وأتحف بها خزانة من ملك بمكارم الأيادي رقه
وأعطى لكل ذي فضيلة^{٢٣} من كل فن^{٢٤} حقه وهو
السلطان الأعظم والملك (أ٢٧) المعظم ظل الله في
العالم معدن الجود والمكارم مالك الرق والرقاب
المنتشر صيت معدلته بين الأعاجم والأعرب^{٢٥}
العالم بدقائق العلوم العارف بعلمي المنتور
والمنظوم جامع مكارم الأخلاق حاوي نفائس
اللفظ والإشفاق الإمام الهمام الفارس الضرغام

^{١٧} في G: ينقطع.

^{١٨} في M: مظفر ولكن الصحيح ما أثبتناه.

^{١٩} في G: الحصني ولكن ما أثبتناه من M.

^{٢٠} في G: علم.

^{٢١} في G: الاشتقاق.

^{٢٢} في M: الصناعة.

^{٢٣} في M: فضل.

^{٢٤} في M: في.

^{٢٥} في M: الاعراب.

١. نسخة جوطا-غوطا: Forschungsbibliothek
Gotha Orient A-01350، الأوراق: ٢٦ب-٤٧أ
والناسخ مجهول ولكنه قريب العهد من عصر
المؤلف، وجعلناها الأصل المعتمد في التحقيق
وأخترنا لها رمز G.

٢. نسخة برلين: Berlin Staatsbibliothek We.
1738، الأوراق: ١١٣أ-١٢٨ نسخ في حدود سنة ٩٠٠
هـ/١٥٠٦م ولا يذكر الناسخ إسمه وأخترنا لها رمز B.
٣. نسخة مانشتستر: Manchester John
Rylands Nr. 790، الأوراق: ١١أ-٦ب، كتبها أحمد
القيسي الشافعي في نهاية القرن العاشر الهجري
وأخترنا لها رمز M.

فضلا عن ذلك، علمنا بوجود نسخ أخرى من
الرسالة واطلعنا على ارقامها التصنيفية في فهارس
المكتبات الأوروبية، كنسخة Leiden Universiteits
bibliotheek Or. 2779، الأوراق: ١ب-٧أ ونسخة
Gotha 1353، الأوراق: ١١أ-٨أ ونسخة
Lindesiana Nr. 676 وتعذر علينا الحصول عليها.^{١٦}

^{١٦} وبلغني السيد عبدالرقيب يوسف إنه لديه نسخة
مصورة من الرسالة.

في قسمه ولا زالت^{٣٥} كلمة الإسلام على طاعته مجموعة وكلمته في أقطار البسيطة مسموعة وأوليته بالنصر معقودة وبالتأييد مرفوعة وثمار نعمه على أوليائه لا مقطوعة ولا ممنوعة وسنن (١٢٩) المعدلة بوجوده مشروعة ودعوة القهر بأعداء دولته محيطة ويد الاستيلاء^{٣٦} عليهم موضوعة آمين يا رب العالمين وما توفيقني إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب.

اعلم أيدك الله أن العدل والنصفة في الأحكام دليل التقاوة في شريعة الإسلام، فتعقل تفهم وتأمل تعلم وانصف تغنم (واعدل تسلم).^{٣٧}

واعلم أن صناعة تركيب^{٣٨} الأنغام في الزيادة والنقصان إن كنت راغبا في فنون الأنغام (٢٩ب) بالتحقيق والثبوت فاحفظ علم^{٣٩} الأعداد والبيوت.

واعلم أن صناع الأنغام (١٢) كصناع الخط منهم من يعلم حروف^{٤٠} الهجاء بلا تركيب ومنهم من يقرأ ولا يعلم التركيب والترتيب ومنهم من يكتب ولا يحسن القراءة ومنهم من يكتب ويقرأ بصناعة ودراية.

فأما الذي يعلم حروف الهجاء بلا تركيب كالذي يقال له ما نغم^{٤١} الفلاني فيأتي بالمثل المشهور كما في نغم النواء^{٤٢} ذبت يا حبيبي (١٣٠) وليس يعلم ما قبله وما بعده والذي يقرأ ولا يحسن التركيب والترتيب (كالذي يقال له ما نغم الفلاني)^{٤٣} فيحسن بالحس ويحرره بالتركيب والترتيب ولا يعلم مما اشتق ومما^{*} ركب والذي يكتب ولا

المستعبد رقاب الأمم ونواصيها المالك من البلاد أدانيها وأقاصيها الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر القائم (٢٧ب) بحدود الله تعالى كما أمر الذي في^{٢٦} حقه وردت الآثار المروية والأحاديث^{٢٧} المصطفوية عن الصادق الجليل المخصوص بالتمجيد والتهيل^{٢٨} محمد المبعوث بالبراهين الظاهرة والمعجزات الفاخرة الباهرة خير رسول حكم بالصواب في إبرامه ونقضه (١ب) حيث قال صلى الله عليه وسلم: "السلطان العادل ظل الله في أرضه" الملاحظ بعناية الرحمن أبو المفاخر سليمان الزمان.

ولما (١٢٨) كان منعوتا بهذه الصفات الجميلة وموصوفاً بأكمل الكمالات الجليلة ألقى الله تعالى مقاليد الأمور إليه وأمكنه من ناصية من عانده^{٢٩} أو بغى عليه.

شعر:

فلما رآك الله أعدل خلقه

وأنت على كل العباد^{٣٠} أمين

أقامك سلطانا مطاعا لأمره

وألقى إليك الأمور^{٣١} وهو يعين.^{٣٢}

خلد الله تعالى ممالكة^{٣٣} وسلطانه وسهل له في اكتساب المعالي مسالكة ورفع شأنه وأيد الإسلام بشريف عزمه وأطلع في سماء الإقبال ثاقب نجمه وجعل حكم الممالك تحت أمره وحكمه وجمع التوفيق والسعادة تشديد^{٣٤} بأسه وسديد سهمه وقضى في أيام دولته الشريفة بزوال داء الفساد وحسمه ووهبه من علو الشأن أجزل نصيب ووفر

^{٣٥} في M: زال.

^{٣٦} في M: الاسلام.

^{٣٧} زيادة من M .

^{٣٨} في M: تراكيب.

^{٣٩} لا توجد في M.

^{٤٠} في M: حرف.

^{٤١} في M: النغم.

^{٤٢} في M: النوى.

^{٤٣} لا توجد في M .

* الصحيح: مم اشتق ومم ركب. (مجلة زين)

^{٢٦} في M: من.

^{٢٧} لا توجد في M.

^{٢٨} في M: التبجيل.

^{٢٩} في M: عاداه.

^{٣٠} في M: الانام.

^{٣١} في M: الامر.

^{٣٢} في M: معين.

^{٣٣} في M: ملكه.

^{٣٤} في M: لشديد.

يحسن القراءة كالذي نظر في [ال]كتب* الموسيقى والحكماء ويتكلم فيها بلسانه بلا علم ولا دراية، والذي يكتب ويقرأ بعلم وإتقان كالذي يعلم علم الأعداد والبيوت والاشتقاق والتركيب (٣٠ب) بالتيان،^{٤٤} فالبيوت في الأنغام كالحروف للخط، فكما يتركب من الحروف^{٤٥} إسم زيد وعمرو وغيرهما يتركب من البيوت إسم الراسـت والعراق وغيرهما.^{٤٦}

ثم اعلم أن منبع الأنغام من بيت واحد وهو بيت الرست^{٤٧} ويشـتق منه ويتركب بيتان آخران وهما الدوكاه والسيكاه ثم يشتق منها ويتركب ثمانية بيوت فسندكرها، فالأنغام الثمانية عشر اشتقاقها وتركيبها من هذه الاحـد[ى] عشر (٣١أ) بيتا التي يأتي ذكرها إن شاء الله تعالى فإذا أردت أن تساد فلا تنكر الأستاذ ولا تكن كالذي يدعي بما لا يقدر عليه فيرجع وبال دعواه عليه شعر:^{٤٨}

من تحلى بغير^{٤٩} ما هو فيه
فضحته (١١٣أ) شواهد الامتحان.^{٥٠}

ويريد أن يدحض فضائل الناس بسفه وتأليب فالفضيلة لا تخفى عند منصف ولبيب لكن يقول أقل العبيد لو أني أحسن الخط أو يكون لي حال أو يكون لي جاه أو يكون لي مال لكان إن شاع^{٥١} لي إسم في العلم (٣١ب) والأعمال وقال بعضهم:

** اضيف [ال] التعريف وتم تصحيح أخطاء الأعداد في متن الرسالة، حيثما كان ضروريا، تفاديا للتكرار الممل في الهامش. (مجلة زين)
^{٤٤} في M: بالبنيان.
^{٤٥} في M: الاحروف.
^{٤٦} تبديء نسخة B من هنا.
^{٤٧} في M: الراسـت.
^{٤٨} زيادة من M.
^{٤٩} في M: يخلي لغيره.
^{٥٠} حكمة قديمة شائعة، ذكرها ابن عبد البر الأندلسي في كتابه: جامع بيان العلم وفضله، دار الكتب العلمية (بيروت): ١٤٥/١، ١٣٩٨هـ.
^{٥١} في M: اتساع.

شعر:^{٥٢}

فما كل أهل الفضل بالشاش^{٥٣}
ولبس الثياب الفاخرات النفيسة.
ويقول العبد أيضا، شعر:^{٥٤}
اسمع شرحا من سواي ما انشرح
قل للغبي لا يغرك الفرح.

ونرجع إلى ما نحن فيه من شرح^{٥٥} تركيب الأنغام قالت^{٥٦} مشايخ النغم وأستاذ^{٥٧} الفن رحمة (٢ب) الله عليهم أجمعين إن نغم الرست^{٥٨} رأس الأنغام وأصلها ولقد صدقوا في مقالتهـم فلا شك (٣٢أ) أن الحكماء لما أدركوا بيته بالحس فزادوا* عليه درجتين مثلي^{٥٩} حسه وسموه [ال]بيت الأول وسموا الدرجة الواحدة [ال]بيت الثاني وسموا الأخرى [ال]بيت الثالث فهذه الثلاثة بيوت أصول الأنغام فلا يصح تركيب نغم من الأنغام (١١٤أ) إلا ببيت من هذه البيوت فلهذا سمي نغم الرست أصل الأنغام وإن سألت اشتقاق الأصل الثاني وتركيبه من نغم الرست فاعكس [ال]بيت الثالث^{٦٠} إلى [ال]ركن الأول وحط البيت (٣٢ب) الثالث درجة فيسمى بيت الركن وهو أليـن البيوت وخذ من بيت الركن إلى البيت الثاني وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم العراق، وإن أردت تركيب الأصل الثالث فانقل البيت الأول إلى البيت الثالث وارفعه درجة فيسمى (١١٤ب) البيت الرابع وخذ من [ال]بيت^{٦١} الرابع إلى البيت الثاني وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم الزيرافكند وإن أردت الأصل الرابع فانقل البيت الثاني إلى البيت (٣٣أ)

^{٥٢} زيادة من M.

^{٥٣} في M: بالقاس تعرف.

^{٥٤} زيادة من M.

^{٥٥} لا توجد في M.

^{٥٦} في M: قال.

^{٥٧} في B: استادين وفي M: استادوا.

^{٥٨} في M: الراسـت.

* الصحيح: زادوا. (مجلة زين)

^{٥٩} في M: مثل.

^{٦٠} في M: الثاني.

^{٦١} في M: البيت.

فقد اشتق من الراس (١١٦ب) والعراق نيروز ومن الزيرافكند والأصفهان كوشت ومن الزنكلا والعشاق حجاز ومن الماهما^{٦٩} والبوسليك زرکشني ومن الرهوي (١٣٥) والبزرک شهناز ومن النوى والحسيني سلمک فإن أردت معرفة اشتقاقها وتركيبها، فخذ من [البيت الثاني إلى [البيت الدليل^{٧١} وركبه بالعمل، فيكون ذلك^{٧٢} نغم النيروز وخذ من [البيت الخامس إلى [البيت الثالث وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم الكوشت، وخذ من [البيت الثالث إلى [البيت الركن (١١٧أ) وركبه بالعمل، فيكون ذلك نغم الحجاز، وخذ من [البيت الثاني إلى [البيت الذيل فيكون ذلك نغم الزرکشني وفيه (٣٥ ب) لطيفة نذكرها إن شاء الله تعالى وانتقل^{٧٣} ([البيت الرابع إلى [البيت التازي وارفعه درجة، فتسمى [البيت العلو^{٧٤} وانتقل من [البيت الخامس إلى [البيت العلو وارفعه درجة يسمى بيت الانتهاء، وخذ من بيت الانتهاء إلى بيت الركن وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم الشهناز وخذ (٣ب) من بيت التازي إلى [البيت الثالث وركبه (١١٧ب) بالعمل فيكون ذلك^{٧٥} نغم السلمک فهذه الأنغام الثمانية عشر قد انتهت (١٣٦أ) شرح اشتقاقها وتركيبها^{٧٦} ونوضح لك شرح أعدادها وبيوتها على الانفراد.

ثم اعلم أن نغم الرست مبني من ثلاث بيوت كما ذكرنا من البيت الأول إلى الثاني إلى الثالث^{٧٧} ونغم العراق من ثلاث بيوت من بيت الركن إلى الأول إلى الثاني ونغم الزيرافكند من ثلاث بيوت من بيت الرابع إلى البيت الثالث إلى البيت^{٧٨} الثاني ونغم الأصفهان

الرابع وارفعه درجة فيسمى [البيت الخامس وخذ من [البيت الخامس إلى البيت الثاني وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم الأصفهان فهذه الأصول الأربعة انتهى شرح اشتقاقها وتركيبها (كما ذكر)^{٦٢} ولكل أصل منها^{٦٣} نغمان تسمى^{٦٤} برداوات فلرست زنكلا وعشاق (١١٥أ) وللعراق ماهما وبوسليك وللزيرافكند رهوي وبزرک وللأصفهان نوي وحسيني وإن أردت اشتقاقها وتركيبها من أصولها (٣٣ب) فخذ من البيت الأول إلى الثاني إلى [البيت الركن وركبه^{٦٥} بالعمل فيكون ذلك نغم الزنكلا وعاكس [البيت الثاني إلى البيت الركن وحطه درجة فيسمى بيت الذيل وعاكس البيت الأول إلى بيت الذيل وحطه درجة فيسمى [البيت الأسفل (وخذ من البيت الأول إلى البيت الخامس إلى (١١٥ب) البيت الأسفل)^{٦٦} وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم العشاق وخذ من البيت الخامس إلى البيت الثاني وركبه (٣أ) بالعمل فيكون ذلك نغم الماهما (١٣٤أ) وخذ من البيت الثاني إلى بيت الركن وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم البوسليك وخذ من [البيت الرابع إلى [البيت الخامس إلى [البيت الثاني وركبه بالعمل، فيكون ذلك نغم الرهوي وخذ من [البيت الرابع إلى بيت الركن وركبه بالعمل فيكون ذلك نغم البزرک وخذ من [البيت الثالث (١١٦أ) إلى [البيت الأول وركبه بالعمل، فيكون ذلك نغم النوى وانتقل [البيت الثالث إلى [البيت الخامس وارفعه درجة، فيسمى بيت (٣٤ب) التازي وهو أحد البيوت. وخذ من [البيت التازي إلى [البيت الثاني وركبه بالعمل، فيكون ذلك [النغم الحسيني. فهذه [الثمانية [البردواوات وقد انتهى شرح اشتقاقها وتركيبها، فنذكر^{٦٧} الستة من الآوايات المشتقة من الأنغام الاثني عشر كما ذكر،^{٦٨}

^{٦٩} في B: المايا.

^{٧٠} في B: البيت.

^{٧١} في B: الذيل.

^{٧٢} لا توجد في B.

^{٧٣} في M: وانتقل.

^{٧٤} لا توجد في M.

^{٧٥} لا توجد في B.

^{٧٦} في M: شرحها في الاشتقاق والتركيب.

^{٧٧} في G التالت وما أثبتناه من B.

^{٧٨} في B: بيت.

^{٦٢} لا توجد في M.

^{٦٣} في M: منه.

^{٦٤} في M: يسمى. [الصحيح: سميما ب. (مجلة زين)]

^{٦٥} في M: فركبه.

^{٦٦} لا توجد في M.

^{٦٧} في M: فلنذكر.

^{٦٨} في M: ذكرنا.

من أربع بيوت (أ١١٨) من [البيت الخامس إلى الرابع (ب٣٦)] إلى الثالث إلى الثاني ونغم الزنكلا من [البيت الثالث بيوت] من [البيت الأول إلى الثاني إلى بيت الركن ثم مستقره إلى البيت الأول ونغم العشاق من ثمان^{٧٩} بيوت وفي تركيبه صناعة لطيفة فيبتدئ به من بيت الأول ويصعد إلى البيت^{٨٠} الثاني والثالث ثم إلى الرابع والخامس ثم اعكس من [البيت الخامس إلى الهبوط إلى الرابع إلى الثالث إلى الثاني والأول إلى الركن إلى الذيل إلى الأسفل وافته به على (أ٣٧) (أ١١٨) بيت* الأول ونغم الماها من أربع^{٨١}] بيوت يبتدأ به من [البيت^{٨٢} الخامس إلى البيت الرابع إلى البيت الثالث ومنتهاه إلى [البيت الثاني ونغم البوسليك من ثلاث بيوت من [البيت الثاني إلى الأول إلى بيت الركن ونغم الرهوي من أربع بيوت يبتدأ به من البيت الرابع إلى البيت الخامس، ثم يعكس^{٨٣} إلى الرابع إلى الثالث إلى الثاني ثم يرجع إلى الثالث ويستقر عليه ونغم البزرک من خمس^{٨٤}] بيوت (ب٣٧) يبتدأ به من [البيت الرابع إلى [البيت الثالث (أ١١٩) الثالث إلى الثاني إلى الأول إلى بيت الركن ويقف^{٨٥} عليه ونغم النوى من (أ٤) ثلاث^{٨٦}] بيوت يبتدأ به من الثالث (إلى الثاني)^{٨٧} إلى الأول ويقف عليه ونغم الحسيني من خمس^{٨٨}] بيوت مبتدأه من [البيت الرابع إلى [البيت الخامس إلى بيت التازي واعكس به إلى الخامس إلى الرابع إلى الثالث وافته به على الثاني وفي تركيبه صناعة حسنة لمن يعقل ونغم النيروز من أربع^{٨٩}] بيوت (أ٣٨) مبتدأه من [البيت الثاني إلى الأول إلى الركن وافته به (أ١١٩) على بيت الذيل^{٩٠} ونغم الكوشت من^{٩١} ثلث* بيوت

يبتدأ به من [البيت الخامس إلى [البيت الرابع وافته به على الثالث ونغم الحجاز من أربع^{٩٢}] بيوت فابتدأ به من [البيت الثالث إلى (البيت)^{٩٣} الثاني إلى الأول وافته به على بيت الركن، ونغم الزركشي من أربع^{٩٤}] بيوت يبتدأ به من [البيت الخامس إلى [البيت^{٩٥} الرابع إلى الثاني وافته عليه ونغم الشهنار من ثمان^{٩٦}] بيوت فابتدأ به من (ب٣٨) بيت الانتهاء إلى بيت العلو^{٩٧} إلى (بيت)^{٩٨} التازي إلى الخامس إلى الرابع إلى الثالث (أ١٢٠) إلى الثاني إلى الأول إلى الركن وافته عليه ونغم السلمک من ثلاث^{٩٩}] بيوت فابتدأ به من [البيت التازي إلى^{١٠٠} الخامس إلى الرابع وافته عليه.

فهذه الأنغام قد شرحنا^{٩٢} لك أعدادها^{٩٣} والتركيب^{٩٤} فيها رتبناه^{٩٥} على الترتيب وإذا نظرت في أعدادها وجدتها سبعة وسبعين بيتا وإن^{٩٦} تفكرت في تركيبها بعلم وصناعة كانت من أحد عشر بيتا (أ٣٩) كما ذكرناه مفصلا.

واعلم أن معرفة^{٩٧} الأحد عشر بيتا على الترتيب سنوضحه (ب١٢٠) لك أيضا بينا فابتدأها من [البيت الأسفل إلى [البيت الذيل إلى [البيت الركن إلى البيت^{٩٨} الأول إلى البيت الثاني (ب٤) إلى البيت الثالث إلى الرابع إلى الخامس إلى التازي إلى [البيت العلو إلى بيت الانتهاء.

** الصحيح: ثلاثة. (مجلة زين)

^{٨٧} زيادة من M.

^{٨٨} لا توجد في B و M.

^{٨٩} في G: الطو وما أثبتناه من B و M.

^{٩٠} زيادة من M.

^{٩١} لا توجد في B.

^{٩٢} في M: شرحناها.

^{٩٣} لا توجد في M.

^{٩٤} في M: الترتيب.

^{٩٥} في M: بينهاها.

^{٩٦} في M: وإذا.

^{٩٧} في B: معرفت.

^{٩٨} في B و M: بيت.

^{٧٩} في B: ثمان.

^{٨٠} لا توجد في M.

* الصحيح: بيتا. (مجلة زين)

^{٨١} لا توجد في M.

^{٨٢} في M: تعكس.

^{٨٣} في M: تقف.

^{٨٤} زيادة من M.

^{٨٥} في G: الدليل وما أثبتناه من B.

^{٨٦} لا توجد في M.

فإن سأل بعض المحققين في علم النغم فقال كيف (١٢٢ب) يكون البيتان المشتقان منهما^{١٠٦} أصلاً ومبتدأ كالمشتق منه.

فنقول لا شك أن البيت الواحد مشتق من علوه والبيت الآخر مشتق من ديله واشتقاق كل واحد منه عن شعره فأبي البيتين كان ثانيه أصلاً ومبتدأ (هأ) بمجاورة^{١٠٧} الأصل وقد بينا شرح الأنغام على ما ركبه^{١٠٨} من قبلنا وقد ذكر في بعض كتب أهل علم^{١٠٩} الأنغام^{١١٠} أن نغم الراس^{١١١} كالشجرة^{١١٢} وباقي الأنغام (٤١ب) بالنسبة إليه كالأغصان فنشرح معنى ذلك فلا شك أن نغم الرست مبني (١٢٣أ) من الثلاثية^{١١٣} بيوت وجميع الأنغام تركيبها من هذه البيوت وأنا أشير إلى بيان ذلك على وجه لا يبقى فيه إشكال إن شاء الله تعالى.

اعلم أنا قررنا أولاً أن كل بيت من البيوت الثلاثة المذكورة هو أصل ومنه يبتدأ فهذا الاعتبار يصير كل بيت كالشجرة ولها أغصان واعلم إذا تقرر ما ذكرنا أن الأنغام على ثلاثة أصناف كل صنف (٤٢أ) من بحر وكل بحر من أصل فبيت العراق أصل كالشجرة بيت الراس^{١١٣} أصل كالشجرة وبيت الدوكاه (١٢٣ب) أصل^{١١٤} كالشجرة.

واعلم أن نغم العراق أصل ولعمله حد ولعكس عمله إسم (ونغم الراس^{١١٥} أصل ولعمله حد ولعكس عمله إسم^{١١٦}) ونغم الدوكاه أصل ولعمله حد ولعكس عمله إسم فمبتدأ عمل نغم العراق من

فإن قلت مم تركيب^{٩٩} الأحد عشر بيتا قلت تركيبها هو من البيوت الثلاثة المذكورة في صدر الرسالة وهي الأول والثاني والثالث فالأول هو بيت (٣٩ب) الرست والثاني هو بيت الدوكاه والثالث بيت السيكاه فلا (١٢١أ) شك أن هذه الأنغام لما استخرجتها أرباب هذه الصناعة من المغرب^{١٠٠} ورتبها وركبها من هذا البيت وسموه في العدد ببيت* الأول وفي الأسماء بيت الراس فجاءت العجم وسموه في العدد بيت السيكاه^{١٠١} وفي الأسماء بيت الراس^{١٠٢} فاشتهر بهذا الإسم وبقيت شهرته على ما سمته الأعاجم فهذا البيت يسمى [البيت الأول ويسمى بيت الراس (٤٠أ) ويسمى بيت الرابع وسنشرح لك معنى ذلك (ما كونه سمي^{١٠٣}) بيت الأول (وكونه سمي (١٢١ب) بيت الراس) وكونه سمي [البيت الرابع وفي حركاته حكمة صدرت فكانت قوة المتحرك فمعناه باعتبار كونه البيت الأول أن الابتداء يكون منه ومعنى كونه بيت الراس يكون^{١٠٤} منه وإليه ومعنى كونه [البيت الرابع ولا شك أنك إذا اعتبرت من البيت الأول إلى جهة العدد وجدت بيت الدوكاه ثانيه وبيت السيكاه ثالثه وهو بعدهما الرابع وإذا (٤٠ب) عكست العدد منه إلى أقسامه وجدت بيت (١٢٢أ) السيكاه ثانيه وبيت الدوكاه ثالثه وهو بعدهما الرابع، فهذا البيت والبيتان المشتقان منه أصول الأنغام كما ذكرنا فلا يصح تركيب نغم من الأنغام إلا ببيت من هذه البيوت وأنا أشرح لك ذلك لتعلمه^{١٠٥} على ما ينبغي فلا شك أن كل حس يقع مفرداً على السكون يكون بيتاً من هذه البيوت فإن تحرر وانتهى يصير نغماً فعلم مما ذكرنا أن مبتدأ كل نغم بيت من (٤١أ) هذه البيوت

^{١٠٦} لا توجد في M.

^{١٠٧} في M: المجاورة.

^{١٠٨} في M: ركبوها.

^{١٠٩} لا توجد في B.

^{١١٠} في M: النغم.

^{١١١} في M: الراس.

^{١١٢} لا توجد في B.

^{١١٣} في B: الرست.

^{١١٤} لا توجد في M.

^{١١٥} في M: الرست.

^{١١٦} لا توجد في B.

^{٩٩} في M: تركبت.

^{١٠٠} في M: الغرب.

* الصحيح: بالبيت. (مجلة زين)

^{١٠١} في M: البنكاه.

^{١٠٢} في B: الرست.

^{١٠٣} لا توجد في M ولكن في موضعه: اما لونه.

^{١٠٤} في B و M: تكون.

^{١٠٥} في M: للعله.

إلى محير وما هو داخل (أ١٢٥) بحر الرست من الأنغام مع الأبحر المعينة وانتهائه إلى محير وما هو داخل بحر الدوكاه من الأنغام مع الأبحر المعينة وانتهائه إلى محير فبحر العراق يختص به نغم الزيرافكند ونغم الرهوي ونغم الغزل (أ٤٤) ونغم الماهما ونغم العكبري ونغم الخوارزمي ونغم النيروزي^{١٢٩} ونغم النهفت وينتهي إلى محير الشهنار وبحر الراس^{١٣٠} يختص به الزنكلا والعشاق والنوى^{١٣١} والكوش^{١٣٢} وينتهي إلى محير محير الكردانية وبحر الدوكاه يختص (ب١٢٥) به نغم الأصفهان ونغم النوروز ونغم الرمل ونغم الزاولي ونغم السلمك وينتهي إلى محير الحسيني فقد انتهت الأبحر الثلاث^{١٣٣} إلى ثلاث محيرات وسميتها آباء الأنغام والدليل على ذلك لا شك (أ٤٤) أن الأصول المعينة يكون^{١٣٤} المبتدأ منها والمنتهى إلى غيرها والمحير هو أصل يبتدأ منه وينتهي إليه والأنغام ما بين مبتدأه ومنتهاه.

واعلم أن كل نغم يتركب من بيتين يكون من الشواز وما يتركب^{١٣٥} من الثلاث إلى (ما)^{١٣٦} فوق يكون أصلاً ويكون (أ١٢٦) آوازا ولا شك أن النغم كلما كثر أعداد بيوته ازداد عمله وإذا ازداد عمله تضاعفت حركاته وإذا تضاعفت حركاته طابت غناته وإذا طابت غناته لذ وطاب للسامع^{١٣٧}.

واعلم (أ٤٥) أن الأنغام فيها حكمة من الحكيم الخبير ليس لأحد عليها اطلاع والدليل على ذلك أن نغم الأصفهان ونغم النيروز ونغم الزركشي مبتدأها من بيت واحد ومنتهاها إلى بيت واحد وهذه اللطيفة (ب٥) المشار إليها عند ذكر الاشتقاق

بيت الركن وحده إلى [ال]بيت الثاني وإن عكست من البيت الثاني إلى [ال]بيت الركن يكون ذلك نغم البوسليك فهو للعراق (ب٤٢) بحر وآواز ويتداول به أكثر من أصله ومبتدأ عمل الراس^{١١٧} من بيت عمل^{١١٨} الأول وحده إلى بيت الثالث وإن عكست من البيت الثالث إلى البيت الأول يكون ذلك نغم (أ١٢٤) السيكاه وهو للراست بحر وآواز ويتداول^{١١٩} به أكثر من أصله ونغم الدوكاه مبتدأ عمله من البيت الثاني وحده إلى البيت الرابع وإن عكست من البيت الرابع إلى البيت الثاني يكون ذلك نغم المستعار وهو للدوكاه بحر وآواز ويتداول به أكثر (أ٤٣) من أصله وكما للراست أبحر معينة فكذا للعراق وللدوكاه أبحر معينة وكما للراست^{١٢٠} والسيكاه بحر فكذا للعراق والبوسليك بحر وللدوكاه المستعار بحر وكما للراست^{١٢١} الجاركا (ب١٢٤) بحر للعراق الحجاز بحر (وللدوكاه الزركشي بحر)^{١٢٢} وكما للراست البنجكاه (ب٥) بحر البزرك بحر وللدوكاه الحسيني بحر فهؤلاء الأنغام الثلاث تسمى حد الأبحر فنغم البزرك حد أبحر^{١٢٣} العراق ونغم البنجكاه^{١٢٤} حد أبحر الراس^{١٢٥} ونغم (ب٤٣) الحسيني حد أبحر الدوكاه ونرجع إلى الأصول الثلاثة لكل أصل منها بحر ينسلك^{١٢٦} فيه ثلاث الأنغام^{١٢٧} ولآخره انتهاء لبيين ما هو داخل أبحر العراق من الأنغام مع الأبحر المعينة وانتهائه^{١٢٨}

^{١١٧} في M: الرست.

^{١١٨} لا توجد في M.

^{١١٩} في M: يبدأ.

^{١٢٠} في B و M: الرست.

^{١٢١} في B و M: الرست.

^{١٢٢} لا توجد في G.

^{١٢٣} في M: بحر.

^{١٢٤} في M: السيكاه.

^{١٢٥} في B: الرست.

^{١٢٦} في M: يتسلك.

^{١٢٧} في M: ثلاثة أنغام.

^{١٢٨} في M: انتهاؤه.

^{١٢٩} في G: النيروزي.

^{١٣٠} في B: الرست.

^{١٣١} في B: التوي.

^{١٣٢} في M: الكواست.

^{١٣٣} لا توجد في M.

^{١٣٤} في M: تكون.

^{١٣٥} في M: تركيب.

^{١٣٦} زيادة من M.

^{١٣٧} في M: سماعه.

أن يلحظها^{١٥١} بعين العناية والمحاسن^{١٥٢} (لا بعين الازدراء والمطاعنة)^{١٥٣} فإني صنفتها والقريحة جامدة والأوقات (أ١٢٨) غير مساعدة فنسأل الله تعالى خالق البريات^{١٥٤} أن يختم أعمالنا بالصالحات (أمين)^{١٥٥} ولله الحمد والمنة. تمت بحمد الله وعونه وحسن توفيقه (وهدايته ورعايته)^{١٥٦} وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليما كثيرا دائما أبدا سرمدًا^{١٥٧} إلى يوم الدين وحسبنا الله ونعم الوكيل (أ٤٧) (ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم أستغفر الله العظيم)^{١٥٨} (ب١٢٨).

(ويختلف بينها (ب١٢٦) الحس للسامع)^{١٣٨} وعلى ما بحثنا وبيننا لنا دليل آخر كما ذكر الشيخ الجليل شهاب الدين السهروردي تغمده الله تعالى برحمته (ورضوانه)^{١٣٩} لسان حالنا عن كيفية الأنعام لمحرك الكونين فينا قوة صدرت فكانت قوة المتحرك (ب٤٥) ولا ريب أن محرك الكونين هو الله تعالى وقد وضع هذا الحس في الدنيا وجعل فيه حكمة أمال به أطباع البشر وقلوبهم وأذهانهم ولولا ذلك لكانت أذهانهم وأطباعهم^{١٤٠} جامدة ويدل على ما قدمناه (أ١٢٧) أن أكمل الناس وأعقلهم إذا كان جالسا في (مجلس من)^{١٤١} مجالس اللوائم المحشودة بعظماء الناس وأهل العزة والاحتشام وعمل بين يديه صانع في علم النغم صاحب صوت حسن تواحد^{١٤٢} وتحرك حتى يخرج عن هيئة الحشمة بلا اختيار وما ذاك (أ٤٦) إلا لسر أودعه العزيز الجبار وأن تغيره عن حالته ليس لطيب^{١٤٣} صوت ولا لتحريك ملهات^{١٤٤} بل الحكمة ألقاها الله تعالى (وقد وضحه)^{١٤٥} بواسطة هذا الحس وليعلم من بلغ^{١٤٦} رسالتي (ب١٢٧) هذه وقد يراها^{١٤٧} أنها أم الرسائل في علم النغم لأنها قد ذكر فيها منبع الأنعام واشتقاقها فليرجع لئلا يغرق وليقتنع^{١٤٨} بما (فيها وليفهم)^{١٤٩} معانيها فرحم الله (ب٤٦) من عرف قدره ولم يتعد طوره والمأمول من كرم من وقف^{١٥٠} على رسالتي هذه

^{١٣٨} مقدم في M.

^{١٣٩} لا توجد في M.

^{١٤٠} في M: طباعم.

^{١٤١} لا توجد في M.

^{١٤٢} في M: تواجد.

^{١٤٣} في M: طلب.

^{١٤٤} في M: لتحرك ملهاه. [الصحيح: ملهاة. (مجلة زين)]

^{١٤٥} لا توجد في M ولكن في موضعه: في روعه. [الصحيح: وقد وضحها. (مجلة زين)]

^{١٤٦} في M: سمع.

^{١٤٧} في M: فتديرها.

^{١٤٨} في M: تغرق ولتقتنع.

^{١٤٩} لا توجد في B.

^{١٥٠} في M: يقف.

^{١٥١} في G: يلحظها وما أثبتناه من B وM.

^{١٥٢} في M: المحاسنة.

^{١٥٣} زيادة من M. [الصحيح: المطاعن. (مجلة زين)]

^{١٥٤} في M: البريات.

^{١٥٥} زيادة من M.

^{١٥٦} زيادة من B.

^{١٥٧} لا توجد في M.

^{١٥٨} لا توجد في G.

بِرَحْمَةِ رَبِّكَ الرَّحِيمِ
 اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ حَسْبُ اللَّهِ حَسْبُ اللَّهِ حَسْبُ اللَّهِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 اللَّهُ أَحْمَدُ حَمْدُ مَنْ ابْتَهَلَ إِلَيْهِ وَاسْتَعِينَهُ وَأُؤْمِنُ
 بِهِ وَأَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ الْإِنَّمَانُ
 الْإِكْلَانُ عَلِيٌّ أَفْضَلُ مَنْ نَطَقَ بِالصَّوَابِ
 مُحَمَّدٌ وَعَلِيٌّ آلُهُ وَأَصْحَابُهُ صَلَاةٌ لَا يَنْقُطُ عَنْهُمْ
 إِلَى يَوْمِ الْحِسَابِ وَبَعْدُ فَإِنْ أضعَفَ
 عِبَادِ اللَّهِ تَعَالَى الْمَصُورِ وَمُظْفَرِ بْنِ الْحُسَيْنِ
 بْنِ الْمُظْفَرِ الْمَوْسِقِيِّ الْحَصْبِيِّ قَدْ صَنَّفَ
 رِسَالَةً فِي عِلْمِ الْأَسْتِقَاقِ وَالرَّكِيْبِ فَالطَّائِنِ

حَسْبُكَ اللَّهُ وَرَبُّكَ
 اللَّهُ وَرَبُّكَ اللَّهُ
 اللَّهُ وَرَبُّكَ اللَّهُ
 اللَّهُ وَرَبُّكَ اللَّهُ

فيها

الورقة الأولى من نسخة G

مَنْ عَرَفَ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَعَدَّ طَوْفَهُ وَالْمَا مَوْلٍ مِنْ
 كَرَمٍ مَنْ وَقَفَ عَلَى رِسَالَتِي هَذِهِ أَنْ يُلْحِضَهَا بِعَيْنِ
 الْعِنَايَةِ وَالْمَحَاسِنِ فَأَيَّ صَنْفَتُهَا وَالْقَرِيحَةَ
 جَامِدَةً وَالْأَوْقَاتِ غَيْرَ مَسَاعِدَةٍ فَتَسْأَلُ
 اللَّهُ تَعَالَى خَالِقَ الْبَرَآئِيَةِ أَنْ يَخْتِمَ أَعْمَالَ نَسَائِكِ
 بِالصَّالِحَاتِ ۝ وَبِاللَّهِ ائْتَمَرْتُ وَالْمَتَّعْتُمْ بِهِ
 تَمَّتْ عَمْدُ اللَّهِ وَعَمُونِي ۝ وَحَسُنَ تَوْفِيقُهُ ۝ ن
 وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا
 كَثِيرًا دَائِمًا أَبَدًا ۝ رَمَدَّ الْيَوْمِ الدِّينِ وَحَسْبُنَا اللَّهُ

ثُمَّ اعْلَمَ أَنَّ مَسْجِدَ الْأَنْعَامِ مِنْ بَيْتٍ وَاحِدٍ وَهُوَ
 بَيْتُ الرَّسْتِ وَيَسْتَقُ مِنْهُ وَيَتْرَكُ بَيْتَانِ أُخْرَانِ
 وَهُمَا الدُّوْكَاءُ وَالسِّيْكَاهُ ثُمَّ يَسْتَقُ مِنْهُمَا وَيَتْرَكُ
 ثَمَانِيَةَ بِيُوتٍ فَسَمَّيْتُهَا فَالْأَنْعَامُ لِلثَّمَانِيَةِ
 عَشْرًا اسْتَقَاؤُهَا وَتَرْكِيهَا مِنْ هَذِهِ الْأَمْدِ عَشْرُ
 بَيْتَاتٍ الَّتِي يَأْتِي ذِكْرُهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى فَإِذَا
 أُرِدَّتْ أَنْ تُسَادَفَ لَا تُتَكْرَمُ الْأَمْعَادُ وَلَا تُكْرَمُ
 كَالَّذِي يَدْعِي بِمَا لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ يَرْجِعُ وَتِلْكَ
 دَعْوَاهُ عَلَيْهِ مَنْ تَحَلَّى بِغَيْرِ مَا هُوَ فِيهِ فَضَحَّهْ

وَالْأَوْقَاتُ غَيْرَ مُسَاعِدَةٍ، فَفَسَأَلَ اللَّهُ تَعَالَى
 خَالِقَ الْبَرَائِيَاتِ، أَنْ يَخْتِمَ أَعْمَالَ نَبَايَا الصَّالِحَاتِ
 وَبِاللَّهِ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ، ثُمَّ سَجَدَ لِلَّهِ وَعَوَّنَهُ
 وَحَسَّنَ تَوْفِيقَهُ، وَهَدَا أَيْتَهُ وَرِعَايَتَهُ،
 وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ
 تَسْلِيمًا، كَثِيرًا، دَائِمًا، ^{أبدا} سَرْمَدًا، إِلَى يَوْمِ الدِّينِ،
 وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ،
 وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ،
 الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، اسْتَغْفِرُ اللَّهَ

Ex
 Biblioth. Regia
 Berolinensi.

الورقة الأخيرة من نسخة B

بسم الله
العصر
في يوم
مسجد
اصغره

رسالة الكشاف في علم الأنعام

تأليف الامام العالم العلامة الأستاذ
مظفر بن الحسين بن المظفر
الخصيبي الموسيقي رحمة
الله عليه وغفر له

قطع
١٠٥
٧٤
١٤
٣٣
١
١
١
١
١
٢٤٣
٩
٩
٣

سنة
١٢٤٣

الورقة التي فيها عنوان الرسالة من نسخة M

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الله احمد محمد من انزل اليه واستعينه واومن به واتوكل عليه
والصلوة والسلام الامان الاطلاق على افضل من نطق بالصواب
محمد وعلي له واصحابه صلاة لا تنقطع عنهم الي يوم الحساب
وبعد فان اضعف عبادة الله المصور مطهر بن الحسين بن المظفر
الموسيني الحسيني قد صنف رسالة في علم الاشتقاق والتركيب فانظر
فيها بغير علم معتد ومريب شرع فينا بفتانة ودراية لا بدرر
وقراءة فهو في علم الانعام فيما بين ارباب الصناعة امام **وسماها**
بالكتاب لكتاب لرحمته المشتمر فيما بين الانام وقد شرح فيما
مخاض معاني الكلام في علم الانعام ووضح ما خفي من العباد والادغام
واحفطها خزنة من ملك بكارم الايدي رقة واعطى لكل ذي
فضل من كل في حقه وهو السلطان الاعظم والملك العظيم ظل
الله العالم معدن الجود والكرام مالك الرق والرقاب
المنتشر صيب معدنته بين الاعاجم والاعراب العالم يدقائق العلوم
العارف بعلم المنثور والمنظوم جامع مكان الاخلاق حاوي
نفائس اللطف والاشفاق الامام الهام الفارس الضغام المستعبد
رقاب الامم ونواصيتها المالك من البلاد ادايتها واقاصيتها الامر
المعروف النامي عن المنكر القايم بحدود الله تعالى كما امر
الذي من حقه وردت الاثار المرورية المصطفوية عز الصادق
الجليل المحضون بالتجديد والتجويد محمد المبعوث بالبراهين الظاهرة
والعجرات الفاخرة الباهرة خير رسول حكم بالصواب في ابراهيم ونقضة

جوز

المشار اليها عند ذكر الاشتقاق وعلينا ما تحتنا وبيننا لنا دليل اخر كما ذكر الشيخ
 الجليل شهاب الدين السهروردي رحمه الله برحمته بل ان الناع كيفية
 الانتقام **ع** محرك الكونين فينا فوقه صدرت فكانت فوقه **المحرك**
 ولا ريب ان محرك الكونين هو الله تعالى وقد وضع هذا الحس في الدنيا
 وجعل فيه حكمة اما ان بها اطباع البشر وقلوبهم واذهانهم ولو لا ذلك
 لكانت اذهانهم وطباعهم جامدة ويدل على ما قدمناه ان كل الناس
 واعقلهم اذا كان جالسا في مجالس الولايم المحشوه بعظيمة الناس واهل
 الفرة والاحتشام وعلم بين يديه صانع في علم النعم صاحب صوت حسن
 تولد وتحرك حتى يخرج عن مئة الحشرة بلا اختيار وماذا الا
 لسرا ودعه العز بن الجبار وان تغير عن حالته ليس لطلب صوت
 ولا لتحرك فلهما بل الحكمة القاها الله تعالى في روعه بواسطة هذا
 الحس وليعلم من جمع رسالة التي هذ فتديرها انما امر الراسيل في علم النعم
 لا يتاقد ذكر فيهما منبع الانتقام واشتقاقها وتراكيها فان سال سايل
 عن غير ما فيها فالعلم ان علم النعم محرك لا يحل له وكلما عرق فيه تعمق فليترجم
 ليل لا تشرق ولتقنع بما فيها وليفهم معانيها فرحم الله من عرف قدره
 ولم يتعد طوره والمامل من كرم من يقف على رسالة هذه ان لم يخطها
 بعين العناية والحاسنة لا بعين الازدر او المطاعنة فاني صنفتها والفرحة
 جامدة والاوقات غير مسعدة فسال الله خالق البريات ان يجتم
 اعمالنا بالصالحات امين ولحمد سر وحنه وفضل الله على سيدنا محمد واله

وصحبه وسلم تسليما كثيرا اذ اينا

ابدا الى يوم الدين

ومو حسنا ونم الكمل

عبد الفقير عبد القيسي

الساخي حفي

عنته

عبد العزيز ياملكي

مذكراتي

كشفت القناع عن بعض الوقائع العراقية
الواقعية العراقية

عنتي يتشره
مجيد صالح رفيق صالح

عبد العزيز ياملكي

كشفت القناع عن بعض الوقائع العراقية

السليمانية ٢٠١٩

كان عبد العزيز ياملكي، معروفا لدى جميع الطبقة المثقفة السياسية، لما تخللت سيرة حياته من أحداث جسام، تعكسها مذكراته التي حرص على كتابتها بصدق وأمانة، لينقل إلى الجمهور العراقي الحقائق التي اطلع عليها، سواء خلال عمله ضابطا في الجيش العثماني، او بعد ذلك في الجيش العراقي ثم عمله في السلك الدبلوماسي، وكذلك فيما يتعلق باعتقاله الغادر في إيران سنة ١٩٧٠ وتعرضه هناك للتعذيب، فالحكم عليه بالسجن، حتى تكثرت جهود اهله ومحبيه الذين هبوا لنجدته بنجاح، فانقذوه من هذه المحنة، بالحصول على قرار الإعفاء عنه واعادته الى العراق.

أن عبد العزيز ياملكي، بقدر ما كان عراقيا كان كورديا، فلم يقل حرصه على حقوق الكورد عن حرصه على مصالح العراق عموما، وهو وإن لم يكن له نفسه الدور الذي كان لوالده مصطفى ياشا ياملكي في القضية الكوردية او ما يقاربه، فإنه لم يكن أقل انتماء لقوميته، ولا أنكر مزاياه وهو لا يعبر عن أمه في حصول الكورد على حقوقهم.

الدكتور لكرم عبدالقادر ياملكي

جميع الحقوق محفوظة

صباح خيرمور

أصول الفضيحة الكردية

ترجمة: الدكتور صباح خيرمور

صباح خيرمور

اصول الفضيحة الكردية

السليمانية ٢٠١٩

نادا لم يستطع الكورد انشاء دولة مستقلة عقب انتهاء الحرب العالمية الاولى، وبعد اعتراف الحلفاء في مؤتمر باريس في (١٩١٩) بحق كردستان في الاستقلال، مثلها في ذلك مثل العراق وسوريا، ولبنان، وفلسطين؛ فعلموا انهم لم ينجحوا في تحقيق اجابة على السؤال الاساسي، وعلى غرار من السنلة المتعلقة بمواقف انكلترا، وفرنسا، وسوريا، والولايات المتحدة وتركيا العثمانية، وتركيا الكلدانية وكذلك بمواقف الكورد أنفسهم تجاه إقامة دولة في كردستان.

بعد فست اكتشاف فرنسا دورا رئيسيا في تاريخ ديموقراطية كردستان بعد الحرب العالمية الاولى وخلال عشر سنوات تلك قضية كردستان - اي مشكلة تقسيم اراضي ونقط كردستان - نسي العلاقات الفرنسية - الانجليزية بشكل ما في آسيا الصغرى.

وعقبه الحرب العالمية الاولى، كان الكورد، كما هو حال الشعوب الأخرى الخاضعة للنفوذ السلطاني العثماني، يطمحون للاستقلال وانشاء الدولة الوطنية، ولكن الحركة الكردية الوطنية لم تكن ظاهرة حسب ما فيه الكفاية لتهدد حق الكورد في الاستقلال على الصعيد الدولي، او التي تكون احد الابعين في ميدان العلاقات الدولية.

اما الكلمة التي استطلعت كردستان احتلالا في ميدان العلاقات الدولية، فلا تعود تماما الى نتيجة لدور لعبة التمسك، وإنما الى الكلمة المهمة التي يحتلها نطق كردستان و موقعه الإستراتيجي أثناء تلك المرحلة في سياسة الحلفاء ما بين (١٩١٤ - ١٩٢٥) ويعود ذلك الاهتمام الدبلوماسي ولو هيبلا بالاكرد، خلال تلك الحقبة، الى الدور الكبير الذي لعبه الجنرال شريف باشا، ومبادئه الشخصية أكثر مما يعود الى مجمل الحركات الكردية.

وبعد ذلك ومع بداية الحرب، توجه الحلفاء نحو تقسيم الامبراطورية العثمانية وهذا مما تسبب في ظهور نزاع حول مكانة كردستان في العلاقات الدولية، وقبول الحرب لتسبب اكتشاف النفط، والحاجة لتأمين الخط الاستراتيجي، مشروع خط برلين - بغداد - في ان تمتع اراضي كردستان بأهمية خاصة في المحادثات التي جرت بين الدول الأوروبية الكبرى والامبراطورية العثمانية.

جميع الحقوق محفوظة

ئەدەبیات

نوسین: عەبدوپەرەحمان ناچم
ئامادەکردن: فارووق پەسوول یەحیا
ئەحمەد فارووق پەسوول

پیشەکی

ناوەرۆکی ئەم بابەتە:

ناوەرۆکی ئەم بابەتەى که لەم لاپەرەنەدا پیشەکەشى خوینەرى بەرپزى دەکەین، وەرگێرانی وتاریکی خوالیخۆشیو مامۆستا عەبدوپەرەحمان ناچمە، بە تورکیى عوسمانى نووسیویەتی بۆ بەرپەرچدانەوہی راپۆرتیکی قونسولی ئەو کاتەى بەریتانیا لە دیاربەکر میستەر هیئری ترۆتەر،^۱ که لە راپۆرتەکەىدا کوردانى بە نەزان و دوور لە شارستانی و نارۆشنییر لەقەلەمداوہ.

نووسەر، ئەم وتارەى لە ژمارە ۹۸۲ى رۆژنامەى "تەرجمەمانى حەقیقەت"دا که رۆژى (۱۶/۹/۱۸۸۱ز) دەرچووہ، بلۆکردووەتەوہ. بابەتەکەى خۆى بە ناویشانى: "بەندى تايبەت و زیادکراو دەربارەى زانایان و خەلکانى کورد"وہ نووسیوہ و لە پیشدا کورتەنامەىکەى لەمەر ئەم بابەتە بۆ سەرنووسەرى رۆژنامەکە ناردوہ، ئەمە دەقەکەىتەى:

«سەرنووسەرى بەرپز،

ئەم گەلەلەنامە عاجزانەىم که جەسارەتى ریکخستن و پیشەکەشکردنیم کردوہ، دەربارەى زانستەکان و مەناقیبى ئەھالیى کوردستانە و لە راستىدا تێھەلکیشە لە ئەدەبیاتى ئیسلام، چاکە و سوودەکانیشى دەگەرپنەوہ بۆ ھەموو میلیلەتانی عوسمانى که خۆشەویستى ئابین و نیشتمانیان لە دلدايە. بە ئومیدی جیگابۆکردنەوہى لە رۆژنامە پەسەند و ستوونە پر لە خیرەکانى "تەرجمەمانى حەقیقەت"دا که ئاگادارى ھەموو تازەکارىبەکانى شارستانىتیى و بلۆکەرەوہى حال و ھەوالى ھەموو قەوم و میلیلەتیکە، بە خۆماندا راپەرەموو لەگەل ئەم عەرزوحالەدا پیشەکەشى بکەین.»

وا دیارە بلۆکردنەوہى راپۆرتیکی نارەواى لەو جۆرە لەسەر کورد لە لایەن قونسولی بەریتانیاوہ، لەو کاتەدا که شارە گەرەکانى ئەو دەمەى تورکیا، بە تايبەت شارى ئەستەمبول، گەلى کەسایەتییى بە توانایى لە زانایان و نووسەرەکان و شاعیران و سیاسەتمەدارانى کورد تیدا ژیاوہ، ھەروا بە سانایى تینەپەرپوہ، بەلکوو گۆمى ھەست و سۆزى نەتەوايەتییى ئەوانى شلەقاندوہ و ھەلوپست و کاردانەوہیان لە بەرامبەرى نواندوہ. یەکیک لەوانە ئەم وەلامە گرنگەى مامۆستا عەبدوپەرەحمان ناچمە. دوابەدواى ئاگاداربوونەوہمان لەم وەلامەى ناچم و وەرگێران و ئامادەکردنى بۆ بلۆکردنەوہ.

^۱ ھینرى ترۆتەر: (۱۸۴۰-۱۸۴۱/۹/۲۵-۱۹۱۹ز) ئەفسەرێكى بەریتانییە بە پلەى رائید. سالى ۱۸۶۰ز لە یەكەى ئەندازيارانى شاھانە لە بەنگال دەستبەكاربووہ. لە ولاتانى ئاسیا و چوارچێوہى سوپای ھیندى بەریتانىدا چەندین پلە و پۆستى سەربازىی وەرگرتوہ. سالى ۱۸۷۹-۱۸۸۲ز وەك قونسولی بەریتانیا لە شارەكانى كوردستان (ئەرزروم، دیاربەكر، مووش، وان) بە پلەى موقەدەم كارى کردوہ. سالى ۱۸۸۲-۱۸۸۹ز مولحەقى سەربازىی بەریتانى بوو لە ئەستەمبول. پاشان بوو بە قونسولی گشتیى بەریتانیا لە سووریا كە بارەگاكەى لە بەیرووت بوو. سالى ۱۹۰۷ز خانەنشینكراوہ.

ژیانی ئەم مامۆستایە و چەند نموونەیهکی لە شیعەرەکانی هینتاوێ. دواى وەرگێڕانی وتارەکهی مامۆستا ناجم و لە دەمی ئامادەکردنی ئەم بابەتەدا بۆ بلاوکردنەوێ و

بۆمان دەرکەوت پیش ئەو، که یهفیی جوانرۆیی زانا و شاعیریش، به رێنیزیکی تر، له دوو ژماره‌ی "ته‌رجه‌مانی حه‌قیقه‌ت" دا (٩٦٩، ٩٧٤) دوو وه‌لامی جیاوازی ئەو راپۆرتە‌ی داوه‌ته‌وه‌.

یه‌که‌م که‌سی ریزی دووهم له راسته‌وه: عه‌بدوهره‌حمان ناجم

گه‌ڕان به دواى زانیاری زیاتردا، تینینیمان کرد به‌رێز سه‌عید قه‌رۆژی نووسه‌ر و لیکۆله‌ره‌وه‌ی باکووری کوردستانیش له وتاریکی دا به‌ناوی: "دهرباری کوردستانی د راپۆرتا م. ترۆته‌ر و به‌رسقا عه‌بدوهره‌حمان ناجم" که له ژماره ٤٠ی گۆڤاری "نوبهار" دا بلاوی کردووه‌ته‌وه، ئەو وتاره‌ی مامۆستا ناجمی وەرگێڕاوه‌ته‌ سه‌ر زاری کوردیی ژووورو، له‌گه‌ڵ ڕوونکردنەوه‌ی هه‌ندێ له بره‌گه‌کانی، هاوکات له‌گه‌ڵ شیکردنەوه‌ی دا بۆ بارودۆخی ئەو دەمه‌ی کوردستان و هه‌لوێستی هه‌ریه‌ک له دراوسێکانی کورد (ئێران و ڕوسیا و عوسمانی) و پێوه‌ندیی ئەو بارودۆخه‌ش به‌ سیاسه‌تی به‌ریتانیاوه له ناوچه‌که‌دا و کاریگه‌ریی هه‌موو ئەوانه‌ش له‌سه‌ر ترۆته‌ر و پال‌پێوه‌نانی بۆ نووسینی راپۆرتیکی له‌و جۆره. هه‌روه‌ها نووسه‌ری ناوبراو له وتاره‌که‌ی دا پوخته‌یه‌کیشی

هه‌رچه‌نده وه‌لامه‌کانی که‌یفی به‌پێی کات له پیش وه‌لامه‌که‌ی مامۆستا عه‌بدوهره‌حمان ناجمه‌وه‌ن، به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی له ڕووی گرنگیه‌وه ناگه‌نه ئاستی وه‌لامه‌که‌ی ناجم و له ڕووی چه‌ندایه‌تیشه‌وه چەند دێرێکی که‌من، ئەوا لێدوان له‌سه‌ر وه‌لامه‌کانی که‌یفی ده‌خه‌ینه کۆتایی ئەم وتاره.

عه‌بدوهره‌حمان ناجم کێیه؟

ناساندنی ئەم که‌سێتییه و نووسینی چه‌رده‌یه‌ک له ژیا‌نی، یه‌که‌م جار پشتمان به سه‌رچاوه‌یه‌کی تورکی به‌ست، به ناوی "سۆن عه‌صر تورک شاعیره‌ری" یه‌وه، واته: شاعیره تورکه‌کانی دواهه‌مین سه‌رده‌م) له نووسینی: محمه‌د که‌مال ئەینال، که سالی ١٩٦٩ز له ئەسته‌مبول له لایه‌ن "میلی ئه‌یتیم باسمه‌قی" یه‌وه چاپکراوه و له به‌رگی یه‌که‌م، لاپه‌ره (١٠٥٦-١٠٥٨) دا خاله‌ گرنگه‌کانی

له‌سه‌ر ژيانی ماموستا ناچم نووسیوه. دواى سه‌رنجدان بۆمان ده‌رکه‌وت زۆربه‌ی زانیاریه‌کانی ئه‌و پوخته ژيانه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی "سۆن عه‌صر تورک شاعیره‌ری" دا يه‌که‌ده‌گرنه‌وه، جگه له چه‌ند زانیاریه‌کی دیکه‌ی که‌م، ئيمه بۆ نووسینی چه‌رده‌یه‌ک له ژيانی سوودمان له‌ویش وه‌رگرت. شایانی باسه ماموستا سه‌عید فه‌رۆژ له کۆتاییدا گو‌توویه:

بۆ زانیاری زیاتر بپروانه کتیبه‌که‌م که ناوی "عه‌بدوهره‌حمان ناچم: ئه‌دیب، شاعیر، په‌روه‌رده‌کار، مافناس" ه و له لایه‌ن "وه‌قفی بيشکچی" یه‌وه بلاوکراوه‌ته‌وه.

له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌م کتیبه‌مان له به‌رده‌ستدا نه‌بوو، نه‌مانتوانی سوودی لێ وه‌رگرین و زانیاری زیاتر له‌سه‌ر ژيانی ماموستا ناچم پيشکەش بکه‌ین*.

دواتریش بینیمان خوالیخۆشبوو ماموستا مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی موده‌رریس له کتیبی (یادی مه‌ردان ۲۳/۲) دا ناوی عه‌بدوهره‌حمان ناچمی له ریزی خه‌لیفه‌کانی شیخ عوسمان سیراجه‌دینی ته‌ویله‌دا هیناوه.

واى بۆ چووین که سه‌رچاوه‌ی ئه‌م زانیاریه‌ی ماموستای موده‌رریس، ده‌ستنووسی کتیبی "ریاض المشتاقین"ی مه‌لا حامیدی بیسارانی بی. له‌به‌رئه‌وه‌، گه‌رینه‌وه بۆ نوسخه‌ی چاپکراوی کتیبی ناوبراو که به ناوی "سیری در ریاض المشتاقین" ه‌وه به‌شی هه‌ره زۆری له لایه‌ن خانه‌قای شیخ شه‌مه‌دینی بورهان و به لیکۆلینه‌وه‌ی ماموستا ئه‌بووبه‌کر سوپه‌ه‌ره‌دینه‌وه چاپکراوه. بینیمان ئه‌و زانیاریه له لاپه‌ره ۳۶۵ ی ئه‌و چاپه‌دا هاتووه. بۆیه سوودمان له‌م دوو سه‌رچاوه‌یه‌ش وه‌رگرت.

* کتیبه‌که‌ی به‌ریز سه‌عید فه‌رۆژ به‌م ناوێشانه‌یه: عه‌بدوهره‌حمان ناچم ئه‌دیب، شاعیر، په‌روه‌رده‌کار، حقووقناس، چاپا یه‌که‌م، تیرمه‌ها ۲۰۱۷، ستانبۆل، ۱۶۰. (به لاتینی) [گۆفاری ژین]

وا له‌م دێرانه‌وه‌ی خواره‌وه‌دا هه‌ول‌ده‌ده‌ین گرنگترین ویستگه‌کانی ژيانی به‌پیی ئه‌و سه‌رچاوانه بخه‌ینه‌روو:

چه‌رده‌یه‌ک له ژيانی عه‌بدوهره‌حمان ناچم:

- ناوی عه‌بدوهره‌حمان کورپی محه‌مه‌ده‌به‌گ کورپی مه‌ولان‌به‌گه و له بنه‌ماله‌یه‌کی به‌رپیزی شاری سلیمانی‌یه. هه‌روه‌ک به ناسناوی ناچم ناسراوه، به مه‌ولان‌به‌گ‌زاده‌ش ناوی براوه.

- سالی ۱۸۳۳ز له سلیمانی له‌دایک‌بووه. - له سلیمانی و به‌غدا خویندوو‌یه‌تی و ئیجازه‌ی خویندنی لای موفتی زه‌هاوی وه‌رگرتووه.

- له ته‌سه‌ووفدا، له‌سه‌ر ریبازی نه‌قشه‌بندی بووه و سه‌ره‌تا لای شیخ عه‌بدو‌لای قوتبی قه‌رده‌اغی ئاشنای ئه‌و ریبازه بووه و دوا‌ی ئیجازه‌ی ته‌ریقه‌تی لای شیخ عوسمانی سیراجه‌دینی ته‌ویله‌ وه‌رگرتووه. مه‌لا حامیدی بیسارانی کاتبی شیخی سیراجه‌دین، له وه‌سفیدا گو‌توویه: «مه‌ردیکی زۆر زیره‌ک و په‌وشت‌جوان و له‌سه‌رخۆ و میهره‌بانه و ئیستا مالی له به‌غدايه.»

- بۆ ماوه‌ی پینج سال له قوتابخانه‌کانی به‌غدا وانه‌ی زانسته ئیسلامیه‌کانی وتووه‌ته‌وه.

- دواتر رۆیشتوووه بۆ ئه‌سته‌مبوول و خویندنی حقووقی ته‌واوکردووه.

- سالی ۱۸۶۲ز به "پشکنیری کتیبخانه‌کانی ئه‌سته‌مبوول" دامه‌زراوه.

- ماوه‌یه‌ک له توونس ژیاوه.

- ماوه‌یه‌کیش له قوتابخانه‌یه‌کی عوسمانی له شاری پاریس ماموستا بووه.

- سالی ۱۸۶۸ز وه‌ک "موصه‌حیحی ته‌قویمخانه" کاری کردووه.

- پاشان له قوتابخانه‌ی روشدییه له بایه‌زید وانه‌ی زمانی فارسیی وتووه‌ته‌وه.

- دواى ئه‌وه، له هۆبه‌ی "ئهنجومه‌نی ته‌مییزی ئه‌سته‌مبوول" بووه به مومه‌بییز.

- له چەند شویتیکی وەک: بەعەلەبەک، لازیقیه،
 حەسبیه، جەبەل ئەدەهەمییه، قایمقام بوو.
 - له شارەکانی لوولەبەرگۆز، ئەدرنە، جیگری
 داواکاری گشتی بوو و له ویلایەتەکانی
 خوداوەندگار و حەلەبیش داواکاری گشتی بوو.
 - ماوەیه‌کیش له دیاربەکر له دادگای
 "ئیسیتینافی جەزا" کاری کردوو و دوایی هەر له
 دیاربەکر کراوه بە یەکەم سەرۆکی "دادگای بەدائە".
 - سالی ۱۸۸۹ز لەسەر کارەکهی لا براوه و
 لەبەر تۆمەتیک که درابوو پالی، له دادگای
 تەمیزی جەزا له ئەستەمبوول بە ئاشکرا
 دادکاری کراوه و بەبێ تاوان دەرچوو.
 - دوای ئەو ماوەیه‌ک له بەیرووت و
 ماوەیه‌کیش له ئەدەنە "داواکاری گشتی دادگای
 ئیسیتیناف" بوو.
 - سالی ۱۸۹۴ز کراوه بە سەرۆکی دادگای
 ئیسیتیناف له مەعمورەت ئەلەزیز.

- خەلاتەکانی پلە چوارەمی نیشانی عوسمانی
 و مەدالیای ئیفتیخاری عوسمانی بە دەست هێناوه.
 - رۆژی ۱۸۹۵/۶/۲۳ز له شاری ئەل‌ل‌زیغ
 وەفاتی کردوو.
 - باوکی رۆژنامەنووس و سیاسەتمەداری
 ناودار: مەولانزادە رەفەتە.
 - بە عەرەبی و تورکی و فارسی بەرھەمی
 ھەیه و یەکیکیشە له خۆشنووسە تواناکان.
 ئەمەش ناوی ھەندیکە له بەرھەمەکانی:
 ۱. ھەویبەتی سوبحانی و ماھیبەتی ئینسانی:
 راقەی پارچە شیعریکی خۆبەتی که سەرەتاکە
 ئەم بەیتەیه:

بیز ئاینەبیز سوورەتی لاهوت نماییز
 بیز مەزھەری ئەلتافی ھودا، موشتی گەداییز
 ۲. صفوة الکلام (بابەتی ئەدەبیاتە و بە
 ھاوبەشی لەگەڵ نوزھەت ئەفەندی دایناوه).
 ۳. تسهیل التحصیل (له بابەتی زانستی
 نەحو و دایە).

۴. گۆلزاری ئەدەب (ھەلژاردەیه‌که له ئەدەبی
 تورکی و عەرەبی و فارسی) له بەیرووت
 چاپکراوه.
 ۵. أحسن الدلالة إلى الرسالة.
 ۶. نعم الرفیق (له بابەتی ئەدەبیاتە).
 ۷. الأربعون في الأربعين من أحاديث سيد
 المرسلین (چەند فەرموودەیه‌که له بواری
 ئامۆژگاری دا).
 ۸. هدية الأمم و خلاصة الحكم (له بواری
 سیاسەت دایە و نۆ بەرگە بە زمانی عەرەبی،
 بەرگی یەکەمیشی کراوه بە تورکی).
 ۹. راهنمای دیاربەکر (نامیلکەیه‌که بە
 ھۆنراوەی فارسی، باسی ریگاگان و شارەکان و
 چۆنتییان و دووری نیوانیان دەکا، هەر له
 ئەستەمبوولەو ھەتا دیاربەکر. دواتر له کۆتایی
 "گۆلزاری ئەدەب" دا دایناوئەتەو).
 ۱۰. وەرگیڕانی نيزامنامەي ئەرازی و تاپۆی
 عوسمانی بۆ زمانی عەرەبی.

بایەخی نووسینەکهی عەبدوپەرھمان ناچم
 یەکیک له گرنگییەکانی ئەم وتارە مامۆستا
 ناچم و ھاوشیۆهەکانی ئەم وتارە ئەوێهە که
 دەری دەخا کە سیتییه کوردەکانی ئەو کات و
 شویتانە، ھەردەم چاودێری دەورووبەری خۆیان
 بوون و ھەر بلۆکراوێهەکی نارەوایان دەربارە
 زمان و میلەت و نیشتمانیان بینیی، یا بەر
 گوێیان کەوتیی، ھەلۆیستیان بوو و
 روونکردنەوێیان لەسەر داو و ھەلەکانیان بۆ
 رای گشتی راست کردووئەتەو.

یەکیکی دیکە ئەوێهە که ھەرچەند ھیشتا لەو
 بارودۆخ و کاتانەدا رۆژنامەي کوردی
 دەرئەچوو، کەچی زانایان و ئەدیب و
 نووسەرانی کوردی ئەوسای ناو دەولەتی
 عوسمانی، له نووسین نەوئەستاون و قەلەمەکانیان
 ھەردەم بەبرشت بوو و بۆ بلۆکردنەوێ
 نووسینەکانیان له دەرگای چەند رۆژنامەیه‌کیان
 داوہ که بە زمانی تورکی دەرچوون، لەوانەي که

پێوهندی سهرنووسه ره كانیان له گهڵ ئه و كه سیتیه کوردانه دا باش بووه.

له گهڵ ئه وه ش دا، ده رده که و ئی که ئه نووسه رانه زۆر به هۆشیاری بابه ته كانیان نووسیوه و به وریایی مامه له یان له گهڵ خاوه ن و سهرنووسه ری ئه و رۆژنامه نه دا کردووه، وه ک ئه وه ی که به زهقی له و چه ند دیره دا ههستی پێ ده کری که عه بدوهره حمان ناچم له پێش بابه ته که ی دا بۆ سهرنووسه ری "ته رجه مانی حه قیقه ت" ی نووسیوه.

ئه مانه به شیوه یه کی گشتی؛ به تایبه تیش بابه ته که ی مامۆستا ناچم هه ندئ گرنگیان سه باره ت به و رۆژگاره تیدایه، له وانه:

۱. جی ده ستیکی ره نگینی له ناساندنی زۆریک له زانایان و ئه دبیان و که سیتیه گه وره کانی میژووی کوردی دا له سه ر لاپه ره ی رۆژنامه یه کی تورکی دا نه خشان دووه، که له و رییه وه خوینه رانی -جگه له کوردی- له نه ته وه کانی دیکه ی پیکه یینی کۆمه لگای عوسمانی، به گۆشه یه کی میژووی زانایان و ئه دبییانی کورد ئاشنا کردووه .

۲. هه ولیکی راشکاوانه ی تیدایه بۆ ناساندنی به شیک له به ره مه ی زانایان و ئه دبییانی کورد به خوینه رانی میله تانی دیکه و پاراستنی ناوی ئه و به ره مانه له سه ر لاپه ره کانی میژوو، له کاتی که دا هه ندیکیان ده ستنووس بوون و ئه گه ری فه وتانیان له پێ دا بووه.

۳. ئاماژه ی به گه لی قوتابخانه ی ناو شار و شاروچکه کانی کوردستان داوه که ئه و ده مه له گه رمه ی پێشکه شکردنی خزمه تی زانستی دا بوون و ده سته له دوا ی ده سته خوینده واران و زانایان و رۆشنییرانیان پێشکه ش به کۆمه لگای کورده واری و دراوسیکانی کردووه. خو ئه و کاره ش چه نده بۆ میژووی رابوردوومان پێویسته، هینده ش گرنکه له رۆوی ناساندنی رۆلی ئه و قوتابخانه وه له کۆمه لگای کوردا به خه لکانی دیکه.

۴. به رز نر خاندنی جی ده ستی تاک و کۆمه لی کورد له پشتگیری ئه و قوتابخانه و دابینکردنی پیداو یستی بژیوی مامۆستایان و قوتابیانیان.

۵. راگه یاندنی ئه وه ی که زۆریک له که سیتیه ئیدارییه کانی ده وله تی عوسمانی و که سیتیه زانستییه کانی شاره گه وره کانی ولاتانی ئیسلام و نووسه رانی ناودار، له زانایانی میله تی کوردن. دیاره ئه وه ش لایه نیکی دیکه ی وریایی و زیره کیی کورد ده سه لمی ئی له بواری زانست و ئه ده ب و رۆشنییری دا.

ئیس تاش دوا ی ئه م رۆنکردنه وانه ی که پێویست بوون له پێش دا بیانخه ی نه به رده ست خوینه ری به ریز، وا ده قی نووسینه که ی مامۆستا عه بدوهره حمان ناچم وه ک خو ی ده هی ئین، دوا ی وه رگی رانی له زما نی تورکی عوسمانییه وه بۆ کوردی. ئه وه نده هه یه ئی مه له م وه رگی رانه دا و بۆ زیاده ناساندنی زۆر به ی ئه و زانا و ئه دبیا نه ی که ناویان له ده قه که دا ها تووه، پوخته یه ک زانیاریمان له سه ر ژیا نیان له په راوی ژدا نووسیوه. بۆ ئه وه ش سوودمان له کتیه کانی "مشاهیر الکردی" ئه مین زه کی و "تاریخ مشاهیر کردی" بابامه ردوخی رۆحانی و "علمائنا" و "یادی مه ردان" ی مامۆستا عه بدولکه ریمی موده رریس و "سیری در ریاض المشتاقین" ی مه لا حامیدی بیسارانی و "البیتوشی" و "الشیخ معروف النوده ی" ی مامۆستا شیخ محه مه دی خال وه رگرت.

ئه ده بیات

به ندی تایبه ت و زیادکراو

ده رباره ی زانایان و خه لکانی کورد

قونسولی ده وله تی فه خامه تی ئینگلیز له ویلایه تی پایه بلندی دیار به کر میسته ر ترۆته ر، و تاریکی ده رباره ی کورده کان نووسیوه و له رۆژنامه کان دا بلاوکراوه ته وه. له به ره وه ی ئه و وتاره سه راپا دووره له راستی حال و ئامال، قونسولی ناوبرا ویش لیکۆلینه وه کانی زۆر رۆوکه ش و

به‌لاری داچوو، به پیوستمان زانی به وه‌لامدانه‌وهی وتاره‌که‌ی، هه‌له‌کانی بۆ راست بکه‌ینه‌وه.

قونسولی ناوبراو به شیوه‌یه‌کی گشتی کوردان به نه‌زان و ناشارستانی له‌قه‌له‌م‌ده‌دا. هه‌روه‌ها باس له‌وه‌ده‌کا که کورده‌کان له‌زانست و مه‌عاریف بچ‌به‌هرن. له‌حاله‌تیکدا مه‌ئاسیر و فه‌زائیلی راست و به‌ره‌مه‌ زانستی و قه‌له‌مییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کوردی نه‌جیبزاده، به‌ه‌لگه‌ی گومان‌ب‌سه‌لم‌ئیراون.

زانایان و پیاوچاکان و خو‌شنووسان و شاعیرانی کورد، به‌ه‌راود له‌گه‌ل نه‌ته‌وه‌کانی‌تر، زۆر زیاتر به‌ناوبانگ و ناسراون. دانراو و ته‌صنیفه‌کانی کورد له‌هه‌ر زانستی‌دا له‌لایه‌ن کتیب‌خانه‌که‌ن‌وه‌ ئیعتیاریان به‌ده‌ست‌هیناوه. ره‌وشت‌به‌رزى و ئه‌سلزاده‌یی و مه‌ئاسیره‌ باشه‌کان و به‌خشنده‌یی و ئازایه‌تی سروشتی کورده‌کان، له‌هه‌مو ئاسۆیه‌که‌دا سه‌لم‌ئیراون. کورده‌کان خاوه‌نی چه‌ندین ته‌صنیفاتی له‌ژماره‌به‌ده‌رن له‌کتیبه‌کانی زانستی فیه‌قه‌دا، که یاسا دادپه‌روه‌ره‌ شه‌رعییه‌کان و قانونه‌ ئیلاهییه‌ یه‌قینی و جی‌به‌جی‌کراوه‌کانن له‌و بوارانه‌دا که به‌ندایه‌تی و موعامه‌لات و موناکه‌حات و سزاکان له‌خۆده‌گرن.

کورده‌کان خاوه‌نی چه‌ندین حاشیه‌ی له‌ژماره‌به‌ده‌ری بلاوکراوه و نووسراون له‌سه‌ر مه‌تن و دانراوه‌کانی ئیمامی شافیعی^۱ و چه‌زهره‌تی نه‌وه‌وی^۲ و رافیعی^۳ و غه‌زالی^۴. ئه‌وه‌تا زانایانی

کوردی وه‌ک چه‌زهره‌تی مه‌ولانا ئه‌بو‌وبه‌کر^۵ به‌ دانراوه‌کانی به‌ ناوی "وضوح" و "أنوار" و "سراج القلوب"، هه‌روه‌ها "منقول التفاسیر" یوسفی

بووه، دوا‌یی چوو به‌ شاری دیمه‌شق و لای زانا گه‌وره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ درێژه‌ی به‌ خو‌یتدن داوه له‌ زانسته‌کانی فیه‌قه و هه‌دیس و ئو‌صول‌دا، تا ئه‌و راده‌یه‌ی که له‌هه‌موویان‌دا به‌ پێشه‌وا ناسراوه. له‌ به‌ره‌مه‌کانی: شرح صحیح مسلم، الروضة، المنهاج، ریاض الصالحین، الأذکار، التقرب، التبیان، تحریر التنبیه، الإرشاد، الأربعین، بستان العارفین، مناقب الشافیعی، أدب المفتی والمستفتی.

^۱ ئیمامی رافیعی (۵۷۷-۶۲۳ک): ناوی عه‌بدو‌لکه‌ریم کورپی محه‌مه‌ده و خه‌لکی قه‌زوینه. له‌ دیارترین پێشه‌وا‌یانی فیه‌قی شافیعی و ته‌فسیر و فه‌رمووده‌یه له‌ سه‌رده‌می خۆی‌دا. له‌ قه‌زوین و ره‌ی و به‌غدا و نیسا‌بوور خو‌یتدوو‌یه‌تی. کاتێ گه‌راوه‌ته‌وه بۆ قه‌زوین، قوتابیان زانسته‌ جو‌راوجۆره‌کان له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه روویان‌تی‌کردوو. له‌ به‌ره‌مه‌کانی: العزیز فی شرح الوجیز، شرح المسند، التدوین فی أخبار قزوین، الأمالی، الإیجاز فی أخبار الحجاز.

^۲ ئیمامی غه‌زالی (۶۵۰-۵۰۵ک): ناوی ئه‌بو‌حمید محه‌مه‌د کورپی محه‌مه‌دی غه‌زالیه. گه‌وره‌ زانای زانسته‌کانی فیه‌قی شافیعی و که‌لامه و فه‌یله‌سووف و زاھید و چاکسازیک ئیینی و کۆمه‌لایه‌تییه. له‌دایکبوون و وه‌فاتی، له‌ شاری تووسی سه‌ر به‌ خوراسان بووه. لیکۆلینه‌وه‌ی له‌ زانسته‌کانی که‌لام و فه‌لسه‌فه، به‌ تاییه‌ت هی ئیبن‌سینا و فارابی‌دا، کردوو. ماوه‌یه‌ک له‌ قوتابخانه‌ی نیزامیه‌ی به‌غدا (که‌ گه‌وره‌ترین زانکۆی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ بووه) وانه‌ی وتوو‌ته‌وه. سه‌ری له‌ شاره‌کانی دیمه‌شق و به‌یتۆمه‌قدیس و قاهره و ئه‌سکه‌نده‌رییه و مه‌که‌که و مه‌دینه‌ی داوه. له‌ به‌ره‌مه‌کانی: إحياء علوم الدين، تهافت الفلاسفة، المنقذ من الضلال، الأربعین فی أصول الدين.

^۳ مه‌لا ئه‌بو‌به‌کر موصه‌نیف (.. - ۱۰۱۴ک): ناوی چه‌سه‌ن کورپی سه‌یید هیدایه‌ته و به‌ مه‌لا ئه‌بو‌به‌کر موصه‌نیف به‌ناوبانگه. جگه له‌ قوتابخانه‌ی زانا گه‌وره‌کانی کوردستان، له‌ میسر و مه‌که‌که و مه‌دینه‌ی پیرۆزیش خو‌یتدوو‌یه‌تی. که‌ گه‌راوه‌ته‌وه بۆ کوردستان، زانسته‌خو‌ازان له‌ هه‌موو گۆشه‌یه‌که‌وه روویان‌تی‌کردوو و وانه‌یان لا خو‌یتدوو. له‌ گوندی چۆری مه‌ریوان کۆچی‌دوا‌یی‌کردوو. له‌ به‌ره‌مه‌کانی: الوضوح، سراج القلوب، ریاض الخلود، طبقات الشافیعیه.

^۴ ئیمامی شافیعی (۱۵۰-۲۰۴ک): ناوی محه‌مه‌د کورپی ئیدریسه، له‌ غه‌ززه له‌دایک‌بووه. له‌ مه‌که‌که و مه‌دینه و یه‌مه‌ن خو‌یتدوو‌یه‌تی، دووجاریش سه‌ری له‌ به‌غدا داوه. سالی ۱۹۹ک رۆیشتوو به‌ میسر و هه‌ر له‌ویش کۆچی‌دوا‌یی‌کردوو. یه‌کیکه له‌ چوار پێشه‌وا‌یانی مه‌زه‌به‌ فیه‌قییه‌کانی ئیسلام و له‌ زیره‌که‌ه‌له‌که‌وتوو‌ه‌کانی میژوو. له‌ به‌ره‌مه‌کانی: الأم، الرسالة، أحكام القرآن.

^۵ ئیمامی نه‌وه‌وی (۶۳۱-۶۷۶ک): ناوی یه‌حیا کورپی شه‌ره‌فه. له‌ شارۆچکه‌ی نه‌وای سه‌ر به‌ خو‌رانی شام له‌دایک‌بووه. به‌ که‌سیتییه‌کی زانا و زاھید و وه‌رکار به‌ناوبانگه. سه‌ره‌تا‌کانی خو‌یتدنی له‌ زیدی خۆی (نه‌وا)

ئەصم^۷ و "ذات الشفا" ئىبن جەزىرى^۸ و "كفايه" و شەرحى "كفايه" بىتووشى^۹ و "ئەحمەدى" شىخ مارفى بەرزنجى^{۱۰} دانراو و مەنزومەكانيان و شەرح و حاشىيەكانيان لە گۆرەپانەكەدان.

زانايانى بواره جياوازهكانى زانست و هونەر، صيغەتوللا^{۱۱} و ئەحمەد^{۱۲} و حەيدەر^{۱۳} و عەبدوﻻ^{۱۴}

^{۱۱} صيغەتوللا: دوو زانای گەورە بەم ناوہ لە بنەمالەى حەيدەرى ھەيە: يەكەميان: صيغەتوللاى گەورە: ناوى صيغەتوللا كورى ئىبراھىم كورى حەيدەرە. لە ھەموو زانستەكانى سەردەمى خۆى دا پيشەوا بوو. لە بەرھەمەكانى: حاشىيە على تفسير البيضاوي، حاشىيە على المحاكمات الدوانية. دووھەميان: صيغەتوللا كورى ئەسەد كورى صيغەتوللاى گەورەيە. مامۆستايەكى سەرکەوتوى بەناوبانگى رۆژگارى خۆى بوو لە ھەموو زانستەكان دا. لە بەرھەمەكانى: حاشىيە على شرح الشمسية، حاشىيە على عصام الدين، حاشىيە على الحكيم الهندي.

^{۱۲} ئەحمەدى حەيدەرى: دوو زانای گەورەى ئەحمەد ناو لە بنەمالەى حەيدەرى ھەيە: يەكەميان: ئەحمەدى يەكەم كورى حەيدەرە. لە زانستەكانى عەقلى و نەقلى دا دەستى بالاي ھەبوو. ماوھەيك چووہ بۆ شام و دواتر گەراوھتەوہ بۆ ماوھرانى زىدى خۆى. لە بەرھەمەكانى: حاشىيە على العقائد الدوانية، رد الراوض، رسالة في التفسير، حاشىيە على كتاب الشفا لابن سينا. دووھەميان: ئەحمەد كورى حەيدەر كورى ئەحمەد حەيدەرى يەكەمە. گەلى پەراويزى لەسەر زۆربەى كتيبەكانى سەردەمى خۆى ھەيە. لەوانە: حاشىيە على شرح عصام الدين الإسفرايينى على متن السمرقندي.

^{۱۳} حەيدەرى حەيدەرى: چەند زانايەك ھەن بەم ناوہ، يەكەميان: حەيدەرى يەكەم كورى محەمەدە و يەكەم ئەلقەى زنجيرەى حەيدەريەكانى كوردستانە. لای باوكى و زانا گەورەكانى ديكەى كوردستان زانستە عەقلى و نەقلىەكانى خويندووہ و دواچار لای زانای گەورە زەينەدينى بەلاتى و مەلا عومەرى زينوئى ئىجازەى وەرگرتووہ. لە گوندى ھەريەر نىشتەجى بووہ و كەمىك دواى سالى ھەزارى كۆچى وەفاتى كردووہ. دووھەميان: حەيدەرى دووھەم كورى ئەحمەدە. زانايەكى توانا و وانەبيژىكى سەرکەوتوو بووہ. لە بەرھەمەكانى: حاشىيە على مختصر المنتهى، حاشىيە على شرح التجريد، حاشىيە على حكمة العين، حاشىيە على العقائد العضدية، حاشىيە على أشكال التأسيس في الهندسة. سيئەميان: حەيدەرى كورى صيغەتوللا كورى ئىبراھىم كورى حەيدەرى دووھەمە. بە ويتەى باوكى زانايەكى بوراى وانەوتنەوہ بووہ.

^{۱۴} كورى صيغەتوللاى گەورەيە و باوكى ئەسەدى حەيدەريە و لە گەورە زانايانى حەيدەريەكانە.

^۷ يووسفى ئەصم (.. - ۱۰۰۲ك): ناوى يووسف كورى خضرى كورى ئىبراھىمە. لە زۆربەى زانستەكان دا و لە بوارى ليكۆلئەوہ و دانانى كتيب دا دەستى بالاي ھەبووہ. لە بەرھەمەكانى: منقول التفاسير- تەفسيرىكە لە چوار بەرگ دا، دلائل المسائل- لە زانستى فيقھ دا، منقول الأكراد- لە فەتواى زانايانى كورد دا.

^۸ ئىبنولجەزىرى (۷۵۱-۸۳۳ك): ناوى محەمەد كورى محەمەدە و بە ئىبنولجەزەرى بەناوبانگە، چونكە لە بنەپەت دا خەلكى جەزيرەى بۆتانە. لە ديمەشق لەدايكبووہ. يەكەمە لە گەورە زانايانى قيرانات و فيقھى شافيعى. گەلى ولات گەراوہ. دواچار بووہ بە قازى لە شيراز و ھەر لەوئيش وەفاتى كردووہ. لە بەرھەمەكانى: منظومة ذات الشفا، النشر في القراءات العشر، غاية النهاية، نهاية الدراية، التمهيد في علم التجويد، فضائل القرآن.

^۹ بىتووشى (۱۱۳۵-۱۲۱۱ك): ناوى عەبدوﻻ كورى مەلا محەمەدى بىتووشى ئالائىيە. لە گوندى بىتووش لەدايكبووہ و لە بنەمالەيەكى زانستىيە. لە پيش دا لای باوكى، دواتر لای زانای گەورەى كورد ئىبنولحاج و صيغەتوللاى حەيدەرى خويندووويەتى، پاشان چووہ بۆ بەسەر و كۆھيت و ئەحسا و لەوئى نىشتەجى بووہ. دووچار سەرى لە كوردستان داوھتەوہ. دواچار لە بەسەرە كۆچى دوايى كردووہ و لە گۆرستانى حەسەنى بەسرى لە زوبەير نىژراوہ. لە بەرھەمەكانى: الكافي، الوافي، تحف الخلان، حديقه السرائر، المكفريات، المبشرات، صرف العناية.

^{۱۰} شىخ مارفى نودى (۱۱۶۶-۱۲۵۴ك): ناوى محەمەدە و بە شىخ مارف ناسراوہ. كورى سەبيد مستەفايە و لە نەوہى شىخ عيساى بەرزنجەيە. لە گوندى نودى لەدايكبووہ و لە سلیمانى كۆچى دوايى كردووہ. لە پيش دا لای باوكى، پاشان لە قەلاچولان لە قوتابخانى غەزائى، ئىنجا لە ھەزارمىرد لای ئىبنولحاج خويندووويەتى. ئىلھامى شيعرى لە بىتووشى وەرگرتووہ. لە قەلاچولان و سلیمانى وانەى وتووہتەوہ و دەيان ھەلكەوتوى زيرەك لای ئەو خويندووويانە، لەوانە: موفتى زەھاوى، شىخ حەسەنى قازى، شىخ بابەرەسول. زياتر لە شەست بەرھەمى ھەيە، لەوانە: تنقيح العبارات، الجوهر النضيد، كفايه الطالب، ترصيف المباني، التعريف بأبواب التصريف، كشف الغامض، سلم الوصول، أزهار الخمائل، ئەحمەدى، ئەيشوہە.

ئەفەندی که خەلکی سلیمانی^{۱۵} و لە ساداتی بەرزنجە و حەیدرەین، ھاورپی لەگەڵ زانایانی ناسراوی ھاوچەرختری کورد، لە زانستەکانی فێقە، تەفسیر، ئۆصول، نەحو، صرف، مەنتیق، کلام، ھەندەسە، حساب، عەرۆز، ئەخلاق، زانستە سیاسییەکان، ئەدەبیات و میژوو و زانستەکانی تر، چەندین کتیب و دانراو و تەصنیفاتیان ھەیە و دۆست و دوژمن مۆتالایان کردووە و بەو دانراوە بەنرخانەیان که لە دوای خۆیان بەجییان ھیشتوون، کتیبخانە ی جیھانیان پازاوە و پۆشن کردووەتەو.

شەرحی مەقامات و دیوان و دانراوەکانی حەزرەتی مەولانا شیخ خالیدی سلیمانی^{۱۶} لە نیوان زانایان دا دەستاودەستیان کردووە. ھەرۆھا دانراوە بەرزە زانستی و عیرفانییەکانی بە پۆژھەلات و پۆژئاوادا تیشکیان داوەتەو.

^{۱۵} نووسەر لەوانە یە زنجیرە ی زانایانی حەیدەری لێردا لەبەرئەو بە خەلکی سلیمانی لەقەلم دابن، که باپیرەگەرەیان ئیمام حەمزە، لە گوندی تەکیە قەرەداغی سەر بە سلیمانی بەخاک سپێردراوە و وەچەکانی لەویۆ بە کوردستان دا بلأوبوونەتەو، بڕوانە: (بووژاندنەوی میژووی زانایانی کورد، محەمەد عەلی قەرەداغی، ۱۷/۶).

^{۱۶} مەولانا خالید (۱۱۹۳-۱۲۴۲ک): ناوی خالید کوری ئەحمەد کوری حەسەینە و لە تیرە ی جافی میکایەلییە. لە شارۆچکە ی قەرەداغی سەر بە سلیمانی لەدایکبوو و لە شام کۆچی دوایی کردووە. لە زانست و تەقوادا، یەکەمی پۆژگاری خۆی و نوێکاری سەرەدەمەکی بوو. تەریقەتی نەقشبەندی لە شیخ عەبدوڵای دېھلەوی وەرگرتوو و لە خۆرھەلاتی ناوھراستدا بلأوی کردووەتەو. چەندین زانای گەرە لە خزمەتی دا بڕوانامە ی زانستییان وەرگرتوو و چەندھا ئەولیاش لەسەر دەستی پێگەشتوون. لە بەرھەمەکانی: شرح مقامات الحريري، جالية الأکدار، العقد الجوهري، حاشية على نهاية الرملي، الحاشية الهندية، دیوانی شیعرەکانی بە ھەرسێ زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی، مەکتوباتی فارسی، مەکتوباتی عەرەبی.

ئایا سانیە سنەینی تەفتازانی^{۱۷} و مودانی جەلالی دەووانی^{۱۸} محەمەد فەیزی ئەفەندی سلیمانی^{۱۹} که ئیستا موفتی بەغدا، لە زانایانی پایەبندی کورد نییە؟!

ئە ی ئایا شیخ عەبدولقادر ئەفەندی^{۲۰} گەرۆی سەرەدەم و عیصامی دەر که ئیستا لە سلیمانی

^{۱۷} تەفتازانی (۷۲۲-۷۹۳ک): ناوی مەسوود کوری عومەر کوری عەبدوڵایە. لە تەفتازانی سەر بە خۆراسان لەدایکبوو و لە سەرھەرقەندیش کۆچی دوایی کردووە. لە زانستەکانی زمانی عەرەبی و مەنتیق و کلام و بەلاغەدا، پێشەوای زانایانی پۆژگاری خۆی بوو. دوای ئاوابوونی خۆری زانستەکان، لە ئەنجامی ھێرشەکانی مەغولدا، ھەولی دا ئەو زانستانە زیندوو بکاتەو و گەلی کتیبی سەرچاوە ی گرنگیشی بۆ ئەم مەبەستە دانا. تەنانت بە سنووری نیوان زانایانی پێشین و دواین دادەنری. لە بەرھەمەکانی: تهذيب المنطق، شرح المقاصد، شرح العقائد النسفية، المطول، مختصر المعاني، التلويح في كشف حقائق التنقيح. تا ئیستا ھەندێ لەم کتیبانە لە قوتابخانە ئایینیەکانی کوردستان و زانکۆکانی چەشنی زانکۆی ئەزھەریش دەخوینن.

^{۱۸} جەلالەدینی دەووانی (۸۳۰-۹۱۸ک): ناوی محەمەد کوری ئەسەدی صدیقییە. خەلکی دەووانی ولاتی کازەروونە. فەیلەسووف و زانای کلام و تەفسیر و فێقە ی شافیعییە و لە شیراز قازی بوو. لە بەرھەمەکانی: شرح العقائد العضية، شرح هياكل النور، حاشية على شرح آداب الشيرواني، حاشية على تحرير القواعد المنطقية، رسالة في إثبات الواجب.

^{۱۹} محەمەد فەیزی ئەفەندی (موفتی زەھاوی) (۱۲۰۸ - ۱۳۰۸ک): ناوی محەمەد کوری ئەحمەدی حەسەن بەگە و لە بنەمالە ی بابانە. لە سلیمانی لەدایکبوو و لە بەغدا وەفاتی کردووە. لای شیخ عەبدوڵای خەرپانی و شیخ ماری نۆدی و شیخ محەمەد سەعیدی تەختی و شیخ قەسیم خویندوو یەتی و دواچار لای مەلا محەمەد کوری رەسوول زەکیی سابلاخی ئیجازە ی وەرگرتوو. لە سلیمانی و کەرکوک وانە ی وتوو تەو و پاشان لە بەغدا نیشتەجی بوو. جگە لە وانەوتەو، کراویشە بە موفتی ھەموو عیراق. زۆریک لە زانا گەرەکانی کوردستان و عیراق لای ئەو ئیجازەیان وەرگرتوو.

^{۲۰} شیخ عەبدولقادر مۆھاجیر (۱۲۱۱-۱۳۰۴ک): ناوی عەبدولقادر کوری شیخ محەمەد سەعیدە و لە نەو ی مەلا گۆشایشی مەردۆخییە. لە شاری سنە لەدایکبوو و لە

کورسینشینى وانهوتنه وه و خاوهن قسه یه، ههروه ها له گه ل سه یید کاکه ئه حمده ئه فه ندی به رزنجی^{۲۱} که دهستی به هه موو زانستیک گه یشتوو و له زوهد و ته قواش دا له ئاستی ئیمامی غه زالی دایه، ههروه ها مه ولانا ئه حمده ئه فه ندی نۆدشی^{۲۲} و محهمه دی کورپی ره سوول ئه فه ندی سابلأخی^{۲۳} و محهمه ئه فه ندی خه تیی رواندزی^{۲۴} و (عه بدوره حمان ئه فه ندی

رۆژبه یانی^{۲۵} که ئیستا کتیب و دانراوه کانیا ن به م سه روئه و سه ری زه وی دا بلا بوونه ته وه، له زانایانی کورد نین؟

دانراوه نووسراو و بلاو کراوه زانستییه کانی گه وره زانایانی کوردی وه ک ئیمامی جه زیری و یه حیا ئه فه ندی ئامیدی^{۲۶} و سه یید عه بدولله تیف ئه فه ندی شاره زووری^{۲۷} و مه ولانا عه لی ئه فه ندی قزلجی^{۲۸} و ئیین ئاده م^{۲۹} و ئیینولحاج^{۳۰} و

شاری سلیمانی کۆچی دوا ییی کردوو. له که سیتییه هه لکه وتوو ه کانی میله ته کورده و یه که مین زانای رۆژگاری خزی بووه له هه موو زانسته کاندا. له به ره مه کانی: تقویب المرام شرح ته ذیب الکلام، رساله اثبات الواجب، الرسالة الکلامیه.

^{۲۱} کاکه ئه حمده دی شیخ (۱۲۰۸-۱۳۰۵): ناوی ئه حمده وه و کورپی شیخ ماری نۆدییه. له دایک بوون و وه فاتی له سلیمانی بووه. له قوتابخانه که ی مزگه وتی گه وره ی سلیمانی خویندوو یه تی، که باوکی و مه لا مه محموودی پیرحه سه ن وانه یان تیدا ده وته وه. جگه له خویندن، ته ریفه تی قادریشی له باوکی وه رگرتوو. تاقانه ی رۆژگاری خزی بووه له زوهد و ته قوا و شوینکه وتنی شه ریعه ت و پیگه یانندی قوتایان دا. له به ره مه کانی: "مه کتووبات" به زمانی فارسی، که مامۆستای موده رریس وه ری گنراوه بۆ زمانی کوردی.

^{۲۲} مه ولانا ئه حمده نۆدشی (۱۲۲۷ - ۱۳۰۲ ک): ناوی مه لا ئه حمده کورپی مه لا عه بدوره حمانه. له گوندی نۆدشه له دایک بووه. له پیش دا لای باوکی، دواتر لای زانایانی سه ن و سلیمانی خویندوو یه تی و دوا جار ئیجازه ی لای مه ولانا محهمه دی خه تی وه رگرتوو. دوا ی وه فاتی باوکی، بووه به مو فتی له سلیمانی. دواتر گه را وه ته وه بۆ نۆدشه، پاشان چوو ه بۆ سه ن و له وئ وه فاتی کردوو.

^{۲۳} محهمه دی کورپی ره سوولی زه کیی سابلأخی (.. - ۱۲۴۶ ک): نه وه ی بنه ماله یه کی زانستی کوردانه و پیشه وای زانسته عه قلی و نه قلییه کانه. کورپی مه ولانا ره سوولی زه کییه و یه کیکه له زانا هه لکه وتوو ه کان، گه لی زانای مه زن لای ئه و خویندیان ته واو کردوو، له وانه: مو فتی زه هاوی، سه یید ئیبراهیمی کوله یجی.

^{۲۴} مه ولانا محهمه دی خه تی (۱۷۸۵-۱۸۶۰ ز): ناوی محهمه دی کورپی ئه حمده کورپی عه بدوره حمانه. له گوندی خه تیی خو شناو له دایک بووه و له بنه ماله یه کی زانستی ناسراوه. لای زانا گه وره کانی کوردستان خویندوو یه تی، چه شنی: مه لا عه بدوره حمانی رۆژبه یانی، ئیین ئاده می باله کی،

ئه بوبه کری میررۆسته می، عه بدوره حیمی زیاره تی. هه روه ک گه لی زانای گه وره له زانسته که ی به ره مه مند بوون، له وانه: عه للامه مه لا ئه حمده دی گه لاله یی باله کی، مه لا ئیبراهیمی ره مه کی، مه لا عومه ری خه یلانی، مه لا محهمه دی هه رشه می، مه لا ئه حمده دی نۆدشی، مه لا عه بدوللای جه لی، حاجی قادری کۆی، مه لا ئه سعده دی جه لی. له به ره مه کانی: حاشیه له سه ر ته فسیری به یزاوی، حاشیه له سه ر توحفه ی ئیین چه جه ر، حاشیه له سه ر ته علیقاتی عه بدولحه کی له سه ر مو ته وو هل، حاشیه له سه ر جمع الجوامع، نامیلکه یه ک له زانستی که لام دا.

^{۲۵} عه بدوره حمان رۆژبه یانی (.. - ۱۲۷۰ ک): ناوی عه بدوره حمان کورپی حسه ینه و له عه شره تی رۆژبه یانییه و یه کیکه له زانا ده گمه نه کان. لای مه ولانا عه بدوره حیمی زیاره تی ئیجازه ی وه رگرتوو و هاو ریی خویندی مه ولانا خالیده. له به غدا نیشته جی بووه و چه ندین زانای مه زن لای ئه و ئیجازه یان وه رگرتوو، له وانه: مه لا محهمه دی خه تی. له به ره مه کانی: حاشیه علی رساله اثبات الواجب للجلال الدواني.

^{۲۶} مه ولانا یه حیا ی ئامیدی مزووری (.. - ۱۲۵۰ ک): ناوی یه حیا کورپی حسه ینه و خه لکی ئامیدییه و له به غدا وه فاتی کردوو. یه کیکه له هه لکه وتوو ده گمه نه کانی میله ته کورد و پنی و تراوه: شافیعی زه مان، زانا گه وره کانی عیراق زانستیان لی وه رگرتوو. ته ریفه تی نه قشبه ندی له مه ولانا خالید وه رگرتوو و مه ولانا زۆری خو ش ویستوو. له به ره مه کانی: حاشیه علی التحفة، حاشیه علی شرح عصام الدین، شرح علی مسائل من خلاصة الحساب، الرسائل المغنیة لكل محتاج.

^{۲۷} عه بدولله تیف شاره زووری (۵۴۲-۶۱۴ ک): ناوی عه بدولله تیف کورپی ئه حمده کورپی عه بدولله یه. له زانسته کانی فیقه و ئوسوول دا زۆر شاره زا بووه. له شاری مووسل وانه بیژ و قازی بووه.

^{۲۸} مه ولانا عه لی قزلجی (۱۲۴۰ - ۱۲۹۶ ک): ناوی عه لی کورپی محهمه دی کورپی مه محمووده و له گوندی برایماوای

عەللامەى ئەربىلى،^{۳۱} وەك پۆژى نيوەپۆ ئاشكران و نووسراو و دانراوەكانيان ئەمپۆ لە دەرسە عادەت (ئەستەمبوول) لە كتيبخانەكاندا پارێزراو و بەردەستن.

بە كورتى: زانايانى كورد بە عەرەبى بى، ياخود فارسى، بە توركى بى ياخود بە زمانى دايكيان كە كوردىيە، لە ھەر بوارىكى زانستىدا كتيب و دانراوەكانيان لەبەرچاودان.

زمانى كوردى لەبەرئەوھى زۆر دەولەمەندە و شيوە و دەربرينيشى تا بللى رەنگينە، چەندىن كتيبى ئەدەبىيات لە پەخشان و ھۆنراو بە زمانى كوردى نووسراون. لە لايەن شاعيرانى كوردەو بە شيوەى پاراو و مانادار و شاعيرانە و دانايانە چەندىن قەسىدە و مەسنەوييات و غەزەل و چوارينە و جۆر و بەشەكانى ترى شيعر و ئەدەبىيات ھۆنراونەتەو.

شاعير و زانايانى كورد، لە زمانى عەرەبىدا وەك شيعر و دانراوەكانى عەرەبى عورەبا و لە فارسىدا وەك شيعر و دانراوەكانى خەلكى فارس و لە توركىدا وەك شيعر و دانراوە پاراوەكانى توركەكان، شيعر و دانراويان نووسيوە و لە دواى خويان بەجيان ھيشتوون.

ئەمەش لە دانراوە متمانەپيكرائ و چاپكراوەكانى ئەو كەسيتيە بەرز و بەرپزانەى كە لە سەرەوھدا ناويان ھيتراو، لە بەردەستدان، وەك: حەزرتى مەولانا شىخ خاليد، عەللامەى بيتووشى، شىخ مارقى بەرزنجى و موفتى بەغدا محەمەد فەيزى ئەفەندى. ھەرەھا شيعر و غەزەلە كوردىيەكانى ئەحمەدى جزيرى،^{۳۲} مەولەوبى گۆرانى،^{۳۳} نالى^{۳۴} و

^{۳۲} شىخ ئەحمەدى جزيرى بە مەلای جزيرى بەناوبانگە و خەلكى جزيرەى بۆتانە. ميژوونووسانى ئەدەبى كوردى ھيشتا بە تەواوى بۆيان ساغنەبووئەتەو ئايا لە سەدەى شەشەم يان نۆھەمى كۆچىدا ژياو؟ ديوانەكەى گەلى جار چاپكراو. پوختەترينيان تا ئىستا ئەو چاپەيە كە مامۇستا ھەژارى موكرىانى -خو لىي خۆش بى- بە ليكدانەوھى تيروئەسەلى خۆيەو چاپى كر دوو، چەند پيشەكى و سەرەتايەكى بەسووديشى بۆ نووسيوە.

^{۳۳} مەولەوبى (۱۲۲۱-۱۲۹۹ك): ناوى مەلا سەبيد عەبدوپرەحيم كورى مەلا سەعیدی تاوگۆزيبە و لە ئەوھى مەلا ئەبوبەكرى موصەننيفة. لە گوندى سەرشاتەى خواریو لەدايكبوو. لە پيشدا لای باوكى خویندوويەتى، پاشان بۆ بەدەست ھيئانى زانست گەلى شار و شارۆچكەى كوردستان گەراو، وەك: پاو، چۆر، سەن، بانە، ھەلەبجە، جوانرۆ، دواچار لە سلیمانى لای مەولانا عەبدوپرەحمانى نۆدشى ئىجازەى وەرگرتوو. ھەرەك يەكێكە لە زانا ھەلكەوتوو گەرەكانى ميللەتەكەمان، بەسۆزترین شاعیری وەسفيشە لەنۆ شاعیرانى كورددا. لە بەرھەمەكانى: ديوانى شيعرەكانى، عەقیدەى مەرضيبە، الفوائى، الفضيلة، إثبات الرابطة.

^{۳۴} نالى (۱۸۰۰-۱۸۷۷/۱۱/۲۳): ناوى مەلا حەزر كورى ئەحمەد شاوھيسى ميكايەلبیە و لە گوندى خاكوخۆلى شارەزور لەدايكبوو. ھيمن واتەنى: «يەكێكە لە گەشتيرين و پەرسنگدارتيرين ئەستيرە بەرزەكانى ئاسمانى ئەدەبى كوردى.» لە بەرھەمەكانى: ديوانى شيعرەكەى، شرح مناظر الإنشاء.

سەر بە قزلبجى پىنجوين لەدايكبوو. لە پيشدا لای باوكى، پاشان لای زانا ناودارەكانى رۆژھەلات و باشوورى كوردستان خویندوويەتى، ھەتا دواچار لە بەغدا لای موفتى زەھاوى ئىجازەى وەرگرتوو و چوو بە تورجان و لەوى تەمەنى خۆى بە وانەوتنەو و نووسين بەسەربردوو. لە بەرھەمەكانى: تعليقات على شرح الأشنوي في التصريف، حواشي على جمع الجوامع، منظومة في الفرائض.

^{۳۵} ئين ئادەم (۱۱۶۴ - ۱۲۶۰ك): ناوى محەمەدى كورى عەبدولای بالەكيبە. لە گوندى "رۆست" سەر بە چۆمان لە داك بوو. يەكێكە لە بليمەتە ھەلكەوتووەكانى كورد. چەند زاتيكى وەك مەولانا خاليد و مەولانای خەتى لای ئەو خویندوويانە. زياتر لە بيست و پىنج بەرھەمى زانستى بەجى ھيشتووە كە سەرچاوەن لە بواری خوياندا.

^{۳۶} ئينولحاج (.. - ۱۰۰۰ك): ناوى محەمەد كورى حەسەنى ئالانبیە. لە گوندى سەنجويى ئالان لەدايكبوو. دواى وەرگرتنى برۆنامە، لە گوندى ھەزارميرد دامەزراو. چەند زاتيكى وەك بيتووشى و شىخ مارقى نۆدى لای ئەو خویندوويانە. لە بەرھەمەكانى: رفع الخفا في شرح ذات الشفا، محاسن الغرر، إيقاد الضرام.

^{۳۷} بۆمان ساغنەبووئە مەبەستى نووسەر لە عەللامەى ئەربىلى كيبە لە نۆ زانايانى ھەلكەوتووى شارى ھەوليردا.

خه‌یالی سلیمانی،^{۳۵} فیکری^{۳۶} و سه‌بری،^{۳۷} سامی^{۳۸} و کامی،^{۳۹} سه‌لیم^{۴۰} و فه‌هیم ئه‌فه‌ندی،^{۴۱} مسته‌فابه‌گی کوردی^{۴۲} و عه‌بدوهره‌حمان‌به‌گ،^{۴۳} سیحری‌حه‌لالن و ئاماژهی مه‌عاریف و که‌مالن.

^{۳۵} له سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ستمان‌دا، ناوی چه‌ند شاعیر و نووسه‌ریکی کوردمان بینی به ناسناوی خه‌یالی، به‌لام هیچ کام له‌وانه خه‌لکی سلیمانی نه‌بوون.

^{۳۶} فیکری: له شاعیرانی توانا و هه‌ستناسکی کۆتایی سه‌ده‌ی سیازده‌هه‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌می کۆچییه. له شاری سلیمانی وه‌فاتی کردوو.

^{۳۷} سه‌بری: ناوی مه‌لا حه‌سین سه‌بری پشه‌رییه. دواي ته‌واوکردنی خویندن له خزمه‌تی موفتی زه‌هاوی‌دا، له به‌غدا ماوه‌ته‌وه و له قوتابخانه‌ی ئه‌عه‌زمیه‌ به‌وانه‌وتته‌وه ته‌مه‌نی خۆی به‌سه‌ربردوو. له ده‌وره‌ی ده‌یه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌می کۆچی‌دا وه‌فاتی کردوو. له به‌ره‌مه‌کانی: شه‌رحیک بۆ کتییی "تشریح الأفلاک".

^{۳۸} له سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ستمان‌دا، شتی‌کمان ده‌رباره‌ی ژیا‌نی ده‌سته‌نه‌که‌وت.

^{۳۹} کامی (..-۱۲۰۱ک): ناوی محمه‌د شه‌عبان کامیه‌ و له ئامه‌د له‌دایک‌بووه و له زانا ناو‌داره‌کانی ئه‌وه‌یه. له به‌ره‌مه‌کانی: الرد علی النصاری، مولد النبي، مونشه‌ئات، دیوانی شیعره‌کانی. محمه‌ده‌مه‌ین زه‌کی له "مشاهیر" که‌ی‌دا ناوی کامی‌یه‌کی تر ده‌با و ده‌لی: له شاعیرانی ئی‌زانه و خه‌لکی لاجانی کوردیه‌.

^{۴۰} سه‌لیمی کوردستانی (۱۱۵۴-۱۲۱۴ک): ناوی میرزا سه‌لیمه‌ و له‌دایک‌بوون و وه‌فاتی له شاری سه‌نه‌ بووه. زانا و قسه‌زان و شاعیر و خۆشنووس بووه. لای والیی سه‌رده‌می خۆی له سه‌نه، ریز و په‌لی تایبه‌تی بووه.

^{۴۱} له سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ستمان‌دا شتی‌کمان ده‌رباره‌ی ژیا‌نی ده‌سته‌نه‌که‌وت و بۆمان سا‌خ‌نه‌بووه‌ نووسه‌ مه‌به‌ستی کئییه.

^{۴۲} مسته‌فا به‌گی ناسراو به کوردی (۱۸۱۲-۱۸۵۰ز) ناوی مسته‌فای کوری مه‌حموودبه‌گی صاحیبقرانه. ناسناوی شیعی‌ی کوردی‌یه. له‌دایک‌بوون و وه‌فاتی له شاری سلیمانی بووه، یه‌کیکه له شاعیرانی دیاری سه‌رده‌می بابان.

^{۴۳} عه‌بدوهره‌حمان‌به‌گ ناسراو به سالم (۱۸۰۶-۱۸۷۰ز) ناوی عه‌بدوهره‌حمانی کوری محمه‌ده‌به‌گه و له بنه‌ماله‌ی صاحیبقرانه. یه‌کیکه له شاعیرانی به‌ناوبانگی دواسه‌رده‌می مولکی بابان. له‌م سالانه‌ی دوا‌یی‌دا (۲۰۱۵ز) دیوانه‌که‌ی به لیکۆلینه‌وه‌ی مامۆستای موده‌رریس و کورانی و به ئاماده‌کردنی مامۆستا سدیق سالح له لایه‌ن بنکه‌ی ژینه‌وه له سلیمانی له دوو به‌رگ‌دا بلاوکرایه‌وه.

ته‌نانه‌ت عه‌وامی کورده‌کان، ئاشنای زمانی عه‌ره‌بی و فارسین. هه‌ندیکیشیان فی‌ری زمانی فه‌ره‌نسی و ئینگلیزی بوون. له خانه‌دانی بابان و وه‌زیره‌کانیان، خوالیخۆشبوو ئه‌حمه‌دپاشا^{۴۴} که زانا و دانا بوو، هه‌روه‌ک ئاشنایه‌تی له‌گه‌ل زۆر زمانیش‌دا هه‌بوو، براکانیشی ده‌وله‌تمه‌دار عه‌بدو‌لا‌پاشا^{۴۵} که والیی پایه‌بلندی مه‌عمووره‌توله‌عه‌زیز بوو، هه‌روه‌ها خاوه‌ن‌سه‌عه‌ده‌ت سه‌عه‌دپاشا^{۴۶} که تا ئیستاش والیی جه‌زائیری ده‌ریای سپیی‌یه، سه‌رقالییان به زمان و زانیارییان له زانستی سیاسی و بواری دیپلوماتی‌دا حاشاه‌لنه‌گره. ئه‌حمه‌د پاشازاده‌کان و ئه‌حمه‌د کامیله‌کانیش^{۴۷} ئاستی زانیاری و زانیی چه‌ند زمانیکیان ئاشکرایه.

ئایا قونسولی ناوبراو چاوی که‌وتوو به مه‌درسه‌کانی شاریکی بچوکی وه‌ک سلیمانی که هه‌موویان پرن و جمه‌یان دیت له قوتایی زانست و نزیکه‌ی سی‌چل مه‌درسه‌یه‌ک ده‌بن؟ یاخود ئه‌وه‌ هه‌موو مه‌درسه‌ و قوتابخانه‌ی شاری سه‌نه‌ی بینوه، له نیویشیان‌دا مه‌درسه‌ی پیروزی "دارولئحسان" که هاوشیوه‌ی زانکزی ئه‌زه‌ری میسره و بۆ به‌ده‌سته‌هیتانی زانست و هونه‌ره‌کان له چه‌ندین ولاتی دووره‌وه قوتاییان روویان تی‌کردوو و له ژوو‌ره زۆره‌کانی‌دا ده‌میننه‌وه؟ یاخود مه‌درسه‌کانی سا‌بلا‌خ و سه‌قز و بانه و

^{۴۴} ئه‌حمه‌دپاشای بابان: کوری سلیمان‌پاشایه و دوا‌هه‌مین میری بابانه. دواي وه‌فاتی باوکی، سالی ۱۲۵۴ک بووه به میری ولاتی بابان. له کۆتایی حوکمرانی ئه‌ودا، کۆتایی به سه‌ربه‌خۆیی میرنشینی بابان هینرا.

^{۴۵} عه‌بدو‌لا‌پاشای بابان: کوری سلیمان‌پاشایه و دواي شکستی ئه‌حمه‌دپاشای برای له جه‌نگ‌دا، عوسمانیه‌کان کردیان به قایمقامی سلیمانی! دواتر لاینبرد و که‌سیکی تورکیان له جیگه‌دا دانا!

^{۴۶} مه‌به‌ست سه‌عه‌دپاشا کوری حسین‌پاشا و باوکی شه‌ریف‌پاشای خه‌ندانه.

^{۴۷} له سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ستمان‌دا، شتی‌کمان ده‌رباره‌ی ژیا‌ن و که‌سایه‌تی ئه‌حمه‌دکامیل ده‌سته‌نه‌که‌وت.

شنۆ و تورجان و سهردهشت و نستان و ئىندرقاش و بۆكان و بىتووش و جيان و ئەو شوپىناھى تىرىشى بىنيوه كه سەر بهم شارانهن و به قوتايى زانستهكان ئاوهدانن؟ يان مهدرسهكانى ئەو شارۆچكه بچووكانهى كه سەر به سلیمانين، وهك قهره داغ و ههله بجه و گولعه نهر و بياره و بازيان و قزلجه و عهسكه و ئاغجه له ر و مه رگه و ماوه ت و پشده ر؟ ههروه ها مهدرسهكانى شوپىنهكانى وهك رواندز و كۆيه و ههوليز و ئاميدى و خوشناو و شه مزىنان و شار و شارۆچكه كوردىيهكانى تىرى بىنيوه و زانيارى له سەر به دهست هيتاوان، كه هه ر يه كيك له مهدرسه و قوتابخانه بلندانه شايانى ئەوه ن ناوى "دارولمه عاريف" يكيان لى بنرى؟

ياخود ئايا چاوپيگه وتنى له گه ل ئەو زانا به ريزانه دا كرده وه كه له تاشكه ند و شيروان و گه يلان و داغستان و هه موو ئەو ولات و شارانهى تره وه به رده وام له پيناوى به دهست هيتاوانى زانسته دا دينه مهدرسهكانى كوردستان و دواى چهند سالىك له مانه وه و به دهست هيتاوانى هونه ر و زانستهكان به به رده وامى و ته واو كرده نى خويناو، ئىجازه نامه وه رده گرن و بۆ بلاو كرده وهى نوورى زانستهكان ده گه رپينه وه بۆ ولاتانى خويناو؟

ئايا ليكو ئينه وهى له وه كرده وه كه كاروبارى بژيووى و به رپوه بردنى ئەم هه موو قوتايىيهانهى زانسته له لايه ن خه لكى كوردى به خشنده و نه جيبه وه به رپوه كرى و زۆرينهى زۆرى موده ريس و مامۆستايانى كورد خاوه نى مووچه و فه رمانبه رى نين و له لايه ن خه لكانى شارستانى و ئاييندارى كورده وه بژيووى ژيانان بۆ دابين ده كرى؟ حاشا! قونسوللى ناوبراو، نه ئەمانهى بىنيوه، نه بىستوويه تى، نه لىيشى كو ئيوه ته وه.

ئايا قونسوللى ناوبراو ده زاننى زۆرينهى زۆرى ئەو زانايانهى كه له م رۆژگارده دا له ويلايه ته كانى مه ككهى پيروۆز و مه دينهى منه وه وه و ميسر و

شام و به غدا و هه له ب و مووسل و ماردىن و دياربه كر و خه رپووت و سيواس و ئەرز رپۆم بوون، له زانايانى كوردن؟ نه خىر، نايزانى!

ياخود ئىستا ئاشناى ئەو نووسراوه زانستىيانهى زانايان و گه وه رپياوانى كوردى دارى سه عاده ته كه له گۆشهى په نهانى و له په ناوه هه ميشه له رپى رۆژنامه كانه وه بلاوده بنه وه؟ نه خىر، ئاشنانىيه پىيان!

حه قيشى هه يه كه وايه، چونكه نه ته وهى گو يرايه لى به ريزى كورد، له به رئه وهى گو يرايه لى پادشا و خه ليفهى وه لى ئەمرن، له پيناوى يه كپارچه بىي نيشتمان و خو زانينيان به به شىك له خالى كو كه ره وهى عوسمانى، له و كتيب و به ره مانهى كه بلاويان ده كه نه وه، ئىمزاى ناوه كانى خويناو به شيوهى خاليدى كوردى و كه يفى كوردى^{٤٨} و فه يزى كوردى و

^{٤٨} كه يفى (١٨١٤-١٨٨٣ز): ناوى فه تحولايه و خه لكى جوانرۆيه، بۆ شوپى وه فاتيشى هه ندىك ده لىن له ئەسته مبول و هه ندىكى دىكه ده لىن له ئەوروپا كوچى دوايه كرده وه. له كۆيه و هه وليز خويناويه تى و پاشان ماوه يه ك چووه ته شارى هه له ب، دواتر روى كرده وه ته ئەسته مبول و له وى خويناو حقوقى ته واو كرده وه. مامۆستاي موده ريس و مه لا حاميدى بيسارانى كاتى شىخ عوسمانى سىراجه دينى ته ويله، باسى يه كيك له خه ليفه كانى شىخى سىراجه دين ده كن به ناوى: مه لا فه تحولا كورى مه لا شه ريفى جوانرۆيه كه مرؤفكى يه كجار زيره ك و دلسۆز بووه و له ده مى نووسينه كهى مه لا حاميدى بيسارانى دا، له گوندى رپژاوى سەر به زه هاو بووه. جا ئايا هه مان كه يفى شاعيره يان كه سىكى دىكه يه؟ ئىمه بۆمان يه كلانه بووه ته وه. ژيانى كه يفى له ئەسته مبول زۆر رپون نيه، هيتده نه يى كه هه ندى نووسىنى له رۆژنامهى "ته رجومانى حه قىقه ت" دا بلاو كراوه ته وه. ئەو نووسىنا نه ش شاره زايبى زۆرى ئەو ده رده خه ن له زمان و ئەده ب و رپوانى بىي كوردى و عه ره بى و عوسمانى دا و تواناى به رزى ئەو له به راوردكارى ئەده بىي نيوان ئەده بىياتى ئەو زمانانه دا. ههروه ها ئەوه ش زانراوه كه له گه ل حاجى قاردى كو بى دا به ينى خو ش بووه و حاجى له به يتىكدا كه په سنى كتىكى كه يفى كرده وه، وتوويه:

عهبدوهرحمان لامیعی کوردی^{۴۹} و سامی کوردی و رهسوول مهستی کوردی^{۵۰} ناکهن!

قونسولی ناوبراو، نه پهی بهم راستییه دهبا، نه لیشی تی دهگا، ههروهک ناشتوانی ههست به جیاوازی و لیکجیاکردنهوهی بهرهه می ئه و زانایانه بکا.

قونسولی ناوبراو، ئه و کهسیتییه کوردانهی که له کاروباری دهولت و دیبلوماسی دا کاریان کردوه و ناویان چووته ناو میژووی جیهان، هه ر له پادشا ئه ییووبییه کان و ئه و هه مو و هلی ئه مر و میران و موصه ننیفین و میژوونوو سانهی پیشین و سه روک و بهگ و ئاغاگانی ئه م هه مو و عه شیره ته زورانیهی کوردی له کتیبه کان دا نه بییوه!

قونسولی ناوبراو، نه چوو تویژینه وه بکا سه بارهت به و کوردهی که به بونهی به دهست هیتانی زانسته وه رووی کردبووه ئیران و به و بونهی وه له ماوهیه کی کورت دا ناو و ناوبانگی ده رکرد و کرا به شه ریف و عه زیزی ولات (سهرداری کولل). ئه م زاته به ریزه که سهرداری

کولل و عه زیزخانی کورده^{۵۱} خه لکی شاروچکهی نستانی سه ر به سنجاقی سه رده شتی دراوسیی سلیمانییه و پیش چه ند سالیگ کوچی به ره و خانهی هه میشه یی کرد. ئیستاش حیشمه توده وه پاشاخان که له نوینه رانی دهوله تی گه وره ی ئیرانه، برازای سهرداری ئاماژه پیکراوه.

قونسولی ناوبراو، ههستی به وه نه کردوه که زوریک له کهسیتییه به رزه کانی کوردان، ئیستا به بونهی دیرایهت و ئیستیقامه تی که سییانه وه له دهوله تی ته مه ندریژی عوسمانی دا به پله کانی والی و موته سه ریف و قائی مقام و به رپوه بهر و فه رمانبه ری زانستی و سه ربازی و ئیداری و کاروباری دهروه خزمهت ده کهن!

ههروه ها قونسولی ناوبراو، دیاره ههچ نه یان بیستوه که کورده کان به بونهی کاروباری بازرگانیه وه سه ریان له شوینه دووره کانی وهک ولاتانی رووسیا و ئه وروپا داوه و زورینه یان شارستانین و سه رقالی بازرگانی و کشت وکال و پیشه سازین و فیژی زمانی بیانیس بوون!

قونسولی ناوبراو ته نانهت نه ییتوانیوه به شیوهیه کی راست و دروست سه رژمیر و ژماره ی ته واره تی خه لکانی کوردی شارنشین و عه شایه ره چادرنشینه کانیش له وتاره که ی دا بلاوبکاته وه و هه والی هه له ی بلاوکردوه ته وه، چونکه "صاحب الدار ادری بما فی الدار".

به لام حه یف و سه د حه یف له م جو ره قونسولانه که سه بارهت به دهوله تی عه لییه ی عوسمانی و نه ته وه نه جیهه کانی ئیسلام، هه میشه زانیاری که م و کورت و ناراست ده ده نه ولاته کانیان و ئه و وتار و ته فاهاته نه گونجاوانه ش

^{۴۹} عه زیزخانی موکری ناسراو به (سهرداری کولل) (۱۷۹۲-۱۸۷۰ز): له گوندی نستانی سه ر به سه رده شت له دایک بووه. له سوپای ئیران دا پله به رزه کانی بریوه. دواتر بووه به زاوای ئه میر که بیه که سه روک وه زیرانی ناسره دین شای قاجار بووه. پاشان بووه به وه زیری به رگریی ئیران.

که یفی، حاجهت نییه بکه م باسی ئه م کتیبه ی بخوینی دهیناسی ههروه ها دوای وه فاتی که یفی، له لاواندنه وه ی دا وتوویه: له کویره دینی که که یفی تیدا بی فیره ده وه سه چه هه ننه مه که نه ما که یفی، شاری قوسته نتین^{۴۹} له سه رچاوه کانی به رده ستمان دا، شتیکمان ده رباره ی ژیانی ده ست نه که وت.

^{۵۰} ره سوول مهستی (۱۸۲۳-۱۹۰۸ز): له وارماوای سه ر به شاره زوور له دایک بووه. له هانه سووره و هه ورامان و سه نه خویندوو یه تی. ئیجازه ی لای مه ولانای خه تی وه رگرتوه، پاشان له ئه سه ته مبول خویندنی ته واکردوه و بووه به ماموستا. له چه ند شاریکی وهک مووسل و کهرکووک و به سه ره ژیاوه و دواتر گه راوه ته وه بژ ئه سه ته مبول. خاوه نی چه ندین داهیتانه و به هه ولی خوی فیژی زمانی فه ره نسی بووه و گه شتیکیشی به ولاتانی ئه وروپا دا کردوه. له به ره مه کانی: شه رحیک له سه ر تشریح الأفلاک، إثبات الواجب، سیر زلزله.

که له رۆژنامه‌کاندا بـلاویان ده‌که‌نه‌وه، به چاوی راستیی‌هه بۆیان ده‌روانری! خه‌لکانی ئه‌وروپاش که به‌م جوړه که‌سانه هه‌لده‌خه‌له‌تین، له لایه‌ن خۆیانه‌وه په‌لپمان لی ده‌گرن. نازانن ئه‌و وتارانه‌ی که ئه‌مانه ئه‌یاننووسن، بی‌بـه‌مان؛ نازانن ئه‌و زانیاریانه‌ی که ئه‌مانه ده‌یانده‌ن، له سه‌رچاوه‌ی باوه‌پیکراوه‌وه وهرنه‌گیراون؛ نازانن که ئه‌م جوړه که‌سانه له پیناوی به‌ده‌سه‌ته‌هیتانی ناو و ناوبانگدا، ئه‌و زانیاریانه‌ی که ده‌یانده‌ن به ده‌وله‌ته‌کانیان، هه‌میشه که‌م و کورتن؛ نازانن که:

وكم من عائب قوما أصيلا
وأفته من الفهم القصير^{٥٢}

ئیترا با قونسولی ناوبراو، له ریی ئه‌و زانیارییه راستانه‌وه که له سه‌ره‌وه ئاماژه‌مان پینداون، هه‌له‌کانی خۆی راست‌بکاته‌وه. ئه‌وه‌شی یاد ئه‌خه‌ینه‌وه که به‌زایه‌له‌ی راز و هاوار و ئاوازی عاجزانه‌ی ئیمه‌ش دلی گه‌رد نه‌گرئ. چونکه نالی کوردی فه‌رموویه‌تی:

بۆچی نه‌گرم سه‌د که‌ره‌تم دل ده‌شکینی بۆچ مه‌ی نه‌رژئ، شیشه له سه‌د جیگه‌ شکاوه واته: بۆچی و چۆن نه‌گرم من، هه‌موو رۆژیک سه‌دجار دلی ویرانم ده‌شکینی؟ بۆچی و چۆن شه‌راب بلاونه‌بیته‌وه، که شووشه‌که‌ی له سه‌د جیگه‌وه شکاوه؟

ئه‌مه‌ش قسه‌یه‌کی زۆر راست و ته‌واوه، چونکه: "هرکه زخمی خورد، البته فغانی دارد" له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش دا به‌م به‌یته ئه‌ده‌بی و مه‌ردانه‌یه‌ی مه‌ستووره،^{٥٣} که په‌کیکه له خاتوونه

^{٥٢} نووسه‌ر ئه‌م به‌یته‌ی له‌سه‌ر شیوه‌ی به‌یته‌ی موته‌به‌ی دارشتووه که وتوویه:

وكم من عائب قولا صحيجا وأفته من الفهم السقيم

^{٥٣} مه‌ستووره (١٨٠٤-١٨٤٨ز): ناوی ماهشه‌ره‌فخاتم کچی ئه‌بولحه‌سه‌ن‌به‌گه. له سه‌نه له‌دایک‌بووه و له سلیمانی وه‌فاتی کردووه. خیزانی خه‌سه‌ره‌وخانی ئه‌رده‌لانه. شاعیر و میژوونوس و ئافره‌تیکی هه‌لکه‌وتووی میله‌تی کورده. له به‌ره‌مه‌کانی: میژووی ئه‌رده‌لان، دیوانی شیعره‌کانی.

شاعیره ده‌گه‌من و ناو‌داره‌کانی کورد، کۆتایی به‌ته‌کانم ده‌هینم:

سخن کوتاه مستوره، فغان آهسته‌تر بهتر
ز ناله دم مزن، سوز سخن سربسته‌تر بهتر
والسلام.

داواکاری گشتیی ویلایه‌تی خوداوه‌ندکار^{٥٤}
عه‌بدوپه‌حمان ناجم

- وه‌لامی که‌یفی بۆ راپۆرته‌که‌ی ترۆته‌ر:

له سه‌ره‌تادا وتمان: که‌یفی شاعیریش، پیش مامۆستا ناجم، دوو وه‌لامی ترۆته‌ری داوه‌ته‌وه، وتیشمان باسی وه‌لامه‌کانی که‌یفی هه‌لده‌گرین بۆ کۆتایی ئه‌م وتاره. وا ئیستا باسی وه‌لامه‌کانی ده‌که‌ین.

یه‌که‌م وه‌لامی که‌یفی:

یه‌که‌م به‌رچدانه‌وه‌ی که‌یفی بۆ راپۆرته‌که‌ی له ژماره ٩٦٩ ی رۆژنامه‌ی "ته‌رجه‌مانی حه‌قیقه‌ت" دا بووه. له پیش دا ده‌قیکی خۆی به‌ زمانی تورکی نووسیوه که ئه‌مه‌ی خواره‌وه وهرگیرانه‌که‌یه‌تی به‌ کوردی:

میسته‌ر ترۆته‌ری قونسولی به‌ریتانیا له دیاربه‌کر، نووسینیکی له‌سه‌ر کوردستان بلاوکردووه‌ته‌وه و به‌بی بیرکردنه‌وه، له‌و نووسینه‌دا وتوویه‌تی: "کورد ئه‌ده‌بیاتی نییه."

له راستی دا کتیبخانه‌کان گه‌لی به‌ره‌می ئه‌ده‌بی کوردییان تیدا‌یه. من لیره‌دا غه‌زه‌لیکی کوردیی ساده و که‌مه‌هونه‌ر - وه‌ک پیشه‌کییه‌ک بۆ به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی نووسینه‌که‌ی ئه‌و - ده‌هینمه‌وه و بۆ رۆژنامه‌که‌ی ئیوه‌ی وهرده‌گیرم، ئیترا بۆ

^{٥٤} ویلایه‌تی خوداوه‌ندکار: ویلایه‌تیکی عوسمانییه، سالی ١٨٦٧ز دامه‌زراوه و ناوه‌نده‌که‌ی شاری بورسه بووه و یه‌که‌م‌جار له سنجه‌قه‌کانی بورسه، کوتاه‌یه‌یه، قاره‌سی، قه‌ره‌حیساری، صاحبی، قوجائیلی پیکه‌هاتبوو. به‌لام سالی ١٩٢٢ز هه‌لوه‌شایه‌وه و دابه‌ش‌بوو به‌سه‌ر ویلایه‌ته‌کانی بورسه، چه‌ناق‌قلعه، ئافیوون، بالیکه‌سیر، سه‌قاریا، بيله‌جیک‌دا.

خۆتان دەبینن که و ته بلۆکراوه که ی ئەو چەندە
له راستییەوه دووره.

ئێتر که یفی دوابه داوی ئەم چەند دێرە،
پارچه شیعیکی مستەفابەگی کوردی هیناوه که
بەم بەیتە دەست پێ دەکا:

که وا دارایی زەرکۆتەک، که مەرچین، جوببه گۆناری
کلاولار، چاوخومار، شیرین سوار، خال میشکی تاتاری
وه بەم بەیتەش کۆتایی پێ دیت:

له چوار چت قەت مه که ئوممید، له چوار کهس کوردی تا ماوی
له خۆت عەقل و له دل صەبر و له بهخت ئیمداد، له یار یاری

له گەل هینانی هەموو یه کیکی بهیتەکانیش دا
تەرجه مە ی به زمانی تورکی بۆ کردوو.

دوو هەم وه لآمی که یفی:

وه لآمی دووه میشی بۆ راپۆرتەکه، له ژماره
۹۷۴ ی رۆژنامە ی "تەرجه مانی حەقیقەت دا"
بلۆک کردوو ته وه.

که یفی ئەم وه لآمە ی وهک ته واوکاری وه لآمی
پیشوو ناردوو بۆ رۆژنامە ی ناوبراو. له
سەرەتا دا پیشه کییه کی نووسیوه، داوی ئەوه به
ناونیشانی: "وه لآمنا مە ی مە نزووم" پارچه
شیعیکی "مه وله وی" ی هیناوه، ئنجا تەرجه مە ی
تورکی بۆ هەموو بهیتەکانی کردوو.

که یفی، به تورکییه کی هینده لاواز و نامۆ
پیشه کییه که ی نووسیوه که هەولێ وه رگیانی بۆ
کوردی کاریکی دژوار و که م سووده. به لآم به
شیوه یه کی گشتی ئەم واتایانه ی لئ وه رده گیری:

ئەدەب به وینە ی لاو لاو وایه، به هەر دیواریک دا
هەلده گەرئ، جوانکاری پێ دهبه خشی و سەدان
ساله هەر کۆمەل و میلله تیک پیوه ندی له گەل
به سستی، پله ی به رزی به دەست هیناوه. منیش، به بی
ویستی خۆم، پالنه ریکی دهروونی هانی دام هەولێ

خۆم له پیناوی هینشتنه وه ی ناوی به رزی
قهومه که م دا بخرمه کار. هەر بۆیه جار به جار له
ئەدبیاتی شیعر و ئاسه واری کوردی ده خمه پیش
چاوی ئەو که سانه ی که راستییەکان به وریایی و
به بی هەلە دەبینن. ئەم جارەش جه ساره تی ئەوه به

خۆم دەدم که ئەم پارچه شیعره به

کوردی گۆرانی به ناوی

"جه وابنامە ی مە نزووم" له گەل

وه رگیانه تورکییه که ی دا پیشکهش

به ئیداره ی کارجوانی "تەرجه مانی

حەقیقەت" بکه م، به هیوا ی ئەوه ی

جیی په سه ندکردنی بی، تا

موقه دەم ترۆتەری قونسولی ئینگلتەرا له دیار به کر

زانیا رییه هەلەکانی خۆی راست بکاته وه.

پارچه شیعره که ی مه وله ویش به ناوی

"جه وابنامە ی مە نزووم" وه به م بهیتە دەست پێ دەکا:

په شیو وینە ی ویم نیشته بيم خجل

دیم شادی دەس دا نه دهروازه ی دل

بەم بهیتەش کۆتایی پێ دیت:

زام تەن وه تیر به لاش زیاتەر

رای ئامۆشوی دل وه لاش زیاتەر

له کۆتایی دا:

شایانی وتنه، به ریز سه عید قەرۆژی نووسەر و

لیکۆلەر وه ی باکووری کوردستان، ناوی یه کیکی

تر له و کوردانه دەبا که وه لآمی راپۆرتەکه ی

ترۆتەریان داوه ته وه، ئەویش حەسەن زوهدی یه،

به لآم تا ئاماده کردنی ئەم بابەته، نووسینه که ی

ئەومان دەست نه کهوت هه تا زانیاری له باره وه

پیشکهش بکه ین.

تییینی: دهقه تورکییهکانی هەوینی ئەم وتاره له

لایەن ئەحمەد فارووق رەسوولە وه کراون به

کوردی.

محرر اقصا

گردشده اهلینده علوم و صنایع ذات و ذوات حقیقه اویسانه استوار
 منازات اهل رسته نظم و نظیره منیر اولیوم بود عظیمه و معارف
 و فتاوی محب دین و دوطه اولیوم عیاشینده عادت اولیوم
 واقف و فائقه مذهب و کاشف اصول و طوبی هر قوم و مسله اولیوم
 زهد حقیقت حقیقه بینه منقده سوره جز هفتونین درج
 رنجه بیورطی امید بهر عظیم ابرار بقدره مجری اولیوم

به کلمه و منازات در خصوص

عما و اهل و اکرا و
 انگیزه دود فخریه ریایک و لایه صمیم فوندم مندر در
 طریقه کرد در حقیقت مایه و عینه زاید است و اعلامه اولیوم
 مفاله بویه خود حقیقت حال و حال غیبه بود اولیوم و فوندم
 موقی اولیوم اولیوم حقیقت غیبه سطحی و بولس اولیوم و در بعضی
 روزم کردنده سبزه فوندم موقی به فقه کرده جهاله و حقیقت
 اسناد ایدیه و علوم و معارفه با بده اولیوم سیه استوار
 حاصله کرد و تفه نجیه سله مایه و فضا صیقله استوار و فوندم
 راه و دینی فاطمه سید سائید کردان افطم ساره و فوندم
 و نقد و خطاط و فوندم به باده که استوار ایتم کردان
 هر قه ذات نالیف و فوندم وضع کن فایه استوار اولیوم کردان
 همه اضلاله و طیب اعصاب و عااش حقیقه در کرم و سبزه فوندم
 مسلم آفانده

و طغری بر سوز در زیر آه که زقی ضرر دالبه فغان دارد مع دشت
کرد شوقه نادره و مشهوره از سر مشوره نه

سخن کوتاه مشوره فغانه الهه زبیر

نیاله دم فزده سوز سخنی سرینه زبیر

تیا اویان و مردان سید فتح صلوات ایزد

والسلام
محمد بن سید و ابی سید
هدی القصد

مدعی غمها و آس
هدیه کای حکم الهه
ناجم

فرنگ اور عربیہ مآخذ خصوصاً ایچون محمد جودت افسدی بہ مراجعت ایلبور .
 طالع عربیہ مآخذ خصوصاً مجاہد وبع الشکر قبول ودرج ایلبور .
 بیولہ جواز کورہ بیان اوراق ایامہ اوتفر .
 قوسہ اجری ویرانش اولان مکتوبہ قبول ایلمر .
 طبعہ وادارہ جامعہ باب مال جوانکہ « اوسعود » چاہدہ مستندہ (فرق ایبار) مطبعہ وادارہ جامعہ سیدر .

ترجمان حقیقت

امور ادارہ مآخذ خصوصاً ایچون توفیق بکہ مراجعت ایلبور .
 مجیدیہ بکری فروش حسابہ پرستہ پاپوتہ بدل ۲۰۰ اتی ایلی ۱۱۰ وایج ایلی ۶۰ غروتشو .
 ولایت ایچون پرستہ ہوتہ اجری ۷۸ فروش سکا خالصہ دور .
 اعلاتک ہر سفرکمن ایک دفعہ ایچون ایلی فروش مجیدیہ انوب نکری جائدہ پر فروش النور .

ہرگون وقت عبورہ نثر اولنور عثمانی غریب سیدر

پرندھمی ۱ فروش مجیدیہ

پرندھمی ۱ فروش مجیدیہ

اوسیت

محرر افندی

کردستان اہالیسنگ علوم و مناقبہ داروق الحقیقہ ادبیات اسلامیہ متدار اولہرق تنظیم و تقدیمتہ مجاہد اولدینم (لایحہ) عاجزنامک منافع فوائدی حب دین و وطن اولان بالجلہ عثمانیہ مآخذ اولدینسندن واقف دقائق مدنیت و کاشف احوال و طوئیت ہر قوم و ملت اولان « ترجمان حقیقت » جریدہ پسنیدہ منتظری ستون خیر رہنمونز بنہ درج و نظیر پورلسی امیدیلہ اشبو عریضہ الہہ برابر تقدیمتہ مجامرت اولدی .

بند مخصوص و مستزاد در خصوص عطا و اہالی اکراد -

انکسورہ دولت فہیمہ سنگ دیار بکر ولایت جلہلسی فونلوس مسز (تروتز) طرقدن کرد حقدہ یازیش و غرتہ الہ نثر و اعلان اولنوش اولان مقالہ بتون بتون حقیقت حال و آمالہ غیر مطابق بولدیفندن و فونلوس موی الہسک بو بایدہ اولان تحقیق غایت علمی و بولسز اولدینندن ردیلہ تصحیحہ لزوم کورلشدر . شو بلکہ فونلوس موی الہ بالجلہ کردہر جہالت و وحشت اسناد ایلبور . و علوم و معارف فدن بی ہرہ اولدقہر بنی بیان ایلبور . حالیو کہ کرد طامعہ فہیمہ سنگ مآثر و فضا تل صحیحہری آثار علیہ و قیہری براہین و دلائل قاطعہ سیلہ تائیدہ . کردلک اقوام سارہ بہ نسبتہ علم و فضلا و خطاط و شعرا . ہی کی زیادہ کسب اشہار ایش . کردلک ہر فرسہ دار تألیف و تصنیفی وضع کتابخانہ اعتبار اولش . کردلک حسن اخلاق و طیب اعراقی مآثر حیدر بلہ کرم و شجاعت فطر بہاری سلم آقاہر . کردلک عبادت و معاملات و مناسکات و عقوبات مسائل فقہیہ سنی حاوی و قوانین

عادلہ شریعہ و توائس الہیہ قبیلہ و مریعہ سنی محتوی علم فہمن لایعد و لایحصی تصنیفی بولنش . کردلک امام شافعی و نووی و رافعی و غزالی حضراتسک من و تألیفی اوزر بنہ تعداددن افزون شرح و حاشیہری نثر و توفین اولنش . کرد علمسندن بولان مولانا ابو بکر حضرتلک (وضوح) نام تالیفی الہ (اوار) و (سراج القلوب) و یوسف اسمک (منقول التفسیر) و ابن الجزیر سنک (ذات النفا) و علامہ بیوشیک (کفایہ) و شرحی (حبابہ) و شیخ معروف بر زنجینک (احدیہ) تألیف و منظومہری و بوتلک شرح و حاشیہ ری میداتہدر سلیمانہ اہالیسندن سادات برنجیہ الہ حیدری زادہردن و علوم و فون متنوعہ اصعبسندن (صیفہ اللہ) و (احد) و (حیدر) و (عبداللہ) افند بل الہ سار علمای اعلام اکراد حضرا . تنک علم (فہ) و (تفسیر) و (اصول) و (نحو) و (صرف) و (منطق) و (کلام) و (ہندسہ) و (حساب) و (عروض) و (اخلاق) و (فن سیاہ سیاہ) و (ادبیات) و تاریخ و انون سارہیہ دار تألیف و تصنیف ایش او لدقہری کتاب و مؤلفانری مقالہ کڈار بارواغیار اولش . و برانش اولدقہری اشبو اثر قیہدار بلہ کتابخانہ عالم ترین و توتور اولنش سلیمانہ ملی مولانا (شیخ خالد) حضرتلک شرح مضامنی الہ دیوان و تألیفاتی بینالہا متداول بولنش . و آثار علیہ علم و عرفانی شوق و غر بہ اشعہ پاش انوار اولنش . ثانی ائین فتنانری و مدانی جلال دوانی (محمد فیضی افندی سلیمانی) کہ الیوم بغداد مقیسبدر کرد علمای کرا . مندن دکلیدر . سید عنصر و عصام دہر اولان و الیوم سلیمانہ کردی نشین تدریس و افادہ بولسان (شیخ عبدالقادر افندی)

الہ ہر بر علمہ بد طولانی سلم اولان وزہد و تقوی دہد شیخ امام غزالی حضرتلک کتبہ بولنان (السیدک کہ احد افندی برنجی) و مولانا (احد افندی نوتشی) (محمد بن رسول افندی ساوجیلانی) (محمد خطی افندی رواتزی) (وعبد الرحمن افندی روز جانی) کہ الیوم آثار و تألیفی معلوم افاضی و ادانیسدر ہب کرد علمای بنا . مندن دکلیدر . اکابر علمای اکراد دن (امام جزیرنک) (و بیجی افندی عمادینک) (وسید عبد الطیف افندی شہرزورنک) (و مولانا علی افندی قرچینسک) (و ابن آدم الہ ابن الحاجک) (و علامہ ارپلینک) آثار علمہ و قیہری کالتیس فی وسط النہار مشہود و بوتلک مؤلفات و آرزوی الیوم درسدادہ بولان بالجلہ کتبخانہ رود دخی محفوظ و موجود در . و الحاصل کرد علمسنگ کرک عری و کرک فارسی و کرک ترکی الہ لسان مادر زادری اولان کردی لغت ترجمہ ہر رفتہ دار آرزوی شاعر در . کرد لسانی دخی بلک رنگین و شیوہ و اداسی غایت رنگین او لدینندن کردجہ اولہ رق متنور و منظوم بلک جوق ادبیات کتابلری یازیش . کرد شاعراری طرفسندن بلغ و معنیدار شعراہ و حکیمانہ قصائد و متونبات و غزل و رباعیات و مسائر انواع و اقسام اشعار و ایات رشتہ نظمیہ چکلش . کرد شعرا و علمای ہر پیدہ عرب ہر بلک و غار . سیدہ اہل فرسک و ترکیہ بلغ زکرلک شعر و آرزوی کہی شعرل سو بلیوب اثر برافشدر . و پودہ اسم عالیری بالادہ محرد مولانا شیخ خالد حضرتلک بلہ علامہ بیوشی شیخ معروف برنجی و مفتی بغداد محمد فیضی افندی بلک مطبوع و مستبر اثر بلہ تحف ایش (احد جزری) (مولوی کورانی) (نالی و خیالی سلیمانی) (فکری و صبری) (کتیق و کشکی) (سالی و کالی) (سلم و فہیم افندی بلک)

(مصطفی بلک کردی الہ عبدالرحمن بکرتک) کردجہ اولان شعر و غزالیی جادتا مسر حلاند و پودہ اثر مسارف و کالدر . کرد لک عوای بلہ عری و فارسی اسنانل بنہ آشنادر . و بر طانی دخی فرانز و انکابر اسنانل بنی تحصیل ایشلر . بیان خانہ اندن ووزرادن مرحوم احد بشانک عالم ودانا و ہر بر لسانہ اشنا اولدیننی کہی برادرری مہورہ العزیز والی عالیسی دولتو عبداللہ پاشا حضرتلک بلہ حال جزایر بحر سفید والیسی سعادتلو سعید پاشا حضرتلک دخی لسان اشناقلیلہ برابر معلومات سیاسیہ زادیلو ماتیہری غیر منکر در . احد پاشا زادہر الہ احد کمارلک دخی درجہ معلو . مات و متعدد لسان تلری معلومدر . ہجبا فونلوس موی الہ سلیمانہ قصبہ صغیرہ . سندہ بولان و جلہلسی طلیہ علوم الہ معلو اولان اوتوز قرق مدرسہ فی معانیہ ایلمشی . یاخود سنہ شہرندہ بولان و بچہ مدارس و کتاب الہ مصردہ کی جامعہ انزہرہ بمنزل اولان و تحصیل علم و فون ایچون بلاد بعیدہ کلوب متعدد اولطہ زدہ بلک جوق طلیہ علوم مقیم بولسان (دارالاحسان) نام مدرسہ مقصدہ فی کورشمی یاخود ساو جبلاغ و سوزو بانا و شتو و زبان و سردشت و نستان و اندر قاش و بوکان و بیوش و جیان و بوتلک ملحق سار مجلاندہ بولان و جلہلسی طلب علوم الہ مہمور و آبادان اولان مدرسہری مشاہدہ ایشمی یاخود سلیمانہ توابعندن فرہ طامخ و علیہ و کلغیر و بیارہ و یاز بان و قرظہ و عسکر و الجسر و مرکزہ و ماون و پشدر قصبہ صغیرہ بلہ رواندز و کوی واریل و عابدہ و خوشنلو و میزبان و مسائر قرا و قضبات کرد ہدہ بولان و ہر بر بنسہ بر دار المعارف دینکد شایان اولان مدارس و کتاب عالیہ فی کوروی کسب معلومات ایشمی . یاخود تاشکیندن

وشیررواندن و عالیشان و کیلاندن و طاغستان .
 نمن و سائر جهات و بلدان علی السوام
 لاجل انحصیل کردستان مدرسار بنه
 کلوب برفاج سنه افتمدن و تحصیل علوم
 و فنونه مداومنه نسخ شده اوله بی قرائت
 و اکلادن صکره اجازت نامه الهرقی نشر اتوار
 علوم ایچون وطنز بنه عودت ایلکده اولان
 علمای کرام ایله کورشتمی . باخود بویجه
 طلبه علولک امر اناشه و ادارای کرد
 اهالی کریمه و نجیبی طرفیندن تسویه
 اولنده کلدیکین و کرد مدرس و خواجهر بنک
 اکثر بی معاش و وظیفه صاحبی اولیبوب
 کردد اهالی مندمه و متدبنتک انفاقز یله
 تمیزش ایلکده اولدقز بنی تحقیق ایلتمی .
 شاشتا . قونسلوس موی ایله نه بونری
 کوروش . ونهده ایشتمش . ونهده تحقیق
 ایده ایلتمشدر . عیبا قونسلوس موی ایله
 الیوم مکه معظمه و مدینه منوره و مصر و شام
 و بغداد و حلب و موصل و مار دین و دیار بکر
 و خیر بوت و سیواس و ارضروم و لایزنده
 بولنان مدرسولک اکثر بی علمای کرادن
 اولدقز بنی بلوری . خیر یلمن . باخود
 الیوم در سعادته و از او به خول و خفاده بولنان
 برغانه علم و فضلالی کرادک هر وقت غز نه
 ایله نه نشر ایلکده اولدقز آتار علیه و نافع .
 لر بیونی طابوری . خیر طایفه من . حقیقه
 وار . چونکه کرد طائفه طبیعه و فاضله سی
 آسرو و وی نعمتسری اولان ذات خلافتجات
 پادشاهی حضرت بنه مطیع و منقاد اولد .
 قردن و تقسیر بنی ملت و وطنک جهت وحدت
 و تشتمه ساسدی اولان عثمانی صابرق
 عثمانی ایلد کر ندن نسر و نایب ایلکده اولد .
 قزوی اثر بنه (خالد کردی) (کینی کردی)
 (فیضی کردی) (عبدالرحمن لامع کردی)
 (ساهی کردی) (رسول مستی کردی)
 امضال بنی وضع ایلیمز . بنار بن قو .
 نسلولوس موی ایلدقز نه اثری طایفه بلور .
 ونه نه به اثر بنک فرق و تمیز بنه مندر اولور .
 قونسلوس موی ایله کراددن امور ملکیه
 و دیپلوماتیه ده بولنش و اسملی بیست صحافتا
 تواران پنج جهان اولان ملولک اویسه
 ایله له بویجه ولایه و امرا و مصنفین و مورخین
 سلسله بنی و کرد هشتر کثیره سنک رئیس
 و به بکر بنی و افغان بنی دخی کتب توار بنده
 کونور ماش . قونسلوس موی ایله کراددن
 برمی ایران طرفنه کیدوب علم استمدادی
 سایا بنه سنده آرز بروقنده کسب اشتهار و جاه
 و اعتبار ایله شر یف و عرز ال دیار (سردار
 کل) و بوزات عالی سلیمانیه جوارنده سردشت
 سنجیافته ملحق نستان قصبه سی اهالیستدن

بولنش و برفاج سنه اقدام هازم دار بقا اولمش
 اولان (سردار کل) (کردعز یز خاندر)
 و الیوم ایران دولت فقیه سی و کلاستندن
 (حشمت الدوله) (پاشاخان) حضرت تری دخی
 سردار مشار الیهک راد زاده سیدره اولدقز
 دخی تحقیق ایشتمش . قونسلوس موی ایله
 کراددن الیوم بک چوق ذوات معالیستک
 درایت و استغامت ذاتیری جهته دولت
 ایدمت عثمانیه و والیک و متصرفلق
 و قائم مقاملق و مدیرک مأمور بشلر یله علیه
 و عسکر یه و ملکیه و امور خارجه خدمات
 جلیله سنده بولندقز بنی دخی ادراک الطامش .
 قونسلوس موی ایله کراددن لاجل التجاره
 روسیه مالکنسه و اورو پا و سائر اماکن
 بعیده به کیدرک اکثر بستانک همندن و تجارت
 و زراعت و صناعتله مشغول اولدقز بنی
 واجتی لسانلر بنه کسب ایلدقز بنی
 دخی استخام ایشتمش .
 قونسلوس موی ایله کراد طائفه مقدمه .
 سیله خیمه و چادر نشین اولان عشائر نامعدوده
 کرده تک مقدار نفوس بنی دخی یله سیوب
 پاکش خبر و برمشدر . ز یرا (صاحب
 الدار اداری بمافی الدار) قطحیف صدحیف
 که بوشالو قونسلوسک دولت علیه عثمانیه
 و اقوام نجیبیه اسلامیه قارشوسننه دانما
 دولسز بنه و برکنده اولدقز بنی معلومات
 ناقصه و غیر صحیصه و غز نه لاله نشر ایلکده
 اولدقز بنی مسالوات و تقو هات غیر لاشمیری
 صحیح نظر یله باقیلور . و اورو پا اهالیسی
 دخی بونزه ال دانه رق طرفیندن منصل
 علیه هیزه اعتراض ایلدیلور . نیز لکه بونلرک
 یازدقز بنی شاله اصلسزدر . نیز لکه
 بونلرک یرد کلری معلومات منابع موثوقه دن
 مأخوذ دکلدنر .
 نیز لکه بونلرک کسب اشتهار ایچون
 دولتی بنه اولان اشعارری هب تقصا قدر .
 نیز لکه .
 (و کم من عاب قوما اصیلا)
 (و آتسه من اللهم القصیر)
 ارتق قونسلوس موی ایله جوا با
 بالاده بسطو بیان اولنان تفصیلات معروضه
 صحیصه ایله خطاب سنک تصحیح الملتی و صدای
 دراز وفر یاد و آواز اجزاه من دن دخی اصلا
 طارلماسنی کندوسنه اخطار ایلدیز . چونکه
 نالی کردی بورش .
 (بویجی نکریم صد کرتم دل دتکینی)
 (بویجی نری شیشه لصدجیکه شکاره)
 یعنی نیچون و فصل اغلام بن . کسین
 هر کسون بوز کره قلب ویرانی قیراسین .
 نصل و نیچون شراب دو کلسون . که شیشه سی
 بوز یردن قیرلشدر . و بودیمک صحیح

و طوغری برسوزدر ز یرا (هر که زخمی
 خورد دالبته فضائی دارد) معذک کردشاعره
 نادره و مشهوره لیدن مستوره تک
 (سخن کوتاه مستوره فغان آهسته تر بجز
 ز ناله دم من سوز سخن سر بسته تر بجز)
 بیت ادبانه و مردانه سیله ختم کلام
 ابرز و السلام .
 مدعی عمومی ولایت
 خداوندگار
 عبدالرحمن ناچم

هه مان بابته تی بلا و کراوه له "ته رجه مانی حه قیقه ت دا"

خرگشت اور نگرانی نامہ عالم خصوصیات ایچون محمد جودت انصاریہ
 مراضت ایدیلور
 متاع جودیتہ عالم خصوصیات جانا ومع الشکر قبول ودرج ایدیلور
 قولہ جواز کوریہ بیان اوراق ایدیلور
 پوشہ اجری ورواٹھ اولان مکتوب قبول ایدیلور
 مطبعہ وادارہ سامعی باب عالم جواز نامہ اولان سید
 (فرق ایچان) مطبعہ اولان سامعی سید

تجربان حقیقت

اورادارہ عالم خصوصیات ایچون توفیق کجہ مراضت ایدیلور
 مجیدہ بکری غروش حسابیہ پرستانت اپونہ بلی ۲۰۰۰ الفی ایلی ۱۱۰
 خروج ایلی ۶۰۰ غروش
 ایچون پرستانت پوشہ اجری ۷۸ غروش سکے خالصہ دور
 سطرین ایچان دہمہ ایچون ایلی غروش مجیدہ انوب نکری
 غروش انوب

پرنسپس ۱ غروش مجیدہ دور

ہرگز وقت غورہہ نذر اولور عثمانی غرامیسید

پرنسپس ۱ غروش مجیدہ دور

اوسیات

بلاب مثال هر صارلدینی دار و دیواره
 زینت اندام اولسق خاصیتہ مالک اولشجه
 سنه یوزلرجه سنه دینرو هر ارتباط ایتدیکی
 رهط و ملتد علو مقام و یرن قوم اصیلک
 بقای ییکنامنی تأمینہ جهد و اهتمام بولنه
 امتناعی اقتداردن خارج بر حس قلبی
 بر اجبار درونی ایله سوق اولنیورم
 بوحس و اجباری ددحضای بقای نوعی
 انفع و جهله کفیلہ اولسق اوزره دست
 قدرتک استر مثللو ابر واقطع اولسان افراد
 نامیدیه تودیع ایتدیکی خصایص عدادنددر
 کبی مقدس عد ایدیلورم
 ایشته بوسوق مجبوری بی لحاظله انبیا
 ایله کورن حقیقت اکاه ذوات نظرندہ
 اکر دجه ادبیاتدن اره صره بعض اشعار
 و آثارک اوراق حوادثہ درجی نیازندہ
 بولنقلق استخفاف اولنه حق مواددن کور
 بلیه جکنه کال اعتمادنددر که بودفعہ (کردی
 کسورانی) اولهرق ایتدہ کی (جواننامہ
 منظوم) ایله ترکیه ترجمہ سنی ترجمان حقیقت
 اولان اداره بیله کره تقدیم جسامتہ بولنیورم
 اداره بیله کرک تقدیرینی مظهر اولدیغی
 تقدیر دہ بالخاصه انکسرتہ نک دیار بکر
 قونسلوسمی یکباشی موسیو (تروز) ک
 اتصحیح واکال معلوماتی نیتیلہ تقریباً یک
 اوچیوز سنه لک ہمدہ حکایہ ققلو بیوجک
 پراثر کزین کردنیکی دخی کرک منظوم اصلی
 اکرک ترجمہ سنی تقدیمہ سوز
 کینی

ترجہ جواننامہ

عالم عشقہ نقرده جہتیلہ انجق کندیم
 کبی غمکین اوتورمش ایکن هیچ قیمت اولد
 یعنی مسرت بردنبرہ قلبک قبوسنی چالدی
 بول (عجایب !! بکا اصلا کلدیکک بوق !!
 نہ اولدیکنک کلدک !!) دیدسه کولومسہ
 بیدہ سنک نامہ کله کلدیکی اکلاشلدی
 نامہ نلک ظلمات خطلی درونندہ جوشان
 اولان معانی روح معانی ابحیات کبی قانہ
 نمانہ نوش ایتدم ایسہ چه فائده کہ عرصہ
 ہرورم غم و محنت بولندہ یا تمسک کولندن
 اولغلہ قوہ انباتیسی بوق بوقسہ اوسرہ
 چتہ دن بخرلہ یاغان او شبنم کبی لیلیف
 زجت برکتیلہ روضہ خلد بر بندہ بر نمونہ
 اولور ایدی
 بیوردیکرہ کورہ ایندہ جینی جام چم
 کبی حسن و ملاحت جہاننی کوسترن او
 جوهر جانک شمدیکی جمال و آئی کویا ساؤ
 کوردیکم جلال و شانہ بکرہ من ایش !!
 کویا شمدی اعلا تر اولان اوکالای بالایہ بر
 نیم نگاه حسرت قیمتی اولق اوزره بیلک
 جان بر بارہ دن بالا طولتر ایش !!
 اوت ظلت فراق ایله روز رو شتم شب
 دیجور کبی قیر کون اولدقجہ او صبح جینک
 رونق و فریغی ایته روز افزون اولور
 اوت شوہم تیغ ہجر ایله پارہ پارچہ
 بورکم درد عشق دسترسیلہ شانہ حالہ قو
 نلدقجہ اوتمثال جبالک صبر و قرارم کبی
 طاغنیق بولان طرہ طرازی دھا ظریف بر
 شان و پریشانی بولور

اوت ہم تیر قائم جاذبہ عشقی ایلہ بر
 قوس خجیدہ اولدقجہ یارمک اول دوتا بروی
 طاقی کانکشلکہ مائل بولنور
 اوت اوت بونار و حودم تقدیر دود
 اندود اولسہ او ایتہ آن دخی او قدر اعلی بجلی
 اولور
 آہ نہ دیدمشکر !! نہ دوشوشمشکر !
 هیچ اولورمی ؟ کہ او جمال جہانندہ او
 جوهر جانندہ حسن و آن رآن زیاد بر زمان
 نقصان اولسون !! ہیہات !!
 اکر قلبدہ اچدیغی یارہ لری کورر ایدیکر
 کورردکر کہ اوزات اوصفات اوراز اوناز
 اوکان او پیکان همان اولمش و اولسور
 و اولہ جقدر
 کورردکر کہ زمان حالی استقبلانہ صیق
 صارلش استقبالی دخی ماضیسنندن ابرلز
 رحالہ کلشدر
 فقط خرابی خرجیہ انشا ایدلیدیکی
 اجلدن بیت الخزن قلبی باری بوجہتلہ اولسون
 بیغمہ قیہ کر بردرجه یہ قدرحق صایلہ بیلور
 بن ہر دم الدانور بر طفل دلصاف ایکن
 او عشوہ بازی انصافم ہران بر شان ہر لحظہ
 بر پیکان ہر دقیقہ بر نشان الور
 کاه فرکاه مہر انور کاه دخی ستارہ مہر
 کبی کورینور
 او خسرو خوبانک شیرین صنعتنی
 اجرادہ کی دست مہرارتی فرق فرہادک طاق
 بیستونندہ فرہاد لغی در خاطر ایتددرہ

شمعی نیم دایم حکم . اگر اوصیاید
بیتالم اظهار جلال سوداسیله تیراندازی
تجلاسنده ایسه اشته پر نشان او قلمی . بسمه
اتسون . اشته یک دفعه دلدیگی تم نشانی .
الی ماشاه اورسون . نه زمان تازه یاره لرم
قانیله دامانم بویانسه حسرتندن اسکی یاره لر .
مک اغزی صولانور .

یارم وجودمده تقدیر زیاده یاره لر اچسه
خاکپایه حسرتلی قلبم ایچون اوده لر بولر
اچیلور .

❀ اصل جوابنامه ❀

پشو وینفوم نشته بیم خجیل
دیم شادی دسداندر وازه دل
واتم نامانی هرکزهها چیشن
لب رده وه چیش نامه تو پیشن
تساریکی خط معنانش مجوشا
چون آب حیات دل خاص خاص نوشا

آخ قوه زمین درونم کم بی
بوله کته سفته سره رای غم بی
ورنه او شونم جوسر او موشت
مشیا بگرداش وروضه بهشت

فرماییت ایسه چسین جام جم
پاسیجه نین تو دین وچسم
زخ کالا کش آلا تر بین
صدکیان و پولی بالتر نین

آری تاپی اومن رومن چون شو
شوقن بی خنده صبح جبهه او
تاواره درد دله من شانهن
ظریفتر طیره اودانه دانه

تاسفته قامت هین وسمه وشن
ابروی او مانل وکجا نکشن
تامن دوی سفته جستهم نسرین
جلای آینه او زیاترن

های چیش واتن ورجت شادی
مراوساکم بی استه زیاده بی

ارجه زام دل من نکات نکرد
مزانات اودات او وصف بیکرد
اوراز واوناز او قوس او خدنگ
بین هن مبونکیلان چه رنگ

حالش دسه مل واستقبالن
استقبال چنی حالش یکمالن
باری دل وخشت ویرانی اوان
حقت و دستن نداری تاون

دل طفل واز بز هر رو نشانی
هرسات خدنگی هر دم نشانی
کا چون ستاره تاریکه سحر

کافر کاخور میو و منظر
دست شیرینیش ماورو او یاد
فرهادی نطباتی فرقه فرهاد

خالو پی جلال ارکار سازیشن
واده تجلای تیراندازیشن

بسم الله اوتیر پر پیدا بستش
ایدنشانه دل صد جار شکتش

چون رنگ کروزام تازه دامانم
او مز بودم کونه زامانم

زام تن وتیر بلاش زیاتر
رای امشوی دل ولاش زیاتر

انور انداز به حالت خصوصیات ایپون توفیق بکه مراجعت ایپاور

میدیه بگری فروش سایه رستهک اونه بلی ۲۰۰ اقی ایلی ۱۱۰
توج ایلی ۶۰ فروش
ایپون رستهک پوسته اجری ۸۷ فروش سکه خالصه
تو تکیه سرکن ایفک دنده ایپون ایی فروش جیده اتوب بخروه
ر خدوش اتوب

ترجمان حقیقت

قرنهای دور عمر به مسنه حالت خصوصیات ایپون مجد جودت اندرید
مراجعت ایپاور
منابع هوبیده بانک خصوصیات جئاتا ومع الشکر توب ودرج ایپاور
توبانه جواز کوردنسان اوراق لید اوتز
پوشنه اجری ورتاش اولان مکتوبز قبول ایپار
مطیبه و اداره خانه می باب عالی جوازده اوالسودر چاده مسنده
(قرن ایلی) مطیبه وادار خانه سیدر

بر نغمه سی ۱ فروش مجیدر

هر کرن وقت شهره کسر اتوبور جتانی غر مسیدر

بر نغمه سی ۱ فروش مجیدر

(۷) وکوفوازه خوین ده تنگی له کوشه

مهور کردن

له دوری چاوه کان و له چاوم هینده
خوین باری

ترجمه سی

سنگ مخمور کوزل کدن دور قالدنمده
اوقدر قان اغلادمکه شمدی فقهیه کسایش
کردونک محوری کوشه سنده قان فرلاپور

(۸) له چارچت قط مکه امیده چار کس

کردی تادمری

له سخوت هقل وله دل صبر وله بخت امداد
له یار یاری

ترجمه سی

ای (کردی) اولجبه دک درت کیسه دن
درت فسنه اصلا امید آینه یعنی هشتمک
جهتبه کسند کدن هقل کولک کدن صبر
بخشکدن یاردم یار کدن یار لقی بکله

مینه یازدیکه بوسنه قو رقی یلاپز ظهور

ایتش بولیده قار یشغلی کوستر پور

(۴) اتوش تقلید زلف باردکی وادیاره ای
صقرب

حیا هر واه چاودا هرچی تو بی کو بره
مختاری

ترجمه سی

سن دخی زلف باری تقلید ایپر کور یبورسک
ای صقرب - نه دیهیم - شرم و سجا کوزده
اولله هر ایستدیکه ای کوز بیه یلورسین

(۵) اکر تو راست دلی بو نل دل نیت

ادی بوچی

دروزن نیر مژ کانت به خور خوین دی له
سوغاری

ترجمه سی

اگر صن طوغری سو یلور ایش سن ده
پورکی اولیان سن دکل ایش سین یاهدرو
ای یلانچی محبو به که اوق کبی کر پنگر کدن
شزله قران اقیور - کوزه سرمه چکمک
نادی اونودلاملی -

(۶) کل امر و خوی مقابل کرد بر خسارت

له لای خلقی

بلی هر دم دراوو هرزه کون محبوب بازاری

ترجمه سی

کل بوکون چارشی ادطری باننده
کندوسنی رخسار که متقابل طومدی اوت
اوت چار شده طولاشان کوزلا دانما دهن
دریده وپوش بوزاز اولیور

اوبیات

انگلتونک دیار بکر فونلوسی مستر

(تروتز) کد سته دایر یازمش اولدینی

لا یحه معهودده جفا القلم (یوقدر) دیدیکی
وقی الحقیقه کتضاهل طولدیران کرد ادیا
تندن الک ساده واک صنعت مزجه بر غزل کرد

ینک اصل و ترجمه سی بومی الیهک صحیحاً
غلطسوره مالی واستخبار و اخباری لازم
خیلی حقایق سن خالی نشر یانسه یاخسود

کندوسنجه تحقیقاته بر (مقدمه رد) اولوق
اوزده اداره بیه کزه تقدیه له برابر هیچ

اولمازده ترجمه سی اولسون ترجمان حقیقت
سنتوزنده درج مطور بیور یلور امیدمی

عرضه اجتناس ایدرم (کیفی)
غزل (کردی)

(۱) کوا دارایی زر کر که کر چین کله
کناری

کلاولار چاوخار شیرین سوار خان مسک
تازی

ترجمه سی

ای اتار بی صیرمه ایشلی قا شدن چا کیتی
کرده قیرمه لی و بناقری کناری - محبوه م -
ای باشغلی اکر بیه کوزری مخمور ججه
خاللری قانراستان مسکی مثللو - محبوه م -

(۲) کافی هانه سر کیشان ابروی توله

پاش چاوت

له مستی دستی و الفزی که کج هات خطر کاری
ترجمه سی

وقتا که مانی مخمور کوزلک نکصو ربینی
چکد کدن مسکه قاشکی چکمکه کلدی

مراپله - سرخوش اولمندن او به
ای تزه دیکه خط پر کاری اکر بیه کلدی

(۳) منجم کوشه چاوی که دیت نوسی له
تقویدا

که امسال دوزن طالع بوه انداده اتاری
ترجمه سی

منجم کوشه چشمکی کوردیکی زمان تقو

بابه ته بلا و کراوه که سی که یفیی جوانرویی

**ئىمپراتورىيە مېتانى و پىرسى كرۇنۇلۇجىيە پوختەكەي:
چەند تاوتۇيكر دىكى كۇنە ناسىيانە**

مىركۆ نۇڭاك*

لە ئىنگىلىزىيە ۋە ۋەرگىن: چىيا سىدىق

۱. پىشەكى**

كاتىك پادىشاى ھىتتى خاتوشىلى يەكەم Hattušili دەستى بە پەلامارەكانى كرد بەرەو باكوورى سووریا، "پادىشاى خورىيەكان" لە دەقەكەدا ۋەك يەكىك لە پكابەرە سەرەككىيەكانى باسكراۋە. ئىستە بە شىۋەيەكى بەرلاۋ ئەۋە پەسەندكراۋە كە دەبى ئەم كەسە يەكىك بوۋى لە يەكەمىن فەرمانرەۋايانى قەۋارە سىياسىيەكەي پاشتر كە بە "مىتانى" ناسرا (شىۋە ۱).^۱
بۇيە دروستكر دنى ئەم شانشىنە بەھىزە، دەبى لە ماۋە قۇناغى ھەرە درەنگى سەردەمى بابلىي كۆن و پەلامارى پىشترى بابدا لە لايەن ھىتتىيەكانەۋە لە سەردەمى مورشىلى يەكەم Muršili نەۋەي خاتوشىلى يەكەمى -لايەنى كەم- دوو پىشت پىشتردا بوۋى (شىۋە ۲).^۲
لە گۆشەنىگى كۇنە ناسىيانەۋە، دەبى بە يەكداچوونىكى گەرە لە نىۋان ئەۋانەي كە پىيان دەۋترى سەردەمانى "بابلىي كۆن" و "مىتانى" باكوورى مىسۇپۇتامىادا ھەبوۋى، ھەرچەندە ئەم دوو سەردەمە - كەموزۇر- لە سەرجمى خىشتە كرۇنۇلۇجىيەكاندا ۋەك بەدۋاي يەكداھاتوۋ لەگەل كەلنىكى دىارى

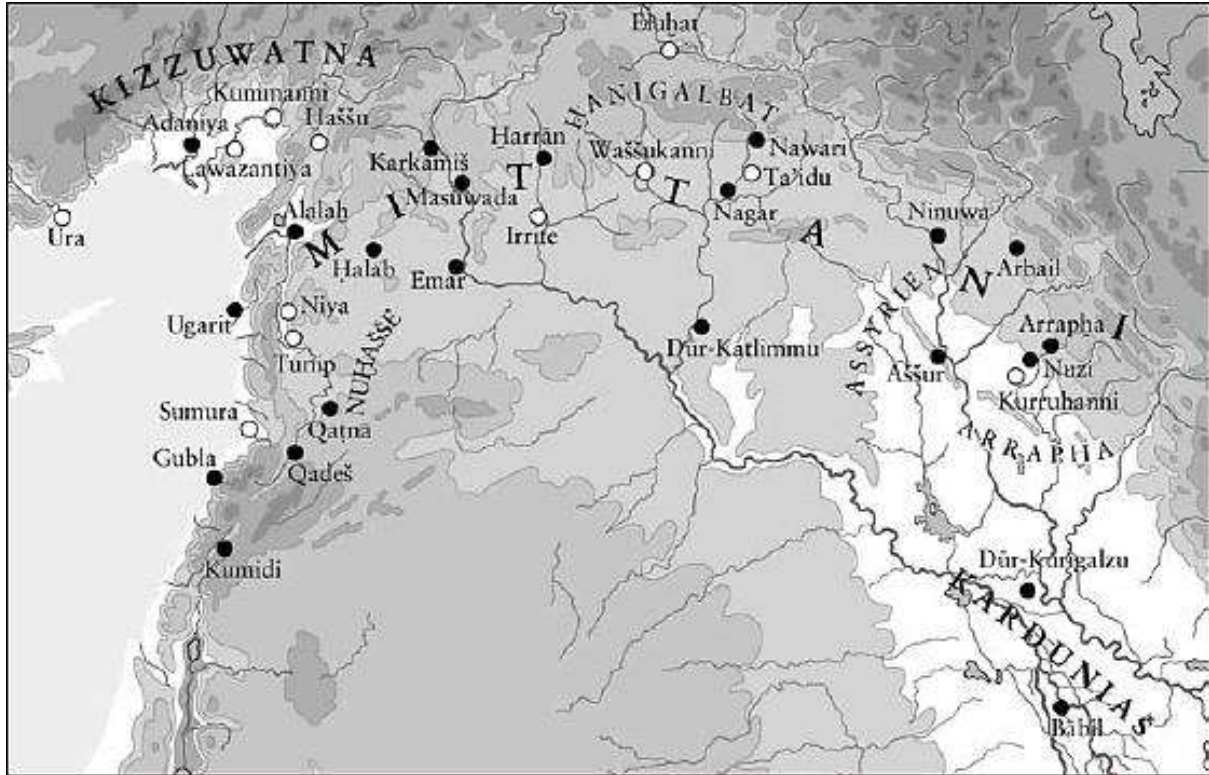
* زانكۆى توبىنگن Tübingen.

** سوپاسى كورا سىسلاك ئىم. ئەي Cora Cieslak M. A. دەكەم بۇ چاكر دنى دەستتوسە ئىنگىلىزىيەكە و خۆم بە قەرزدارى ساينا كولمان-ئوسىن Sabina Kulemann-Ossen، جۆھانس بۆيس Johannes Boese و ئەلىكساندەر ئارىنس Alexander Ahrens دەزانم، بۇ تىبىنى رەخنەگرانە و ئاماژەكانيان.

¹ Klinger 1988; Kühne 1999; Van Koppen 2004: 19ff.

دەربارەي مىژۋوى ئىمپراتورىيە مېتانى و دەستپىكەكانى، بىروانە: (Wilhelm 1982 and Kühne 1999) شانشىنى مېتانى دوو سىماي جياكەرەۋەي ھەيە: يەكەم، ئەم كۆمەلە زىمانىيەي كە لە قەۋارە خورىيەكان بوون و دوۋەم، فەرمانرەۋايان ھەلگىرى ناۋى ناخورى بوون و لە زۆر باردا ئەۋە يەكلایى بوۋەتەۋە كە ناۋى كاتى پادىشاى تىيان ناۋىكى ھىندۇ-ئارى بوۋە. ئەم خالەي دوۋەم مېتانى لە ھەموو يەكە خورىيەكانى دىكە جىادەكاتەۋە، ئىتر پىش مېتانى بوۋى يا پاشتر. ئەگەر پىشنىازەكەي فان كۆپىن Van Koppen (2004: 23) راستبى كە دەللى: شانشىنەكە، ئەنجامى بەدەستھىتانى ھىزى مەدەنىيانە بوۋە، كە فەرماندەكانى ئەۋە بەكرى گىراۋانە لە كۆچپىكراۋەكانيان ۋەرگرتبوون، ئەۋا دەشى كارىگەرى ھىندۇ ئارى مىژۋۋەكەي بۇ ئەۋ كاتە بگەرپتەۋە كە ئەم كۆمەلانە لە شوپىنىكى ترى زنجىرە چىكانى زاگرۆس، يا لەۋ دىۋيانەۋە نىشتەجى بوۋبوون.

^۲ فان كۆپىن (۲۰۰۴:۲۳) لەبەر رۇشنايى تۆمارەكانى بازىرگانى كۆيلەي سەردەمى بابلىي كۆندا دەللى: شانشىنە خورىيەكەي خانىگالبات Hanigalbat كە دواتر بە مېتانى ناسرا، دەشى خۆي لە خۆيدا (لايەنى كەم ۵۰ سال پىش كۆتايى سەردەمى بابلىي كۆن) دامەزرايى. دەشى شان بەشانى ئەم يەكەيە، يەكەمىن مىرايەتتىيەكى كاشى لە باكوورى مىسۇپۇتامىا دامەزرايى (podany (Sassmannshausen 1999). 2002: 50f.; Van Koppen 2004: 22). ھەرچەندە لە زنجىرەچىكانى زاگرۆسەۋە ھاتبوون.

شيوه ۱: نه‌خشي خوره‌لاني نزيك و ئه‌و شوپنانه كه له ناوه‌روكه‌كه‌دا باس‌كراون.

	Mittani	Ḫatti	Aššur	Egypt
~ 1540 BC	"King of the Hurrians"	Ḫattušili I		
~ 1500 BC	Kirta (?)	Muršili I		Thutmosis I
	Šuttarna I (?)	Ḫantili		
	Parrattarna	Zidanta		Thutmosis III
	Parsatatar			Amenophis II
~ 1420 BC	Sauštatar	Ḫattušili II		
	(Parrattarna II ?)			
~ 1400 BC	Artatama I			Thutmosis IV
	Šuttarna II	Tuthalia II		
	Artaššumara	Arnuwanda I		Amenophis III
~ 1360 BC	Tušratta	Šuppiluliuma I	Aššur-uballiḫ I	Amenophis IV (= Akhetaten)
	(daneben: Artatama II und Šuttarna III)			Tutankhamen
	Šattiwaza			
~ 1290 BC	Šattuara I	Muršili II	Adad-nērāri I	
	Wasašatta			
~ 1240 BC	Šattuara II	Ḫattušili III	Shalmaneser I	Ramses II
~ 1200 BC	Atal-Teššub	Tuthaliya III (IV)	Tukulti-Ninurta I	

شيوه ۲: ريزبه‌ندي فرمان‌ره‌وا ناسراوه‌كاني ميتاني و هاوچه‌رخه‌كانيان له خاتي (هيتتي)، ناشوور و ميسر. after: WILHELM

.1982 and KÜHNE 1999

نیوانیان نووسراون. ههتا ئەمڕۆ کۆنەناسی نەیتوانیوه بەدوای یەك داهاتنی چینناسییانە و کرۆنۆلۆجیانە ی چینهکانی سەردەمانی دوادواییهکانی بابلی کۆن و سەرەتای میتانی له شوینەوارەکانی ناوچهی شوینەواریی ناوچهی ناوکی شانشین، لهو شوینەدا که پیتی دەوتری "سیگۆشە ی خابور Hābūr-triangle"، ساغ بکاتەوه.^۲ هۆیهکی ئەمە، دەشی ئەوه بی که هیچ کام له پایتەختە ژیاریه سەرەکیهکانی ئیمپراتوری میتانی کنه یا پشکنینیان به رادهیهکی جیدی تیدا نەکراوه. تەنانەت دەست نیشانکردنی شوینەکانی مەلبەندە سیاسیهکانی وهک واششوکانی Waššukanni، تایدو Ta'idu^۳ و ئیرید Irrid^۴ تا ئیستەش جیی گومانە. تاکه شوینیک لهم ناوچهیه که تیشکیکی خستووه ته سەر قوناعی گواستنه وهی سەردەمی بابلی کۆن و سەردەمی میتانی تەل براک Tell Brāk، ناگار Nagar ی کۆنە. سەرەرای ئەوه، دوو شوینی دەرەکی له چوارچیوهی ئیمپراتوریه کهدا که باشترین بەلگە ی شوینەواری دەربارە ی کرۆنۆلۆجیی میتانی دەستە بەر دەرەکن: نوزی Nuzi (یورغان تەپە Yorgan Tepe) له خۆرهلاتی عیراق و ئەلالاخ Alalah (تەل عەطشانە Tell Atchana) له هاتای Hatay یه، که نیوان سالانی بیستەکان تا چلهکان کنه و پشکنین له

⁷ Schwartz et al. 2003: 349ff., fig. 34.

^۸ به ریزهوه ئەم زانیاریه له د. ئەدلهايد ئۆتو Dr. Adelheid Otto. له میونخ Munich وه رگیراوه.

⁹ Mayer 2002.

¹⁰ Finkbeiner/Sakal 2003.

¹¹ Finkbeiner/Sakal 2003.

¹² Pruzsinsky 2004.

^{۱۳} بۆ گفتم و گوکانی ئەم دواییانە دەربارە ی کرۆنۆلۆجیی تەواو، بڕوانه: Gasche et al. 1998; وه بڕیک له وتاره بلاو کراوه کان له ئەککادیکا بهم ناو نیشانە: Akkadica 119-120 (2000) and Hunger/ Pruzsinsky 2004. ههروهها بڕوانه: Reade 2001. زۆر بهی توێژەر وه کان، له کرۆنۆلۆجیه نزمه که یان تەواو نزمه که، یهکیکیان به باش دەرزن.

^۲ تەنیا چەند شوینەواریکی کهم هەن که بەدوای یەك داهاتنیان تیدا دەر دەرەکه وئ (چینناسیهکی بهراورکاریهی سەرتاسەری Pfälzner 1995: 259, Abb. 162.

^۳ زۆر پێ دەچێ له گەل تەل فەخریه Tall Fahḫariya یهک بن، بڕوانه:

Kühne 1995: 208, Cancik-Kirschbaum 1996: 33 and Gorem et al. 2004: 44.

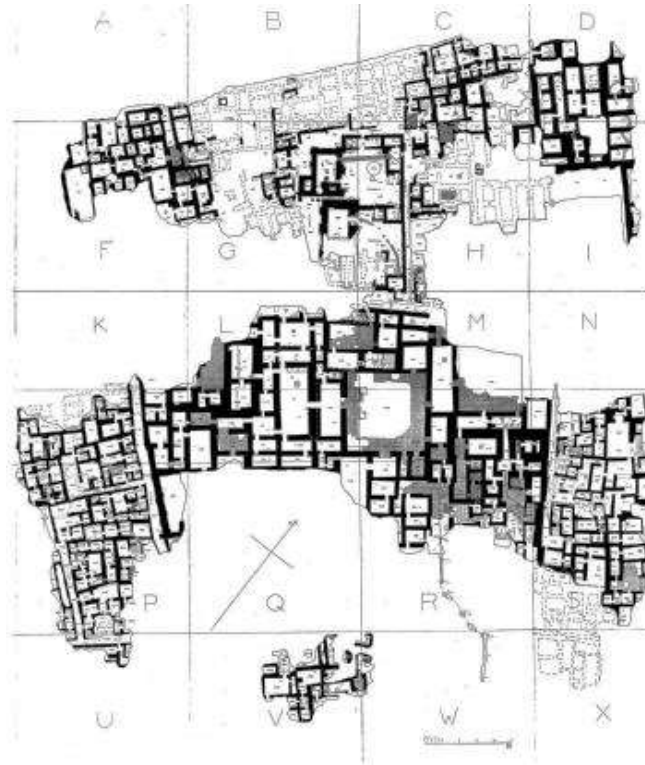
^۴ پێ دەچێ له گەل تەل ئەلحه میدیه Tall al-Ḥamīdiya یهک بن، بڕوانه:

Haas and Wäfler 1985; doubted by Röllig 1997: 282.

^۵ زۆر پێ دەچێ شوینیکی بالیخ Balīḫ ی سەروو بی.

به‌دهست‌هینانی چند ئاماژیه‌ک سه‌بارت به دریزی سهرده‌می میتانی.

ته‌وای سنوورداری و هندیک له‌و دووباره هه‌لسه‌نگاندانه‌ی ئه‌م دواییانه بو کولتوری ماددی هه‌ردو شوینه‌که، یارمه‌تیده‌ری بو نوزی Nuzi:

شیوه‌ی ۳: نه‌خشه‌ی ناوه‌وی شارۆچکه‌ی نوزی (from: Starr 1939. Plan 13.)

دووهمی شارۆچکه‌که و په‌رستگای ئه‌ی A ی هاوچه‌رخیدا بووه. گلینه‌ی خاوه‌ن سیما جیاکه‌ره‌وه‌که‌ی ئه‌م چینه، دروست گلینه‌ی نوزی (Nuzi-Ware) بووه، که به نه‌خشی سپی له‌سه‌ر ره‌ش کیشراو رازینرابوونه‌وه (شیوه‌ی ۴).^{۱۰} هه‌رچه‌نده هه‌زاران تاتی میخی دۆزرابوونه‌وه، ته‌نیا توانرا پیکه‌وه‌به‌ستنیکی میژوویی ساغ‌بکریته‌وه، ئه‌ویش: مۆره‌که‌ی ساوشته‌تار Sauštatar ی پادشای میتانییه که دوایی خالی

شارۆچکه‌ قه‌باره مامناوه‌نده‌که‌ی نوزی (شیوه‌ی ۳) که به‌شیک بووه له‌ شانشینا ئارپاخا Arrapha (که‌رکوک Kirkūk ی ئیسته)، له‌ ناوچه‌ی خۆره‌له‌اتی دیجله‌ی ناوه‌ندا، نزیک به‌ زنجیره‌ چیاکانی زاگروسی ملکه‌چی ئیمپراتوری میتانی بووه. کنه و پشکنینه‌کان له‌ به‌شی سهره‌وه‌ی شارۆچکه‌که‌دا، که پنی ده‌وترا کیرخو kerhu چربووبوونه‌وه.^{۱۴} لیژه، کۆشکیک، په‌رستگایه‌ک، گه‌نجینه و سی کۆلان له‌گه‌ل خانوه‌ که‌سییه‌کان پشکنینان تیدا کراوه. له‌ هه‌ر ناوچه‌یه‌که‌دا به‌دوای یه‌که‌داهانتی چینه‌کان به‌ جیا ده‌ژمیردان. باشترین قوناغی پشکنین له‌ چینی

^{۱۰} له‌سه‌ر گلینه‌ی نوزی، بروانه:

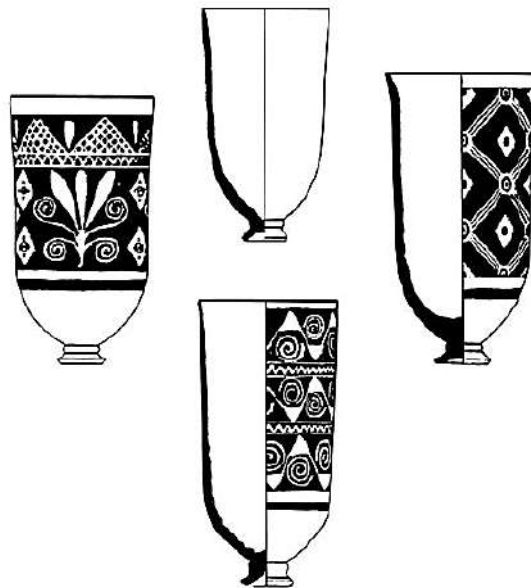
STEIN 1984; HROUDA 1989; PFÄLZNER 1995: 238 ff.;

POSTGATE et al. 1997: 54f.; OATES et al. 1997: 67f.;

له‌م سه‌رچاوانه‌یشدا باسی کراوه.

^{۱۴} STARR 1939; NOVÁK 1999; WILHELM and STEIN 1998–2001.

دەبىي مېژووى دەستپىكى چىنى III بۇ نيوەى دووم، رەنگە بۇ چارەكى كۆتايىي سەدەى شازدەھەم، بگەرپتەو، ئەگەر ماوئەكەى يەكسانبى بە چىنى II. چىنى IVى ژىرەو، دەتوانرى وا دابنرى لە رووى مېژوويىيەو ھەلدەگرى وابەستەى پەرستگايى ئىف F بى. ¹⁹ لە بەرئەو ھى كەلوپەلەكان لە پەرستگايى ئىف F دا دۆزراونەتەو، ئەم قۇناغە، مېژووھەكەى دەچىتەو بۇ سەردەمى بابلىي كۆن. ²⁰ ئەمەش بەو پىوھەندىيە بەھىزەى گلئىنەى دۆزراو لە چىنەكانى IV و VII دا سەلمىنراو. ئەمەى دوايىيان -بىگومان- بۇ دوايىن قۇناغى سۆمەرىي نوى، يا سەرەتاي قۇناغى سەردەمى بابلىي كۆن دەگەرپتەو. بەلام جۆرىك بەردەوامى نەرىتى لە ماددەى فەرھەنگىي چىنەكانى IV-III ادا ھەيە، بەم شىوھە نىشانەرى ئاوەدانى (نىشتەجى بوون) يەكى بەردەوامە. گواستتەو لە سەردەمى بابلىي كۆنەو بۇ سەردەمى مېتانى لە نوزى، لە لايەكەو بە ھاتتە ناوھەى كەسانى خورى زمان و لە لايەكى دىكەو بە ناوانەوھى شاروچكەكە لە گاسورەو بۇ نوزى جىادەكرىتەو. سەرەراى ئەو، بىناسازى پەرەسەندىكى بىچچان دەردەخا. ²¹ بۇ نمونە، كۆشكەكە، پىوھەندىيە بە رەگەزە بىناسازىيەكانى كۆشكى بابلىي كۆن و ئەوانەى سەردەمانى ناوہراست و ئاشوورىي نويو ھەيە. نەخشەى پەرستگاكە ھىچ گۆرانىكى روون لە ھەزارەى سىيەمەو تا دوادويىي ئەم ماوھە نىشان نادا. سەبارەت بە خانووەكانىش، ھەندىك نەخشەى تەرزى كۆن لە بنىادنانيان دا پىرەوكرائە، بۆيە دەتوانرى كەلن بەدوور بزائرى و بە دلنبايىيەو

شىوھى ۴: ئەوھى پىي دەوترى گلئىنەى ناسراو بە "گلئىنەى نوزى"، لە چىنى II نوزى دا دۆزراوئەو. from: STEIN 1984: 49, 10-13.

مېژوويى بۇ ئىمە دەستەبەردەكا. ھەرچۆنىك بى، دەتوانرى دىرژايىي چىنى II بۇ چوار يا پىنج پشت ديارى بكرى، سەدەيەكى نزيك لە سەد سالىك. ¹⁶ لە ھەلسەنگاندنە كرۆنۆلوجىيەكەى چىنى III ادا كە داينا شتاين Diana Stein ئەنجامى داو، دەردەكەوى نوزى دەوروبەرى ۱۳۴۰ پ.ز. خاپووركرائە. بەمەش دەتوانرى دەستپىكە مېژوويىيەكانى بە نزيكەيى بۇ دەوروبەرى ۱۴۴۰ پ.ز. بېرىتەو. ¹⁷ فەرھەنگى ماددىيەنەى چىنى III كە راستەوخۇ دەكەوئىتە ژىر چىنى II، پىوھەندىيەكى نزيك بە ماددەى چىنى دواترىوھە نىشان دەدا. بەلام گرنگترىن خال كە لەمە بەدەربى، گلئىنەى نوزى Nuzi-Ware يە، كە بە ھىچ جۆرىك لە چىنى III نىيە. ¹⁸ ئەمەش دەتوانرى بەو واتايە بى كە پىدەچى ئەم جۆرە گلئىنەيە پىش ناوہراستى سەدەى پازدەھەم ھىچ گەشەسەندىكى بەخووە نەبىنىي.

¹⁹ WILHELM and STEIN 1998-2001: 641; OPIFICIUS 1961: 18f.

²⁰ STARR 1939: 203; WILHELM and STEIN 1998-2001: 641.

²¹ NOVÁK 1999.

¹⁶ WILHELM and STEIN 1998-2001: 636f.

¹⁷ STEIN 1989.

¹⁸ STEIN 1984.

PERIOD	DWELING AREA	TEMPLE AREA	PT L 4	MATERIAL
Middle Assyrian	Stratum I			
Mittani (~1440-1340)	Stratum II ↔ Temple A ↔ Pavement I			Nuzi-Ware, Archives
Early Mittani	Stratum III	Temple B-E		no Nuzi-Ware but related Material
Old Babylonian	Stratum IV	Temple F Temple G	↑	↑ Old Babylonian Tablet Ur III-Tablet
Neo-Sumerian	Stratum V-VII Stratum VIII		Pavement IIA Pavement IIB	
Akkadian			Pavement III	Old Akkadian Tablets

شیوهی ۵: به‌دوای‌یک‌داهاتنی چین‌به‌ندیانه له نوزی و دیاریکردنی میژووی پوختی پېشنیازکراو.

ئەم‌پروژە، بوو بە بابەتی توێژینه‌وه‌ی کۆنه‌ناسییانه. زنجیره‌یه‌ک ئاوه‌دانیی نزیك له نه‌پچراو هەر له هه‌زاره‌ی سێهه‌م یا ته‌نانه‌ت له کۆتاییه‌کانی هه‌زاره‌ی چواره‌م‌دا تا نیوه‌ی دووه‌می هه‌زاره‌ی دووه‌می پ.ز له‌م شوینه‌دا هه‌یه. به‌لام هه‌موو کنه‌کردنیک نه‌یتوانیوه سوودیکی بۆ کرۆنۆلۆجیی یه‌کلاکراوه‌ی سه‌رده‌می زووی میتانی هه‌بێ. له ناوچه‌ی ئیچ‌ئێچ HH ی لیواری باکووری گرده‌که‌دا، زنجیره‌یه‌کی چینه‌ناسی دیاری‌کرا، که ۱۰ چینی بنیادنان له سه‌رده‌می بابلی کۆنه‌وه بۆ ئاشووری ناوه‌راست جیا‌ده‌کاته‌وه.^{۲۵} وێرای ئه‌وه، هه‌ندیک بینای نافه‌رمیی نیشه‌ته‌جی‌بوون، کۆشک و په‌رستگایه‌کی هاوسیی پشکندران (شیوه ۶).

مه‌ودای کرۆنۆلۆجیا‌یه‌کی کورت له بابلی کۆنه‌وه بۆ سه‌رده‌می میتانی دا‌بنری. ئەمه ده‌مانگه‌یه‌نیه‌ته ئەم خسته چینه‌ناسی و کرۆنۆلۆجیا‌یه‌ی خواره‌وه (شیوه ۵). ته‌نانه‌ت ئەگه‌ر به‌یه‌ک‌دا‌چوونیکي گه‌وره‌ش له نیوان سه‌رده‌می بابلی کۆن (له بابل) و سه‌ره‌تای سه‌رده‌می میتانی‌دا (له نوزی و شوینی دیکه‌ش له باکوور) له‌به‌ر‌چا‌وب‌گیری، ئەوا گواسته‌وه له نیوان هه‌ردوو سه‌ده‌م‌دا، نابێ به‌کاتیکی زووتر له نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌م دیاری‌بکری.

۳. ناگار Nagar:

جیگه‌ی شوینه‌واری ته‌ل براک Tell Brāk که‌وتوو‌ته خوارووی رووباری جه‌غجه‌غ Çagğag، له‌و شوینه‌دا که پێی ده‌وتری سیگۆشه‌ی خابوور، ناوچه‌رگه‌ی شانیشینی میتانی، که به‌ خانیکالبات Hanigalbat یش ناسرابوو.^{۲۲} ده‌توانری ئەمه به‌ شاری کۆنی ناگار بزانی،^{۲۳} که کۆتایی هه‌زاره‌ی سێهه‌م له‌گه‌شه‌سه‌ندن‌دا بووه، به‌لام له‌ ماوه‌ی هه‌زاره‌ی دووه‌میش‌دا هه‌ندیک بایه‌خی هه‌ر ما‌بوو.^{۲۴} ته‌ل براک له‌ سییه‌کان و هه‌شتاکان‌دا و تا

^{۲۲} بۆ جیا‌کردنه‌وه‌یی خانیکالبات له میتانی، بر‌وانه: KÜHNE 1999.

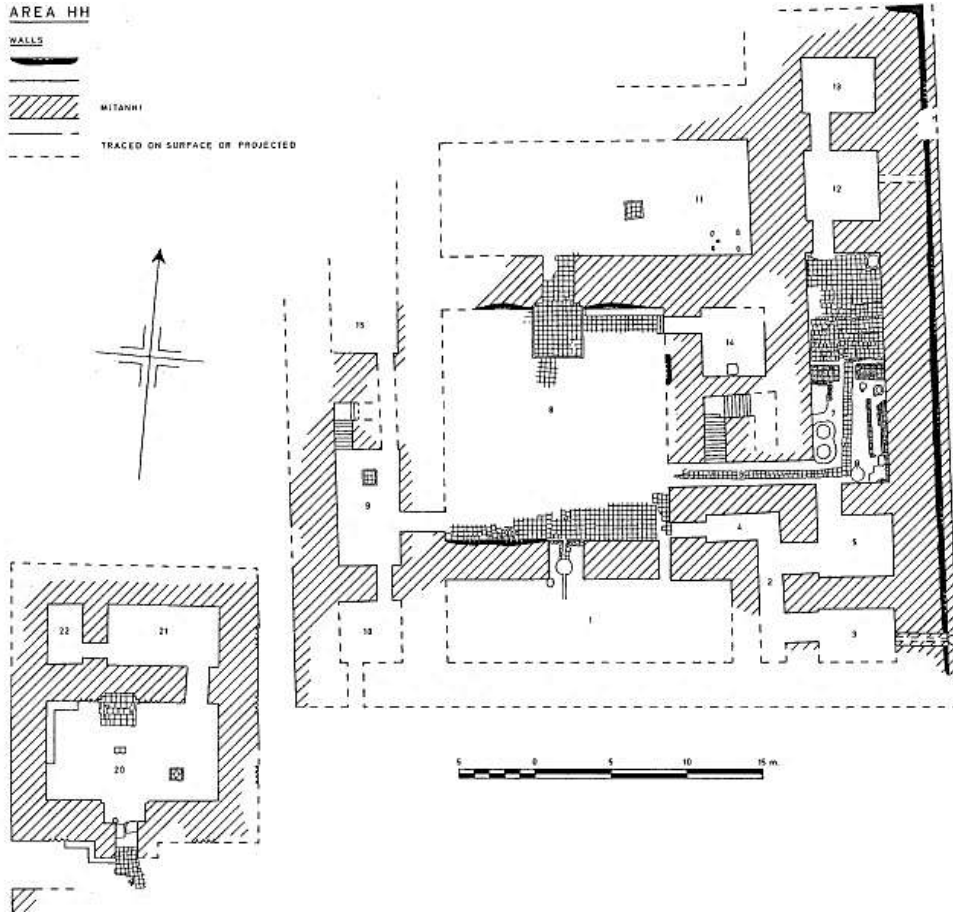
²³ MATTHEWS and EIDEM 1993; EIDEM, FINKEL and BONECHI 2001.

^{۲۴} پێویسته ئەوه‌ی له‌سه‌ره‌وه باس‌کرا، تیکه‌ل‌نه‌کری (وه‌ک ئەوه‌ی له‌ لایه‌ن شتاین کلیر ۱۹۹۸ TEINKELLER ده‌وه‌ کرابوو) له‌گه‌ل شاریکی دیکه‌ی نزیك، که ناوه‌که‌ی له هه‌زاره‌ی سێهه‌م و دووه‌می پ.ز‌دا ناوار Nawar و له سه‌رده‌می ئاشووری نویش‌دا نابولا Nabula بووه (KESSLER 1978-79 and 1999) و ده‌بی شوینه‌که‌ی له

گیرنه‌فازی Girnavaزی نزیك به‌ شاری نوسیئینی ئیسته‌ بووبی (ERKANAL 1988; DONBAZ 1988; RÖLLIG 1998). (1998 زۆر پێ‌ده‌چی ئەو ناواره‌ی که ناسناوی ئە‌ته‌ل-شین Atal-Sên ی پادشای خوری و کۆتایی هه‌زاره‌ی سێهه‌می پ.ز فه‌رمانه‌وه‌ی ئورکیش و ناوار بووه، ئاماژه‌ بۆ ئەم ناواره‌ بکا، SALVINI 1998, (WILHELM 1982: 12ff.; 108ff.) ئەمه ناوه‌ندی گرنگی په‌رستنی خواوه‌ندی گه‌رده‌لول و بۆران بووه. شوینی ئورکیش Urkeš ده‌که‌وته‌ ته‌ل مۆزان Tall Mozān ی ئیسته، بر‌وانه:

BUCCELLATI 1998, BUCCELLATI and KELLY-BUCCELLATI 1999.

²⁵ OATES, OATES and MCDONALD 1997: 35, Table 1 and 2.

شیوهی ۶: په‌رستگا و کوشکی میتانی له ناگار (تەل براک) ناوچەیی HH (from: OATES et al. 1997: 4, fig. 12)

باکووری میسۆپۆتامیادا دەربخەن.^{۲۷} چینی X لەسەر بنەمای دۆزراوەکانی پادشای ئاشووری شەمشێ ئەدەدی یەکەم Šamši-Adad I دیاری کراوە. کەنەران میژووی دامەزراندنی کوشکە که بۆ کوتایی سەدەیی شانزەهەم یا سەرەتای سەدەیی پازەهەم دەگەریننەوه، بەلام بە پێچەوانەیی ئەم رایە و بە بەلگەیی یەکەمین دەرکەوتنی پەرداخەکانی نوزی Nuzi-beaker لە نوزی خۆی (بروانە سەرەوه)، ئەو

هەموویان لە چینی شەشەمدا بنیادنرابوون که بۆ یەکەم جار گلێنەکانی نوزی Nuzi-Ware لێردا دەرکەوتن، که لەگەڵ گلێنەیی خابوور Hābūr-Ware تیکەلن.^{۲۶} هەردوو جۆرە گلێنە که پیکەوه لە چینی VII دواتردا هەن، لە کاتی کدا لە چینهکانی VIII و VII پێش ئەودا، تەنیا پاشماوهی چینی برۆنزیی ناوهراست دۆزراوه‌تەوه؛ ئەوانیش بۆ نموونه: دەرزیی برۆنزیی دانسقه یا کووپه و مەنجەلی بە خەتی شانە نەخشینراو بوون. هەر بۆیە، چینی VII و پەنگە چینی VIII ییش، دەشی قوناغی گواستنه‌وه یا سەر دەمی بەیە کداچوون لە نیوان هەرچی ئەوهی که پێی دەوتری بابلی کۆن و میتانیی

^{۲۷} ئەمە بەو راستییە پشت‌پراست‌کراوه‌تەوه که ماددهی گلێنەیی هەردوو شوینەکانی تەل ریماح Tell Rimah و تەل براک Tell Brāk رینگە بە جیاکردنەوه لە نیوان دەفره بەرەنگ‌نەخشینراوه‌کانی چینه‌کانی سەر دەمانی "کوتایی بابلی کۆن" و "سەرەتای میتانی" نادن. (بروانە: OATES,

(OATES and MCDONALD 1997: 64.

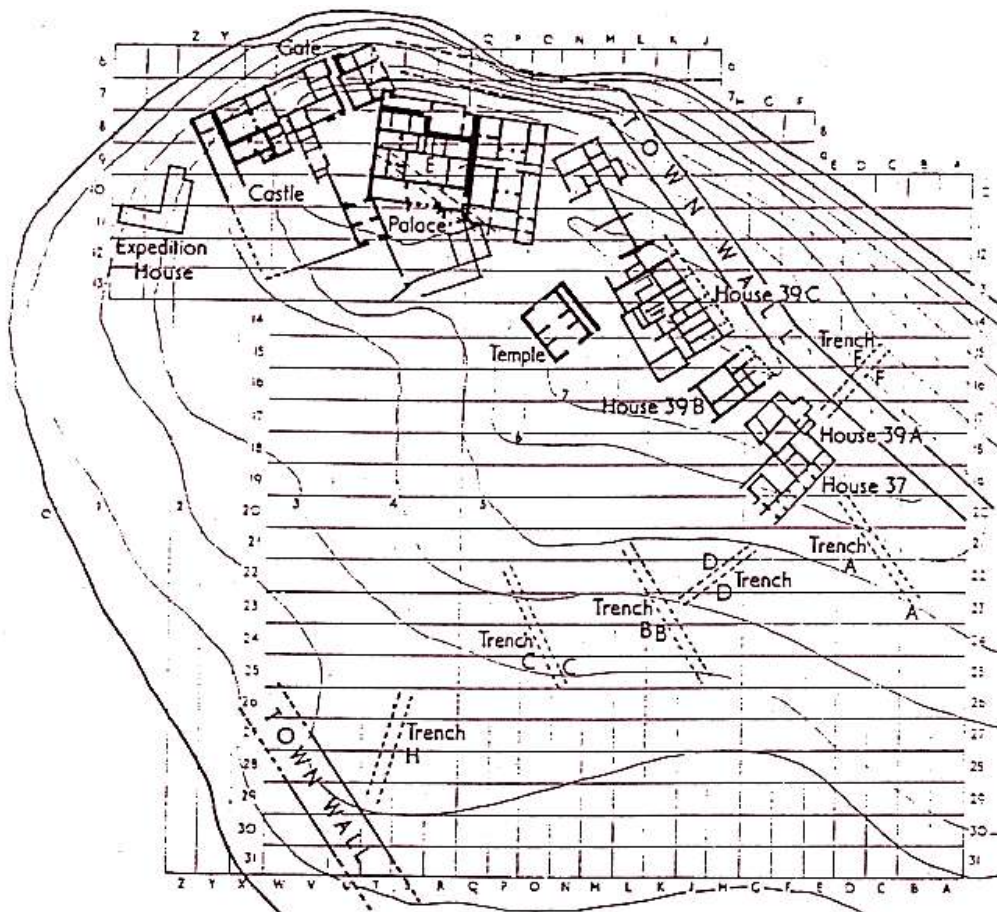
^{۲۶} OATES, OATES and MCDONALD 1997: 68.

پهرداخانه‌ی که له سهردهمی بنیادنانه‌که‌دا دۆزراونه‌ته‌وه، ئاماژه بۆ میژووویهک ده‌که‌ن که ناکه‌ونه پیش ناوه‌راستی سه‌ده‌ی پازه‌هه‌می پ. ز. چینی VI ده‌بی زۆر یا که‌م پیوه‌ندی به چینی الی نوزی‌یه‌وه هه‌بی. چه‌ندین تاته‌ی میخی له‌ناو کۆشکه‌که دۆزراونه‌وه. دوو به‌لگه‌نامه‌ی یاسایی به وردی میژوووه‌که‌یان دیاری‌کراوه به سه‌ردهمی فه‌رمانزه‌وایی پادشایانی میتانی ئه‌رتاشومارا و توشراتا Tušratta²⁸ که

فه‌رمانزه‌وا بوون. نه‌خشی هه‌لکۆل‌دراوی سه‌ر مۆره‌کان که په‌یوه‌ستی تاته قورپینه‌کانن، ته‌رزکی ته‌واو میتانین.

٤. ئه‌لالاخ Alalah:

ئه‌لالاخ پایته‌ختی شانشینه بچووکه‌که‌ی موکیش Mukiš بووه و ده‌که‌ویته خواره‌وه‌ی رۆوباری ئورونتس (العاصی) (شیوه ٧). له ماوه‌ی سه‌ردهمی بابیلی کۆندا، به‌شیک بووه له شانشینه به‌هیزه‌که‌ی یه‌مه‌د Yamhad، له‌گه‌ل پایته‌خته‌که‌ی

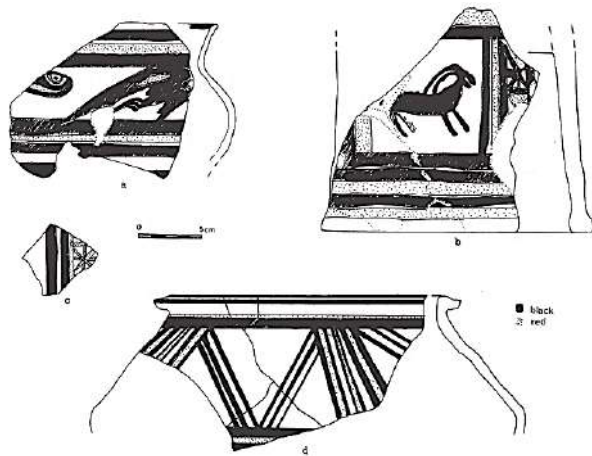
شیوه‌ی ٧: نه‌خشی ئه‌لالاخ. (from: WOOLLEY 1955).

هه‌ردووکیان کۆری شوته‌رنای دووه‌م Šuttarna II بوون و نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌می پ. ز. چه‌له‌ب و دووه‌م جینشینی بنه‌ماله‌ی شاهانه‌ی یه‌مه‌د حوکمی ده‌کرد. پاش په‌لاماردانی چه‌له‌ب له لایه‌ن هیتتییه‌کانه‌وه، له ماوه‌ی فه‌رمانزه‌وایی مورشیلی یه‌که‌م‌دا، شاری ئه‌لالاخ وه‌ک هه‌موو

هه‌ردووکیان کۆری شوته‌رنای دووه‌م Šuttarna II بوون و نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌می پ. ز.

²⁸ EIDEM in: OATES, OATES and MCDONALD 1997: 39–46, documents 4 and 5.

سهره‌رای ئه‌مه، پاشماوه ته‌لارسازییه‌کان زور خراپ و ناته‌واو به‌ده‌ست گه‌یشتون. ئایا ئه‌مه به‌دبختی کنه‌که‌رانه یا به‌و واتایه دئ که ئه‌م دوو چینه ته‌نیا چینی نیوه‌ندگری ته‌مه‌ن‌کورت بووه. وه‌لامیک که هه‌لده‌گری دروست‌بئ، پینچ لیکۆلینه‌وه‌ی زور گشتگیره که له لایه‌ن: ماری-هینریتت گه‌یتس (1982) Marie-Henriette Gates، مارلیس هاینس (1992) Marlies Heinz، فلفرید فه‌ن سۆلت (2000) Wilfred van Soldt، فرانک زیب (2001) Frank Zeeb و هه‌ره دوایینیان سیلیا بیرگوفن (2005) Bergoffen Celia ده‌وه پینشکه‌ش‌کراوه. ئیم- ئیچ گه‌یتس له به‌لگه شوینه‌واریه‌کان وردبووه‌ته‌وه و جه‌ختی له‌وه کردووه که ئه‌و جووره گلینه‌یه‌ی که پئی ده‌وتری گلینه‌ی دووره‌نگی قوبروسی Cypriote Bichrome-Ware، ته‌نیا له چینه‌کانی VI و VII دا دۆزراوه‌ته‌وه (شیوه 8).³¹ گلینه‌ی به‌سپی شه‌ربه‌تکراوی دوو

شیوه‌ی 8: گلینه‌ی جووت‌ره‌نگ، له چینه‌کانی VI و VII (from: GATES 1981: 20, Ill. 5) ئه‌لالاخ دۆزراوه‌ته‌وه.

ناوچه‌کانی دیکه‌ی پینشتر سهر به‌یه‌مخه‌د، که‌وته ژیر رکیفی ئیمپراتورییه تازه دامه‌زراوه‌که‌ی میتانی. رووداوه‌کانی ئه‌م سهرده‌مه که پیرینی له گوڕانی پیکهاته سیاسییه‌کان، زیاتر له رپی ئه‌و ده‌قه‌وه ناسراوه که پئی ده‌وتری "ژیاننامه‌ی خو‌نوس"ی پادشا ئیدریمی Aldrimi ئه‌لالاخ، که له‌سهر په‌یکه‌ره به‌ناوبانگه‌که‌ی نووسراوه‌ته‌وه.²⁹

ئیدریمی بچووکتیرین کورپی دوایین پادشای سهربه‌خۆی هه‌له‌ب بووه، که دوا‌ی رووداوه‌که‌ی ماشیکتو mašiktu ته‌خت و تاجی له‌ده‌ست‌دابوو. دوو چین، له به‌دوا‌ی‌یه‌که‌داهاته چینه‌ناسیه‌که‌ی ئه‌لالاخ‌دا، له رپی ئه‌رشیفه‌کانه‌وه به‌باشی میژوو‌یان دیاری‌کرا: چینی VII ی دوا‌دوا‌یییه‌کانی سهرده‌می سووری کۆن (هاوتای سهرده‌می بابلی کۆن له میسۆپۆتامیا) و چینی IV ی سهرده‌می په‌ره‌سه‌ندووی میتانی. ده‌توانی هه‌ردووکیان له‌گه‌ل فه‌رمان‌په‌روایان یا ئه‌و رووداوانه‌ی که له سهرچاوه‌کانی دیکه‌دا هاتوون، پیکه‌وه به‌سه‌ترینه‌وه. چینی VII پاش سهرده‌می ئه‌رشیفه‌کانی ماری له لایه‌ن پادشایانی یه‌مخه‌ده‌وه دامه‌زرینراوه و ویران‌کراوه؛ زور پئی‌ده‌چی له لایه‌ن خاتوشیلی یه‌که‌مه‌وه بووبی له یه‌که‌مین له‌شکرکیشی به‌ره‌و سووریا‌دا پشتیک یا دوو پیش که‌وتنی بابل. چینی IV له لایه‌ن پادشا نیقمیا Niqmepa کورپی ئیدریمی ناوبرا و دامه‌زرینراوه.³⁰ له‌وه‌ده‌مه‌وه که هه‌ردوو چینی VI و VII تیه‌ه‌لکیشی ئه‌م چینه بووه، بایه‌خیکی زور دراوه به‌خه‌ملاندنی دریزه‌کیشان و به‌رده‌وامییان. یه‌کێک له کیشه‌کان ئه‌وه‌یه: هیچ یه‌کێک له‌م دوو چینه تاته نووسراویکی میخییان بۆ ئیمه ده‌سته‌به‌رنه‌کردووه.

³¹ GATES 1982.

له بلاو‌کراوه‌یه‌کی دواتر‌دا نووسه‌ر پیره‌ویی له کرۆنۆلۆجیه ئیچگار نزمه‌که‌ی گه‌یش و ئه‌وانی دیکه (GASCHE et 1998) (GATES 2000: 78. بروانه. al. 1998) کردووه.

²⁹ DIETRICH and LORETZ 1981; KLENGEL 1981; MAYEROPIFICIUS 1981.

³⁰ نه‌ک له لایه‌ن ئیدریمی‌یه‌وه (BERGOFFEN 2005) وه‌ک زورجار پینشازده‌کری (ZEEB 2004: 87).

زیب بۆ زانیارییه زمانهوانی و خه تناسییهکان بووه.³⁴ سه ره خو له یه کتر، ته مه نه پیشنیا زکراوه که یان بۆ چینهکانی V1 و V کورت کرده و ئه و ئه نجامه کرۆنۆلۆجییه یان دهست کهوت که ده بی ئیجگار نزمه که ی ئیچ. گه یش ³⁵H. Gasche بخریته پیش ئه وانی دیکه. به پیچه وانه ی زبیه وه، فان سو لت به لگه دینته وه که ده بی ئه و پرودا وه ی وا پی دهوتری ماشیکتو له حه ل ب، له گه ل خاپوورکردنی شاره که له لایه ن مورشیلی یه که مه وه، به یه ک بزانی. هر بو یه ده بی سه ره تای فه رمانه وایی ئیدریمی له ئه لالاخ زیاتر به ستریه وه به چینی a5، نه ک چینی b5 (ههروهک پیشتر گه یش به راستی ده زانی). به له بهرچا وگرتنی هه موو ئه م لیکۆلینه وانه، به رای من ده توانین بگه یه نه ئه م یه کانگیرکردنه کرۆنۆلۆجییه و راقه کردنی به دوا یه کدا هاتنی چینهکانی ئه لالاخ که زور قه ناعه ت پیه ئه نه (شیوه 9).³⁶

White-Slip-II-Ware و گلینه ی نوزی Nuzi-Ware که پیشتر هیچیان نه بوون، له چینی IV ادا جیان گرتوه. گلینه باوه کان پیوه ندییه کی نزیکیان به گلینه ی چاخ ی برۆنزی ناوه راسته وه هه یه، گه یش، له ئه نجامی شیکردنه وه کان ی دا، ئه م ئه نجامه ی وا به دهست هینا: ماده که به روونی ئاماژه یه که ته مه نی هه ردو و چینه که که میک له سه ده یه ک زیاتره. به م شیوه یه کرۆنۆلۆجییه کی کورت و پوخت پیشنیا زده کا. دوا ی ئه ویش، هاینس شیکاری بۆ گلینه دۆزرا وه کان ی چینی VII کرد.³² هاینس، ئاماژه ی به پیکه وه به سترانیکی نزیک کردوه له نیوان ئه م ماده یه و دۆزرا وه یه کی زور زووی میتانی دا که له چینهکانی شوینه شوینه وارییه کان ی وه ک حه دیدی Hadidi دا دۆزرا وه ته وه. ده شی ئه مه ئاماژه یه کی ئاشکرا بی بۆ پیکه وه به سترانیکی کرۆنۆلۆجییه ی نزیک له یه کتر. بیرگوفن، جاریکی دیکه به گلینه قوبروس بیه که ی

LEVEL	CERAMIC	KINGS	EVENTS	PROPOSED DATE
VII	Middle Bronze Age Material		Destruction by Hattušili I (?)	1645–1540 BC
VI	Cypriote Bichrome-Ware and Local (Syrian) Ware in Level VII-tradition		End: <i>masikta</i> in Halab (Mursili I ?)	1540–1499 BC
Va		Idrimi	Interface and Reign of Idrimi	1499–1450 BC
Vb		↓	End: campaign of Thutmosis III (?)	
IV	Cypriote White-Slip-II-Ware, Nuzi-Ware	Niqmepa	Destruction by Šuppiluliuma	1450–1340 BC

شیوه ی 9: به دوا یه کدا هاتنی چین به ندییه له ئه لالاخ و دیاریکردنی میژووی پیشنیا زکراو. (له سه ر بنه مای میژووی VAN SOLDT 2000).

چینی VII له لایه ن خاتوشلی یه که مه وه خاپوورکراوه³⁷ و راسته وخۆ چینی VI به دوا دا دی. کۆتایی چینی VI، ده شی له ریگه ی ئابلو وقه یا هه ره شه ی مورشیلی یه که می نه وه ی

ئه لالاخ و پیوه ندی به هه موو دۆزرا وه به رده سه ته شوینه واری و زمانه وانیه کان دا چو وه وه.³³ ئه نجامه کان ی ئه ویش له زور لایه نه وه جه خت له کرۆنۆلۆجییه کی نزمه که نه وه. له بهر ئه وه ی ئه م سنی لیکۆلینه وه یه به زوری پشتیان به بنه مای کونه ناسی به ستو وه، به شی زوری سه ر نه که کان ی فان سو لت و

³⁴ VAN SOLDT 2000; ZEEB 2001 and 2004.

³⁵ VAN SOLDT 2000; ZEEB 2001 and 2004.

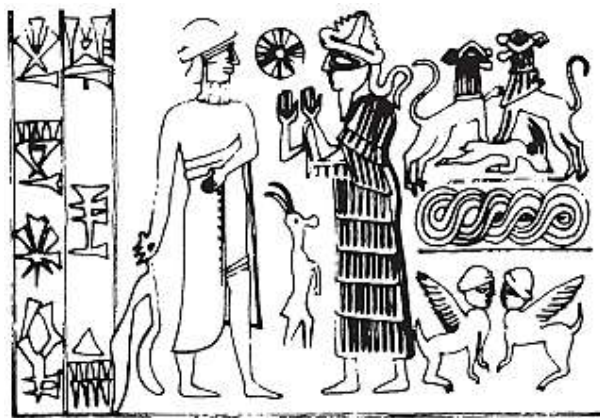
³⁶ بۆ پیکه وه نانه وه یه کی جیاواز، به لام له دیدی منه وه، ERDER 2003. قه ناعه تم پی نا کا، بروانه: EDER 2003.

³⁷ ZEEB 2004: 86f.

³² HEINZ 1992.

³³ BERGOFFEN 2005.

خاتوشیلییه وه، نزیکه ی ۳۰ یا ۴۰ سال پاش ئه وه، بۆ سهر شاره که دیاری بکری. ^{۳۸} دهکری ئه م پروداوه هه مان ئه و پروداوه بی که له نووسراوه که ی ئیدریمی دا به ماشیکتو باسی کراوه. ^{۳۹} له چینی 5 دا، ده توانری دوو سهرده م جیابکریتته وه: a5 و b5. گۆرانکاری ته لارسازی له نیوان ههر دوو ده مه که دا، له وانه یه له ئه نجامی چالاکی بنیادنه رانه ی ئیدریمی یه وه، له ماوه ی فه رمانه واییه دریزه که ی دا، بووی. له وانه یه بنیادنانه وه ی شاره که به دهستی نیقیمپای کوری ئیدریمی که سهره تای چینی IV نیشانه ده کا، که م تا زۆر له کاتی یه که م په لاماره کانی تحوت موسی سنیهم Thutmose III دا له سووریا ده ور و به ری ۱۴۵۰ پ.ز بووی. ^{۴۰} ئه م چوارچیوه

شیوه ی ۱۰: موری پادشا ئیدریمی ئه لالاخ، له چینی ۱۷ دا
(from: COLLON 1975: 99. Fig. 189) ۲:۱ پپوانه

۵. شیکاریه کی به راوردکاریانه ی چیناسی و کرۆنۆلۆجیی نوزی، ناگار و ئه لالاخ:

با ته ماشایه کی پیکه وه به سترانه چیناسی و کرۆنۆلۆجیاییه کانی نوزی، ناگار و ئه لالاخ بکه ی ن. ئه مه به شیوه یه کی بنچینه یی ده بی له سهر بناغه ی شیکار بۆ یه که م ده رکه وتنی سیما هاوشیوه کان ئه نجام بدری، وه ک مۆره کان و گلینه. لیکۆلینه وه یه کی گشتگیر له لایه ن دایانا شتاینه وه، یارمه تیدهر بووه بۆ ساغکردنه وه ی پپوه ندییه کی ورد له نیوان چینی ای نوزی و چینی ۱۷ ای

ناوچه ی ئه لالاخی داگیرکردبی. سوپاسی ئه لیکسانده ر ئارینس Alexander Ahrens ده که م بۆ ئه م زانیارییه.

⁴¹ COLLON 1975: 99, Cat. No. 189.

مه ودا ی کاتی له نیوان په لاماردانی ئه لالاخ له لایه ن خاتوشیلی یه که مه وه و ئابلو و قه دانی حه له ب له سهرده می مورشیلی یه که م دا، ئه سته مه مه زنده بکری. بروانه: VAN SOLDT 2000: 108f.; ZEEB 2004: 86.

^{۳۹} گرفتیک که وابه سته ی ئه م پپشینازه کرۆنۆلۆجییه ی کیزوواتنا Kizzuwatna یه: ئیدریمی وه ک هاوچه رخی پیلیا- Pilliya ی کیزوواتنا ده رکه وتوه (AIT 3). ئه و که سه ی که پیکه و تننامه یه کی له گه ل زیدانتا Zidanta ی پادشای هیته ی مۆرکردوه (KUB XXXVI 108) به ئه گه ریکی زۆره وه دووم هه لگری ئه م ناوه یه. (DI MARTINO 2004: 36f.)

نزیکه ی هه شت پادشا (!) بۆ ماوه یه کی نه زانراو له نیوان مورشیلی یه که م و زیدانتایی دووم دا فه رمانه واییان کردوه (بروانه: WILHELM 2004). ئه مه ئه سته م نییه، به لام زۆر دووره که سهرده می فه رمانه وایی ئیدریمی به هه موو ئه م ماوه یه دا دریزبوویته وه.

^{۴۰} سه باره ت به وه ی که هه لده گری ئیدریمی، پاراتارنا و تحوت موسی سنیهم هاوچه رخ بوویتن، بروانه: REDFORD 2003: 229ff. and HELCK 1971: 117f.

ئه وه ی که میسرپییه کان له م سهرده مه دا گه یشتونه ته ئه لالاخ، به ناوه یانی ناوی شوینه کان سه لمینراوه. (ASTOUR 1963) زۆر پپه چی تحوت موس، له کاتی هه شته م هه لمه تی دا له ۳۳ یه مین سالی فه رمانه وایی دا،

چینه‌کانی VI و VII ئەللاخ هه‌ژماربکه‌ینه‌وه، به هه‌ردووکیان ناتوانن له سه‌د سال زیاتر تی‌په‌رن؛ ئەمه‌ش له‌به‌ر چه‌ندین هۆ. واتا -بی‌زیادوکه‌م- قسه‌بکه‌ین، به مه‌ودای کرۆنۆلۆجیی نیوان خاتوشیلی یه‌که‌م و ساوشته‌تاری میتانی دیاری‌ده‌کری و ئەمه‌ی دوا‌ییان له هه‌دوو چینی VII ئەللاخ و چینی III نوزی‌دا هه‌بووه. ئەم ده‌ست‌نیشانکردنانه هۆی باشن بۆ ئەوه‌ی که کرۆنۆلۆجیی کورت یا ته‌واو کورت به باش بزانی (شیوه ۱۱).

ئەللاخ‌دا.^{۴۲} به لایه‌نی که‌مه‌وه، ده‌بی سه‌ره‌تای هه‌ردوو چینه‌که که‌م یا زۆر هاوزه‌مان بی، چونکه تایبه‌تمه‌ندی هه‌ردووکیان له ریگی یه‌که‌م ده‌رکه‌وتنی "گلینه‌کانی نوزی" یه‌وه دیاری‌ده‌کری. میژووی دروستکردنی کۆشکی میتانی له ناگار (چینی VI) بۆ هه‌مان ئاسۆی کرۆنۆلۆجیایی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه. ده‌شی چینه‌کانی VI و VII -زۆر یا که‌م- له‌گه‌ل چینی III له نوزی هاوکات بن. هه‌ردوو ده‌رکه‌وتنه پیش میژووه‌که‌ی "گلینه‌ی نوزی" و "گلینه‌ی به سپی شه‌ربه‌تکراوی دوو"، سه‌ر به هه‌مان فه‌ره‌نگی ماددی چینه‌کانی دوا‌یی

NUZI	NAGAR	ALALAH	CERAMIC	MESOPOTAMIAN CHRONOLOGY	PROPOSED DATE
II	6	IV	Nuzi-Ware, White-Slip II	Mittani	~ 1450/40-1340 BC
III	7	VI-V	Bichrome (Al.), Habūr (Ng.)	Late Old Babylonian / Early Mittani	~ 1540-1450/40 BC
IV	8	VII	MBA II	Late Old Babylonian	~ 1650-1540 BC

شیوه‌ی ۱۱: به‌راوردکاری چین‌به‌ندیانه‌ی نوزی، ناگار و ئەللاخ له‌گه‌ل میژووی به‌نزیکه‌یی پیشیان‌زکراو.

۶. قه‌طنا Qatna:

هه‌ندیکی تینی نی سهاره‌ت به دووباره‌کنه و پشکنینه‌کانی ئەم دوا‌ییانه‌ی کۆشکی سه‌رده‌می برۆنز له قه‌طنا، ده‌شی بتوانی پالپشتی پیدانی کرۆنۆلۆجییه‌کی نزم بی.^{۴۳} شاره‌که ده‌که‌وتنه‌ی نزیکی پروباری ئورنتس، نزیکی به شاری حومس Homs‌ی ئیسته. سه‌رده‌می سووری کۆن پایته‌ختی شانشینیکی گه‌وره‌بووه و له ماوه‌ی سووری ناوه‌راستیش‌دا، ملکه‌چی ئیمپراتۆری میتانی بووه.^{۴۴} دووباره‌ پیدان‌چونه‌وه کرۆنۆلۆجییه‌که‌ی کۆشکه‌ی شاهانه‌که‌ی قه‌طنا، ده‌ری‌ده‌خا که له ناوه‌راستی

خۆیانن. مانای وایه‌ ده‌توانی هه‌ردووکیان -به واتایه‌کی کرۆنۆلۆجیانه‌ی پروتی ئەم زاراوانه- به "سووری ناوه‌راست" یا "میتانی" نیشانه‌بکری. ده‌توانی چینی VII له ناگار، هه‌مان پروونکردنه‌وه بگریته‌خۆی، هه‌رچه‌نده ئەو ماده‌یه‌ی وا لی‌ره‌ دۆزراوه‌ته‌وه، بۆ بریاردان له‌سه‌ر ئەمه‌ زۆر که‌مه. لایه‌نه‌ میژووییه‌کان ده‌مانگه‌بیننه ئەو ئەنجامه‌ی که ئیمپراتۆری میتانی به‌ر له‌وه‌ دامه‌زرا‌بوو و له کاتی چینی III نوزی و چینی V یا ته‌نانه‌ت چینی VI ئەللاخیش گه‌شه‌ی کردبوو. ده‌بی شوینی ئەم دامه‌زاندنه له باکووری میسۆپۆتامیا رووی‌دابی و هاوچه‌رخ‌ی دوا‌یین ده‌مه‌کانی چینی VII نوزی بی. چینی VII ئەللاخ و دواتر چینی VIII نوزی ناگار به هۆی فه‌ره‌نگه‌ی ماددییه‌که‌یانه‌وه، هه‌موویان به روونی پیدان‌ده‌وتری "بابلی کۆن". ئەگه‌ر ئیمه هه‌ول‌به‌دین ماوه‌ی ته‌مه‌نی چینی III نوزی و

^{۴۲} له‌سه‌ر کته و پشکنینه‌کان له قه‌طنا، بروانه:

DU MESNIL DU BUISSON 1935, AL-MAQDISSI 2001, AL-MAQDISSI et al. 2002, MORANDI BONACOSSO et al. 2003.

له‌سه‌ر کته و پشکنینه‌کانی تیبی ئەلمانی له -به‌تایبه‌تی- کۆشکه‌که‌دا، بروانه:

NOVÁK and PFÄLZNER 2000, 2001, 2002 and 2003.

^{۴۴} له‌سه‌ر میژووی گشتی شاره‌که، بروانه: KLENGEL 2000.

⁴² STEIN 1989.

سورری کون نیشان نادهن.^{۴۸} له بهرئوه فهرهنگی ماددیانهی قهطناش پیندهچی مهودایهکی کرۆنۆلۆجیانهی تا رادهیهک نزیک له ئهرشیفهکهی ماری، نهک ئهرشیفهکهی عهمارنه، نیشان بدها.

۷. بوخته:

ئهم ههسهنگاندنه کۆنه ناسییه زۆر کورتهی وا له سه ر بنه مای چینیاسی و کرۆنۆلۆجی کراوه، دهشی بۆ خه ملاندنی ماوهی ئیمپراتوری میتانی یارمه تیده ربی. تۆماره میژوووییه کان ده ری ده خه ن که ده بی له ماوهی یهک یا دوو پشتی پیش په لاماردانی بابل دا، واته پیش قۆناغی گواستنه وه له چاخ ی برۆنزی ناوه راس ته وه بۆ چاخ ی برۆنزی درهنگ، دامه زرابی. ده توانی کۆتاییشی وه ک فه رمان په واییه کی سه ره به خۆ، میژوو وه که ی ببری ته وه بۆ کاتی شوپیلولیوما ی یه که م Suppiluliuma I پاشای هیتی له ناوه راس تی سه ده ی چوار ده هه می پ. ز. دا. ته نیا چه ند شوینیکی که م که ده که ونه ناو خاکی ئیمپراتوری میتانی، زنجیره چینیاسییه کان فه راهه م ده که ن، که سه رده می دروست کردنی ئیمپراتوری و ته مهنی ته واری له نوزی، ناگار، ئه لالاخ و قه طنادا ده گرنه وه. سه ره رای ئه وه، ئه مانه کلیلی بایه خدارن بۆ وه لامدانه وه ی کرۆنۆجییه کی ته وای. ورد بوونه وه له کولتوری ماددی ده مانگه بیینیته ئه و ئه نجامه ی که به لگه ی ئاشکرا بۆ سیستمیکی کرۆنۆلۆجی کورت هه یه. ئیمه ده توانین کرۆنۆلۆجییه مامنا وه ند و زۆره که لابییه ن و -له بهرئوه- ده بی له کرۆنۆلۆجییه کورت یا ته وای کورته که یه کیکیان هه لبژیرین. ئه مه ش ده شی یارمه تیمان بدها یه کیکی له "چاخه تاریکه" خه یال کرده کانمان بسپرینه وه.^{۴۹}

سه رده می سورری کون (سه ره تای چاخ ی برۆنزی ناوه راس تی دوو) دا بنیات تراوه، واتا زۆر یا که م ده چیته وه بۆ کاتی ئهرشیفه کانی ماری و سه ده ی چوار ده هه می پ. ز. له ماوه ی فه رمان په واییه شوپیلولیوما ی یه که می پادشای هیتی دا خاپوور کراوه.^{۴۵} شیوازی ته لارسازی بابلی کون، له زۆر پوو وه له ته لارسازی کۆشکه که دا گیرا وه ته بهر. ئه وه ده ی ئیمه له قۆناغی ئیسته ی لیکۆلینه وه که انه وه ده یزانین، ئه وه یه که ته نانه ت روو پۆشی زه ووییه که، به دریزی ماوه ی ته مهنی له و شوینه دا به کاره ی تراوه؛ ئه گه ر ئه وه ش په چا و بکه ی ن که ئه م روو پۆشه به سیواخی لمیکی زۆر سه ختی ته مهن دریز روو پۆش کراوه. دریزی به کاره ی تانی ئه مه، نا کرئ یه کجار که م بووی. ماده ده دۆزرا وه کانی ناو چینه ویران بو وه کانی ئیره، ماده ده کانی چینی V ای ئه لالاخمان بیردینه وه، چونکه دوو په رداخی نوزی و سی گلینه ی به سپی شه ره به تکرای دوو لیره ده رکه و توون.^{۴۶} سه ره رای ئه وه، زۆریک له کومه له که لو په له کان په ره سه ندنیکی به رده وام له کاتی بوونی کۆشکه که دا ده رده خه ن. ئه مه -بۆ نموونه- له گلینه کان دا ده بی نری. له هه موی زیاتر، له جو ری باشی نه خشی هه لکۆل دا دا ده رده که وی.^{۴۷} بی گومان زۆر به ی جی مۆره کان، له بهر هۆکاره کانی تهرز و شیوازی هه لکۆلین میژوو وه که یان بۆ سه رده می سورری کون ده گه رپه ته وه. به لام جیاکاری له نیوان نمونه کۆنتر و تازه تره کان دا زه حمه ته، له بهرئوه ی ئه و جی مۆرانه ی که له سه ر تاته میخیه کان ده بی نری و میژوو یان ده چیته وه بۆ سه رده می چوار ده هه م، که موزۆر هیچ جیاوازییه ک له گه ل هه لکۆلینی

⁴⁸ ELSEN-NOVÁK in: NOVÁK and PFÄLZNER 2003: 152ff.

⁴⁹ یه کیکی له به ره له سته به هیزه کانی ئه م سالانه ی دوا یی بۆ کرۆنۆلۆجی ته وای نزم، هیتیاسی بووه

⁴⁵ NOVÁK 2004 and RICHTER 2002 and 2003.

⁴⁶ NOVÁK 2004: 308f., figs. 9 and 10.

⁴⁷ ELSEN-NOVÁK 2002 and ELSEN-NOVÁK apud NOVÁK and PFÄLZNER 2003.

Reference to Syrian Glyptic Evidence, *Akkadica* 119–120, 117–135.
 COLLON, D.
 1975 *The Seal Impressions from Tell Atchana / Alalakh*, AOAT 27, Neukirchen-Vluyn.
 DIETRICH, M. and LORETZ, O.
 Die Inschrift des Königs Idrimi von Alalakh, *UF* 13, 199–269.
 DONBAZ, V.
 Some Neo-Assyrian Contracts from Girnavaz and Vicinity, *State Archives of Assyria Bulletin* 2, 3–30.
 EDER, CH.
 2003 Die Datierung des spätaltbabylonischen Alalakh, 227–289, in: R. DITTMANN, CH. EDER and B. JACOBS (eds.), *Altertumswissenschaften im Dialog, Festschrift für Wolfram Nagel*, Münster, AOAT 306.
 EIDEM, J., FINKEL, I. and BONECHI, M.
 2001 The Third-millennium Inscriptions, 99–120, in: D. OATES, J. OATES and H. MCDONALD (eds.), *Excavations at Tell Brak Vol 2: Nagar in the third Millennium BC*, Oxford.
 ELSÉN-NOVÁK, G.
 2002 Die altsyrische Glyptik aus Qatna. Eine erste Einordnung, *MDOG* 134, 257–274.
 ERKANAL, H.
 1988 Girnavaz, *MDOG* 120, 139–152.
 FINKBEINER, U., SAKAL, F.
 2003 Emar 2002 – Bericht über die 5. Kampagne der syrisch-deutschen Ausgrabungen, *BaM* 34, 9–117.
 GATES, M.-H.
 1981 *Alalakh Levels VI and V: A Chronological Reassessment*, Syro-Mesopotamian Studies 4/2, Malibu.
 2000 Kinet Höyük (Hatay, Turkey) and MB Leventine Chronology, *Akkadica* 119–120, 77–101.
 GASCHÉ, H., ARMSTRONG, J.A., COLE, S.W. and GURZADYAN, V.G.
 1998 *Dating the Fall of Babylon. A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*. Gent. Modified in *Akkadica* 108, 1–4.
 GOREM, Y., FINKELSTEIN, I. and NA'AMAN, N.
 2004 *Inscribed in Clay. Provenance Study of the Amarna Tablets and other Ancient Near Eastern Texts*, Tel Aviv.
 HAAS, V. and WÄFLER, M.
 1985 Möglichkeiten der Identifizierung des Tall al ḥamīdīya, 53–76, in: S. EICHLER et al., *Tall al Ḥamīdīya I, Vorbericht 1984*, OBO SA 4, Freiburg (Schweizland).
 HEINZ, M.
 1992 *Tell Atchana / Alalakh: Die Schichten VII–XVII*, AOAT 41, Neukirchen-Vluyn.
 HELCK, W.
 1971 *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.* 2, Wiesbaden.
 HROUDA, B.

ASTOUR, M.C.
 1963 Place Names from the Kingdom of Alalakh in the North-Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography, *JNES* 22, 220–241.
 BEAL, R.H.
 1986 The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunašura Treaty, *Orientalia* 55, 424–445.
 BECKMAN, G.
 2000 Hittite Chronology, *Akkadica* 119–120, 19–32.
 BERGOFFEN, C.
 2005 *The Cypriot Bronze Age Pottery from Sir Leonard Woolley's Excavations at Alalakh (Tell Atchana)*, CChEM 5, Vienna.
 BUCCELLATI, G.
 1998 Urkesh as Tell Mozan, Profiles of the Ancient City, *Bibliotheca Mesopotamica* 26 (= *Urkesh/Mozan Studies* 3), 11–34.
 BUCCELLATI, G. and KELLY-BUCCELLATI, M.
 1999 Das archäologische Projekt Tall Mozan / Urkeš, *MDOG* 131, 7–16.
 CANKIK-KIRSCHBAUM, E.
 1996 *Die mittelassyrischen Briefe aus Tall Šÿ_ Óamad / Dÿr-Katlimmu*, BATSH 4, Berlin.
 COLBOW, G.
 2000 Middle, Low or Ultra-Low? The State of Research into 2nd Millennium BC Chronology, with Special
 (بەروانە: BECKMAN 2000) بەلگە و بیانووەکانی ئەمانە، تەنیا پشت بە خەمڵاندنی تیکرای ماوەی پشته‌کانی پادشایانی هیتتی دەبەست. لە دیدی ئەم کرۆنۆجییە تەواو نزمەو، کاتی زۆر کەم بۆ هەر وەچەیه‌ک دەستەبەردەبێ. بەلام ئەم بەلگە و بیانوانە چەند لاوازن، ئەوا بە خشتە‌ی پشته‌کان پێشان‌دراوە کە بی‌کمان Beckman خۆی بلاوی‌کردووەتەوه: لە چەند بارێکدا ئەوه پوون‌نییه‌ کە پێوه‌ندی نێوان پادشایه‌ک و جیگره‌وه‌که‌ی چۆن بووه . (BECKMAN 2000:26, Chart 1, No. 5, 9, 12 etc.) . ئەگەر ئێمه پشته‌کانی پالیوراوه گومانانابیه‌کان خۆیان بسپینه‌وه، بۆ نمونه، پشته‌کانی پینجه‌م ۷ پشته‌کانی زیدانتای یه‌کەم - (Zidanta I)، هه‌شته‌م پشته‌کانی VIII ئەلووامنا (Alluwamna) و ده‌یه‌م پشته‌کانی زیدانتای دووهم (Zidanta II)، ئەوا دەتوانین بە گشتی ۱۶ لەجیاتیی ۱۹ پشت بژمیرین و بۆیه‌ چیتر تەواوی مشت‌ومرەکان سەرسووڕه‌ین نین. دەبێ جەختی لەسەر بکریته‌وه‌ کە بەلگه‌ی هیتتی بۆ پرسی پیکه‌پێناتی کرۆنۆلۆجیی تەواو (بێ‌کەم‌وزیاد) بێ‌بایه‌خه‌! (WILHELM 2004.) بەروانە:

- INTILIA, L. TROMBINO, A. SALA and V. VALSECCHI
2003 Tell Mishrifeh / Qatna 1999–2002, A Preliminary Report of the Italian Component of the Joint Syrian-Italian-German Project, Part 1, *Akkadica* 124/1, 65–120.
- NOVÁK, M. and PFÄLZNER, P.
2000 Ausgrabungen in Tall Mišrife / Qatna 1999 – Vorbericht der deutschen Komponente des internationalen Projektes, *MDOG* 132, 253–296.
- 2001 Ausgrabungen in Tall Mišrife / Qatna 2000 – Vorbericht der deutschen Komponente des internationalen Projektes, *MDOG* 133, 157–198.
- 2002 Ausgrabungen in Tall Mišrife / Qatna 2001 – Vorbericht der deutschen Komponente des internationalen Projektes, *MDOG* 134, 207–246.
- 2003 Ausgrabungen im bronzezeitlichen Palast von Tall Mišrife / Qatna 2002 – Vorbericht der deutschen Komponente des internationalen Projektes, *MDOG* 135, 131–165.
- OATES, D., OATES, J. and MCDONALD, H.
1997 *Excavations at Tell Brak Vol. I: The Mitanni and Old Babylonian Periods*, London.
- OPIFICIUS, R.
1961 *Das altbabylonische TerrakottarelieF*, UAVA 2, München/ Berlin.
- PODANY, A.H.
2002 *The Land of Hana*, Bethesda.
- POSTGATE, C., OATES, D. and OATES, J.
1997 *The Excavations at Tell al-Rimah. The Pottery*, Warminster.
- PFÄLZNER, P.
1995 *Mittanische und mittelassyrische Keramik*, BATSH 3, Berlin.
- PRUZSINSKY, R.
2004 Evidence for the Short Chronology in Mesopotamia? The chronological relationship between the Texts from Emar and Ekalte, 43–50, in: HUNGER and PRUZSINSKY 2004.
- READE, J.
2001 Assyrian King Lists, the Royal Tombs of Ur, and Indus Origin, *JNES* 60/1, 1–29.
- REDFORD, D.B.
2003 *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*, CHANE 16, Leiden.
- RICHTER, TH.
2002 Der „einjährige Feldzug“ Šuppiluliumas I von Ḫatti in Syrien nach Textfunden des Jahres 2002 in Mišrife /Qatna, *UF* 34, 603–618.
- 2003 Das „Archiv des Idanda“ – Bericht über die Inschriftenfunden der Grabungskampagne 2002 in Mišrife / Qatna, *MDOG* 135, 167–188.
- ROUAULT, O.
2004 Chronological problems concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age, 51–59, in: HUNGER and PRUZSINSKY 2004.
- RÖLLIG, W.
1989 Die Habur-Ware in neuerer Sicht, 205–214, in: K. EMRE, M. MELLINK, B. HROUDA and N. ÖZGÜC (eds.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honour of Tahsin Özgüc*, Ankara.
- HUNGER, H. and PRUZSINSKY, R. (eds.)
2004 *Mesopotamian Dark Ages Revisited*, CChEM 6, Vienna.
- KESSLER, K.
1978–79 Nawala und Nabula, *AfO* 26, 99–103.
- 1999 Nawar, *RIA* 9, 189–190.
- KLENGEL, H.
1981 Historischer Kommentar zur Inschrift des Idrimi von Alalah, *UF* 13, 269–278.
- 2000 Qatna – Ein historischer Überblick, *MDOG* 132, 239–252.
- KLINGER, J.
1988 Überlegungen zu den Anfängen des Mittani-Staates, 27–42, in: V. HAAS (ED.), *Hurriter und Hurritisch, Konstanzer Altorientalische Symposien II*, Xenia 21, Konstanz.
- KÜHNE, C.
1995 Ein mittelassyrisches Verwaltungsarchiv, 203–225, in: W. ORTHMANN *et al.*, *Ausgrabungen in Tell Chuēra in Nordost-Syrien I, Vorbericht über die Grabungskampagnen 1986 bis 1992*, Vorderasiatische Forschungen der Max Freiherr von Oppenheim-Stiftung 2, Saarbrücken.
- 1999 Imperial Mittani: An Attempt at Historical Reconstruction, *SCCNH* 10, 203–221.
- AL-MAQDISSI, M.
2001 Kurzbericht über die syrischen Ausgrabungen in Mišrife – Qaana, *MDOG* 133, 141–155.
- AL-MAQDISSI, M., M. LUCIANI, D. MORANDI, M. NOVÁK and P. PFÄLZNER
2002 *Excavating Qatna I – Preliminary Report on the 1999 and 2000 Campaigns of the Joint Syrian-Italian-German Archaeological Research Project at Mishrife*, Damascus.
- DI MARTINO, ST.
2004 A tentative Chronology of the Kingdom of Mittani from its Rise to the Reign of Tušratta, 35–42, in: HUNGER and PRUZSINSKY 2004.
- MATTHEWS, D. and EIDEM, J.
1993 Tell Brak and Nagar, *Iraq* 55, 201–207.
- MAYER, W.
2001 *Tall Munbaqa – Ekalte II, Die Texte*, WVDOG 102, Saarbrücken.
- MAYER-OPIFICIUS, R.
1981 Archäologischer Kommentar zur Statue des Idrimi von Alalah, *UF* 13, 279–290.
- DU MESNIL DU BUISSON, R.
1935 *Le Site archeologique de Mishrife-Qatna*, Paris.
- MORANDI BONACOSSO, D., M. LUCIANI, A. BARRO, A. CANCI, M. CREMASCHI, M. DA ROS, J. EIDEM, I. FINZI CONTINI, M. IAMONI, A.

- 1997 Aspects of the Historical Geography of Northeastern Syria from Middle Assyrian to Neo-Assyrian Times, 281–293, in: S. PARPOLA and R.M. WHITING (eds.), *Assyria 1995, Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*, Helsinki.
- 1998 Nabula, *RIA* 9, 31.
- SASSMANNSHAUSEN, L.
- 1999 The Adaption of the Kassites to the Babylonian Civilization, 409–424, in: K. VAN LERBERGHE and G. VOET (eds.), *Languages and Cultures in Contact*, OLA 96, Leuven.
- SCHWARTZ, G., CURVERS, H.H., DUNHAM, S. and STUART, B.
- 2003 A Third-Millennium B.C. Elite Tomb and other New Evidence from Tell Umm el-Marra, Syria, *AJA* 107/3, 325–361.
- VAN SOLDT, W.
- 2000 Syrian Chronology in the Old and Early Middle Babylonian Periods, *Akkadica* 119–120, 103–116.
- STARR, R.
- 1939 *Nuzi. Report on the Excavations at Yorgan Tepe near Kirkuk*, Cambridge (Mass.).
- STEIN, D.
- 1984 *Khabur Ware and Nuzi Ware: Their Origin, Relationship, and Significance*, Assur 4/1, Malibu.
- 1989 A Reappraisal of the “Sauštatar Letter” from Nuzi, *ZA* 79, 36–60.
- VAN KOPPEN, F.
- 2004 The Geography of Slave Trade and Northern Mesopotamia in the Late Old Babylonian Period, 9–33, in: HUNGER and PRUZSINSKY (eds.) 2004.
- WILHELM, G.
- 1982 *Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*, Darmstadt.
- 2004 Generation Count in Hittite Chronology, 71–79, in: HUNGER and PRUZSINSKY 2004.
- WILHELM, G. and STEIN, D.
- 1998–2001 Nuzi, *RIA* 9, 636–647.
- WOOLLEY, G.
- 1955 *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937–1949*, Oxford.
- ZEEB, F.
- 2001 *Die Palastwirtschaft in Altsyrien nach den spätaltbabylonischen Getreidelieferlisten aus Alalakh (Schicht VII)*, AOAT 282, Münster.
- 2004 The History of Alalakh as a Testcase for an Ultrashort Chronology of the Mid-2nd Millennium B.C.E., 81–95, in: HUNGER and PRUZSINSKY 2004.

سفرنامه حج

تهیه‌کننده: عبدالحمید حسینی (سپان)

تا کنون در ایران سفرنامه‌های متعددی از جانب کسانی که در سده سیزدهم و چهاردهم هجری به منظور انجام دادن فریضه حج به عربستان سعودی سفر کرده‌اند، به نگارش درآمده، به زیور طبع آراسته شده و در دسترس علاقمندان به آن قرار گرفته است. بیشتر این سفرنامه‌ها از جانب کسانی نگارش یافته‌اند، که از شهرستانهای دیگر ایران بیرون از منطقه کردستان به حج رفته و برای رفت و برگشت مسیر دیگری را پیموده‌اند. لکن سفرنامه‌ای که در دست است، گزارش یکی از حجاج صاحب معرفت و دانش، سرشناس و شخصیت‌های شهرستان سنندج می‌باشد، که متأسفانه به علت تواضع و فروتنی خاصیکه ارباب معرفت و صوفی مسلک دارند، وی از آن ابا داشته تا نام خود را یادآور شود. گفته سید احمد، که در بغداد امامت و سرپرستی خانقاه مولانا خالد نقشبندی را عهده‌دار بوده‌اند، مدل بر این حقیقت است، که جد وی حاجی محمد نام داشته و خلیفه صدیق و برگزیده مولانا بوده و پدرش حاجی عبدالکریم گویا از نواده‌های مولانا بوده است؛ مؤلف در ص ۳۸ این سفرنامه از زبان سید احمد می‌نویسد:

... جناب سید احمد ... فرمودند: " حقوق نعمت حضرت مولانا بر شما و جد شما حاجی محمد خلیفه صدیق و برگزیده حضرت مولانا بوده و مرحوم پدرت حاجی عبدالکریم نیز صدیق نواده حضرت ایشان است .."

باتوجه به فحوای کلام و اینکه در منازل مختلف مسئولین امر و کسان اهل علم و متمایل به تصوف وی را بیش از لازم محترم و مکرم داشته‌اند، گواه بر فضیلت و شخصیت معنوی نویسنده است. از ویژه‌گیهای این سفرنامه این است، که مؤلف خیلی به دقت مراحل و منازل سفر و حال کسانی که وی را در این سفر همراهی کرده‌اند، به رشته تحریر کشیده و معلومات مفیدی را در این رابطه به دست می‌دهد. جالب اینکه در همین سال (۱۳۰۲ هجری) میرزا محمد حسین خان فراهانی نیز، که مشرف به حج بوده و سرپرستی کاروان حج ایرانیان را به عهده داشته، نه وی در سفرنامه خود (۱) هیچ گزارشی از وضع حجاج کردستانی در مکه و مدینه به دست می‌دهد و نه نویسنده سفرنامه حاضر اشاره‌ای به وضع حجاج ایرانی که همراه محمد حسین خان فراهانی بوده‌اند، دارد.

از سرآغاز سفرنامه چنین بر می‌آید، که به هنگام عزم سفر در سنندج نخواستند، به وضوح عزم خود را برای رفتن به حج اعلام دارند، وی محرمانه عازم سفر شده، بعد از آنکه به بغداد رسیده، در بغداد با دیگر حجاج کردستانی آشنائی پیدا کرده و با تنی چند از آنان همراه می‌شود.

شیوه نگارش سفرنامه همان شیوه مرسوم زمان قاجاریه است، از آنجائیکه نویسنده ما کرد بوده، در واقع آنچه را که به ذهنش خطور کرده، به فارسی ترجمه کرده است. به همین لحاظ نباید متعجب بود، که وی در برخی از جملات "از" را به معنی "در" و "در" را به معنی "از" به کار برده است، چونکه در زبان کردی حرف اضافه "له" را به هر دو معنی به کار می‌برند، یا اینکه حرف اضافه "به" را به معنی "با" آورده‌اند: الی بعد از عصری از آنجا نشسته (الی بعد از عصری در آنجا نشسته).

بعد اسبابها را در بلم بیرون آورده (بعد اسبابها را از بلم بیرون آورده).

به هزاران مرارت خیلی از ما خوش گذشت (با هزاران مرارت خیلی به ما خوش گذشت).

نکته جالبی که در این سفرنامه ملاحظه می‌شود، اینکه نویسنده آن به کسان کردی اشاره دارد، که بعد از مهاجرت به شهرهای بغداد، بصره یا مکه و مدینه هریک به نحوی از انحاء صاحب منصب یا پیشه و شغلی بوده و مورد احترام بوده‌اند:

.. بعد از نماز عشاء و تراویح با جناب مفتی و شیخ طه نامی کرکوکي الاصل که معلم خانه نقیب بصره، تا وقت سحر به مباحثه علمی و مسئله توحید و تصوف مشغول بودیم (ص ۸).

این شاکر افندی اصلش کرکوکي است، مدتی است، از آنجا جلای وطن کرده، حال در شهر بصره خیلی شیخ معزز و محترم و بزرگی است (ص ۱۲).

عزیز افندی ملقب به مجرم (مجروم) افندی، اصلش کرد ساوجبلاغ است، حالی او را رئیس تلگراف کرده‌اند. امروز با حاجی شیخ علی به دیدن مجرم افندی رفته، فوق العاده رسم اکرام و اعزاز به عمل آوردند و خیلی اظهار لطف و محبت و مهربانی فرمودند (ص ۱۱).

در بازنویسی متن سفرنامه سعی شده، رعایت امانت کرده و کمتر در شیوه نگارش و سبک انشاء مؤلف تغییری داده شود.

حجاج کردستانی که در این سفر، نویسنده سفرنامه را همراهی کرده‌اند، عبارتند از:

حاجی ملا عبدالکریم، حاجی احمد، حاجی عباس، حاجی حسن مریوانی، حاجی فتحه، حاجی عبدالله کردستانی، حاجی محمد کلیائی، حاجی بیگ محمد، حاجی رفی، حاجی صید محمد و پیرانشان.

در بازگشت به کردستان حجاج نامبرده، دو مسیر جداگانه را در پیش گرفته‌اند:

نویسنده و حاجی ملا عبدالکریم، حاجی احمد. حاجی محمد بیگ، حاجی رفی، حاجی صید محمد و پیرانشان از راه حلب برگشته‌اند، که منازل متعدده این مسیر را بسیار دقیق وصف کرده و از دیدن مناظر زیبا و عمارتهای بین راه بسیار متحیر و برای وی خیلی شگفت انگیز بوده، که فرنگیها (اروپائیان) به چه پیشرفتهائی در رابطه با کشتیرانی و اداره امور برآمده‌اند.

حاجی عباس، حاجی خدامراد، حاجی آغه، حاجی حسن، حاجی شکری، حاجی احمد عزیز کابلی و دو نفر دیگر راه بصره را برگزیده‌اند. لکن همه حجاج در بغداد همدیگر را ملاقات کرده و بعد از رسیدن به کرمانشاهان همگی باهم به کردستان برگشته‌اند.

۱ - پنجاه سفرنامه حج قاجاری، به کوشش رسول جعفریان، چاپ تهران، ۱۳۸۹.

**

*

هذا سفرنامه حج

بسم الله الرحمن الرحيم

بحمدالله و حسن توفیقه به مبارکی یوم پنجشنبه غره شهر شعبان المعظم ۱۳۰۲ قمری بعد از نماز صبح احرام بند قبله حاجات و کعبه مناجات اعنی زیارت حرمین شریفین زادهما الله تعالی شرفا و تعظیما، گردیده؛ بعد از استرخاص و وداع از عموم اهل بیت، از خانه حرکت کرده، اهل مسجد خودمان با اخوی حاجی شیخ باقی ما را تا چهار باغ بالای کانی دوشم بدرقه نمودند؛ به خیال اینکه مثل سالهای سابقه به دیدار بینی مشایخهای کاشتر خواهم رفت. بعد از وداع و مصافحه و اعاده ایشان به سوی شهر، حقیر بی اینکه ایشان را خبر دهم، قول شاعر را

به‌کار بسته، در دل دوست به هر حيله رهى بايد کرد، با کاکه احمد از همان طريق برگشته و رو به قطارچيان و عمارت مرحوم وکیل و از آنجا به سرنودی آمده، به قدر ساعتی در آنجا توقف کرده و کاک احمد را نیز وداع کرده و به شهر احاله داده. بعد از مفارقت از همگی به نیت خالص و اعتقاد درست با حضرت ذوالجلال جل جلاله بر سبیل استغاثه معاملهٔ توکل و تسلیم و رضایت بسته و خالصا مخلصا از همه رسته و گسسته من کل الوجوه جمیع امورات دنیا و آخرت خود ساخته، در تحت مشیت حضرت خدای فعال لمایرید جل شأنه مفوض نموده، با ظاهر خالی و درون پر به جناب اقدس الهی التجا نموده، به سبیل مناجات عرض کردم:

الها، پروردگارا تو خالق مخلوقاتى و كافى مهماتى، بر همه چیز آگاهی و همه کس را پناهی و هیچ بی‌بضاعه را از درگاه خود نرانده‌ای، عالم سر و الخفیاتی، می‌دانی، که هیچ نمی‌دانم و درکار خویش فرومانده و حیرانم، زوار حرمت را به استطاعه خوانده و طالبان بی‌بضاعت را از درگاه معجز پناهد رانده، حال من به جز استطاعهٔ محبت و شوق چیزی دیگر ندارم و به غیر از فرط ارادت و کثرت اخلاص زاد در احاله‌ای نه؟ رسته در گردنم افکنده‌ای گوئی بیا، چون دیوانگان پابسته و شیدا مشو، دست از طلب ندارم، تا کام من برآید یا تن رسد به جانان یا جان ز تن برآید. اگر نمی‌آیم، ترسم، که مبتلای حرمان و تأسف شوم، که کدام گدا را رانده‌اند، و اگر می‌آیم، مخافت آن دارم، که توانگران به چشم حقارت به درویشان نظرکنند، وانگهی درگاه عظمت و جلال کبریای خداوندی و ستایش تو منحصر به درویشی و توانگری نیست. درویش و غنی بندهٔ آن خاک‌درند، آنانکه استطاعهٔ این راه را داده‌ای نیامدند و آنانکه نداده‌ای آمدند، در صورت رد و قبول حاکمی و مختاری، اگر دعوتم رد کنی ور قبول من و دست دامان آل رسول صلی الله علیه وسلم.

پروردگارا اگر من قدرت و دولت ندارم، بعون الله وسعت و قوت قلبی میسر است، و اگر قدرت نیست قدرت نمائی تو هست، و اگر دولت نباشد مال؟ موجود است و اگر مال نیست ملول هم نیستم، گیرم اگر به‌واسطهٔ قلت بضاعت و عدم استطاعت خلاف ظاهری کرده‌باشم، امید اینکه آن را با من به‌گناه محسوب نمائی، چون امیدواری رحمت بیشتر است از بیم عقاب، فوق العاده به آن مسرور و دلخوشم. فرموده‌اند:

گر من نکنم گناه، رحمت که کند؟ آرایش رحمت از گنه کردن ماست شافعی همچون محمد جرم‌بخشی چون اله گر بترسم از گنه، روی گنهکاران سیاه القصه به قصد تمام عزم جزم کرده، به مفاد خبر از خویش ندارم، که زمین می‌سپرم. قدم از سر ساخته و رو به راه آورده تا اینکه همان روز نزدیک عصری به قریهٔ اویهنگ رسیدیم، منزل اول سر مسجد آن ده کرده‌شد و از آنجا بعد از نماز صبح برخاسته از راه دره زنجیر، که فی‌الواقع اسمش با مسمی مطابق است، قریب ظهری به قریهٔ ناری بن رسیده، بعد از تجدید وضو به ایوان مسجد آن ده رفته، استراحتی کردیم و نان و دوغی بامزه به اشتها صرف شد. بعد از آن بلا توقف، از آنجا رو به راه نهاد، از راه گردنهٔ ژونی به قریهٔ رودبار آمدیم، نزدیک غروبى بود، منزل دوم در مسجد کنار ده کرده، و از آنجا بعد از نماز صبح به راه افتادیم، از پل همان ده و پل ملا محمد عبور کرده، الی نزدیک ظهری به قریهٔ هجیح رسیده، محض زیارت حضرت امامزاده سلطان عبیدالله رضی‌الله عنه سه روز در آنجا نشستیم و این منزل سیم بود. روز چهارم بعد از نماز صبح از راه نودشه و گردنهٔ مله‌هنو به راه افتاده، الی بعد از ظهر به قریهٔ طویله رسیدیم، سبب به بی‌معرفتی خود و عدم معرفت در خدمت مشایخزاده‌ها در آنجا توقف ناکرده، لکن در

سر راه متوجه به مزار متبرکه حضرت مشایخ قدس الله سرهم العزیز شده، به قدر یکساعت بلکه زیادت در مواجهه حضرت ایشان قدس سره توقف کرده و التجا به روحانیت مبارکه ایشان برده، تفصیل منسوبیت و دولتخواهی قدیم مرحوم مبرور حاجیها و حضرت حاجی ابوی قدس سره را به حضرت سراج الدین شفیع آورده، بعد از دریافت لذت نسبت مرحمت و عنایت حضرت ایشان در حق فقیر مقصود و مراد خود را به حضرت ایشان و حضرت فرزند ایشان شیخ محمد بهاءالدین قدس سرهما عرض کردم و از ایشان استمداد همت و توفیق کرده، حضرت ایشان طاب ثراه هم نیز بیشتر از بیشتر در حق فقیر مرحمت و عنایتها و نوازشها فرمودند. و چنان به نظر رسید، که حضرت سراج الدین ابراهیمی المشرب و حضرت بهاءالدین پسرش محمدی المشرب باشند. والحاصل بعد از گذشتن زمانی گویا شخصی از منسوبان خاندان حضرت ایشان با حقیر ملاقات نموده، وفی الجمله رسم سلام و مصافحه و تواضعی مختصر به عمل آورده، هرچه سعی و اصرار کرد، شاید که اسم و رسم حقیر را بداند، هیچ عرض نکردم. خبر شیخ علی دام عمره پرسیدم، فرمودند: در حرم خودش است!

بعد از آن فرمود: چرا امشب در خانقاه مهمان نمی‌شوی؟ دور نیست، ملاقات حضرت شیخ علی به خوشوقتی برای شما دست دهد و هم استراحتی بنمایند! حقیر به واسطه عذرهای سابق باز هیچ عرض ناکرده و از روحانیت مبارکه حضرت مشایخ قدس الله سرهم العزیز همت خواهی نموده و رو به راه بیاره نهاده، الی طرف عصری به قریه بیاره رسیده، خدمت جناب قبله‌گاهی و سروری شیخ عمر سلمه‌الله شرفیاب شدم. سبب به لطف و محبتی سابقه و لاحق، که با حقیر داشته، لذا الی النهایه شادمان و خوشحال گردیدند.

چهار روز حقیر را مرخص نفرمودند، تا اینکه روز پنجم فرمایش کردند: فلانی حقیقت تو باید به راه بغداد به مکه بروی و خودم هم انشاءالله تعالی تا چند منزلی در این راه ترا بدرقه خواهم کرد. والحاصل در صباح همین روز پنجم در خدمت ایشان به البجه آمدیم، در مسجدی که شهیر به مسجد شیخ محمود است، منزل کرده و شب در خدمت جناب شیخ برسر بام همان مسجد استراحتی دست‌داد و محمود پاشا پسر محمد پاشای جاف و شیخ عبدالسلام قاضی و سایر موالی و مشایخ و اهالی آنجا از کسبه و غیره خدمت شیخ آمده، لکن حقیر بعد از ورود البجه با یکی از خلفای شیخ که خیلی صلاحیت داشت، محض تفرج و تماشا به بازار آمده، بعد از سیاحت به قهوه آمده، قهوه و قلیانی به استراحت صرف شد، بعد از آن به منزل مراجعت کردیم. صبح، بعد از نماز اتفاقاً به حجره شخصی معلم راهم افتاد، دیدم، که چند مکتبی پیش وی نشسته‌اند و خودش به صوت خوش و زیاد مؤثر و قرائتی در غایت قانون و قاعده قرآن می‌خواند. من از برون در حجره نهانی ایستاده و خیلی سماع او را کرده، بعد از آن به خدمت شیخ آمدم و صورت صوت و صدای آن شخص و تأثیر او را بیان کردم؛ فرمودند: فلانی من هم مشتاق سماع قرائت قرآنم، بیا تا با هم به حجره او برویم. پس دوباره همراه حضرت شیخ به حجره ملای معلم رفتیم و شیخ با او قدری محبت و لطف فرمودند، حسب الخواش شیخ به قدر یک دو ورق قرآن خواند، سبحان الله توصیف و تعریف قرائتش به تحریر و تقریر خواهد آمد. خلاصه همان روز در خدمت شیخ از البجه حرکت کرده الی نزدیک عصری به کنار شط سیروان رسیدیم و در هواری واقع در همانجا منزل کردیم.

اگرچه امروز باران و بادی سخت هم در راهها بود و این هوار در شمیران بود. القصه بعد از نماز صبح مردمان آن دیار و هوار به مجرد ارادت و

اخلاص کامل که در خدمت شیخ داشتند، هریک در خانه خودشان مشکها را آوردند، قریب چهل پنجاه مشک همه را پر باد کرده و درهایشان بسته، از کسانی که در خدمت شیخ بودند یکیک و دو دو را برممشکها سوار می کردند و از آب می گذرانیدند. تقریر اول وهله حقیر با صوفی سعید نامی از اهالی سلیمانیه، که شخصی سالک و متقی بود، سوار شده الحمدلله بی صدمه و اذیت به ساحل رسانیدند. خلاصه هرچه در خدمت شیخ بودند، همگی را به کمال درستی بی صدمه به همین طریق از آب گذرانیده و در آخر خود جناب شیخ به اتفاق چند نفر ملاح از آب تشریف عبور ارزانی فرمودند؛ و این هوار مذکور منزل ششم واقع شده، والحاصل بعد از گذشتن از آب، آمدیم به منزل هفتم، که آنهم هواری بود از مضافات شمیران، در بالای تپه ای واقع بود. با روح و صفا به نظر آمد. آن شب در آنجا کثرت مرید فوق العاده بود و ختم و توجهی مناسب به عمل آوردیم؛ لک الحمد و لک الشکر.

منزل هشتم آمدیم به هوار سادات تای جوزیها در خدمت شیخ در خانه سید احمد نامی مهمان شده، به تجویز و فرمایش جناب شیخ برای میان کشتی خیلی کشک پاکیزه و خوشمزه آوردند، بعضی از آن محض تبرک و فرمایش شیخ برداشته، اگرچه در میان کشتی الحمدلله محتاج به آن نشدیم.

منزل نهم آمدیم به قریه کمه که دهی است خیلی مرغوب و مزروع، که بیگزاده های آن طرف به جناب شیخ هبه کرده اند. چون خالی السکنه بود و اهالی ایشان به هوار رفته بودند، در آنجا منزل نکردیم، به هوار رفته در خانه شیخ محمد نامی قره داغی، که شیخ برای امامت و قضاوت آن ده بدانجا آورده بودند، به قدر ساعتی توقف کرده و عجاله نهاری در آنجا صرف شد. باز به علت گرمی آب و هوای این هوار، و بی وسعتی در این هوار منزل نکرده برخاستیم و به هوار دیگر آمدیم. چون نزدیک به هوار شدیم، از

آنجا که حرم محترمه شیخ با بعضی اولادهای وی در آن هوار بودند، اهالی هوار به اتفاق پسران شیخ به استقبال آمدند. بعد از دوروز در آنجا توقف کرده شد، روز سیم به اتفاق جناب شیخ و همه اهل حرمسرای ایشان به هوار دیگر که موسوم به قوالان بود، آمدیم. این هوار هم گویا تعلق به شیخ داشته باشد. چهار روز در آن هوار در خدمت شیخ توقف کردیم؛ روز پنجم مرخصی از ایشان خواسته، همراه مصطفی نام حمدوند، که یکی از مریدان مخصوص شیخ بود، به طرف قصر و خانقی راهی شده، از راه جیگیران به طرف نهاب آمدیم و قریب ظهری به هوار خاتو زینب رسیدیم. در آنجا نماز ظهر خواندیم، بعد از نماز نان و دوغ و پیاز و سبزی آوردند، بی اشتها بعضی از آن خورده و چهارپنج سواری از حمدوندها آدم جوانمردیگ در آنجا بودند؛ خلاصه بعد از استراحتی مختصر در آنجا منزل ناکرده برخاسته و سوار شدیم. نزدیک عصری درنگ به هوار شیخ حسن نامی که شیخ زاده نجیب و خوش مشرب به نظر آمد، رسیدیم؛ و این هوار در کنار رودخانه نهاب واقع بود، در نزدیکی ده قصر خیمه زده بودند. بدانجا رفتیم، استراحت خوبی کرده شد و نزدیک عصری به میان ده آمدیم، در خانه ملا محمد نامی که قاضی آن ده بود، مهمان شده؛ دوروز در آنجا توقف کرده شد، روز سیم مصطفی را با مادیانی که من سوارش بودم، رخصت اعاده داده و ایشان را خدمت شیخ عمر روانه کردم؛ خودم الاغی را کرایه کرده، با زوار عجم به خانقی آمدیم، که منزل دوازدهم است.

منزل سیزدهم آمدیم به قزل رباط. منزل چهاردهم آمدیم به شاربان، در آنجا نوبر خیارسبز کردیم، طرف ظهری به بازار آمده یکزوج کفش سرخ برای خودم خریدم. منزل پانزدهم آمدیم به یعقوبیه، که باقوبه می گویند. منزل شانزدهم آمدیم به دهی کچکی و یک کاروانسرا داشت، مشهور است به خان

نظر آمد. خلاصه آن شب، که شب جمعه اول ماه مبارک رمضان بود، بعد از نماز عشا تراویح کردیم. امروز که جمعه است، به عزم زیارت، تبرکا به خانقاه حضرت مولانا رضی الله عنه آمده، با سید احمد نامی که نظارت خانقاه دارد و هر روزی ختم و توجه می‌کند، ملاقات شد؛ گویا ایشان نیز ابا عن جد منسوبی و خلافتی حضرت مولانا را داشته‌اند. تواضع و محبتی فوق‌العاده فرمودند، تکلیف و سعی زیادی فرمودند، که باید در اینجا ملجأ و مسکن آباء و اجداد کرام شما بوده، منزل کنی؛ حقیر بعلت چند متعذر شدم. بالآخره جناب ایشان را به همین جواب قانع کردم، که انشاءالله تا در بغداد هستم به کرات و مراتب خدمت خواهیم رسید. بعد از این گفتگوها در خدمتش نشستیم تا اینکه نماز جمعه را در آنجا خواندیم و بعد از نماز به ختم و توجه مشغول بوده، جمیع برادران و دوستان و خویشان و رفیقان را یاد نموده و بعد از ختم در خدمت ایشان مرخصی حاصل کرده، به منزل مراجعت نمودیم. در اثنای راه در بازار یک جبهه سفید تابستانی خریدم و به خیاط دادم، که بدوزد.

امشب شب شنبه دوم ماه مبارک رمضان است، بعد از افطار و نماز به عزم زیارت حضرت شیخ معروف کرخی رضی الله عنه از منزل بیرون آمده با صوفی مراد نامی کرد، که او در آنجا بلدیت داشت، برای زیارت مزبور رفتیم. وقتیکه بدان مزار متبرکه رسیدیم، هنوز مجاور آن مرقد، در را نگشوده بود، از بیرون فاتحه و دعا خوانده شد، باز به میان شهر مراجعت کردیم، در قهوه‌ای استراحتی کرده، بعد در نزدیکی آن قهوه مسجدی بود، بانجا رفتیم؛ نماز عشا و تراویح منفردا کرده شد و با حاجی فتحه و مراد و غیره سحوری به عمل آورده و خوردیم. بعد از آن در همانجا خوابی کردیم. پس، قبل الطلوع برخاستیم و به سوی مرقد روانه شدیم و از مردمان شهر هم از مرد و زن جمعیتی زیاد حاضر آمدند. وضو گرفته و

سعید. نزدیک ظهری به آنجا رسیدیم، از تاب گرما و خستگی در قهوه‌خانه‌ای بی‌تمیزی که در کنار ده واقع است، رفته فی‌الجمله آسایشی یافتیم. بعد از ورود حاجی فتحه را به میان ده فرستادم، بعضی نان تازه و خیار و ماست خریده و استراحتی در آنجا به عمل آورده، تا بعد از عصر درنگی در آنجا بودیم. نزدیک غروبی عزم سفر کرده، با کاروان سبزی فروشها به طرف بغداد روانه شدیم. شب به راه رفته، صبح یوم پنجشنبه سلخ شعبان المعظم نیمساعت به طلوع فجر صادق مانده داخل دروازه دارالسلام بغداد شده و با کاروانیها داخل دروازه شدیم، لکن چون به میان معموره‌های شهر رسیدیم، دیگر از کاروان جدا شدیم و به میان بازار افتادیم. اتفاقاً به قهوه‌خانه‌ای رسیدیم، که هنوز درش را نگشاده بودند. به قدر اینکه صبح ظاهر شود، در آن قهوه بالای یک کرسی خارج قهوه نشستیم، تا اینکه صبح ظاهر شد و مردمان از هر طرف برای حمام و مسجد و قهوه ظاهر گردیدند. پس ما هم از آنجا برخاسته و به مسجدی که مشهور به جامع فضل است، آمدیم. بعد از نماز صبح خدمت شیخ سعید نامی نقشبندی که خلیفه جناب شیخ عمر بود، ملاقات شده، حقیر خواستم به خانقاه حضرت مولانا -قدس الله سره العزیز- نقل کنم، نگذاشتند و هرچه سعی و کوشش کردم، که شاید مرخص فرماید، ممکن نشد. بالآخره ناچار در آنجا در خدمت ایشان مهمان شده، شخصی معزز و محترم و خوش طبع و مکرم به نظر آمد. و این جامعه‌مشمتمل است بر یک حیاط وسیعی و یک ساکوی بزرگی در میان حیاط دارد و یک مناره بلندی هم دارد و حضرت امامزاده ابولفضل رضی الله عنه مرقدش در میان صحن مسجد است و یک معجری و گنبدی دارد و در گوشه دم دروازه همان جامعه وقتیکه داخل مسجد می‌شوی در طرف چپ واقع است؛ یک چاه آب شور گرم دارد، خیلی این جامعه جای باصفا و دلگشا به

نماز صبح به جماعت در همانجا خوانده و به زیارت مشغول شدیم؛ از آنجا برگشته به زیارت بهلول دانا و حضرت سیدالطائفه شیخ جنید رفتیم، بعد از آن به منزل مراجعت کردیم.

امروز که دوم، یکشنبه سیم شهر مبارکست، م باز به خانقاه حضرت مولانا روحی فداه آمده، یک ابریق طبی در بازار خریده و در خدمت سید احمد نماز ظهر و عصر با ختمات معمولهء مسایخ و توجه به جا آوردیم و در قصر حضرت مولانا به تماشای کتاب خاتمهء ابن حجر و کتاب تصوف و استراحتی خوش گذرانیدیم، نزدیک مغربی به منزل مرجعت کرده.

امروز ۲شنبه ۳ شهر است، باز به خانقاه آمده، بعد از جماعت ظهر ختم امام ربانی کرده، بعد از فراغ فرمودند باید امشب به جهت افطار در اینجا باشند، پس به قصر مزبور آمدیم و در آنجا به استراحت و تماشا و تفرج شط گذرانیده تا وقت مغرب؛ بعد از نماز و افطار عزم زیارت حضرت غوث الأعظم کرده، با حاجی فتحه و صوفی مراد و جمعی از مرداء به مسجد حضرت سلطان الأولیاء قدس الله سره آمدیم. نماز عشا و تراویح در میان حیاط مسجد کرده و تمام شب را در خدمت ایشان إحیا کرده، صبح بعد از نماز دروازهء مرقد را گشاده کردند، مردمان بسیار و ازدحام و کثرت بی شمار حاضر گردیدند، بعد به میان بقعه رفتیم؛ و از آنجا بیرون آمده، به زیارت حضرت سید عبدالجبار خلف آنحضرت رضی الله عنهما آمده، ایشان هم ضریح و بارگاه و مرقد دارند؛ و از آنجا به زیارتگاهی که دروازه اش در میان حیاط مسجد غوث الاعظم است، آمده زیارت، و مقابر بسیار دیده شد، خصوص زیارت مرحوم شیخ عبدالرحمن خلف مرحوم حضرت شیخ عثمان قدس الله اسرارهم، که در آنجا مدفونند. بعد به منزل مراجعت کردیم و در اثنای راه باز زیارت بعض اولیاهان و بزرگان دیگر کرده شد. بعد از استراحت در منزل باز خواستم

به زیارتهای دگر برویم، خستگی شب گذشته مانع آمد، خوابیدم.

امروز که ۴شنبه ۶ شهر است، جای نرفته، همین در منزل به استراحت و تماشای کتاب گذرانیده، امشب که شب جمعه ۸ شهر است، با شیخ سعید افندی در تدبیر آنیم، که انشاءالله فردا بعد از نماز جمعه تذکرهء بحر از مشیر گرفته و به طرف بصره راهی شویم. در همین شب بعد از نماز عشا درنگی حاجی شیخ علی پسر شیخ محمد صادق وارد شد، مذکور داشت، که حاجیهای کردستانی نیز وارد شدند و حاجی شیخ علی در همین جامعه مهمان شده، لکن حاجیهای کردستانی در کاروانسرا منزل کردند و دیدن از ایشان کرده شد. امروز که یوم جمعه است با حاجی شیخ علی به خانقاه حضرت مولانا رفته و در کنار شط غسل جمعه کردیم و نماز جمعه در خانقاه خواندیم و ختم و توجه نیز کرده شد. بعد از ختم اتفاق ملاقاتی با جناب مشیر بغداد در حجرهء امام خانقاه افتاد. مرد مسن ریش سفید خوش طبع و منظر به نظر آمد، خیلی اظهار احترام و اعزاز و تواضع مهمانی فرمودند، تلفظ به ترکی می کردند. ما عرض کردیم که زبان ترکی نمی دانیم، شخص ریش سفید معمر سقزی الاصل میان ما و مشیر گویا ترجمانی می کرد، اگرچه هرچه ما به عرض می رسانیدیم، او به عکس مشیر را حالی می کرد؛ بالآخره مشیر فرمودند: مملکت شما کجا و سبب آمدن شما چیست؟ ما نیز مقابل سؤال ایشان جواب عرض می کردیم. خبر علما و مشایخ و مذهب و طریقت ما و مملکت پرسیدند، جواب گفتیم، بعد فرمودند این فقرهء ملاقات شما با من به مملکت خودتان بنویسید، که مشیر در بغداد با ما التفاتها و تواضعها کرد. بعد فرمودند شما باید به جهت افطار به سرای ما بیایند، ما به علت عدم بلدیت از آداب ایشان و سبب به محجوبی خودمان قبول نکردیم و معذرت خواهی نمودیم، گفتیم: ما درویشان و

دولتخواهان دولت اسلام در هر جا باشیم، در ظل حمایت و عنایت اعلیحضرت پادشاه اسلام پناهیم و مقصود ما جز دعاگوئی دولت علیه چیز دیگری نیست. خلاصه بعد از چند دقیقه ایشان برخاستند و تشریف بردند. دیگر ما به سرای ایشان نرفتیم. رفتن به سرای مشیر را عوض کردیم، به زیارت حضرت غوث رضی الله عنه.

بعد از آن ما با حاجی شیخ علی و حاجی شیخ فتحه و حاجی شیخ ابراهیم و مراد به جهت نماز عصر به مسجد غوثیه رسیدیم و نماز عصر را در مقام شافعیهها به جماعت خوانده، بعد از آن دروازهٔ مرقد را گشودند، زیارت مفصلی کردیم و از آنجا نیز به زیارت سید خالد نامی، که چندین سال است، در حجره پشت مرقد منزوی است و ترک کلام کرده، آمدیم و طلب همت و دعا از او کردیم. چشمی گشادند، اما هیچ متکلم نشد. بعد از زاویهٔ ایشان بیرون آمده، در میان صحن مسجد با حاجی حسن اورامی و حاجی آغه گوره ملاقات شد. بعد از مصافحهٔ خبرات مملکت و خانه و خویشان از ایشان پرسیده، به مزدهٔ سلامتی ما را خوشحال نمودند؛ بعد از آن به منزل مراجعت کردیم. امروز از تاب حرارت و عطش نتوانستیم، در منزل حرکت نکنیم؛ جز خوابیدن و استراحت کاری نداشته‌ایم. امشب در خانهٔ سید علی نامی که پسرش مرید مخصوص جناب شیخ عمر است و با ما در قریهٔ بیاره در خدمت شیخ آشنائی و دوستی کامل به هم رسانیده بود، موعود می‌باشیم. بعد از افطار در خانهٔ ایشان، برخاسته و به زیارت حضرت امام اعظم رضی الله عنه رفتیم. نماز عشا و تراویح منفردا در مسجد امام خوانده، چند نفری از طلبه‌های کرد و اهل علم در آنجا دیدیم، همه نزد ما جمع شدند و اکرام و احترام و تواضع و مهمانی فوق‌العاده کردند. سعی بسیار کردند، که به حجرهٔ ایشان برویم و رسم ضیافتی به عمل

آرند، قبول نکردیم. چون دروازهٔ مرقد حضرت امام بسته بودند؛ گفتیم اگر بفرمایند دروازه را برای ما بگشایند و زیارت ایشان بکنیم از عوض ضیافت به منت قبول خواهیم کرد. فرستادند کلید دار مرقد آمده و دروازه را گشود. به میان مسجد متبرکهٔ حضرت امام رفتیم، فاتحه و دعا خوانده شد؛ و همگی احبا و خویشان عموماً یاد کرده و از آنجا برگشته و همت خواهی نموده و همهٔ ایشان ما را تا دم دروازهٔ بیرونی بدرقه کرده و برای سحور به منزل مراجعت کردیم. دیگر بعد از سحور نخواستیم و همچنان با شیخ اسمعیل نامی کرد، که در همان جامعه منزل داشت و امام عسکر بود، از هر نوع صحبت‌های تصوف و علمی می‌داشتیم، تا اینکه صبح ظاهر شد.

امروز شیخ سعید افندی به هوای آنکه ما را با مشیر در خانقاه اتفاق ملاقات افتاد و معرفتی از ما حاصل فرمود، تذکره‌ای نوشته و به جمال نامی که مرید وی بود داد، که به نزد مشیر ببرد و مشیر آنرا امضا فرماید و ما را مجانا به میان کشتی بگذارند و به بصره برسیم.

امروز من به اتفاق همان جمال نام به حضور مشیر رسیده و کاغذ را امضا فرمودند. گویا به این مضمون: که فلانی را به میان مرکب که اسمش فرات است، نهاده و به بصره رسانیده و قبض الواصل او را برای من آورده و این ورقه، بلیت پاپوری است از بغداد الی بصره. بعد از اخذ ورقهٔ مشیر به خانقاه آمدیم و گذارش را مفصلاً به جناب سید احمد برسبیل حکایت بیان کردیم. ایشان هم به این فقره مسرور و خوشحال و شادمان گردیدند. لکن فرمود: شما باید تذکرهٔ مرور بگیرند، مبادا خدای نه‌خواسته در جای دیگر برای تذکره بر شما سختگیری بکنند، که این تذکرهٔ مرور به جهت مسافر مخصوصاً برای حاج خلی باعث آسودگی و رفع حوادثهاست.

امروز به اتفاق شخصی از عمال تذکره‌خانه، گویا که هرروزه به ملازمت خدمت سید می‌آمد و مرید خاص ایشان بود و همیشه در ختم و توجه و جماعت حاضر می‌شد؛ به فرمایش جناب سید به خدمت رئیس تذکره رفتیم و خواهش تذکره نمودیم. ایشان ندادند؛ گفت: فلانی چند روز است، قانونی از استامبول به جهت ما آمده، که هرکسی تذکرهٔ نفوس نداشته‌باشد، تذکرهٔ مرور و غیره به او ندهیم. خلاصه هرچه سعی کردیم، که شاید، اگر به قیمت گزاف هم باشد، تذکره بدهد، نداد. گفت: فلانی اگر می‌خواهی آب و نان ما از این دولت قطع شود تا بدهم؛ والا موجب بی‌آبرویی و مقصریم مشوید! ما هم از آنجا برگشته و صورت حال را به سید گفتیم. فرمودند، دل قوی دارید و غصه مخورید، حق تعالی کاروبار شما را درست خواهد نمود. بعد به منزل مراجعت کردیم. یک دو روز به واسطهٔ این فقره تعویق در حرکت ما افتاد. امروز جناب سید احمد به عقب ما فرستاد؛ رفتیم، فرمود فلانی امشب به فیض الهی و انفاس اولیاهان و همت حضرت مولانا قدس سره دل رئیس تذکره را در حق شما مهربان فرموده‌اند؛ زیرا امروز صبحی آدم به نزد من فرستاده بود، که حضرات بیابند تا تذکره به ایشان بدهم! پس من و حاجی شیخ علی و حاجی فتحه و حاجی شیخ ابراهیم نزد رئیس رفته؛ ایشان خیلی معذرت خواهی نمود و فوق‌العاده اظهار ارادت و محبت فرمودند و چهار تذکره به ما داد. بعد از آن، وقتیکه خبر پاپورت فرات که مشیر ما را به آن حواله فرموده بود، دانستیم؛ گفتند امشب به طرف بصره رفته. بعد از آن هرچه سعید افندی و سائرین گفتند: دوباره اطلاع به مشیر بدهند، قبول نکردیم و خودمان قیمت بلیت داده و

بلیت پاپور دیگر گرفتیم، و قیمت بلیت امروز از بغداد الی بصره پنج روپیه است.

امروز محض زیارت باز به امام اعظم آمدیم و دروازه‌ها را گشودند، به میان بقعه‌ای که حضرت ایشان در آن مدفونند، داخل شده و زیارت کامل و مفصلی کرده شد؛ لله الحمد علی نالک. و از آنجا به زیارت حضرت امام موسی رضی‌الله عنه رفته و از جسر عبور کردیم. شیخ اسماعیل کرد امام عسکر هم تشریف داشت؛ ولی حاجی فتحه و حاجی شیخ ابراهیم نیامدند. فی‌الحقیقه مسجد و بارگاه عالی و آراسته به نظر آمد، کسی که ندیده نماند.

خلاصه آن شب را در امام موسی به‌روز آوردیم، اما وقت سحر در دکان دم دروازه مشهور به دروازه مراد، از شخصی آشپز دوری‌ای پلاو و قدری خورشید و از دکان یک بقالی بعضی خرما خریدیم و برسر کرسی دکان بقال نشستیم و سحوری با اشتها خوردیم؛ دوستان و احبا را یاد کردیم. صبح باز بعد از نماز به زیارت حضرت امام و سائر مزار متبرکه کرده شد و به سیاحت خوبی باز به امام اعظم مراجعت کردیم و زیارت شیخ شبلی - قدس سره - و بعض دیگر از اولیاهان که در آن حوالی و حواشی بودند، به عمل آورده و دوباره به زیارت حضرت امام اعظم مختصراً و مجملاً و مفصلاً کرده، به سواری خر و الاغ به دروازهٔ بغداد مراجعت کرده و به کمال استراحت به منزل آمدیم. سبحان الله از تعریف و توصیف شهر بغداد چه بنویسم، و از صفا و جلوهٔ آب و خاکش چه تحریر کنم؟ بهشت برین کجا و روضه‌های دارالسلام کجا؟ ببین تفاوت ره از کجاست تا به کجا؟! خصوصاً مقابر و مزار متبرکهٔ اولیاهان و بزرگانی که در آنجا مدفونند، مقام عرش کجا و مکان این حضرات عالی‌درجات کجا؟ هر دو جان سوزند اما، این کجا و آن کجا؟!!

امروز که یوم پنجشنبه بیست و یکم شهر مبارک است، به سلامت و خیریت عزم رفتن به میان مرکب کرده و اسباب و خرج مایحتاج ره بعد از عصری درنگ به میان کشیده و جای را گرفته؛ حاجی فتحه و حاجی شیخ ابراهیم را در آنجا نشانیدیم، که متحفظ اسبابها باشند، پاپور من و حاجی شیخ علی همت خواهی از بعضی محبان و دوستان مخصوصا سید احمد خانقاه و شیخ سعید جامعه^۱ فضل و غیرهم به خانقاه خدمت سید آمده و نماز عصر و ختم در آنجا خواندیم. بعد من از آنجا برخاسته و به خدمت شیخ سعید و اهالی جامعه^۲ فضل رفته، ایشان حقیر را نگهداشتند الی وقت افطار. القصه بعد از افطار مرخصی از آنجا حاصل نموده، با بعضی از مردها و خلفاء و احباب و مراد و جمال و غیره مرا بدرقه نمودند تا کنار شط و حاجی شیخ علی که به جای دیگر رفته بود، او هم نزدیک مغربی به میان کشتی آمد. و بعد از نماز عشاء مجموع احباب آنجا با جناب سید احمد و چند نفری از اهل خانقاه و مریدان به عنوان بدرقه ما به میان کشتی تشریف آوردند؛ بعد از سه چهار ساعت از شب گذشته ایشان همتخواهی نموده و به شهر مراجعت فرمودند.

صبح جمعه^۳ بیست دوم شهر مبارکه کشتی حرکت کرد و راهی شد الی صبح مستقبله، به قصبه پوت رسید، به قدر یکساعت یا زیادتر توقف کرد. بعد از آن به طرف عماره روان شده، نزدیک مغربی به عماره رسیده، حاجی شیخ علی و حاجی فتحه از مرکب بیرون شده و به میان قصبه رفتند، بعضی نان تازه و خربزه خریده و باز به میان مرکب اعاده نمودند. خلاصه آنشب الی طلوع فجر مرکب در آنجا توقف کرد. بعد از طلوع فجر مرکب روان شده. امروز که یکشنبه است، طرف عصری به کنار عشار که در پائین معموره^۴ شهر بصره می باشد، رسیده، قایخها و بلمهای بسیار و بی شمار حاضر گردیدند، ما نیز از مرکب پائین آمده و به میان بلم نشسته تا

اینکه به عشار آمدیم. ناگاه حاجیهای کردستانی در بالاخانه ای کاروانسرای مارا دیده و مرحبای از یکدیگر کرده، بعد ما برای بصره روان شدیم؛ لکن حاجی خدا مراد از بالاخانه عجله پائین آمد و به میان بلم ما آمد، تا رفتیم به بصره و در مسجد شیخ محمود نقشبندی منزل کردیم. حقیقتا این شیخ محمود از اوصاف حمیده و صفات پسندیده خیلی کامل و صالح و متقی می باشد. بعد از یکساعت از ورود منزل گذشته، عبدالله برادرزاده حاجی مراد و آغه حاجی کویی به دیدن ما آمدند، الی نماز عصر در خدمتشان بودیم. بعد از آن، ایشان برخاسته و برای منزل خودشان به عشار مراجعت کرده؛ بعد از تشریف بردن ایشان، شیخ محمود نقشبندی که امام و سرحلقه^۵ مریدان آنجاست، به عنوان منزل مبارکی و دیدن، به حجره تشریف آوردند، فوق العاده اظهار تطف و مهربانی و محبت فرمودند، مملکت و سبب آمدن پرسیدند، جواب شنید. بعد از نماز مغرب همان شیخ محمود آمد و مشتاقانه ما را به خانه خود به عنوان مهمانداری برد و خانه^۶ ایشان به قدر چند قدمی در پائین مسجد است. خلاصه افطاری خوب در آنجا صرف کردیم، بعد برخاستیم و به منزل مراجعت نمودیم.

صبح بعد از ضحی به دیدن عبدالوهاب افندی مفتی بصره رفته و کاغذی که، شیخ عمر از معرفی من به ایشان نوشته بود، رسانیدیم. خیلی به مقام التفات و تواضع و مهربانی و اظهار تطف بیرون آمدند. و جناب ایشان در مسجد معتکف بودند؛ شخص بزرگ و وارع و خوشمنظر به نظر آمد؛ فوق العاده احترام و اکرام به عمل آوردند. دیگر ایشان نگذاشتند آنشب به منزل خودمان مراجعت کنیم؛ فرمودند: شما که در اینجا منزل نکردند، باری لامحاله امشب باید مهمان من شوید و در خدمت شما بگذار شبی را احیا کرده باشیم! ما هم امتثال امر ایشان کرده همان شب در خدمت او در

آن مسجد به سربردیم و بعد از نماز عشاء و تراویح با جناب مفتی و شیخ طه نامی کرکوکى الاصل که معلم خانه نقیب بصره بود، تا وقت سحر به مباحثه علمی و مسئله توحید و تصوف مشغول بودیم. حقیقتاً آن مجلس واسطه حل عقد قبض خاطر و سبب خوشوقتی و بسط قلب و جمعیت ظاهر و باطن ما آمده؛

ذکر تو هر جا که مکرر شود
مجلس از آن ذکر معطر شود

و بعد از سحر به قدر نیمساعت کمتر، استراحت و خوابی کردیم؛ بعد از آن برای نماز صبح برخاستیم و وضوی کامل گرفتیم و نماز صبح را به جماعت از خدمت مفتی مرخص شده و به منزل مراجعت کرده شد و در بازار خدمت شیخ محمود نقشبندی رسیدیم، عرض کردیم که تا چند صبحی در اینجا هستیم، فرصت و غنیمت است باید ما به زیارت حضرت زبیر و طلحه مشرف شویم. پس در همین روز در بازار دو خرااغ را کرایه کرده و سوار شدیم تا کنار بحر، و از کنار بحر سوار بلم شدیم، الی مغربی درنگ به کنار شهر زبیر رسیده و در کنار شهر نماز مغرب را خواندیم و به جهت عشا داخل دروازه شهر شده، بعد به مسجد مبارک حضرت زبیر رفته و در حجره محمد صالح اعمی نقشبندی مهمان شده؛ چون دانستند، که از بصره به اذن و رخصت شیخ محمود نقشبندی آمده ایم و از اهل طریقه علیه می‌باشیم، خیلی احترام و اکرام از ماها نمودند و تواضع و مهمانی بی‌شمار فرمودند.

امروز که یوم ۴شنبه بیست هفتم ماه مبارک است، بعد از نماز صبح به زیارت حضرت حسن بصری رفته، که مرقد مبارکه ایشان به قدر مسافه میلی در خارج واقع شهر است و در حوالی و حوش مرقد ایشان چند زیارت‌های با تأثیر هست و زیارت شهر ظاهر مخصوص بدانجا باشد و مرقد حضرت

ابن سیرین نیز در جوار حضرت شیخ حسن است، واقع در یک بقعه‌اند. بعد از زیارت ایشان و زیارت ابن سیرین معبر و سائر اولیاهان آنجا به منزل مراجعت کرده، در اثنای راه خیلی سنگریزه به جهت ختم برداشتیم و با خود آوردیم.

امروز که یوم پنجشنبه است، در همین مسجد حضرت زبیر رضی الله عنه به نیت اعتکاف نشستیم و حاجی فتحه و حاجی شیخ ابراهیم در منزل به استراحت مشغولند. آب و هوای شهر زبیر فی‌الجمله از گرمی و ناسازگاری و شوری و رطوبت فاحش و غلظت بدهوائی، بصره معتدلتر و بی‌رطوبتتر دیده شد؛ از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است.

امروز که یوم شنبه و روز عید رمضان است، قاعده اهالی این شهر چنان است، که همه مردمان شهر از زن و مرد و اطفال صغیرا و کبیرا عموماً برای نماز عید به صحرا خارج شهر می‌روند؛ و این مکان در صحرا به جهت هر ساله نشانگاه است. پس ما همگی نیز به اتفاق مردمان شهر به همان صحرا خارج شهر رفتیم و نماز عید به عمل آورده، بعد از نماز اول وهله به خدمت حضرت شیخ حسن بصری رضی الله عنه رفته و شرائط زیارت به عمل آورده، بعد در آن مقبرستان زیارت بزرگان دین و مشایخ و اولیاهان آنجا کرده شد و حضرت شیخ حشن بقعه و بارگاه دارد. بعد به منزل مراجعت کرده و خدمت محمد صالح و سائر احبای آنجا و مریدان نقشبندی و غیره شرفیاب گردیده و استراحتی کامل کرده شد؛ الحمدلله خیلی به شادمانی و خوشحالی استراحت گذرانیدیم.

از جمله تفضلات حضرت باری جل شأنه در حق این فقیر صاحب تقصیر آن بود، که با وصف ضعف بدن و بی‌بنیه‌ای و زحمات و مشقت آن اصلاً هیچ محنت و تلخی نکشیده‌ام و زحمتی ندیده؛ اگرچه ضعف بنیه و حالت حقیر احتمال این عسرت و سختیها را داشت، ولی الحمدلله ثم الحمدلله همیشه

محفوظ و محظوظ شده و می‌باشم. اگر برتن من زبان شود هر موئی یک شکر وی از هزار نتوانم کرد. خصوصا در این ماه مبارکه بحمدالله تعالی از پرتو هدایت و توفیقش تماما و کمالا روزه ماه مبارک را گرفته، لکن سائر حجاج کردستانی سوای حاجی ملا عبدالکریم باوجود قوت بدن و قدرت روزه را تمام و کمال نگرفته بودند. خلاصه در همین روز عید بعد از مرخصی از حضرات و بعد از نهار عزم مراجعت بصره کرده، خیلی انگور و سبزی و انجیر به جهت راه گرفته و روان شده، تا اینکه در راه به زیارت حضرت طلحه رضی‌الله عنه نیز مشرف آمدیم و زیارت ایشان قریب نیم فرسخ از شهر زبیر دور واقع شده و از جاده و راه منحرف است و می‌گفتند مخوفه است. اما الحمدالله ما هیچ چیزی را ندیدیم و به کام دل خود لذت مقصود می‌چشیدیم.

خلاصه بعد از زیارت حضرت طلحه به کنار دریا آمدیم، چونکه روز عید بود، زمان عیش و فراغت، بلمچپها حاضر نبودند، و به چند الاغی که از زبیر به بصره می‌رفتند، رسیدیم. خواستیم الاغ کرایه بگیریم، کرایه گزافی ادعا می‌کردند، سوار نشدیم. بالآخره لابد و ناچار کمر غیرت و حمیت را چست بسته قریب سه ساعت بلکه زیادتر به کناره میان دریا پیاده به راه آمدیم. گاهی آب تا بالای زانو و گاهی تا ساق و گاهی تا میان ساق می‌رسید. القصه به هر نوعی بود به ساحل رسیدیم و خیلی خستگی و افسرده بدنی حاصل کردیم؛ چون به نخلستانهای بصره رسیدیم، در آنجا توقف و استراحتی کرده، دفع ماندگی و خستگی شده و نماز ظهر خوانده، بعد برخاستیم و به جانب شهر بصره آمدیم؛ و چون به بازار رسیدیم، قدری نان تازه و انگور و پنیر و انجیر خریدیم و باخود به منزل آوردیم؛ لکن حاجی شیخ علی سبقت کرده بود، زودتر ایشان به شهر آمده بودند.

چون به بصره آمدیم، دیدیم مردمان شهر همگی روزه‌اند، تعجب کردیم. بعد از آن از مردمان سؤال کردیم، گفتند: نزد ما امروز هم داخل رمضان است. حقیر شوخیا به حضرات گفتم: که الحمد لله جای شادی است، امروز که یکشنبه است در بصره عید فطر است چرا که به جهت ما دو عید واقع شد، به هر طرف که شود کشته، سود اسلام است. امروز که یکشنبه است، در بصره عید است، به جز پاره خیالات متفرقه در چنته چیزی نیست. بعد از نماز صبح با جناب شیخ محمود نقشبندی ما را به سرای یکی از اکابر شهر دعوت نمودند، محض امتثال شیخ محمود رفته، نهار بی اشتها صرف کرده، بعد از نهار با حضرات رفقاء محض تماشا و سیاحت و تفرج به کنار جوی میان شهر آمده، به واسطه اینکه خبر کشتیهای حجاز بدانیم، سوار بلم شده و به عشار آمدیم. خیلی تماشای بحر و سیاحت مردمان کرده، بعد از آن به سایه دو سه درختی توت که در کنار بحر غرس شده بود، آمدیم و خوابیدیم. بعد از آن برخاستیم، آمدیم به مسجدی که مشهور است به مقام علی و در آنجا نماز ظهر خوانده، بعد به سواری بلم به منزل مراجعت نموده، در اثنای راه در بازار بعضی نان تازه و ماست و انگور و غیره خریده، در منزل استراحتی خوبی کردیم.

بعد از عصری به دیدن مفتی رفته، در خانه نبودند. به جهت تماشا به میدان بازار آمدیم، الی ماشاءالله ازدحام و کثرت خلائق از مرد و زن و اطفال بصره و عشار در آنجا جمع شده و این میدان گویا تماشاگاه و جای بازی مردمان است، در اثنای این روزها. از یکطرف دیدیم زن و مرد و بچه‌ها سوار منجنیق می‌شدند، و از طرف دیگر به کاغذ خال سیاه و سفید می‌کردند و یا نصیب می‌کردند. و از طرفی دیگر زن و مرد و بچه دو دو و سه سه به میان ریسمان می‌نشستند و به قول

کردی دیلکانی می‌کردند. و از طرفی دیگر شخصی چند عدد شوشه آهن باریک بر چرخی چوبین نصب کرده، مثل توپ آسیاب با پرهای او و بر سر هر شوشه آهنی از چوب صورتی نصب کرده، از صورت حیوانات مثل فیل و صورت اسب و صورت خر و صورت گاو و پول از بچه‌ها می‌گرفت؛ و ایشان سوار پشت این صورتها می‌کرد و به‌دست آن چرخ را می‌دوانید و می‌گردانید. و از طرفی دیگر صندوقی که تصویر شهرها در آن بود تماشا می‌کردند. القصة از هر طرفی، طرفی و در هر کنجی، گنجی و در هر گوشه‌ای توشه‌ای می‌گرفتیم؛ احباب و دوستان و رفیقان و برادران را بسیار یاد خیر کردیم. خلاصه ماهم با حاجی علی و حاجی فتحه خیلی تماشا کردیم، بعد از آن به‌منزل مراجعت کردیم.

امروز بعد از ظهری با حاجی شیخ علی خدمت مفتی رسیدیم. بعد سوار بلم شده، تفرجا به عشار به دیدن حاجیه‌های سقزی رفته، زیاد از حد مسرور و خوشحال گردیدند. بعد نماز عصر در مقام علی خوانده و به‌کنار بحر آمده و در زیر سایه همان یک دو درخت توت استراحتی نموده، بعد به‌منزل مراجعت کردیم.

امروز حاجیه‌های سقزی به بازدید ما آمده، نهار مفصلی صرف شد. در همین روز بعد از ظهری دیدن از مفتی کرده، با عزیز افندی نامی که ملقب به مجرم [مجروم] افندی است، ملاقات مفصلی شد. امروز صبح بعد از نماز به سماع درس مفتی رفتیم. بیضاوی درس می‌گفت؛ قرار این است تا در بصره باشیم در حلقه درس ایشان حاضر باشیم، حتی بعضی درسها به حقیر رجوع می‌فرمودند. امروز هم در خدمت مفتی به سماع درس مشغول بوده، بعد گفتگوی زیادی و الحاح بسیاری کردند که امسال فسخ عزیمت حج نمایم و به‌تحصیل علم و امر تدریس طلبه‌ها در خدمت ایشان باشیم، حتی

سید طه معلم خانه نقیب را واسطه فرموده بود، حقیر قبول نکردم و به لحاظ چند متعذر شدم. امروز با حاجی شیخ علی به دیدن مجرم افندی رفته، فوق‌العاده رسم اکرام و اعزاز به‌عمل آوردند و خیلی اظهار لطف و محبت و مهربانی فرمودند؛ و این مجرم افندی اصلش کرد طرف ساوجبلاغ است. مدتی است جلای وطن کرده و در خدمت شیخ عثمان قدس سره قدری کسب طریقت نموده، بعد به‌طرف عراق آمده و به خدمت دولت علیه منسوب شده، حالی در بصره او را رئیس تلگراف کرده‌اند. شخص معمر و خوش‌طبع و در علم و معرفت فاضل دیده شد و خیلی خوش‌سخن و خلیق است، مخصوصاً نسبت به‌اهل نقشبندی، که نهایت مکرمی و فروتنی و ادب را دارد. اغلب اوقات به‌خدمت او می‌رفتیم، چه از او چه از ما خیلی خوش می‌گذشت.

چهار پنج روزی است هیچ واقعه‌ای نبود، که بنویسم؛ در منزل به استراحت و قرائت دلائل و مطالعه کتاب نزهة المجالس، که از دکان شیخ محمود نقشبندی به‌حجره آورده بودم، مشغول بودم. امروز حاجی ملا عبدالرحمن نامی منادی، که در کشتی بغداد با ما ملاقات داشته بود و گاهی با او در میان کشتی محبت و مهربانی می‌کردیم، به‌منزل آمده و ما را به آرزومندی تمام و اشتیاق دوستانه به‌خانه خودشان دعوت نمود؛ مانیز دعوتش را اجابت کرده، به قریه مناو که دهی است قریب بصره رفتیم و به‌سواری بلم الی عصری به‌باغ و نخلستان ایشان رسیده و در باغ اختصاصی خودش استراحتی خوب کردیم، مخصوصاً انجیر خوبی داشت. و از آنجا تا نزدیک غروب ماندیم. بعد از آن به راه باغات به میان ده رفته و در مسجد همان ده نماز مغرب به جماعت خواندیم. بعد از آن به‌خانه ایشان آمدم، شام در آنجا خوردیم، بعد به مسجد آمدم و شب در بام مسجد خیلی به استراحت و خوبی گذشت. فردایش بعد از نهار به اتفاق حاجی

ملا عبدالرحمن و حضرات رفقاء همگی به باغ اختصاصی خودشان آمدیم و ظرف، طشت و قازغان و اسباب غسل و غسل با صعوبن با خودمان آورده، در همانجا در کنار جوی شط رختها را کلا از عمامه و زیر جامه و پیرهن و سائر البسه همگی به آب گرم و صعوبن شسته، باز به جهت نماز مغرب به ده مناو مراجعت کردیم. بعد از نماز در مسجد باز به خانه آمده و شامی مفصل صرف شد.

خلاصه سه روز در آنجا بودیم، بعد به راه خشکی پیاده به عشار آمدیم. حاجی فتحه و حاجی شیخ ابراهیم به بصره به منزل مراجعت کردند، ولی من و حاجی شیخ علی باز به عنوان بازدید از حاجیهای سقزی رفته، بعد از یکساعت برخاسته و به سواری بلم به منزل مراجعت نموده. در این مدت ایام توقف واقعه‌ای که شایسته‌تر تحریر باشد نبود، جز اینکه گاهی روزها به جهت استخبار کشتی حجاز به عشار می‌آمدیم و یا به جهت تدبیر حرکت از بصره خدمت مفتی و شاکر افندی می‌رسیدیم. این شاکر افندی اصلش کرکوکلی است، مدتی است از آنجا جلای وطن نموده، حال در شهر بصره خیلی شیخ معزز و محترم و بزرگی است و کارگذار با کفایت و وقار است، و فی الحقیقه جوانمرد و خوش طبع و حالت و خلیق و متواضع به نظر آمد. با ما خیلی محبت و مهمانی می‌فرمودند؛ حتی تعهد نمود، که فلانی هرگز قبول ندارم، یکحبه و یکدینار قیمت بلیت پایور بدهند، خودم به جهت شما باید بگیرم.

امروز سبب به معرفی جناب شیخ محمود نقشبندی و به فرمایش او و همراهی او خدمت سید احمد پسر نقیب رسیده، ایشان در اطاق رسمی خود نشسته، به محض ورود فوق‌العاده مسرور و تواضع و مهمانی فرمودند، گفت فلانی حالا چون تو در مسجدی و رسیده‌ای شیخ محمودی، لکن به ماها مساهمه و نزدیک واقع شده‌ای، طرفین باید حق جوار فرونگذاریم. امروز نیز به دیدن سید احمد رفته،

تشریف نداشتند، به منزل سید طه که معلم ایشان است، رفتیم. ایشان محض بزرگی رسم تشریفاتی به عمل آوردند. امروز هم مخصوصا به خانه نقیب رفته، محض دیدن سید طه.

امشب حاجی شیخ علی با حاجی شیخ ابراهیم دوباره بنای معرکه و نزاعی نهادند، تا اینکه عجز درمیانه قوی شد و به جای دوستی عداوت نشست. فردایش حاجی شیخ علی فسخ عزیمت حجاز کرده و تذکره پایور بغداد از شاکر افندی درخواست نموده و اسباب خود را برداشته و به طرف بغداد و از آنجا به کردستان عزم مراجعت کرده و به هر نحوی از انحاء به قدر یک دو حقه نان بکسمات و دوو مجیدی پول از حاجی شیخ علی برای زاد و راحله حاجی شیخ ابراهیم بیچاره گرفتم و به او دادم، بعد حاجی شیخ علی خدا حافظ کرده و رفت. لکن تقدیر ازلی و مشیت لم‌یزلی چنان اقتضا کرده، به مضمون قول شاعر:

تا یار کرا خواهد و میلش به که باشد
بعد از حرکت حاجی شیخ علی، به فاصله یک دو روز حاجی شیخ ابراهیم به اتفاق سیدی عرب روانه حجاز شد؛ و آنچنان بود، که حاجی شیخ ابراهیم بعد از رفتن حاجی شیخ علی پیش شاکر افندی می‌رود، و گذارش نزاع و عجز حاجی شیخ علی با وی به سبیل لابه و استغاثه و شکایت عرض می‌نماید. بعد از آنکه شاکر افندی او را در غایت اضطرار و پریشانی و ضیقت و افسردگی احوال به نظر می‌رسد، با بلیت او را همراه همان سید عرب به توسط حسین دلال روانه حجازش می‌کنند.

مدت شش هفت روز است، به ناخوشی سینه و صداع و کسالت بدن گرفتار شده؛ بعد از دفع آنها به سبب رطوبت به قدر ده دوازده روزی هم ناخوشی نوبه عارض شد. امروز سید احمد پسر نقیب دو پاکت کهنه‌کهنه را مصحوب شیخ محمود ارسال

فرموده بودند، چون هیچوقت نخورده بودم، طبیعتم از آن نفرت می‌کرد، لابد نخوردم.

امروز سید طه و استاد معروف خیاط که اصلش مردم سلیمانیه بود و مدتی است مدید به بغداد و از آنجا به بصره آمده و با حقیر التفات و محبت کاملی حاصل فرموده است، و ملا عبدالله برادرزاده حاجی خدا مراد و جمعی دیگر از محبان و آشنایان و دوستان آنجا به عیادت آمدند. امشب با سید طه و ملا عبدالله شامی مفصل خوردم، گویا به خیال خودمان که دیگر برای بقیة العمر چیزی دیگر از اطعمه در دنیا باقی نگذاشته‌ایم.

امروز طرف ظهری در عین ناخوشی نوبه و درمیان تب و حرارت مستغرق و مستهلک بودم، ناگاه آدم مفتی به عقب من دوان آمده، گفت: مفتی می‌فرماید: زود بیاید و به میان پاپور بروید و به خیریت روانه شوند!

من هم محض استماع این مژده از شادی و خوشحالی درمیان بستر ناخوشی برجسته و کسالت و تب را نسیا نسیا فراموش کرده، به‌نهجی که گویا هیچ ناخوشی نداشته‌ام. از قضا در آن وقت حاجی فتحه حاضر نبود و بی‌بازار رفته بود، به‌جهت دوا برای من. خودم با وصف بیحالی و کسلی حواس و بی‌بنیه‌ای به هر نوع بود، حرکتی کردم و برخاستم، دوان دوان به خانه شیخ محمود رفته اسبابها و خرج و شمسیه و ابریق و سایر حوائج و اشیاء را برداشته، بعضی را به حمال، و بعضی را خودم و بعضی را آدم مفتی برداشتیم، تا به خانه مفتی آمده، فرمودند: فلانی امروز صبح من خدمت خوبی به شما کرده‌ام، گذارش ترا خدمت والی پاشا بیان کرده‌ام، ایشان نیز مجانا دو تذکره پاپور به‌من مرحمت فرموده‌اند، یکی به‌جهت تو و یکی به‌جهت عبدالقادر افندی برادرم؛ بسم الله بروید و به خیریت سوار پاپور بشوید. من هم فوار بی‌اینکه از حاجی فتحه یا آشنا و دوستانی دیگر خبری داری

بدانم یا همتخواهی و خدا حافظی از احباء و آشنایان بکنم، اسبابها را به‌حمل حمال برده، با برادر مفتی به‌میان بلم نشستیم و به‌طرف پاپور راهی شدیم. از قضای ربانی به محض نزدیک شدن به پاپور، ناگاه پاپور به‌راه افتاد و راهی شد؛ هرچه ناله و فریاد کردیم، که آخر ما نیز از اهل پاپوریم و از حجاج می‌باشیم فائده‌ای نکرد و به جائی نرسید. آخر الامر خائب و خاسر با هزاران غم و حسرت و تأسف و عجز و پریشانحالی باز به بصره مراجعت کردیم، تا اینکه با همه اسباب و اشیاء و محزونی تمام به خانه مفتی آمدم و شرح ماجرا را و تفصیل بدطالعی خود را خدمت ایشان بیان نموده؛ جناب ایشان نیز دلالت و دلخوشی بسیار فرمودند، که انشاءالله تعالی مصحوب پاپور دیگر بعون حضرت ارحم الراحمین به‌خوبتر صورتی شما را به‌خوشدلی روانه خواهیم کرد.

بعد از آن اسبابها را در خانه مفتی به‌جا گذاشته و خود به‌مسجد شیخ محمود نقشبندی که منزل اصلی بود مراجعت نموده، دیدم حاجی فتحه و سائر دوستان آنجا جمع شده‌اند و غصه فراق حقیر دارند و ایشان همگی در مسجد پیش حاجی فتحه جمع شده‌اند؛ به‌محض ورود حقیر چه عرض کنم، که شادمانیها و فرحها کردند و از پریشانی و محزونی و غصه مهجوری حقیر تا چه درجه به عالم شوق و شادمانی افتادند، دیگر شرح غصه حاجی فتحه به تحریر بیان نخواهد شد، آه.

امشب بعد از آنکه از خانه شیخ محمود به مسجد مراجعت کردم، در خدمت سید طه و ملا عبدالله و حاجی افغانی و سائر احبای آنجا خیلی شب را به خوشوقتی و شادمانی و صحبت علمی گذرانیدیم. حاجی فتحه از شادی شب را إحیا نموده، مخصوص از شادمانی مراجعت من. امروز سید طه دو شیشه اسکنجین و سرکه

فرستاده بود، نهار خوبی با حاجی افغانی و سائر احبا صرف شد.

امروز به دیدن سید طه رفته، معذرت خواهی بسیار فرمودند، که چند روزی است، من به عیادت نیامده‌ام. دو شیشه سکنجین و یک شیشه آب لیمو با بعضی سرکه مرحمت نموده، که اینها دفع حرارت خواهند کرد. امروز مفتی به عیادت حقیر تشریف آوردند و از آنجا به خانه نقیب رفته. امروز به دیدن شاکر افندی رفتم، هنوز به اطاق رسمی نیامده بودند. در دکان استاد معروف خیاط نشستم، چون دکان ایشان در جنب خانه شاکر افندی بود؛ بعد با یک ملای کرد، که در بصره به تحصیل مشغول بودند، برسر دکان استاد معروف دوستانه ملاقاتی شد و در مسئله العالم کرة والافلاک قسی و در بعض مسائل تصوف نیز صحبتها می‌رفت تا اینکه به قدر یکساعت طول صحبت رفت و برخاستم. بعد به خدمت شاکر افندی شرفیاب آمدم؛ فرمودند فلانی شنیده‌ام: پاپور حجازی می‌رود، حال وقت خدمتگذاری شماست. من هم برسییل حکایت تفصیل گزارش تذکره مفتی و نارسیدن به پاپور و به محزونی برگشتن را بیان نمودم؛ ایشان هم خیلی خوشحال و اظهار شادمانی و شکرگذاری کردند، که دور نیست، خداوند عالم این دولت سعادت خدمتگذاری شما را به من رجوع و محول کرده‌باشد؛ من پیش از همه کس به تو گفته‌ام، که در خصوص بلیت پاپور قبول نداریم یکحبه و یکدینار بدهی، من خودم محض مهربانی و لطفی که به شما دارم و محض دعاگوئی خودم ممنون و شاکر این خدمتم. امروز که یوم چهارشنبه دهم ذیقعه است، مفتی و شاکر افندی به عقب من فرستاده، که بیاید و به میان پاپور روانه شود. من هم با حاجی فتحه و سید طه و ملا عبدالله و سلمان خویش استاد معروف و شیخ محمود نقشبندی و جمعی از آشنایان و احباء به

شوق و سرور تمام، اسباب و اشیایا را برداشته و به دکان استاد معروف آمده و ملا عبدالله و حاجی فتحه به بازار فرستادم، آنچه مایحتاج و لازمه میان کشتی بود، از ترشیاها و شیشه‌های سکنجین و بکسمات و نان تازه و پنیر و شمع و شکر همگی را خریده و آوردند. بعد خودم خدمت مفتی و شاکر افندی رسیدم، از ایشان همتخواهی کرده؛ من و حاجی فتحه و حاجی عبدالله پسر حاجی اللهیار کردستانی با ملا عبدالله برادرزاده حاجی خدا مراد سوار بلم شده، به همراه همان حسین دلال که شاکر افندی او را همراه من فرستاده بود و مرا به دست خفتان کشتی و عمال آن بسپارد و در خصوص جا و مکان و مراقبت از ما نماید؛ در این اثنا که می‌آمدم حاجی عبدالله پسر حاجی اللهیار قدری ماجرای صدمه و جفاهای خود را برسییل شکایت و حکایت برای حسین دلال بیان کرد، و اینقدر شرح اضطرار و مصیبت و آه و ناله خود کرد، تا اینکه حسین دلال رو به من کرد و گفت: فلانی برای رضای خدا بیا تو این حاجی بیچاره را نیز مثل حاجی فتحه همراه خودت به حج ببر، چونکه به خیال این سفر مبارکه این بیچاره قدری مرارت و صدمه کشید! گفتم: آخر بلیط پاپور ندارد، گفت: من پیش خفتان کارش درست می‌کنم، چرا که من دلال این پاپورم و قول من نزد صاحبکار خفتان پاپور نافذ است و مقبول! خلاصه، به محض این گفتگوی حسین دلال حاجی عبدالله از سرور و شادمانی نزدیک شد، که هلاک شود و همه از کار خدائی متحیر و سراسیمه ماندیم، که دیروز حاجی عبدالله در چه غم و غصه‌ای بود و امروز در چه شادی و شکرانه و فرح است. باری یفعل الله مايشاء و يحکم مايريد. القصة حسین دلال گفت: پس حالا که چنان شد، من به عمارت وکیل خفتان می‌روم و کار حاجی عبدالله را درست می‌کنم؛ شما اندک اندک راه بروید تا نزدیک پاپور

می‌شوند، تا شما می‌رسند من هم مراجعت به‌نزد شما خواهم کرد.

خلاصه بعد از رفتن حسین دلال ماهم اندک اندک به‌راه آمدم، تا رسیدیم به‌نزدیک پاپور، دیدیم دورادور پاپور الی ماشاءالله مملو است از قایخها و بلمها و کثرت و ازدحام و جنجال خلایق به‌نوعی است، که به تحریر و تقریر بیان نخواهد شد؛ البته قریب دو صد تا سیصد بلم و قایخ در اطراف کشتی ایستاده‌اند؛ همگی پر است از خلایق، غوغا و جمعیت مردم به‌نوعی است، که کس صدای کس نمی‌شنود و هیچکس به هیچکس نمی‌پردازد. بالآخره ماهم در گوشه‌ای نزدیک به کشتی توقف کردیم و حاجی فتحه و ملا عبدالله و حاجی عبدالله بنا کردند به اسباب کشیدن به‌میان کشتی. اما در حینی که اسباب و حواج را به‌میان کشتی می‌بردند، از قضای ایزدی ملا عبدالله بر سر بلم ایستاده بود، ناگاه پایش لغزیده و به‌میان دریا افتاد و به دریا فرورفت؛ تا اینکه به تفضل و کرم ارحم‌الراحمین و اعجاز رسول ص و انفاس قدسیه اولیا و مشایخهای عراق و حجاز بعد از یک دو بار غوطه‌خوردن، سرش از آب بیرون آمده و به هر نوعی بود او را به بالا کشیده، به فاصله نیمساعت بعضی آب از شکم و دهانش بیرون شد و به سلامت به‌حال خود باز آمده فالله خیر حافظا وهو ارحم‌الراحمین، الحمد لله ثم الحمد لله خداوند نجات یافته‌اش فرمود و نوعی روی نداد، که من خجالت و شرمنده دنیا و آخرت شوم. بالآخره در این اثنا حسین دلال هم رسید و از جمله عجایبتر کار حاجی عبدالله نزد خفتان درست نموده بود.

چه خوش باشد که بعد از انتظاری،

به امیدی رسد امیدواری

خلاصه این کشتی کثرت و جمعیتی زیاد از حد داشت، گویا تخمیناً به‌قدر هفتصد نفر هشتصد بلکه بیشتر از اهل عجم جمعیت داشت و چند هزار بار گندم

و آذوقه و اسباب و اشیاء نیز در آن نهاده بودند. از اهل سنت و جماعت در آنجا گویا تنها حقیر و قاضی بصره و دو سه نفری دیگر بودیم. ازدحام و غوغا و جمعیت به نوعی بود، هیچکس از حال هیچکس خبردار نمی‌شد. القصه بعد از آنکه اسبابها را بالا کشیده و به‌میان کشتی بردیم، ملا عبدالله را با هزاران هزار شادی و شکرانه سلامتی مرخص کردم و به بصره به‌سلامت مراجعت نمودند و من و حاجی فتحه و حاجی عبدالله و حاجی افغانی در گوشه‌ای از مرتبه اول منزل گرفتیم، تا اینکه شب بعد از پنج شش ساعت به محمره رسیدیم، فی‌الجمله توقفی در آنجا نمودند و به‌قدر سی چهل نفر حجاج و غیره به‌میان کشتی آمدند. خلاصه آنشب و آنروز از جنجال و قیل و قال هیچکس صدای هیچکس را نمی‌شنید؛ حتی امروز وقت عصری عمال کشتی بارها را متصل بلافاصله به‌چرخ کشتی بالا می‌کشیدند و به انبار کشتی می‌انداختند. شخصی از جله‌داران عجمی بعضی نان به بغل گرفته بود و به‌لب درگاه کشتی آمده، ایستاد، که نان به رفیقان خود بدهد، بیخبر از صدا و ناله چرخ، ناگاه زنجیر بارها را بالا کشیده، از هوا نزدیک به انبار کشتی شده، فوراً به‌کمر آنمرد جله‌دار زد، آن بیچاره را مثل مرغ تیر خورده از بالای لب انبار به میان انبار پائین کشتی انداخت و همه اعضایش از هم جدا شده، بعد از آن خبر به‌خفتان دادند و به هزاران مرارت یکی از عمال کشتی به‌انبار فرو رفت و او را به‌میان سبیدی زنبیل نهاده و به‌همان زنجیر مزبور او را بالا کشیدند؛ مثل مرغ بریان شده، همه اعضایش شکسته و خورد شده، دیدیم بعد از بیرون آوردنش در انبار او را به‌میان بلم نهادند و روانه بصره‌اش کردند، بعد خبر دادند، که مرد.

امروز که گویا کمتری استراحت داریم، اما به‌علت اینکه دو سه شب است خواب و آسایشی نداشته بودیم، خواب غلبه کرده، این است من، توکلت علی‌الله خوابیدم. امروز با قاضی بصره ملاقات مفصلی واقع

شد، محض مهربانی و حجت فرمودند: فلانی یا این است، باید تو به منزل من بیائی یا باید من به منزل شما بیایم؛ و خیلی اظهار مودت و یکجہتی کردند و یکجلد کتاب مناسک حج به مذهب شافعی به حقیر مرحمت کردند، اغلب اوقات روزگار را به مطالعه آن نسخه می‌گذرانیدم.

امروز در مرتبه اول نقل کردیم و آنچنان بود، که در این منزل جای خوابیدن شب متعذر بود و استراحت نمی‌شد. بالآخره تعارفی به حاجی علی نامی که چاوش آن کشتی بود، دادم و گذارش تنگی جا را به او گفتم؛ او هم به مفاد قول شاعر که در منقبت پول گفته است: گر به سر فولاد نهی نرم شود! در مرتبه دوم جای بسیار واسع و فارغ برای ما مشخص کرده و ما بدانجا نقل کردیم. حقیقتا جای با وسعت و فراغتی است؛ اگرچه گرمی داشت، ولی به علت فراغت و وسعت و گنجایش خیلی از ما خوش می‌گذشت؛ لله الحمد والثناء وله المنه والعطاء تا حال از فرطنه و صدمه دریا و ناخوشی و تلخی محفوظ بوده‌ایم؛ امیدواری به کرم و رحمت حضرت حامی حقیقی و حافظ تحقیقی آنست، که بعد الیوم نیز محفوظ و بحسب المراد و مدعای دل کامیاب و محفوظ باشیم، آمین!

امشب کشتی به بندر بوشهر رسید. چند ساعتی برای حمل و نقل حجاج و بارها در آنجا توقف کرده، به قدر پنج شش نفری از اهل عجم برای خریدن بعضی حوایج از کشتی بیرون آمده و به بوشهر رفته، از قضا بعد از نهانی کشتی به راه افتاد و آنها در همانجا به جا ماندند و اسبابشان در میان کشتی همچنان بی‌صاحب ماند. شخصی از بوشهر سبب به‌خست و حرص و طمعی که داشته، خود را به میان صندوقی بزرگ پنهان کرده بود؛ به خیال اینکه، عمال کشتی او را نبینند و قیمت بلیت از او نگیرند؛ چون نوکرش یا رفیقش او را به میان کشتی می‌آورد به انبارش

می‌اندازد. بعد از زمانی رفیقش وقتیکه به تفحص وی می‌رود، می‌بیند، که از گرمی و تاب حرارت و ضیقت مکان و تنگی نفس خفه شده و مرده؛ چنان شنیدم، که او را به دریا انداختند.

امروز حاجی فتحه به ناخوشی صداع و قی و تب مبتلا شده، خدا ترحم بفرماید. امروز برای من گویا پیچش شکمی و اسهالی دست داده، مظنه از کثرت ترشی خوردن و رطوبت و سردی بوده باشد. به محض امساک کردن الحمد لله رو به بهبودی است. امشب منزل قدری گرمی می‌کرد، از تاب حرارت به مرتبه بالائی آمده، که شاید هوای خنکی به بدنم برسد. با حاجی افغانی مشغول صحبت داشتن بودیم، به همان قرار شب را به روز آوردیم، خیلی خوب گذشت.

امشب حضرات تشیع مشغول روضه‌خوانی بودند، نگذاشتند تا صبح خواب و آسایش بکنیم. امشب نیز حضرات بنای سینه‌زنی و روضه‌خوانی نهاده، در حقیقت خالی از سیر و تماشا نیست. امشب شخصی از حضرات به حاجی فتحه گفته: ای برادر تو چرا خورده خورده‌ای به سینه نمی‌زنی؟! دیدم حاجی فتحه امثال امر او می‌کند و برخاست بنا به استهزاء و ریشخند نمود و شعرهای رضا علی به مقام سینه زنان می‌خواند: هر کاسه حلیمی در دست یک یتیمی، می‌خورد و گریه می‌کرد، ای وای روغنش کو؟ و پیش روی حضرات سینه می‌زد و می‌رقصید. حقیقت اینقدر خنده کرده‌ایم، که مافوق نداشت، الی ماشاءالله دوستان و برادران را یادکردیم.

امشب یکی بدشکل و بدآواز و بدصورت و سیرت، گویا اسم خود را روضه‌خوان نهاده بود، در میان این جماعت خبیثه بنای نقالی و مسخره‌گی نهاده، شیعه‌های بسیار به‌گرد او حلقه زده و بنقلها و مسخره‌های وی خنده می‌کردند؛ در آخر پیش مردمان آمده و پول ازوها می‌گرفت. بالآخره به‌نزد من آمد،

گفت: برادرا به حق علی قسمت می‌دهم، مرا نومید مکن! گفتم: برادرا به حق عمر یک حبه‌ات نمی‌دهم! باری بالآخره گفتم: چیزی از تو می‌پرسم، اگر از روی صداقت جوابم دادی، چیزی به تو خواهم داد و اگر جوابم به صداقت ندادی، آنوقت یک فکری و کاری برایت خواهم ساخت! گفت: بفرما! گفتم: تو معتقد اهل تسننی یا معتقد اهل تشیع؟ گفت: فلانی حالا چون پای قسم و صداقت در میان است و طالب جواب صداقتی، من معتقد مذهب پولم، در هر جا پول باشد، من به دل و جان معتقد اویم و ثناخوان وی! بعد از آن گفتم: یک سؤالی دیگر دارم! گفت: بفرما! گفتم: من تعجب دارم شبهای گذشته مجلس شما، مجلس عزا و روضه بود و به سوز سینه و به آه و ناله‌های حزین شما اهل مجلس را همگی به‌گریه و زاری می‌آوردی و امشب از عوض نوحه‌گری، مجلس شاه سلیم بازی و لوطی‌گری و چرند و پرند و مسخره و مضحکه بیرون آوردی و صدای خنده و قهقهه مجلس مضحکات به‌فلک رسیده؟! گفت: فلانی مذهب ما روضه‌خوانان منحصر در گذراندن و زندگی کردن است، به‌هر جور و به‌هر نوع باشد؛ هی چاهی درآید، هی پلاو صحیح درآید، هی پول درآید. به شوخی گفتم: اگر من امشب یک‌پایاله چاهی با چند لقمه پلاو به تو بدهم، مرا به چه می‌دانی و به چه کسم می‌خوانی؟ گفت: به خدای این شیعه‌هایت می‌خوانم! گفتم: اگر من فرضاً خدای شیعه‌ها بشوم، که پیغامبر من می‌شود؟ گفت: من خودم پیغامبر خواهم شد! گفتم: پیغامبر باید طیب و طاهر باشد، تو نجسی؟ گفت: به آب بحر خودم می‌شویم! گفتم: آب بحر ترا نجستر می‌کند! گفت: به مذهب این شیعه‌ها هرچه نجستر باشد، مقبولتر و خوبتر است! باری خلاصه کلام چون مقصود شوخی بود خیلی خوب می‌گذشت!

امشب بعد از نماز مغرب یکی دیگر از آن روضه‌خوانان به منزل ما آمده، خیلی اظهار تقدس و دام و تزویر کرد و بساط حيله و ملاعبت و سخنهای

فربیب‌آمیز گسترده، بالآخره گفتم: آغا بی‌ادبی نباشد، کار و بارت با شیعه‌ها چه‌طور است، در پاداش این همه زحمات نوحه‌گری و روضه‌خوانی، چیزی از اینها مداخل کرده‌ای یا نه؟ گفت: فلانی از کار و بارم می‌پرس، خیلی پشیمانم از آمدن به‌میان این طائفه! گفتم: چرا؟ گفت: خودتان می‌دانید من مرد مفلس و گدا و بینوا هستم، مذهب تشیع و پیشه‌ام روضه‌خوانی است، مدت هفده هیجده روز است، به میان این کشتی آدم [آمده‌ام] به امید اینکه این پدر سوخته‌ها اعانه و چیزی به‌من بدهند و صبح تا شام هی مشغول روضه‌ام برای اینها، به امید اینکه شاید مرا به یک‌پایاله چایی یا دولقمه نان خشک دستگیری کنند، هی ندادند و نمی‌دهند. معلوم شد، که این طائفه نه خدا را می‌خواهند و نه پیغمبر را دوست دارند و نه محبت در حق حسن و حسین و اهل بیت دارند. مسلماً بدانید، که همگی ایشان کذاب و ناپاک و مرده ابدی‌اند. خلاصه خیلی مذمت شیعه‌ها کرد؛ من هم برسبیل شوخی گفتم: آغا بی‌ادبی نباشد، عمر شریف چند سال می‌شود؟ گفت: مظنه پنجاه سال بیشتر باشد! گفتم: پنجاه سال است، تو ایمان به علی ابن ابی‌طالب آورده‌ای، ترا به این روز سیاه نشانده، یک امشب به‌من ایمان بیار، تا از این روز سیاه ترا نجات بدهم و هرچه از دنیا و آخرت بخواهی به‌تو عطا کنم! بعد از آن این گفتگوها، نهانی سر به‌گریبان فکرت برد، بعد از آن سر برآورد و گفت: ای آغا! پنجاه سال است، من ایمان به‌علی ابن‌طالب آورده‌ام، مرا به این خاک سیاه نشانده، اگر یکشب ایمان به تو بیارم، باید چه خاکی برسر کنم و بچه روز سیاهی مرا بنشانی؟! استدعایم از این تکلیفها مرا عفوهای، جای خنده بود، حقیقت جای دوستان و برادران خالی بود، سیاحتها کردیم و چیزهای غریب دیدیم.

امروز به‌کرم الهی پیشش درونی و کسالتم رفع شده است و احوالم از همه روزها بهتر است؛ لکن کمتری ضعف بدن و بی‌بنیه‌ای باقی است. قاعده این

است، که هر روزه باید اهل کشتی همان تذکره پاپورشان با خود بردارند و به نزد عمال آب شیرین ببرند و هرکسی به قدر ظرف و کفاف آب از عمال بگیرند و الا بی همان تذکره، آب شیرین نخواهند داد. لکن در میان پاپور بغداد غیر این قاعده دیدم. اما به جهت سالمی بدن و صحت وجود چیزی مانند امساک ندیده، مخصوصا به جهت کشتی. منزل ۳ لنگه، امروز به قصبه لنگه رسیدیم، به قدر شش هفت ساعتی کشتی در آنجا توقف کرد، هشت نه نفری حجاج به میان کشتی آمدند. چونکه روی دریا موج و حرکتی زیادی داشت، در میان بلم همه اسباب و اشیای ایشان به واسطه تلاطم و تراکم امواج بی اندازه ترشدند و به حالت بدی به میان کشتی آمدند. منزل ۴ بندرعباس، امشب بعد از چند ساعتی از شب گذشته به بندرعباس رسیده، توقف نکرد. امشب که پیش از بعضی هفدهم و پیش بعضی هیجدهم است، به قدر یکساعت کمتر به صبح مانده، به مسقط رسیده، منزل ۵ مسقط، کشتی یکروز در آنجا توقف کرد. از اهل مسقطی خیلی سبزی و لیمو و عنبه و نان تازه و حلوا به میان کشتی آوردند. امروز هوا به غایت گرم است. العیاذ بالله من غضبه و این شهر مسقط در میان کوه و گریوه‌ها واقع شده و بر سر اکثر جبال و قلال و تپه و بلندیهای برجها ساخته‌اند. وضع و ترکیب صحرا و کوه و مکانیتش خیلی مؤثر و عجیب و غریب می‌نمود. خواستم محض تفرج و سیاحت به میان شهر بروم، مانع آمدند و مصلحت ندانسته. امروز از مسقط حرکت کرده، بادهای سخت وزیدن گرفته و تراکم موج دریا بی حد و حصر بلکه نزدیک به تلاطم کشید و هوا به غایت سردی می‌کرد و گویا اهل کشتی محتاج به قبا و کله و بالاپوش شدند. اما چونکه جای ما در مرتبه دوم بود، بحمدلله صدمه سرما خوردگی نداشتیم، کمتری کشتی تلاطم داشت و معلوم است تلاطم دخلی به سرما و گرما ندارد، به جهت سکان کشتی علی السویه می‌باشد. حاجی

فتحه سرش گیج شد و حاجی عبدالله به شرح ایضا، لکن من با حاجی افغانی الحمدلله محفوظ بودیم. امروز که سه‌شنبه بیست دوم سیم شهر ذی‌قعدة است، به منزل ۶، عدن رسیده، کشتی توقف نکرد. هوا تفاوت کلی کرده، گویا از سابق زیادت گرم شد، فوق‌العاده گرمی هوا بود. امروز که چهارشنبه بیست‌چهارم شهر مزبور است، به منزل ۷، قمران رسیده و او را کامران و قمرین هم می‌گویند. کشتی دو روز در آنجا توقف کرد، به جهت قرنطینه است؛ از قصبه مذکوره دو نفر حکیم یکی اسلام و دیگری فرنگی بسواری بلم، به میان کشتی آمده و از اهل کشتی نیم روپیه می‌گرفتند و به هریک تذکره قرنطینه می‌دادند. همین ساعت مباشر ایشان آمده و ما را خبردار کردند، مبالاتی به ایشان نکردیم و باری دیگر ایشان هم به سراغ ما نیامدند، تا اینکه رفتند، الحمدلله همچنان محفوظ و محظوظ شدیم. امروز که یکشنبه بیست‌هشتم شهر ذی‌قعدة است، لله الحمد والمنة به منزل ۸، شهر جدّه رسیده، کشتی بسیار ایستاده دیدیم، قضا را در همان ساعت، که اهل کشتی خواستند بیرون آیند، باد کشتی دیگری را به‌سینه کشتی ما زده و آنچنان تکان خورده، که بیم آن بود، که کشتی ما آلات و اسبابش از هم جدا شود و مردمان به دریا افتند. بعد از آن معلوم شد، که ستون شرعه (عرشه؟) کشتی شکسته شده و از ضربت دو نصفه شده. القصه در میان آن همه جنجال و غوغا و آشوب من با حاجی افغانی از کشتی بیرون آمدیم و یک بلم را گرفته و حاجی فتحه و حاجی عبدالله با بلمچی اسبابها را به میان بلم کشیده، و روان شدیم، الی نزدیک غروب به کنار شهر رسیدیم. بنا به قرار و قاعده‌ای که کارگذاران آنجا به جهت حجاج وضع کرده‌اند، همه حجاج را در یک ایوان جمع کردند. هر نفری نیم‌روپیه از او می‌گرفتند و یک تذکره به او می‌دادند و از طرف دیگری همان ایوان می‌رفتند. یک رئیس دیگر آنجا

نشسته، تذکره را از ایشان پس می‌گرفت و نفری دو سه روپیه از او می‌گرفت و تذکره کوچکی به او می‌داد. خلاصه در دو سه محل به همین طریق یکدام و اوضاعی برای حجاج بیچاره نهاده‌اند، مسلمان نشنود و کافر نه‌بیند. حتی قرار چنان است، وقتیکه از بحر بیرون می‌آیند و داخل ایوان مزبور می‌شوند، به هیچوجه نمی‌گذارند حجاج اسباب و خرج و اشیای خود را با خود به میان ایوان آورند، بلکه می‌باید اسباب و اشیاء و بارها در میان بلم پیش بلمچی یا رفیق امین خودشان بماند، تا صاحبش از بحر بیرون رفته و در ایوان مزبور عمل تذکره را بگذراند و به‌کلی از حساب و کتاب نجات یافته‌شود، آنوقت در جای دیگر برود، بلم خود را سراغ نماید و اسباب و بار و اشیاء خود را به‌دست آورد.

والحاصل ما هم با حاجی فتحه و افغانی داخل ایوان شدیم، نماز مغرب در آنجا کردیم، بعد از آن دیدیم، جمعیت و ازدحام مردمان به‌نوعی است، که به بیان نخواهد آمد و دسته دسته و جوق جوق آنها را پیش رئیس تذکره می‌برند و عملشان را می‌گذرانیدند، تا نوبت به‌ما رسید؛ بعد من و حاجی ولی و افغانی پیش رئیس رفته، طلب پول کردند، گفتیم: ما درویشیم، پول نخواهیم داد! گفت: هیچ ممکن نیست باید بدهند! در این اثنا دسته شیعیه‌ها آمدند، که عمل خودشان را بگذرانند. قیل و قال بسیار بنا نهادند و ما هم به گوشه‌ای دیگر آمدیم، که توقی بکنیم، تا عمل آنها تمام شود؛ ما نیز برویم عمل خودمان را بگذرانیم. در این اثنا شخصی آمد، تا اینکه به نزدیک ما رسید، گفت: شما چه کسانی؟ گفتیم: حجاج! گفت: داخل این شیعیه‌ها بکنیم؟ گفتیم: بلی حالا داخل ایشان شده‌ایم، لکن ما شیعیه نیستیم؛ ما از اهل سنت و جماعت می‌باشیم و الحمد لله اهل طریقتیم! گفت پس چرا نمی‌روند؟ گفتیم: ادعای قیمت تذکره از ما می‌کنند! فرمود: خیر به هیچوجه کسی

مزاحم شما نمی‌شود، بروید پی‌کار خودتان! بعد از آن ما هم بی‌باکانه روان شدیم.

خلاصه بحمدالله تعالی از فضل خدائی و اعجاز جناب رسول‌الله صلی الله علیه وسلم در هرجا که دام و اوضاع پول بود، بی‌اذیت نجات یافته می‌شدیم و صحیحا و سالما بی‌مخافت و ضرر راه مقصد خود می‌گرفتیم. حاصل کلام ما هم از محلهای خوف و بیم گذشته به هزاران شادی و فرح به‌میان شهر آمدیم، دیدیم به‌علت درنگی و برسرآمدن شب و دفع خستگی همگی این حجاج در کنار بحر مثل اردوی عظیم رخت اقامت افکنده‌اند و هریک در جائی و هرکسی در گوشه‌ای و هر دسته در گوشه‌ای منزل کرده‌اند. ما هم حاجی عبدالله و حاجی ولی و افغانی را به‌کنار بحر فرستاده و بلمچی را با حاجی فتحه پیداکردند و اشیاء و اسبابها را تماما و کمالا بیرون کشیده، آنشب در گوشه‌ای منزل کرده و آب و نانی صرف نمودیم. لکن آنشب از تاب گرمی هوا و شب‌نم کمتر آسایش و استراحت و خواب کرده شد.

صبح بعد از نماز، از آنجا برخاستیم، آمدیم به‌میان شهر برویم، دیدیم چند نفری در پیش دروازه قلعه شهر نشسته‌اند و اسباب و خرج و بارهای حجاج را تماشا می‌کنند. گمانم که، گمرکچی بودند. ما هم نزد ایشان آمده، سر اول ممانعت کردند و گفتند: باید خرج و اسباب شما را ملاحظه بکنیم و نفری اینقدر پول بدهید، آنوقت شما را مرخص می‌کنیم، به‌میان شهر بروید. به خیالشان، که ما نیز از شیعیه‌ها هستیم؛ گفتیم: ما داخل این حضرات نیستیم، الحمد لله ما از اهل سنت و جماعتیم و اهل طریقه علی‌ه می‌باشیم! یکی از آنها گفت: پس شما بروید، لکن پیش مردمان مگوئید، که ما را مجاناً مرخص کرده‌اند. لله الحمد والشکر از اینجا نیز نجات یافته شدیم؛ پس داخل قلعه شهر

شده و یک برکه خانه شخص افغانی را از قرار روزی یکقران کرایه کردیم.

الحمد لله از تفضلات الهی و اعجاز حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه وسلم و همت مشایخ و اولیاهان و صلحاء و روحانیت پیران دستگیر الی حال به هیچوجه من الوجوه بدی و تلخی و عسرت و مخافت و ضرری نکشیده‌ایم و با وجود این صورتها همیشه در هرجا و همه وقت به خوشوقتی و خوشحالی و خوشگذرانی وقت را صرف کرده‌ایم. امید داریم، که انشاءالله من بعد هم به‌خوبتر و بهتر و سهلتر از ما بگذرند، آمین!

امروز به زیارت جده معظمه ماجده رفته. امروز لباسها را به زن افغانی دادیم، که شسته نماید و با حاجی فتحه به بازار رفته، بعضی حوایج خریدیم، بعد از آن، در آنجا حاجی علی مراد، حاجی میرزا مجید آدم سرکار ظفرالملک را دیدیم، خیلی اظهار مرحمت و مهربانی فرمودند.

امروز که سه‌شنبه اوک شهر ذیحجه الحرام است، به‌خیریت و سلامت و صحت طرف عصری برای مکه معظمه زاده‌ها الله شرفا و تعظیما به نیت قبول خداوندی و مبارکی راهی شدیم، اشتری را کرایه کردم، لکن افغانی گفت: من یک دو روزی دیگر خواهم آمد و در جده به‌جا ماند، بعد از آن من و حاجی ولی و حاجی فتحه و حاجی عبدالله آنشب به‌راه رفته با کاروان.

صبح چهارشنبه دوم شهر مزبور وقت ظهری به حده وقیل هدیده رسیدیم، بعضی از کاروان حجاج به جهت استراحت و آسایشی در آنجا در وادی نزدیک آبادی توقف کردند و بارانداختند و هرکسی به گوشه‌ای و هردهسته درمکانی به استراحت مشغول شدند. ما هم با حاجی فتحه در سایه بعضی درختهای نمام خرما که تازه رسته و سبز شده، منزل کرده، نزدیک به جوی آب استراحتی مجمل و مفید کردیم. لکن حاجی ولی و حاجی عبدالله از ما گم

شدند، هرچه به‌جستجوی آنها برآمدیم، سراغی از ایشان نبود. باری من و حاجی فتحه برای نهار نان و شربت سکنجبین و خرماي پراشتها خوردیم، بعد خوابی مختصر کردیم. بعد از خواب حاجی فتحه را به‌میان قریه فرستادم، بعضی نان تازه و خرما خریده. در این منزل حده بعد از عصری کاروان راهی شد، من هم سوار شتر شده، آنشب به راه آمدیم، تا اینکه یکساعت کامل به‌طلوع فجر مانده، به مبارکی و قبول خدائی داخل دروازه شیخ محمود رضی‌الله تعالی شدیم، که ابتدای سهر مبارکه مکه است. بعد ماهم در آنجا خرج و اسباب و اشیایا را از بالای اشتر به زمین نهاده و اشتر را تسلیم به صاحبش کردم و در گوشه‌ی دیوار حضرت شیخ قدس سره نزول کرده، بعد در همانجا غسل دخول مکه کرده و نماز صبح را در آنجا خوانده، بعد از آن به‌حمل حمل اسبابها را برداشته و به میان شهر داخل شده و به در خانه شیخ عبدالله دلیل شافعی آمده، خبر شیخ را پرسیدیم، گفتند: در حرم شریف است. بعد اسبابهای ما را به خانه بردند و خودمان بلا توقف به حرم محترم زاده‌ها الله شرفا و تعظیما و کرامه آمدیم؛ که چه دیدم و به‌چه وجه رسیدم:

باری اگر گویم زبان سوزد، وگر پنهان کنم، ترسم که مغز و استخوان سوزد، چشم بد دور، خلوتی دیدم روشن از نور حق نه از نیران! جناب شیخ عبدالله را در پیش مقام حنفی ملاقات نموده، بعد المصافحه همراه خودش طواف القدوم را به‌عمل آورده، بعد شیخ محمود به‌پسرش فرمود: فلانی را ببر سعی صفا و مروه به او بکن؛ پس مصحوب شیخ محمود رفتیم و عمل سعی را نیز الحمد لله والمنة به‌عمل آوردیم. بعد از آن ما را به خانه خودشان بردند؛ بعد از رفع خستگی و پاره‌ای خبرات در خدمت شیخ محمد پسر بزرگ شیخ عبدالله بوده و نهاری مفصل خورده شد. بعد از یک دو ساعت به تدبیر منزل افتاده، حقیر عرض

کردم: چونکه ما دو نفریم و میخواهیم با هیچکس مصاحبت نکنیم و با هیچکسی مصاحبت و رفاقتی نخواهیم کرد، اگر یک برکه خانه که مناسب احوال ما باشد، کرایه کنند، غایت لطف و خدمت باشد. بعد ایشان قرار دادند، که بعد از نماز ظهر، امر خانه را بگذرانند. پس نزدیک ظهری در خانه شیخ دلیل، تجدید وضو کرده و به جهت جماعت به حرم مبارکه آمده. در اثنای راه خدمت حاجی خدا مراد و دو سه نفری دیگر از حاجیهایی کردستانی خودمان رسیده، فوق الغایه شکرگذاری و اظهار فرح و سرور به آمدن ما فرمودند. بعد خدمت حاجی احمد عبدالعزیز کابلی رسیدم، ایشان نیز محض حجت و لطف سابق و لاحق چه شادیها و اظهار سرور و وجد کردند. بعد به اتفاق ایشان به حرم آمده و در مقام حضرت شافعی رضی الله عنه نماز ظهر را به جماعت کرده. بعد از آن، فرمودند فلانی امروز ظاهر حاجی عبدالله کردستانی خبر آمدن شما را دانسته بود، خیلی مشتاقانه آرزوی ملاقات شما را دارد! چه می شود اگر پیش از همه ایشان را ملاقات نمایند؟ بعد به اتفاق حاجی احمد عزیز بر در مدرسه داودیه خدمت ایشان رسیدیم؛ چه خوش بود دو دلارام دست در گردن به هم نشستن و حلوای دوستی خوردن بعد از لطف و محبت زیاد فرمودند: فلانی باید به مدرسه به منزل خودمان برویم. بعد با ایشان به حجره خود آمدیم. بعد از اکرام و تواضع بسیار و خبرات دوستان و آشنایان در کردستان، از منزل سؤال فرمودند؛ عرض کردم امروز وارد شده ام، الی حال در خانه شیخ دلیلی بوده ام، الآن می خواهم منزلی بگیریم! بعد ایشان فرمودند: قبول ندارم، منزل را کرایه بکنند، همین حجره مخصوص شماست و باید در نزد من باشید! من هم امثال نموده، حاجی فتحه را فرستادم در خانه شیخ دلیلی اسباب و خرج و حوایجها را برداشته و به حجره حاجی عبدالله

آورده و در آنجا منزل کردیم. لکن حقیر به سبب شدت گرما و حرارت هوا و کثرت سخت و صعبی حرارت و گرمی مطاف روزها کمتر می توانستم، آداب طواف را به عمل بیاورم، بدانجهت طواف کردن حقیر غالبا به شب واقع می شد؛ لهذا شبها بعد از جماعت مغرب به حجره آمده و با حاجی عبدالله و حاجی مراد و حاجی فتحه شام می خوردم، باز به حرم می رفتم. دیگر در آنجا می بودم و به منزل مراجعت نمی کردم تا بعد از طلوع آفتاب. بعد از طلوع آفتاب باز به جهت نهار به منزل آمده.

خلاصه هرشب به این قاعده و قرار رفتار کرده و شبها هم در حرم مبارکه تا شش هفت ساعتی شب، هی به طواف و غیره مشغول داشته، هر وقت که خستگی عارض می شد، به مقام حنفی رضی الله عنه آمده و در رواقی که در پشت آن مقام است، استراحت و آرامی گرفته و گاهی هم به مقام زمزم آمده به جهت تجدید وضو و آشامیدن آب زمزم و تفریح.

امروز صبحی به زیارت جبلی قیس رفتیم. بعد از زیارت و تماشای شهر به پای سایه حصار دیوار آمده، با حاجی فتحه نان و انگوری با اشتها خوردیم. برادران و دوستان و خویشان را همگی یادکردیم. یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو فیل را یادآمد از هندوستان امروز بعد از نماز مغرب به معرفت حاجی احمد، خدمت شیخ سعید پسر مرحوم شیخ وسیم رسیده و ما را مجبورا با خود به منزل خودش که در عمارت شریف مکه داشتند، بردند. در آنجا شام خوردیم. امشب باز به منزل شیخ سعید رفته، بعد از عشاء از آنجا باز به حرم مراجعت کردم. امروز طرف غروب باز با حاجی احمد، خدمت شیخ سعید آمده، بعد از صرف قهوه، حاجی احمد برخاست و به منزل خودش رفت. لکن حقیر در خدمت ایشان ماندم الی

صرف شام. امروز با حاجی عبدالله کردستانی به زیارت معلا رفتیم؛ پیش از همه زیارت شیخ ابن حجر رحمه الله واقع شد. بعد از مراجعت، در اثنای راه حاجی عبدالله قدری انگور خریدند و با خود به منزل آوردند و خوردیم.

اما وقتی که ما به مکه^۱ معظمه زاده‌ها اشرافا داخل شدیم؛ نیمساعت چیزی دیگر کمتر به طلوع فجر صادق مانده، وارد مرقد شیخ محمود رضی الله عنه شدیم و در آنجا وفور آب و شیردماهای متعدده^۲ متکثره به نظر آمد، غسل دخول مکه و وضو و نماز صبح در آنجا خواندیم، چنانچه در قبل نوشتیم. سبحان الله به محض رسیدن، اینجای متبرکه چه تأثیر و نسبتها روی نمودند و چه فیض و برکتها وارد آمد و چه خضوع و خشوع و گریه و بی خودیها و بی تابیها دست داد. شعرهای میرزا صادق متخلص به آتش یاد آمد:

آتشی می بینم ای یاران زدور
گرم می آید به چشمم نخل طور
بنگرید این آتش رخسار کیست
وین قبا دارائی گلنار کیست
شعله رقص خودنمائی می کند
فاش دعوی خدائی می کند

باری شرح این حالت و این وقت به تقریر و تحریر در نمی گنجد؛ لذت می شناسی به خدا تا نچشی!

امروز که هشتم شهر ذیحجه الحرام است، به خیریت و سلامت در خدمت حاجی عبدالله کردستانی و حاجی فتحه و دوسه نفر حاجیهای کرد، عازم عرفات شده، طرف عصری به منی آمدیم، در مسجد الحنیف منزل کرده، شب در آنجا بودیم. در جای که میان حیاطست، مسجد ساخته اند و اینجا مثل گنبدی مکه، و کمتری باران هم آمد. سردم شد از نیمه شب در همین مکان مزبور .. و این مکان، جای خیمه حضرت عائشه^۳ صدیقه است رضی الله عنها.

صبح چهارشنبه^۴ نهم، بعد از نماز صبح برای عرفات به اتفاق همان اشخاص و حاجی ملا عبدالکریم راهی شدیم و از راه ضب که یکی از منونات این راه است، روان شدیم. نزدیک ظهری به مسجد نمره آمدیم، که واقع در اراضی مزدلفه است. نماز ظهر را به تمام به جماعت در آن مسجد خواندیم، لکن ... حجاج در آنجا به جمع نماز خواندن. بعد از نماز من و حاجی خدا مراد و حاجی فتحه به استرخاش و اذن حاجی عبدالله سبقت کردیم، به وادی عرفات آمده، از کثرت خلائق و خیمه و ازدحام مردمان و غوغا و زمزمه^۵ اهل عرفات متوحش و سراسیمه و متحیر ماندم. از وحشت و دهشت جمله^۶ اعضای بدنم به لرزه و رعشه درآمده، گویا صحرای محشر و غوغای قیامت به نظر آمد. لاحول و لا قوة الا بالله العلی العظیم، اشعار آبدار میرزا هاتف به یاد آمده، چسب بد دور خلوتی دیدم، روشن از نور حق نه از نیران آه، بعد از زمانی، که وحشت و رعشه قلب و اعضا آرام و تسکین یافتند، به میان خیمه های اردوی بازار و قهوه خانه ها آمده، قدری نان تازه و انگور و سبزی خریده، در جای سنگلاخی نزدیک در برابر جبل الرحمة نشسته و با اشتهای کامل نان را خورده، اگرچه هوا و مکان در غایت گرمی بودند، ولی در آنجا فی لجمه آرام و آسایشی روی نمود و به کلی رفع خستگی شد. شکر خدا، که هرچه طلب کردم از خدا، بر منتهای همت خود کامران شدم.

بعد از آنجا برخاسته و تجدید وضو کرده، باز به مکان سنگلاخی سکونت کرده و به تسبیح و تهلیل و دعا و تلبیه و مناجات مشغول بوده، تا اینکه خطیب به سواری شتر به مقام محمود و معلوم خود آمده، ایستاده، به تلبیه و خطبه مشغول گشته، الی ماشاء الله کثرت خلائق و انبوهی مردمان و زمزمه^۷ لیبیک گفتن حجاج از شش جهت جبل الرحمة و

وادی عرفات و جمعیت حاج و عساکر و نظام و توپخانه و محملین و غیره با هزاران سلطنت و تجمل و شوکت. بعد از غروب آفتاب خطیب از مقام خود پائین آمده و اهل عرفات کلهم اجمعین دسته دسته از جای خود حرکت نموده، مثل غوغا و ازدحام مورچه‌ها فرقه فرقه کوچ کرده و همگی رو به مزدلفه روان گشته؛ پس ماهم در آن مکان که بودیم، نزول کردیم، آمدیم به مسجدی که، مشهور است به مسجد النبی صلی‌الله علیه وسلم. در آنجا باز حاجی عبدالله کردستانی را ملاقات نموده و با حاجی فتحه و سائرین نماز مغرب را به جماعت خوانده، در همانجا بعد از سلام نماز، جناب حاجی محمد کلیائی را ملاقات نموده، و بعد از آن ماهم حاجی عبدالله را به‌جا گذاشته و به استرخاض ایشان از راهی که، مشهور است به مازمین برای مزدلفه روانه شده، گویا این راه حباله‌ای بزرگ است و معبر اردوی حجاج و توپخانه و نظامی می‌باشد و غیر راه ضب است. بعد از عشای درنگی به مزدلفه رسیدیم. بعد از تبتیت؟ و برداشتن سنگریزه‌ها به فاصله یکساعت دیگر باز حاجی عبدالله نیز رسیدند و آداب مشعر الحرام را که در همین جا بین مزدلفه و منا واقع است، الحمدلله به‌عمل آوردیم.

صبح پنجشنبه دهم شهر مزبور از آنجا بعد از نماز صبح حرکت کرده، الی وقت نهار به منی رسیدیم. اول وهله پیش از همه رمی جمرة العقبة به‌عمل آورده و در همانجا در برابر جمرة العقبة حلق هم به‌عمل آورده، بعد به‌مکه مراجعت کردیم. زمانی گرسنه بودیم، به‌اتفاق همین حضرات در یک دکان بعضی نان و حلوا و انگور خریدیم و در همانجا نشستیم و خوردیم. بعد از آن برخاستیم و به میان شهر مکه آمدیم. بعد به مکه مراجعت کردیم و طواف الرکن و سعی به‌عمل آوردیم و بعد از فراغ از اعمال طواف و سعی دوباره عازم منی شدیم. در اثنای راه به اتفاق حاجی احمد و حاجی خدا مراد و حاجی

فتحه روان شدیم. لکن من و حاجی احمد به‌سبب خستگی سوار شتر شده به‌منی آمدیم و کمتری باد و باران هم بود.

خلاصه سه روز کامل ما در منی توقف کردیم. شب و روز در مسجد الحنیف مشغول استراحت بوده و هر روزه بعد از زوال رجم جمرات ثلاث می‌کردیم. تا عصر روز سیم از منی حرکت کردیم در چاه آبی که در پائین منی بود، غسل خروج منی و دخول مکه به‌عمل آوردیم و به اتفاق حضرات و حاجی عبدالکریم رو به مکه راهی شدیم. نزدیک غروب به کنار شهر مکه رسیدیم و در مسجدی که در کنار راه بود، رفته و نماز مغرب را در آنجا خوانده، بعد همان شب را در آنجا به روز آورده؛ لکن سبحان الله آنشب چه مبارک شبی و چه لذت و شادمانی و شوقی در دل افتاد. چه مبارک سحری بود و چه فرخنده شبی. امشب برآستی شب ما روز روشن است، عید و حال دوست علی الرغم دشمن است.

خلاصه آنشب ندانسته‌ام، به چه نوع روز شده، خوف داشتیم، که از شادی و شوق و فرح هلاک شوم؛ گر کشته شوی بهر نگاری باری. صبح بعد از طلوع فجر از آنجا برخاسته و به شهر مکه مبارکه آمده، در مکانی که مطهره و شیردماهای بسیار و مبال داشت، تجدید وضو کرده و نماز صبح را در همانجا خوانده و اینجا متصل و نزدیک به حرم کعبه است. بعد به‌حرم آمده، طواف القدوم به‌عمل آورده، بعد از آن هریک به‌منزل خود آمده، چنانچه حاجی ملاعبدالکریم به منزل خودشان تشریف بردند و حقیر با حاجی عبدالله و حاجی خدا مراد و حاجی فتحه به مدرسه داودیه آمده و به استراحت و آسایش و شکرانه باری جل‌عظمت مشغول گشته، لله الحمد جملة و تفصیلا و له الشکر بکرة و اسیلا، واقعی اگر محل شادی و شکرانه گذاری هست، امروز است.

امروز طرف غروبی به اتفاق همگی حاجیهایی کردستانی در خدمت جناب حاجی ملا عبدالکریم به طرف عمره روان شدیم. در اثنای راه به قهوه‌خانه‌ای رفتیم، در آنجا یک برکه آب داشته، غسل و وضو به‌عمل آوردیم، بعد راهی شدیم. امروز بعد از نماز مغرب باز به اتفاق حاجی احمد به منزل شیخ سعید رفتیم و در آنجا مجبورا شامی خوردیم. از قرار معلوم شیخ سعید نه مخصوص حج به مکه معظمه آمده‌اند، بلکه به امید اینکه شریف مکه به‌جهت وی از اسلامبول در باب عالی توسط و استدعائی بکند، که او را دوباره به اسلامبول رخصت دهند؛ و ز بد حادثه اینجا به پناه آمده‌ایم.

جناب شریف مکه فوق العاده ایشان را مکرم و معزز و محترم می‌داشتند، حتی او را در عمارت خود مهمانداری کرده و دو غلام مخصوص به جهت خدمتگذاری وی مقرر فرموده بودند و هر شب و هر روز در کارخانه جناب شریف به جهت وی شام و نهار و قهوه و قلیان و اسباب و مایحتاج وی مهیا می‌آوردند، خیلی خوش می‌گذرانیدند. القصه چون قرار حقیر بر عدم مراجعت به‌وطن و مجاوری حرمین شریفین بود، شبی گذارش را به سبیل حکایت به جهت شیخ سعید بیان کردم، خیلی به این مطلب خوشحال شدند، بلکه فقیر را بر این امر تحریص و ترغیب و تشویق می‌کردند و باز به‌سبیل مشورت و استخاره هم به دو سه اشخاص صاحب علم و معتبر صورت این واقعه را گفتم؛ ایشان هم خیلی به‌این فقره خوشحال شدند؛ فرمودند: فلانی نیت مبارکی است و خیال بس نیکو، لکن بی‌وسيله و سبب و بی‌کسب و شغلی در مکه سکونت گرفتن تو صعب و دشوار می‌دانم.

امروز باز به دیدن شیخ سعید رفته، ایشان دوباره طرح صحب نشستن من در مکه به میان آوردند، گفتند: من اگر در خصوص تو به شریف چیزی اظهار کنم چه عیب دارد؟ یحتمل خداوند مسبب الاسباب

سببی ساخته باشد، که تو به واسطه آن، در این مکان مشرفه کامیاب شوی! بعد از یک دو روز ظاهرا شیخ سعید گذارش احوال حقیر را به جناب شریف عرض می‌نماید و ایشان می‌فرماید: چه عیب دارد، اگر فلانی هر روزه به عمارت آمده و نطق فارسی و مشق فارسی به شریفزاده تعلیم کند؟! بعد از اینکه شیخ سعید خبر را به من داد، من هم به‌طریق مشورت و مصلحتخواهی تفصیل را به حاجی عبدالله و حاجی شیخ عبدالکریم داغستانی، که در آن مدرسه مدرس بود و جمعی دیگر گفتم. ایشان گفتند: فلانی این سعادت است، که خداوند شامل حال تو فرموده، در این خصوص به هیچوجه قبول نداریم، تمرد بکنی.

بالآخره هر روز به عمارت شریف رفته، به‌قدر دو سه ساعت در مکتب مشغول تعلیم فارسی می‌بودم، ولی اکثر اوقات بجهة فرایض خمس به حرم می‌آمدم و شبها اغلب هم به دستور سابق در حرم می‌بودم. این پسر شریف که اسمش محمد عبدالعزیز بیگ است، عمرش در ده و دوازده سال است؛ خیلی جسور و متکبر و زیرک به نظر می‌آمد، اکثر اوقات در خدمت ایشان بوده و در همان مکتب صرف نهار می‌شد. اما اغلب شبها به‌رخصت و اجازه ایشان به حرم آمده، بعد از شام خوردن برخاسته و در حرم به طواف و اعمال آن مشغول شده الی صبح. صبح بعد از نماز ضحی و طواف باز به عمارت مزبوره رفته و در بالاخانه‌ای که به‌جهت مکتب معین کرده بودند، نشسته تا اینکه شریفزاده می‌آمد و به‌مشق و درس فارسی مشغول شده الی بعد از نهار و نزدیک ظهر؛ پس به حرم آمده و به جهت جماعت همه نمازها الحمدلله در حرم همه وقت حاضر بوده‌ام، لله الحمد والمنة هیچوقت جماعت فوت نشده، تا اینکه بعد از ایام حج اهل حجاج عازم زیارت مدینه منوره علی ساکنها آلف التحية والسلام گردیدند. چون پیش از ایام حج هیچکسی از حاج به جهت خوف عرب نتوانسته بودند، عزم زیارت مدینه منوره کنند، لابد قرار چنان

دادند؛ چه از طرف دولت علیه و چه از طرف میرحاج و عساکر و اهل حجاج که باید همه حجاج و عساکر و توپخانه و نظام به اتفاق شریف مکه برای مدینه منوره راهی شوند. پس به تدبیر و رأی و مشورت شریف و سائرین اکابر و اعظام همگی حجاج را دو فرقه نمودند، قرار دادند، که یک فرقه اش با قدری عسکر و نظام و توپخانه و مستحفظ به راه سلطانیه روانه شوند و یک فرقه دیگر از حاج به اتفاق شریف مکه و چند نفر علماء و عسکر و نظام توپخانه و هر دو محمل به راه شرق راهی شوند. پس بنا به این تدبیر و مشورت کارکرده و شریف با همگی اهل حرم خود و اتباع و منسوبین عاماً عموماً با چند نفر علمای کبار و جمعیت حاج و محملین و کثرت عساکر و افواج نظام و توپخانه به راه مذکور روانه شدند. معلوم است، حقیر هم که داخل سلسله و دستگاه ایشان بودیم، ملازم و مصحوب شریفزاده بودم، همراه اردوی ایشان عازم گشتیم؛ ولی سائر حاجیهایی کردستانی از قبیل حاجی ملا عبدالکریم و حاجی احمد و حاجی عباس و حاجی حسن مریوانی و غیرهم همگی با کاروان حجاج به راه سلطانیه حرکت نموده و حاجی فتحه را همراه ایشان فرستاده. وقت حرکت ما از مکه معظمه، نزدیک مغربی با شیخ سعید به حرم کعبه آمده و به اتفاق حاجی شیخ عبدالله دلیل شافعی طواف الوداع را به عمل آورده، بعد من به مدرسه داودیه آمدم و همتخواهی از حاجی عبدالله کردستانی و سائر احباب و آشنایان آنجا کرده، از دروازه کوچکی، که از طرف دیگر مدرسه است، بیرون آمدم. باز به عمارت شریف رفته و اسباب و حوائج و خرج و لوازمات را مهیا و کارسازی کرده.

شب جمعه بیست و پنجم شهر ذیحجه الحرام دو ساعت به طلوع فجر مانده، از مکه حرکت کردیم، تا نزدیک غروب به وادی بیروت رسیدیم. در آنجا اردوی حجاج و عسکر و توپخانه و

نظام و محملین و دستگاه شریف نزول کرده، این منزل آب برکه زیاد داشت. روز دیگرش آمدیم به قریه معمر، که یکجوی آب روان و بسیار دارد. گویا این منزل دوم از منزل اول آبش بسیارتر و سردتر و خوشگوارتر دیدم، چه آب منزل اول آب چاه برکه است و آب این منزل ثانی آب جوی روان و شیرینتر و بسیارتر است. راه منزل سیم خیلی دور و بی آب می باشد. خلاصه اکثر منازل این راه طولانی و بی آب و آبدانی به نظر آمد، در اغلب امکنه و منازل باید به حمل اشتر آب برای سائر منزلهای دیگر برداشته شود؛ لکن حقیر از تفضلات الهی و اعجاز حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه وسلم و امداد پیران طریقه علیه و انفاس قدسیه اولیاهان کبار دیار حجاز و عراق به هیچوجه من الوجوه الحمد لله در خصوص آب و سائر اسباب مصروفات تلخی و عسرتی نکشیده و ندیده‌ام، انشاءالله بعد از این هم نخواهم کشید. هر روزه به محض منزل رسیدن، مشغول صفا و سیر و سیاحت و استراحت می بودم و بعضی اوقات که بی طاقت می شدم، از خیمه خودمان بیرون آمده، به چادر شیخ سعید می رفتم و گاهی محض تفرج در هر جا برکه آب می بود، بدانجا می رفتم.

به هر دیار که رفتم، به هر چمن که رسیدم

به آب دیده نوشتیم: که یار جای تو خالی

چون هر دو چادر به منزل ما مقرر فرموده بودند، بدان جهت تفاوتی در بین نمی دانستم و در هر جای از آن دو جا و مکان خواهش و میلی داشتم، می نشستم. الحمد لله علی آلائه والشکر له علی افضاله و نعمائه.

خلاصه به سیزده روز کامل وارد مدینه منوره زاده‌ها الله شرفاً شدیم. گویا روز چهارشنبه وارد شهر مبارکه شدیم. جنجال و ازدحام بی شمار بود، حتی به علت کثرت مردم، و جابه‌جا کردن منزل و غیره و حمل و نقل بارها و اسباب و اشیاء، ما

طرف عصری وارد شدیم و طرف مغربی درنگی به منزل معین خودمان آمدیم و استراحت کردیم. به محض ورود منزل من به علت خستگی راه خوابیدم و حتی نتوانستم شام بخورم.

المنة لله که نمریدیم و بدیدیم

دیدار عزیزان و به مطلب برسیدیم

القصة در عمارتی که جناب شریف در آنجا نزول فرموده بودند، در آنجا مهمان شدیم و در اطای مخصوص عالی که شریفزاده در آن بود، حقیر هم بودم.

روزها و شبها متصل چه به جهت جماعت فرایض خمسه و چه سائر اوقات روضه مطهره - علی ساکنها الصلوة والسلام - مشرف می شدم.

امروز با شیخ سعید و شیخ دلیله به زیارت بقیع علیهم الرحمة والرضوان رفته، به زیارت اهل بیت رسول الله - صلی الله علیه وسلم - و ازواج طاهرات و حضرت عباس و حضرت عثمان رضی الله عنهم و سائر اشراف اهل بقیع مشرف شده. امروز نیز تنها خودم بی دلیل به بقیع رفتم. برادران و دوستان و خویشان و اقوام و آشنایان مملکت خودمان را به دعا و ذکر خیر یادآور کردیم؛ از شوقمندی دعا و ذکر ایشان نفس خودم را فراموش کرده، ترک کام خود گرفتم تا برآید کام دوست. امروز با شیخ سعید به عیادت میرحاج شام رفتیم. خواهش و دعا از حقیر فرمودند. من هم به بالین ایشان آمده، دعای حزب البحر خواندم، بعد از آن برخاستیم و به منزل آمدیم. امروز محض تفرج و سیاحت و گردش به بازار آمده، به دکان دلاکی رفتیم و سر را تراشیدیم؛ بعد با شیخ سعید به دکان خیاطی آمده و شیخ سعید یک شمسیه کهنه که داشت، به او داد که برگش تازه کند. امروز که یوم جمعه است، بعد از نهار تجدید وضو کرده، به مسجد رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده، دیدیم، جمعیت حجاج و مردمان و ازدحام و کثرت خلایق به نوعی است، که اصلا به هیچوجه راه عبور

در میان صحن مسجد ممکن نیست. از جمعیت نفوس و گرمی هوا و غوغای مردمان و تنگی بین صفوف بی اختیار، بی تاب شدم، بلکه نزدیک بود، که بیخود شوم و به زمین بیفتم. لابد و ناچار از مسجد به هر قسمی بود، خود را به بیرون مسجد انداختم و در گوشه ای نشستیم، تا به هر نوع فی الجمله از بیخودی، به خود آمدم و کمتری خستگی و حرارت اعضايم و رعشه قلب و بدنم خوب شد. بعد با شیخ مذکور در تدبیر جا و مکان بودیم، ناگاه دیدیم، شریف برای نماز جمعه از عمارت و منزل خود تشریف به مسجد آوردند. ایشان به کتابخانه رفتند، ما نیز از عقب ایشان به حجره کتابخانه آمده و در آنجا نماز جمعه خواندیم. چون این کتابخانه جای مخصوصی است و فی الحقیقه کمتر جمعیت در او بودند، بنا برآن به کمال آسایش و استراحت از ما گذشت، لک الحمد والشکر.

بعد از سه چهار روز محض ملاحظه بعضی فقرات و حفظ آبرو و وصمت از طعن و سخن بیگانه و خویش، تن به مراجعت به مملکت در داده، ناچار از شغل و عمل خود و منسوبی شریفزاده استعفا نموده، بلا استرخاخاص از شریف و ملازمان او و بی آنکه ایشانرا ببینم، عریضه نوشته و عریضه را به شیخ سعید داده، که بی حضور حقیر به ایشان برساند؛ والله اعلم!

از قرار معلوم شیخ سعید عرضه را داده و ایشان فی الجمله رخصتی داده بودند. در همین شب اسباب و خرج و حوایج را به منزل حضرات حاج کردستانی نقل کرده، فوراً شتر و شبری را کرایه کرده، بعد از تهیه تدارک شتر و شبری و غیره، من و حاجی فتحه در همین شب گویا به قدر سه چهار ساعت از شب گذشته بود، تجدید وضو نموده و به قصد تودیع و دولتخواهی به مسجد رسول صلی الله علیه وسلم به روضه مطهره علی ساکنها آلف الصلوة والسلام آمدیم، چه عرض کنم از حسرت

فراق مدینه، برما چها رفت، به نوشتن و گفتن بیان نخواهد شد. بعد از زیارت و دعا باز به خدمت حضرات حاج مراجعت کردیم.

صبح شنبه یازدهم محرم الحرام از شهر مدینه^۱ منوره حرکت کردیم. دو روز و دو شب بلافاصله به راه آمده تا به قریه^۲ حمراء رسیدیم. یکشب در آنجا توقف شد. اهالی آن قریه خرماهای متنوعه به میان حجاج آورده، یک جنس خرما بزرگ و سیاه و قرمز خیلی مرغوب در آنجا دیده شد و انبارهای که از پوست بره و آهو و گوسفند خیلی مرغوب و ممتاز و پاکیزه ساخته بودند، دیده شد و حنای بسیار مرغوب هم در آنجا دیده شد. یک جوی شیرین و خوشگوار داشت. از قرار تقریر این ده از آب و آبادانی پر معمور است.

شب سه شنبه چهاردهم شهر مزبور از حمراء حرکت نموده، آنتشب به راه رفته، فردایش بعد از ظهری به وادی رسیدیم، که آن را فجیح می گفتند، که از توابع عذیبه است. کاروان در آنجا به قدر دو ساعت توقف نمود لله الحمد هیچ تلخی و عسرت تشنگی و صدمه راه و اذیت نکشیدیم. اگرچه این راه احتمال اینها را دارد.

امروز که چهارشنبه پانزدهم است، طرف چاشتی سلطانی به ینبوع رسیدیم؛ خانه ای را کرایه کرده، از قرار نفری روزی یکقروش. این اسکله ینبوع قصبه ایست در کنار بحر واقع، فوق العاده گرم و بد هوا و ناسازگار است. گویا بالمضاعف از بصره ناسازگارتر است. مگس و پشه و هوام بی غایت دارد، شرح وفور مگس در آنجا بیان نخواهد شد. امروز من و حاجی احمد عزیز کابلی به بازار محض سیاحت و تفرج رفته، در دکان فول فروشی بعضی نان تازه و باقلا خریده، چون هرگز این باقلا را نخورده بودم، هرچه سعی کردم، نتوانستم بخورم. آن را به حاجی احمد عزیز داده و خودم قدری انگور و سبزی خریدم و خوردم. باز در دکان حلوی

فروشی قدری حلویات خریده و خوردیم. امروز من خودم تنها از منزل بیرون آمده، محض تفرج به لب بحر آمدم، خیلی سیاحت ماهیگیرها کردم و از طرف دیگر در کنار بحر چند نفر عرب مشغول بیرون آوردن دم اللاخوین، که آنرا خون سیاوشان می گویند، بودند و بعضی کف دریا دیده شد، که می گرفتند در میان بحر.

امروز حاجی علی و حاجی خدا مراد به بازار رفته، که شاید خبر پاپور بدانند. از قرار تحقیق ایشان پاپور حلب یکی بود. می گفتند آنهم مغشوش و مختل الاسباب و سست حرکت است و نفری سه لیره و نیم می گیرند و پاپور بصره هم هست نفری سه لیره می گیرند. امروز به تدبیر راهی شدن افتادیم، سر اول چنان بود، که حاجیهای کردستانی هر قدر که هستیم، متفق القول به یک راه و در یک پاپور باهم باشیم. بعد به سبب و ملاحظه ای چند، مختلف القول شده، من و حاجی ملا عبدالکریم و حاجی احمد و حاجی بیگ محمد و حاجی رفی و حاجی سید محمد و پیرانشان این هشت نفر متفق شدیم، که رو به راه حلب حرکت کنیم؛ و حاجی عباس و حاجی خدامراد و حاجی آغه و حاجی حسن و حاجی شکری و حاجی احمد عزیز کابلی با دو نفر دیگر، که مع التحریر اسمشان فراموش کرده ام، این هشت نفر هم متفق شدند، که از راه بصره بروند.

امروز که چهارشنبه بیست و دوم شهر محرم الحرام است، به خیریت و مبارکی به میان پاپور حلب آمده، امروز و امشب حرکت نکرد. روز پنجشنبه بیست و سیم شهر مزبور پاپور حرکت نموده، از جمعیت و ازدحام خالیق و غوغا و جنجال و زمزمه^۳ این کشتی چه عرض کنم، خیلی در خصوص مکان و جا از مردمان تلخ می گذشت، مسلمان نشنود، کادفر نبیند. خداوند ترحم و تفضلی فرماید، که به سلامت و حفظ بدن و جان به ساحل برسیم. از غلبه^۴ مردمان و

کثرت و ازدحام خلایق یکساعت به حرکت مانده، طفلی دو سال و نیم به میان دریا افتاد و به مردگی بیرونش آوردند، باز به دریاش انداختند. منزل من و حاجی بیگ محمد در کنجی واقع شده بود، نزدیک چرخ، گویا اسمش قبر نیست.

امروز که شنبه بیست و پنجم است، برای قرنطینه از کشتی بیرون آمدم، مردمان کشتی آنچه مایحتاج و لوازمات بود، با خود بیرون آورده، و هرچیکه غیر مایحتاج و سنگین بار بود، در میان کشتی به جا گذاشته. این قرنطینه قرارش این است، از هر نفری شش قران می‌گیرند و دو کلمه کاغذ می‌دهند. دو روز و دو شب ما را به اسم قرنطینه در میان خیمه نگهداشته. امروز طرف عصری با حاجی ملا عبدالکریم محض تماشا و تفریح از خیمه خودمان بیرون آمده، شش هفت خیمه‌ای بود، گویا بازار و دکان آنجا بود. نان تازه و باقلا و سبزی و میوه و گوشت ماهی می‌فروختند، ما هم با جناب ایشان به خیمه آمده، بعضی نان تازه و گوشت ماهی خریده به‌اشتهای هرچه کاملتر خوردیم. بعد از این به خیمه دیگر آمدم، امروز خوبی می‌فروختند، خواستیم بگیریم، صاحبش گفت: دانه‌ای یقروش می‌فروشم! نگرقتیم، گفتیم: در مملکت خودمان یکبارش به یقروش کمتر دهند. من گذشتم ز بوسه‌اش، همت، خانه‌ء آرزو خراب شود. بعد از قدر گردش و سیاحت اردو باز به جهت نماز مغرب به خیمه مراجعت کردیم؛ با حاجی رفی خیلی شوخی کرده شد. امشب شبنمی زیاد فوق‌العاده داشته و هوا به غایتی گرم بود، نعوذ بالله من عذاب النار، حقیر نتوانستم در میان خیمه بروم، در بیرون خیمه خوابیدم.

امروز که دوشنبه بیست هفتم شهر است، چهار ساعت از روز مزبور گذشته، از قرنطینه مرخص شده، باز به میان کشتی مراجعت نموده. امروز که سه‌شنبه بیست‌هشتم است، به سویس رسیدیم، کشتی توقفی کرده، حکیم فرنگی به‌میان پاپور آمده،

بازدید مردمان پاپور نموده، بعد از دو سه ساعتی دیگر، یک حکیمی دیگر یعنی ضابطی از فرنگیها به‌میان کشتی آمده، مردمان را شماره می‌کردند. سبب پرسیدم، گفتند: قاعده این است، هر وقت حجاج به اینجا می‌رسند، این ضابطها و این مباشرهای فرنگی به میان کشتی می‌آیند و مردمان را شماره می‌کنند، علی قدر رؤسهم پول از خفتانها می‌گیرند. در اینجا کشتی یکشب و یکروز لنگر انداخته، توقف کرد. لکن جمعیت و ازدحام به نوعی بود، کس به حال کس نمی‌پرداخت.

امروز که چهارشنبه بیست نهم شهر است، کشتی به‌راه افتاد، ولی خیلی سست حرکت می‌کرد، مثل آدم لنگ و این سستی به‌جهت این است، که در این محل بحر کناره‌ایش به‌هم آمده و تنگ است. احتیاط خواهد کرد، حتی شب هم به راه نرفت. گویا عرض بحر در اینجا از عرض شط بغداد نیز کمتر واقع شده. از سویس گذشته، در کناره‌های بحر قصرها و عمارتها و باغ و باغچه‌های عجیب و غریب دیده شد و کارخانه‌های بسیار و فرنگی‌سازیهایی متنوعه^۲ متعدده به‌نظر آمد، که وصف آنها بگفتن و نوشتن تمام نخواهد شد.

امروز که پنجشنبه سی‌ام شهر است، طرف صبحی پاپور به‌راه افتاد. باز در اثنای راه در کنار و اطراف بحر قدری عمارت و قصور، باغچه‌های آراسته و فرنگی‌سازیهایی قشنگ مشاهده کردیم؛ دو سه کشتی انگلیسی با اسباب و اوضاع عجائب و غرائب دیده شد، که انسان از حیرت مبهوت می‌شد. امروز نزدیک ظهری به پل (پورت) سعید رسیدیم، کشتی به‌قدر سه چهار ساعتی محض تهیه آذوقه و گرفتن ذغال توقف کرد. خیلی کشتیهای متلونه و متنوعه و متعدده از کوچک و بزرگ به انواع و اقسام در کنار شهر ایستاده بودند؛ انواع تحفه و اشیا‌های پاکیزه و مرغوب به میان کشتی آوردند، از قبیل اطعمه و میوه و سبزیهای مرغوب و ممتاز و

قدری لباسها و تسیحها از هر نوع و از هر جنس رنگارنگ، مخصوصا نان تازه و بکسمات و ماهی. سبحان الله این انگلیس و فرنگیها چه اختراعها و تعبیهها در اسباب و اوضاع بحری و بری کردهاند، که عقل کامل از ملاحظه و تماشای آن خیره و متحیر خواهد ماند. مگر خداوند عالم به محض ترحم و تقاض همین اندک اسلامی که اسمش در دیار روم باقی است، از شر و مفسده و حيله این ملت‌های فرنگی محفوظ بدارد و الا کارخانه و اوضاع روم علی الظاهر تاب مقاومه و مقابله با این فرنگیهای بد سرشت و مکاره و پلید ندارد. باری حکومت اسلام و کفر و تغییر اوضاع جهان به من نسپرد، مرا کجا می‌برند، بانی و باعث دیگر و کارساز و کارگذار دیگر است. هرچه رود بر سرم، چون تو پسندی رواست. کار به صاحب کار رجوع کرده، بهتر یفعل مایشاء بقدرته و یحکم ما یرید بحکمه. اللهم انصر من نصر الدین و اخذل من خذل الدین.

القصة بعد از آنکه از پل سعید گذشت، کنارهای بحر وسیع گردید و در اینجا بحر بزرگ شد و اطراف و کنارهایش ناپیدا شد. اما در همین روز وقت عصری ابر و باد و بارانی مطابق به ظهور رسید. صبح یعنی وقت طلوع آفتاب به اسکله بیروت رسیدیم، بعضی مردمان بیروتی و شامی که در این کشتی بودند، بیرون رفتند؛ تا بعد از ظهری در میان کشتی غوغا و جمعیت و ازدحام عجیب و غریبی بود، چرا که مردمان بیرون می‌رفتند و از شهر بیروت قایقها و بلمهای بسیار الی دو صد عدد، همه پر از مردمان و خلائق به استقبال حاج بیروتی آمده بودند. فی الحقیقه سیاحتی داشت. زلزله و نعره چرخ که بارها بیرون می‌کشیدند، به فلک رسیده بود. امروز که شنبه دوم شهر صفر الحضر است، از تاب سردی هوا و آمدن باران و باد، به مرتبه دوم کشتی رفتیم، گویا موسم پائیز بود و باران پله باریدن گرفته؛ حقیقت هنوز به مرتبه دوم کشتی

نیامده بودیم، این نان و انگور و ماست خریدیم، حتی بعضی در همان مرتبه اول نشستیم و خوردیم و کم کم باران هم می‌آمد، سبحان الله عجب لذتی کشیدیم. و بعد از فراغت از خوردن نان و ماست برخاستیم و رخت و اسباب را به مرتبه دوم کشتی بردیم، همان ساعت جا را درست کردیم و منزل را پاکیزه نموده، استراحتی خوبی کردیم؛ اما هنوز به پائین نیامده بودیم، خیلی نان تازه و ماست توراخ و انگور خریدیم و خوردیم. حقیقت از میوه و ماست توراخ بیروت چه تعریف بنویسم! اللهم زد و بارک، اللهم أغفر لصاحبه ولآکله ولبائعہ ولمشتریه. اما تأسف و حسرت به جهت بعضی از رفقاء ماند، که به سبب خست و لثامت و حرص از این همه نعمتها لذتی نبردند و خودشان را گرسنه و تشنه نگهداشتند. با وجود اینکه، به درد ناخوشی اسهال و جوع الکلب و جوع البقر مبتلا شده بودند. ای بی‌نصیب چشمم و بینوا لبم! سرما و گرمای سخت و صعب می‌کشیدند و هزار نوع طعن و ملامت می‌کشیدند؛ حتی دیروز یکی از آنها سؤال سیگاری از شخصی بیروتی کرده بود و به او نداده بود و او ظاهر یک فحش داده بود، دیدیم، فوق‌الغایه جمعیت بر او کردند و او را بسیار اذیت کردند، نزدیک بود جانش بیرون آید؛ ناچار به هزار التماس و رجا او را از چنگ بیروتیها خلاص کردیم.

باری من اگر نیکم و گر بد، تو برو خود را باش! به قدر دو سه ساعت از تغییر و تبدیل منزل و آسایش و استراحت گذشته، دیدیم به قدر سیصد چهارصد نفری عسکر نظام که از بیروت به اسکندریه می‌فرستادند، به میان پاپور آمدند و جا را بر ما و سائرین تلخ کرده، خلاصه آنشب به سبب ازدحام و جمعیت عسکر و تنگی مکان و تلاطم کشتی و سردی هوا و باران تلخ گذرانیدیم؛ حتی بعضی از عسکرها بی ادبانه بر سر رخت و فرش حاجی رفی ریختند و عرصه را بر او تنگ کردند، تا آخر الامر او را بر سر

جا و مکان و فرش خودش بیرون کردند. چون جای من و حاجی ملا عبدالکریم وسعت داشت و عسکرها ادب می‌کردند، به پیش ما نمی‌آمدند، دیدیم حاجی رفی عسکرها را تحریک می‌کند، که آنها جایشان وسیع است، چرا پیش اوها نمی‌روند؟ ما هم لابد و ناچار گفتیم: جور حاجی رفی کشیدن مصلحتتر و بهتر است، از نزدیکی این عسکرها. لابد محض دفع مفسده حاجی رفی برخاستیم و حاجی رفی را آورده‌ایم، در پهلوی خودمان او را جا داده و نشانیدیم و او هی فحش و ناسزا می‌گفت، خلاصه آنشب هم سیاحتی کردیم؛ که محض حساب جوئی نیکی که، من و حاجی ملا عبدالکریم در حق او کرده بودیم، بنای معرکه با من نهاد، که این لحظه تو چرا به حج آمده‌ای؟ شرح این معرکه در این ورقه گنجایش نداشت، و الا سیاحتی خوبی داشت. باری هرچه بود، بی‌لذت سیاحت نبود، حتی بعد از آنکه عسکرها بیرون رفتند، برخاسته به جا و مکان ایشان می‌گردید و هرچه کاغذپاره‌ها در آنجا افتاده بود، برمی‌داشت، ظاهرا برای استنجا کردن، حکایت‌های حاجی رفی به تحریر و بیان، بیان نخواهد شد؛ چنانچه در نصف شب در مرتبه بالای کشتی یک کاسه بول و آب نجس بر سر وی ریختند و او خیلی فحش به مردمان داد، از تاب خنده ندانستم چه نوشته‌ام، جای رفیقان مملکت خالی بود، که در این حالت حاجی رفی را ببینند، به این نجسی و با این هیولا و شکل و ناسزا گفتن.

امروز که یکشنبه است، روی دریا موجی داشت و کم کم هی باران و باد موجود است، شش ساعت از شب گذشته به اسکله اسکندرونه رسیدیم؛ طرف چاشتی از پاپور بیرون آمدیم و به بلم نشسته، به فاصله نیمساعت کمتر یا زیادتر به شهر رسیده؛ بعد اسبابها را در میان بلم بیرون آورده و به قدر یک دو ساعت در همان کنار بحر محض دفع خستگی و ضعف بدن نشسته و استراحت کرده، حتی حاجی

احمد و حاجی بیگ محمد را به بازار فرستادیم؛ بعض نان تازه و کباب لذیذ آوردند و در همانجا به اشتهای خوبی نان را خورده، بعد از آن خرج و اسبابها را به دوش گرفته و به میان شهر رفتیم؛ با وجود در دم دروازه شهر گمرگچپها نشسته بودند و مشغول بارهای حجاج بودند و گمرگ بارها را می‌گرفتند؛ لکن الحمد لله همت پیران کارگر آمده، ما همچنان پیش چشم ایشان می‌رفتیم و هیچکسی از آنها مزاحم ما نشدند و کسی از آنها نزدیک ما نیفتاد. القصة ما هم به میان شهر آمده و در کاروانسرای نزدیک بازار منزل کردیم. بعد از ورود منزل به کمال آسودگی چای مناسب احوال خستگان خوردیم. لکن حقیر به جهت نماز ظهر از منزل بیرون آمدم و به جستجوی آب افتاده، تا رسیدم به محلی که در آنجا مطهره آب بود. سه چهار شیردمهای پر از آب بودند و یک دو یکه مبال هم داشت؛ در آنجا وضو گرفته و به مسجدی که در برابر آن مطهره بود، رفتم؛ در آنجا نماز ظهر خواندم. فی‌الحقیقه مسجدی با روح و با صفا و با تأثیر به نظر رسید؛ میان حیاتش فرش‌سنگ مرمر بود، لکن بی‌تمییز و خاک آورده دیدم و یک تیر چاه آب با یک درخت توت هم در میان حیات دیده، بعد از قدری تماشا و تفرج باز به منزل مراجعت کرده، استراحت کاملی به عمل آوردم. این اسکله اسکندرونه حقیقت خیلی جای مرغوب و با آب و هوای خوش به نظر آمد؛ اکثر کوهها و صحراهای آن مثل کوه و صحرا و گریوهای اورامان می‌ماند و در کنار بحر واقع شده، میان شهرش و کوچه‌هایش همه فرش‌سنگ، بازارش معمور و مملو از انواع اطعمه و فواکه و سبزیها و میوه‌جات، دکانهای بقالی و غیره آراسته و مرغوب، حتی امروز در یک دکان خبازی نان لواش بسیار مرغوب و پخته دیدم، با حاجی بیگ محمد خیلی صحبت داشته.

امشب که سه‌شنبه پنجم شهر صفرالخیر است، در کمال استراحت خوابیده، به‌قدر نیمساعت به‌طلوع فجر مانده، با حاجی احمد چایی دم‌کشیده خوبی به‌عمل آورده، بعد من و حاجی بیگ محمد به مطهره و مسجد معهود آمده، نماز صبح در آنجا خواندیم. بعد به منزل مراجعت نموده، در خدمت حاجی ملاعبدالکریم به‌کمال استراحت و شادمانی و شوق چایی را صرف نمودیم؛ دوستان و برادران و رفیقان مملکت را یادآور قلب حزین نموده. امروز کمتری ناخوشی درونی داشتم، از تاب اذیت پیچش شکم نتوانستم از منزل بیرون آیم، دو سه پیاله آب گرم و قند خورده، بعد خوابیدم، الحمد لله عنقریب به‌صحت انجامید، لک الحمد و لک الشکر. دیگر در این منزل اسکندرونه جا و منزل را از حاجی رفی و حاجی صید محمد و پیرانشان جدا نموده، بعد از این هم خیال داریم، به هر منزلی که برسیم، جای ایشان با پیرانشان از جای ما جدا باشد.

امروز که سه‌شنبه است، تقریباً چهار ساعت از روز مزبور گذشته از اسکندرونه حرکت کردیم. چون پنج شش ماه بود حرکتی و جست و خیزی نکرده بودم و پیاده روی که چنانچه در مملکت عادت کرده بودم، در این سفر تا حال کمتر به جهت حقیر واقع شده بود، فوق‌الغایه میل به پیاده راه رفتن داشتم و در حقیقت خیلی مشتاق و محتاج بگردش و حرکت پیاده‌گری بودم. بنا براین فقره، الاغ را کرایه نکردم؛ همچنان با پای خود راه افتاده، پیش از قافله خودمان به راه آمده و در میان راه در پای آن کوه و کوهستانها به دو سه چشمه آب سرد و خوشگوار رسیده، قریب سه ساعت به راه آمدم تا به قصبه بیلان رسیدم. در کنار جاده یک تپه بلندی بود، بر آنجا برآمدم و نماز عصر در آنجا خواندم و استراحتی کردم و خیلی تماشای قصبه و باغات و درختان و کوهها کرده، بعضی خانه‌هایش که پشت سر هم واقع شده‌اند، به قریه پلنگان کردستان

مشابه است و مثل دهکده‌های ژاورود و اورامان می‌ماند. خلاصه الی بعد از عصری از آنجا نشسته، ناگاه کاروان حاجیه‌های خودمان پیدا شدند، بعد از آن همگی به اتفاق به میان قصبه بیلان آمده، فی‌الحقیقه قصبه با روح و صفا و آب و هوای خوش و جای با نزهت و دلکش به‌نظر آمد. در آنجا کاروان توقف نکرد. قریب سه چهار ساعت دیگر به‌راه آمدیم، تا شامی درنگ به قریه قره‌خان رسیدیم و در کاروانسرای پائین آمده و منزل کردیم. چایی و شامی با اشتها و مستعجله صرف نمودیم؛ اگرچه حاجی بیگ محمد کمتر کسالتی به‌هم‌رسانید، الحمد لله عنقریب به‌صحت انجامید و به‌قی و امساک رفع شد.

سبحان الله از دولت علیه چه زحمتهای و مشقتها و اهتمامها در خصوص درست کردن راهها می‌کشند؛ مخصوصاً این راه اسکندرونه تا به بیلان می‌رسد و از بیلان به قصبه کلیس و شهر حلب و سایر شهرهای دیگر؛ حتی امروز درمیان راه این منزل قره‌خان چند دسته فعله را دیدیم، که مشغول درست کردن راه و مسطح کردن آن بودند. آب و هوای این مملکت از کوهستانی و سردی و ایلاخی و سنگلاخی مثل مملکت خودمان می‌ماند، بلکه این مملکت کوهستانتر به نظر آمد. حتی امشب در اثنای راه این منزل قره‌خان حاجی رفی از تاب سرما داد و فریاد و افغان زیاد می‌کرد، تا آخرالامر پلاسی کهنه فرتوت شده، که حاجی صید محمد به دوشش گرفته بود، به او داد و بر سر سواری خود را به آن پیچیده فی‌الجمله آرام و آسایش گرفت. امشب که چهار شنبه ششم شهر صفرالخیر است، در نصف اخیر شب از قره‌خان حرکت کردیم. آنشب به‌راه آمدیم؛ الی طرف نهاری رسیدیم به جائی که مشهور بود به حمام علی؛ در آنجا مزرعه‌ها و چشمه‌های آب و سبزیهای خوب و سبزه‌زارهای مرغوب به نظر آمد. تقدیر، من چون به آنجا رسیدم، از سواری پیاده شده و از چشمه آب شیرین و خوش قدری

آب خوردم، تا من از آب خوردن فارغ شدم، کاروان و حضرات بلا فاصله هی به راه رفته و من از ایشان گم شدم. قدری مسافه^۱ یک میل راه پیاده به راه کلیس شتافتیم؛ از عابرین آن راه تفحص کاروان حجاج نمودم. گفتند: این راه، راه کلیس است، راه کاروان و شهر حلب در پائین است. پس خیلی به راه معهود پس گردیده و به سرعت تمام خود را به کاروان و حاجیها رسانیدم؛ دیدم: ایشان هم متردد و معطل حقیرند و به سواری همگی در نزدیکی همان حمام علی ایستاده اند؛ حقیر هم خدمت ایشان رسیدم؛ لکن مجال آن نمانده بود، که من هم به استراحت حمام بروم و سیاحت بکنم. در اینجا چند خانواری مثل دهکده هستند و دو سه دکان و قهوه هم دارد. بعضی نان تازه در آنجا خریده شد و چند عدد تخم مرغ پخته هم؛ و از آنجا به قدر یک میل به راه آمدیم، به رودخانه ای رسیدیم، در کنار رودخانه یک قهوه خانه دیدیم. به فاصله^۲ یکساعت یا دوساعت کاروان در آنجا بار انداخته و ماهم فی الجمله استراحتی به عمل آوردیم. بعد از استراحت وضو گرفته و نماز ظهر را در آنجا کردیم. بعد از نماز سوار شده و کاروان بارکرده، بلا توقف به راه آمده، تا بعد از عشای درنگ به قریه^۳ ترمانین رسیدیم. در خانه ای کنار ده منزل کردیم؛ چایی و شامی مناسب احوال خستگی صرف شد، بعد خوابیدیم. صبح بعد از نماز، از آنجا باز به راه افتاده، الی عصر پنجشنبه^۴ هفتم شهر صفرالخیر به شهر حلب رسیدیم. حضرات رفقا در کاروانسرای که مشهور است به خان وزیر منزل فرمودند، ولی حقیر در مدرسه^۵ احمدیه خدمت جناب حاجی ملا محمد حسین و حاجی سید حسین منزل کردم.

امروز که یوم جمعه است، در جامعه^۶ بهرامیه که نزدیک به مدرسه است، نماز جمعه را خواندیم. امروز که یوم شنبه است جناب افندی حضرات رفقا را

دعوت فرمودند، کباب پخته بگردیده را تناول فرمودیم، لکن حاجی رفی سیاحت داشت. ملحد گرسنه در خانه^۷ خالی برخوان، شامل احوال وی دیده شد.

امروز بعد از عصری با جناب افندی محض تفرج و تماشای صحرا به کنار شهر بیرون رفته، چه عرض کنم، که چه عمارتها و باغچه ها و درختهای الوان و باغات عالیه دیده شد. باز نزدیک مغرب به مدرسه مراجعت نمودیم، چون روز یکشنبه بود، همگی اهل نصاری و ارامنه به صحرا و باغها و سبزه زارهای خارج شهر بیرون شده و مراجعت به خانه^۸ خودشان می کردند؛ فوق الغایه سیاحتها داشت.

امروز با سید عبدالله پسر سید محمد امین مؤذن، که مدتی است، در حلب مجاور آن مدرسه است، به حمامی که در پائین مدرسه واقع بود رفتیم. بعد از بیرون آمدن از حمام کسالتی بدنی عارض شده، الحمدلله عنقریب شفای عاجل حاصل آمد. امروز با جناب افندی به بازار آمده، یک کلاه فیس خریده، بعد با حضرات رفقاء نیز مراجعت به بازار فرمودند، به جهت خریدن البسه و امتعه و بعضی حوائج.

امروز که یوم پنجشنبه چهاردهم صفر الخیر است، نزدیک ظهری از حلب حرکت کرده، آمدیم به دهی در نزدیکی شهر که اسمش جبریل است. بنا و ترکیب خانه های این دهکده همگی مثل گنبد قله قله ساخته اند، گویا تماشا کردن وضع این ده از دور تأثیر و سیاحتی دارد. بعد از ورود، ما در خانه^۹ شخصی شیخ القریه منزل کردیم و حاجی رفی و حاجی صید محمد و پیرانشان در خانه^{۱۰} دیگر بودند. آنشب خیلی به استراحت گذرانیدیم. امروز که پانزدهم شهر است، آمدیم به دهی، که مشهور است به دیر حافر، منزل خوبی بود. در خانه^{۱۱} یکی از اهل قریه منزل کرده، شب بعد از چایی و شام هندوانه^{۱۲} خوبی داشتند، آوردند، خریدیم؛ جای دوستان جانی و رفیقان جنانی خالی بود. حقیقت لذت بردیم. جناب حاجی ملا عبدالکریم

قضا یک دکانی داشت؛ بدانجا رفتیم، دیدیم: که چیزی شایسته^۱ آرزوی ما باشد، ندارد، مگر بعضی نان تازه و چند دانه تخم مرغ و کمی مویز سیاه، از او خریدیم؛ و حاجی صید محمد و پسرش نیز آمدند، ایشان هم قیمت پنج شش قروش نان و بیضه و کشک و مویز گرفتند. به سبب سرماخوردگی پاهایم، نمی توانم صبحها به جهت نماز پیاده بشوم، مگر در منزلها قضا خواهم کرد؛ چونکه شبها نزدیک طلوع فجر، وقتیکه سوار می شویم، به کلی بدنم چائیده می شود؛ دیگر به هیچوجه قادر بر پیاده‌گری نخواهم شد. منزل هفتم آمدیم به میان عربهای خیمه‌نشین. ما هر چهار نفر در خیمه‌ای و حاجی رفی و صید محمد و حضرات در خیمه^۲ دیگر نشستیم؛ آسمان هم مستعد باد و باران بود. در خیمه‌ای که ما منزل کرده بودیم، بعضی گوشت بود، سگها برسرش جمع شده بودند، حاجی ملا عبدالکریم برای صاحب خیمه تبلیغ موعظه فرمودند: که این گوشت به سبب سگها نجس شد، دست بر او مزید! در جواب گفت: خیر ضرر ندارد، بچه‌ها نیز می‌خورندش. بعد از ساعتی زن صاحبخانه برخاست، تیغ و تبری را آورد و همگی لاشه گوشت را پاره پاره کرده و به میان قازانی زنگ گرفته^۳ صد ساله نهاده و بعضی آتش در زیر قازان برافروخته، به فاصله^۴ نیمساعت اهل آن خانه از زن و مرد و خورد و بزرگ لاشه را خوردند. کله^۵ همان لاشه در میان خیمه افتاده بود؛ پسری پیدا شد و به چاقویی گوشهای کله را برید و به زیر خاکستر گرم فرو برد؛ بعد از دو سه دقیقه بیرون آورده و گرد را پاک کرده و خورد. خلاصه سیاحتها داشتند، که به تحریر در نمی‌گنجد و این منزل هم در کنار شط است و او را حماده می‌گفتند.

منزل هشتم آمدیم باز به میان عربهای خیمه‌نشین، در خیمه‌ای منزل کرده، گویا به رسم علی الحساب این منزل از منزل هفتم خوشتر و صاحب وسعتتر به

با حاجی احمد گرو بستند، بر اینکه گویا حاجی ملا عبدالکریم می‌فرمودند، همگی حاجیهای رفقا که از ینبوع از ماها جدا شدند، با ما همگی به اتفاق در جائی جمع شده و باهم داخل مملکت خودمان خواهیم شد و حاجی احمد منکر این فقره بود، می‌گفت: آنهایی که از ما جدا شدند، به ده دوازده روز بلکه بیشتر به مملکت خودمان خواهند رسید و فی‌الواقع از قرار معلومات راه ماها و راه ایشان قول حاجی احمد به صواب و صدق نزدیکتر بود و از اینقرار عقد گرو بر سر مهمانی بستند؛ بالآخره من به شوخی عرض جناب حاجی ملا کرده، که تو گرو بردی اگر جفت و اگر طاق آید. اگرچه قول حاجی ملا عبدالکریم به مظان صداقت رسید. منزل سیم آمدیم به دهی مخروبه‌ای که هیچ آبادی در او ندیدیم، به جز چهار پنج نفری عسکر. آنشب در پای حصار دیواری منزل گرفتیم، با وصف اینکه آبادی نداشت خیلی از ما خوش گذشت. حاجی رفی عجمی را بگیر آورده بود، مداوای درد شکمش به او می‌کرد و او هم دواى جوشانه برایش به عمل آورده، اگرچه بدتر شد و اسم این منزل مسکنه می‌گفتند. منزل چهارم آمدیم به قشله دو سه بالاخانه و اطاق داشت و در این منزل حاجی رفی و حاجی صید محمد نیز همگی باهم بودیم. این منزل در کنار شط واقع است، از قرار مذکور ظاهرا من بعد هم منازل ما هی در کنار این شط مراد باشد و اسم این منزل اباهریره می‌گفتند. منزل پنجم آمدیم به قشله^۶ دیگر، که در کنار شط است، اسمش حمام می‌گفتند، راه این منزل دورتر بود از راه منزل چهارم و سیم. منزل ششم آمدیم به دهی کوچکی اسمش صبغه بود، آمدیم در کاروانسرای آن ده که هم خان بود و هم قشله^۷ عسکرها، در آنجا منزل گرفتیم. این ده هم در کنار شط است. من و حاجی احمد به طلب نان تازه و بعضی مایحتاج از منزل بیرون آمدیم؛ از

نظر آمد؛ در کنار شط واقع بود و او را تب می‌گفتند. حقیر به سبب خستگی و کسالت درونی کمتری ناخوش بودم، به محض ورود خوابیدم، باعث رفع نفاقت گردید. منزل نهم روز جمعه بیست دوم شهر صفرالخير آمدیم به قصبه دیر در کاروانسرای نزدیک بازار منزل کردیم. بعد از نماز عصر من و حاجی احمد به بازار آمده، یکدانه ماهی بسیار بزرگ گرفته و به جهت شام پخته کردیم. حقیقت هیچوقت گوشت ماهی به این لذیذی و گوارائی نخورده بودم، مگر در ینبوع، که ماهی آنجا بی‌صدمه خار و بی‌زحمتی پلیشه دیدم. روز شنبه هم در دیر توقف شد. اکثر اوقات در بازار سیاحتها می‌کردیم. نزدیک ظهری به جامعه‌ای که در کنار شط احداث کرده بودند، آمدیم و از شط وضو گرفته به میان مسجد آمده، نماز ظهر را در آنجا خواندیم. بعد از ساعتی حاجی ملا عبدالکریم هم تشریف آوردند و از طرف آن مسجد جسری هم بر سر شط بسته دیدیم، که به سوی باغها و مزرعه‌های آنجا می‌رفت. این شهر دیر از قدیم الایام بوده است و از شهرهای قدیمه است؛ حال مخروبه است، تازه بناها و خانه‌ها و عمارتها در او می‌سازند. بناهای دارد، بعضی فرتوت شده و بعضی جدید و تازه احداث، خلاصه قدیم و جدید در اینجا مجتمع شده. سیاحتی داشت. عسکر بسیار و نظام بیشمار در او بود و بازاری هم دارد، لکن نه مثل بازار شهرهای دیگر. از قضا طرف عصری باز با حاجی ملا عبدالکریم به قصد تماشای بازار از منزل بیرون آمده و در قیصری بازار عبور می‌کردیم. تقدیر در گوشه‌ای گذرمان به قهوه‌خانه‌ای افتاد، در آن قهوه جمعی مردمان نشسته بودند و در میان آنها دو نفر جوان با هم بازی دامه می‌کردند، ما هم به نزدیک ایشان رفته، چون ما نیز از آن بازی سررشته داشتیم، من به حاجی ملا عبدالکریم گفتم: اگر این پسر حرکتی به همان سوارش بدهد، چنان و چنین می‌شود و انگشت اشاره کردم، تو مگو حضرات

می‌فهمند، که در خصوص این مطلب گفتگو می‌کنیم. بعد ما با حاجی ملا عبدالکریم اینقدر توقف کردیم تا یکی از ایشان بر آن رفیق دیگرش غالب شد. بعد از آن ما برگشتیم، چند قدمی نگذشتیم، ناگاه از پشت سر ما یکی آواز کرد: ای حاجی برگردید و لحظه‌ای اینجا تشریف آرید! وقتیکه برگشتیم، دیدیم یکی از آن دو پسر است، که در قهوه‌خانه بازی دامه می‌کردند. بعد ما هم نزدیک وی رسیدیم، دست ما را گرفته و ما را به میخانه‌ای که در برابر همان قهوه بود، برد؛ مگر این همان شخص است که مغلوب شده و ارمنی است و آن رفیق دیگرش مسلمان است. خلاصه ما هم به اندرون میخانه رفته، دید که ما به ورود میخانه متغیر و عاجز شدیم؛ بنا کرد به معذرت خواهی کردن؛ بالآخره گفت: فلانی بدانجهت شما را زحمت دادم، که مدتی است من و این پسر در این شهریم و روزها شغل و کار ما هر دو در این قهوه همین بازی دامه است. هیچوقت نبوده، او بر من غالب آید، همیشه من غالب و او مغلوب بوده است. حال که شما اهل این بازی هستید و دیدند، که او بر من غالب آمد، سبب آن بود، که من صاحب این میخانه‌ام و امروز زیاده از حد مخمور بودم؛ غلبه او بر من سببش همین بود و بس! باری پاره‌ای از این سخنها گفت، بعد ما هم از آنجا برخاسته و بیرون آمدیم و همان شخص ما را بدرقه کرد و معذرت خواهی بسیار نمود و پس‌گردید. بعد در اثنای راه به حاجی ملا عبدالکریم گفتم: شما مگر سبب این ماجرای متوحش را ندانستند و فائده رفتن ما به این جای نامناسب چه بود؟ ایشان نیز در نهایت حیرت و تعجب فرمودند: من هیچ فائده‌ای را از این مطلب استنباط نکرده و نخواهم کرد، به‌جز اینکه این فرنگیها و ارامنه و نصاری در هر کار و کردار مقصودشان اتمام حجت است! دور نیست مراد این شخص ارمنی همین بوده باشد؛ که شما مسافر و اهل سیاحتید و این بازی را هم می‌دانید، مبادا به شهری یا

مملکتی بروید و بگوئید: شخصی اسلام در دیر بر ارمنی غالب آمد، حاشا و کلا هیچوقت اسلام بر غیر اسلام فایق نشده و نخواهد شد! جز این نکته اتمام حجت چیز دیگری متصور نیست و فی الواقع هم چنان بود، که ایشان فرمودند. باری این واقعه هم خالی از سیاحت نبود، اشعار خواجه شیرازی به یاد افتاد:

گر بود عمر به میخانه روم بار دگر

به جز از خدمت رندان نکم کار دگر

منزل دهم آمدیم به دهی که او را میادین می گفتند؛ خیلی معمور و پر آبادی به نظر آمد. در حجره خانی منزل گرفته و حاجی رفی و حضرات هم در اطاقی دیگر بودند. به محض ورود و منزل گرفتن، حاجی رفی ناوکش افتاد، یک دو عرب را سراغ دادند، که سلیقه این ناخوشی دارند. فرستادیم، ایشان را حاضر کردند و مشغول چاره ناف حاجی رفی بودند و حاجی رفی به زبان کردی گاهی فریاد و داد و بیداد می کرد و گاهی فحش و ناسزا به ایشان می گفت و ایشان هم خنده می کردند. من بعد عشای به عیادت وی رفتم، خبر پرسی کردم، گفت: فلانی تا حال از دست اسهال کونم به ستوه آمده بودم، حال این ناخوشی ناوک افتادیم مزید بر علت شده! چه عرض کنم، اگر کسی در اینحال امشب او را می دید، از تاب خنده هلاک می شد. بالآخره من هم از تاب خنده برخاستم و به منزل آمدم. در همین روز، بعد از ورود و منزل گرفتن، من به طلب آب به جهت وضو گرفتن از منزل بیرون آمدم، به مسجدی رسیدم خرابه و فرتوت، چاه آبی داشت، ولی اسباب و دلوش کهنه پاره شده بود. به هزار اهتمام و مرارت و زحمت به قدر وضوی آب برآوردم و وضو گرفتم و به منزل مراجعت کردم. باز طرف عصری من و حاجی ملا عبدالکریم به خارج ده رو به طرف شط نهاده، رفتیم قدری سیاحت کردیم، باز به منزل آمدیم و چایی و شامی مفصلی صرف کردیم. این ده از قرار معلوم، گویا چنان مشاهده می شد، که در

اصل شهر بزرگی یا قریه بزرگی قدیم بوده باشد؛ به قریه اینک بعضی امکانه و جاها در اطراف و اکناف قریه حفر کرده بودند و از آن محفوره‌ها خشت، آجر پخته بیرون می آوردند و بدانها خانه‌ها و اماکنها و جاها می ساختند؛ حتی در آن محفوره‌ها طاقهای خشت کار هلالی قدیمه دیده می شد و در چندین موضع این حفر مخصوص خشت، آجر بیرون آوردن دیده شد. منزل یازدهم آمدیم به میان بعضی عشایر عرب، اسم مکان ایشان دیبلان و بعضی هم شویط می گفتند. در این منزل به علت عدم وسعت مکان، همگی رفقاء باهم در یک منزل بودیم و حاجی رفی چای پخته کرده بود و اعرابیهایی بسیار از زن و بچه گرداگرد او حلقه زده بودند؛ یکی ادعای چایی از او می کرد و یکی ادعای قند از او می کرد و یکی به او می خندید. خلاصه او هم عاجز شده و به ستوه آمده بود. ما هم محض شوخی و سیاحت و خندیدن مزاحم و متوجه او نمی شدیم؛ فی الحقیقه جای تماشا و خنده بود. امشب حاجی صید محمد ناخوشی سینه و اسهالش فوق الغایه او را اذیت می کردند.

منزل دوازدهم آمدیم به وادی بی آبادی، علی الظاهر آبدانی و آبادی ندیدیم؛ لکن به محض کاروان آنجا رسیدند و بار انداختن، بعضی اعرابیهایی بدوی از زن و مرد و بچه به میان قافله آمدند و قدری هیزم و کاه و مایحتاج کاروان محض فروختن آوردند. حقیر سه چهار پاره قند به یک زنی دادم و خیلی هیزم خشک از او گرفتم. به این قریه معلوم بود، که خانه‌های ایشان در آن حوالی و حوش بوده باشند. اگرچه بیابان و صحرا بود، لکن از ما خیلی خوش گذشت. چایی و شامی به استراحت صرف کردیم؛ امشب هم حاجی صید محمد بسیار بدحالت بود و خیلی ناخوش بود. با وجود حاجی ملا عبدالکریم به عیادت وی رفت و به بالین وی نشست و او هم قدری توصیه در خدمت ایشان بیان کرد و جناب حاجی ملا عبدالکریم نیز در

خصوص خست و حرص و لثامت و ترک آنها موعظه فرمودند، سودی نداشت و فائده‌ای نبخشید. آنشب تا صبح هی در آه و ناله بود.

منزل سیزدهم آمدیم به قشله عسکرها دو سه اطاق بالاخانه داشت، ماها در اطاقی و حضرات ناخوش در اطاقی منزل کرده، اسم آن مکان القائم می‌گفتند و عرب جلف گائیم به کاف فارسی می‌گویند. منزل چهاردهم باز آمدیم به قشله دیگر، که آن را نهیه می‌گفتند. منزل پانزدهم روز جمعه بود، آمدیم به قصبه عانه و آن قصبه کوچکی است، لکن خیلی معمور دیده شد. فی‌الواقع جائی باصفا و بانزهت و دلگشا به نظر آمد. کاروانسرا و مهمانخانه معلومی نداشت. لابد همگی در مسجدی منزل گرفتیم و من و حاجی احمد به قصد سیاحت و تفرج از منزل بیرون آمدیم و به میان ده به طلب بعضی مایحتاج آمدیم. بعضی نان تازه گرفتیم و در خانه سیدی بعضی خرمای خوب و تخم مرغ گرفته و حاجی گل محمد پسر حاجی صید محمد هم آمد، او نیز بعضی خرما و بیضه خریدند. طرف عصری قاضی عانه به رسم دیدن آمدند، دو سه نفری همراه داشت، بعد از یک دو ساعت برخاسته تشریف بردند. این ده عانه چهار پنج فقره عجائب دارد:

یکی اینکه هرگاه در ابتدا به میان قریه بیائی، به قدر دو ساعت راه باید در میان کوچه باغها عبور کنی، آن وقت به ده می‌رسند و هرگاه خواسته باشی، که نیز از ده خارج شوی، به فاصله دو ساعت راه باید از کوچه باغها بگذری، آن وقت به انتهای باغات خواهند رسید و خارج خواهند شد؛ و یکی اینکه جای ابنیه و خانه‌هاشان مدالبصر یک راسته کوچه است، طولانی قریب دو فرسخ طول قریه است، چرا که عرض ندارد و به علت این قبول عرض نمی‌کند، چونکه پشت خانه‌هاشان کوه و سنگلاخی است عظیم و طرف پیش خانه‌ها شط مراد است و هر خانه‌ای نخلستان و باغچه خودش در

پیش روی خانه خودش است، نزدیک به شط و از شط به چرخ و دولاب آب بالا کشیده، نخلستان و باغات را تسقیه می‌کنند و زراعتها را به عمل می‌آورند. فقره دیگر اینکه اهالی این ده اکثرش سادات می‌باشند، کمتری غیر سید در آن دیدیم. فقره دیگر اینکه شغل مردان اینجا صغیرا و کبیرا همگی پشم می‌بافند و شغل زنهایشان جولائی است، که به فارسی جلفاء گویند. فقره دیگر اینکه، این چرخ و دولابها زیادتیر در اینجا دیدیم تا جاهای دیگر، چون در سائر جاها همین تعبیه دولابها دیده شد، که به اشتر و اسب و الاغ مصحوب دولابها آب را بالا کشیده و زراعتها و نخلستانها و باغها را به آن تسقیه داده، لکن در اینجا تعبیه چرخ هم مکررا دیده می‌شد. ظاهرا نواضح و دوالیب که در شریعت ذکر فرموده‌اند، عبارت از این چرخ و دولابها باشد. گویا نواضح دولابهای است، که به استعانه شتر و اسب آب از بحر و شط بالا کشیده و زراعت و نخلستانها را به آن تسقیه نموده و دوالیب عبارت است، از همین چرخها، که بی توسط آستر و غیره، بلکه به حرکت مخصوص آب بالا کشیده و من این چرخهارا در این سفر و در این راه از چوب ساخته دیدم.

منزل شانزدهم آمدیم به قشله دیگر، چون بی‌وسعت بود، در حجره‌ای میان دالان دروازه منزل کردیم. فی‌الواقع جائی تنگ و بی‌تمییز به نظر آمد، اما چون منزل یکشنبه بو، پر دربندش نبودیم. اسم این مکان فحیمیه و بعضی فحیمی می‌گفتند. منزل هفدهم آمدیم به قشله دیگر، که آن را حدیثه می‌گفتند. روز شنبه غره شهر ربیع الاول بود. گویا در اینجا چند خانوار عرب هستند، بعضی از آنها از اینطرف شط اند و بعضی دیگر از طرف دیگر شط واقعد و به بلم و قایخ عبور و مرور میان خودشان دارند. سه چهار چرخه‌های بزرگ در آنجا دیدیم. طرف عصری من و حاجی ملا عبدالکریم به تماشای آنها رفتیم و نزدیک

غروبى باز من و حاجى احمد به خانه‌اى رفتيم و بعضى نان تازه خريديم.

منزل هيچدم آمديم به ميان غارى كه در پاى تپه‌اى نزديك شط، كه ما به كردى اين نوع جاها را مى‌گويم و اين غار در کنار راه بربل شط واقع شده است؛ ولى يك دهى بود، از آن طرف شط، كه آن را جبه مى‌گفتند. گويا از قرار مذکور اصل منزل آنجا است، لکن كاروان به علت شط به جانب ده نخواهد رفت. از اين طرف شط در همين غار منزل مى‌گيرند و فى الواقع از قرارى كه ما ديديم، به جهت كاروان و عابرين همين جاى بهتر است، كه در دم راه است. در اين منزل نيز همگى رفقا باهم بوديم؛ لکن هوا سردى مى‌كرد و باد سخت و سرد هم مى‌وزيد. بعد از آنكه وارد غار شديم، چاى صحيحى صرف شد. بعد حاجى احمد آش يكاوهء خوبى به عمل آورد، دوستان را ياد كرديم. حقيقت اين منزل هم خالى از سياحت نيست، به سبب كم وسعتى مكان حجاج و غير حجاج و الاغها و خرها و قاطرها و قاطرچيها همگى مانند معجون به هم آميخته و درهم ريخته بودند. از يك طرف دود آتش قاطرچيها و از طرف ديگر تنگى مسكن، و از يك طرف بي‌ادبى كردن الاغها و قاطرها و جسارت ورزيدن خرها، نعوذ بالله من غضب الله و از يك طرف زلزله و زمزمهء عربها؛ بارى اين همه دردهاى امشب سهل است، اما بي‌آرامى و جوش و خروش كون حاجى رفى بالاي همهء دردها است. امشب از تاب خنده و سياحت منزل نخوايديم.

منزل نوزدهم هم آمديم به دهى بزرگ و معمور، كه آن را هيت مى‌گفتند. اين ده بر سر تپهء بلندى واقع است، فوق‌الغايه با صفا و دلگشا است. حقيقت خوشمنظر و تماشاگاه خوبى است. از يك طرف شط و يك طرف نخلستان و باغات و يك طرف زراعتكارى و سبزه‌زار، خلاصه در اين راه هرگز جائى به اين خوبى نديدم. در قشلهء عسكرها

منزل كرديم. بعد از استراحت و چاى، من و حاجى احمد به ميان ده آمده، در خانه‌اى بعضى نان تازه و هيضم خريديم؛ فى الحقيقه امشب در اين منزل خيلى خوش گذشت. گويا صد چندان تلافى منزل ميان غار كرد.

منزل بيستم آمديم به دهى ديگر، كه آن را رماديه و رمادى و ورمادى مى‌گفتند. به سبب دورى راه، عصر درنگى به اينجا رسيديم. بعد از ورود منزل، من و حاجى احمد از منزل بيرون آمديم، خواستيم كه بعضى اسباب و مايحتاج بگيريم، از قبيل زغال و روغن و نفت، ديديم چند دكانى كه داشت، همگى برچيده بودند، باز به منزل مراجعت كرديم؛ به هر نوع چاى را فراهم آورديم، لکن شب بسيار سرد بود، مخصوصاً منزل حجرهء ما، كه درگاه نداشت. در اين قريهء هيت و رمادى كان و معدن قير را بسيار ديديم، چنانچه در نزديكى ده هيت هر جا نگاه مى‌كردم، هيت كان نفت و قير بود. حتى ديوار خانهء تازه بنا را ديديم، كه از عوض گل، قير را ريخته و خشت و كلوخ برسرش نهاده بودند.

منزل بيست يكم آمديم به دهى كه آن را فلوجه مى‌گفتند؛ اگرچه تدبير اين بود، كه به راه سقلاو برويم و عرب جلف سگلاوى مى‌گويند. گويا واضح گفتند: اين راه فلوجه بهتر است، كه فرديش انشاءالله زودتر به بغداد مى‌رسيم. خلاصه در ميان كاروانسراى لب شط كه تازه او را احداث و بنا مى‌كردند و هنوز حجره‌هايش تمام نشده، منزل كرديم و به جهت عبور به ميان ده يك جسر طولانى مثل جسر بغداد بر سر شط ساخته‌اند و از هر صاحب الاغى يك قروش مى‌گيرند. اگرچه در اينجا ديگر شط به جا گذاشته مى‌شود و كاروان ديگر راهش به کنار شط نخواهد بود، از قرار مذکور در اينجا شط به طرف حله و سموات خواهد رفت و از آنجا به فلان جا و فلانجا تا در نزديكى بصره همگى جمع خواهند شد، والله اعلم.

القصه ما در یک حجره از حجره‌های که تازه بنا کرده بودند و هنوز به‌تمام نرسیده بود، منزل کردیم و حضرات رفقا هم، در حجره دیگر نزول نمودند. این منزل سردی زیاد می‌کرد و سببش دو فقره بود: یکی تازه گلکاری بود و یکی درگاه و پنجره و اسباب نداشت؛ حتی امشب بعد از نماز مغرب حاجی ملا عبدالکریم ناخوش افتاد و بستری شد و خیلی شدت ناخوشی به‌هم‌رسانید. حتی ما همگی ببالین وی دست‌پاچه شدیم. آنشب حقیر البته الی صبح هیچ نخواییده‌ام و هزار استدعا و استغاثه به‌جهت وی نموده‌ام؛ یا رب اندر دهن روح الامین آمین باد! چون در این راه از وقتیکه حقیر رفیق ایشان بودم، تا امشب هیچ ناخوشی و هیچ گزند و آسیبی و هیچ صدمه و محنتی را ندیده و نکشیده بودم؛ بدان جهت ناخوشی جناب حاجی ماموسا خیلی اوقات برما تلخ کرد؛ تا خداوند عالم تفضل فرمود عنقریب شفای عاجل کرامت فرمود. اگرچه فردایش باز بر سر سواری هم کسالت و نقاهت ایشان باقی بود، اما الحمد لله از شب بهتر بودند. در این منزل قاطرچیها حاجی رفی را زدند؛ حاجی دست خود به گردن خود بسته، که دستم را شکسته‌اند، تا صبح هی فریاد و افغان می‌کرد و هی ناسزا و فحش به آسمان و زمین می‌داد. منازل این راه بعضی دوازده ساعت، و بعضی یازده ساعت و بعضی ده ساعت و بعضی شش ساعت و بعضی هفت ساعت می‌باشند، کمتر از اینها نیستند؛ چنانچه امروز سه چهار منزل است، سه ساعت یا دو ساعت به طلوع فجری ماند، کاروان بار می‌کند و سوار می‌شویم؛ متصل به راه می‌آئیم الی نزدیک عصر یا بعد از عصر به منزل خواهیم رسید؛ و در بعضی منازل هم گاهی نیمساعت و گاهی یک ساعت به طلوع صبح مانده بیدار می‌شدیم و گاه بود، که در همان منازل نماز صبح می‌خواندیم و بعد از ظهری به منزل می‌رسیدیم. خلاصه منازلش

تفاوت دارند. گاهی بود سوای قشله هیچ آبادی نمی‌دیدیم و در قشله منزل می‌کردیم و گاه دهکده‌های معمور می‌بودند، که در آن منزل می‌کردیم. هر وقت از اوقات که به این منازل می‌رسیدیم، چایی حاضر و مکان و جا آماده و آراسته، بی‌صدمه و محنت به‌کلی استراحت و خوشگذرانی آسوده بوده‌ایم و گذرانیده‌ایم. الحمد لله والمنة از مدینه منوره بیرون آمده‌ایم الی الحالة هذه هیچ تلخی و عسرتی ندیده‌ایم و نکشیده‌ایم. شب از روز خوشتر و روز از شب بهتر و خوبتر عمر را صرف کرده‌ایم؛ لله الحمد حرکات و رفتار رفقاء امسال غیر حرکات و سکنات رفیقهای سائر سالهاست. میان ماه من تا ماه گردون تفاوت از زمین تا آسمان است. لک الحمد و لک الشکر؛

گر بر تن من زبان شود هر موئی

یک شکر تو از هزار نتوانم کرد

امروز که یوم جمعه ششم ربیع الاول است، بعد از نماز صبح از فلوجه سوار شدیم و متصل به‌راه آمدیم، الی سه ساعت نیم از شب گذشته، وارد شهر بغداد شدیم و در کاروانسرای که در میدان امان اعظم تازه بنا کرده بودند و تویی که مشهور است به تویه کل در آنجاست، منزل کردیم؛ اما وقتیکه برسر جسر عبور کردیم از هر نفری صاحب الاغ یک قروش گرفته، چون به‌کاروانسرا رسیدیم، در یک حجره‌ای بالاخانه منزل گرفتیم و حضرات نیز در حجره‌ای دیگر پهلوی حجره ما منزل کردند؛ حقیر هم آنشب به‌سبب خستگی و درنگی وقت، در آن کاروانسرا خدمت ایشان بودم، اگرچه حجره هم سرد بود، به علت اینکه پنجره و اسبابش هنوز تمام محکم نکرده بودند. القصه صبح بعد از نماز محض دیدن و ملاقات خدمت سید احمد و سائر برادران و مریدان به خانقاه حضرت مولانا قدس الله سره‌العزیز رفتیم؛ خدمت

حضرات رسیده، ملاقات مفصلی روی داد. جناب سید احمد بعد از تواضع و نوازش و مهربانی فرمودند: کجا منزل کرده‌اند؟ گفتم: کاروانسرا خدمت حضرات رفقاء! فرمودند: حقوق نعمت حضرت مولانا بر شما و بر مرحوم آباء و اجداد شما، چرا فراموش کرده‌ای؟ از قراریکه مسموع این حقیر شده، جد شما حاجی محمد خلیفه صدیق و برگزیده حضرت مولانا بوده و مرحوم پدرت حاجی عبدالکریم نیز صدیق نواده حضرت ایشان است، پس شما از همه کس مستحقترند به این خانقاه؛ بنابراین قبول ندارم در هیچ جای منزل بکنی، غیر از خانقاه! حقیر نیز لابد امتثال امر ایشان کرده، خرج و اسباب و حوائج را به خانقاه کشیده، در حجره‌ای میان ایوان به فرمایش سید منزل کرده و روزها بعد از نماز جماعت فرایض خمس، به ختم و توجه پرداخته، اگرچه اغلب اوقات هم خدمت حاجی ملا عبدالکریم و سائر حضرات رفقاء می‌رسیدم و در مقام صداقت و دوستی عرض می‌کردم: تصور نفرمائید، که از شما جدا شده‌ام، اولاً این امر لابدی و اضطراری است و ثانیاً بر همانیم که هستم و همان خواهد بود.

امید هست که ز دوست به کام دل بینم

تو شاد گشته به فرماندهی و من به غلامی

امروز محض اظهار وفاداری به دیدن شیخ سعید افندی نقشبندی به جامع ابوالفضل رفتم؛ در اثنای راه خدمت صالح پسر حاجی احمد روقیه از اهالی سلیمانیه رسیدم. بعد از گفتگوی زیاد ایشان هم همراه حقیر به جامع فضل آمدند و خدمت جناب شیخ سعید رسیدیم. چند دقیقه از نشستن ما نگذشته بود، ناگاه زمزمه و غوغای عظیمی در کوچه‌ها پیدا شد. دیدیم، خبر دادند، که نجم افندی نامی، کاتب خود او، [او] را در همین کوچه نزدیک جامعه به قتل رسانیده؛ از قرار تقریر اهل بغداد، این نجم افندی شخص عالم و فاضل و بزرگی

بوده، مدت پازده سال بلکه بیشتر است، که در شهر بغداد قاضی بوده و شغل قضاوت داشته و صاحب منصب و جاه عالی بوده است. در بغداد خیلی معزز و محترم و معروف و مشهور آمده. تقدیر، امروز در همین ساعت که من به خدمت سعید افندی رفتم، صدمه‌ای چنان به جهت او واقع شد. خلاصه بعد از استماع این واقعه کبری، بی‌پروا و بی‌اختیار سعید افندی پای برهنه از جامعه بیرون شد و من هم با صالح از جامعه دویدیم و بیرون آمدم. وقتیکه ملاحظه کردیم، بالمره اهالی بغداد از اسلام و یهود و نصاری و ارامنه از صغیر و کبیر و زن و مرد همگی بر در سرای حکومت می‌دوند و می‌روند و هرکسی به زبان حال خودش از مناقب و بزرگی و عدالت و اصلاح و شخصیت نجم افندی گریه و زاری می‌کنند. خلاصه مجلس تعزیه‌خوانی او را به همان جامعه شیخ سعید آوردند. حقیر در آن هنگام باز بدانجا رفتم، دیدم همه اعضای مجلس بغداد، از وکلا و امراء و پاشاها و علماها و تاجرها همگی عموماً در مجلس عزا نشستند دیدم و قاری قرآنها الی ماشاءالله نشستند بودند، تلاوت قرآن می‌کردند. سبب پرسیدم، که مجلس عزا را چرا در اینجا نهاده‌اند؟ گفتند: این نجم افندی خویش قریب سعید افندی است، به این واسطه در اینجا تعزیه‌خوانی است. ظاهراً از قرار تقریر یک خنجر به حلقومش زده بود و فوراً فوت شده بود؛ دیگر سبب قتلش از حقیر معلوم و مشخص نشد. والله اعلم.

القصة نقل کردن من به خانقاه، مقصودم عدم مراجعت به کردستان بود؛ چون جناب حاجی ملا عبدالکریم و سائر رفقاء منع و ملامت زیاد کردند و الحاح و اصرارشان براین بود، که به مملکت آیم، لهذا مجبوراً تمرد ایشان ناکرده و دوباره به ایشان ملحق شده. اما وقتیکه ما به بغداد رسیدیم، تقدیر هنوز حضراتی که در ینبوع از ما جدا شده بودند، به بغداد نرسیده بودند؛ بعد از سه چهار روزی دیگر

ایشان نیز وارد شدند و در خان توتن منزل کردند. از قضاهای ربانی، در بغداد همچنان مثل ینبوع اتفاق جدائی در میان ما و حضرات نو آمده افتاد. وقتیکه ما از بغداد حرکت کردیم، ایشان به علت اینکه تازه وارد شده بودند و بعضی مشغلت بازار که داشتند، درست نشده بود، در بغداد به جا ماندند و با ایشان تعهد کردیم. که حالا چنان اتفاق افتاد، باری در کرمانشاهان باز محض ملاقات شما توقف خواهیم کرد و چند روزی منتظر شما خواهیم بود.

صبح یوم پنجشنبه دوازدهم شهر ربیع المولود، از بغداد حرکت کردیم، نزدیک ظهری به خان چوک که مشهر است به خان سعید رسیدیم؛ در کاروانسرای دم جاده در طاقچه‌های میان دالان دروازه منزل کردیم؛ چون کثرت زوار عجم الی غیرالنهاییه در آنجا منزل گرفته بودند؛ بدان جهت در میان کاروانسرا به هیچوجه راه و منزل ممکن نبود. محض ورود چایی خوبی خوردیم، جای رفیقان صاحب تعصب خالی بود، از هجوم گروه شقاوت، شکوه، که چه رنج و زحمتی بیفائده می‌کشند و چه اهتمام بیحد و انجام می‌کنند، نه خدا از ایشان راضی و نه پیغمبر از اوها خشنود و نه مخلوق از صحبتشان راحت! باری ما در این سفر مبارکه ایشان را خوب شناخته‌ایم، مخصوصا در خدمت حضرت رسالت صلی‌الله علیه وسلم در مدینه منوره، علی ساکنها آلاف التحية.

شرح این هجران و این سوز جگر

این زمان بگذار تا وقت دیگر

اما وقتیکه ما از بغداد حرکت کردیم، حاجی صید محمد فوق‌الغایه ناخوش بود. هرچه سعی کردیم، که شاید او را نیز با خودمان به کرمانشاهان آریم، قوت و قدرت حرکت نداشت. آخر الامر او را به جا گذاشتیم. ظاهرا به یک دو روز بعد از حرکت ما، او در بغداد در همانجا متوفی می‌شود و در آنجا مدفونش می‌کنند.

خدا بیامرزد خسیسان و حریصان بد زندگانی را. والله اعلم بحالنا و حاله!

منزل دوم آمدیم به یعقوبیه و باقوه و باقوبه نیز می‌گویند. در کاروانسرای نزدیک بازار منزل کردیم، اگرچه آثار باران و باد موجود بود. چون طاقچه‌های قیصریش کوچک بود، گنجایش چهار نفری نداشت؛ شب وقت خفتن هر دو نفر در یک طاقچه رفتیم. من و حاجی ملا عبدالکریم در یک طاق و حاجی محمد و حاجی احمد در یک طاق بودند و حاجی رفی و حاجی عبدالله و پسرش در طاقی خواب کردند.

منزل سیم آمدیم به شاربان، بعد از عصری من با حاجی ملا عبدالکریم از کاروانسرا بیرون آمده، به بازار آمدیم و قدری لیمو و خرما خریدیم و در گوشه طاقی فرتوت شده نشستیم، بنا کردیم به لیمو خوردن. بعد طرف مغربی حاجی احمد نیز در بازار قدری انار خوب و لیمو خریدند، هرکسی قسمتی خومان را برداشتیم. منزل چهارم آمدیم به قزل رباط، در کاروانسرای دم بازار منزل کرده، بعد الورد حقیق به دیدن ملا محمد نامی که در مسجدی هم معلم بود و هم امام آن مسجد بود، رفتیم. چون وقتیکه به حج آمدیم از خانقی به این شاربان آمدیم، در این مسجد مزبور مهمان شدیم و آشنائی و محبت تمام با این ملا محمد و درویش موسی حاصل شد. این دفعه که دوباره به شاربان رسیدیم، لازم آمد، محض وفا با ایشان ملاقاتی شود. خلاصه خدمت ایشان و درویش موسی رسیدیم، بعد از تحية و محبت، بسیار تکلیف و الحاح بینهایت کردند، که باید تو در اینجا منزل بگیری. به علت رفاقت حضرات نتوانسته و معذرت خواهی کردم. بعد از دو سه ساعت همان ملا محمد حقیق را به خانه خویش دعوت کردند، نان و خرما و روغنی بی [ظ. با] اشتها خوردیم و بعضی خرما هم برداشتیم و وقت مراجعت به

هدیه^۱ اصحاب آوردم. باز نزدیک مغربی درویش موسی حقیر را به‌خانه خود دعوت نمود و در آنجا شام مفصلی خوردیم.

منزل پنجم آمدیم به خانقی، در کاروانسرا منزل کردیم، اگرچه به رسم علی الحساب می‌بود (می‌بایست) حقیر در خدمت خلیفه عبدی منزل داشته باشم، باز شرف صحبت رفقاء مانع شد. خلاصه بعد الورود شاگرد گمرکچیها بنای مغشوش و کاری نهادند، بارهای حضرات را برهمزدند. بالآخره به‌هزار استدعا و تکلیف و به‌حمایت و کمک استاد ابراهیم برادر استاد کرم مسگر، که مدتی در آنجا با اهالی خانقی محشور بود، ایشان را به‌هر قسم راضی کردند و رفتند. به جهت شام همان استاد ابراهیم مسگر یک مجمعه نان آورده.

صبح که برخاستیم. ملاحظه^۲ هوا و وقت کردیم، دیدیم: آسمان مستعد باران است و بادهای سخت و سرما هم بود. خیلی خواهش کردیم، از رحمن و محمود قاطرچی که امروز بار نکنند، نشنیدند و بارکردند؛ لابد و ناچار ما هم سوار شدیم. اگرچه باران و باد و سرمای سخت و بسیار بلافاصله هی بود، در اثنای راه ناخوشی اسهال حاجی رفی سیاحت داشت؛ بلافاصله هی صدا می‌کرد و حاجی عبدالله پسرش را آواز می‌کرد و فحش و ناسزاهای غریب و عجیب به او می‌گفت و در همین اثنا محمود قاطرچی یک قاطر بسیار خوبی داشت، از گل پایش لغزید و بیفتاد و دستش شکسته شد، مشرف به هلاک شد. بعد از یأس از حیاتش او را به‌جا گذاشت، والله اعلم. منزل هفتم آمدیم به سر پیل. با وجود امروز هم بارش و سرما هست، در خانه^۳ شخصی از اهالی آنجا منزل کرده شد. حتی بارش و گل به‌نوعی بود، که امروز نتوانستیم، حرکت بکنیم؛ به تمنای اینکه، امروز که در اینجا توقف داریم، از آن خانه نقل کردیم و به کاروانسرا آمدیم. فی‌الحقیقه

استراحتی به قاعده کردیم و بسیار خوش گذشت. در همین روز حاجی عبدالله پسر حاجی اللهیار با هم‌دونها بنای معرکه و دعوا نهاد، خیلی او را اذیت کردند تا به استدعای ماها و التماس اسمعیل نامی کردستانی، خواهرزاده^۴ خلیل پهلوان، که او نیز مدتی بود، در آنجا دکان قصابی داشت و با اهالی آنجا و هموندها دوستی و آشنائی داشتند، حاجی عبدالله از چنگ اوها خلاص کرده شد؛ به‌این سبب خیلی از ما تلخ گذشت؛ حتی حاجی ملاعبدالکریم به قهر شوخی آمیزی به‌حاجی مزبور گفت: پادشاهان روم و ایران خیلی عبث می‌کنند، که این همه لشکر و نظام و خزینه را به محاربه‌ی این طائفه صرف می‌کنند؛ نشنیده‌اند وجودی مثل تو شجاع و دلاورالحرب در مملکت هست، عجباً از پادشاهان که قدر ترا غنیمت نمی‌دانند و شکر وجود تو نمی‌کنند.

منزل هشتم آمدیم به سوره دزه ... سرخه دزه می‌گویند. در اثنای راه تماشا و سیاحت طاق کرا کردیم. من و حاجی بیگ محمد و حاجی احمد پیاده شدیم، مختص سیر و سیاحت، به تماشای طاق مزبور رفتیم و به‌قدر نیمساعت در آنجا نشستیم؛ اگرچه جای سنگلاخ و کوه و کمر است، لکن خالی از صفا و تماشا نیست. فی‌الجمله شمه‌ای صوفی فرهاد و باجی شیرین را یاد کردیم. شمه‌ای از داستان عشق شورانگیز ماست آن حکایتها که از فرهاد و شیرین گفته‌اند مرا صد خار غم در پا بود، صد کوه غم بردل بلای عشق صد مجنون، غم صد کوهکن دارم نقش شیرین رود از سنگ، ولی ممکن نیست که خیال رخس از خاطر فرهاد رود:

ز کوه بیستون هرکس که بیند صورت شیرین
به یادش محنت جان‌کندن فرهاد می‌آید

خلاصه بعد از ورود در خانی که برابر کاروانسرا بود، منزل کردیم، چایی صحیحی بی خطر و خیال خورده شد.

باده‌نوشی، که در او هیچ ریائی نبود بهتر از زهدفروشی، که در او روی ریاست امشب به رسم علی الحساب استراحتی میسر شد؛ اگرچه حاجی رفی شب منزل را گه آلود کرده بود. صبح با صاحب خانه به جنگ و جدال انجامید، به هزار التماس و معذرت حاجی را از دست صاحب خان خلاص کرده‌ایم؛ فی‌الحقیقه حقیر از تاب خنده به حرف زدن قادر نبودم.

منزل نهم آمدیم به قریه کرن، سبب به‌سختی و سنگلاخی و بلندی و پستی راه خیلی خستگی عارض شد و باران و گل و آب راه را مغشوش و ناهموار کرده بودند. در اینجا باغات بسیار به نظر آمد و درختهای بید و چنار و انگور عسکری بسیار لطیف و نازک دیدیم و بی‌غایت خوشحال شدیم. منزل دهم آمدیم به قریه هارون آباد، در خانه‌ای منزل گرفته، حاجی رفی با حاجی عبدالله پسرش هم تشریف داشتند؛ لکن وقت خواب چونکه جا تنگ بود، ایشان را به اطاق دیگر فرستادیم، اگرچه صبح وقتی که معلوم کردیم، طویله بود. منزل یازدهم آمدیم به قریه ماهیدشت، در کاروانسرا منزل گرفته شد؛ صبح بعد از نماز سوار شدیم، الی بعد از ظهری به کرمانشاهان رسیدیم، در کاروانسرای مصطفی قلیخان منزل کرده. امروز تلگراف مجملی به کردستان شد و پست هم کاغذهای مفصل، گویا هرکسی به خانه خود نوشته.

چون تلگراف مجمل بود، امر از خانه حاجیها مشتبه شده، باوجود تلگراف و پست، قاصدی را نیز از کردستان به کرمانشاهان روانه کرده بودند. از قضا بعد از ورود قاصد، حضراتی که در بغداد به‌جا مانده بودند، ایشان هم به‌سلامت به کرمانشاهان رسیدند. الحمد لله والمنه، به کلی دفع تردید و خطر

شد و همگی به‌دیدار یکدیگر شاد و خوشحال آمدیم. مختصر شب به اتفاق همگی در حجره منزل خودمان جمع آمده و جواب کاغذ را مفصلاً هرکس به خانه خود نوشته و تسلیم قاصد نموده و او را به کردستان روانه کرده.

صبح روز سه‌شنبه غره ربیع الثانی و به‌قول بعضی دوم شهر است، از کرمانشاهان حرکت کرده، الی طرف عصری آمدیم به‌دهی قاخلسان، در خانه‌ی شخصی منزل کرده شد. شب در زیر کرسی خواب به استراحتی کرده شد، چونکه تا حال کرسی را ندیده بودیم، فوق‌الغایه مایه استراحت بدن گردید. منزل دوم آمدیم به کامیاران، در کاروانسرا در حجره‌ای میان دالان دروازه منزل گرفتیم و حضرات هر دو سه نفرشان در حجره‌ای منزل کردند. حاجی احمد چایی صحیحی دم کرده بود و حاجی ملاعبدالکریم به منزل مبارکی به‌حجره حاجی عباس و سائیرین تشریف برده بودند. بعد از یکساعت من هم به‌عنوان منزل مبارکی به حجره ایشان رفتم، که به این بهانه حاجی ماموسا را با خود، به‌منزل خودمان آورده و به چایی خوردن و صحبت داشتن مشغول شویم؛ ناگاه دیدم، حاجی شیخ باقی پیدا شدند و با ایشان مصافحه و معانقه مفصلی شد؛ بعد کاک احمد و استاد محمد شریف و آقا ملک محمد و صوفی محمد حسین هم تشریف آورده، بعد همگی به منزل خودمان آمدیم. والحاصل آنشب را به‌عیش و شادی و خرمی گذرانیدیم؛ تلخی و عسرت سفر و کربت و کدورت قلب بالمره به صفا و صحبت و دیدار برادران و دوستان و احباب مبدل شد، فی‌الحقیقه کامیاران به‌کام یاران آمد. کامی که داشتم ز خدا شد میسر، له الحمد والثناء و له المنه والعطاء و له المجد والعزة والكبرياء.

ز حسن نیم‌رنگ یار بزم روشن است، امشب اگر مجنون شوم، منع مکن، حق با منست، امشب

شده روشن چو روز امشب، ز روی یارم این منزل
چو خورشید جهان آرا، به مهمان من است، امشب
فی الواقع، آنشب تا صبح هیچکدام از ما خواب
نکردیم. منزل سیم آمدیم به فقه سلیمان، در خانه
کدخدا سلطان نامی وراق؟ که مدتی پیش از این او
را به قتل رسانیده بودند، منزل کردیم و سائر
حضرات رفقاء در جای دیگر منزل گرفته. بعد از
ورود منزل حاجی اکبرخان دیوزناوی را ملاقات
کردیم، که گویا مشایخ کاشتر او را به عنوان
استقبال ما فرستاده بودند و در واقع ما مستقبل
ایشان شدیم و یک دو ساعت از شب گذشته،
جمعیتی زیاد از احباب و دوست و خویشان از
شهر به استقبال آمدند. چون زمستان و سرما و گل و
باران بود، گفتیم: مبادا مردمان دیگر از شهر
زحمت بکشند و به جهت ایشان تلخی و عسرت
باشد، سه ساعت به طلوع صبح مانده، از فقه
سلیمان حرکت کردیم. اگرچه شب خیلی تاریک و
سرما بود، در کنار رودخانه گاورو در خدمت ملا
عبدالمجید دام برکاته و جمعی دیگر رسیدیم. گویا
ایشان امشب در سمران در خدمت حاجی محمد
سمرانی بودند، به خیال اینکه حاج و کاروان در
آنجا منزل خواهند گرفت. امشب خیلی در این راه
عسرت و زحمت کشیدیم؛ یکی اینکه شب تاریک و
راه باریک و یکی باران و گل و سرما و یکی راه
که همگی اسباب زین و برگ و اسب به هم خورده و
هر پاره‌ای در جائی افتاد. خداوند ترحم فرموده،

که الحمد لله ضرر بدنی و مالی داده نیامد.
آنشب تا صبح به هر افتان و خیزانی بود، به راه
آمده، صبح نماز را در کنار رودخانه خواندیم و
توقفی کرده شد، تا اینکه حاج لباس را عوض
بیغایت ناهموار و سنگلاخ [بود]. حتی در این اثنای
راه، حقیر از سواری به زمین افتادم و حاجی
ملاعبدالکریم اسپش لغزیده، چنان لغزید و غلطید،
کردند و پلاوی که شب در سمران حاجی محمد به
نیاز ماها درست کرده بودند، در همانجا به جمعیت
خوردیم. بعد سوار شدیم، طرف نهاری درنگ به
قریه کریزه رسیده، به جهت نماز ظهر در مسجد
کریزه توقفی کردیم. بعد از نهار و نماز ظهر از
آنجا سوار شدیم و به شهر آمدیم. چون روز
جمعه بود، جمعیت و کثرت بیغایت به استقبال
حجاج آمده بودند.

المنة لله که نمریدیم و بدیدیم

دیدار عزیزان و به مقصود رسیدیم

وقت ورود شهر، یوم جمعه پنجم شهر ربیع
الثانی پیش از نماز عصر داخل مسجد خودمان
شده؛ گرچه راهی است، پر از بیم، زما تا بر
دوست رفتن آسان بود، ار واقف منزل باشی
والحمد لله اولاً و آخراً والصلوة والسلام علی سیدنا
محمد و علی آله و صحبه وسلم. الحمد لله رب
العالمین.

در آن راه بقوه خانه زخم در آنجا یک بر که آب دهنه غر و وضو بعد از آن بفرمایید
باز با اتفاق حاجی احمد نیرالی نیز بعد از ختم و در آنجا مجبور است بخونم از او معلوم شد بعد از مخصوصی که گفته ام که از آنجا که
باید آنکه ترفیقه بجهت در آنجا قبول در باب علم و توطئه و دستها کند که او را باره با سلا قبول خفت دهند و بزحمت
آنجا بنیاد آره ام باب ترفیقه فوق العاده است که در آنجا تفریح و محترم میدهند و احترام او را در عمارت خود همانند آنکه
در علم مخصوص بجهت خدمتگذار وی تفریح و محترم میدهند و هر روز در کارخانه باب ترفیقه بجهت در شام و نهار و قهوه و میوه
و سیب و کاج و در میان آنکه خاشاک میگردانند الفصل پنجم و از حضرت عجم رحمت بطن و مجاور حرمین ترفیقه
در گذارن را بسبب حکایت بجهت ختم نمودم باب ترفیقه فقیر را بر این امر توفیق و در غایت توفیق میگردد
و باز بسبب توفیق در آنجا ۴۴ بهر سه شصت علم و معتبر صورت لغز واقع را که باب ترفیقه است هم خاشاک و قهوه خوشمزه شدند و گفته فلان
نیت مبارک است و در این سکو لکن به وسیله و بسبب و بکوشش در آنجا سکونت گرفتن و در آنجا میدانم باب ترفیقه امر و باز بریدن
تبع بعد از آن که در آنجا طبع صحبت نشین در آنجا همان آفرین گفتند که از آن مخصوصی تو ترفیقه خیر ظاهر کنیم چه عیب و لکه
بچه خداوند متعال بسبب اللباب بسبب ختم باشد که تو بطله آن در آنجا موقوفه کایاب نوی باب ترفیقه در آنجا که در آنجا
گذارن احوال حقیر لاجنب ترفیقه عرض میفرماید و باب ترفیقه نامی چه عیب دارد اگر فلان بهر روزه به عمارت آره و تعلق خارجی
و مشق فارسی ترفیقه زاده تعلیم کند باب ترفیقه بعد از آنکه ترفیقه را در آنجا و در آنجا و در آنجا و در آنجا و در آنجا
و حاجی ترفیقه که در آنجا در آنجا مدرس بود و جمعی دیگر که ترفیقه آن که گفتند فلان ترفیقه است که خداوند تبارک و تعالی
در آنجا ترفیقه و در آنجا قبول ندارم ترفیقه باب ترفیقه در آنجا ترفیقه ترفیقه ترفیقه در آنجا ترفیقه ترفیقه
می بگویم اگر آفرین بجهت ترفیقه بجز می آمدم و بهما اغلب هم بهر سبب در آنجا ترفیقه باب ترفیقه

حاجی اکبر خان دیوناوی را ملاقات کردم که کویا شیخ کاستر او را بعنوان استقبالیان فرستادیم بجز در واقع ما مستقبالیان
 در یکدو عت از شب که جمعی زیاد از جا برخواستند و سخن از شب استقبالیان چندستان و سراما و کور و بار
 کیفیت بد آمدند دیگر از شهر رفتند بکنند و بجهت آن ناخوشی و عورت شد است عت بطول جمع مانده از رفقه سندان حرکت نکند
 اگر شب پنج مار یک و سراما بود در کار رفو خانه کا و در وقت خواب تلاجه المجد دام برکات و جمعی دیگر رسیدیم
 کویا این شب در سران در وقت جمعی محمد میرزا بفرستیم بجهت حاج و کاروان در آنجا منزل خواهند گرفت
 استب خیا در لغز راه عورت و در وقت کشیدیم یک آنکه شب مار یک و دره بار یک و یک باران و کور و سراما
 و یک راه به غایت ناهوار و سنگلاخ حتی در لغز آنرا حیرت از سوار بر زمین افتادیم و جمعی تلاجه المجد پیش لغزیدیم
 چنان لغزید و غلطید که هیچکس اسباب زمین و درک است به خودم و دیگران در جوار افتادیم خداوند ترحم فرمود که الحمد لله ضرر بد نماند
 و او نیامد شب یازم بهر افغان و فرزند بود بر آه آمده جمع نماند کار رفو خانه خواندیم و توفیق که شد تا آنکه حاج
 با ما را عوضی گویند و پلاوی که شب در سران جناب جمعی به نیاز ما در وقت که بفرستیم در میان جمعیت خودم
بمبارانیدم طرف نهار در آنک توبه کرده رسیده بجهت نماز ظهر در مسجد کرده توفیق که هم بخوار نهار و نماز ظهر
بمبارانیدم و بشهر آمدم پنج روز جمع بود جمعیت و کثرت به غایت با استقبال حاج آمده بفرستیم
لغز تیره که نمودیم و دیدیم دیدار عزیزان و بوقت رسیدیم وقت در وقت که جمع بفرستیم جمع آنرا پیش از نماز عصر
 دهنر سینه بخوانند که راهی است پرازم ز ما با بر دست رفتن آنرا بوار و قضا
و الحمد لله او که او خدای الصلوة و السلام علی سیدنا
محمد علی و آله و سلم و الحمد لله رب العالمین

۱۳۱۱ قمری

گهشتیک به کوردستان دا پیش دوسه سال:

سەفەرنامە ی جۆن ماکدۆنالد کنییەر

بۆ کوردستان سالی ۱۸۱۴

(ئەلقە ی سینیەم)

وەرگێرانی له فەرەنسه ییبه وه:

د. نهجاتی عەبدوڵا*

پیتشەکی وەرگێر

سیر جۆن ماکدۆنالد کنییەر (کارندەن ۳ ی شوباتی ۱۷۸۲- تەبریز ۱۱ ی حوزەیرانی ۱۸۳۰)، لیۆتینان- کۆلۆنیل، گەرۆگ، جوگرافیناس و دیپلومات. کوری جۆن ماکدۆنالدی چاودیری گومرگ و خاتوو سیسیلیا ماریا کنییەر بوو. سالی ۱۸۰۲ پالیئوراوه بۆ قوتابخانە ی سەربازی ئەفسەریتی له لایەن سیر ولیام بیتزلی یه وه و تا مردنی هەر به ناوی ماکدۆنالد له ریزه کانی سوپای هیندی دا ماوه ته وه. ۲۱ ی ئەیلوولی سالی ۱۸۰۴ بوو به ئالاھەلگر له سوپای پیاده ی مەدرەس. * ۱۸۰۷ بوو به لیۆتینان (مولازیم) و ۱۸۱۸ به کۆلۆنیل و وهزیری سەرکرده له مالابار و کانارا. ۱۸۰۸-۱۸۰۹ له گەل مسیۆنی مالکوم چووه بۆ ئیران و دوا یی ماوه یه ک له بووشه هر کاری کردووه و چه ندین سەفەری به ناو ئیران دا کردووه. سالی ۱۸۱۰ له رینگە ی به غداوه چووه ته مووسل و دیاربه کر و ئەسته نبوول، له رینگە ی ئەسپانیا و پورتوگاله وه چووه ته وه ئینگلستان. دواتر به ئەرکیکی سەربازی رهوانه ی باکووری ئەوروپا کراوه. به لام دواتر جارێکی دیکه چووه ته وه بۆ ئەسته نبوول و سەری له ئاسیای بچووک، قوبرس داوه و گه راوه ته وه بۆ ئەسته نبوول. له ویتشه وه سالانی ۱۸۱۳-۱۸۱۴ سەری له کوردستان و به غدا و بۆمبای داوه. کنییەر له م سەفەره ی دا، که ئیمه ئیسته کردوومانه به کوردی، مەبه سته ی بووه به شوین کاروانی "دههزار که سییه که" ی سەرکرده ی یونانی ئیگزینۆفۆن بکه وئ و شوین پیی جوگرافیای کاروانه که هه لبگری. ئەم سەفەرە که سالی ۱۸۱۴ بۆ کوردستان کراوه، سالی ۱۸۱۸ له لهنده ن به بهرگینگ به ناوی "سەفەر به ناو ئاسیای بچووک، ئەرمەنستان و کوردستان دا له سالانی ۱۸۱۳-۱۸۱۴ دا" ^۱ چاپ کراوه. هه مان سال سەفەرنامه که کراوه به فەرەنسه یی و به دوو بهرگ له پاریس بلاو کراوه ته وه. ^۲ کنییەر سالی ۱۸۲۴ پۆستیکی به رزی له کومپانیای رۆژه لاتیی هیندی وەرگرتووه و له تاران نیشته جی بووه. رۆژی ۱۱ ی حوزەیرانی سالی ۱۸۳۰ له تەبریز کوچی دوا یی

* ئەندامی کارا و جیگری سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی.

* Madres infantry

¹ John Macdonald Kinneir, Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the years 1813 and 1814 ; with remarks on the marches of Alexander and retreat of the Ten Thousand. London : John Murray, 1818, 1 vol. (XII-603 p.) 436-463.

² Voyage dans l'Inde britannique: contenant l'état actuel de cette contrée, l'histoire de la guerre des Anglais contre Holkar et Scindiah, l'histoire de Shah-Aulum, Empereur du Mogol, et la description des mœurs et usages de ce pays... / (Paris: Gide fils, 1818), also by William Thorn (page images at HathiTrust) 222-261.

کردوو. دواجار دهمه‌وئ بلیم، ئەم وەرگێرپانه له چاپه فه‌رهنسه‌بیه‌که‌وه کراوه به کوردی، به‌لام له‌گه‌ل چاپه ئینگلیزییه‌که‌ش به‌راوردکراوه و له زۆر شوین‌دا له‌ رووی چاپه ئینگلیزییه‌که‌وه داریژراوه‌ته‌وه. ئیسته که وەرگێرانی ئەم کتیبه به کوردی بۆ یه‌که‌مین‌جار له‌سه‌ر لاپه‌ره‌کانی گۆواری خۆشه‌ویستی "ژین" بلاوده‌بیته‌وه، زۆر خۆشحالم، که دوا‌ی‌حه‌وت سال زیاتر له‌ وەرگێرانی ئەم کتیبه بۆ زمانی کوردی، وا ئیسته به‌شی سییه‌می بلاوده‌که‌ینه‌وه و پروناکی چاپ ده‌بینی.

ده‌رچوون له‌ می‌ردین، گه‌یشتن به‌ مووسل

هه‌ر چه‌ند خوله‌کینکی پاش‌نیوه‌رۆ ئه‌سه‌په‌کان گه‌یشتن. فه‌رمانم به‌ سو‌رجی‌دا ری‌گه‌ی‌دا‌را بگریته‌به‌ر، چونکه‌ من له‌ کاتی یه‌که‌م گه‌شتم‌دا بۆ ئەم ناوچه‌یه، ته‌نیا چه‌ند دوورییه‌کی دیاریکراوم له‌ پاشماوه‌کانی ئەم شاره‌ بینیبوو. خواحافی‌زیمان له‌ خانه‌خوئ به‌ری‌ز و هاو‌رئ قه‌شه‌که‌مان (ئارشه‌فیکه‌مان) کرد و سه‌عات یه‌ک به‌ به‌رزایی‌دا له‌و شوینه‌دا که‌ ماردینی تیدا هه‌لکه‌وتوو، به‌ ری‌گه‌یه‌کی سه‌خت و به‌ردین‌دا که‌ ده‌شی زیاتر له‌ دوو میل درێژ بئ، دابه‌زین. دامینی ئەم چیا‌یه، ئاوی‌ی‌سانت- ئیلجیه‌ی لئیه، ئەو ناوه‌یان لئ‌ناوه، چونکه‌ به‌گویی‌ه‌ی‌دانیشتووانه‌کان- ئەو شوینه‌یه‌ که‌ پێغه‌مبه‌ر ئیلی‌ی‌لئ‌چووه‌ته‌وه بۆ ئاسمان. له‌ هه‌شتم‌میل‌دا به‌ ئاوی‌ی‌بودری Budri‌دا ره‌ت‌بووین، به‌رده‌وام ری‌گه‌که‌مان به‌ داوینی‌چیا‌ی‌ماسیموس Masius‌دا درێژده‌بووه‌وه، تا له‌ نۆزده‌هه‌مین‌میل‌دا، که‌ له‌ پاشماوه‌کانی‌دا‌را Dara‌نزی‌ک‌ده‌بووینه‌وه، به‌ناو کونیک‌ی‌نهرمه‌لیژاییه‌که‌دا دابه‌زین، سه‌رنجی‌پاکیشاین. کاتیک‌چووی‌نه‌ناو ئاوی‌ییه‌که، یه‌که‌م شت سه‌رسامی‌کردین، ژماره‌یه‌کی بئ‌شوماری ژیرزه‌مینی‌مردووان، به‌ بارست و

شیوه‌ی هه‌مه‌چه‌شن له‌ داوینی‌چیا‌که‌دا هه‌لکه‌ندرابوون؛ له‌ چینیکی‌به‌ردینی‌ئه‌ستووری‌داتاشراو پیک‌هاتبوون، وا دیاربوو شاره‌که‌ که‌ره‌سته‌ بیناسازییه‌کانی لئ‌ره‌وه‌را‌گویی‌زتی. یه‌که‌مین‌ئهو ژیرزه‌مینه‌ی‌که‌ من پێوامن، هه‌شت پئ‌دریژی و پانییه‌که‌شی پینج پئ‌ده‌بوو. تاقیکی‌تابووتی له‌ یه‌کێک‌له‌ لاکانی‌دا‌بوو و ده‌رگایه‌کی‌که‌وانه‌ییش له‌سه‌ر لاکه‌ی‌دیکه. ده‌شی‌سه‌دان و زیاتریش ژیرزه‌مین‌له‌وناوه‌هه‌بووبی. داوینی‌چیا‌که‌ له‌ لیژاییه‌کی‌چاره‌گه‌میلی‌دا‌هه‌مووی‌گرتبووه‌وه. پاشان له‌ ری‌گه‌ی‌کونیک‌ی‌چکۆله‌ی‌ناو‌چیا‌که‌وه‌که‌ له‌ سئ‌لاوه‌به‌ردی‌لئ‌بردرا‌بوو، سه‌رکه‌وتینه‌سه‌ر ته‌ختاییه‌کی‌لووس و بئ‌گری، به‌رزایی‌سی‌یا‌چل پئ‌ده‌بوو. له‌ویوه‌روانی‌مانه‌ژیرزه‌مینی‌مردووه‌کان، که‌نه‌ده‌ژمی‌ردران و له‌ ژماره‌نه‌ده‌هاتن؛ بریکیان بیست پئ‌له‌ ئاستی‌زه‌وییه‌وه‌به‌رزبوو، دووانیان نه‌خش و نیگاری‌یۆنانییان له‌سه‌ر‌بوو، به‌لام نه‌خشه‌کان‌ئهو‌هنده‌سووابوون، نه‌ده‌مانتوانی‌را‌زه‌کانی‌بخوینینه‌وه و نه‌کو‌پیشیان‌بکه‌ین. ئە‌شکه‌وتیکی‌جوان له‌ کوتاییه‌که‌ی‌دا‌هه‌بوو، بئ‌گومان له‌وانه‌یه‌گله‌کۆی‌که‌سایه‌تییه‌کی‌هه‌لکه‌توو بئ، هه‌شتا پئ‌دریژی و چل پئ‌پانی‌بوو، پروبه‌ره‌که‌ی‌له‌هه‌موو‌لایه‌کیه‌وه‌ده‌ستی‌پیدا هیندرا‌بوو، له‌ ری‌گه‌ی‌توونیلیکی‌ژیرزه‌وییه‌وه، به‌ ژیرزه‌مینه‌کانی‌ته‌نیشتی‌وه‌به‌سه‌رترا‌بووه‌وه. به‌رزاییه‌که‌ی‌ئسته‌نزی‌که‌ی‌پازده‌پئ‌ده‌بئ، به‌لام جاران‌ره‌نگه‌زۆر له‌وه‌زۆرتربووبئ، هه‌روه‌ک‌ئهو‌ی‌ئسته‌نیوه‌ی‌پره‌له‌خاشاک. جاران‌له‌ به‌رزایی‌کونی‌گومه‌زه‌به‌رزه‌که‌یه‌وه‌پروناکی‌بۆ‌چووه، ئە‌ویش به‌روخساریکی‌زۆر‌جوان‌داتاشراوه‌و له‌ راستیش‌دا‌ئهمه‌سه‌یروسه‌مه‌ره‌ترین و جوانترین به‌شی‌هه‌لکۆلینه‌کانه. جو‌ریک‌له‌سه‌کو

یا گالهریبه‌ی به دوازده تاقی که‌وانه‌یی راگیرا، ههرسی لای به خویه‌وه گرتووه، له کاتیکدا له لای چوارهم که‌وانه‌یه‌کی ئه‌ستووری نیمچه‌بازنه‌یی هه‌یه، به نه‌خش و نیگاری جوان رازینه‌راوه‌ته‌وه و له به‌شی پشته‌وه‌ی گالهریبه‌که‌ش‌دا به ئاراسته‌ی روو له سه‌ربانه‌که، ژماره‌یه‌ک که‌وانه‌ی بچووک ههن، بۆ رازاندنه‌وه به‌کارده‌هیندرین؛ هه‌مووشیان له‌سه‌ر شیوازی رۆمانیایی دروست‌کراون. لای رۆژه‌لاتی بۆشایی بچووک له شیوه‌ی تابووت‌دا، که به‌گویره‌ی هه‌موو ئه‌گه‌ره‌کان ئیسکوپرووسکی که‌سیتییه‌که، ئه‌م باله‌خانه‌ی یادگارییه‌ نایابه‌ی دروست‌کردووه. جا ئه‌گه‌ر له رووی نه‌خش و نیگار و شیوه‌ی ده‌رگای چوونه ژووره‌وه‌ی ئه‌شکه‌وته‌که‌وه حوکم بده‌ین، که به‌کارده‌ی بۆ چوونه ناو ئه‌شکه‌وته‌که، ئه‌وا من وای بۆ ده‌چم هه‌موو ئه‌مانه‌ی له ده‌ورانی جوستتیبیان دروست‌کراپی، هه‌ستیار و قه‌شه‌نگ، نه‌خشیکی به‌رزی نه‌خشکراو له‌سه‌ر لایه‌کی، نوینه‌ری فریشته‌یه‌که (په‌مزی رۆح) ده‌وره‌دراوه به‌ فریشته‌کان که به‌رزی‌بونه‌ته‌وه بۆ ئاسمان. له سه‌ره‌وه ده‌ستیک دیاره، پیشوازی له رۆحی رۆیش‌تووه‌کان ده‌کا و له به‌شی خواره‌وه‌شی‌دا کۆمه‌لیک ئیسکوپرووسک و که‌له‌سه‌ر ههن، له‌سه‌ر لای دیکه‌ی ده‌رگا‌که نه‌خشینه‌دراون، گوزارشت له فشۆلی ژیانی مرویی ده‌که‌ن. ئه‌سته‌مه نه‌خشه‌کان له یه‌ک جیا‌بکریته‌وه، چونکه وا دیاره به مه‌به‌ست شیوینه‌دراون، یان به شیوه‌یه‌کی دیکه به ته‌واوی تیک‌شکینه‌دراون. که له ژیره‌مه‌ینه‌کان ده‌رچووین، چووینه زیاره‌تی که‌لاوه‌کانی ئه‌و قه‌لا به‌نیوبانگه‌ی که جاران شووره‌ی رۆژه‌لات^۲ بووه.

^۲ ئه‌وه بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌یه که شاری دارا له چواره‌ میلی

نوسیبین و چوار رۆژه‌ری دیجه‌دا، پریوه له دانیشتوان و شاریکی پر له خه‌لک و رازاوه بووه. کوششی جوستینیان Justinian پشتگیری له کاره خیراکانی ئه‌نستاسیوس Anastasius کردووه بۆ بونیاتنان، به‌ی پی‌داگرتن له‌سه‌ر شوینه که‌متر گرینگه‌کانی دیکه. ده‌کرئ شاری دارا وه‌ک نمونه‌یه‌کی ئه‌ندازه‌ی عه‌سکه‌ری له سه‌ده‌کانی ناوه‌راست‌دا ته‌ماشابه‌که‌ین. شاره‌که دوو شووره‌ی دیواری هه‌بووه، ماوه‌ی نیوانیان په‌نجا پی پانیی بووه. ریگه‌یه‌کی دلنای هه‌بووه بۆ خۆکیشانه‌وه له‌ناو کوشکه‌وه. شووره‌ی ناوه‌وه نمونه‌یه‌کی هیز و جوانی بوو، ئه‌وه‌ی من پیوام، بۆم ده‌رکه‌وت شه‌ست پی له ئاستی زه‌وییه‌وه به‌رزه و به‌رزی هه‌موو بورجه‌کان سه‌د پی بوون. کومه‌ته‌ریزه‌کان، که له‌ویوه‌وه گه‌مارۆدراوه‌کان ده‌توانن به‌ریه‌رچی دۆژمن بده‌نه‌وه، بچووکن، به‌لام زۆر جۆراوجۆرن. ئه‌فسه‌ره‌کان که ئه‌رکی پاراستنی شوینه‌که‌یان پی‌سپێردراوه، به‌ درزیایی شووره‌که له‌ژیر هۆلی دووانه‌ دهن و له به‌رزی بورجه‌کانه‌وه سنیه‌مین سه‌کۆی فراوان و زۆر به‌هیز به‌رزه‌بیته‌وه. دیواری ده‌روه بۆ من وا دیاروو نزمتر پی، به‌لام به‌هیزتر بوو و ههر بورجیک به شووره‌یه‌کی چوارینه‌یی ده‌پاریزئی. خاکه‌که‌ی ره‌ق و به‌رده‌لانه و به‌ر له کریکاری کانه‌کان ده‌گرئ و لای باشوور-رۆژه‌لاتیشه‌وه، که زه‌وییه‌که‌ی زۆر شیواتره بۆ پیوه‌چوون و شیوازی کارکردنیان دواکه‌وتوو بووه؛ به‌ کاریکی نوئ که له‌سه‌ر شیوه‌ی نیوه‌مانگ ده‌چیته‌ پیش، داکۆکی لی ده‌کرئ. ئه‌ندازه‌یاره‌کان به‌هره‌یه‌کی ناوازیان له راکیشانی ئاو له روبروه‌که‌نه‌وه بۆ دانیشتوان نوواندووه. هیچ شتیک له‌یادنه‌کراوه تا کاره‌کان پی‌ه‌ووده‌ین. بۆ فریاده‌رسی گه‌مارۆدراوه‌کان و ریگه‌گرتن له‌و زیانانه‌ی که له لافاوی ده‌ستکرد یان سروشتیه‌وه په‌یاده‌هین. ماوه‌ی شه‌ست سال دارا وه‌فای بۆ بیرورای دامه‌زریته‌که‌ی بوو و ئه‌مه ئیره‌یی فارسه‌کانی ده‌وروژاند. فارس به‌رده‌وام سکالای له‌ده‌ست بونیاتنانی ئه‌م قه‌لایه بوو، به‌و پییه‌ی که پیشیلکردنی ئاشکرای په‌یماننامه‌ی ئاشتی نیوان هه‌ردوو ئیمپراتورییه‌- گیبون Gibbon.

دوای ئاگره‌س له‌گه‌ل کاباد، ئه‌نستاس شاریکی به‌هیزی له دوازده میلی نوسیبین و سی میل و نیو دوور له سنووری ئیران دروست‌کرد و ناوی ئه‌نستاسیای لی نا- پروکوپیوس Procopius. ئه‌م شاره پاشان ناوی دارای وهرگرت، ئه‌وه لیره‌ویه که بیلساریوسی به‌ناوبانگ نشینگی خۆی وه‌ک قوماندانی رۆژه‌لات له‌و شاره‌ دانا و له جه‌نگی گه‌وره‌ی ژیر شووره‌ی ئه‌م شاره‌دا به‌ره‌و رووی فارسه‌کان بووه‌وه.

به دنيایيه وه هه لکه وته جوگرافيايييه که ی وا به دیارناکه وی هیزی پی ببه خشی، چونکه چیاکان له سی لاوه شوینه که کۆنترۆلیان کردوو، به لام له باشووره وه به ئاراسته ی پیده شتی میزۆپۆتامیا، پیده شتیکی به رفراوان ده کریته وه. ده توانین له ناو ئه م دۆله دا به شوین بناغه ی شووره و بورجه کان دا بچیین، که له به ردی گوره ی داتاشراو دروست کراون. هیشتا شوینه وارەکانی به سه ر گردیکی به ردینه وه ده بینرین، له بناری چیا ی ماسووس جیا ده بیته وه. ده وران ده وره که ی، ده شی دوو میل و نیو بی، جوگه له یه کی چکۆله که به و شوینه دا ده پوا، وای کردوو چه ند خیزانیتی کورد و ئه رمن له ناو ئه م که لاوه یه دا جیگیربین. جگه له شووره و بورجه کان، پاشماوه ی چه ندین باله خانه ی دیکه گه واهی ی گه وره یی و یه که میی دارا ده دن. به شیکی زۆری پانتایی ئه و زه ویه ی که ده که ویته شوینی ئیشه که، له ژیره وه چه ماوه ته وه و به لایه کی تر دا چوو. له شوینیکدا ئه شکه وتیکی به رفراوانم بینی، به چوار ئه ستوونی گه وره راگیرابوو و تا راده یه کی زۆر له ئه ستیلی گه وره ی کۆنستۆنتینۆیل ده چوو. ناوه راستی ئاوايييه که، که لاوه ی کۆشکیکه (که ریی تی ده چی ئه وه بی که پرۆکۆب باسی ده کا، یا که لاوه ی کلیشه یه ک بی)، دریزایی سه د پی و پانایی شه ست پی بووه. بناغه کان هه موویان به ته وای ماون و پیکدی له ژماره یه کی زۆری تونیلی ژیرزه ویی ژووره کان، به دالانیک ی ته سک ده گهن، دریزاییه که ی چل پییه. ده رگا که هیشتا که هه ر ماوه، به شیکی له حیساب نه هاتوو ی دیواره کان به رگه ی خراپبوونی سه رده میان گرتوو و زه ویه که ی داپۆشرا بوو به پارچه ئه ستوونی پچرپچری شکاو و به شی سه ره وه ی ئه ستوونه کانیش له سه ر شیوه ی

کۆرینتی Corinthian هه لچنراون، که هه موویان وا دیاره له به ردی ناوچه هاوسیکان وه رگیراون. جگه له وه، پاشماوه کان ی باله خانه که -که ئیمه ئیسته باسمان کرد- هیشتا پارچه و که وانه ی چه ندین پیکهاته ی مه زنی پیوه ما بوو. هاوړیکه م، به ریز چاقاس، نه خشه ی ده رگای خواروو ی شاره که ی کیشا، دیواره که ۱۰ (ده) پی ئه ستوور و به رزی شه ست پی بوو؛ له به ردی بچووک دروست کرابوو، که به چیمه نتۆیه کی نایاب پیکه وه نووسا بوون و به پارچه ی گوره داپۆشرا بوو، تا راده یه ک به بورجیک ده چوو سی ده رگای به که وانه له خواره وه و شه ش په نجه ره ی له سه ره وه هه بی، له ویوه دیمه نه که به سه ر پیده شته که دا ده روانی. ته وای نزیک له وه و له ناوه وه ش، پردیکی سی که وانه یی، هه روه ها پاشماوه کان ی دالانیک ی جوان که به ده روانه ی چوو نه وه ژووره وه ی کۆشک ده گاته وه، هه ن.

که لاوه کان ی دارا دیمه نیکی جوانیان هه س، کاتیک له پیده شتی ولاتی میزۆپۆتامیا وه بو ی ده روانی، به لام ره وشه که هیچ که لکیکی وای نییه، جگه له ئاوی زۆر، که ئه مه له راستی دا یه که م بایه خ و گرینگیه له م به شه ی جیهان دا. ژماره یه کی زۆری حاجی له قله ق به سه ر به رزی دیواره کان وه بوو و هیشتا به شدار ی له به خشی نی خه فه ت و فرمی سک به چاودا هاتنه خواره وه دا ده که ن، کاتیک سه ر له پاشماوه کان ی ئه م شاره ده ده ی که جارن به پله نایابه که ی به ناوبانگ بووه. چیژمان له شیرینی خه ویکی هیمن وه رگرت له به رزی کۆخته ی قه شه یه کی نه ستووریان و رۆژی ۲۰ مانگ له گه ل خۆر هه لاتن به ری که وتین بو نویین

چهند رۆژیک بوو هاوړیکه، هاوسهفهري ماندوو بوونه کانم، بهرپرز چاقاس، به دهست نازاریکی توندی سه رنځسه وه گیری خوار دبوو، ئەم به یانیه ههستی ده کرد ئەوهنده نه خوښه، به سهختی هیزی ئەوهی هه بوو به سهر پستی ئەسپ بکهوی. هوی نازاره کهی، هه مامیک بوو له ماردین خوی تیدا شوست، به کسهر دوی ئەوه خوی خسته بهر بای په نجه ره یه ک. ریگا که به ناو پیده شتیکی به پیتدا ده رۆیشت، به لام دانه چینراو بوو. دهیه مایل، که لاهوی کوشکیکمان له دوی خومان به جی هیشت، ناوی قه سری جیهان بوو،^۴ پینج له بورجه کانی و به شیکی شووره کانی هیشتا مابوون. هه ژده هه مین مایل، گه یشتینه ئاوییی نوسین، که له ناوه راستی کونه شاری نه سیبسی ناسراوی میژووی جهنگه کانی نیوان رۆمانه کان و فارسه کان دا دروست کراوه. باشترین شوینی هه وانه وه که ئەم گونده کلۆله بتوانی پیشکهشی ئەو هاوړی به دبه خته می بکا، به کریم گرت. نازاره کانی هینه به خیرایی په رهیان ده سهند، دوی ماوه یه کی کهم که وته وړینه کردن. بهک دهنکه دهرمانی رشانه وه م پی دا، به لام زور کهم یا هه کاریکه ری نه بوو. به ره بهری ئیواره چوار دهنکه حه بی کالۆلم دایی. به وپنیه ی که گه رما دابه زی، زور باشتر بوو و سبهینی به یانی ئەوهنده هیز و گوری دابونه خوی، به راده یه که له بریتی ئەوهی بگه رپینه وه بو ماردین، وهک ئەوهی من پیشتر پیشنیازم بو کردبوو، نیازی بوو به ردهوام بی له گه شته کهی بو مووسل. هه رچونیک بی و له هه رهوشیکدا بی، من بریارم دابوو هاوړیکه که میک پشووبدا، بهر له وهی ریگی

^۴ Dijhân-Kasri جیهان قه سری، کوشکی جیهان. یه که مینی ئەو ناوه (قه سر) عه ره بییه و دووه میشیان (جهان) فارسییه. (تیبینی وه رگیپی فهره نسه بی)

بیان بگرینه بهر. ژماره یه کی زور له بازگان و تاتار له نوسین گردبوو بوونه وه، به نیازی پیکه وه نانی قافلہ caffila (کاروان) یا کاروانه یلی بچووک بوون، له ترسی ئەوهی به ته نیا سه فهره نه کهن. من زور هه زم ده کرد ئەهه گه ر شیاوی- خومان له م ئاپوره یه به دوور بگرین، چونکه ئەمه چهند رۆژیک ده خایینی و وامان لی دهکا زیاتر بکه وینه بهر په لاماری ئیزیدیه کان، هه ساتیک زانیاریان له باره ی بزواتی کاروانه کانه وه پی بگا، له کاتیکدا گه شتیری ساده ی ته نیا، به بی ئەوهی بیته سه رچاوهی نیگه رانی، بو خوی تیپه رده بی. رای محه مه دئاغا ئەوه بوو که ده بی هه موومان به یه که وه سه فهره بکه یین و وهک ئەوهی دواتر ده رکه وت، ئەو بو ئەمه پاساوی باشی خوی هه بوو.

۲۲- ساعات هه وتی به یانی تیرمۆمه تر ۸۰ (۲۳) ی نیشان ده دا، ساعات ده ۹۴ (۲۹) و نیوه رۆ ۹۶ (۳۰) و ساعات سینی ئیواره ۹۸ (۳۱) بوو. من دهره تی فینکی ئیواره م قوسته وه بو ئەوهی سه ری که لاهه کانی ئەو کونه شاره بدهم، که رووبه ریکی گه وره ی به که ناری رووباری میگدونوس Mygdonius هه بوو. رووباره که بچووک، به لام تیررۆیه. هیشتا بناغه کانی دیواریک دهناسرینه وه، که وا دیاره به درپژاییی چهند به رزاییه ک درپژبووه ته وه، له باکور-رۆژه لات به رووباری میگدونوس و له باشور به زونگاو یک پاریزراوه. دهران دهوری، به گویره ی لیکدانه وهی من، ده شی نزیکه ی سی میل یا زیاتریش بی. کلپسه ی سانت-ژاک، پاترونی نوسین، باله خانه یه کی بچووک که هیچ شتیکی شایانی سه رنجی تیدانییه، نیوه ی له ناو لمدا نوقم بووه. نه خش و نیگاری ناوه وه پیکه اتوه له چوار ئەستوونی کورینتیان که رووگه یه ک له نیوان دهرگاگان و په نجه ره کان دا راده گری،

بەدەرنىيە لە رېكوپىكى و تابووتىكى جوان لەژىر گومەزەكەى دا دانراوه. دووسەد پى دوور لە كلېسەكە، تىبىنى پاشماوهى دالانىكم كرد، لە پىنج ئەستوونى گرانتى پىكھاتبوو و هىشتا بەپىوهبوو. ھەر يەككىيان تاقە بەردىك بوو، بەلام تەنيا پازدە پىم -كە ئەمرۆ ديار بوو- لى دەبىنى. زياتر لە نىوہى ئەستوونەكان، پىسى وتم لەناو لمدا شاردراونەتەوه. گەورەترىن بەشى فەزا كە شارەكەى داگىركردووہ، ئەمرۆ بە رەشمالى رەشى كوردەكان داپۆشراوه، كە مىگەلەكانيان لە كەنارى رىوبارى مىگدونىوس دەلەوہرپىنن. دەقەرەكە لەنىوان ئەوان و عەرەبەكانى تەى Tye ى ھۆزى بەھىز و كەونارادا دابەشكراوه. ئەم ھۆزەى دواىى ھەر بەناو سەر بە پاشاى بەغدا بوو، بەلام بە راستى سەردارى ھەموو دەقەرەكە بوو، كە لە نوسىبىنەوہ تا مووسل درىژدەبىتەوہ. بە بيانوى ھاوہلىكردنى ئەو كاروانانە كە بەناو بىاياندا دەپۆن، ئەم عەرەبانانە باج لە ھەموو ئەوانە وەردەگرن كە بەناو دەقەرە ھاوسىكانيان دا رەتدەبن.

٢٤- بەرپىز چاقاس بەيانى زۆر باشتربوو، بەلام -لەگەل ئەوہشدا- ھوكمى ئەوہ نادەم زۆر باش چاكبوو، تە بەرگەى ماندووبوونى رىگەيەكى وەھا دووردرىژ بگرى، گەرچى ئىمە ھىچ فرىاگوزارىيەكمان نەبوو و ماللەكەمان جىگای بەزەبى پىداھاتنەوہ بوو. بەلام من -وئىراى ئەوہش- برىارم دا هىشتا چەند پۆژىك لە نوسىبىن بىنەوہ، بو ئەوہى لى بگەرپىم ھاورپىكەم گور و ھىزى بو بگەرپتەوہ

پۆژى ٢٧ى مانگ، بەرپىز چاقاس ھىز و گورپى ئەوہندە تى ھاتبوو، بە ھاوہلى سى تەتەر و بىست يا سى گەشتىارى تر ئەم گوندەمان بەجى ھىشت. بە مىگدونىوس دا بەسەر پردىكى چكۆلەدا تى پەرىن و

دوازە مىلمان بەناو پىدەشتىكى تا رادەيەك بەپىت و فەرى باش كىلداو دا بىرى. لای چەپ چىاى ماسىوس Masius بوو، لای راست زۆر دوور، زنجىرەچىاى بەرزى شەنگال بوو. چەندىن جۆگەلەى بچووك پىدەشتەكەيان دەبىرى، بەلام نە درەختىك، نە پىچكەگىايەكى لى نەبوو، تا لە تىشى گەرمى سووتىنەرى خۆر بمانپارىزى. سەعات دەى بەيانى، تىرمۆمەتر ٩٦ (٣٠) بوو، نىو سەعات دواتر، ئىمە گەيشتتە رەشمالى عەرەبەكانى ھۆزى تەى. لەوى دەموىست داواى ھىزىكى پاسەوانى ھەشت يا دە سوارە بكەم، تا مووسل. رەشمالىكى بچووكى رەشيان دىنى، نىزىكەى پىنج پى چوارگوشە بە بەرزى چوار يا پىنج پى، نەيدەتوانى ئىمە لە گەرما بپارىزى. تىنى گەرماكە ھىندە بەھىزبوو، دەترسام كوشندە بى بو بەرپىز چاقاس، كە سەرلەنوئى ورتەكردنەكەى دەستى پى كەردەوہ. پەيامىك بو شىخ نارد، بو ئەوہى تكاى لى بكەم ھىزىكى بچووكى پاسەوانىمان پى بىدا، بەوہى وا ئاگادارىشمان كەردەوہ خۆى چى ديارى بكا، ئىمە دەيدەينى، ئەگەرنا بە تاقى تەنيا دەپۆين. سەرەتا بە پىشنىازەكە رازى بوو، بەلام ھەر زوو دواتر پەيامىكى نارد كە ھەموو پىاوەكانى لە لايەكى دىكە نراونە بەر كار، بۆيە پىويستە من كاروانەكە ببەم تا جىزىرەى ئىبن عومەر، لەسەر كەنارى دىجلە. سەرۆكى سىرت ئىمەى ئاگادار كەردبووہوہ، لەبەر مىزاجى خراپى دانىشتوانەكەى، سەر لەم شوىنە نەدەين. رىگاكە سەد مىل درىژترە لەوہى ئەگەر بەناو بىاباندا برۆين. ئەم دوو ھۆيە واىان لى كردم بە توندترىن شىوہ دژى ئەم پلانە بوہستمەوہ، بەلام نە گەفت پىدان و نە ھەر شەكردن واىان نەكرد شىخ برىارى خۆى بگورپى. ھۆى ھەر ھەموو ئەمانەش محەمەدئاغا بوو، دەترسا لەو بىابانە ئىمە لە لايەن

ئىزىدىيەكانەوہ پەلاماربدريين. ئەم ناپاڪە، لای شىخ پىلانى گىزىبوو دى ئىمە. رۆژىكى تەواو و شەويك لەم شوپتە ماينەوہ و رۆژى ۲۸ى مانگ، لەگەل خۆرھەلاتن، پىرەمىردىكى عەرەبى برواپىكراوى شىخ ھاتە لامان. من شەش رۆبلى زىرم خستە ناو چنگى و تكام لى كرد نفووزى خۆى لە شىخەكەىدا يەكاربەيتى، بۆ ئەوہى ھەشت يا دە پياويك پەيداكەين و رىمان بەدەن بە تەنيا برۆين. زەردەخەنەيەكى كرد، پىي وتين ئەسپەكانمان ئامادەكەين، چونكە ھىزىكى پاسەوانيمان لە ئاوايىيەكى بى دەدا، لەبەرئەوہ دەبى پەلەكەين.

كاتىك لە مۆلگەكەمان دەرچووین و سەرنجم دا، خەمبارى ئەوہ بووم چەند گەشتيارىكى دىكەش لەدوامانەوہن. من پىشىنى شتىكى وا باشم لە ھاورىيەتییەكى لەم شىوہى نەدەكرد. ترسمان ھىندە لە جىگەى خۆىدا نەبوو، چونكە ئەوہندە زۆرى نەبرد كاتىك گەشتىنە ئاوايى شىرەك Shirak^o. لە ھەشت مىلى مۆلگەكە، رايانگەياندا ئەوان ناتوان بەبى ھىزىكى پاسەوانى ھەشتا يا سەد كەسى بەناو بىاباندا برۆين. ئەوہى ھىشتا زياتر بۆ ئىمە ماىەى بەدبەختى بوو، ئەوہبوو كە سى كەسى لەناو ئاوايىيەكە دۆزىيەوہ، كاروانى جەلەبىيان بەجى ھىشتبوو، دواى ئەوہى لە بازار تالان كرابوون بۆ بىست لەكى پياستەر. حاجى حوسىن، برواپىكراوى شىخ، وتى ناتوانى لە سى پياو زياترمان پى بدا و پىويستە بەو ژمارەيە قايلىين، يا بە دىجلەدا بەناو جىزىردا برۆين. ئەو بۆ خۆى ئەو برىارەى دابوو، كە وىراى ناپرەزايەتتى من سەرى جىزىرە بەدين. بۆيە برىارم دا زياتر لە ھەر

دەرفەتتىكى دىكە خۆم لە پرسەكە ھەلقورتىنم. چارەنووسى ھاورىكەم پەيوەست بوو بە پىشھاتى بەردەممان. من لەسەر ئاو و ئاگر بووم بگەمە مووسل، كە رىي تى دەچى لەوئى ھاىكارى پىشىكىمان پى بگا و ھەرچى شتىك پىويست بى، بۆى بكرى. ئەگەر رىگای راستەوخۆ بگرين، ئىمە بىابانەكە بە تاقە شەويك دەبرين، دەنا دەبى ماوہى چەندىن رۆژ بگەوينە بەر قرچەى گەرمای خۆرىكى سووتىنەر. توورەبووم بە دەست ئاستنزمى محەمەد ئاغاوہ، بە جيا گرتم و بە توندى ئەنجامە شوومەكانى ئەم رەفتارەيم بۆ لىكدايەوہ، ئەگەر سەرسەختانە پىداگرى لەسەر ئەو رىوشووتىنەى خۆى بگا، بەلام ئەو ھەر كەپ و لال ماىەوہ و نەبىست و ھاورىكەم دەبوو قوربانى ترستوى و خىانەتى ئەم تاوانبارە. كاتىك بىنىم ئەستەمە بىروپاكەى پى بگورم، تكام لە حاجى حوسىن كرد رىگەمان بدا لەو ئاوايىيە بىنىنەوہ، تا ئەوكاتەى ھاورىكەم ھىز و گورىكى بۆ دىتەوہ. بەلام ئەو رەتى كەدوہ و لەگەل تاوھەلاتن، بىست و دوو مىل رۆشتىن بۆ ئەو بگەينە ئاوايى چىلى ئاغا Chelly-Aga.

رىگاكە بەناو پىدەشتىكى بە شىوہىكى ناتەواو داچىندراودا دەررۆشست، چەند ئاوايىيەكى بەخۆگرتبوو. بەناو چەندىن جۆگەلەى بچووكدا پەرىنەوہ، لە چىاى ماسىوسەوہ دەھاتن و بە خىرايى بەرەو باشوور دەبوونەوہ. زۆربەى زۆرى ئاوى ئەم جۆگانە لەناو پىدەشتەكە ون دەبوو. كاتىك گەشتىنە ئاوايى چىلى ئاغا، جارىكى دىكە بى ھوودە ھەولمدا رىگەى راستەوخۆ بگرينەبەر. سىسەد پياستەرم پىشكەش بە حاجى حوسىن كرد، ئەگەر بمانگەيەنیتە مووسل. بەلام كاتىك ئەو وىستى مل بۆ خواستەكەم بدا، كەسەكانى دىكە

^o ئەوہى وا ديارە سىسۆبانىوم Sisobanum بى، كە پرۆكۆپىوس باسى دەكا، گەمارۆدراو و لە لايەن بلىسىر BÉlisaire دەست بەسەرداگىراوہ.

رېنگه يان پې نه دا. رهوشی به رېيز چاقاس هر وهک خوی به خراپی مایه وه و سه رباری لاواز بوونی، که به زحمهت دهیتوانی له سه ره ئه سه په که ی دابنیشی، ئیمه ناچار بووین بیست میل بېرین و به شیکی زوری ئه و کاتانه له بهر چرقه ی خوره تاو بووین. تیرمؤمه تر پله ی ۱۰۰ (۳۱) بوو. زهوی وشک و سووتاو بوو و رووناکی دانه وه که ی بهرگه نه گیراو بوو. که میک دوا ی ده رچوونمان له چیلی ئاغا، به ناو رووباریکی چکوله دا په رینه وه، به ره و چیا ی ماسیوس ده رۆی. ئیمه به ناو ولاتیکی ناهه موار و به رده لان دا ده رۆیشتین. هه ندیک ناوچه به ره مه یکی زوری گه نم، گه نمه شامی هیندی و لۆکه ی لی چیندرابوون. له گه ل خورئاو بوون، له ئاواپی ئیبراهیم وه ستاین، وهک عاده تی به هه ناسه ی مروقه خوتیه ه لقوقرتینه کان بۆگه ن بووین. ساته شوومه که گه یشت. به ریز چاقاس له سه ره فرشیکی بن دره ختیک پاکشابوو، له حاله تیکی بی هوشی ته واودا بوو، بۆ ئه وه ی به دبه ختیمان زیاتر بی؛ نه مده توانی نه یه ک که وچک شوربا ی پی بدم و نه ئازاره کانیشی که مکه مه وه. هیلکه ی کولاو و خه یاری سه ون، تاقه شت بوون له به رده ستمان دا بوون. محه مه دئاغا هیچ به زه بییه کی نیشان نه دا، بی گومان هه زی ده کرد بمانبینی هه ردوو کمان ده مرین، بۆ ئه وه ی خوی بکاته خاوه نی که وله که مان. ئه وه نیگه رانیی من و ئه و بیزاریه بوو که له ناخم دا بوو، ئه سته م بوو شه و چاوداخه م و سه بیینه که ش به دوا ی ئه وه وه بووم داوا له عه ره به که ی قوماندانی هیزه پاسه وانیه که بکه م چه ند رۆژیک له و شوینه که لین، بوه ستی، یا رېگه ی راسته وخو بگریته بهر. به لام وه لامی دامه وه که سه بهاره ت به وه ستان وهک من ئاواته خواز بووم- نابی بیری لی بکه مه وه، چونکه

کاتی رۆیشتنمان قه تلوعام ده کرین و له لایه ن شیخه وه فه رمانمان پی کراوه به راشکاوی ریمان نه دراوه له هیچ جیگه یه ک بوه ستین یا راسته وخو بچینه ناو مووسل. کاتی گف تو گو که مان، ته ته ره که مان دهنگی به رزکرده وه و به شیوازیکی بی شه رمانه وتی: عه ره به که بۆ ئه وه نییه، گو یزایه لم به. قین هه لگرتوو له به دنمه کی و سووکایه تی ئه م تاوانباره، کو تاییم به قسه کانی هیئا و خو شبه ختانه به هه موو هیزیکمه وه گوچانیکم له ناو سکی دا، یه کسه ر خوین به دم وچاوی دا هاته خواره وه و چه ند هه نگاو یک کشایه وه دواوه، خه نجه ره که ی ده ره ئنا، به لام من بی وه ستان فه رمانم پی دا هه رگیز خوی نه خاته وه به رچاوم.

وه ختایه ک گه رمایه که که میک که م بوه وه، به سه ر پشتی ئه سه په کانمان که وتینه وه و دوا ی ئه وه ی بیست وشه ش میلمان به ناو ولاتیکی هاوشیوه ی ئه وه ی پیشترا دا بری، دابه زینه ناو دۆلی دیجله. هینده ی نه برد گه یشتینه جزیره، که که وتبووه ناو دوورگه یه کی داخراوی خواروخیچ. که میک بهر له وه ی بگه ینه ناوشار، عه ره کان و پاسه وانه کانمان که پیکه اتبوو له دوا زده جووتیاری کورد، به ره و لای من هاتن و جله وی ئه سه په که ی منیان گرت و به شیوه ییکی ناشیرین و بی ئه ده بانه داوا ی به خشیشیان لی کردم. وه لامه که ی من ئه وه بوو: مادام پیچه وانه ی من رېگه تان گرتوو، نامه وی هیچیان بدمی. له گه ل ئه م وشانه شمشیریان به ره و سینه ی من راکیشا و هه ره شه ی کوشتنیان لی کردم. به لام من به ره ره کانیم کردن و سووربووم له سه ره ره تکرده وه که م و پیم وتن: ده بی ئه م داوا یه له ته ته ره کان و گه شتیاره کانی دیکه ش بکن، که به داخوازی ئه وان به گه ل ئیمه که وتوون. منیان

به جي هيشت و چونه لای گه شتیاره کانی دیکه و چهند سهد پياسته ريکیان له وان قاچانده وه و ئەمه مایه ی په زامه نديیه کی بی سنووری من بوو. شاری جزیره ی بن عومەر، شوینی که لاوی رۆمانی بیزابدی¹ Bezabdé¹ گرتووه ته وه. شاره که له ناو دورگه یه کی لمینی دیجله دا به زنده بیته وه، دهوران دهوری نزیکه ی سی هه زار میله و هه موو لایه کانیشی به چیا دهوره دراوه. شاره که دیواریکی بهرگریی به بهردی مه یله وسپی هه یه، ئەمرو بۆته که لاوه.

دوای ئەوه ی له لقی دیجله په رینه وه، که لای باشوور دهوری داوه، به ده رگایه کی کۆن دا چووینه ناو شاره که و دوای ئەوه ی نزیکه ی نیو میلان بری، به ناو مالانی که لاوه و چۆل دا، گه یشتینه به شی دانیش توانی شاره که، له وئ له ناو کاروانسه رایه ک حه واینه وه. هه ر دهم وده ست پاش گه یشتیمان، به فرمانی به گ له ناو ژوواریکی بچووکی بی په نجه ردا، هه شت پیی چوارگوشه زیاتر نه بوو و هه و نه ده هاته ژوووره وه، له ریگه ی ده رگاوه نه بی که به سه رمان دا داخرابوو، زیندانی کراین. گه رمایه که به رگه نه گربوو و هه لمی ته ویله که، که له ژیره وه ی ئیمه وه بوو، هیشتا زیاتر سهخت بوو. من نیگه رانی ژیانی به ریز چاقاس بووم، که تا ئیسته ش به رده وام بریک هیزی جهسته ی هه ر مابوو، به لام له هوش و گوش که وتبوو و هه موو شتیکی له ده ست دا بوو. به ره به ری ئیواره ده رگای زیندان کرایه وه، په یامیکم له به گه وه بۆ هات، پیی راگه یاندم پیکه وه له گه ل

¹ ئەم وهسپه -وا دیاره- هاوووتی ئەو وهسپه یه که نیردا جو زیف کردوو یه. به گویره ی ئەم میژوونووسه، هاوسنووری نوسیبین بووه و له هه موو لایه که وه به رووباری فورات دهوره دراوه.

پاشماوه که م، ده بی پاره بده یین. ئەوه به ئەوانی تریش راگه ییندرا، بری دووه زار پياسته ر، ئەگه رنا تالان ده کریم و ده کوژریم. به گه یشتنی په یامیکی ئاوها قه ناعه تم هینا که هیچمان بۆ نه ماوه ته وه، جگه له وه ی به خشینه باشه که مان بده یین و هه رچی زووتره خو مان له چرنووکی ئەم تالانچییه رزگار بکه یین. من ئەو هه واهم به هاوسه فه ره کانم گه یاند. ئاگادارم کردنه وه که به گ دزیکی کرده یه و ئەسته مه فه رمانه که ی پی بگوړین. من ئاماده م نیوه ی پاره که بده م، به مه رچیک ئیوه ئەو پاره یه ی که ماوه، بیده ن و ئەوه شم وت: من زور خو م خو شحال ده بینم به نرخیکی ئاوا رزگار بیین. ئەوان په لپیان گرت که پاره یان پی نییه و تکایان لی کردم پاره که به ته وای بده م و گفتیان دامی کاتی گه یشتیمان به مووسل، پاره که م بده نه وه. من کاراکته ری ئەو پیاوانه م به ته وای بۆ ئاشکرا بوو، په تم کرده وه مل بۆ داوا که یان بده م و پیم راگه یانسن ده توانن بیر له پیشنیازه که م بکه نه وه و له ماوه ی سه عاتی که دا بریاری خو یانم له م باره یه وه پی را بگه یینن.

ئەم هه واه ترس و بیمی له ناو تاقمه که بلاو کرده وه، هه ندیکیان ده گریان، هه ندیکی دیکه یان وه ک نیشانه ی بی هیوایی په نجه یان ده گه ست، هه موو نه فره تیان له عه ره به که ده کرد و تاوانباریان ده کرد که ده ستخه پۆی کردوون. محمه دنغا ئەوه نده په شوکابوو و له هه مان کات دا هینده ترسابوو له ژیانی خو ی، به خو ی دا رانه ده په رموو هه تا زاریش بکاته وه؛ ترسی له ده ستدانی بازرگانیه کان و له وانه یه ژیانی خویشی، سه رباری به رچاوته نگی و دوای چه ندین ئاخ و هه ناسه کیشان، ئەوان پاره که یان خسته روو و بۆ به گیان نارد. وا دیاروو پازی بووه و په یامی بۆ

ناردم که حه زدهکا سپیده بمینى. ریگه یان داین له سهر سهکوی کاروانسه راکه بخه وین و خزمه تکاره کهم که گوشتاوی مریشکی بو به ریز چاقاس دروست کردبوو، که میک هوشی هاته وه بهر و له پوژانی پیشوو زور باشتربوو.

۲۹- بو ئه وهی بگه مه لای بهگ، زیاتر له میلیکمان پیویست بوو تا برۆین برۆین به ناو داروپه ردوی ئه و مالانه دا که ماوه یه کی زوره پوو خاون. گه یشتینه بهردهم دهرگای باله خانه یه کی گه وهی له بهر دروستکراو، ده پروانیه سهر لقی سهره کیی دیجله؛ به گویره ی هه موو ئه گه ره کان، باوه ر به وه بکری که ئه وه جارن شوینی پاشایه ک بووه، به لام ئه مرۆ له بارستیکی که لاهه زیاتر هیچی تر نییه. به ناو چهند هه وشه یه کدا رویشتم و دواى ئه وهی به په یژه یه کی ناریکدا هه لگه رام، بینیم بهگ له ناو ئه پارتومانیکی ویرانه ی ئه و په ری پوژئاوای بیناکه دا دانیشتوووه. پیم وابوو په نجا سالیک ده بی، بالای یه کجار بهرز و سه روسیمای ههر له تالانچی ده چوو. بانگی کردم له بنه بانى په نجه ره یه کی نزیک به و دانیشتم، ده ستی کرد به قسه کردن؛ سکالا کردن له وه که کاروانه کان زور به ده گمه ن نه بی، یا هه رگیز، به ناو خاکه که ی دا تیه پرنا بن. وتیشی ریگه م نا دا برۆم، ته نیا به و مهرجه نه بی که به پاشای به غدا و مووسل بلیم ریگه که دلنیا یه و هه موو هه ولکی خوم بدهم له دوارپوژدا هه موو بازرگانه کانیا ن به جزیره دا تیه رب بن. په یمانم پی دا چیی ده وی بیگه بینم. دوا جار ریگه ی دام برۆم، به لام بهر له وهی ئه پارتومانه که به جی بلیم، پی راگه یاندم هیزیکی پاسه وانیمان پی ده دا تا زاخو. گه رچی پیش نیازه که ی دوور بوو له وهی پازیم بکا، به لام به خوم دا رانه په رموو هیچ ناره زایه تیبیک نیشان بدهم. خوم گه یانده وه

کاروانسه را، بو ئه وهی خومان بو دهرچوون ئاماده بکه ین، له ترسی ئه وهی نه با دا داوایه کی تر بخاته سهر شانم، بهر له وهی به سه لامه تی له م شوینه دهر بچم. نیوه رۆ سواری ئه سپه کانمان بووین و به بان پردیکی پاپوری سهر لقیکی گه وهی دیجله (که سه دوچل و چهند پی پان بوو) دا په رینه وه، رووباره که قوول و تیژرۆ بوو. کاتیگ گه یشتینه که ناری ئه وه به ری، ده ستمان کرد به هه لکشان به سه ر چیاکانی دا که تا قوولایی ئاوه که ده هاتنه خوار و دواى دوو میل رویشتن، دووباره دابه زینه وه بو که ناره کانى رووباره که. چواره م میل به جوگه له ئاویکی چکوله دا که لیره دهر ژیته ناو دیجله، په رینه وه. له پازده هه م میل دا که ناره کانى ئه م رووباره نایابه مان به جی هیشتم و بیسته مین میل له ئاوا بییه کی مه سیحیه کان له نه هره وان وه ستاین، بو ئه وهی شه و له وی بمینینه وه. له ماوه ی هه موو رۆژه که دا زنجیره چیا یه ک به لای چه پدا ته ریب ریگه که مانى ده بری، تورکه کان پی دلین جوودی داغ Djuda-Dâg و یه کیک له دانیشتوانه کانى نه هره وان Nâhrvân منى دلنیا کرده وه که زیاتر له مانگیک ده بی پاشماوه ی که شتییه که ی نووحی به سه ر لوتکه یه کی به رزی ئه و دیو گونده که وه بینوه. دانیشتوانه که ی تا راده یه ک زورن له ناو ئه م چیا یانه دا، بریتین له مه سیحی له مه زه به یلی نه ستووری کلدانى و ئه رمه نی، خه ریکی گه نم و جو چاندن له ناو دوله که و ره زه وانى له قه دپالی چیاکان دان.

۳۰- به ریز چاقاس ته واوی شه و به قوولی خوت و نزیکى به یانى ئه وه نده باش بوو بوو، ده مان توانی له گه ل تا وه لاتن به ری بکه وین. ریگه که به ناو پیده شتیکی دا دهر ویشتم، لای ناوه راست زنجیره چیاى زاخو بوو، هه مان ئه و چیا یه که -

به گویزه هی هه موو ئه گه ره کان- بهری له هه موو پیشه وه چوونیکى سوپا دهه زار که سبیه که گرتوه و ناچارى کردوه که نارى دیجله چۆل بکا. دوازدهمین میل به بهرده بازیکدا نزیکه ی نیو میل به یه کتر بریک له گه ل خابوور و هیزل سوو تیپه ربووین. پووباریکی زۆر گه ورهیه، له باکووره دهی. ئیمه گه یشتینه که نارى ئه و بهری، کاتیک ئه و هیزی پاسه وانیهی که به گى جزیره پپی دابووین، کاروانه که یان راگرت و نیازی خویان راگه یاند که ده گه پینه وه مال و داواى به خشیشیان کرد. کورده کان دهیانویست دووسه د پیاسته رم لی بمانه وه، ناچار بووم نیوه یان بدهمى، رۆیشتن و بهم دهستگه وه چاوه پوانه کراوه یان پازى بوون. حه قده هه م میل زۆر به زحمه ت به بهرده بازیکدا رته بووین، به ناو شوینیکدا که ئه وى پانییه گه وره که ی وای لی کردبوو که مترین قوولایی هه یی. ئیمه له سه ر پردیکی ده ورو به ری سیرت، به پووبارى خاپووردا په رینه وه، وهک چۆن هه یچ کهس، جگه له و کۆمه له یه ی که له گه ل خۆمان بوو، نه یانده ویست له بهرده بازه که وه بهم پووباره دا بپه رنه وه. ئه م هه ل و مه رجه به گه وره ترین خۆش حالیهی وه، له و کاروانه ی جیا کردینه وه که ناچارى پینچ کردنه وه بیکی درێژ بوو و له هه ژده هه م میلدا چووینه ناو شارى زاخۆ، نشینگه ی کاپوت پاشا Caput Pasha، سه رۆکی سه ره به خۆی کورد. زاخۆ بچووک، به لام هه لکه وتتى له ناو دوورگه یه کی به خابوور به خابوور داخراودا، کردوو به شوینیکى په ره سه ندوو. سه رۆک له ناو کۆشکیکی ئه و په رى رۆژه لاتى شاردا ده ژیا، به میهره بانى و میوان دۆستیهی وه پیشوازی لی کردین، به لام ئاگادارى کردینه وه که ده بی له ماوه ی چهند سه عاتیکدا ده ربچین و له پیشدا که سیکى نار دبوو

بۆ ئاواپییه کی هاوسى، بۆ ئه وه ی شوینی حه سانه وه مان بۆ دابین بکا. ویستم بگه ریمه وه سه ر ئه م بریاره دلره قانه یه، چونکه به ریز چاقاس له و په رى بی هی زى دا بوو و گه رما ته و او کارى تی کردبوو، به لام کورده که هه یچ به زه بییه کی نه بوو. له وه تای ده رچوونمانه وه له جزیره، به ئاراسته یه کی باشوور-رۆژه لاتدا رۆیشتووین، به لام گومان و وریایی پاسه وانى هه یزه که که مان رینگه یان لی گرتووم به ره قتارى ریک و پیک بچوولیمه وه. به م شیوه یه سه عات سبى پاش نیوه رۆ، ئه و ساتانه ی که تیرمۆمه تر ۱۰۱ (۲۰) ی له بهر سبیه را نیشان ده دا، ناچار بووین زاخۆ به جى بیلین. بى هیزی به ریز چاقاس ناچارى کردین به ئه سپه که وه بییه ستینه وه، به لام ئازایه تییه که ی سه رسوور هین بوو و هینده ی پپی بکرا بایه، هه رگیز ده ستبه ردارى نه ده بوو.

کاتى ده رچوونمان له کۆشکه که، به لای باشووردا سووراینه وه و چووینه ناو دۆلى زاخۆ-داغ، زنجیره چیا یه کی به رز و سه رکه ش به ئاراسته یه کی تا راده یه ک رۆژه لات-رۆژئا وادا ده روا و له رۆژئا وادا درێژ ده بیته وه تا که نارى دیجله. دواى ئه وه ی ده میلمان به ناو به رده لان و به رزاییه کاندا برى، دۆله که به سه ر پینه شتیکدا ده کرایه وه و له چه نند دووراییه کی ده سته راستدا دیجله مان بینى. به ناو باشوور-رۆژه لات-رۆژه لاتدا سووراینه وه و له ده یه مین میلدا وچانیکمان دا و له ئاواپی ئه میرئاغا، ره عیه تی پاشای ئامیدی، ماینه وه. شه و راشکابوو، کاتیک گه یشتینه ناو حه وشه ی مالى زابت، بینیمان له سه ربانى ماله که ی له گه ل بیست کهس له پیاوه کانی شیوى ده کرد. به په یژه یه کی به رته سکا سهرکه وتین و فه رمانى دا

فەرشەکانمان لە شوینیکی هەرە لاچەپی بانێژە کە بۆ رابخەن. محەمەدئاغا و بەشیکی کاروانە کە کاتی وەستانمان لە زاخو بینی. لە نزیکی زابته کە دانیشتن، بێ ئەوەی فەرموویان لێ بکری، بەشداری نانخواردنی ئیوارە بوون. من کە لە پشتەوه لەگەڵ بەرێز چاقاسی هەژار مامەوه، بێ هیزییە کە ئەوەندە بوو، فرمیسکی زۆر گەرمم بۆ سەلامەتی رشت. خو ئەگەر لە حالیکدا ئیمە ناچاربووین وەک ئەوەی تا ئێستە وابوو، بە پۆژ لە بەرگرمای خۆردا قۆناغی درێژ بپرین، ئێستە دەتوانین و رێگەمان پێ دراوه بە قۆناغی کورت و لە فینکایی شەودا سەفەربکەین. هاوڕێکەم کەمیک بووژایەوه.

پاشای ئامیدی لەسەر ئەو خاکە کە ئیمە وای لێین، هەر بەناو سەر بە بەغدا، بەلام -بە هەموو مانای وشە کە- شازادەیهکی بەرەبابی و سەر بەخۆیە، وەچە پشتاوپشتی مالی پادشای عەباسییە، باوو باپیرانی لەوەتای رووخانی تەختی خەلافەتی بەغدا، هەمیشە میرنشینی ئامیدییان لەبن دەستدا بوو. ئەم پادشایە یەکیک لە سەرۆکە هەرە بەهیز و دەولەمەندەکانی کوردستانە. کۆشکی پاشا لە ئامیدیە، شاری بەهیز و مەحکەمی سی پۆژەرێ لە باکووری مووسلەوه دوورە. میرنشینی کە سیویە کە هەریمی پێدانیشتووێ بەخۆدەگری و بەپیت و فەر لە دانەویڵە و پەزەوانی دا، دانیشتووێ کە کورد، نەستووری، کلدانی و کاتۆلیکین.

٣ی ئاب - بەیانییە کە کاتی دەرچوونمان، زانیمان زابت داوای دووسەد پیاستەر بەخشیش دەکا، ئەگەرنا دەست بەسەر کەلوپەل و جانتاکانمان دا دەگری. پازی بووم نیوەی بدەم و نیوە کە تر تەتەرەکان بیدەن. ئەم جارە ئەوان

کەوتبوونە حالەتیی کەم تا زۆر بێ هیوایی، نەفرەتیان لە کەللەرە قیی خۆیان دەکرد وەک هۆی مایە پووچبوونیان و رایانگە یاند هەموو قازانجی شتومە کەکانیان بەشی خەرچییان ناکا لە بەغدا. حاجی حوسین، خزمەتکاری نەینی شیخی تەهی، کە بە داوای من تا ئێستە ئیمە بەجێ نەهێشتووێ و تاقە کەسی ناو تاقە کە بوو بە دەستپاکی دەجوولایەوه، هات و داوای لێ کردم رێگە ی بدەم بگەریتەوه. پێی وتین: بە بەردەبازیکی شەش یا حەوت میلی سەر رووباری دیجلەدا دەروا و بە یەک تاقە شەو دەگاتەوه ئۆردووێ کە. بیست روویە یەکم دای، لە پاداشتی ئەوەدا کە چاوی لەسەر ئیمە بوو، پەزەماندیی نیشان دا و تکای لێ کردم لای پاشای مووسل دەخالەت بکەم بۆ ئەوەی والیی مووسل ژنە کە و مندالەکانی کە گلی دابوونەوه، بیانگێریتەوه بۆی. وا دیارە جاران لە خزمەت پاشای پیش پاشای ئێستەدا بوو، لە دەمەقالبییە کدا، یەکیک لە خزمەتکارەکانی پاشای کۆشتووێ. وەختایە ک سەردارە کە دەکوژری، رادەکاتە ناوشار و دەبیته پەنابەری لەناو هۆزە کە، بەلام ژنە کە و مندالەکانی بە فرمانی حاکی نوێ دەستگیر دەکری و حەوت سال دەبێ حاجی حوسینی بەدەخت هیچ کەسیکی لە خیزانە کە نەبینووێ. گفتم پێ دا هەرچی یەکم پێ بکری، بۆی بکەم. بەلام لیم نەشاردووێ کە هیچ هۆیک نییە بێ هیوایی بکا لەوەی کە کۆششە کەمان سەرکەتووین. پاشان دەستی ماچ کردم و بە چاوی پرفرمیسکەوه بەجیی هیشتم. ئەو بەردەبازە ی کە پیرەمێردە عەرەبە کە بۆی باس کردم، هەر کەمیک لە ئاسکی مووسل دوورە و -بەگۆیژە ی هەموو

ئەگەرەكان - ھەمان ئەو ناوچەيەيە كە ئەسكەندەر لە پووبارەكەدا لەگەڵ سوپاكەي پيش جەنگي ئەربىلا پييدا پەريونەتەو، چونكە ئەوھيان تاقە شوپنە لە نيوان جزيرە و مووسلدا، دەتوانين بە بەردەباز لەم وەرزی سالدا پييدا بپەرينەو بۆ پووبارەكە. چوار دە ميلمان لەناو دەقەريكي كراوھدا بړي و بە ئاراستەي باشوور-پوژھەلات و تا ئاواييي (ناموور Namur)، كە ئيزيدييەكاني تيدا دەژين، پويشتين. ديچلە كە ئيمە كەم كەمە ليى نزيك دەبووينەو، لە دەستەراستمان بوو و لە دووراييەكي زوري دەستەچەپيشمان زنجيرەچيای زاگروس^۷ مان دەبينى.

ئەوھتى لە ميڤدين دەرچووين، بە كەمى دار و درەختمان بينيو، وپراي ئەوھى كە ولاتەكە بەشى زورى فرە بەپيت و فەر بوو بۆ دانەويلە، ديمەنيكي پرووتەن و وشكاني ھەبوو. گري گەرماكەي زور بەتەين بوو، گەرماي خور ھيشتا زياتر بەرگەنەگيروتر بوو وەك لەوھى تا ئيستە تاقيمان كەردبووھو. زياد لەو، من بيمر لەو ماندووبوونە پەرچووناسايە دەكردەو كە ئيمە بەرگەيمان گرت. لەپال ئەوھدا، ستايشى ئازايەتي ھاوپرەكەم دەكرد كە بەرگەي نەخوشييەكاني دەگرت، بى ئەوھى يەك بۆلەبۆل بكا. ئيزيدييەكان لەم ئاواييە (ناموور Namur) دا بە شيوەيەكي دۆستانە پيشوازيبان لي كەردين. شير، پەنير و نايابترين نانين بۆ بەرچايي بەيانين بۆ ھيتاين و ھەشت سوارەي تەواو چەكدار فەرمانيان پي كرا بمانگەبيننە قوناغى دواتر. من بى ئەندازە نيزگەران بووم بۆ بەريز چاقاس، ئارەزووم بوو

پوژھەكە بە تەواوي ھەر لە ئاوايي ناموور Namur بمنيئەو، بەلام نازانم ئەو بە فیتی مەحمودئاغا و تەتەرەكاني ديکە بوو، يا لەبەر ھوي ديکە، كە نەياندەويست ريگەمان بەدەن زور لەناو ئاواييەكە بمنيئەو. بەم شيوەيە دواي ھەسانەوھەيكي يەكسەعاتي، فەرمانمان بۆ ھات بەسەر پشتي ئەسپەكانمان بکەوينەو، خور ھيشتا لە نيووردا بوو. براى سەرۆكي ئيزيدييەكان وەك سەرکەردەي ھيزەكەي پاسەوانى بەگەلمانكەوت. كاتى سەفەرەكە ھەزار پرسيارى لي كەردم سەبارەت بە دابونەريتي ئەوروپاييەكان و لەوانەش پرسىي: داخو چەند ئيزيدي لە ئینگلستان ھەيە؟ وەلاميم داہو، خەلكي ئینگلستان ناوي ئيزيديەكانيان ھەر نەبيستوو. بەم وەلامە تا دوا رادە سەرسوورماو بوو و پەنجەي بۆ توركەكان دريژكرد: "ئەم ناپەسەنانە، وتى،" بە ئيمە دەلين ناپاك، بەلام ھەرچونيك بى من لەگەل دە كەس لە ھاوريكانم ھەستدەكەم دەتوانم سەدان لەم سەگانە پرووتبەكەمەو. "شازدە ميل بەناو ولاتيكي ھەر لە ھەمان جوردا پويشتين، بە گرتنەبەري ئاراستەي باشوور-پوژھەلات-باشوور، ديچلە لە دەستەراستمان ماہو بە دورى پينچ ميل و چيای زاگروس لە دەستەچەپدا. كوتايي شازدەھەمين ميل، لەناو ئاواييەكي ئيزيدييەكان، ناوي ھەترا Hatarra بوو، ماوھى چەند دەقيقەيەك پشووييكانمان دا و پاشان ھيشتا شەش ميلمان نەبريوو كە گەيشتینە ئاوايي تەليسقوف Teliskof ي كەلدانەكان، لەوي ريگەيان دا شەو بمنيئەو. لەوھتاي دولي زاخومان بەجي ھشتبوو، ولاتەكە كەمتر ناھەموارتر دەبوو و خومان لە پيدەشتيكي بەرفراندا بينييەو، كە پوژھەلاتي چيای زاگروس، باشووري زي گورە و پوژئاواي

^۷ كيوونت كيرس Quiutus Curtius و سترابون Strabo، پي دەلين چياكاني گوردیان Gordiennes.

دیجله و باکووریشی چیاکانی زاخۆ و ئامیدی بوو. ئەم پێدههشته له میژوودا بهناوبانگه بهوهی که شانۆی چهند پرووداوهیلی لهبیرنهکراو بوو؛ زهینهفۆن و سوپا ئازاکانی پیندا رەتبوون، لیره ئەسکهندهر جهنگی ئهربیلای بردهوه و چهند سهدهیهک دواتر ئیمپراتۆر هیراکلۆس دهسهلاتی نایابی خهسرهو پهرویزی تیکشکاند. لهو شوینه پاسهوانه ئیزیدییهکانم ناردهوه، داوای هیچ بهخششیکیان لێ نهکردم، خویان کشاندنهوه و خۆشحال بوون بهوهی که پیم دان. بهگویرهی ئەو ماوه کهمهی که من بینیم، بۆ دهركهوت ئەم تایهفه نایابه نهژادیکی مرویی زۆر نهروونیانترن و زیاتر ههستی نهجیزادهیی و بهخشندهیبیان هیه وهک لهو دانیشتوانه تیکهلهی ئاشوورستان، که تورکهکانی تیدا تهملهل، لووتبهرز و چهقاوهسوون، عهربهکان شانازیکه، ناشارستانی و دلرهقن و مهسیحیهکان ترسنۆک و خیانهتکارن.

زۆر به میواندۆستی له لایه ن کهشیشی کلدانیهکانی ئاواپییهوه پیشوازی کران، سههربانیکی له مالیکی تاییهت بۆ تهرخان کردبووین. ئەوه ئاسوودهگییهک بوو که ئەوهتی له مالی ئارشهفیکی چاک له میردینهوه دهچووبووین، نهمانبیبوو و تهنیا ئیمه نرخیمان دهزانی، چونکه بهردهوام یهخهگیری خۆتیهلقورتینی و گهژهییی بهربهرییه بیهستهکان دهبووم. بهرپز چاقاس باشتر لهوهی من چاوهروانی بووم، بهرگهی ریگهی دهگرت، وپرای ئەوهی که سکالای بوو هیشتا خۆر کاری له میشکی دهکرد. بهلام تهنیا رۆژیکمان مابوو بگهینه مووسل، ههستم به پهزنامهندی دهروونم دهکرد به گهیشته ئەم

شاره، ههسانهوه و خواردن و کۆمهگیهکانی پزیشک کهم کهمه لهسساغیان بۆ دهگهراندهوه. وهک پیشوو بهردهوامبووین له ریگهکهمان بهناو پێدههشتهکهدا، دیجله لای راستمان بهرزاییهکانیش لای چهپمان بوون. پینجهمین میل ئاواپییهکی باتومه [باتوفه] ناوی کلدانیهکان بوو، دهیهم میلیش ئاواپی تهلکێف بوو. ریگهکان زۆر لهباربوون. ئەوهتی دۆلی زاخۆمان بهجی هیشتتوو، ریگهکه بهردهوام باشتردهبوو. دهبی لهو شوینهی نیوان تهلکێف و زابدا، بهگویرهی من، جهنگی ئهربیلا و نهینهوا رووی دابی و وادیاره سروشت لهزهی وهگرتهوه که ئەم پێدههشتهی دروستکردوو بۆ جهنگیک. بهدهر له زنجیرهچای نزم و بریک لیزایی ناههستناک، زهوییهکه هیچ بهربهستیکی نییه بهرانبهر به پیشهوهچوون و جوولهی سوپایهلی به ژماره هههه زۆر و هیچ لهو وهسفه وردترنییه که کیونیتس کیورتیوس بۆ ئەم ولاتهی کردوو.^٨ بیستونۆیهم میل گهیشته مووسل و یهک میل بهر لهوهی بچینه ناو ئەم شاره، دوو گردی

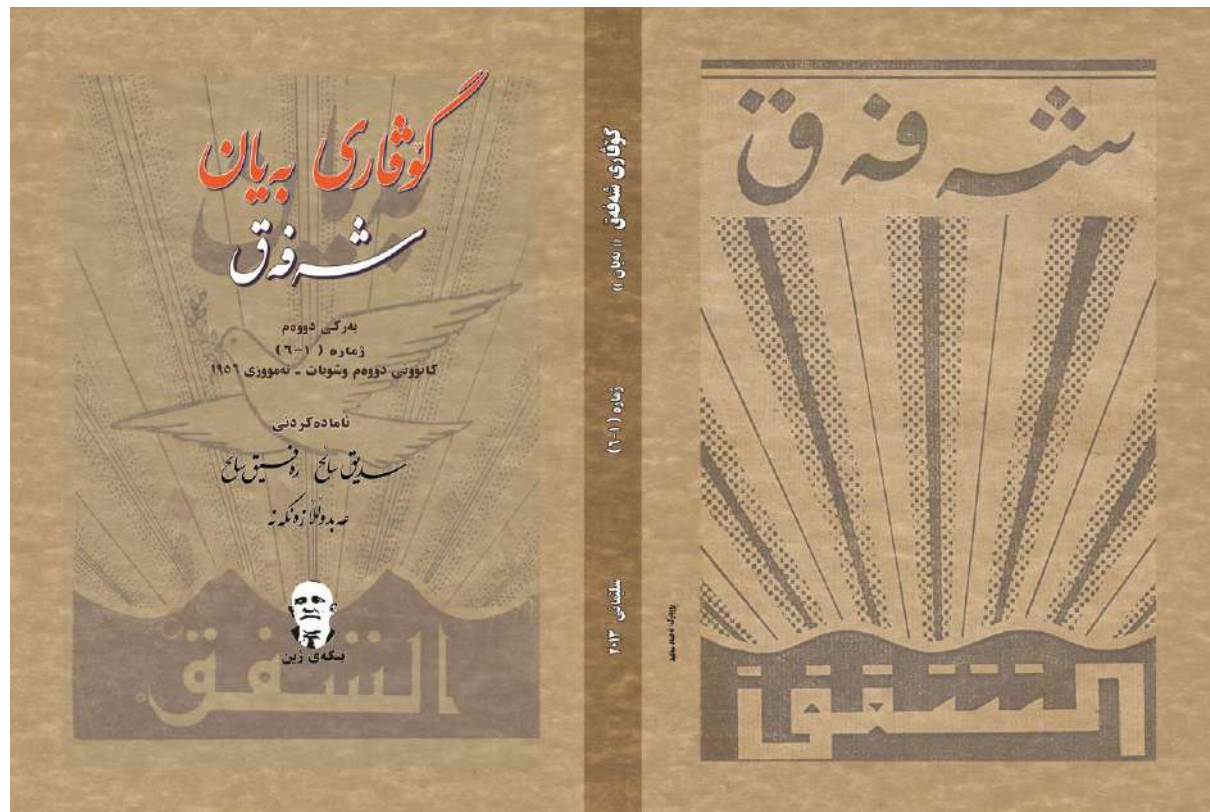
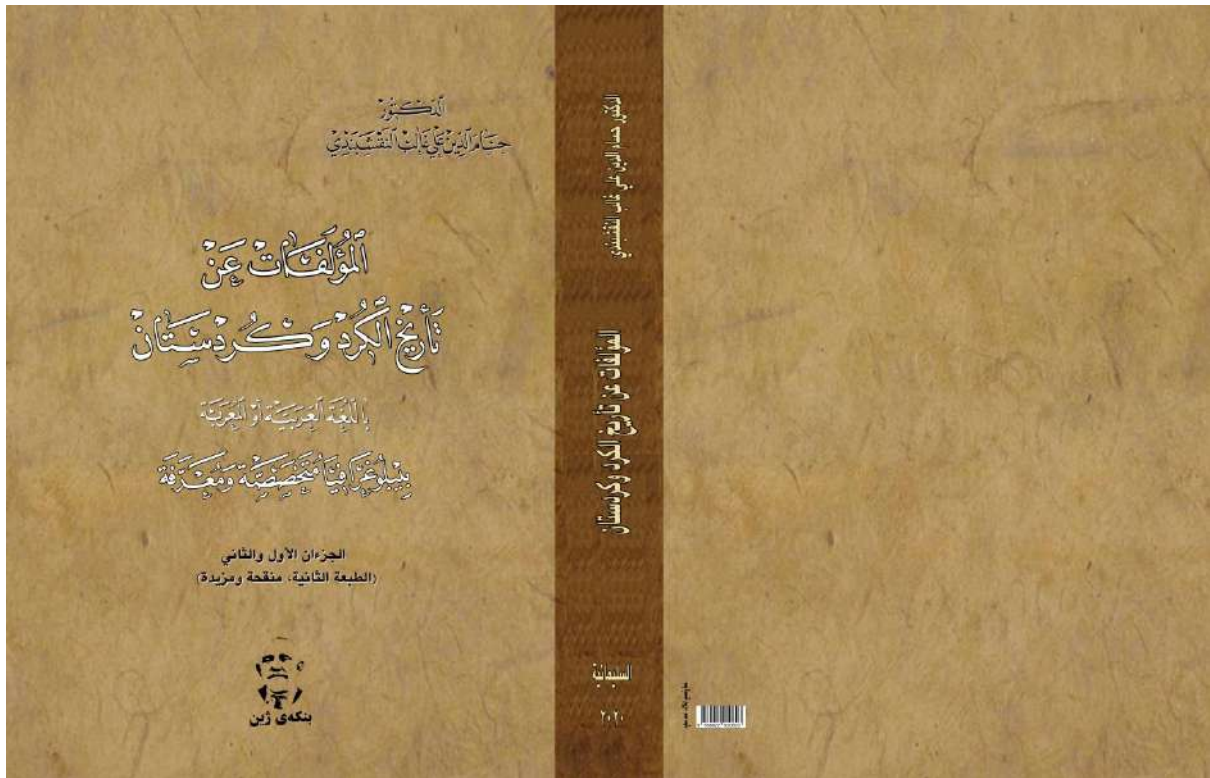
^٨ کیونیتس کیورتیوس Quinte-Curce دهلی: داریوش ههشتا ههنگاو لهو دیو روبرواری لیکۆس Lycus، زیی گوره Zâb ئیستهوه، چووته پیش و خیهتی لهناو کیلگهیهکی گوره ههلاوه، هیچ دار و درخت و درهختۆکهیهکی لێ نهبووه، به جۆریک که چاو دهیتوانی له دوورهوه تهنهکان بهدی بکا. ئەو زهویانهش که بهرزایی بوون، داریوش فهرمانی دا تهختیان بکهن. ههه بهگویرهی ههه مان نووسه، وا دیاره ئەسکهندهر له ماسۆدانیاوه له سهرووی مووسل به دیجله دا رتهبووه و دوو یا سێ رۆژ پیش جهنگهکه گهیشتوو؛ بیگومان له باکووری زیی گوره شههری کردوو، چونکه داریوش له راکردنهکهی دا ئەو روبروهی بریوه و تا نیوهی شههه گهیشتوو تهوه ئهربیلا. مامیوم Mammium، چوار رۆژ له ئهربیلاوه دووره، وا باسکراوه که کهوتوو ته تاڤگهی نهفت naphte که ئەمه بیگومان قهرهقوش Kerkouchی مؤدیرنه.

دهستگرد و شوورهیه کی گوره مان بری، پرسی تی ده چی پاشماوه کانی نهینه وای کون بن. یه که مین گرد، ده شی دوران ده وره که ی سی چاره که میلک و به رزییه که شی هه مان نه وه ی سویس بی. به لام نه وی دیکه دوران ده وری نه وه نده گوره نه بو، به لام به رزییه که ی بالاتر و گلکوی یونس پیغه مبهری لی بو. ئاوا بیه که له ده ورو بهری دایه، ناوی نونیا Nonnia یه، جووه کان دین بۆ زیاره تی نه م گلکویه، که ته نیا شوینه واریکی بچووک و ناچیزه و گومه زیکی گلینی له سهر دروست کراوه. ده لین شووره ی شاره که له لایه ن نادرشاهه، کاتیک نه م شازاده یه شاره ی مووسلی گه مارو دابوو، دروستی کردوه. به لام نه م بیرو پاره بۆ من بناغه یه کی وا پته وی نه بو، چونکه دریز بو وه وی نه م پاشماوه یه هینه له حیساب نه هاتوو بو، نه متوانی له کاتی یه که م سه فهرم دا خه یالی بکه م و قایم کارییه کی له و شیوه یه ی مه یدانیش به هیچ شیوه یه که نابی کاری سوپایه کی وه ک هیی نادرشا بو بی. من گومانم له وه دا نییه که نه م شووره یه ده بی بریتی بی له پاشماوه ی شاریکی کونی وه ک نهینه وا یا لاریسا، که زهینه فون وه سپی کردوه.

به سهر پردیکی به له می دا له دیجله په رینه وه و چووینه ناو مووسل، به لام نه و خو شیییه ی وا نه م شاره پی به خشیم که ئیمه ی خسته کوتایی ناسوره کانمان، له بهر رهوشی ترسناکی به ریز چاقاس، ته مومژاوی بو، به جوریک که رهوشی ترسناک تیک چوو بو، پشیوییه کانی زور زیاتر بوون و سهخت بو به زهحه تیکی زور بگاته شار. فرمانم به سورجی دا بمانباته مالی قه شه ی کاپوسینیک، پیاویک له ته مه نیکی باشدا، نامه م پی بو بوی، زانیارییه کی زوری له پزیشکی دا هه بو. گه لیک چاکتر لای دکتوریک ولات قه بوول کراین،

چووینه ماله که ی، به لام باوکه قه شه ناچار بو بو دوو رۆژ پیشتر بچیته سهردانی پاشای ئامیدی. نه مه کاریکی چاوه روانه کراو و به دبه ختانه بو، چونکه تا قه کهس بو له شاره که و گه ره که که چند زانیارییه کی پزیشکی هه بو. وه ک چون پشیوییه کانی نه خو شییی هاو ریکه م وه ک سروشتی نیشانه کانی زهداو بو، نه مه وای لی کردم به و نه نجامه بگه م که پیویسته به سه یته وه و چاره سهری کالومیل (که تا قه دهرمانی به رده ستم بو) به ژمی بچووک وه ربگری. بویه بریارم دا حه بی کالومیل، که ده نیکی دوودانه یی تیدابوو، به یانیا ن و ئیواران ده مدایی بیخوا. جگه له وه، چا و شوربا و چند خواردنیکی دیکه ی سووکم پی دا. به لام دوا ی پینج رۆژ هیچ گوران کارییه کی بینراو له رهوشی له ش ساغیی دا به دی نه کرا؛ و رینه ی به رده وام و هیچ سه رچاوه یه که له به رده ستم دا نه ما و سه ره نجام وام لی هات که له کیک و چادریکی چه سپاو بگرم، بۆ نه وه ی له م ریگه یه وه به دیجله دا بیگه یه نمه به غدا بۆ لای دکتور هاین، پزیشکی نشینگه ی به غدا، پیاویکی زانا و خاوه ن شاره زاییه کی زور له پیشه که ی دا. له سهر پاشا وه ستم که به لینی دابوو یارمه تیم بدا و فهرمانی دا که له کیک ئاماده بکری. من وه سپیکی شاری مووسلم له کتیبه که م "Persian memoir" دا کردوه و نه وه ی له باره ی شاره که وه پیویست بی، گوتوومه. بویه پیویست ناکا دووباره ی بکه مه وه. مووسل شاریکه کون و تاریکه، به خیرایی له ناو فهراموشی دا که مه ده بیته وه.

مه رگی به ریز چاقاس (بۆ نه لقه ی چواره م)

گەنجىنى بەلگە نامە

خویندەوارانى ئازىز

بىنكەي ژىن، لە درىژايى سالانى پيشوودا توانىويە چەردەيىكى باشى بەلگە نامە سەبارەت بە كورد و كوردستان كۆبكاتەو و لاي خۆي بيانپاريزى. بەشىكى دياريان سەرچاوهى دەستى يەكەمن و هيشتا پووناكيان نەديوه. لەو پووهيشەو وە كە تا ئىستە گۆقارىكى سەرۆم تايبەت بە بەلگە نامە لە هەريمى كوردستاندا نىيە و سەرچاوهى هەرە گىرگ و يەكەمى ليكۆلنەو وەيش بەلگە نامە يە؛ لە بەرئەو و پيوستمان بىنى لەم ژمارە يە بەدواو، بەشىكى لاپەرەكانى گۆقارەكە بەم ناو نيشانە تەرخانى نيشاندانى بەلگە نامەكانى بەشى "بەلگە نامە" ي بىنكە بەكىن. شيوەي بلاو كوردنەو وەيشيان بەو جۆرە دەبى كە وىنە ي بەلگە نامەكە و دەقى نووسراوى بە شيوە نووسىنى ئەمرو و سەرچاوهكەي، پىكەو بەخرىنە بەرچاو. ئەگەر سەرنج و پوونكردنەو وە يەكيش لە بارە يەو وە هەبوو، بۆ ساغ كوردنەو وە ي ميژوويى لە سەرەتادا تۆمار بكرى.

هيوايە لەم پىگە يەو وە بتوانىن - لە لايەكەو وە - ژمارە يەكى زۆرى ئەم بەلگە نامانە لە فەوتان رزگار بىكەين و كەرەستە يەكى گىرنگى ليكۆلنەو وەيش بەخىنە بەر دەستى ليكۆلەرەو وە و تويژەرەو وە ي كورد و بىانى و هوشيارى بەلگە نامە پاريزى و بايە خدان بەم مەيدانە گىرنگە ي تويژىنەو وەيش قوول بەكىنەو وە، - لە لايەكى ترەو وە - لە پاشەرۆژدا ئەم بىرۆكە يە زياتر بەملىنين و ئەگەر بگونجى، بە بلاو كراو يەكى تايبەتى وەرزانە ي سالانە ي پاشكۆي گۆقارى ژىن ي وەك گۆقارىكى تايبەتمەندى سەربەخۆ بەخىنە كىتبخانە ي كورد يەو وە.

سەرۆكى نووسىن

*

**

لە بابەتەكانى

بلاو كراو ي "هيو"

ئەم بەلگە نامە يە لەناو كۆكراو ي رۆشنىبرى نووسەر و رۆشنىبرى گەرە خودابەخشيو رەفلىق حىلمى دايە، بەنەمالەكەي، بە تايبەت خاتوو ژيانى كچى - بە سپاس و پىزانىنىكى زۆرەو وە - خستنىە بەردەست.

ئەم بابەتانە دەستخەتى ئامادە كراون بۆ بلاو كوردنەو وە لە "هيو" دا، كە بە گۆقار ناوى هينراو وە. لە بەرئەو وە ي تا ئىستە - ئەو وەندە ي ئاگادارىين - هىچ ژمارە يەكى ئەم بلاو كراو يە ي وىنەكە ي نەكە و توو وەتە بەردەست، دلنيانين داخۆ ئەم بابەتانە كاتى خۆي بلاو بوونەتەو وە، يان نا؛ ئەگەر

بلاویش بووبنوه، هبی چ ژمارهیهکن. رهنگه کهرستهی ئامادهکراوی ژمارهیهکی بلاوکرارهکه بن. له کۆتایی سهروتاری یهکهه لاپه ره (سهرهتا) دا، ئاماژه به "دارکه ر" دراوه، که کۆمه لئیکی سیاسی نهئینی بووه، قوتاییانی کورد سالی ۱۹۳۷ له شاری کهرکووک، به چاولیکه ریی ریکخراوی ئیتالیایی "کاربۆناری"^۱ ناو دایانمه زراندهوه. ^۲ ئه وه دهمه پۆلهکانی دوايي خويندنی ناوهندی و پاشان ئامادهیی - کهم زۆر له سالانی بیسته وه تا کۆتایی سالانی سی - له شارهکانی ههولیر و سلیمانی نه بوون، بۆیه قوتاییان ناچار بوون بچنه کهرکووک بۆ تهواوکردنی خويندنی ئه وه دوو قوناغه. پيش ئه م قوناغیش، قوتاییانی کورد که له سالانی بیستدا له بهر هه مان هۆ له وئ یهکانگیربوون، "کۆمه لی لاوانی کورد" یان هه ر له وئ پیکه هیناوه.

دارکه ر، هه ر له سه ره تا وه زۆری ئه ندامانی قوتایی و لاوی په رۆشی کهم ئه زمون و له ناو کورده واری ئه و رۆژگارهدا نه ناسراو و بی بنکه ی کۆمه لایه تی بووه، له بهر ئه وه کیشی سه ره رۆکی هه بووه و پيوستی به که سیکی ناوبه ده ره وه ی ناسراوی نه وه ی پيش خوی بووه، ربه رايه تی بکا. له ۱۹۳۹ دا ره فیق حیلیمی له ناو چه ند پالیوراویکدا به سه رۆک پالاوتوه و هه لبژاردوه و ناوه که ی خوی گۆریوه به حیزب یا کۆمه لی "هیوا"، بۆ زیندووکردنه وه ی ناوی "جه معییه تی هیقی طه له به ی کورد" که پاش راگه یانندی مه شرووته ی عوسمانی سالی ۱۹۰۸، له سایه ی "جه معییه تی ته عاون وه ته ره قیی کورد" دا له ئه سته موول دامه زرینرا و تا هه لایسانی یه کهم جهنگی جیهانی به رده وام بوو. پاش برانه وه ی جهنگیش، جاریکی تر له سایه ی "جه معییه تی ته عالی کوردستان" دا ژیايه وه و تا هه لوه شان وه ی ده وه له تی عوسمانی و دامه زرانی کۆماری نو یی تورکیا مایه وه. "هیوا" یش که کهم زۆر تا ۱۹۴۵ به رده وام بوو، توانی خه لگیکی زۆر له چین و توژی کۆمه لایه تی جیاوازی وه ک خوينده وار و مامۆستا و خويندکار و فه رمانبه ر و ئاغا و ديهاتی و ئه فسه ران ... له ده وری ئامانج و دروشمهکانی خوی کۆبکاته وه و ببیته هه لسووراوترین و کاریگه رترین ریکخراوی سیاسی نهئینی سه رده مه که ی خوی. کۆبوونه وه ی بیر و بۆچوون و به رژه وه ند و ئامانجی جیاواز له ناو ئه و ریکخراوه دا، کاریکیان کرد ئه م هه موو جیاوازیانه نه توانن تاسه ر پیکه وه هه لکه ن و دوايين جار ناچار بن لیک جوئ ببنه وه و ببنه مایه ی له به ریه که هه لوه شانی هیوا.

مایه ی تیزامان ئه وه یه، که نه دارکه ر و نه هیوا تا ئیستا زۆری به لگه نامهکانیان، به بلاوکراره ی "هیوا" یشه وه، لای خۆمان و له ئه رشیفهکانی ده ره وه و به تایبهت بریتانیادا ده رنه که وتوون! ده سته تی ئه م پینچ بابته هه موویان هاوشیوه نین و نه ناسرانه وه. یه کیان، به شیوه زمانه که ی دا، ده بی ئه ندامیکی خه لکی هه ولیری ریکخراوه که نووسیبتی. ره مزهکانی D. N. به هه موو ژمارهکانیه وه، نه زانرا چین. رهنگه D. هیما بی بۆ "دارکه ر".

^۱ کاربۆناری: تۆریکی کۆمه له شویشگیریه نهئینییهکانی ماوه ی نیوان ۱۸۰۰-۱۸۳۱ی نیمچه دوورگه ی ئیتالیایه، له باشووره وه ده سته ی پی کرد و سه رتاسه ری ولاتی گرته وه. ئه م جوولانه وه یه ده وریکی گرنگی له یه که سته ئی ئیتالیا و شوړشی سه رنه گرتووی سالی ۱۸۲۰ و گه شه پیدانی هوشیاری نه ته وه یی ئیتالیا دا گیرا، که دوا جار کیشایه وه بۆ دامه زرانندی حوکمی پاشایه تی له ۱۸۶۱ دا.

^۲ الدكتور عبدالستار طاهر شریف، الجمعيات والمنظمات والأحزاب الكردية في نصف قرن ۱۹۰۸-۱۹۵۸، ط ۱، شركة المعرفة للنشر والتوزيع، بغداد، ۱۹۸۹، ص ۹۴.

ده تا

در هیوا، گو قار یکی کوردی که هر روز خردی که با نرخی خاک و بی له
 یار اینه دیسانه و به تا هاری و کوزر باشی ناو کور که به دزیه و
 ده رده جیت له روی بی جیکله نندی ایسه به ده ستانه و ده هر ده لو
 له تاوه که به و ده رده که جیت جیکله هیوا ای که نرزی که در ده
 نیتما نیر و ده طای کوردی که نیتا نکاو و ون و ده رکن و نو و ده که
 نر از نر ساره زای ریگی تیر ها و نیتقه بو حی شاک نر که نیتان
 نیتن و گره و بر دهنه طاری گران نیتن و هر ده کور و نندی
 له کور که دا با نگیان نر در و نیتقه هانتا که هر که و نیتن سهر صاره
 و به آشکر با نگیان دایته سهر (هیوا) مان و ایسه که نر کور و
 مان له نر نرک زه مان نیکیا له نر نر بر ده ی تاری نر و نیتن ده و ده
 و له ریگی تازه و رفته نکو بونسی نواتر و نیتن نر به تا و نیتن بیدر
 نیتن و ده ایته که هر بو نیر ده رده جیت و به نر ی کرده ده ی (نوی
 صای) نیر ده نیت و نیت ناو هیوا مان نر و نیتن نر و نر
 بو هر مو کور دیک ده ریجیت و له بری کرده ده ی هر کور دیک
 خرنیدر وار و به نیتن نر نر دایته

نیتن ده مانه نیت که به نیت دو و نیت دکلم نیتان نای
 هر اتان نر نیتن نیر ها و نر و نیتن نر نر نر نر نر نر
 نیتن نر نر اتان کور نر نیتن نر نر نر نر نر نر نر نر

با تیره. نشسته و پرده روی کورد صیقل سه به بیخانه پیسه
 باد و. برنگ ده روی باش و به که نه و در یای با تیره
 در زنی ز نور بود نه روی ط به ت و بر چ که یا نینا لوان کورد
 و به کتختنیان بیخانه ط ره و. هر وال و هونی می روی کورد
 نشان با و روی تاز به یای با به را و هوای نیتمان
 به روی به زو به هوشیان بیخانه صیقل و. له و زیارت
 بی و سینه له می کرد ده روی را ستا و خاوری له خدا
 باره تی و سه رفته. نیت هر بر بی دار که و هر بر بی
 کورد.

$$\frac{1}{N.D}$$

سه‌ره‌تا

هيو، گوڤاريکی کوردییه، که هرچه‌ند زهره‌رپی‌گه‌یاندنی حکومه‌تی له‌بارانییه، دیسانه‌وه به ناچاری وه‌کوو "بانگی ناو کوله‌که" به دزییه‌وه دهرده‌چیت، له پرووی بی‌چیکلدانه‌یی ئیش‌به‌ده‌ستانه‌وه. هر وه‌کوو له ناوه‌که‌یه‌وه دهرده‌که‌ویت، جیگه‌ی هیوایه‌کی به‌رز و گه‌وره‌ی نیشتمانپه‌روه‌ره‌کانی کورده. که نیشانگا پروون و دهرکه‌وتوه که تیرانداز شاره‌زای ریگه‌ی تیرهاویشتن بوو، جیی شک‌نییه که نیشان‌شکاندن و گره‌وبردنه‌وه کاریکی گران‌نییه و هه‌روه‌کوو ئه‌وانه‌ی له کوله‌که‌دا بانگیان‌ئه‌دا، پوژیک هات که سه‌رکه‌وتنه سه‌ر مناره و به ئاشکرا بانگیان دا. ئیمه‌ش "هيو"مان وایه که ئه‌م گوڤاره‌مان له نه‌زیک زه‌مانیک‌دا له‌ژیر په‌رده‌ی تاریکی شه‌و بینه دهره‌وه و له به‌رگیکی تازه و ره‌نگ‌وبوونیکی جوانتر و شیرینتر به ناوتان‌دا بلاو‌بیته‌وه. ئیسته که هر بو ئیوه دهرده‌چیت و به به‌ری کرده‌وه‌ی (ئه‌مه‌ری مه‌ساعی) ئیوه ده‌ژینت و دینه ناو، هیوامان زور گه‌وره‌یه ئه‌وساکه بو هه‌موو کوردیک دهر‌بچیت و له به‌ری کرده‌وه‌ی هه‌موو کوردیکی خوینده‌وار و به‌میشک به‌هره‌داربیت.

ئینجار ده‌مانه‌ویت که به یه‌ک‌دوو وشه (کلمه) نیشانگای هیواتان بخه‌ینه پیش چاو، ئه‌ویش ئه‌مه‌یه: ده‌یه‌ویت که میشکی ئه‌ندامانی کومه‌ل به تیشکی هه‌تاوی نیشتمانپه‌روه‌ری بکاته‌وه. نیشتمانپه‌روه‌ریکی کورد چیی له‌سه‌ره، بیخاته پیش چاوی؛ بو کرده‌وه‌ی باش و به‌که‌لک وریای‌بکاته‌وه، دهرزیی وریابوونه‌وه‌ی لی‌بدات و بو پیگه‌یاندنی لاوانی کورد و یه‌ک‌خستنیان، بیخاته کاره‌وه. هه‌وال و چوینی ئیمپروی کوردیان پیشان‌بدا و پوچیکی تازه‌یان بکا به به‌را و هه‌وای نیشتمانپه‌روه‌ریییکی به‌رز و به‌جو‌شیان بخاته میشکه‌وه. له‌وه زیاتر پیویست‌نییه. له ئیمه کرده‌وه‌ی راست و خاوین، له خودا یارمه‌تی و سه‌رخستن. ئیتر هر بژی دارکه‌ر و هر بژی کورد.

« آبی چاره رهی آورد »

که هو ملتیک له نیو ده ریای ط خیری و نذ زانین ده رباز یون ، خو بیان له له شی
 گرا ط و مستیم ط رز ظار کرد ، تروق بخیری و آسارتیان طانده ،
 ده ست و بازوی هو بیان بو مریان له طانی ، شروی تاریکی ننگه بیان
 له آسما ط ولانده که یاندا لا برد مو وریکی جوان و تیک تیر بیان بو
 هو بیان له نیو ری . له پاسی له وهی که ناوی رسر به بیان له
 بهر روی وطنه که بیان به خوینی شهیدان نوی ، به خطیکی زیر بافی
 نه راریکی بالایان بو نزه طانیان له هی هسیت . له م حلقه کی که ط
 له لنین (کرد) له پرخه پرخه شه و و له نیو دریایکی پر هروی به تر سوا
 که در مایه وه که در مایه وه . بو هی له م حلقه بخیمه ی چینک به
 خرمیزی نه بردی صدی انانی هو میانه که رله زیر تروق بخیری که
 ده م بتلیته وه ؟ آیا سبی له م ننگه بیم ؟ ط شک سبی (چاره رهی
 کرد) ط ده ماری و خا و خلیجکی و نه زانینی مانای وطنی لاوه طانیه ،
 انجا بو له صدی که به گو که ط حقیقت له سری لاوه طان بیم و له م شعر
 هزاره وه تا پیشی ره کم که له م هستی (وطنه طان !) بگدن .

-۱-

سانه زانی له ی وطن امر که بو هی ط به شی ؟
 بو هی ره ی شرونیانی تو له درانامی ره شی ؟
 بیت بلیم آسما طی که وره ی ذلت و چاره رهی ؟

دانه چي کوردان، هرله دوره ي صهي اکرن غيره تله شي)

- ۲ -

وه ختي باده دتيم مجاسي نادی کورد دتيمه زوبان
اوه ره سهيري فلرکه و آخو راخي لاهه کان
دهنگي ناله واله گوچکده له لستين بي گومان
رلاوي کوردان، هرله دوره ي صهي اکرن غيره تله شي)

- ۳ -

واله گدل دهنگي تفنگ و آوري دور اندرا
واله گدل ناله ي وطن وادي له لوم زينداندا
واله گدل گاله و جينوي راخي بيگاندا
رلاوي کوردان، هرله دوره ي صهي اکرن غيره تله شي)

- ۴ -

الهي ملت طبيعي هيري دهتي لاويه
روزي هيو روا کروي بيگله سستي لاويه
چاوي غفلت هرله چي رانن له سستي لاويه
رلاوي اچيشي، هرله دوره ي صهي اکرن غيره تله شي)

- ۵ -

ملتي گدر لاوي سستي بي مرادوه ملت نيه
تاگو ماتي ناو روخي بي هفاو ملت نيه

-۲-

ادومانی تختی زین و نا هر کاری عزتت من
در لای ایله خیرشی ، هر که دوری صری اکن غیره نکه شی

-۶-

ملی گد گدی هیتت زین و نا هر کاری
و ط به زلت دست و طیلانی ط کاظله به ندی ، نا خیری
صد هرزا یخی زمانه تریط استوی ناری
در لای ایله خیرشی هر که دوری صری اکن غیره نکه شی

-۷-

هونکه ملت بیو لری ط لایه روی ام لدر
بیو ام روی نه صنی ام لدر زینا ط به
عربی ام بابه که کوردوا که و ته ملت راوه
در لای ایله کوردان هر که دوری صری اکن غیره نکه شی

-۸-

ری ناکدن (موسولینی) هونکه لدر هاو ریکا ؟
هو هر و زینا لدر زری بیو صری کار ریکا
هونکه هیزی لایه لایه هیتت هونیکار ریکا
(لای ایله خیرشی هر که دوری صری اکن غیره نکه شی)

-۹-

لدر که راهتار مطبی لایه ندی هیتت نیه

-۹-

کاه سپاهی لاوردی که خواصی شهرت رینه
هونله کهیزی لاره لاره بویا باکی سر رینه
لاوی اخیستی کهرله دوری مری آکن غیزوتکه شی

-۱۰-

عیبه عیبه لاوی کوردان سرری لاوی غیزوتکه کن
قادی باکی و به سره یون - الکه لاله تفره کن
دوری نوستن و ابه سره سرری ام لوردور که کن
لاوی کوردان کهرله دوری مری مری کن غیزوتکه شی

-۱۱-

لاوی غیزوتکه دینه سر رفو گشتی بازوی قوتی
گشتی سود به گشتی ولان و مشتای صد صحتن
بو به چی هنیای خدمت والدرنگری گشتن
لاوی اخیستی کهرله دوری مری آکن غیزوتکه شی

۱۲

لاوی غیزوتکه دینه سر رفو هالقدکاری آکن
بو ریای نیتما نیان گشتی هوسیکاری آکن
هالده بو فوتای روحنی راوی اغیاری آکن
لاوی اخیستی کهرله دوری مری آکن غیزوتکه شی

۱۴

سیری تا کن چه نوبه هنره ده تی لاوی غیره و؟
بیتو وه ضعی نورره بیتو کول مستی خور بکا
واله ترسانا له لر زن گاوی گدر دون و سکا
لاوی الهیسی هر له دورره صی اکدن غیره تکه شی

۱۵

طیبای چه شی کوردی والد دنیا دارنما
با مضوی لغم عصره رای کاره بی روز استمه
هو تکه ام عصره سیاهه یی عصره نور و مستمه
ایوه تاکه ی هر له دورره صی اکدن غیره تکه شی؟

۱۶

وا عاری عصره بیتم همته همت بکن
بو بیانی قومی کوردان لایحه خدمت بکن
بو امده ی تحقیقی زینی کورد بکن غیره بکن
ایوه تاکه ی هر له دورره صی اکدن غیره تکه شی؟

۱۷

سیری اهوالی وطن کن چه نوبه یون و مردوه؟
سیری تیری رو نمنا کن هی به حالی کرده؟
سیری به سما یی سوهی کن آسمانی گرتوه

ایوه تآلدی هر لردوری صری الرن غیره تآلدی؟

۱۷ وشله کدوتونه هنزان

سیری باغاقی وطنی کدن ~~سیرین~~ ~~سیرین~~ ~~سیرین~~ ~~سیرین~~؟

سیری گزاری وطنی کدن ~~سیرین~~ ~~سیرین~~ ~~سیرین~~ ~~سیرین~~؟

اهیبی بیکاری ایوه و آلردا اولی بران

عربیه عربیه هر لردوری صری صر کدن غیره تآلدی

۱۸

عربیه کدی لاو خاوهنی ام حاف و دانی کوردی تو

لماوهنی تا ریخی بیزنو کرده وه و هم گوردی تو

نیستمان امر و مدد خوانه له دست و بردی تو

عربیه عربیه هر لردوری صری صر کدن غیره تآلدی

۱۹

هر لردوری لاو بیت بلیم ~~مملیت~~ مانای حیره

تا برای لازوی غیره فزله و ریگای حیره

والد سر ام ریگای کم کرده وهی هفتای حیره

هر لردوری صری صر کدن غیره تآلدی

۲۰

مملیت یعنی به نزی تیری دو کچی طایه کوشی

سیری اطرافت ککرتیه دانی سانی خه کوشی

آری احوالی ملت هم که در این بنده هوشی
هرسی اینجا بدسی که دوره‌ی صری نه‌گدی غیره‌نگدی

۹۱

ملیت یعنی که زنده‌ی توفه و زنجیر را پیری
تذوقی بخیریا که که استویا غنچه و ملت لا پیری
طبخیه هرگی و سا بانی توله رنگه لا پیری
هرسی اینجا هر که دوره‌ی صری نه‌گدی غیره‌نگدی

۹۲

ملیت یعنی که در کای ملت هرگی بهی
بوی باطن نیشمانت کرده‌ی سودی پیری
حال رنگی پیره و تیا نه پیری هرگی بهی
هرسی اینجا بدسی که دوره‌ی صری نه‌گدی غیره‌نگدی

۹۳

تا کو ای تبلیه که رنگی ملت حیت کرده
غیره زای سودمندی ملت حیت کرده
هر که سیری کورد به در کای که سی و مردوه
عده به عده بدسی که دوره‌ی صری نه‌گدی غیره‌نگدی

۹۴

هر که کاری که تا که یای هر چه و به زنگه او
هم که صدیانی زیاننا و ال در ویر خالک نیز او

و ابر صبر نیری دوکھا ماوی وک انجیری او
عرب عربیه هر لره دوره ای صری صدک عنزه تکدی

۴۵

هر لره ای پستی به لره دون به ستای پستی کا
هر لره ای ایوی لره رنگدی فرستی کور کرا
کامی لیده ر بولدر رنگدی صلیدا و آریا
عرب به سیه توکھا لره دوره ای صری صدک عنزه تکدی

۴۶

ملتی گره خوفی ندر ری دست و پای نالرتدده
وط به گفنا رختن هتوقی رینی و در نالرتدده
وط به باره شی خفت و تا ۲ و طوق نادریتدده
هر لره ای هر لره دوره ای صری صدک عنزه تکدی

$$\frac{N. D}{2}$$

به‌شی ئە دەبییات:

ئەسبابی چاره‌په‌شیی کورد

هه‌موو میله‌تیک له‌نیو ده‌ریای بی‌خه‌به‌ری نه‌زانین ده‌ربازبوون، خۆیان له‌ گرانی و سستییه‌تی رزگارکرد، ته‌وقی یه‌خسیری و ئە‌ساره‌تیان شکاند، ده‌ست و بازووی خۆیان بو‌ ژیان هه‌لمالی، شه‌وی تاریکی نه‌گه‌تییان له‌ ئاسمانی ولاته‌که‌یان دا لابرده‌، رۆژیکی جوان و تیشکتیژیان بو‌ خۆیان هینادی. له‌پاش ئە‌وه‌ی که‌ ناوی "سه‌ربه‌ستییان" له‌ سه‌رووی وه‌طه‌نه‌که‌یان به‌ خوینی شه‌هیدان نووسی، به‌ خه‌طیکی زی‌ربافی نه‌ژادیکی بالایان بو‌ نه‌وه‌کانیان به‌جی هینشت. ئە‌م میله‌ته‌ی که‌ پیتی ئە‌لین "کورد"، له‌ پرخه‌پرخی خه‌و و له‌نیو ده‌ریاییکی پرخه‌وی به‌ترس دا هه‌ر مایه‌وه، هه‌ر مایه‌وه. بو‌چی ئە‌م میله‌ته‌ هه‌ر له‌ژیر ته‌وقی یه‌خسیری دا هه‌رده‌م بتلیته‌وه؟ ئایا سه‌به‌بی ئە‌م نه‌گه‌تییه‌ چییه؟ بی‌شک سه‌به‌بی "چاره‌په‌شیی کورد"، بی‌ده‌ماری و خاووخلیچکی و نه‌زانینی مانای وه‌طه‌نی لاوه‌کانیه. ئینجا بو‌ ئە‌مه‌ی که‌ به‌ کوته‌کی حه‌قیقه‌ت له‌ سه‌ری لاوه‌کان بده‌م، وا ئە‌م شیعرا‌نه‌ی خواره‌وتان پیشکه‌شه‌ده‌که‌م، که‌ له‌ ماهیه‌تی وه‌طه‌نییه‌کان بگه‌ن!

-۱-

سا ئە‌زانی، ئە‌ی وه‌طن، ئە‌م‌رۆکه‌ بو‌چی بی‌به‌شی؟
بو‌چی ده‌ستی شه‌و نیشانی تو ئە‌دا نامه‌ی په‌شی؟
پیت بلیم ئە‌سبابی گه‌وره‌ی ذیلله‌ت و چاره‌په‌شی
"گه‌نجی کوردان، هه‌ر له‌ ده‌وره‌ی مه‌ی ئە‌که‌ن غیره‌تکه‌شی"

-۲-

وه‌ختی باده‌ دیته‌ مه‌جلیس، ناوی کورد دیته‌ زوبان
سا وه‌ره‌ سه‌یری فیکر که‌ و ئاخ و داخی لاوه‌کان
ده‌نگی ناله‌ وا له‌ گوێچکه‌دا ئە‌لینن بی‌گومان
"لاوی کوردان، هه‌ر له‌ ده‌وره‌ی مه‌ی ئە‌که‌ن غیره‌تکه‌شی"

-۳-

وا له‌گه‌ل ده‌نگی تفه‌نگ و ئاوری ده‌ورانده‌دا
وا له‌گه‌ل ناله‌ی وه‌طن و دای له‌ ئە‌م زیندانه‌دا
وا له‌گه‌ل گاله‌ و جنیوی دائیمی بیگانه‌دا
لاوی کوردان، هه‌ر له‌ ده‌وره‌ی مه‌ی ئە‌که‌ن غیره‌تکه‌شی"

-۴-

ئە‌سه‌له‌حه‌ی میله‌ت، طه‌بیعی، هیزی ده‌ستی لاوییه
رۆژی هیوا دواکه‌وئ، بی‌شک له‌ سستی لاوییه
چاوی غه‌فله‌ت هه‌لنه‌پچرانن، له‌ مه‌ستی لاوییه
"لاوی ئیمه‌ش، هه‌ر له‌ ده‌وره‌ی مه‌ی ئە‌که‌ن غیره‌تکه‌شی"

-۵-

میله‌ته‌ی گه‌ر لاوی سستی‌بی، مردوو، میله‌ت نییه
تاکوو مایی ناوده‌روونی بی‌جه‌فا و عیله‌ت نییه
شادومانی، ته‌ختی ژین و تاجه‌که‌ی عیززه‌ت نییه

"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۶-

مىللەتى گەر گەنجى چوستى، زىندوو، قەط نامرى
قەط بە ذىللەت دەست و پىكەنى لە بەندى ناخرى
صەد ھەزار تىخى زەمانە تىژبى. ئەستوى نابرى
"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۷-

چونكە مىللەت بىت و لەش بى، لاو ھەرى ئەم لەشە
بىت و ئەم ھەرى نەمىنى، ئەم لە زىنا بى بەشە
عەينى ئەسبابە كە كورد وا كەوتە عىللەت، داوھشا
"لاوى كوردان، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۸-

سەيرى ناكەن مۆسۇلىنى چۆنە گەر ھاواربكا
خۆ ھەموو دنيا ئەلەرزى، بىت و مەىلى كار بكا
چونكە ھىزى لاو ھەرى، ھەقىقەتى خوينكار بكا
"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۹-

سا ئەگەر ھىتلەر موطىعى لاو نەبى، ھىتلەر نىيە
گەر سپاھى لاو نەبى، ئەو خاوەنى خەنجەر نىيە
چونكە ھىزى لاو ھەرى، بۆيى باكى شەپ نىيە
"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۱۰-

عەببە، عەببە، لاوى كوردان، سەيرى لاوى غەيرە كەن
فەكرى بى باكى و بەسەرچوون، سا لە كەللە تەفرەكەن
دەورى نوستن وا بەسەرچوو، سەيرى ئەم نەودەورە كەن
"لاوى كوردان ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۱۱-

لاوى غەيرە دىنە سەر خۆ، گشتى بازووى قوووتن
گشتى سوودبەخشى ولات و مەنشەئى صەد ھىممەتن
بۆ بەجى ھىنانى خەزمەت، وا لە پىگەى مىخەنتن
"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەكەن غىرەتكەشى"

-۱۲-

لاوى غەيرە دىنە سەر خۆ، جانفەيداكارى ئەكەن
بۆ زىانى نىشتەمانىان گشتى خوينكارى ئەكەن
جا لە بۆ فەوتانى دوشمن راوى ئەغيارى ئەكەن
"لاوى ئىمەش، ھەر لە دەورەى مەى ئەمەن غىرەتكەشى"

-۱۳-

سهیری ناکهن چهند بههیزه دهستی لای غهیره وا
بیټ و وهختی تووره بیټ و کوله مستی خربکا
وا له ترسانا ئه له رزن گاوی گهردون و سه ما
"لای ئیمهش، هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی"

-۱۴-

میلله تیکی چه شنی کورد بی، وا له دنیا دا نه ما
باخصووص له م عه صره دا بی کاره بی زور ئه سته مه
چونکه ئه م عه صره ی تیا ههین، عوصری نوور و بیسته مه
ئیوه تا که ی هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟

-۱۵-

وا شی عاری عه صری بیسته م هیممه ته، هیممه ت بکه ن
بو ژیا نی قهومی کوردان لازمه غیره ت بکه ن
بو ئه مه ی ته حقیقی ژینی کورد بکه ن، غیره ت بکه ن
ئیوه تا که ی هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟!

-۱۶-

سهیری ئه حوالی وهطه ن کهن، چهند زه بوون و مردووه
سهیری تیری دوشمنان کهن، چپی به حالی کردووه
سهیری ره شمالی شه ویش کهن، ئاسمانی گرتووه
ئیوه تا که ی هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟!

-۱۷-

سهیری باغاتی وهطه ن کهن، وشکه که وتوونه خهزان^۲
سهیری گولزاری وهطه ن کهن، چهند به بی بو ن و نه وان
شاهیدی بینکاریی ئیوه ن، وا که وا ئاولی بران
عهیبه، عهیبه، هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟!

-۱۸-

عهیبه ئه ی لاو، خاوه نی ئه م شاخ و داخی کوردی تو
خاوه نی ته ئریخی بهرز و کرده وه و هم گوردی تو
نیشتمان ئه مرۆ مه دده دخوانه له دهست و بردی تو
عهیبه، عهیبه، هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟!

-۱۹-

هه لسه ئه ی لاو، پیټ بلیم با میلییه ت مانای چپی
تا بزانی لای غهیره مه نه هب و ریگی چپی
وا له سه ر ئه م ریگه دائیم کرده وه ی هه متای چپی
هه لسه، هه لسه، هر له دهورهی مهی ئه کهن غیره تکه شی؟!

^۲ نیوهی دووه می ئه م نیوه دیره، پیشتر "چهند به بی که یف و نه وان" بووه، خه تی به سه ردا هینراوه.

-۲۰-

میللییهت یه عنی به نووکی تیری دوشمن بییه هۆش
سهیری ئه طرفت بکهیت و دانیشی ساتی خه مۆش
ئاگری ئه حوالی میللهت هم له دل دا بیته جۆش
ههلسی، ئه نجا بهس له دهورهی مهی نه کهی غیره تکهشی

-۲۱-

میللییهت یه عنی له زپرهی تهوق و زنجیر راپهیری
تهوقی یه خسیری له ئهستوی خۆت و میللهت لابهیری
بییه هۆش و سا بزانی تو له ریگهت لاپهیری
ههلسی، ئه نجا ههه له دهورهی مهی نه کهی غیره تکهشی

-۲۲-

میللییهت یه عنی له ریگای میللهتت ههولئ بدی
بو ژیانئ نیشتمان کردهوهی سوودئ بکهی
جا له ریگهی پیشرهویتا تهپلی "ههلسن" لی بدی
ههلسی ئه نجا بهس له دهورهی مهی نه کهی غیره تکهشی

-۲۳-

تا کو ئیستیکه له ریگهی میللهتت چیت کردوه؟
غیرهزا بی سوودمه ندیی میللهتت، چیت کردوه
ههلسه، سهیری کورد به دهردی بی کهسی و مردوه
عهیبه، عهیبه، بهس له دهورهی مهی مهکه غیره تکهشی

-۲۴-

ههلسه بی کاری ههتا کهی، بی حقوق و دهرکراو
هم له مهیدانی ژیان و له ژیر خاک نیژراو
وا بهرامبهر تیری دوشمن ماوی وهک نیچیری راو
عهیبه، عهیبه، ههه له دهورهی مهی مهکه غیره تکهشی

-۲۵-

ههه کهسی پشتی به گهر دوون بهستبی، پشتی شکا
ههه کهسی چاوی له ریگهی فورسه تی [بوو] کویرکرا
کامی لیدهر بوو، له ریگهی میللهتی دا و ژیا
عهیبه، عهیبه، تۆش له دهورهی مهی مهکه غیره تکهشی

-۲۶-

میللهتی گهر خوینی نه پرژئ، دهست و پای ناکریته وه
قهط به گوفتاریش حقوقی ژینی وهر ناکریته وه
قهط به بادش تهخت و تاج و سهطوهتی نادریته وه
ههلسه، ههلسه، ههه له دهورهی مهی مهکه غیره تکهشی

N.D

2

(بومی ملتی کورد به دو آله خدی)

ی گومان کورد ملتیی که ونه له عرق آریه وله نه ته وهی مدیایه ، و ی گومان مدیا
 ابراهوریه تیلی زور زل و به هیز بو و یکه دولتیه بو له زمان غوی ، بلام
 لهه را ابراهوریه تیه که زور زل بو نا ثوانی حیا فطری محدودی غوی بکا
 و طبیعی روزین دیت بو سقوطی چونکه ته مه قانونی طبیعیه اینین لهه ملتیی
 بچون که هیچ نار با تکی نیه له پرا به ره ره که وی چونکه (لهو ضعیفین بومی
 انفجاره) وله باشا به ابراهوریه تکی که وره دا انزینی وله یاشان
 انجالی به ناوئه که وی و کنه کانی فیره طبعی واستراحت به به به طبیعی
 حاله وه سقوط نه کاهه روه کو ابراهوریه تی آشور ، یونان و رومان و ...
 به گوره ی ام قانونه طبیعیه ابراهوریه تی مدیایش سقوطیان کرد .
 وله یاش کردنی مدیای ملتی کورد که و ته ژر ده تی ابراهوریه تی فرس
 چونکه سقوطمان به ده دست فرسکانه بو بیگم و دینیمان بیلن بو دو وه .
 له بهر هم دوو سببه کو تنه ژر ده تی فرس وله و مه تدا ملتان فیره طبیعی و
 بیگانه رستی و فرستی بیگانه کردن بو ، چونکه فرسکان دائم به فرستیل
 حکیمان به سه راهه داده که رد (له روه کو ایستای که ن) او ش دانجایا کتی
 نفاوه له بینی امرای کورد خستن وله یاشان غوی حکم به سه رد اگردن بو و به و
 حاله استفارده ی له ملتی کوردی ته کرد و به ی ته وهی که گرنجیلن رو بد اولان حکمی
 را گیر کرد . تا ظهوری دینی اسلام هم حاله دوا می کرد ، وله و آنه دا ابرا -
 طوریتی فرس ضعیف بو و ایچه ش له فرستی فرس نیزار بیویه وله بهر عدالتی
 اعطانه کانی دینی اسلام غیرا دینی اسلام قبول کرد و کوه و تینه ژر حکمی عرب

که به ناوای اسلام حکیمان به ردا کردی و چون که خیره خرمی بیجا نه بیرون
 له به روزه و به بیجا ناخوش نه بو که خرمی عرب به ناوای اسلام بکه یی دینی
 اسلام روز به روز له بیشکماندانه رخی کرد و له ناوای لیوانت له
 که س له کائنات و له مانای قرآنه باس بگردایه به کافر را از اجماع گوریه
 عبرالت له نیر کوردستان بلا و بوده و با اغلاقی قیش به واسطی فرسکان و
 بیجا نه له ناومان هر ما بو له یا س مدتی بی ترکانه کان له انضول می گبر بو
 و دستیان یی کرد به واسطی ملا و شیخ خویان له بیس میاوی امرای کوردشیری
 بکه ن تا کو بتوانش فتنه یی و زنا خیزی له بیس امرای کورد بلا و بکه نه وه
 بواسطی کورد ملت کان تری را گبر بکه ن ر میونکه له ملتی کورد از اتریان
 نه روزی به وه و استفاده له مخاکی کورد بکه ن مان سیاستی دین
 له کوردستان بر نشینه وه .

انچه له زمان سلطان (سلیم عثمانی) که دستی ابراطوریه تی عثمانی توسس
 یی بکا بیکه م عقبه که له بیس بو ملتی کورد تو و بواسطی ملا ادریس
 تبلیس) که را ملا به کی زور که وره و به احترام بوله ناو کوردستان
 توانی امرایه کافی کورد خای ته ژر حکم خویبه وه وله م تا روزه وه
 کوردستان که رته ژر حکم تور که کان وله م روزه وه تور که کان
 بوز از روزه وه ملتی کورد به وه موهیز بیکه وه ده میان به کاهینانی سیاستی
 استعمار کرد . (و ایچ ش به دلیلی صاف و به ناوای اسلام تی خرمیتانمان
 نه کرد وله و سیاستی استعماریه بی خبر بو یی) . و فعلاً له سیاستی

خویشان همه تا عهدیک نایب بودند و پیش تانیا نا جهالت و ناخیزی و بی اخلاقی
 له نا و کوردستان بلا و بکه نه و به نام نه یا نتوانی ملتی کوردی محو بکه نه و
 ای عنفری کورد محو بکه نه و. و ملتی کورد تا سه ری گه و ره له ام حاله را
 مال سیاستی عالم دور بود و جهالت و ناخیزی له بنی امر و عشایر مان
 و بیگانه پرستی و صالحی شکر تا قی کردن و مصلحتی عام تینه فکری و
 خوشبویشی نفس و درو و خسته بازی و فیره طبعی و عیبانی استراحت و
 همو صفاتی بی خرابه له نیومان بلا و بود.

بلا و بود اسطه ای کندی مکتب که له باش شهری گه و ره که له کوردستان
 گرانه و به چه نه که بخیلی منوری پیرا گه یانده و ایستا که و عجب له سه ر
 ام که مخه صوره رانه ای که له حقیقتی ملتی خویشان تیکه نشوون و له
 سیاستی بیگانه و ریا بود نه و نه بی به کله خوهرزگی خویرانه و
 له ام حاله ناخوشیه ای خویشان و ملتیان تفکر خویشان له ام حاله به ر
 به غمخیه و زله ت و اساره ته رزگاری که ن. به واسطه ای تیار کردنی
 برین ملتیان روله زبان برون. و هم برینانه که امانه ن.

(1) اغراض شکر فزه دان.

(2) و از له همو می لهینان.

(3) مانای تقیه فید برون و رومی تقیه بلا و کردنه و.

(4) برابره ریکز درو و خسته بازی مانه کردن.

(5) له نا و کوردستانه خووی مها که بلا و کردنه و.

(٦) به عزیمتی ثابت و به صبر یکی زور معزین غزنی ملتی کور در و که نمی روح بیان
به روه رده کردن .

وله رملین بنیو شم برینانه له ناویانا مور بود له هر له جملالت و
س و خوری نه بنیتوره وله زیر یکی ملتکان ترا ز ریشه وه و نه ام ملت
عالمه دائما استفاده لهم ملتی با هیل نه کا یونکه لهم استفاده ل نفس ملتی
جاهل نه کا او نش له بوسه به کاربان نه بنی، وه هم له نمایان و
له اقتدار یاتیان استفاده نه کا له به رنه وه له وقت همول نه ال جملالت
بنینش و نا فرمای و نا قاتی له بنیانه بلار نه کاته وه و نه هم ملتعه المای
به قیام بیان و به دوستی یونان نه ناسن له به رنه وه یا چه یا چه به بیکه
له لایه که وه یونان نیز یکی ملتی بیگانه نه که ن تا کو محافظه یان بکه ن
و مساعدی مالیانه بکه ن بللام بیگانه که رانم له ولی مؤمنی یونان
و استفاده له اقتدار یاتیان و استفاده له نمایان و استعمالیان نه دا
له به رنه وه له تر اسارت و زلت و محنت و غیره غزنی بیگانه
کردن وله بیکتری غزنی کردن نه بنیتوره .

و بیکه ن له ملت به رختانه ملتی کورده که رانم له حاله تنگی ره زالق
نه زین یونکه سیا تنگی زور به لیز بیوهی که عس بکه ی له در جو ماندا
له ایته . را بنین اکثر کچه کا نماله به روی اغراض شخصی نه که ن
بو نه وهی که برای نفوی محبوبکا و بیگانه (له ظاهر) تقدیری بکا (بللام
له دلای نفوی لالته و سخره ی بی نه کا) و له ره ها له که لمخربین

نهی که برای آنها و زبانی نمودار بر زبانی که بر پیرز بونام نمودار بر زبانی که
 وقتی این بو بیگانه که نه کلام که رزنده نه دهی نمودار که لبرایه کی
 تری له میا غلی نیزین صو آه بیه وه .

و هه ره و هاهه و ل نه را که ردهی تقیه له نارمانده نه منی چونکه از این
 به م ردهه یا کزه اتوانین نورمان له زلت زگا رگی به کله له مستقبلا
 بکش به نه را زبا بکه من له بهر نه وه بیگانه کانه فریگی نه وه نه
 که داتجاب اغلاری له نیو کورستان بلا و بکه نه وه چونکه به صورتی
 غیر میباشر نه یانه وی کورد محو بکه نه وه له بهر نه وه هه بیادگی
 رقوماری) و بی اغلاری بهر نه نیرنه کورستان (بیوه کی که آهه من
 بکه ن) بو تو ضیف امانه شما ایسی و کاربان نه بیه که بخانی کورد
 و بیادگی لار بهر دست فیره قوماری ایسی فرایه بکه نه و امانه شما
 وه گو (میکرو بیکه) که ترکی کرد له ناو میله ایترا کوشته نه م
 میکرو ب زرد زحمته بیکه له وه کی غیری سخته باز بیان نه کنه و
 غیری قیل و بی استقامتی و دروزی و دوروی ماهه نه کنه
 تالو که بی کورد له ناو مجتهدا عالمی و ملت استقامه لیا نه نکا
 وه هه ره و هه بوره ایلی غیر میباشر نورمان نه که نه وه .

بلاد و ایجه له سه رکه بخانی منور و تیکه شتوا بو باره بیان بو
 بهر زبانه وه بیادگی نورمان نه م ایسه نه نور قینن و بهم ایسه
 که بلاوی که نه وه هه نه غله تین و مجالی نه م که سانه نه دهی

که ایانه وی هم تجربه ای نه له ناومانه بلای و بکه نه وه شه رومان
 بیل با ربه به دلیکی با کز و عز میکی ثابت و مهربانی زور روحی و است
 و روحی تقویه له نیو منیشکی که بخانمان به کسی نبره وی اخلاقی
 له ناویان فره به یی انجا اتواش دانمان له زنجیری اسارت
 خورتا رگه یی و نهومان له خرمی بیگانه ز کار که یی و ملتان
 له زلت ده ربار که یی . این له دو روز اثر رخ شاهیدمان
 بو بد که و کوا ایستاهیدی به زیمان بو نه را که ملتی
 کورد ~~فصل~~ نه مرد و وه ، که مو و ختیل که خه کالی بو بالایی
 آلا یی سه ربه سستی و به ز کردنه وه ناوی نیستومان و ناوی
 یالی کورد هه ولمان راه و اولوانی ملته شه بو ریا نزه و
 امیر الطوری میدیا که ولده ن .

3
 /
 سید

بوچی میلله تی کورد به دواکه وتییه

قه بوول کرد و که وتینه ژیر حوکمی عه رب، که به ناوی ئیسلام حوکمیان به سه ردا کردین و چونکه فیره خزمه تی بیگانه ببوین، له به ره وه پیمان ناخوش نه بوو که خزمه تی عه رب به ناوی ئیسلام بکهین. دینی ئیسلام پوژبه پوژ له میشکمان دا ته ره سسوخی کرد و هه تا وای لی هات هه ره کهس له کائینات و له مانای قورئان باس بکرایه، به کافر دا نه را. به م گویره یه جه هاله ت له نیو کوردستان بلا بووه و بی ئه خلاقیش به واسیطه ی فورسه کان و بیگانه له ناومان هه ره ما بوو. له پاش موده تیک پیی تورکمانه کان له نه نه سو ل جیگیر بوو و ده ستیان پی کرد به واسیطه ی مه لا و شیخ خو یان له پیش چاوی ئومه رای کورد شیرین بکهن، تا کوو بتوانن فیتنه یی و ناحه زی له بهینی ئومه رای کورد بلا بوکه نه وه، به واسیطه ی کورد میلله ته کانی تری داگیر بکهن (چونکه له میلله تی کورد ئازاتریان نه دوزییه وه) و ئیستیفاده له خاکی کورد بکهن، مان سیاسه تی دین له کوردستان بژیننه وه.

ئینجا له زه مانای سولطان سه لیمی عو ثمانی که ویستی ئمبراطورییه تی عو ثمانی ته وه سوعی پی بکا، بیگمه عه قه به که له پیش بوو، میلله ت کورد بوو و به واسیطه ی مه لائیدریسی بتلیسی که وا مه لایه کی زور گه وره و به ئیحترام بوو له ناو کوردستان، توانی ئومه رایه کانی کورد بخاته ژیر حوکمی خو یه وه و له م ته ئریخه وه کوردستان که وته ژیر حوکمی تورکه کان و له م پوژه وه تورکه کان بو زاننده وه ی میلله ت کورد، به هه موو هیژیکه وه ده ستیان [به] به کارهینانی سیاسه تی ئیستیعمار کرد (و ئیمهش به دلکی صاف و به ناوی ئیسلامه تی خزمه تیانمان نه کرد و له و سیاسه تی ئیستیعماریه بی خه به ربووین). وه فیعلهن له سیاسه تی خو یان هه تا حه ددیک ناجیح بوون، نه ویش تانیان جه هاله ت و ناحه زی و بی ئه خلاقه ی له ناو کوردستان بلا بوکه نه وه، به لام نه یانتوانی میلله تی کوردی مه حووبکه نه وه، نه ی

بیگومان کورد میلله تیکی که ونه، له عیرقی ئارییه و له نه ته وه ی میدیایه و بیگومان میدیا ئمبراطورییه تیکی زور زل و به هیژ بوو و بیگه ده وله تیک بوو له زه مانای خو ی. به لام هه ره ئمبراطورییه تیک که زور زل بوو، ناتوانی مو حافه ظه ی حدو دی خو ی بکا و طه بیعی پوژتیک دیت بو سقووطی، چونکه نه مه قانونیکی طه بیعییه. نه بین هه ره میلله تیکی بچووک که هیچ ناوبانگی نییه، له پرا به سه ره نه که وی، چونکه "هه موو ضه غطیک موجیبی ئینفیجاره" و له پاشان ئمبراطورییه تیکی گه وره دا نه مه زرینی و له پاشان ئینحیالیی به ناو نه که وی و گه نجه کانی فیره طه مبه لی و ئیستراحت نه بن و به طه بیعه تی حاله وه سقووطه کا، هه ره وه کوو ئمبراطورییه تی ئاشوور، یونان و رومان و نه مسا. به گویره ی نه م قانونه طه بیعییه، ئمبراطورییه تی میدیاش سقووطیان کرد. وه له پاش کردنی [که وتنی] میدیا، میلله تی کورد که وته ژیر دهستی ئمبراطورییه تی فورس، چونکه سقووطمان به دهستی فورسه کان بوو بیگمه و دینیشمان بیک بوو، دو وه م. له به ره نه م دوو سه به به، که وتنه ژیر دهستی فورس و له و موده ته دا میلله تمان فیره طه مبه لی و بیگانه په رستی و خزمه تی بیگانه کردن بوو، چونکه فورسه کان دائیم به فرت و فیل حوکمیان به سه ره ئیمه دا ده که رد (هه ره وه کوو ئیستا نه یکه ن). نه ویش دائیما سیاسه تی نیفاق له بهینی ئومه رای کورد خستن و له پاشان خو ی حوکم به سه ردا کردن بوو و به و حاله ئیستیفاده ی له میلله تی کوردی نه کرد و به بی نه وه ی که گرنجیک رو و بدا، ولاته که ی داگیر کرد. تا ظهوری دینی ئیسلام، نه م حاله ده و امی کرد و له و ئانه دا ئمبراطورییه تی فورس ضه عیف ببوو و ئیمهش له خزمه تی فورس بیزار ببووین و له به ره عه داله تی نه حکامه کانی دینی ئیسلام، خیرا دینی ئیسلامان

عونسوری کورد مه حووبکه نه وه. وه میلیله تی کورد تا شه پری گه وره له م حاله دا ما، له سیاسه تی عالمه دووربوو و جه هالهت و ناحه زی له بهینی ئومه را و عه شایرمان و بیگانه په رستی و مه صالحی شه خصی تاقیکردن و مه صلّه هه تی عام تی نه فکرین و خو شویستی نه فس و درۆ و سه خته بازی و فیره طه مبه لّی و حه یاتی ئیستیراحهت و هه موو صیفاتیکی خراپه، له نیومان بلّو بوو.

به لّام به واسیطه ی هه ندی مه کته ب که له پاش شه پری گه وره که له کوردستان کرایه وه، چه ند گه نجیکی مونه ووهری پی راگه یاند و ئیستاکه واجیبه له سهر ئه م گه نجه مونه ووهرانه ی که له حه قیقه تی میلیله تی خو یان تی گیشتون و له سیاسه تی بیگانه وریابوونه وه و ئه بی به هه موو هیژیکی خو یانه وه له م حاله ناخو شیبیه ی خو یان و میلیله تیان بفکرن، خو یان له م حاله به دبه ختیبه و زیللهت و ئه ساره ته پزگار بکه ن. به واسیطه ی تیمارکردنی برینی میلیله تمان روو له ژیان برۆن و ئه م برینانه ئه مانه ن:

۱. ئه غراضی شه خصی فریدان.

۲. واز له طه مووحی هینان.

۳. مانای ته ضحیه فیروبوون و رووحی ته ضحیه بلا کردنه وه.

۴. به رامبه ر یه کتر درۆ و سه خته بازی نه کردن.

۵. له ناو کوردستان دا خووی چاکه بلاو کردنه وه.

۶. به عزمیکی ثابت و به سه بریکی زۆر مه زن، خزمه تی میلیله تی کورد و گه نجی رووح پاک په روهرده کردن.

وه ههر میلیله تیک بیت و ئه م برینانه له ناویانا مه وجود بی، ههر له جه هالهت و سه رشۆری ئه مینیته وه و له ژیر حوکمی میلیله ته کانی تر ئه رزیته وه و ئه م میلیله ته حاکمه دائیما ئیستیفاده له م میلیله تی جاهیله ئه کا، چونکه هه م ئیستیفاده له نه فسی میلیله تی جاهیل ئه کا، ئه ویش له بو شه ر

به کاریان دهینی و هه م له خاکیان و له ئیقتیصادیاتیان ئیستیفاده ئه کا. له بهرئه وه ههر وهقت هه ول ئه دا له جه هالهت بمینیتن و ناحه زی و ناتفاقی له به یینانه بلاوئه کاته وه و ئه م میلیله ته حاکمه ی به پیاوچاک و به دوستی خو یان ئه ناسن. له بهرئه وه پارچه پارچه ههر بیکه له لایه که وه خو یان نیژیکی میلیله تی بیگانه ئه که ن، تاکوو موحافه ظه یان بکه ن و موساعه ده ی مالیان بکه ن. به لّام بیگانه که دائیم هه ولی مژینی خوینیان و ئیستیفاده له ئیقتیصادیاتیان و ئیستیفاده له خاکیان و ئیستیعمالیان ئه دا، له بهرئه وه ههر له ژیر ئه سارهت و زیللهت و وه حشهت و فیره خزمه تی بیگانه کردن و له بیکتیری هه زنه کردن ئه میننه وه.

وه بیکه ک له و میلیله تی به دبه ختانه، میلیله تی کورده، که دائیم له حاله تیکی ره زالهت ئه ژین، چونکه سیاسه تیکی زۆر به هیز بی وه ی که حیس بکه ین، له ده رحه قمان دا له ئیشه. وه ئه بینین ئه کته ر گه نجه کانمان به دوای ئه غراضی شه خصی ئه که [و]، بو ئه مه ی که برای خو ی مه حووبکا و بیگانه (له ظاهر) ته قدیری بکا (به لّام له دلّی خو ی گالته و مه سخه ره ی پی ئه کا) و هه روها له گه لّی خه ریکه ئه بی، که برای هاو زبانی خو ی دابر زینی له بو به رزبوونی خو ی (به رزبوونه کی وه قتی) ئیش بو بیگانه که ئه کا، که رز[] دنده وه ی خو شی له گه لّ برایه کی تری له چاغیکی نیژیک مه حوونه بیته وه.

وه هه روها هه ول ئه دا که رووحی ته ضحیه له ناومان دا نه مینی، چونکه ئه زانن به م رووحه پاکزه ئه توانین خو مان له زیللهت پزگار که ین، به لکوو له موسته قبل دا حوکمش به سه ریان دا بکه ین. له بهرئه وه بیگانه کان خه ریکی ئه وه ن که دائیما بی ئه خلاق له نیو کوردستان بلاو بکه نه وه، چونکه به سووره تیکی غه ری موباشیر ئه یانه وی کورد مه حووبکه نه وه. له بهرئه وه ههر پیاویکی "قومارچی" و بی ئه خلاق ئه نیترنه کوردستان (بی وه ی که ئیمه حیس بکه ین) بو ته وضیفی [ته وظیفی] ئه مانه ش،

ئیش و کاریان ئەمەیه گەنجانی کورد و پیاوانی کار بە دەست فێره قوماڕ و ئیشی خراپە بکەن و ئەمانەش وەکوو "میکرو بیکە" کە تەرە ککوزی کرد لەناو مێشک. ئیتر کوشتنی ئەم میکرو بە زۆر زەحمەتە. بێجگە لەوەش، فێری سەختە بازیمان ئەکەن و فێری فیل و بێ ئیستقامەتی و درۆزنی و دووڕوو بییمان ئەکەن، تاکوو گەنجی کورد لەناو موجتەمەدا عاڵایی و میللەت ئیستیفادە لێیان نەکا، وە هەر وەها بە سوورەتێکی غەیر موباشیر مەحوومان ئەکەنە وە.

بەلام واجیبە لەسەر گەنجانی مۆنە و وەر و تیگە یشتوو، بۆ پارەیان، بۆ بەرزبوونە وە، چاوی خۆیان لەم ئیشە نەنووقینن و بەم ئیشانە کە بلاوی کەنە وە هەلنەخە لەتین و مەجالی ئەم کەسانە نە دەین کە ئەیانە و ئی ئەم تەحرە ئیشانە لە ناومانە بلاوبکەنە وە و هەموومان یێک پارچە بە دلیکی پاکژ و عەزمیکی ثابت و صەبریکی زۆر، پووحی وەطەنییەت و پووحی تەضحییە لەنیو مێشکی گەنجانمان بچەسپینن و بێ ئەخلاقێ لە ناویان فری بەدەین. ئینجا ئەتوانین دایکمان لە زنجیری ئەسارەت قورتارکەین و خۆمان لە خزمەتی بیگانە رزگارکەین و میللەتمان لە زیللەت دەربازکەین. ئیتر لە دواڕۆژ تەئریخ شاهییدیمان بۆ بەدا، هەر وەکوو ئیستا شاهییدی بەرزیمان بۆ ئەدا، کە میللەتی کورد "نەمردوو"، هەموو وەختیک گەنجەکانی بۆ بالایی ئالای سەربەستی و بەرزکردنە وەهی ناوی نیشتمان و ناوی پاکی کورد، هەولمان داو و ئەو لاوانی میللەتەش بۆ ژیانندنە وەهی ئیمپراطۆریی میدیا هەول دەن.

3
N.D

**

هیردگی نشتمان پروریک کورد

(۱) به قلی $\frac{1}{1}$ نوسراوه

له دواى اوه که له استه بول که راهه وه (گه در) زوری
 بی نه چو که خلق له نا و خو یا نا و به دزیه وه یا سی
 (تفه مو) نا و یکیان اگر د و زور به نشته وه نه یا نگیراوه
 که میون به خوی و چه نه سواریکى آزاوه چه لیکوتا-
 وه ته هر قا لایه کی زه فتیه^(۱) و کوشتا ریکى مناسبی
 لی گردون و چه موجه کوسلا چه کانی لی مه ندون و
 به سه رکه و تنگی آزانه و قاره مانا نه که راوه ته وه.
 به لام من قی نه که یستم که خلقی شاره که ی من
 بو می اوه نه اهمیتیان دابو به م کرده وریه وله بهر
 می به گیان و دل سه رکه و تنی (تفه مو) یان اوه نه
 لایو بیست بو .

روزیله واهه که وت که یه کیلیح له خرمات هات
 به بیوانیمان . به هاتنی ام حیوانه که من له روی
 آزایی و شوره تو نا و بانگی کرده وه ی باشی
 و بیوانه ی زورم خوشی او بیست و گه لیلیح

فهرم نگرت زور فو حال بوم وله به ر اوهی
که شیوام وابوله لایهن (ته مو) وه بر وایی
به مرقم برا و اوی له منه وه آشکارا نه بوه بوم ده ر
بخا نه وه نده ی تر فرمی به دلنگ بهشت و او
روژه له خوشیا بیم عه رزی نه نگرت .
چونکوزورم لایویست بو که بزائم هاو
ولایتیه کانی من بو هی اوه نده اهیبیان دبو
به هه ککوتانی (ته مو) بوسه ر نقطه یه کی دولتی .
انجا من کار فرستم دوزیه وه وله گل میونه
خوشه ویستو آزا که مانا به ته نیا ماینه وه
که نه م با هم لی برکی به خوشیه که وه ده کی
کرد به قه و تی ؛ (ته مو) قاره مانیکی کورده
ورز گاری و آزادی نه م ملتای گرتوه ته
استوی خوی ، له م با به نه وه زوری له
سه ر رویشت و بنا قبی و سه ر گورتهای
او توی (نه مو) ی بو گیرامه وه که به جاریل
یه یوه سنه ی زنجیری خوشه ویستی نه م
قاره مانی کورده بوم و که و شما سوری —

۲۷
اوه که به در رنگین آبی و له هیزمایه له خرفتی
نیشماندا هه ولی اوه بدهم که بیم به شرکی (تعمو)
و به خرفه که م و ت که ریگه به کم پیشان بیا بکه نشین
به م آواته م . له سه ر اعه بیانی روژی دوه م
بردی بولای حکیمیک که له خاره که مانا بو و
کلفی کردم که له ته کلیا بجه سه ر شاخه کان
وله ویدا له (قو خیک - سانا بیک) که برایه کی
(نه موی به بر بندازی تیا که و ببو بید و زینه هوه
وزا مه کانی تیمار بکه ین . چواته له و هه له که دا
که بر دیویه سه ر محضه کی حکومت به کی له
براکانی به وینا به کی قوری و گران زا و دار
کرا بو . ام خرفه که م به محضه وه گرتنه استوی
خوم و زورم بی خو شبو که اوانه ی له ریگه ی
نیشماندا که خوریکن میشی له خو یان برفین
و بیم خونه ریژی نیشمان به روه ره کانه هوه .
شوی به بی ده گله که و تینه ری . به به زیک
به رده لانی بیویه نادارا به که ندو کویسیکی
ناخوشی و ناره هت له نا و تاریک شوه
زه نگا به در ریژی او شوه ریگه مان بری

من باکی قوم نه بو به لام آفرین بود و کتوره که ی
 که له ته کما بو به راستی نیشتمان پروری هه راونده
 اُبی . ده سوانم بلیم که له دهی دوانزه سعائنا
 چستو جالا کیه که له وگه لجه شوخو بارکیه م دیوه
 اُور ووح سوکی و هیمنی و صبر و رو خوشیه که تا م
 ضاوتنا نازک و عالمه نواندویه تا دوار و ژری
 عمرم له بهر چاوم اُعیینه وه و نیشتمان پروری
 د وکتور تا اُمرم ریگی تاریکی فزومه تم بو
 روناک اُکاته وه خوزگه اُتائزانی که اُو
 شهوه من چهند جار ته زوی لذتی نیشتمان
 پروری به ره گه کانی له شا بلا و بوه نه وه
 و له م ته زوانه م له ونه خوشی و سعادتیک
 بهر مدارا بوردوه . له گه ل د وکتور یکی
 نیشتمان پرورا به شه و یکی تاریک به شاخه کانا
 هه ل بلگری بو اُعی بیگی به فریای قاره کلیدی
 بو نیداری نیشتمان پرورا افخ! خواهیه تا اُمرم
 له م نوی لذه تا نه م دور نه خه بیته وه .
 سهرتان نه بیستیم انجافی کارگر بیستینه او جگیه

که برینداره که یلی بو له بارده می سا بانه که داستونگی
 کورده مان دی به گور می لیمان نزیك بو، و که زانی
 چه ک وسلاصمان پی نیه و چاوی به چانظا که ی بن
 با خولی دوکتور که وت له مرامان که بیست به
 اسپایی ایسه ی پرده تورده وه، له ویدا له ناو
 هیچ یه له له سه ری ری را خرابو لا وکی
 شوقو بالا به رز را کشابو به بیجانی ره مو
 چه ناگی و ره گی زر دیا زانیم که اما
 برینداره که مانه، که لی ی نزیك بو نیه وه و
 که مشکبو چه فسا که ی با سه رو چا و برینه کانیوه
 بیجربو و نعلطانی خوین بو لیمان کرده وه تن فکرین
 تیوی سه ره وه می رو که ست و هه سودان کانی
 له ناورد و میا و ورد و خاشا بو ه بیجک له وه
 سگی وه کو بتر نیک کون کون بو و نعلانی
 چه بیسی له بننا شکاره، دوکتور به گور می
 که و ته کی ورد بو نه وه له برینه کانی و ده کس
 کرد به یان کردنه وه و ده رمان کردنیان

به لام به ره نگار روی دوکتور داتی که بیستم که
 به هیوای شایانی برینداره که نیه و میشی چه ر
 چه نه و ورد ابو مه وه با ورم نه ده کرد که گم
 برینا نه برینی تفنگوده مانجه بیست که له کابری
 شوانه مان پرسبی و تی ؛ له مانیکلا که من له و دودله
 پر له دار و ده وه نه دا عیگ له کم که له و ده راند
 نزیکه کانیه له و له بن سینه ری دار یکی به رودا
 گم لام به رجا و که وت که به بهوشی له
 ته بیست کابرایه کی دیشوزی پیرکارا که و بگو
 و قه لو دالیک زورده و ره ی دابون وله برینه کانیگ
 آلا بون که لی یان نزیکه که و ته وه رانیم که
 کابرا که ی نررومی نیانه ماوه و مردوه به لام
 که میان که حیتانفیک نیامابو به راده یه له بی خود
 و ماند و بو که هیزی اوه ی نه مابو قه لو داله کان
 له خوی رر رجاته وه کابرای مردوم هه ره ویدا
 به جله خوینا ویه کانی خویه و نه ناست و اویستم
 دا به کوئما و هینامه ام سه رشاخه و له م عیگه یه دا
 که له ریگ و ته قافه کانی شاره وه دوره ام ساباتم

۷
 بوکود واهه بیخ روتره نوبه تی به دیاره وه اگر م و به
 شیر و ناست به حیوی اگم ، دویینی یه کیک له خاوریگانی
 هات و ایسه ی لیره دوزیه وه و له دوی اگم که به یگوه
 بیماری برینه کانیان کرد و بیجا مانه وه به دزیه وه
 روی کرده ناوشاره که حکیمیک یه یا بگا و بیسیریته
 ایره ، اویتری دیاره که له ایره وه معلومه ، له م نازدا
 نوشته که چاوی هه لینا که ایسه ی دی اشارتی کردین که
 لی نزیه بکه وینه وه ایجا و تی ، نابی و ابزائین
 که بیگانه کان حکم به سه ایسه داگه ن سیمی به د
 بنتی و عیبت و سه ر نه کوشنی ایسه ن ، نه خیر سیمی
 هه مو فرایه و بد بنتی ایسه کورده کان خودمانین
 و مو لینی امانه هه موی اگم ویته استوری خودمان .
 چوکنوگه لیک له ایسه ماتی خویمان له بیر حیوه ته وه و
 شعور یکی مری به دلایند نایه ت و ایسه یعنی ملتی -
 خویمان به نرخیکی زور هه رزان فروشته وه به بیگا -
 نه کان و له جیاتی اوه ی له نا و ایسه دا ایسینه وه و
 بو رگلاری و سه به خوینی ایسه هه و ل بده ن و تی
 بگوشن بوجه نذبول و پاره یه ک یا بو یار و لیک نانی نذلیلانه چونه
 ریزی خذ متکارانی بیگانه و به وه به بی شه رم و جار و درشتی
 خویان هه لده کیشن ...
 ماویه تی

له‌دوای ئەمه که له ئەسته‌موول گه‌رامه‌وه گه‌وه‌ر، زۆری پێ‌نه‌چوو که له ناو خویانا و به‌دزییه‌وه باسی ته‌مۆ ناویکیان ئەکرد و زۆر به‌نه‌شئه‌وه ئەیانگێراپه‌وه که چۆن به‌خۆی و چه‌ند سواریکی ئازاوه هه‌لی‌کوئاوه‌ته‌سه‌ر قه‌لایه‌کی زه‌فتیه‌ی و کوشتاریکی مونا‌سیبی لێ‌کردوون و هه‌موو چه‌ک و سیلاحه‌کانی لێ‌سه‌ندوون و به‌سه‌رکه‌وتنیکی ئازانه و قاره‌مانانه‌وه گه‌راوه‌ته‌وه. به‌لام من تی‌نه‌گه‌یشتم که خه‌لقى شاره‌که‌ی من بۆچی ئەوه‌نده ئەهه‌ممیه‌تیان دا‌بوو به‌م کرده‌وه‌یه و له‌به‌ر چی به‌گیان و دل‌سه‌رکه‌وتنی ته‌مۆیان ئەمه‌نده لا پێ‌ویست‌بوو.

رۆژیک وا هه‌لکه‌وت که یه‌کیک له‌خزمانم هات به‌میوانیمان. به‌هاتنی ئەم میوانه که من له‌پووی ئازایی و شۆرته‌ی و ناوبانگی کرده‌وه‌ی باش و پیاوانه‌ی زۆرم خۆش‌ئهو‌یست و گه‌لیک قه‌درمه‌گرت، زۆر خۆش‌حاله‌بووم و له‌به‌رئه‌وه‌ی که هیوام وابوو له‌لایه‌ن ته‌مۆه‌ بروایی به‌مه‌راقم بدا و ئەوه‌ی له‌منه‌وه ئاشکرانه‌بووه، بۆم ده‌ربخا، ئەوه‌نده‌ی تر فه‌رحی به‌دل‌م گه‌یشته‌ و ئەو رۆژه له‌خۆشیا پیم عه‌رزێ نه‌ئه‌گرت، چونکوو زۆرم لا پێ‌ویست‌بوو که بزانه‌هاوولاتییه‌کانی من بۆچی ئەوه‌نده ئەهه‌ممیه‌تیان دا‌بوو به‌هه‌لکوئانی ته‌مۆ بۆ سه‌ر نوقطه‌یه‌کی ده‌وله‌تی؟ ئەنجا من کارفورسه‌تم دۆزییه‌وه و له‌گه‌ل میوانه‌ خۆشه‌ویست و ئازاکه‌مانا به‌ته‌نیا مایه‌وه. که ئەم باسه‌م لێ‌پرسی، به‌خۆشیه‌که‌وه ده‌سی‌کرد به‌قسه، وتی: "ته‌مۆ، قاره‌مانیکی کورده و پزگاری و ئازادیی ئەم میله‌ته‌ی گرتووه‌ته‌ئسته‌وی خۆی." له‌م بابه‌ته‌وه زۆری له‌سه‌ر پۆیشت و مه‌ناقیبی و سه‌رگورشته‌ی ئەوتۆی ته‌مۆی بۆ گێرامه‌وه، که به‌جاریک په‌یوه‌سته‌ی زنجیری خۆشه‌ویستی

ئهم قاره‌مانی کورده بووم و که‌وته‌ سه‌ودای ئەوه که به‌هه‌ر په‌نگیک ئەبێ و له‌هه‌یزمایه‌ له‌خزمه‌تی نیشتمان‌دا، هه‌ولی ئەوه‌ بده‌م که بېم به‌شهریکی ته‌مۆ و به‌خزمه‌که‌م وت که پێ‌گه‌یه‌کم پيشان‌بدا بۆ گه‌یشتن به‌م ئاواته‌م. له‌سه‌ر ئەمه‌ به‌یانیی رۆژی دووهم بردمی بۆ لای هه‌کیمیک که له‌شاره‌که‌مانا بوو و ته‌کلیفی‌کردم که له‌ته‌کیا بچمه‌ سه‌ر شاخه‌کان و له‌وێ‌دا له‌قو‌خیک-ساباتیکی که برایه‌کی ته‌مۆی به‌برینداری تیا که‌وتبوو، بیدۆزینه‌وه و زامه‌کانی تیماربه‌که‌ین، چونکه له‌وه‌له‌مه‌ته‌دا که برده‌بویه سه‌ر مه‌خفه‌ره‌که‌ی حکومه‌ته‌ی، یه‌کێ له‌برا‌کانی به‌وینه‌یه‌کی قورس و گران زامدارکرا‌بوو. ئەم خزمه‌ته‌م به‌فه‌خره‌وه‌ گرته‌ئسته‌وی خۆم و زۆرم پێ‌خۆش‌بوو که ئەوانه‌ی له‌پێ‌گه‌ی نیشتمان‌دا خه‌ریکن، منیش له‌خویان بژمێرن و بمخه‌نه‌ریزی نیشتمانپه‌روه‌ره‌که‌نه‌وه. شه‌وێ به‌بێ‌ده‌نگ که‌وتینه‌رێ به‌عه‌رزیکه‌ی به‌رده‌لانی پێ‌چ‌وپه‌نادارا، به‌که‌ند و کۆسپیکه‌ی ناخۆش و ناره‌حه‌ته‌ی، له‌ناو تاریکی شه‌وه‌زه‌نگا، به‌دریژایی ئەو شه‌وه‌ پێ‌گه‌مان بری. من باکی خۆم نه‌بوو، به‌لام ئافه‌رین بۆ دوکتۆره‌که‌ی که له‌ته‌که‌ما‌بوو، به‌پاستی نیشتمانپه‌روه‌ری هه‌ر ئەوه‌نده ئەبێ! ده‌شتوانم بلێم که له‌مودده‌ی دوانزه‌سه‌عاتا چوست‌وچالاکیه‌ک که له‌وه‌گه‌نجه‌ شووش و باریکه‌م دیوه، ئەو پۆح‌سووکی و هه‌یمنی و سه‌بر و رووخۆشیه‌ی که ئەم مه‌خلووقه‌ نازک و عالمه‌ نوواندوویه، تا دوا‌رۆژی عومرم له‌به‌رچاوم ئەمینیه‌وه و نیشتمانپه‌روه‌ری دوکتۆر -تا ئەم‌رم- پێ‌گه‌ی تاریکی خزمه‌تم بۆ رووناک‌ئه‌کاته‌وه.

خۆزگه‌ ئەتانزانی که ئەو شه‌وه‌ من چه‌ند جار ته‌زووی له‌دزده‌تی نیشتمانپه‌روه‌ری به‌په‌گه‌کانی له‌شما بلا‌بووه‌ته‌وه و له‌م ته‌زووانه‌ چ له‌ونه‌خۆشی و سه‌عاده‌تیک به‌دل‌ما رابوردووه. له‌گه‌ل دوکتۆریکی نیشتمانپه‌روه‌را به‌شه‌ویکی

تاریک به شاخه‌کانا هه‌ل‌بگه‌پڠ، بۆ ئه‌مه‌ی بگه‌ی به فریای قاره‌مانیکی برینداری نیشتمانپه‌روه‌را! ئوخ، خوایه، تا ئه‌مرم له‌م نه‌وعه له‌نده‌تانه‌م دوورنه‌خه‌یته‌وه. سه‌رتان نه‌بیشینم، ئه‌نجامی کار گه‌یشتینه‌ ئه‌و جیگه‌یه که برینداره‌که‌ی لی بوو. له به‌رده‌می ساباته‌که‌دا، شوانیکی کوردمان دی، به گورجی لیمان نزیکه‌بووه‌وه. که زانیی چه‌ک و سیلاحمان پی نییه و چاوی به جانطاکه‌ی بن‌باخه‌لی دوکتور که‌وت، له مه‌راممان گه‌یشت، به ئه‌سپایی ئیمه‌ی برده ژووره‌وه. له‌و‌ی‌دا له‌ناو جیگه‌یه‌ک له‌سه‌ر عه‌رزى پ‌اخرابوو، لاویکی شوخ و بالابه‌رز پ‌اکشابوو. له پیچرانی ده‌م و چه‌ناگه‌ی و په‌نگی زه‌ردیا، زانیم که ئه‌مه برینداره‌که‌مانه. که لیی نزیکه‌بووینه‌وه و که مشکی و چه‌فته‌که‌ی به سه‌روچاو و برینه‌کانیه‌وه پیچرابوو و غه‌لانی خوین بوو، لیمان‌کرده‌وه. تی‌فکرین، لیوی سه‌روه‌ی دووکه‌رت و هه‌موو دانه‌کانی له‌ناو ده‌میا وردوخاش‌بووه. بیجگه له‌مه، سنگی وه‌کوو بیژنگ کون‌کون‌بووه و رانی چه‌پیشی له بن‌دا شکاوه. دوکتور به گورجی که‌وته تی‌وردبوونه‌وه و ده‌رمان‌کردنیان. به‌لام به په‌نگ‌و‌رووی دوکتوردا تی‌گه‌یشتم که به هیوای ژیانی برینداره‌که نییه و منیش هه‌رچه‌نده وردبوومه‌وه، باوه‌رم‌نه‌ده‌کرد که ئه‌م برینانه برینی تفه‌نگ و ده‌مانچه بیت. که له کابرای شوانه‌مان پرسى، وتی: له عانیکدا که من له‌و دۆله پر له دار و ده‌وه‌نه‌دا میگه‌له‌که‌م ئه‌له‌وه‌پ‌اند، نزیکه‌کانییه‌ک و له‌بن سیبه‌ری داریکی به‌پ‌وودا، ئه‌م لاوه‌م به‌رچاوه‌وت، که به بی‌هۆشی له ته‌نیشتم کابرایه‌کی پ‌یش‌بۆزی پ‌یرکاردا که‌وتبوو و قه‌ل و دالیکی زۆر ده‌وره‌ی دابوون و له برینه‌کانیان ئالابوون. که لییان نزیکه‌وته‌وه، پ‌وانیم که کابراکه‌ی تر پ‌ۆحی تیا نه‌مابوو قه‌ل و داله‌کان له خۆی دووربخاته‌وه. کابرای مردووم هه‌ر له‌و‌ی‌دا به جله خویناوییه‌کانی خۆیه‌وه ناشت و ئه‌میشم دا به کۆلما و هیئامه ئه‌م سه‌ر

شاخه و له‌م جیگه‌یه‌دا که له پ‌یگه و شه‌قامه‌کانی شاره‌وه دووه، ئه‌م ساباته‌م بۆ کرد و ئه‌مه پ‌ینچ پ‌ۆژه تۆبه‌تی به‌دیاره‌وه ئه‌گرم و به شیر و ماست به‌خپۆی‌ئه‌که‌م. دوینی یه‌کیک له هاورپ‌یکانی هات و ئیمه‌ی لی‌ره دۆزییه‌وه و له دواى ئه‌مه که به‌یه‌که‌وه تیماری برینه‌کانیمان کرد و پ‌یچامانه‌وه، به دزییه‌وه پ‌ووی کرده ناوشار، که هه‌کیمی‌ک په‌یابکا و بینیریته ئیره. ئه‌وی‌تر دیاره که له ئیوه‌وه مه‌علوومه. له‌م عانه‌دا نه‌خۆشه‌که چاوی هه‌لینا؛ که ئیمه‌ی دی، ئیشاره‌تی‌کردین که لیی نزیکه‌بوینه‌وه. ئینجا وتی: "نابی وا بزانی که بیگانه‌کان حوکم به‌سه‌ر ئیمه‌دا ئه‌که‌ن، سه‌به‌بی به‌دبه‌ختی و موصیبه‌ت و سه‌رنه‌که‌وتنی ئیمه‌ن. نه‌خیر، سه‌به‌بی هه‌موو خراپه و به‌دبه‌ختی ئیمه‌ کورده‌کان خۆمانین و مه‌سئولییه‌تی ئه‌مانه هه‌مووی ئه‌که‌ویته ئه‌ستۆی خۆمان، چونکوو گه‌لیک له ئیمه‌ میله‌تی خۆیان له‌بیرچووه‌ته‌وه و شعوریکی میلی به‌دلیان‌دا نایه‌ت و ئیمه، یه‌عنی میله‌تی خۆیان، به نرخیکی زۆر هه‌رزان فرۆشتوو به بیگانه‌کان و له‌جیاتیی ئه‌وه‌ی له‌ناو ئیمه‌دا بمیننه‌وه و بۆ پ‌سگاری و سه‌ربه‌خۆیی ئیمه‌ هه‌ول‌بدن و تی‌بکۆشن، بۆ چه‌ند پ‌وول‌پ‌اره‌یه‌ک، یا بۆ پاروویک نانی زه‌لیلانه چوونه ریزی خدمه‌تکارانی بیگانه و به‌مه‌وه به‌بی شه‌رم و عاره‌ق‌پ‌شتن خۆیان هه‌ل‌ده‌کیشن...

(ماویه‌تی)

پیر و سپید چون بر ز بوم و ده

بیک دو وقت :

چند مدد بیک له و سپید کتبی لایر و سپید چون بر ز
 بوم و ده هم برها و که و تیر و دستم بخورنیم و ده و فکده بیک
 کی و ده ر بگرم تا کو بز انم هم ملته بخو گو تا بود دهی تری
 ده تی فزده نشی به چه چه و ریدک نه خوشی خوی روز بوم
 چون خوی نیما کرد و هم ده رمانیک به کار کهنیا و له چه
 سستیک بار بزی گرت تا کو توانی هم نه خوشی ذلت و عقارت
 هم نه خوشی محکومیت و بندی و اسارت له کول خوی بمانده
 و بتوانی به آزادی و سه رستی ، به بیرو و هوشخوزه بری ده تی
 فزده تی عالی مرتبت با تو بکه و تیر بر زده ی ملتانی به نادانلو
 با به بندی هادسی یانی .

هم کتیبیم فوینده و ده ، که چی رستم هم داستانی ملتانی که
 که و اشایانی ها و کی که ری بی بو نه و ملتانه ی عالی سباب
 بان لهی المان بچی له سپید اتحاد و به کیه تیانا . نه ی له مو
 ملتانی کی که و تو و محکوم به پیا و یانو تر نیانه و ده ، به کیه یانو
 کوریا نه و ده ، به سپید لو جو نیانه و ده ، نه که ریانی دی قویا
 پیشخ ن و له هلمتی جریلو له به تری دی بی و له عقارتی محکومیت
 رزگار یانان که ن تری بی ها و کی که ری له و لوتنه قه لای ، کرده و

کوشه‌ی هم ملت یکدیگر که وایم مرو که نه در دیای و چه شکر بنوازم بنیم
 در پانکی شهر خوغری خستوته شکر زانده و که موجهانی که رزناک کرده
 له م و تاره در این نام وی مدحشای الماناک بر یکم ، هو که نام وی
 فوش و بی کج مانیک بیگانچه در دلتانده ، نه و فوش و سیتی که نه زیگی
 هزاره عشره بیته ی توشی که بود ما لویر نیک و نه که تیک کرده
 و ملتی نجابت ملزدمانی تور ره کرده تا و شیوی سفالت و
 اساتوه و روحی نیشمانه روه ری تیمانده هیستوته ده یایه مالی
 نادانی و ظلمو اعتسافی بیگانه ی کردی . بهی من نه و هم تادی بهی لا
 نه وی بجه وی نه مبر که بو نه و به توانی ره که زی به در عثمان و نیشمانی
 فوش و نیشمان که تروقی تا قانمانه و یادگار و میراتی با و کو با سیرانمانه
 نه له م سفالتو اساتو رزگار بکینی ، نه بی چاوی که ری نه و ملت
 بجا و نابورده ی دوشی و هم ملت که وره یه ی نه تا و بانگه ی نه مرو که
 بکینی ، تریا له میانی المانی دوشی و کوردی نه مرو را مسابرتیک زور
 که به له لایه ن هالتی سیاسی و اجتماعی و اقتصادیه ی که در دیکمانه و
 بهی المانی دوشی که روه کو کوردی نه مرو له تری هندی دوشی هندی
 که وره ی زه بر به ده خندا نه تله یه ، له که مولای بیکی المانیادا
 میرانی اقلطخی ، که روه کو روسایانی عساری نه مرو که مان فوشی
 افرادی ملتیان به بی رحم و بهی و هیزان و بهی له خندا ترسان نه مرو

هه ره یه لیکه قیستان المانه وه کو قیستان کوردی هه مرد که به ده م بیکیم وه
 بچرا بو ، مکت له هه مولایک وه کو هه مرد که یه یسه له زیر باری گران
 ضایع را بنجه بنجه بو ، له هه مولایک وه له ناوه نه یه ره شکی و تاریکی ناراینا
 ساتی له کردوله تری هه را ، گل هه بوه وه ورینی له له ساته کریم وه . له سه وه هه بو
 هه مانه سه وه سفاقت و قه ساری افلازه به هه بو هه بیکیم وه کاری خرابی
 هوی تیرا هه کردن و پرسیانی کردبو .

یتر مکتی کورد له مانه له هه مولایک المانی خیره ردا وه به نایستی له سفاقت
 له فساد افلازه . که وانا المانی دوی و کوردی هه مرد که
 زور له بیک هه هه .

یتر یسه هه مانه وی قومان رزگار که یه هه رده کو هه وان و سیستان قویان
 رزگار که هه . هه وان ده رده رمانی قویان دوزیر وه بایسه سه
 ده رده رمانی قویان به دوزیر وه . هه وان به اما بخر هه یه قویان
 که یستی بایسه سه به اما بخر هه یه قویان بکه یه .

به م هه سبه وه هه وان هه مکتیبی که میرو نویسی به نا و بانگی تورک احمد
 رضیر نویسی به وه که مکتبه که یه سود دیکه لی خبک بکه وی و عقید
 به ، الرین نویسی هه ره به و غا به یه وه نه جری کرد و نه غری ، هه مکتیبی به
 هه بیکیم وه سه کوردی که تا کو هه بو نویسی کورد له قیستان سه رده ردا
 بیسه (لوزم) ، هه مولایک میرو دیکه کورد بیسه (لوزیک بانگ)

هه مو شاعری کورد له چاوی کالو زولفی سیاه واز جانی تو بو مان
 بیته (روللرت و کورنور و آره ندر) وری (فون کلاسیک) مگری،
 هه مو لادیک بیته (سین و شمای و شارنهورستا) و هه مو میدیک بیته
 بیته میگی (روونا و مولتکه و بمارک).

یتر ئه لوان! ئه ئه که سانه ئه مانه دی بناغه ی سخی آزادی و
 هریرونی ملتی کورد و نیستمانی پیروزی به فوننی له شوئیگی سه مان نیاد
 که یه، با بیته یکه ره سورییک ز بانوییک رهنگ. با بوئه و روزه
 پیروزه، ئه و روزه پیروزهی که هه مو که ریتیگی نیستمانی کوردی تیا لیک
 ئه ری، بوئه و روزه پیروزهی که ناوی «کورد» ی تیا له هه مان بیلو
 ئه بیته ره و له زه مینو له سما دهنگه ئه دانه ره، بوئه و روزه
 پیروزهی که تاریکی هه مانو سوریهی زلتو آسارتان له سه لانه ی
 به هه سو هیا لاک، به صد اقتو د لپاکی، به ب ترو سوله رنه هه و لیه ی نه
 تی بکو شتی. له تا و ملاتی یار بلند ناچی گیری پایه ی بلند بهی ستره هه رتو
 نیستمان و رولل کاف.

4
 N.D.

(۵)

پروسه چون برزبوه وه

پاسی ۱۸۰۶

له سالک ۱۸۰۶ دا پروسیگان به بربادی نیکنگان ، له شکره پروسیه
زور فراب شکار وه بو مقاومت توانایی وون کرد .
له شکره ناپلیون له ژیمه و لسانی لقصانه ی که له بر لجا بوی کرابو نیسه ر
بوو له نیسه استفراغ نیکی به سام بوو .

فم لکی پروسیه فم ده ریدک له ژیر بارگر اینو سه ر مزاره محکومیتدا
مانده وه ، له دوا پیدا به صبره وه عزیزمان کرد ، له سقالت رایه بی
به ندی و پیلانو مصائبیان شکره ، به ناوهم دانیکی پاکو دره فشان
سه ریان هم لیری .

فم لکی پروسیه به پیاده وه رایه بی ، پیادگی عزم و جنان ، پیادگی
تغیبه و اخلاص ، پیادگی لیک واکه ده ستیان رایه پروسیه له قورایی
ذلت وه ده ریان هینا وگه یان زبانه ته و قه سری شانوشوکتو بلند .
له و پیادگی که له کرده وه دارقا به ریان له کرد ، له فدایاری و مجازدا
صافه یان له کرد و کارگر اینان له بریه وه و کم ندو کوسیم یان له ناو له دا
له و پیادگی دا خضیک مقدوس پیر وزیران له بوو که له نیسه « نیشتم
نیه روه ری » بو .

مادریه تی .

پرووسیه چۆن بەرزبووهوه پاش ۱۸۰۶

له سالی ۱۸۰۶دا، پرووسیهکان به بهربادی تیکشکان، لهشکری پرووسیه زۆر خراب شکایهوه، بۆ موقاوهمهت توانایی ونکرد. لهشکری ناپلیۆن لهژیر ئه و طاقی ظهفرانهی که له بهرلین بۆی کرابوو، تیپهپوو، ئهمهیش ئیستیعراضیکی بهسام بوو.

خهڵکی پرووسیه قهدهریک لهژیر بارگرانی و شهرمهزاری مهحکومیهتدا مانهوه، له دواییدا به صهبرهوه عهزمیان کرد، له سهفالهت راپهڕین، بهندی وهیلات و مهصائیبیان شکاند، به ناوچهوانیکی درهخشان سهریان ههلبۆی.

خهڵکی پرووسیه به پیاوهوه راپهڕین، پیاوگهلی عهزم و تهبات، پیاوگهلی تهضحیه و ئیخلاص، پیاوگهلیکی وا که دهستیان دایه پرووسیه، له قوولایی ذیللهتهوه دهریان هینا و گهیاندیانه تهوقهسهری شان و شهوکهت و بلندی. ئه و پیاوانهی که له کردهودا رقبهرییان ئهکرد، له فیداکاری و موجههفدا موسابهقهیان ئهکرد و کاری گرانیان ئهبریهوه و کهند و کۆسپهیان لهناوئهدا. ئه و پیاوانه دافیعیکی موقهدهس و پیروزیان ههبوو، که ئهویش "نیشتیمانپهروهری" بوو.

(ماویهتی)

دهرمانی خۆیانان دۆزییهوه. با ئیمهش دهرد و دهرمانی خۆمان بدۆزینهوه. ئهوان به ئامانج و مهبهستی خۆیان گهیشتن، با ئیمهش به ئامانج و مهبهستی خۆمان بگهین.

به م هومیدهوه، ئهوا ئه م کتیبهی که میژوونویسی بهناوبانگی تورک ئهحمده رهفیک نویسیویهتهوه، که میللهتهکهی سوودیکی لی چنگبکهوئ و عهقید بههائهددین نووریش هه به و غایهیهوه تهرجه مهی کردۆته عه ره بی، ئه م کتیبه ئهوا ئه یگیره مه وه سه ر کوردی؛ که تاکوو هه موو ژنیکی کورد له نیشتمانپهروه ری دا ببیته (لویز)، هه موو پیره میردیکی کورد ببیته (لودیک یانگ)، هه موو شاعیریکی کورد له چاوی کال و زولفی سیا ه وازبیتیت و بۆمان ببیته (پوککه رت و کۆر نه ر و ئاره ند) و ری (فون کلا یست) بگری، هه موو لاویک ببیته (شیل و شتاین و شار نهۆرست) و هه موو میشکیک ببیته میشکی (پوون و مۆلته که و بسمارک).

ئیتیر ئه ی لاوان، ئه ی ئه و که سانه ی ئه مانه وئ بناغه ی سه ختی ئازادی و خۆببوونی میلله تی کورد و نیشتیمانی پیروزی به خوینی لهش و ئیسی سهرمان بنیادبکهین، با بیینه ییکدهست و ییکزبان و ییکدهنگ. با بۆ ئه و پۆژه پیروژه، ئه و پۆژه پیروژهی که هه موو کهرتیکی نیشتمانی کوردی تیا لیکئه درئ، بۆ ئه و پۆژه پیروژهی که ناوی کوردی تیا له جیهان بلاوئه بیته وه و له زه مین و له سه ما دهنگه داته وه، بۆ ئه و پۆژه پیروژهی که تاریکی جههل و شوورهییی ذیللهت و ئه ساره تمان له سه ر لانه چی، به چوست و چالاک، به سه داقهت و دلپاکی، به بی ترس و له رز، هه ول دهین، تی بکۆشین، له نا میلله تانی پایه بلندا جیگیری پایه ی بلند بین. ئیتیر هه ر بژی نیشتیمان و پۆله کانی.

4
N.D

نامه‌ی عه‌لی که‌مال‌به‌گ

ئەم نامە‌یە لە‌ناو پاشماوە‌ی کۆمە‌لە نووسراوی دەستخەتی خوالیخۆشبوو محەمەد رەسوول‌هاواردا بوو، که رەحمەتی دلیری کۆری لە‌لە‌ندە‌نە‌و‌هە‌ی‌نای و سپاردی بە‌بنکە‌ی ژین.

- عه‌لی که‌مال (١٩٠٠-١٩٩٨)، کۆری عە‌بدو‌رە‌حمە‌نی حاجی قادر و دەرچووی مە‌کتە‌بی حە‌ریبە‌ی ئە‌ستە‌موولە. بوو‌تە ئە‌فسەر لە‌ سپای عوسمانی‌دا. ١٩٢٢ لە‌ تورکیا هە‌لاتوو. وە‌زێفە‌ی بە‌رپۆ‌هە‌ری پۆ‌لیسی لە‌ کۆیە و گە‌لێک شوینی‌تر دیو. لە‌ خولە‌کانی شە‌شە‌م، دوازده‌یە‌م تا شانزده‌یە‌می پەرلە‌مانی عێراق‌دا، ئە‌ندام بوو. خێرخواز و یارمە‌تیدە‌ری پرۆژە‌ی گۆ‌قاری "گە‌لاویژ" بوو. وتاری لە‌ "گە‌لاویژ"‌دا هە‌یە و نامیلکە‌یە‌ک و کتییی بیرە‌و‌هە‌ریبە‌کانیشی لە‌ چاپ‌دراون.^٤

- نامە‌بوونوسراو، س‌ال‌ح زە‌کی کۆری حسین‌به‌گ کۆری داو‌د‌به‌گ و لە‌ بنە‌مالە‌ی ساحیب‌ق‌ر‌انە، ١٨٨٦ لە‌ هە‌لە‌بجە‌ هاتوو‌تە‌ دنیاو. ١٩٠٦ مە‌کتە‌بی حە‌ریبە‌ی مە‌ستە‌موولی تە‌واو‌کردوو و بوو بە ئە‌فسەر لە‌ سپای عوسمانی‌دا و پلە‌کە‌ی گە‌یشتوو‌تە‌ بینباشی (موقە‌دە‌م). ١٩٢١ گە‌راو‌تە‌و‌هە‌ بۆ و‌لات و ١٩٢٢ کراو‌هە‌ بە‌ قایمقامی ئاکری. تشرینی دوو‌می ئە‌و س‌الە‌ هاتوو‌تە‌پ‌ال دوو‌م حوکمداریی شیخ محموود و بوو بە‌ قوماندانی عە‌سکە‌ری کوردستان. پاش ١٩٢٤ چوو‌تە‌ بە‌غدا، گۆ‌قاری "دیاری کوردستان"ی لە‌ ١٩٢٥/٣-١٩٢٦/٥‌دا دەر‌کردوو. پاشان وە‌زێفە‌ی وە‌ک بە‌رپۆ‌هە‌ری ناحیە و قایمقامی لە‌ قە‌زانیە، شاره‌بان، چە‌مچە‌مال، کۆیە و ئامیدی و مۆتە‌سە‌رپی لە‌ سلیمانی، دیالە و هە‌ولێر و دواجاریش سە‌رۆ‌کایە‌تی لیژنە‌ی تە‌سووبە‌ی لە‌ کەرکوک، مووسل و کووت دیو. سە‌رنجام ١٩٤٤/١٢/١٣ لە‌ بە‌غدا سە‌ری‌ناو‌تە‌و‌ه.^٥

- ئە‌و دە‌مە‌ که نامە‌کە‌ی تیدا نووسراو، س‌ال‌ح زە‌کی ساحیب‌ق‌ر‌ان لە‌ دوو‌م حوکمداریی شیخ محموودی حە‌فید (١٩٢٢-١٩٢٣)‌دا، قوماندانی عە‌سکە‌ری کوردستان بوو. عه‌لی که‌مال خۆی لە‌ بیرە‌و‌هە‌ریبە‌کانی‌دا ئە‌م بە‌سەر‌هاتە‌ی گێ‌راو‌تە‌و‌ه: گوا‌یە که س‌ال‌ح زە‌کی گە‌راو‌تە‌و‌ه، ئە‌فسە‌رانی لایە‌نگری وە‌ک عە‌زیز حکمە‌ت قە‌زاز و فایە‌ق کاکە‌مین و ئە‌مین رە‌واندزی، ... دە‌ستگیر‌کراون.^٦

دیارە‌ لە‌و هە‌ل‌ومە‌رجە‌ ئالۆز و هە‌ستناکە‌دا، جۆ‌رە بە‌دحالیبوون و بی‌ئاگایی و گۆ‌مان‌کردنیک لە‌ئارا‌دا‌بوو، لە‌بەر بیرتە‌سکی و پە‌له‌کردن لە‌ حوکمدان و نە‌بوونی سە‌رچاو‌ه‌ی متمانە‌پیکراوی هە‌والگری، هە‌ندی جوولە و دە‌ست‌پیشخە‌ری د‌لسۆزانه‌یش هەر بە‌ باریکی خراب لیک‌دراو‌تە‌و‌ه.

س‌ال‌ح زە‌کی، که تۆ‌ماری پ‌ن‌یشتەر و ئە‌و‌بە‌دوای ژیانیشی گە‌واهیی سە‌ر‌راستی بۆ دە‌دا و هەر بە‌ د‌لسۆزی گە‌لە‌کە‌ی مایە‌و، پ‌تر دە‌شی بە‌ تیچینی کە‌سانیکی دوو‌روو و خۆ‌بەر‌پ‌ن‌یش دو‌جاری گرتن و ل‌ن‌یچینە‌و‌ه و رە‌نگە‌ سووکایە‌تیش بووبی، لە‌ مانگی مایسی ١٩٢٣‌وه لە‌ زیندان‌دا مایە‌و و لە‌ دوادواییبە‌کانی ١٩٢٤‌دا ل‌یخۆ‌شیوونی پ‌ی‌برا و بە‌ مە‌رجی دە‌ست‌بە‌سە‌ری شە‌ش مانگە‌ بە‌ردرا.^٧ پ‌اشتر و تاسەر ئە‌م غە‌درلیک‌راویبە‌ی خۆی بە‌ نه‌ینی ه‌یشتە‌و‌ه.

^٤ گۆ‌قاری گە‌لاویژ ١٩٣٩-١٩٤٠، بە‌رگی ١١، ئامادە‌کردن س‌دیق س‌ال‌ح، رە‌فیق س‌ال‌ح و عە‌بدو‌ل‌لا زە‌نگە‌نە، چاپخانه‌ی رۆژ‌ه‌ل‌ات، هە‌ولێر، ل‌ل ٨١٣٩-٨١٤١.

^٥ گۆ‌قاری دیاری کوردستان ١٩٢٥-١٩٢٦، ل‌یکۆ‌لینە‌و‌ه نە‌وشیروان مستە‌فا ئە‌مین و س‌دیق س‌ال‌ح، ئامادە‌کردن رە‌فیق س‌ال‌ح، لە‌ بلاو‌کراو‌ه‌کانی دە‌زگای سە‌ردە‌م، سلیمانی، ٢٠٠١، ل‌ل ٢٨-٢٩.

^٦ منکرات علی کمال عبدالرحمن، اعداد جمال بابان، شركة الخنساء للطباعة المحدودة، بغداد، ١٩٩٦، ص ١٢-١٤.

^٧ س‌دیق س‌ال‌ح، بە‌لگە‌نامە‌ی دیکە سە‌بارە‌ت بە‌ جوولانە‌و‌ه‌ی شیخ محموودی حە‌فید، گۆ‌قاری ژین، ژمارە ٨، د‌یسە‌مبە‌ری ٢٠١٨، ل‌ل ١٨٧-٢١٢.

لهندنه

۹۰/۵/۳ [۱۹]

بهريز كاك هاوار

۱- بيستوومه كه مهرحوم شيخ رهئوفى
حهفيدزاده له موزهكهراتى شهخصى خويا،
نووسيويىتي كه ضابطىكى پوليس له كويسنجهق
دهستى ههبووه له ناردى صالح زهكى بهگى
صاحبقران كه داخلى موئامرههيك بيت ضددى
باوكى. ئه و ضابطه پوليسهى كه ناويى نههيتاوه،
منم و له بهرئهوهى ئه م مهوضووعه تهعهلوقى
ههيه به تهئريخى كوردهوه، ويستم ئه م ئيضاحاته
بدهم و تهنوورى رهئى عامى هه موو كوردىك
بكه م و كه ئيظهاري بكه م كه ئه م عه مه له خيانهت
نه بووه، بيلعكس بؤ خدمته تى ميلله تى كورد و
حه رهكاتى باوكى كراوه.

حه قيقه تى مه سه له ئه مه يه كه له ۱۹۲۳ د من
موعاوينى موديرى پوليسى كويسنجهق بووم.
ئينگليزه كان [پاش] مه غلوبييه تيان له ده ربه ندى
رانيه، قووه تىكى زوربان هيتايه كويه، كه توله
بسه نن له عه شائيره كورده كان كه غه له به يان
به سه ريانا هيتابوون. له پاش گه يشتنى
قووه ته كه يان به كويسنجهق به دوو رؤژ،
فوجئه تن ئه مريان بؤ هات كه بگه ريئه وه
كه ركوك فه و رهن. له و وه قته دا ميجه ر
ئه دمؤندس ضابطى ئيرتباط بوو له گه ل قيواي
جه يشا، به منى وت: تو ئه و ضابطانه ي له گه ل
شيخ مه محمودان، ئه يانناسى؟ وتم: به لى،
هه موويان ئه ناسم. [وتى] تو نامه يان بؤ بنيره
كه شيخ مه محمود ته رككه ن و بگه ريئه وه لاي
ئيمه. وتم: ناتوانم، چونكه من خه لقى سليمانيم.
خؤم و كه س و كارم له سليمانى يه، مومكينه
تووشى ئه ذيت بن. ئه مه م بؤ داپوشينى ئه وه م
كرد كه ئيصرارم لى ناكات.

لاكين عه لاوهم كرد، وتم: ئه گه ر ئيوه ئه تانه وئى
له گه ل شيخ مه محمودا موفاوه ضه بكه ن و
ريككه ون، من ئه توانم واسيطه بم له به يتانا. وتى:

باشه، به يان بنووسه. من حاله ن نامه يه كم بؤ
صالح زهكى بهگ نووسى و به واسيطه ي صالح ئاغاي
خه رابه وه بؤ [م] نارد و مه وضووعه كه م عه ينه ن بؤ
نووسى. له پاش دووسى رؤژ، سه عؤلى
خه لفه كه ريم كه پوورزاي باوكمه، هات، نامه يه كى
صالح زهكى دامى و زؤر زؤر ئيظهاري
مه منوونيه تى كردبوو له م حه ره كه ته م و
نوو سيبووى كه وه ضعى مالى و ئيقتىصادى و
زه خيره ي حه ربويه مان زؤر نوقصانه و جه نابى
مه ليك چاوت ماچ ئه كات و زؤر پى خوشحال بوو له
عه مه لت و من ئه مه وئى ئيقتىصاليكت له گه ل بكه م له
جىگايه كى ئه مين و تفه نكيكى ته ياره شكينى تازهم
كريبوو، كاكه سه عؤل هه لى گرت و بردى بؤ خؤى و
به بيست ليره ي زهرم كريبوو بؤ خؤم. ميجه ر
ئه دمؤندس پيى وتبووم كه ئه گه ر وه رامت وه رگرت
به يانى، ئيخبارى ضابطى ئيستىخبارات، كه
ضابطىكى طه ييارى ئه حمه ق بوو، ئاگادارى بكه.
له بهرئه وه چوومه لاي ضابطى ئيستىخبارات و وتم:
نامه م وه رگرت كه جه نابى شيخ مه محمود
موهه ييايه بؤ موفاوه ضه. له پاش سى چوار ساعه ت
داواى كردم، وتى: بنووسه بؤ صالح زهكى بهگ كه
به شه خصى خؤى بى بؤ موفاوه ضه بؤ ئيره.
ديسان به واسيطه ي صالح ئاغاي خه رابه وه
ئاگادارم كردن و له وه راميا صالح زهكى بهگ ويستى
كه ئه بى ئيجتيماعىكى سيررى بكه ين له مالى
صالح ئاغاي. من مه سئوولييه تم خسته سه ر شانى
خؤم و به بى عيلمى مه رجه م له هه وليز و له
قائيمه قامى كويه، به ته بدلى قيافته چووم بؤ
مالى صالح ئاغاي خه رابه و وه عدم بؤ دانا و له
وه قتى موعه ييه نا كؤبووينه وه. صالح زهكى بهگ
ترسى هه بوو كه بى بؤ كويه و راي منى پرسى،
وتم: مه سئوولييه ت ناخه مه سه ر شانم، فه قه ط
وتم: ئه وا تو چووى و ده ست به سه ريان كردى،
فائيده چيه بؤ ئه وان. له بهرئه وه شه خصيه ن
ته سه وورناكه م ترست له جىگاي خؤى بى، وه
گه رامه وه، ئه ويش گه رايه وه لاي جه نابى شيخ.

لهپاش سى چوار رۆژ خدمه تچيبه كه مان هات، به گوييا چرپاندم كه وا شه خصيک هاتووه، وا دياره شه خصيکى صاحب مه قامه. من حاله ن زانيم كه ئەمه صالح به گه. فيعه ن كه هاته ماله وه، ديم و سه لامى جه نابی شيخ و هه موو ره فيقه كانيى بۆ هيتابووم. له پاشا چوومه لای صابطى ئيستىخبارات، كه وا صالح زهكى به گه گيشت. وتى: خه به رت لى ده گيرمه وه. وه قتي عه صر داواى كردم، وتى: با بى بۆ ئيره. كه چوو، ئيتيصالى پيوه كرد، وتبووى: ئيستا لازمه بچى بۆ به غداد، طه ياره ي خصوصيت بۆ ديت، وه يا هاتووه. صالح زهكى له مه زۆر [كه وته] مه راقه وه و ترسا كه له به غداد حيجزى بكن و وتى: هيچ پارهم پى نيه. ئەترسم له وى حيجزم بكن، داواى پارهى لى كردم. منيش به موراجه عه تى سه عيدئه فه ندبى باشكاتبى گوومرگ، چونكه ئەو توجاره جووله كه كاني ئەناسى، له پاش ساعه تى دووصه دوچه فتا رووپيه ي بۆ هيتام، ته تسليمى صالح زهكى به گم كرد و له پاش چوار رۆژ گه رايه وه، دوو سووره تى به يانى له گه ل خۆى هيتابوو، كه مه ندووبى سامى ئەيه ويست نه شرى كات له جه ريده كاني به غداد، ئەگه ر مووافقه ت حاصل بوو له طه ره ف صالح زهكى يه وه. به يانه كان يه كيكيان ته عه للوقى به ئەموالى مه حجوزه ي جه نابی شيخه وه بوو، كه ئەگه ر هاته به غدا، دانيشت، هه موو ئەموالى مه حجوزه ي بۆ ئيعاده ئه كريتته وه. ئەمما دووه م به يان موته عه للىق بوو به حقوقي كورد، هيچى واى تيا نه بوو كه جيگاي ئەمه ل بى؛ هه موو عيباراتى غاميز و ديبلوماسى بوو. صالح به گ هه ر ئەو ده قيقه يه ي گه يشته كويسنجه ق، ويستى بگه رپته وه و ئيلتياح بكات به جه نابی شيخ. فه وره ن سواربوو. فه قه ط وا دياره له غيابه ئه ودا، جه نابی شيخ مه حمووديان ئيغفال كرديبوو و جه نابی شيخ ترسابوو. هه ر كه بيستبووى صالح زهكى به طه ياره چۆته به غداد، ته صه وورى كرديبوو كه صالح زهكى خيانه تى كر دووه.

جه ماعه تى ره ضابه گ و عيززه تى فاته واين خستبووه ميشكى، له به ره ئه وه ره ئسه ن چوو بوو بۆ حدوودى ئيران. صالح زهكى به گيش ته عقيبى ئه وى كرديبوو و گه يشته وه مه قه رى جه نابی شيخ، ره ئسه ن ته وقيفى كرديبوو، به بى ئه وه ي سوئال و جوابى له گه ل بكات. وه ذاته ن له پيش ئه وه ي صالح زهكى بگاته مه قه رى شيخ، ئەو ضابطانه ي كه سه ر به صالح زهكى بوون، هه موو ته وقيف كرديبوون و مودده تى زۆر له ژير ته وقيفا مابوون.

ئهمما به نيسبه تى منه وه، له و ده قيقه يه وه كه صالح زهكى گه رايه وه، بوون به دوشمنم و [صابطى ئيستىخبارات] ئيقامه تى له كويسنجه ق ته رك كرد و چوو بۆ كه ركوك. هه موو مانگى جارى ئەهات بۆ كويسنجه ق و له سه را (قشله) ئيقامه تى ئەكرد و جارى ئەخير بينيم كه له مالى قائيمه قام دابه زيوه. له پيش سه فه رى به چه ند ساعه تيك، شه خصيک هاته لام، كه ئەم شه خصه صاحب ماله كه ي من بوو، كه به ئيجارم گرتبوو. وتى: "له كه ركوك بووم، شه خصيک نامه يه كى دامى بۆ نه جيب (موعاوينى موديرى مال بوو له كويسنجه ق، له گاويره كاني كه ركوك بوو). منيش نامه كه م هه لگرت، له كۆيه له بازارا ليم كه وت. ئيستا ضابطى ئيستىخبارات له مالى قائيمه قام هه ليان پيچاوم، ئەلین: ئيعدام ئەكړي، ئەگه ر نامه كه ئيعاده نه كه يته وه." وتم: "له قانونا هيچ عقووباتى نيه بۆ ئەم مه وضووعه،" وتى: "به لكى تۆ قصه بكه ي له گه ل ضابطى ئيستىخبارات،" وتم: "موداخه له ناكم، ئەزانم ئەمه مه وضووعى سياسيه." وتى: "ئەلین نامه كه گه يشته لای تۆ. حاله ن عه صبه ي بووم و ده رم كرد. فه قه ط له پاش دووسى ساعه ت كاكه حه مه ي باوكى عه زيز هاته لام، وتى: "تۆ بۆ ئەوه نده عه صبه يت؟ ئەم كابرايه يان هيتاوه، دووسى رۆژه ته عذيبى ئەكهن و ئەلین ئيعدام ئەكړي ئەگه ر ئەم نامه يه نه هيتيته وه بۆمان، تۆ ئەم نامه يه ت داوه به عه لى كه مال. هه ر به م نه وعه ئيعتيراف بكه، تۆ هيچت بۆ نيه و

چونکہ ئینکاری کردووه که نامه‌که‌ی داوه به تۆ، بردیان به پی له‌گه‌ل خۆيانا بۆ هه‌ولێر و ئەم‌شهو له نیوه‌ی ریی ئەشکه‌وتی سه‌قا ئەمێن و به‌قه‌طعی ئیقناعی ئەکه‌ن که ناوی تۆ بدات. ئەویش مومکینه قانع ببێ به‌ قسه‌ی ئەوان، بۆ ئەوه‌ی خۆی نه‌جات‌بدا. ئەو وه‌قته‌ قه‌ناعه‌تم کرد که ئەمه مونا‌مه‌ره‌یه‌که له من کراوه. حاله‌ن نامه‌یه‌کم نووسی بۆ نائیبی موته‌سه‌رپی هه‌ولێر، ئەحمه‌د ئەفه‌ندیی باوکی زه‌ید ئەحمه‌د عوتمان، مه‌وضووعه‌که‌م بۆ شه‌رح‌کرد و له‌پاشا زانیم که موته‌سه‌رپف ئەو کابرایه‌ی ده‌عوته‌کردووه، وتووێه‌تی: ئەگەر ئەم نامه‌یه‌ نه‌هێتی، ئیعدام‌کری.

له‌پاش ئەوه‌ی له‌ کۆیس‌نجه‌قه‌وه هه‌تا هه‌ولێر ئەم کابرایه به پی ئەهینن و شه‌و له ئەشکه‌وتی سه‌قا گه‌لیک ئەذیتی ئەده‌ن، ئەهینن بۆ لای موته‌سه‌رپف، هه‌ر بۆ ئەوه‌ی ئیثباتی بکه‌ن که من عه‌لاقه‌م هه‌یه له‌گه‌ل شیخ مه‌حموود و مومه‌ثیلی خاصی ئەوم. موته‌سه‌رپف کابرا ته‌ه‌دیدئه‌کات، ئەلی: ئەم نامه‌یه‌مان به هه‌ر نه‌وعیک بۆ په‌یدا‌بکه‌یته‌وه. ئەگەر نه‌هینیته‌وه، ئیعدام‌ته‌که‌م. کابرا تی‌ئه‌گا ئەم مه‌وضووعه زۆر به‌سیطه، ئەوه‌نده ناهینتی که ته‌عذیب کرا و بکری بۆی. عیباره‌ت له‌وه‌یه که جاسوسیک نامه‌ی نووسیوه بۆ ضابطی ئیستیخبارات و نامه‌که‌ی ون‌بووه، خصوصه‌ن ۳۰ سی رووپیه‌یان خستۆته ناویه‌وه. که جاسوسه‌که ناوی عه‌لی که‌مال ئەلی، له‌و سوئاله‌ی که ضابطی ئیستیخبارات لێ کردووه له‌ خصوص منه‌وه، کردی به هه‌را که ئەم کاغه‌زه گیشته‌ته ده‌ستی من، چونکه من کریچیم له‌ خانووی ئەم پیاوه‌دا. له‌پاش هه‌فته‌یه‌ک له‌م حادیه‌یه، ته‌لغرافییه‌ن ئەمری نه‌قلم وه‌رگرت بۆ لیوای که‌رکووک. لاکین به‌و ئیعتیباره‌ی که من عه‌لاقه‌دارم له‌گه‌ل شیخ مه‌حموودا، منیان قبول‌نه‌کردووه و له‌پاش سی رۆژ ئەمره‌که ته‌صحیح‌کرا و منیان نه‌قل‌کرد بۆ دیوانیه‌یه. وه‌لحال من ئەو وه‌قته عه‌ره‌بیم نه‌ئه‌زانی

ئیت‌ر هه‌ر بژی کاک هاوار

موخلیصت

عه‌لی که‌مال

یه کهم ژماره‌ی "بانگی حەق"

بانگی حەق، سینیەم رۆژنامە‌ی دەورانی حوکمی شیخ مەحمودی حەفیدە. سالانیک لە مەوبەر تەنیا دوو ژماره‌ی -گوایه- (١، ٣) ی لە ریی رەحمەتی دکتۆر کەمال فونادەو دەورانه‌و و دوو جار بڵاوکرانه‌و.^١ پاشتر دکتۆر نەجات عەبدولاً دەستخەتی ژماره‌یه‌کی دیکه‌ی له ئەرشیفی بریتانیا دۆزییه‌و و ساغی کردەو که: ئەو ژماره‌ی یه‌که‌مه و ٨ی مارتی ١٣٣٩-١٩٢٣ دەرچوو. بۆیه ئه‌و نوسخه‌ چاپییه، که ژماره‌ی ١ی لێ دراوه و ١٩٢٣/٣/٢٨ دەرچوو. راست دووهم ژماره‌یه و به‌و پینیه دوایین ژماره‌ی ٣ سەرخراره‌و. بیرى بۆ ئه‌وه‌یش چوو، که ده‌بى ئه‌و دەستخه‌ته به‌هه‌مان شیوه نوسخه‌ی چاپییه‌ی هه‌بووی.^٢

پاشماوه‌ی دەستخه‌ت و به‌لگه‌نامه‌کانی پارێزراوی لای خوالیخۆشبوو مەمه‌د رەسوول هاور، وینەیه‌کی چاپی یه‌که‌م ژماره‌ی راسته‌قینه‌ی "بانگی حەق" ی تیدایه که له خواره‌و ده‌ق و وینه‌که‌ی خراونه‌ته به‌رچاو؛ هه‌م ژماره‌ی ١ی رۆژی ٨ی مارتی ١٣٣٩ ی له‌سه‌ره و هه‌م -پاش به‌راوردکردن ده‌رکه‌وت- تایپکراوی نوسخه‌ی دەستخه‌ته‌که‌یه. به‌م شیوه‌یه ر‌وون ده‌بیته‌وه، که ئەمه‌ ژماره‌ی یه‌که‌مه و ئه‌وه‌ی ٢٨ی مارتی ١٣٣٩ یش، دووهم ژماره‌یه و ئه‌و هه‌له‌یه له ژماره‌ی دوا‌ییدا راست‌کراوه‌ته‌وه و دوا‌یین ژماره‌ی کراوه به‌ ٣. کۆپیی ئه‌م وینه‌یه‌ی ژماره‌ی ١ لێر‌ه‌وله‌وی لێی په‌ریوه و له وینه‌گرتنه‌وه‌دا ده‌رنه‌چوو، له‌به‌رئ‌ه‌وه ئه‌و که‌م و کور‌پییانه‌ی ده‌قه‌که له به‌ر نوسخه‌ ده‌ستخه‌ته‌که‌دا چاره‌سه‌رکران و به‌شه‌ زیاد‌کراوه‌کان خرا‌نه‌ ناو جوت ته‌له‌به‌ند [] و بابه‌ته کور‌دییه‌که‌یش سه‌رله‌نوێ هین‌رایه‌ سه‌ر شیوه‌نوسینی ئیسته‌ی کوردی و ده‌قی بابه‌ته تورکییه‌که‌یش به‌ ئیملا‌ی زوو نووسرایه‌وه. جگه‌ له‌وه، له یه‌که‌م لاپه‌ره‌دا، چونکه ده‌ستخه‌ت بووه، ناوی "بانگی حەق" ی سه‌رنه‌خراره‌و. نوسخه‌ ده‌ست‌نووسه‌که -وه‌ک دیاره- ناوی رۆژنامه‌که‌ی له‌سه‌ره، به‌لام له خراپ وینه‌گرتنه‌وه‌دا ده‌رنه‌چوو و په‌ریوه.

شایانی باسه، بانگی حەق هه‌رسی ژماره‌که‌ی به‌ پاشکۆکه‌یه‌وه، له ئه‌شکه‌وتی جاسه‌نه‌ی ناوچه‌ی سوورداش دەرچوو، کاتیک شیخ مەحمودی حەفید ناچاربوو له سه‌ره‌تای مارتی ١٩٢٣ دا، پاش تاوسه‌ندنی کیشه‌کانی له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیز و هه‌ره‌شه‌ی بۆردومانی ناو سلیمانی، به‌ خۆی و زۆری هیزه‌کانیه‌وه شار چۆل‌بکا و ر‌ووبکاته ئه‌و ناوچه‌یه. چاپخانه‌که‌ی شاره‌وانیشتی له‌گه‌ل خۆی برد و له‌وێ هه‌م ئه‌م رۆژنامه‌یه و -هیچیش دوورنییه- به‌یاننامه‌ی تری به‌ ناوی جوولانه‌وه‌که‌وه پێ له‌چاپ‌دای. که پاش نزیکه‌ی دوو مانگ ئه‌و ناوه‌ی چۆل‌کرده‌وه، چاپخانه‌که له‌وێ به‌جی هیل‌رابوو. پاشتر که هیزه‌کانی ئینگلیز گه‌رانه‌وه و ئه‌ندمۆند ئه‌وێ به‌سه‌رکرده‌وه، له‌گه‌ل خۆی هین‌ایه‌وه بۆ سلیمانی و تاقه‌ ژماره‌یه‌کی رۆژنامه‌ی "بانگی کوردستان" ی پێ‌ده‌رکرا (ژماره‌ ١٤، ١٩٢٣/٦/٨).

^١ بر‌وانه: سێ رۆژنامه‌ی رۆژگاری شیخی نهمر، ئاماده‌کردنی ر‌ه‌فیع س‌ال‌ح و س‌دیق س‌ال‌ح، لیکۆلینه‌وه‌ی دکتۆر کەمال فوناد سلیمانی، ٢٠٠٢؛ رۆژنامه‌کانی سه‌رده‌می حوکمی شیخ مەحمود، ئاماده‌کردن س‌دیق س‌ال‌ح و ر‌ه‌فیع س‌ال‌ح (له ب‌لا‌وکراوه‌کانی یه‌کیته‌ی رۆژنامه‌نووسانی کوردستان)، چاپخانه و ئوفیسه‌ی تیشک، سلیمانی، ٢٠٠٣.

^٢ دۆزین‌ه‌وه‌ی ده‌سنووسی ژماره‌ (١) ی بانگی حەق: راست‌کردنه‌وه‌ییکی میژوویی، گوڤاری رۆژنامه‌نوس، هه‌ولێر، ژماره ٢٠، ٢٢/٤/٢٠١٠، ل ٥٢-٦٢.

امم جریده به له قرارگاه عمومی کوردستان
طبع ده گری
غایه واهلی استحصال حقوق کوردستان
بیان نامه ی ماش قوماندان اردو کوردستان
(والله خیرالناصرین)

۱۸۷۲
روز پینجشنبه
۸ مارت ۱۳۳۹
در می

لله - پینج مانک له م او بیله به ناری عموم کوردستان جنوبی بو تشکیل حکومتیکی کورد (حکومتانگلترو
له سه هجیان و فعالیت عشائر جمهوریکی حس کرد . له سلیمانی دست کرا به تشببات و تشکیلات
حکومت کوردستان . له کل مشاورین و مآورین انگلوزدا دورردویز کیتینه مذاکره وه له بر آوه ی که
وقیام عشا ثریه تشکیل حکومت سلیمانی مبدل سکون و اسایش بو . انگلوزدستی کرده به
بیانه کورین . له وعد و میثاقی جوی نیکولی کرد . کلی مشکلات و افسادات همینیه میدان . لاکن
ایمه له حسن نیت لامان ندا بر آوه ی به شکلیکی مستحسن استتلال و سر بخوبی کورد استحصال
یکری . له اثنای مذاکره دا مقابل مطالبات و بیانوی انگلوز کلی منات فداکاریمان ابراز کرد .
لاکن مع الاسف حسن نیت و فداکاری ایمه هیچ نتیجه بخش نه بو . نهایت به بی وسیله . به بی
ایجاب به طیاره اهل شار سلیمانی تهدید کرد . تشکیلات ایمه ی ایمه ی به بیان نامه ی خوری
ریسا اخلال کرد . بو افساد و اخلال کلی سعی و کوششی کرد . فقط قوم نجیب کورد که به رای
و تنسب شیوان نیمان (به رئیس و ملک) خویان انتخاب و قبول کرد بو به م افسادات و اخلالانه
انفال نه بون . بوند رجونی من له سلیمانی انگلوز اهلیمان به طیاره تهدید کرد . اشراف و اعیان
ملکت در چونی ایمه یان موافق و جائز نه . مده تیک له سرماکینه ی تلغرافخانه استرحام بقای
نیمان کرد . وله زیر ریاست شیخ قادرانندی همیک چو بو کرکوک . لاکن انگلوز به بیانه بو هیچ
کوی ندایه ام استرحانات و مدافعاته . او روزه که هیئتمان کیشته کرکوک مع الاسف بو در چونی
من و تیکدان اداره ی ایله ی کوردستان انگلوز اصراری کرد . به طیاره هاتنه سر شاری سلیمانی به
بویان نهایت سیستم ملکتیا . بوم بورد و مان کرد . به م بوم بورد و مانه کله خانو خراب بعضی کس

• ام وحشته ام ظلم واعتسافه • حقیقتاً مریدان و صداقت اشرف و اهالی تا میدکند لکن من استرا
• سلامت مملکت ترجیح کرد • له برآوه ی که انگلیز فرغ بوم بوردمان اعالی بی گناه بکاله پاننه ی نغان و
• رداغ اشرف و اهالی مملکت له شمار در هجوم • بوملانت اهل و مال و مندا شار سلیمانی • قسبه م •
• وقتاً ترک کرد اوردوی کوردستان به قوماندان و بیعت ضابطان و افرادی وه رفاقت ایسه یان ترجیح کرد
• ایانه له کل عشائر و افراد ملت کورد بو مدافسه و استحصالی حریت و استقلالیت کوردستان • عتاً روح له بدنیانه
• مایی دوام مجاهده و مدافسه دکن خوا حسین و دستگیر نیو چاکان بی •

• و قصد له کل کسدا شرکردن نیمه • مخالفت-نی کس نام لکن بو حقوق مشروعیه ی ملت کورد تجاوز
• میش رواناییم • از ضابطان و افرادی ی خیریمان نه بوه وه سلیمانی درین چون هتا پاننه ی مانکی مارت
• حقایق ایسه یکن • اوانه ی که له سر تشویق و اغفال بعضی مفیدین له قطعه ی خویان جووی برون وه دوباره
• پاننه ی مارت ۱۳۳۹ اکبرین و التحاقمان بکن له ممتاز عفویان دکن •

• اوانه ی که عسکرین و ما ^{عسکر} مریدین و ایانه ی خویان به مسلمان و کورد حساب دکن به بی امرین هیچ خدمتیک و
• هیچ مأموریتیک قبول نه کن زیرا من به انتخاب و رأی عموم روه سا و افراد ملت کورد به ملک کوردستان قبول گراوه
• هتا اوردوی کوردستان (بعون و عنایت باری) مظفراً داخل شار سلیمانی دبی بو منفعت انگلیز و برترین
• ایستدین هرکس مأموریت قبول بکابه قرار شورای ملت بلااستثنا جزای اعدا سه • ا و عسکرانه و اوضاع هتا بهای
• زه وه عتا پاننه ی مارت ۱۳۳۹ التحاقی اوردونه کن به قرار دیوان حرب عسکره ی خویان حکم اهدامیان درآوه
• اهل شارورده وه دبی به همو موجودیت و قوه نیان نه یلین قوه ت و عسکرانگلیز داخل ناویان بیی • ا مه شن
• قرار شورای ملت آمدن کم • مخالف ام حراره عسکرین حرکت بکا بهنی قوه ت انگلیز حریت حرکتیان تسلیل
• دانسه و درکردنیان سعی و مجاهده نکا له یاش تحقیقات که تبیینی کرد به قرار شورای ملت حکم اهدا
• ری •

• این عمل مثقاله ذره خیرایره و من بعمل مثقاله ذره شرایه جراه •
• با قوماندان و ملک کوردستان
• مارت ۱۳۳۹
• محمود

در صورت لزوم سبب رسیدن مردم به سره مباره بره اسجا مملتنی ترك و بر حقوق اموال و
تالینك صورتیله استرداد واستحقاق حقه موفق اولمشلزدر . كورد قومك استحقاقه پخالشدینسی حقوق
روعه سنه مساوت ایدیه بچگی انواعی مواعید ایله پآ مین ایدن بریتانیا حكومتی بوكون كوردستان اهالیله
ایتدیكی بیان نامه سیله كوردستان جنوییده بر حكومت تشكیلتی آرزو ایدن وشیح مجود افندیك
سی لازم كانه بچگی عموم كورد عشائرینه اعلان ایتدیكیله و حكومتی رسمی وثائق و معاملاتیه منت اولان
بیرینه بوغایه مایه اشتراك ایدنبری نالمانه رحشیانه بزنده قوای عزیزه سیله شدتلی بومباردن ایشك
فكره به قارشو فجمع منظره لر اراء ایلمكده در طبعی مواعیدیته مناسمه به حقوق بشرفی طهار
لرینه تبدیل ایدن و بر طلب مشرفه قارشو بر حقوق معصومك خون ناحقنی اساله ایلیمان بریتانیا
تنك معاملات حقوق شكناه سی مدافسه وكندی اعترافیه مستحق اولدیخمز حقوقی اغاضه دن و
ن اخلاق فشریه مزك ایجاباتی واسلافمزك هوروث بر اقدینسی طرز حیات ومجاوده بی احیا ایشك
نه ملل سائره كیو حقوقمزی استحقاق هر دلو مشكلاتی اقتحام ایله طاغیری مباره لری بر بسره
بورغلنسی بر اكلنجه عدایده رك حافظ شیرازینك اخلاقمزه موافق انشاد ایتدیكی بیت حكیم
(دست از طلب ندایم تا كام ما براید یا جان رسد بجانان یا جان زتن در آید)

ژماره: ۱ رۆژی پینج شنه، ۸ مارتی ۱۳۳۹

ئەم جەریدەیه له قەرارگاہی عمومی

کوردستان طبع دەکری

غایه و ئەمەلی ئیستیحصالی حقوقی کوردستانه

به یاننامە ی باش قوماندانی ئۆردوی کوردستان

(والله خير الناصرین)

[۱-] پینج مانگ لەمەوپیش به ناوی عمومی کوردستانی جنووبی بۆ تهشکیلی حکومەتیکی کورد، حکومەتی ئینگلتەرە لەسەر هەیهجان و فەعالیەتی عەشائیر مەجبورییەتیکی حیس کرد، له سولهیمانی دەستکرا به تهشه بوئات و تهشکیلاتی حکومەتی کوردستان. له گەل موشاویرین و مەئموورینی ئینگلیزدا دووردریژ کەوتینه موزاکەرەوه. له بەرئەوهی که هەیهجان و قیامی عەشائیر به تهشکیلی حکومەتی سولهیمانی موبەدەلی سکون و ئاسایش بوو، ئینگلیز دەستی کرد به بههانه گرتن. له وەعد و میثاقی خۆی نکوولی کرد، گەل موشکیلات و ئیفساداتی هینایه میدان. لاکین ئیمه له حوسنی نییهت لمان نه دا. له بەرئەوهی که به شکلیکی موسته حسەن ئیستیقلال و سەربەخۆیی کورد ئیستیحصال بکری. له ئەثنای موزاکەرەدا موقابیلی موطالەبات و بیانوی ئینگلیز گەل مەتانەت و فیداکاریمان ئیبراز کرد. لاکین مەعەلئەسەف حوسنی نییهت و فیداکاری ئیمه هیچ نه تیجه به خس نه بوو. نیهایهت بهی وه سیله، بهی ئیجاب، به طیاره ئەهلی شاری سولهیمانی ته هید کرد. تهشکیلاتی میلییهی ئیمه به به یاننامە ی خۆی رەسمەن ئیخال کرد. بۆ ئیفساد و ئیخال گەل سەعی و کۆششی کرد. فەقەط قەومی نه جیبی کورد که به رهئی و ته نسبی خویان منیان به (رهئیس و مهلیک) ئیتخاب و قبول کردبوو، بهم ئیفسادات و ئیختیالاته ئیغفال نه بوون. بۆ دەرچوونی من له سولهیمانی ئینگلیز ئەهالیان به طیاره ته هید کرد. ئەشراف و ئەهالی مەملەکهت دەرچوونی ئیمه یان مووافیق و جائیز بینی. مودەتیک له سەر ماکیه ی

ته لغرافخانه ئیستیرحامی به قای منیان کرد. وه له ژیر ریاسهتی شیخ قادر ئەفەندی هەیهتیک چوو بۆ کەرکوک. لاکین ئینگلیز به بههانه بوو، هیچ گویی نه دایه ئەم ئیستیرحامات و مودافهعاته. ئەو رۆژه که هەیهتەمان گەیشته کەرکوک، مەعەلئەسەف بۆ دەرچوونی من و تیکدانی ئیداره ی میلییهی کوردستان، ئینگلیز ئیصراری کرد، به طیاره هاتنه سەر شاری سولهیمانی، به بۆمبای نیهایهت سیستەم مەملەکهتیان بۆمبۆردومان کرد. بهم بۆمبۆردومانه گەل خانوو خەراب [بوو]. به عزی کهس [مالۆیران بوو، گەل مندال و عیال بی دەستەلات ته له فبوون. ئەم وه حشەته؛ ئەم ته جاوزه که بۆ ئەم ئەهالییه بی گونا هه .. ئەلبەت بی جهزا نامینی. عالەمی مەدەنییهت و ئیساننییهت .. ئەمه] دەرپرسی، "غیرت الله" دیتە غەله یان.

ئەم وه حشەته، ئەم ظوالم و ئیعتیسافه، حەقیقهتەن مەربووطییهت و صداههتی ئەشراف و ئەهالی ته ئید کرد. لاکین من ئیستراحت و سەلامەتی مەملەکهتم ته رجیح کرد. له بەرئەوهی که ئینگلیز رەفعی بۆمبۆردومانی ئەهالی بی گونا بکا، له میانە ی فوغان و ویداعی ئەشراف و ئەهالی مەملەکهت، له شار دەرچووم. بۆ سەلامەتی ئەهل و مال و مندالی شاری سولهیمانی، قەصه بهم مووه قەتهن ته رک کرد. ئۆردوی کوردستان به قوماندان و هەیهتی ضابطان و ئەفرا دیه وه ره فاقهتی ئیمه یان ته رجیح کرد. ئەمانه له گەل عەشائیر و ئەفرا دی میلیهتی کورد بۆ مودافهعه و ئیستیحصالی حوررییهت و ئیستیقلالیهتی کوردستان هەتا رۆح له بهدەنیانا ماب، دهوامی موجه ده و مودافهعه ده کەن. خوا مو عین و ده ستگیری هەموو چاکان بی.

[۲-] مەقصەم له گەل کهس دا شه پرکردن نییه، موخاله فهتی حەقی کهس ناکەم، لاکین بۆ حقوقی مەشرووعی میلیهتی کورد ته جاوزیش رهوا نابینم. ئەو ضابطان و ئەفرا دی خه بهریان

نه بوو و له سوله یمانی دهرنه چوون، هه تا یانزه ی مانگی مارت ئیلتیحاق به ئیمه بکن. ئه وانه ی که له سه ر ته شویق و ئیغفالی به عضی موفسیدین له قه طعه ی خو یان جو ی بوونه وه، دووباره هه تا یانزه ی مانگی مارت ئه گهر بی و ئیلتیحاقمان بکن، له جه زا عه فوو یان ده که م.

[۳-] ئه وانه ی که عه سکه رن و مه ئموور [ی حکومه ت] بوون و ئه وانه ی خو یان به موسولمان و کورد حیساب ده که ن، به بی ئه مری من هیچ خدمه تیک و هیچ مه ئمووریه تیک قبول نه که ن. زیرا من به ئینتخاب و ره ئی عمومی روئه سا و ئه فرادی میله ته ی کورد به مه لیک کوردستان قبول کراوم.

[۴-] هه تا ئوردووی کوردستان (به عه ون و عینایه تی باری) موزه ففه رن داخلی شاری سوله یمانی ده بی، بو مه نفه عه تی ئینگلیز و بو ته شویقی فاسیدین، هه ر که س مه ئمووریه ت قبول بکا، به قهراری شوورای میله ت بیلا ئیستینا جه زای ئیعدامه. ئه و عه سکه رانه و ئه و ضابطانه ی ماونه وه، هه تا یانزه ی مارتی ۱۳۳۹ ئیلتیحاقی ئوردو و نه که ن، به قهراری دیوانی حه ربی عه سکه ری، غیابه ن حوکمی ئیعدامیان دراوه.

[۵-] ئه هلی شار و دهره وه ده بی به هه موو مه و جوو دییه ت و قوهه تیان نه بیلن قوهه ت و عه سکه ری ئینگلیز داخلی ناویان بی. [ئه مه به] قهراری شوورای میله ت ئه مرده که م. موخالیفی ئه م قهراره هه ر که س حه ره که ت بکا، یه عنی قوهه تی ئینگلیز ده عوهه ت و حه ره که تیان ته سهیل بکا، [بو] مودافعه و دهرکردنیا ن سه عی و مواجه ده نه کا، له پاش ته حقیقات که تیبنی کرد، به قهراری شوورای میله ت [غیابه ن] حوکمی ئیعدام ده ری.

[۶-] "فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يراه." [صدق الله العظيم].
باش قوماندان و مه لیک کوردستان: مه حموود

۸ی مارتی ۱۳۳۹

..

[کوردلر و حقوق عصریه لری

عصرلردنبری حقوقلری غصب ایدیلن اقوام شجیعه طاغله مغاره لره التجا مملکتی] ترک و بر چوق اموال و نفوس امحا ایتک صورتیله استرداد واستحصال حقه موفق اولمشلردر. کورد قومک استحصاله چالشیدیغی حقوق [مش] روعه سنه معاونت ایده جکی انواعی مواعیدایله تأمین ایدن بریتانیا حکومتی بو گون کوردستان اهالیس [نه] ایتدیکی بیان نامه سیله کوردستان جنوبیده بر حکومت تشکیلی آرزاویدن و شیخ محمود افندینک [تجزیه] سی لازم گله جکی عموم کورد عشائرینه اعلان ایتدیکنه و حکومتک رسمی وثائق و معاملاتیه مثبت اولان [معاونت] برینه بو غایه ملیه اشتراک ایدنلری ظالمانه وحشیانه بو صورتده قوای هوائیه سیله شدتلی بومباردمان ایتک [و بو م] فکریه قارشو فجیع منظره لر ارائه ایلمکده در. طبیعی مواعیدینی مخاصمه یه حقوق بشریتی طیاره [بومبا] رینه تبدیل ایدن و بر طلب مشروعه قارشو بر حقوق معصومک خون ناحقنی اساله ایلین بریتانیا [حکوم] تنک معاملات حقوق شکنانه سی مدافعه و کندی اعترافیه مستحق اولدیغمز حقوقی اضاعه دن و [قایه ایچو] ن اخلاق فطریه مزک ایجاباتی و اسلاف مزک موروث براقدیغی طرز حیات و مجاهده یی احیا ایتک [صورتیله] ملل سائره گبی حقوقمزی استحصال ایچون هر درلو مشکلاتی اقتحام ایله طاغلی مناره لری بر میسره [اجلق] یورغونلغی بر اکلنجه عد ایدهرک حافظ شیرازینک اسلاف مزه موافق انشاد ایتدیکی بیت حکیم [انه سنه گوره]:

دست از طلب نداریم، تا کام ما برآید
یا جان رسد به جانان، یا جان ز تن درآید

نامەى صالح زەكى صاحىبقېران

وئىنەيەكى ئەسلىي ئەم نامەيە يەكەمجار لە كىتئىي "سەمكۆى شەكاك" دا بىلەبووئەتەو. ئىمەيش جارىكى دىكە لە كىتئىي "دىيارىي كوردستان" دا، لەبەر پىئەندىي بەو گۆقارەو، بە وئىنە و دەقەكەيەو بىلەومان كىردەو. ئەم كۆپىيە پوونترەي وا لەناو كۆكراوئەكەي مامۇستا ھاواردا بوو؛ لەبەر بايەخى مئىزويىي، پىمان باشبوو جارىكى تر بە چەند وردە سەرنجىكەو بىخەينەو بەردەست. ئەو رۆژگارە صالح زەكى "دىيارىي كوردستان"ى وەك گۆقارىكى مانگانە بە كوردى و عەرەبى و توركىي عوسمانى لە بەغدا دەر كىردو. ^{۱۱} نامەكە، ناوى كەسى نامەبۆنئىرداوى بەسەرەو نىيە. ھەرچەندە مامۇستا محەمەد رەسوول ھاوار نووسىويە بۆ سەيىد تەھا نووسرو. بەلام بۆ دىنبايىي زياتر ھەر دەبى بۆ سەيىد تەھاى نەھرى كورپى شىخ محەمەد سىدىق نووسرابى، بەم بەلگانە:

- ناوى "مەئشەوى"ى شىخ عوبەيدولاي نەھرى براو، كە بەرھەمى باپىرى سەيىد تەھا بوو.
- سەرخۇشىي شەھىدبوونى شىخ عەبدولقادى شەمىزىنى لى كىردو، كە مامى سەيىد تەھا بوو.
- باسى رەواندز كراو كە درەنگ دىيارىي كوردستانى پىگەشتوو، سەيىد تەھا قايمقامى بوو.
- ئەم جۆرە لوتفونوندىن و رىزلئى گرتن و "دەست ماچكردن"ە، ھەر لە ئاستى گەورەيەكى وەك سەيىد تەھا دا گونجاو، كە ئەو سەردەمە بە حوكمى بنەمالە ناودارەكەي، كەسىكى ناسراوى ناوبەدەرەو بوو.

- ناوبراو، بايەخى بە رۆشنىبىرى داو و ھاوكارىكى حوسىن حوزنى موكرىانى بوو لە دامەزراندنى دەزگاي "زارى كرمانجى" دا؛ ھىچ دوورنىيە ھاوكارى صالح زەكيش بووبى لە "دىيارىي كوردستان" دا. صالح زەكى، وەك لەم نامەيەو دەرەكەوى، ھەولئى داو رۆژنامەيەكى عەرەبى و كوردىي رۆژانە دەرەكە بۆ بەرچاوپوونكردەوئەي خويندەوارى عەرەب و راستكردەوئەي بۆچوونى ھەلەيان دەرەق بە كورد، "دىيارىي كوردستان"ىش بخاتە ئاستى گۆقارىكى لە شىوئەي گۆقارى بەناوبانگى عەرەبىي ميسرىي "الھلال"، كە ئەو رۆژگارە و دواترىش سەوداسەرىكى زۆرى لەناو خويندەوارانى كورددا ھەبوو و يەكئىك لەوانە ئىبراھىم ئەحمەد بوو كە ھەولئى داو گۆقارى "گەلاوئىژ" ھەمان رىچكە و ئاستى ئەو گۆقارە عەرەبىيەي ھەبن.

مخابن كە ئەو كارەي صالح زەكى سەرى نەگرتوو. پىم وايە ھۆيەكەي: ھەم بارمتە (دەپۆزىتۆي) دووھەزار پووپى و يەك دووھەزارىك خەرجىي دامەزراندنى كارەكە، جگە لە دژوارىي دابىنكردى رۆژنەمە نووس و كارمەند بۆ ھەلسوورانى كارەكە؛ ھەم -بە زۆرى- ئەو بوو كە كار بە دەستانى ئىنگىلئىز و حكومەتى عىراقىش نە زەمىنەيان خۇش كىردوو و نە ھىشتووئەي كورد رەنگە نەتەو ھىيەكانى خۇي بنوئىئى و وەك مىللەتئىكى جىاواز لە عىراق دا بکەوئىتە پوو، لەھەولئىش دابوون كەسانى وەك صالح زەكى لە رىگەي دامەزراندەو لە وەزىفەكانى حكومەت دا، لەو پىرۆژە كوردىيانە دووربخەئەو كە دەبوونە ماىەي ھۆشيار كىردەو و خۇناسىنى خەلكى كوردەوارى. نمونەيش لەم بارەيەو زۆرە. لەبەرئەو ئەو خەونەي صالح زەكيش بە دامەزران نەھاتووئەدى و تاسەر ژيانى بە وەزىفە براوئەتەو.

^{۱۰} محەمەد رەسوول ھاوار، سەمكۆ (ئىسماعىل ئاغاي شوكاك) و بزوتنەوئەي نەتەوايەتئىي كورد، چاپخانەي ئاپئىك-سوئىد، ۱۹۹۵، ل ۵۵۹، ۶۰۰-۶۰۱.

^{۱۱} دىيارىي كوردستان ۱۹۲۵-۱۹۲۶، ئامادەكردن رەفىق صالح، لىكۆلئىنەوئەي نەوشىروان مستەفا ئەمىن و سىدىق صالح، (لە بىلەوكراوئەكانى دەزگاي سەردەم)، سلىمانى، ۲۰۰۱.

عجم حشمتان

۹۴۵ از اینها خبر عالم و رفت . چنانچه عجم حشمتان ، شمس عجم دت . کاغذ کوی حشمتان
 وای ، لسان انصاف علامه کرد . چیده ابطاری ستر این دو لایه کرد ، می لاف تصادف شرفه کن
 نادر ، لوت مقابله یو ولتین کج سبب وی دور نکرده . سده دم بلاغ نورج سلج بد سید صوم
 معانی کرده ، لایح بر کرا ، اونی عدم معلق بیان کرد . شتا . وی ستر این فایته دو بعد
 جزایه بر سید اندک رسوده . سینه عجم کرد ، لسان انصاف و حشمتان که بر ستر
 این کاغذ خوری و لوت خایه نری ، وی کفا س مادن در جوف فایته . دب س دوار مافوی وی
 چیده مرون بین . کمال علم کرد بلو و ستر این ستر بر فید مکریم ، زنده شولون را توی
 تا هرات بو ، اگر صورتی وی لحدت حشمتان کعبه کوی بیرون راهی دانی است . و اهر
 موص بریم بر همین حال متصل و سینه یو یای عجم کج سید و اندیشی قدم بر لایه تیای
 و اسامع نظام نون و علم طرفن سیر این کج حشمتان سید سید و وقت یاده بیرون که کوی نیاز
 و لجاد و برین کلام . او ناله اعلامیه سلوت و سعادت بو . آر کردو سیرت و شرفی بی
 اتر لوی . کجی بره و نه ماده . اگر لویون ، ای لحدت و سلالت که سرف و عجم است
 در کج حشمتان جری .

کجی کور لایه ای تعالی ستا ؟
 تو بر مردی قضا فانه تا قیات زنده .
 جزایه بر ستر دت .
 خورا ایوه پای کجا ، انشاء امحق ، ام حویه کم نای . ولایتان عجم حشمتان و لوت .
 اشک بد کویته بعدا ، مقام رنگ کرد ، وایره لایه کویون دوتت وین سرف فایته دوتت
 زو - صا زبوم . بوته کرمان بو ستر . لوتون جری . کجا لفرمان تیاج بو دوتم و

بۆ حوزوووریکى زۆر گهوره و خوڤشه ويست
عرض حورمه تکارانه يه:

به تهئريخى ٣ى ته مووزى ٩٢٥ ئەمرنامه ييکى
حهضره تى عاليم وهرگرت. دهرحال چومه
مه عاريف، موسته شارى مه عاريفم دى، کاغه ده کهى
جه نابتانم دايه. ليسانه نىضاحاتم عه لاهه کرد. چوه
ئۆطه کهى ميستر رايلى،^{١٢} دۆلابه کهى گهرا.
مه عه لئه سهف ته صادوفى مه ئنه وى يه کهى نه کرد. له
وهقتى مو فاره قه تيا بوو، وه کيليش هيچ شتيكى وای
دهورنه کرده وه. بهنده وتم به لگوو ته وديعى
ساطع بهگ^{١٣} موديرى عمومى مه عاريفى کرد وه.
له ساطع سوئال کرا، ئه ویش عه ده مه علوماتى
به يان کرد. موسته شار وتى: ميستر رايلى نايته وه
به غدا، جواب بۆ سه بيد طه ها ئه فه ندی ده نوو سمه وه.
بهنده رچام کرد، له سه ر ئىضاحات و ئيلتيماسى بهنده
وه عدى دا که بۆ ميستر رايلى کاغه ز بنووسى و بۆ
ئه مريفا بيئيرى. وتى: هه تا سى مانگى دى جوابى
ناييت. ده بى سى و چوار مانگى دى چاوه روان بين.
گه لى حه ظم ده کرد به طبع و نه شرى ئەم
مه ئنه وى^{١٤} يه مووه فه ق و موشه ر ه ف بم. فه قه ط
مه عه لئه سه ف وا تووشى ته ئه خورات بوو. ئەگه ر
صوورته تى دى له خدمه ت جه نابتان هه يه، که ره مى
به ره موون، له چاپدانى ئاسانه. وا مووافيق ده بينم
ته رجه مه ييکى حالى مو فه صه ل و ره سمىکى زۆر
باشى مه رحووم شىخ عوبه يدولا ئەفه نديشى

(قوديسه سيرروهولعالى) تيا بى. له ئىستيماعى
مه ظاليمى تورک و ئىعدامى حه ضره تى ره ئيسولکول
جه نابى سه بيد عه بدولقادر ئەفه ندی،^{١٥} باوه ر
به ره موون له هه موو که س زياتر په شيكاو و
په ريشان حاله م. ئەو، نايلى ئەعلا مه رته به ي
شه هاده ت و سه عاده ت بوو. ئەگه ر کورد غيره ت و
شه ره فى بى، ئيتر لى ئه بوورى، هيچى به به ره وه
نه ماوه. ئەگه ر لى نه بوورى، ئەبى له حيات و
مه مله که ت، له شه ره ف و نامووسى ميله ت و له
هه موو موقه دده ساتمان بيوورى.

هه ر که سى کوژرا له پىناوى ته عالىي ميله تا؛
تۆ به مردووى قه ط مه زانه، تا قيامه ت زيندوه.
رحمة الله عليه رحمة واسعة.
خوا ئيوه پايه دارکا، ئينشائه لا ئەم حه قه، ئەم
خويته، گوم نابى. ولا تحسبن الله غافلا عما يعملوا
الظالمون.

ئيسماعيل بهگ^{١٦} گه يشته به غدا، مو لاقاتم له ته ک
کرد، وا دياره ديارى کوردستان له وه قتي خو ي
ناگاته ره واندى. زۆر موته ئه ئيربووم، پۆسته که مان
غه ير مو نته ظه مه. له قصوورمان ببورن. هه تا
هيزمان تيا بى، بۆ دهوام و گه وره بوونى ديارى
کوردستان حه ول ئه ده ين. واقيعه ن سه گى
ئاواييمان زۆره. فه قه ط بهنده فيرى وه ضع و

^{١٥} شىخ عه بدولقادر كورى شىخ عوبه يدولاى نه هرى يه،
که ئەو ساله دوا به دواى شکستى شوڤشى شىخ سه عىدى
پيران ئىعدام کرا.

^{١٦} مه به ست ئيسماعيل بهگى ره واندى (١٨٩٥-١٩٣٤) يه،
كورى سه عىد بهگ كورى عه بدولا موخليفه. له سه ر
كوژرانى دوو براى نوورى باويل ئاغا به ده ستى
پياوه كانى ئەم پاش ١٩١٩، دوژمنايه تى كه وته نيوانيان.
سه باحى كورى نوورى ١٩٣٤ له هه ولير ته قه ي له
ئيسماعيل بهگ کرد و بريندار بوو، ئه ويش گيرا و حوكم درا.
هه مان سال ئيسماعيل بهگ كوژرا. ناوبراو، له خولى يه كه م
و دووه مى په رله مانى عىراق دا، ئەندام بووه (بیره وه ريه كانى
ئه حمه دى حه ماغای پشه درى، تومار و ئاماده كردن
عبدالرقيب يوسف و سديق صالح، چاپخانه ي ئازاد،
سليمانى، ٢٠٠١، لل ١٣٥-١٣٦).

^{١٢} راويژكارى وهزاره تى مه عاريف بووه.

^{١٣} مه به ست ساطع حوصه رى به ريوه به رى گشتى
مه عاريفى حكومه تى پاشايه تى عىراقه.

^{١٤} به ره مه يكى شيعرى شىخ عوبه يدولاى نه هرى يه به
فارسى، سه باره ت به ميژوى بنه ماله كه ي، دين، عىرفان،
رؤشنيبرى، كو بوونه وه، پيشه نگانى سوڤيتى و هيندى
روداوى گه وره ي سه رده مه كه ي، وهك به شدارى خو ي
و پيره وانى، كه په نجاهه زار چه كدار ده بوون، له شه رى
١٨٧٧ى نيوان رووسيا و ده وله تى عوسمانى دا. ئەم كتبه
له چاپ دراوه: مثنوى "تحفة الأحباب"، شىخ عبىدالله نه رى،
به كو شش سيد اسلام دعاگو، چاپ اول، مؤسسه
انتشاراتى حسينى اصل، اروميه، ١٣٩٤، ٣٤٢ ص.

ئەطواری ئەم سەگانەم، ئاشیان (؟) ^{۱۷} نادمی. موخالیفین و بەدخواهی میلیەتی کورد فیژن دائیما سەگی ئاوییمان تی بەرئەدەن، فەقەط: (تبدیل مسلک ایتدیرمەز ابتلا بکا؛ گولم ثبات عرصەسنگ قهرمانیدر). ^{۱۸} لەمە زیاتر واقعەن ئەلەم و موصیبت، ئیحتیاج و ضەرورەت تەصەوورناکری، لاکین لەمە خراپتریش بین، واز لە سەعی و ئیقدام ناهینن، چونکە لە ژمارەییکی دیاری کوردستان نووسیبوومان: (زمان؛ هیچ بر شی یامیان افراد و ملتر ایچون بر دشمن بی اماندر.) (لیس للانسان الا ماسعی..)^{۱۹}

هەر و هەکوو فەرموودەیی حەضرەتی عالی، ئینشائەللا کە موو فەقە بووین بە جەریدەییکی سیاسی و یەومی، دەمەوی دیاری کوردستان یش هەر بمینی، وەک (هیلالی میصر) با شەهزیبە بی. ئەو وەقتە جەریدەییکی عیلمی و ئەدەبی کوردیشمان دەبی. با ئەم تەشەبوئەیش کوێرنەبیتتەو. بۆ جەریدەیی یەومی و سیاسی، جگە لە دەپۆزیتۆ، بۆ تەئسیس یەکدوو هەزار پووپیەیی دەوی. موخەریری عەرەبی دیاری کوردستان خەلە فەشەوقی ئەفەندی ^{۲۰} ش وەعدی داو، بیلطەب مەعاشی دەوی. بۆ ئەمە مەئموورین لازمە، ئەربابی ئیقتیداری ئەوی.

^{۱۷} ئاش: چیشت و خواردن؛ واتە خواردنیان نادمی.

^{۱۸} واتە: رێباز گۆرین لە هەوولەو بەی کەلکە و گیرۆدەم ناکا. بیکەنیم لە مەیدانی خۆراگری دا قارەمانتییە.

^{۱۹} واتە: زەمان، بۆ ئەو کەس و میلیەتانی کە هیچیان نەکردوو، دوژمنیکی بی ئامانە.

^{۲۰} مەبەست خەلە فەشەوقی داودی (۱۸۹۸-۱۹۳۹) یە، خانەیی مامۆستایانی تەواوکردوو. لە رۆژنامەیی "الأوقات العراقية" ی شاری بەسره کاری کردوو. رۆژنامەکانی "شط العرب" ی لە بەسره و پاشان "الوطن" ی لە بەغدا دەرکردوو. پاشان لە وەزیفەیی حکومەتی دا دامەزراو. هەشت کتیبی بلاوکراوەی هەیه. ئەندامی "کۆمەڵی پشتیوانی کوردان" و یانەیی سەرکەوتنی کوردان" بوو (بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: دیاری کوردستان ۱۹۲۵-۱۹۲۶ (ژمارە ۱-۱۶)، (لە بلاوکراوەکانی دەزگای سەردەم)، سلیمانی، ۲۰۰۱، ل ۷۶-۷۷.

خەلە فەشەوقی ئەفەندی لە پێشا موخەریری جەریدەیی "ئەوقات ئەلبەغدادییه" ^{۲۱} بوو، ئیستە تەرجومانی وەزارەتی مالییهیە، ئەصلەن کوردە. بەندە ئیدارەیی دەکەم، وەک بەعزیکی دی ناتوانی جەرەیاننی فیکر و قەناعەتی خۆی بنوینن، لە ژێر پەردە دا خدەمتی ئەغیار بکا. مەعەهاذا خەلە فەشەوقی نەبی، یەکیکی دی، هەموو شتیکی مومکینە. بەندە وەها قانەم پیاویکی زۆر صاحبەزم و قادیرە بەسەر هەموو شتیکی دا. فەقەط ئاھ؛ صەدەهەزار ئاھ:

آنکە شیرانرا کند روبه مزاج

احتیاج است، احتیاج است، احتیاج ^{۲۲}

حەضرەتی عالی لە خصوص مەطبەعە و جەرئیدی کوردی، چۆن ئەمرۆ ئارەزوو بفرەموون، بەندە حاضرم، قصووورناکەم. وا بزەنم وەقتی حلولی کردوو، جەدەن جەریدەییکی سیاسی و یەومی ئەلزمە. ئەم جەریدەیی بۆ ئەو دی کە بتوانی بژی و مەصرەفی خۆی دەرینن، ئەبی کوردی و عەرەبی بی. بەم وەسیلەییەو عەرەب کە قیسمنە نەفرەت لە لیسان و میلیەتی کورد دەکەن و مونکیری ئەدەب و لیسانی کوردن، یەواش یەواش فیکریان ئەگۆری؛ بە چارپی کەوتن و بە دەستگرتن و بە خویندەنەو نەفرەتیان زائیل دەبی، خەطای خۆیان تی ئەگەن، مەوقیع و ئیعتیباری کورد ئیعتیراف دەکەن. دیاری کوردستان وەها تی گەیشتووین کە قیسمنە ئەم جیہەتەیی هیناوەتە سەر بوون. ئیتر بە کەمالی حورمەت دەستتان ماچ دەکەم. وەقتم نەبوو بە جوئی کاغەز

^{۲۱} الأوقات البغدادية Baghdad Times: رۆژنامەییکی سیاسی رۆژانەیی گشتی بوو، هیزی داگیرکەری ئینگلیز لە بەغدا بە ئینگلیزی دەری کردوو. ژمارەیی یەکەمی ۱۹۱۸/۱/۱ دەرچوو و هەشت سال بەردەوام بوو. ۱۹۲۶ لاپەرەییکی کرایە عەرەبی و پاشان لایرا (عبدالرزاق الحسنی، تاریخ الصحافة العراقية، ط ۳، مطبعة العرفان، صیدا- بیروت، ۱۹۷۱، ص ۷۶).

^{۲۲} واتە: هەژاری و ئیحتیاجی، شیر دەکاتە تەبیعەت پۆی.

بۆ محهمه دره فعت ئه فهندي موديرمال بنووسم،
زور خيرخواه و نهناكاري حه ضره تي عاليه،
سهلامى لى ده كه م. لايه قى لوظف و مه رحه مه تي
ئيوهيه. يا خواهر بژين!

۱۵ تهموزى ۹۲۵

صالح زهكى بن صاحيبقرانزاده

**

به ياننامه ي

ئەربىلى هاشم ناهيد

ئەم به ياننامه يه كه به ناوى ئەربىلى هاشم ناهيد ناويكه وه نووسراوه، به وه دا كه داواى تيدا كردووه خه لك لايه نگرى تورك بن و دژى عه ره ب و ئىنگليز بوه ستنه وه، ده بى هبى سالى ۱۹۲۵ ي دەورانى هاتنى ليژنه ي ليكولينه وه ي عوصبه تولئومه م بى بۆ كوردستانى جنوبى (ويلايه تي مووسل)، بۆ راپرسى له ناوچه كانى وىلايه ته كه، تا بزنان خه لكه كه ئاره زويانه هه ره له سه ر توركييا بميننه وه، يا بخريته سه ر ده وله تي تازه ي عيراق، يان ده يانه وي سهر به خو بن؛ به و شيوه يه كيشه ي ئه و ناوچه پيشتر عوسمانيه يه كالايى ببيته وه. هه رچى هاشم ناهيديشه كه هه وليرييه، لى زانراوه، كه له لاپه ره كانى ۱۵۹-۱۶۰ ي ژماره ۱۳ ي ۱۳۳۵/۸/۳۱ (۱۹۱۹) ي گوڤارى "كوردستان" ي ئه سته موول دا، كه محهمه ميه رى سنه يى خاوه ندى ئيمتيازي بووه، وه لآمنامه يه كى به ناو نيشانى "ملى حدود مزك منتهاسى محررى هاشم بكه" وه له باره وه نووسراوه، دياره دژ به و بۆچونه بى جيبانه كه له رۆژنامه ي توركيى "وقت" دا ده رى بريون و ناوچه كورديه كانى به توركنشين له قه له م داوه.

ئەم زاته، له بنه ماله ي دؤغره مه چبى هه ولير و ۱۸۹۰ له هه ولير له دايك بووه. ۱۹۱۱ كۆليجى حقوقى له ئه سته موول ته واو كردووه. شاعير، نووسه ر، ئابووريناس و كۆمه لئاسيش بووه. وتاره كانى له گوڤاره كانى "ثروت فنون" و "تورك يوردي" و رۆژنامه كانى "وهقت" و "اقدام" دا بلاو كردووه ته وه. ۱۹۲۴ چووه ته پاريس بۆ خويندن له زانكۆى سۆربۆن. ۱۹۲۵ گه راوه ته وه، به بى ئه وه ي خويندن ته واوبكا. پاشتر هه ره لى كراوه به قونسلى توركييا. له توركييا وه ده رنراوه، چونكه له ۱۹۳۱ دا كتيبى "نيشانه كانى ته نگانه ي ئابوورى توركييا" به زمانى فه ره نسه يى بلاو كردووه ته وه. پيوه ندى دامه زران دووه له گه ل توفيق سويدى، كه ئه و ده مه له سۆربۆن خويندويه. زنجيره وتارى ره خنه گرانه ي دژى توركييا له رۆژنامه ي "ئولوس" دا نووسيوه. كه ويستويانه بيگرن، هه لاتووه بۆ عيراق. توفيق سويدى، كه ئه وسا وه زيرى داد بووه، دايمه زران دووه به مامۆستاي جوگرافيا و ميژوو له قوتابخانه ي ناوه ندى كه ركوك. ئه مجا به مامۆستاي زمانى فه ره نسه يى براوه ته قوتابخانه ي مه ركه زى به غدا. پاش گواستنه وه ي وه زيفه كه ي بۆ شارى حله، ده ستي له كار كيشاوه ته وه و له ۱۹۳۹ دا گه راوه ته وه بۆ توركييا. له دواواييه كانى ژيانى دا، بارى ده روونى تيك چووه و ژيانى خيزانى له به ريه كه هه لوه شاوه. رۆژى ۱۹۶۰/۳/۲۰ له ئوتلى "حه سار" شارى قونيه به خوينپژانى ميشك مردووه. جگه له كوردي، توركى و فه ره نسه يى و فارسى زانيون.^{۲۲}

^{۲۲} نصرت مردان، موسوعة الشعراء التركمان في اربيل، الموقع الألكتروني: المنبر التركماني-

موصل ولایتی اہالیسنہ

ای ہمشہریان

من ہولبرما لوروزہ کہ بغیرت کفتم مملکت خوم لیرنکردما . دشمن اسلام انگلیز
 لوروزہ کہ مملکت خومان امتیلا کردیا زور خو کردم بیم بو مملکت خوم لوسیدیا ممکن نیو .
 انگلیز درجہ صلابت اسلامیت خلق خومان ، ونازانیون امان مسلمان حقیقی و دشمن کافرین
 و تورک و کورد برای بیکن لوبی کلک سی کردن بواقناع کوردان و اول چار سلیمانہ مختاریت
 ادارہ اسدات کردبون . انگلیز بوجیہ و دسیسہ کوردکان لعلیہی کورکان تحریکات اضمار
 کردبون . و مابینی دورا اوانش تورک و کوردن ، بواحدت فساد و شقاق کلک سی کردن
 ولو حالہ انگلیز استفادہ دکن ظن کردبون . حالبوکہ کوردان مسلمانک و برای دینیان تورکی
 و دائمًا قدر و حیثیت مسلمانتی محافظہ دکن و کن انگلیز زانی تورک و کورد برای بیکن
 مختاریت کردیہ سلیمانہ ہلکرت و الفا کرد و کلک طیارہ بوسلیمانہ ہنارد و او مملکت
 اسلامیہ سلیمانہ بومبای طیارکان خراب کردن . او حالہ بنشامان دایہ مقصد انگلیز
 مابین مسلمانان القای فساد بکات ولو استفادہ بکات . حتی ہمو مسلمانان زنجیریند
 اسارت خوی بکات . انگلیز حکومت عراق تشکیل خردوا . او تشکیلانہ مجرد بواسیر کردن
 تورک مسیح صورتک اسارت براکان اسلام قبول و تحمل ناکات و دائمًا بونا جانیان
 سی دکات و بوجلاس بونیان موفق مون (جمعیت اقوام) ہیئتک تعیینی بونیان و طرف
 ایوہ اوانش تحقیقات دکن ام ہیئت لایوہ دپرسن دینی (ای اہالی ایوا حکومت تورک
 و خوازن و لکل خلق آناطول دینی یا حکومت عرب و خوازن)

ایوہ جواب بدن بلینی (ایما حکومت تورک و خوازن اسلام آناطول و ایما برای بیکن
 عرب ناخوازن تورک دینی ، حربکان ناوینی) اوفرستہ بزرنکن بلینی (تورک و کوردہ
 بیکن قریق و جدابون قبول ناکن) (عرب تقینی لکل حربکان جہنستان نیا)
 اگر خلاف امانصہ یکن باشان ژبردست کافر و متفق کافر عرب دینی و پشپانی فائدہ
 ناکات دینان ، مائتان ، ناموستان بدست کافر تلف دینی و ژبروست عسکر فلا نسطوری
 دینی ام روز نسطوری لسقان مملکت دگری صبحینی ام فلارش نسطوریان لیاکان سلیمانہ ،
 کویسنجی ، رواندوژ ، دھوک ، حمادیہ حاکم دینی و بی شرم حوشاعت و ززالن ارتکاب
 دکن و مقدسات ایوہ ناموس ، جامع ، تکیہ لژی رہی ام کافران محمودی . مر مسلمان کومت
 فلان قبول ناکات اگر قبول کردہ کافر دینی امش بآیہ قرآن عظیم الشان اثبات دگری خدا فرمان
 (یا ایہا الذین آمنوا لاتخذوا الیہود والنصارى اولیاء بعضهم اولیاء بعض فمن يتولهم منهم فانه منہم)
 بو محافظہ دینی و ناموستان بحضور ہیئت جمعیت اقوام ہوار بکن بلینی (ایما انگلیز
 و حکومت عرب ناخوازن ، ناوین ایما حکومت تورک و تورک آناطول خوازن و اونی
 دوین اون برای ایماہ ، لوان قطیبا جہانایین)

از بیلی ہاشیم ناہید

ای هم شهری
 دن اربیلی م . لهوقه کوا کونم ؛ غریبی هتالستییا مملکت خوم له کوم . سو دروه
 وای له کراما هتالستییا نه ماته لای ایوه چونکه لکن ایوا دشمن اسلامیت انگلیز هیه
 انگلیزکان دن کورته و مقدس اسلامیت و رابطه خونان له کر ترکه کان نازان وایان یاور
 کر دیوکه ایوه تر له دن کورنه محمدی اکذانی ایشه له برامه له اول متار که دا تحتار ریتیان دایه
 ایوه مقصد اواین امه بوکه ای و ترکه کان به شریکن وادانیش لم تقاق و شفاقه کار یکن . حالپوکه
 کر در ترک برای یکن هم برای وان که برای دین و برادر دینان ، انگلیزکان وقتی کوا اماه یان
 چادری کون مختاریت ایوه یان رفع کرد و ناوک حکومت سلیمانیه یان به طیاره و به مطوب و به مترالیوز
 بو مباردهمان کرد مال و منالیمان محو پریشان کردوه ایشه ام حادته به ایایی نشان دا که مقصد
 انگلیزکان مختاریت و استقلال ایوه به بلکه اسارت و تفرقه ایوه .
 ترکه کان حتی اوترکه تواهرتا استیا خدمت به دین اسلام کرده تحمل به ماته کرد و بو
 شکت زنجیر اسارت ایوه همو شزکی کرد و بو خلاص ایوه حتی مال و جان ملکیش فدا اکا
 حتی برام مقصد مرخص بو جمعیت اقوام تارد مرخص لهوی دا زور سی و کوشش کرد
 و هیشی که بولای ایوه اذری له ایوه پرس سو آلتان ی اکا که ایوه له کر قرال عرافه یا خود
 له که ترک اژی بن چی تان اوی و کی تان اوی ؟
 ای کرد و ای اسلام له حریت ترکه کان استفاده یکن و یلی که ایبه اسلامیت له براو له کل
 ترکو اسلام اژی بن و له کل خادم دین اسلام له کل تره کان اژی بن له کل عرب له کل کاوور ناژی بن
 چونکه ایوه جان و عمر دیشتان تهلکیه .
 ایوه له کر کوا که ازیل ، له کفری له سلانیه عسکر مستوری و آفری
 و له ریتکه تان اگری سنجی شاخ سلانیه و رواندزو ، عماد به سر بیست اکر بن و موموشی اکن
 ناموس و عرض دیشتان ! خته ژیر پی ای حقیقی اسلام ! هیچ فرقی به ماته راضی مه به ناموس
 اشرف خوت مه خره ژیر پی هم او پی به کپی کاوور وانگلیزه . بناء علیه قربان و مقان بکه
 که ایبه کاوورمان ناوی وام قصه به به هیئت جمعیت اقوام یلی .

ئەى هەمشەهرييان

من هەوليريمه، له [و] پوژە که به غوربهت کهفتم، مهمله کهتێ خۆم له بێر نه کردمە. دوشمنی ئیسلام، ئینگلیز، لهو پوژە که مهمله کهتێ خۆمان ئیستیلاکردیا، زۆر خۆ کردم بۆ مهمله کهتێ خۆم، لهو (؟) سه به با مومکین نه بوو. ئینگلیز دهرهجهی سه لابه تی ئیسلامیه تی خه لقی خۆمان، وه نازانیون ئیمان موسولمانی حه قیقی و دوشمنی کافرین و تورک و کورد برای بێکن، لوی گه له ک سه عی کردن بۆ ئیقناعی کوردان و ئەوه له جار له سوله یمانیه موختاریه تی ئیداره ئیحدات کردبوون. ئینگلیز به و حیه له ده سیسه کورده کان له عه له یه بی کورکان [تورکان] ته حرکات ئیضمار کردبوون وه مابهینی دووبرا، ئەوانیش تورک و کوردن، بۆ ئیحداتی فه ساد و شیقاق گه له ک سه عی کردن. وه له و حاله ئینگلیز ئیستفاده ده کهن، ظه ن کردبوون. حالبووکی کوردان موسولمانن و برای دینیان تورکن و دائیما قه در و حه یثیه تی موسولمانه تی موخافه ظه ده کهن. وه کی ئینگلیز زانیی تورک و کورد برای بێکن، موختاریه تی کوردیه ی سوله یمانیه ی هه لگرت و ئیلغای کرد و گه له ک طه یاره بۆ سوله یمانیه هه نارد و ئەو مهمله کهتێ ئیسلامیه ی سوله یمانیه به بۆمبای طه یاره کان خه راب کردن. ئەو حاله نیشانمان دایه مه قصه دی ئینگلیز مابهینی موسولمانان ئیلغای فه ساد بکات و له و ئیستیفاده بکات، حه تتا هه موو موسولمانان زنجیره ندی ئەساره تی خۆی بکات. ئینگلیز حکومه تی عیراق ته شکیل خردوا [کردوو]. ئەو ته شکیلاته موخه رپه د بۆ ئەسیرگرتن ... تورک به هێچ صوره ته ک ئەساره تی براکانی ئیسلام قه بوول و ته حه مول ناکات و دائیما بۆ نه جاتیان سه عی ده کات و بۆ خه لاصبوونیان مووه فه ق بوون له (جه معیه تی ئەقوام) هه یئه ته ک ته عینی بوون ... بۆ طه ره فی ئیوه ئەوانش ته حقیقات ده کهن. ئەم

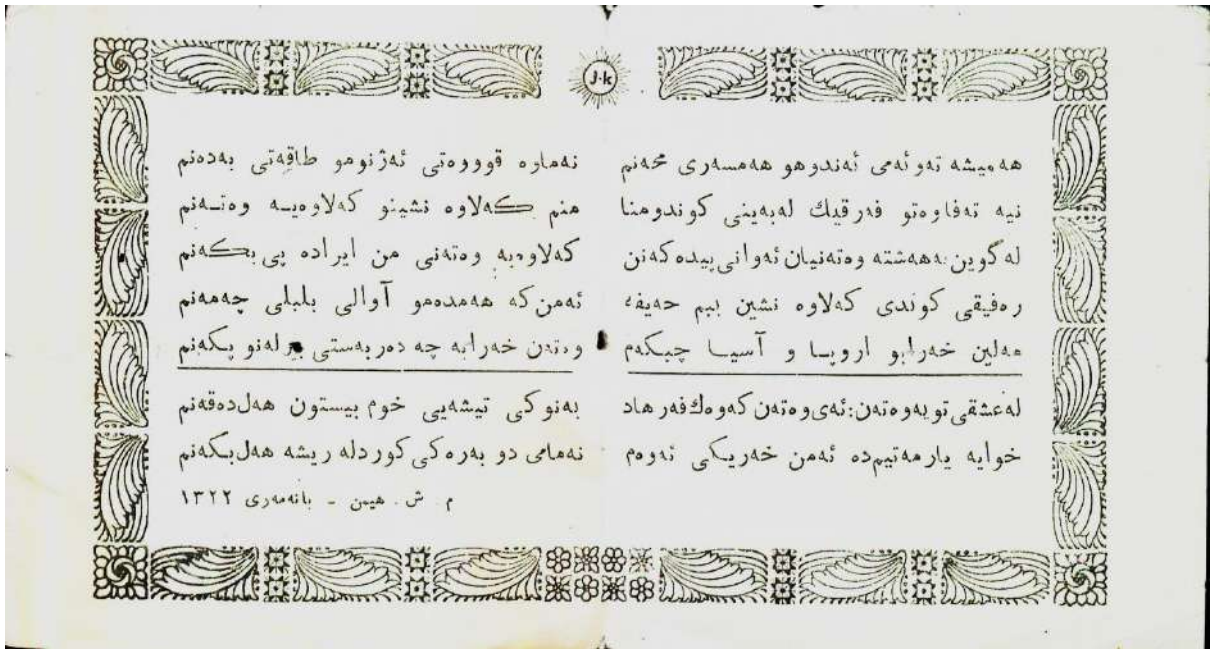
هه یئه ته له ئیوه ده پرسن ده لینی "ئەى ئەهالی، ئیوا حکومه تی تورک وه خوازن [ده خوازن] و له گه ل خه لقی ئانا طوّل ده مینن، یا حکومه تی عه ره ب وه خوازن [ده خوازن]."

ئیوه جه واب ده ن بلینی "ئیما حکومه تی تورک وه خوازن [ده خوازن]، ئیسلامی ئانا طوّل و ئیما برای بێکن، عه ره ب ناخوازن. تورک ده وینی، عه ره به کان ناوینی." ئەو فورسه ته بزرنگن بلینی "تورک و کورد بێکن، ته فریق و جودابوون قه بوول ناکه ن"، "عه ره ب نه قینی له گه ل عه ره به کان چ نیسه تمان نییه".

ئەگه ر خیلافی ئەما قصه بکه ن، پاشان ژێرده ستی کافر و موته فیقی کافر [و] عه ره ب ده مینن و پشیمانی فائیده ناکات. دینتان، مالتان، ناموستان، به ده ست کافر ته له فده بی و ژێرده ستی عه سکه ری فه له ی نه سطوری ده مینن. ئەم پوژ نه سطوری لسقان [ئیسقان] ی مهمله کهت ده کړینی، صبه عینی ئەم فه لاره شی نه سطوریان له چیاکانی سوله یمانیه، کویسنجه ق، ره واندووژ، ده وک، عه مادیه، حاکم دینی و بی شه رم حه موو شه ناعه ت و ره زاله ت ئیرتیکاب ده کهن و موقه دده ساتی ئیوه، ناموس، جامع، ته کیه، له ژێر پیی ئەم کافرا نه مه حوده بی. هه ر موسولمان کوومه تی [حکومه تی] فه لان قه بوول ناکات، ئەگه ر قه بوولی کرد، کافر ده بی. ئەمه ش به ئایه ی قورئانی عه ظیموششه ئن ئیثبات ده کړی. خودا فه رمان "یا أیها الذین آمنوا لاتتخذوا الیهود والنصارى أولیاء بعضهم أولیاء بعض، فمن يتولهم منکم فأنه منهم".

بۆ موخافه ظه ی دینی و ناموستان، به حضورى هه یئه تی ئەقوام هه وار [هاوار] بکه ن بلین "ئیما ئینگلیز و حکومه تی عه ره ب ناخوازن، ناوین. ئیما حکومه تی تورک و تورکی ئانا طوّل خوازن و ئەوانی ده وین. ئەوان برای ئیمان، له وان قه طعیه ن جودانا بین".

ئەربیلی هاشم ناھید

نه‌ماوه قووه‌تی ئەژنۆم و طاقتی به‌ده‌نم
 منم که‌لاوه‌نشین و که‌لاوه‌یه و‌ته‌نم
 که‌لاوه‌یه و‌ته‌نی من ایراده‌ پی‌بکه‌نم
 ئەمن که‌ هه‌م‌ده‌م و ئاوالی بولبولی چه‌مه‌نم
 و‌ته‌ن خه‌رابه، چه‌ ده‌ربه‌ستی بی‌رله‌ن و پیکه‌نم
 به‌ نووکی تیشه‌یی خۆم بیستون هه‌ل‌ده‌قه‌نم
 نه‌مامی دوو‌به‌ره‌کی کورد له‌ ریشه‌ هه‌ل‌بکه‌نم
 م.ش. هیمن - بانهمه‌ری ۱۳۲۲

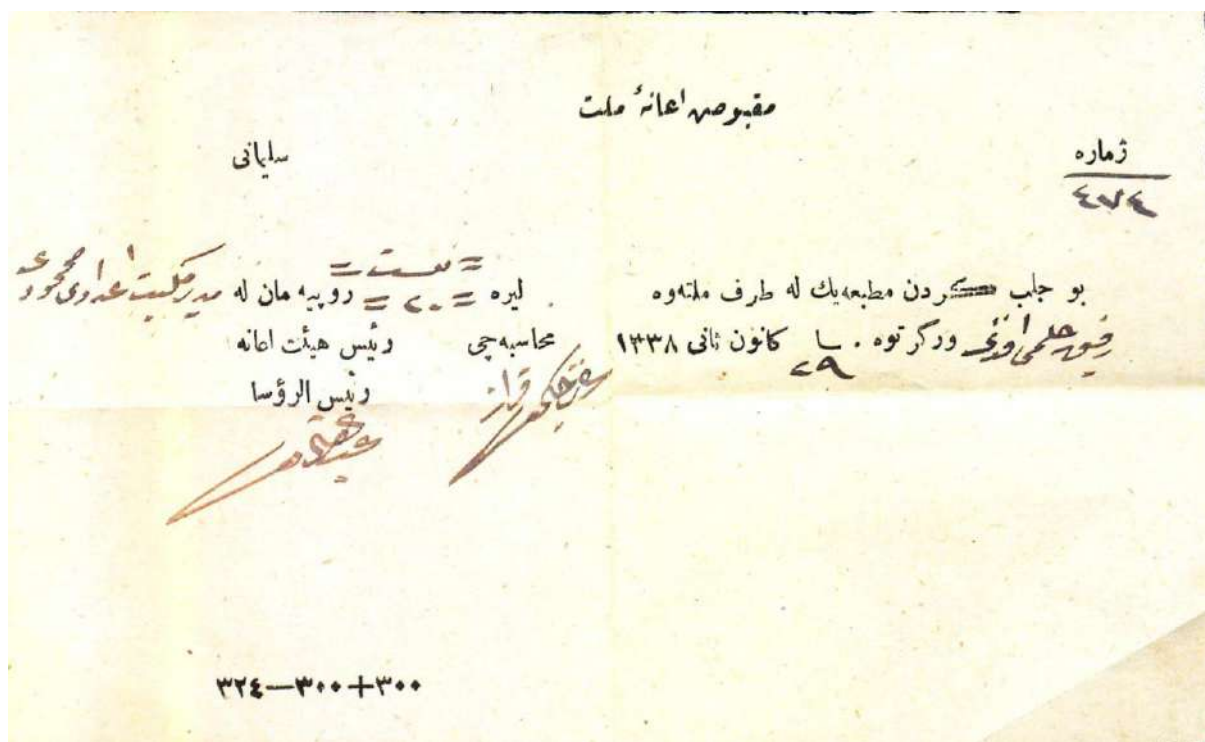
هه‌میشه‌ ته‌وئه‌می ئەندوه‌و هه‌مسه‌ری میحه‌نم
 نییه‌ ته‌فاوه‌ت و فه‌رقیک له‌ به‌ینی کوند و منا
 له‌گوین به‌هه‌شته‌ و‌ته‌نیان ئەوانی پیده‌که‌ن
 ره‌فیکی کوندی که‌لاوه‌نشین بېم، حه‌یفه
 مه‌لین: خه‌رابو ئوروپا و ئاسیا، چه‌ بکه‌م
 له‌ عیشقی توپه‌ و‌ته‌ن، ئەی و‌ته‌ن، که‌ فه‌ره‌اد
 خوایه‌ یارمه‌تیم ده‌، ئەمن خه‌ریکی ئەوهم

مه‌قبووسی ئیعانه‌ی میلیه‌ت

ئەم به‌لگه‌نامه‌یه له‌ناو ئەوراقی ره‌فیک حیلمی‌دایه، هیی ده‌ورانی دووهم حکومه‌تی شیخ مه‌حموده،
 که‌ هه‌ول‌درا چاپخانه‌یه‌کی گه‌وره‌ بک‌ردی. لیژنه‌یه‌کی بو پیک‌هینرا به‌ سه‌رۆکایه‌تی شیخ عه‌بدولقادی
 ره‌ئییی پوئه‌سا، برای شیخ مه‌حمود و عه‌زیزحیکمه‌ت قه‌زایش موحاسه‌به‌چی لیژنه‌که‌ بووه.
 عه‌زیزحیکمه‌ت ئەو ده‌مه‌ ئەفسه‌ری مولازمی ره‌ئییی شوعه‌بی ۳ دایره‌ی قوماندنی عه‌سکه‌ری
 کوردستان بووه. پوژی کوردستان لیستی ناو و بری کومه‌کی ئەو که‌سانه‌ی له‌ چه‌ند ژماره‌یه‌کی
 خۆی‌دا بلاوک‌ردووه‌ته‌وه.^{۲۰} به‌لام له‌به‌ره‌وه‌ی ته‌مه‌نی ئەو حکومه‌ته‌ درێژنه‌بوو و له‌ سه‌ره‌تای مارتی
 ۱۹۲۳‌دا له‌ئارادا نه‌ما، بارودۆخی سلیمانی تیک‌چوو و نه‌توانرا چاپخانه‌که‌ بک‌ردی.

^{۲۰} رۆژنامه‌کانی سه‌رده‌می حوکمی شیخ مه‌حمود، ئاماده‌کردنی ره‌فیک سالج و سدیق سالج، (له‌ بلاوک‌راوه‌کانی یه‌کیتی
 پوژنامه‌نووسانی کوردستان)، چاپخانه و ئوفیستی تیشک، سلیمانی، ۲۰۰۳ - (پوژی کوردستان، ژماره ۸، ۱۹۲۳/۱/۱۰،
 ۳ل: ژماره ۹، ۱۹۲۳/۱/۱۷، ۲ل: ژماره ۱۰، ۱۹۲۳/۱/۲۴، ۳ل: ژماره ۱۱، ۱۹۲۳/۲/۳، ۲ل: ۳: ژماره ۱۲، ۱۹۲۳/۲/۱۰، ۱ل: ۱ -
 ۲: ژماره ۱۳، ۱۹۲۳/۲/۱۷، ۳ل).

رهفیق حیلمی، وهک له پسووله که دا دیاره، که به شداری له پیتاک کو کردنه وهی پروژه که دا کردوه، به ریوه بهری ئه عدادی مه حمودی یه کیک له قوتابخانه تازه کانی سه ردمه که بووه.

مهقبوضی ئیعانهی میللهت

ژماره ۴۷۴، سوله یمانی
 بو جه لیکردنی مه طبعه عه ییک له طهره ف میلله ته وه لیزه بیست رووییه مان له مودیری مه کتبه بی ئه عدادی
 مه حمودی رهفیق حیلمی ئه فهندی وه رگرتوووه.

۲۹ کانونی ثانی ۱۳۳۸

رهئیس هیئته تی ئیعانه

موحاسه به چی

رهئیس پروئه سا

عه زیز حکمهت

[شیخ] عه بدولقادر [ی حه فید]

**